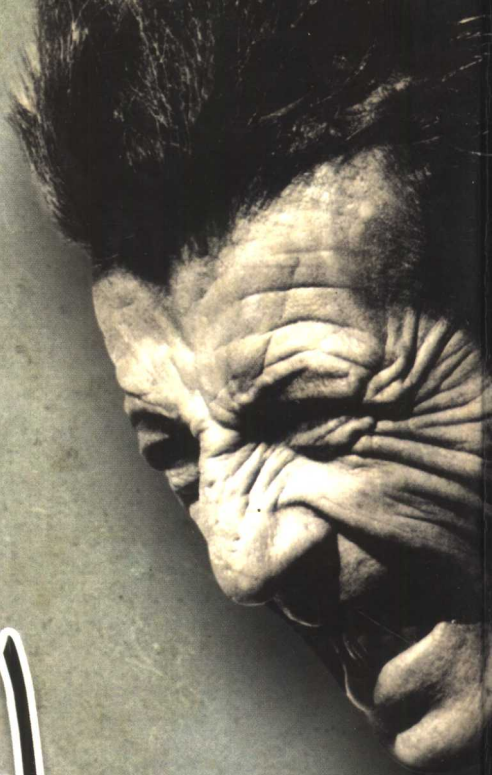
ماخمۇت مۇھەممەت

ھېسام

ھەققىدە قىسسە

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

مۇقاۋىنى لايىھىلىگۈچى: تارزىگۈل مۇختەر

ھېسام

ھەققىدە قىسسە

ISBN 7-228-08807-7

9 787228 088072 >

ISBN7-228-08807-7
(民文) 定价:22.00 元

ماخموت مۇھەممەت

ھېسام

ھەققىدە قىسسە

(رومان)

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

图书在版编目(CIP)数据

伊萨木传奇故事/马合木提·买买提著. —乌鲁木齐:新疆人民出版社,2004.6
ISBN 7—228—08807—7

Ⅰ.伊… Ⅱ.马… Ⅲ.传记文学—中国—当代—维吾尔语(中国少数民放语言) Ⅳ.125

中国版本图书馆CIP数据核字(2004)第050501号

责任编辑 ：阿依古丽·阿西木
责任校对 ：艾加古丽·吐尔逊
封面设计 ：阿姿古丽·木合塔尔

新 疆 人 民 出 版 社 出 版
(乌鲁木齐市解放南路348号 邮编：830001)
新疆新华书店发行
新疆金版印务有限公司印刷
850×1168毫米 32开本 14.375 印张
2001年6月第1版 2004年6月第1次印刷
印数：1—3,000

ISBN7—228—08807—7 定价:22.00元

مەسئۇل مۇھەررىرى: ئايگۈل ھاشىم
مەسئۇل كوررېكتورى: ھەجەرگۈل تۇرسۇن
مۇقاۋىنى لايىھىلىگۈچى: ئارزىگۈل مۇختەر

ھېسام ھەققىدە قىسسە

ئاپتورى: ماخمۇت مۇھەممەت
*
شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى نەشر قىلدى
(ئۈرۈمچى شەھىرى جەنۇبىي ئازادلىق يولى №348)
شىنجاڭ جىنبەن مەتبەئە چەكلىك شىركىتىدە بېسىلدى
شىنجاڭ شىنخۇا كىتابخانىسى تارقىتىلدى
فورماتى: 850×1168 مىللىمېتىر، 1/32 باسما تاۋىقى: 14.375
2004 - يىل 6 - ئاي 1 - نەشرى
2004 - يىل 6 - ئاي 1 - بېسىلىشى
تىراژى: 1—3,000
ISBN7—228—08807—7
باھاسى: 22.00 يۈەن

ئابتور ئاتاقلىق خەلق سەنئەتكارى ھېسان قۇربان بىلەن سۆھبەتتە

مۇندەرىجە

1. چاقچاقچىلار كوچىسى 1
2. يېڭىياچە لەتىپىلەر 7
3. شاما قىلمۇڭتىمىز 13
4. «قىزىل بىنا» دىكى سۆھبەت..... 19
5. ھەدىمەيلا زىياپەتكە بېرىش..... 25
6. قۇربان قىزىقچى 32
7. بالا شۇم 39
8. ھېسام، تاڭگا يەمسەن؟ 45
9. مەدرىسەدىكى يىللار 51
10. يەنە شۇ بابتا... 58
11. كىچىك ناغرىچى 65
12. «ئەرزىنىگە ساتىمەن» 72
13. مەھەللە مەشرىپى 79
14. ۋاپۇرۇش بازىرىدا 87
15. كۆز تەگمىسۇن، چىرايلىق ئوغلۇم! 94
16. چاقچاق مەكتىپى 101
17. سەييارە چاقچاقچى 108
18. قوشنىسىنى ئەدەپلەش 115
19. سەنئەتكە ھەۋەس 122
20. ھېسام روللاردا..... 129
21. ھېسام ۋە زىكرى ئەلپەتتا..... 137
22. دەريا بويىدا 146

23. نېمىشقا ئۆيلەنمەيسەن، ھېسام 154
24. بەڭگىلەر ئارىسىدا 163
25. خەيرسىز سەپەر 171
26. سەلىم جامال سۆزلەيدۇ 179
27. ساقالغىمۇ كۆيە چۈشىدىكەن 185
28. بۆشۈكلۈك ئۆمەك 193
29. دېھقان ئۆيىدىكى چاقچاق 201
30. ھېسام تارقىلىپ كەتتى 209
31. گەمىدىكى كۆنلەر 216
32. ھېسامنىڭ ئىلتىماسى 223
33. مۇنچىچى بولدى 229
34. زېرىكىپ كەتسەم قانداق قىلىمەن 236
35. خەتتات نازارەتچىسى 244
36. ھېسام پوچى بىلەن ھاسان نوچى 251
37. يەنە شۇ ماۋزۇدا 258
38. بالىلىققا قايتىش 265
39. ساتىراشخانىدا 272
40. ئامان بولۇڭ، دادىخان 280
41. قۇلاقنى ئوخشىتىش 287
42. ھېسام ۋە ئابلاخان كىپى 294
43. ئۆيلىنىش 302
44. كاتەكتىكى تېلېفون 312
45. ئۇنتۇلماس ئالداش بايرىمى 320
46. تاشكۆۋرۈكتىكى بەزمىدە 328
47. ھېسام ھەققىدە قوشاقلار 336
48. ھېسام پۇل خەجلىدى 345
49. ھېسام ۋە روزى ئابدۇۋەلى 350
50. جەنۇب قوشاقلىرى 357

51. ھېسام لاپچى 365
52. ئۆچكە قوتىنىغا كىرىپ قالدۇقمۇ..... 377
53. ھېسامنى تالىشىش 385
54. ھېسام ۋە تېيىپجان ئېلىيوف 394
55. سەپەر كۈلكىلىرى..... 404
56. چاقچاق ۋارىسلىرى 416
57. يەنە شۇ خۇسۇستا..... 426
58. قۇتلۇق كۈن..... 438
ئاخىرقى سۆز..... 447

1. چاقچاقچىلار كوچىسى

1968 ـ يىل، ئاۋغۇست كۈنلىرى، غۇلجا.

كۈن بويى ئوچۇق تۇرغان ئاسمان نامازشامغا يېقىن بىردىنلا تۇتۇلۇشقا باشلىدى. مەغرىبتىن سوققان ئىزغىرىن شامال بارغاز-سىبرى ھۇشقىيتقىلى تۇردى. كۈندۈزدىكى پىژغىرىم تومۇز ئەمدىلىكتە بىمەھەل كەلگەن كەچ كۈز ھاۋاسىغا ئورۇن بوشاتتى. كۈزلەكتە قويلىرىنى يىغالماي يۈرگەن ئاۋارە مالچىنىڭ قامچىسىغا ئوخشاپ، ھايال ئۆتمەي تاراسلاپ چۈشكەن يامغۇر كوچا ـ كويلاردا تېخىچە قاڭغىرىپ يۈرگەن شالاڭتاياق ئادەملەر-نىمۇ پاپپاسلىتىۋەتتى. باشلانغىنىغا بىر نەچچە يىل بولغان ئەنسىز «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» دىن يۇرەكزادە بولۇشقان كىشىلەر شۇ تاپتا مۇنۇ ھايەت ـ ھۇيت دېگۈچە ئۆزگەرگەن ئەنسىز ھاۋادىنمۇ، بىلەكلىرىگە قىزىل لاتا باغلىغان «جۇسادۇي» (بازار تەكشۈرگۈچىلەر) دىن قاچقان تىجارەتچىلەردەك قېچىپ، ھەركىم ھەرتامانغا ـ ئۆزىنىڭ پاناھگاھ كۆلبىسىگە قاراپ يۈگۈرگىلى تۇردى.

ئەنە شۇ يۈگۈرگەكلەر ئارىسىدا، چۈشتىن كېيىنكى ئىسسىق ھاۋادا كىيىۋالغان يالاڭ كۆڭلىكىنىڭ ئېچىگە، مەيدىسىگە چاپلاپ بىر نەرسىنى تىقىۋالغان ۋە ئۇ نەرسىنى ئىككى ئالىقىنى بىلەن چىڭ بېسىپ يامغۇردىن قوغداۋاتقان ئون ئالتە ياشلارنىڭ قارىسىنى ئالغان سەلىم ئىسمىلنىڭ قاتاڭغۇر بالا «ھەرەمباغ» مەھەللىسىنىڭ دوقمۇشىدىكى قەدىمىي مەسچىت لەمپىسىگە ئاراڭلا كېلىۋالدى. يامغۇردىن ئۇنىڭ پۈتۈن ئەزايى ھۆل بولغان، ئۆزىمۇ سۇغا چۈشكەن چۈجە خورازدەك شۇمشەيگەن بولسىمۇ، چىرايىدىن خۇشاللىق ئەكس ئېتىپ تۇراتتى.

شۇ خۇشلۇق ھالىتىدە سەلىم ھېچكىم يوق كوچىنىڭ

ئۇياق - بۇيقىغا ئەنسىزلەرچە قارىۋېتىپ، يامغۇردا قارا رەڭگە كىرگەن كۆل رەڭ كۆڭلىكىنىڭ يۇقىرىقى ئىككى تۈگمىسىنى يېشىپ، قوينىدىكى «گۆھەر»نى ئاۋايلاپ ئالدى. «ھۆل بولۇپ كەتمىگەندۇر» دەپ ئۆز - ئۆزىگە پىچىرلىدى. ئۇنىڭ قولىدا ئوزاقى يىلى داغدۇغىلىق كىتاب كۆيدۈرۈشلەردىن مۆجىزىدەك ئامان - ئېسەن قالغان، يېشىل مۇقاۋىلىرىغچە بېجىرىم، ساپ-ساق، قېلىن بىر كىتاب — «نەسىرىدىن ئەپەندى ھەققىدە قىسسە» تۇراتتى.

سەلىم ئەڭ ئامراق نەرسىسىگە قارىغان ئادەمدەك بىر ھېسسىياتتا قولىدىكى رومانغا تىكىلدى. ئۇنىڭ كۆڭلىدىن شۇ تاپتا بارلىق غەم - غۇسسە، كۆڭۈلسىزلىكلەر؛ مۇنۇ ئەنسىز ھاۋامۇ، ھاۋادەك ئەنسىز ۋە سۆرۈن جەمئىيەتىنىڭ «ئىلتىپاتى» بولغان، «ئوڭچى» قالپىقى بار پېشقەدەم زىيالىي ئاتىسى تۇپەيلى ئائىلىلەر ئاتارىدا تارتقۇلاقان سورۇقچىلىقلارمۇ بىر پەسكە ئۇنتۇلدى. ئۇ بۇ رومانىنى ھەرەمباغ مەھەللىسىگە ئارىلىقى خېلى يىراق بولغان «دۆڭمەھەلله» دىن، ئۇنىڭ ئەدەبىياتقا بولغان باشلانغۇچ ئىستېداتىدىن زوقلىنىدىغان ئۇستازى، تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپتە ئۆزىگە ئەدەبىيات دەرس بەرگەن - ھازىرقى «قارايىپ» ئوقۇتقۇچىسىدىن ئەكەلگەنىدى.

— كىتابنى كۆز قارىچۇقىدەك ئاسرا! ئۇنتۇما، بۇ كىتاب باشقىلارنىڭ، بولۇپمۇ خىزمەت كۆرسىتىمەن دەپ يۈرگەنلەرنىڭ قولىغا چۈشۈپ كەتمىسۇن. مەن بۇ كىتابنى جېنىمنى ئالمىنىمغا ئېلىپ قويۇپ ساقلاپ قالغان. ئوقى سەلىم، مەن بىلىمەن بۇ كىتاب ساڭا كۆلكە ھەمدە زوق بېرىدۇ. بۇنىڭدىن كۆپ نەرسىلەرنى ئۆگىنىسەن، ئامانچىلىق بولسا كەلگۈسىدە ئۆزۈڭمۇ مۇشۇنداق، خەلقنى كۈلدۈرىدىغان كىتاب يازامسەن تېخى! — سېنىڭ مەشىق يازمىلىرىڭدا ھەجۋىي ئاممىلار كۆپ، لېكىن ئاۋۇال ئۆگەن، كۆپ ئوقى! كۆزۈمگە تىكىلىپ قارايسەنغۇ، شۇنداق چاغلار كېلەرمۇ دەيسەندە؟ — كېلىدۇ، ياخشى كۈنلەر كېلىدۇ،

«ئاينىڭ ئون بەشى قاراڭغۇ، ئون بەشى يورۇق...» .
ئەزەلدىن كۆپ كۆلەيدىغان، مىختا، چىڭ تەنلىك، بۇغداي ئۆڭ مۇئەللىم، كۆزلىرىنى خىيالچان قىسىپ، سەلىمگە «نەسىرىدىن ئەپەندى ھەققىدە قىسسە»نى ئىككى قوللاپ سۇندى ۋە بايىقى، كۆلكە ھەققىدىكى سۆزلىرىنى تەكرارلىدى:
— يازغۇچىنىڭ ۋەزىپىسى ئادەملەرگە شادلىق ئاتا قىلىش، شادلىق كۆلكىلىرى ئىچىدە ئۇلارنى ھاياتنى سۆيۈشكە يېتەكلەش، سەنچۇ، كەلگۈسىدىكى يازغۇچى سەلىم جامال، كىشىلەرگە كۆلكە بېغىشلايدىغان ئەسەرلەرنى يېزىشنى ئارمان قىل. كۆلكىسىز ھايات ـ ھاياتمۇ!...
سەلىم چىراغ يورۇقىدا كىتابنى دېرىزە تەكچىسىگە قويدى. ئۇنىڭ بىر ئائىلىنى باقىمەن دەپ كەچ كىرگۈچە يالاڭ ئاياغ ھالدا ساماناللىق لاي دەسسىگەن جاپاكەش ئاتىسى ۋە باشقىلار بالدۇرلا ئۇيقۇغا غەرق بولۇشقانىدى. ھالبۇكى، كاتەكتەك تار، ئادەمسىز قالغان ئاشخانا ئۆيدە، يەتتىنچى لامپىنىڭ يورۇقىدا، ئۆزى تىزلىنىپ ئولتۇرغان دېرىزە تەكچىسىدە سەلىم ئۇچۇن مەنىلىك ھايات ئەمدى باشلانماقتىدى. بالا ھېرىسلىق كۆزلىرىنى مۇقاۋىنىڭ ئۈستىگىرەك تىكتى ۋە ئوقۇدى: «لېئونىد سولوۋيوۋ» . ئۇنىڭ كۆز ئالدىدا مۇشۇ كىتابتەكلا سىرلىق، چاڭگا چاچ ـ ساقاللىق، چىرايى سېرىق ۋە ھەيۋەت بىر دانا ئادەم جۆسۈنلەندى. ئۇ ئادەم جەزمەن مۇنۇ مۇقاۋىدا ئېشەككە قىيپاش سىنىپ تۇرغان، چىرايى يېقىملىق نەسىرىدىن ئەپەندى بىلەن دۇنيانى بىرگە ئارىلىغان، خەقلەرنى ئاق كۆڭ كۆلدۇرگەن، ئەمما ئۆزى زىمىز كۆلمەيدىغان ئادەم.
سەلىم رومانىنىڭ مۇقاۋىسىنى ئاۋايلاپ ئاچتى. تىتۈل، مۇندەرىجىلىرىگە بىر قۇر كۆز يۈگۈرتكەندىن كېيىن كىتابنى ئىشتىياق بىلەن ئوقۇپ كەتتى.
لېئونىد سولوۋيوۋنىڭ قەلىمى ئاستىدىكى ئويناق، ئاجايىپ قىزىقارلىق جۈملىلەر، ئابزاسلار، بەتلەر ئۇنى بىلىندۇرمەيلا ئۆز باغرىغا تارتىپ ئەكىرىپ كەتتى.

ئاردىدىن ئىككى ھەپتە ئۆتتى.

ئۇچىنچى ھەپتىگە ئۆتكەن تۇنجى كۈنى سەلىم ئەمدى كىتاب-خانىڭ ئالدىغا قىزىقارلىق جايلىرىنى ئارىلاپ، يەنە قايتىلاپ ئوقۇشقا باشلىدى. جازانىخور جەپەر، باغداتلىق ئالىم غۇسەين غۇسلىيە، ئاغابەك، بىر كۆزلۈك ئوغرى، ئەخمەق پادىشاھ... ۋاي - ۋۇي، ئەسىرىدىن ئەپەندى قانچىلىك توسالغۇلارنى يېڭىپ، ئەلگە زۇلۇم سالغان كۈشەندىلەرنى ئەخمەق ئېتىپ، ئاۋام قەلبىدە ھەم دانىشمەن، ھەم قەيسەر، ھەم قىزىقچى سۈپىتىدە ياشاپ قالالىغان ۋە ياشاپ كەلمەكتە ھە؟! مانا بۇ ئۇنىڭ ئۆزى ھەققىدە جاراڭلاتقان، لېئونىد سولوۋيوۋ تەرىپىدىن قەلەمگە ئېلىنغان ئۆلمەس ناخشىسى.

«مەن ئەسىرىدىن ئەپەندى ئۆز - ئۆزۈمگە خوجىمەن، راست ئېيتىمەن، يالغىنى يوق، ھېچقاچاندا ئۆلمەيمەن.» شۇنداق، ھەرقانداق بىر شەخسنىڭ، مەيلى ئۇ باتۇر بولسۇن ياكى ئۇ سۆز چېچەنى بولسۇن، نامىنىڭ مەڭگۈ ئۆلمەسلىكى ئۈچۈن، يىللار-دىن - يىللارغا، دەۋرلەردىن - دەۋرلەرگە تىلغا ئېلىنىپ، ھاياتـتەك ياشىشى ئۈچۈن ھامان بىر سەۋەبكار، بىر خالىس پىداكار بولۇشى لازىم. بۇنىڭ ئەڭ ئۇنۇملۇك يولى، ئۇسۇلى قەلەمگە ئېلىش، شۇ شەخسنىڭ شەجەرىسىنى كىشىلەر ئەسلىگۈدەك قىلىپ خاتىرىلەش، تارىخ بەتلىرىدە قالدۇرۇش. سەلىم ئورۇققىنا مۇشتىلىرىنى ئېڭىكىگە، جەينىكىنى سولوۋيوۋنىڭ قېلىن رومانىغا تىرىگىنىچە دېرىزىدىن قاپقاراڭغۇ تالاغا، جىمىرلاپ تۇرغان، قادىلىپ قارىغانسېرى تېخىمۇ روشەن كۆرۈنىدىغان يۇلتۇزلارغا تىكىلىپ خىيالغا چۆمدى...

سەلىمنىڭ ئېسىگە شۇ ئەسنادا شۆھرىتى ئەسىرىدىن ئەپەندى بىلەن بىرگە تەرىپلىنىدىغان، چوڭلار تىلغا ئالىدىغان سەلەي چاققان، موللازەيدىن ئىسمىلىك ئۆز ئانا دىيارى، ئۆز خەلقى، مىللىتى ئارىسىدىن يېتىشىپ چىققان، ئەل ئارىسىدا سۆز ماھىر-لىقى، ئەقلى، قەيسەرلىكى بىلەن ئەسىرىدىن ئەپەندىدەك شەرەپ-لىك ياشىغان قىزىقچى، لەتىپىچىلەرنىڭ نامى، سېيماسى كەل-

دى. ئۇ يەنە ئالمىزار يۇرت باغرىدا ئىلگىرى - كېيىن بولۇپ ياشاپ ئۆتكەن، بەزىلىرى ھازىرمۇ ياشاۋاتقان سۆز چېچەنلىرىدىن باۋخان كور، غوپۇر دىڭخۇلۇ، تۇرسۇن تىيىپ، قۇربان، موللا مەتيا خەلپىتىم، ئىسمايىل، روزى توخۇ... قاتارلىقلارنىڭ ئەسىم - شەرىپلىرىنى كۆڭۈل ئەينىكىدىن ئۆتكۈزدى. بۇ ئىسىملارنى ئۇنىڭ ئەدەبىيات دەرسى ئۆتىدىغان ياشلىقىدا بىر تالاي شېئىرلارنى يازغان ۋە شۇ شېئىرلاردىكى توغرا كېسەر پىكىرلەرنى تۇپەيلى ئەدەپ يېگەن پاراڭچى، قىزىقچى تەبىئەتلىك ئاتىسى ئېيتىپ بەرگەنىدى. جامال ئەپەندى بۇ قىزىقچىلارنىڭ بىر - بىرىدىن ئۆتكۈر، ھەجۋىيلىكى باي لەتىپە، چاقچاقلىرىنى ئىنتا-يىن كۆپ يادقا بىلەتتى، ئەمما دائىم لەتىپە، چاقچاقلارنىڭ ئىگىسىنى ئالماشتۇرۇپ قويياتتى. بۇنداق چاغلاردا ئۇ قىزىقچىلىق ئەلپازىدا « بوپتىلا، بەربىر ھەممىسى بىر ئۇيغۇرنىڭ تىل بايلىقىغۇ»دەپ ئۆزىنى ئاقلىغاندەك بولاتتى. سەلىمنىڭ يادىغا شۇ پاراڭ يىلىمدەك چىڭ ئورناپ كەتكەنىدى.

دېرىزىدىن ئاسماندىكى يۇلتۇزلارغا قاراپ ئولتۇرغان سەلىم ئەمدىلىكتە سامان يولى دائىرىسىدىكى يۇلتۇزلارغا ئايرىم سەپسە-لىشقا باشلىدى. خىيالىدا بىر قاتار قىزىقچى، لەتىپىچىلەرنىڭ ئىسمى، سېيماسى ئايلىناتتى. يېقىندىن بېرى غۇلجىدا لوڭخىدىلا قىلىپ، يەنە بىر قىزىقچى پەيدا بولۇپ قالغانىدى. ئەتىسى - ئاخشىمى خەقلەر شۇ قىزىقچىنىڭ يېڭىياچە لەتىپە، چاقچاقلىرى-نى بىر - بىرىگە دېيىشىپ، يەتكۈزۈشۈپ، غەمكىن كۆڭۈللىرى-نى خۇش قىلىشاتتى. سەلىم شۇ تاپتا سامان يولىدىكى ئۆزىگە ئەڭ يېقىنەدەك سېزىلگەن بىر يۇلتۇزنى ئۆزىچە ئاشۇ يېڭى قىزىق-چىغا تەققاسلىدى.

شۇ تەرىقىدە ئۇ قانچىلىك ئولتۇردى، قانچىلىك خىيال قىل-دى، سامانيولىنى قانچىلىك كۆزەتتى، نامەلۇم، بىر چاغدا شې-رىن ئۇگدەك غالىب كەلدى. سەلىم بېشىنى «نەسىردىن ئەپەندى ھەققىدە قىسسە» گە قويۇپلا ئۇيقۇغا كەتتى...

سەلىم ئاسمانغا ئىككى قولىنى قانات قىلىپ كېرىپ، ئۇ-

چۈپ چىققانمىش، سامانيولى ئىلى دەريا‌سى بويىدىكى، ئالمىزار باغلار بىلەن چۆمكەلگەن ئازادە تاشكۆۋرۈك مەھەللىسىمىش. سامانيولىدىكى يۈلتۈزلار يۈلتۈز ئەمەس، بىر - بىرىدىن چېۋەر چاقچاقچىلارمىش. ئۇلار ھەرخىل قىياپەت، ھەرخىل چاقچاقلىرى بىلەن مۇشۇ ئالمىزارلىق مەھەللىشىڭ ئوق كوچىسىنى ھەمىمە ئادەم بىر كېلىشكە، بىر كۆرۈشكە تەشنا «چاقچاقچىلار كوچىسى» غا ئايلاندۇرغانمىش... .

2. يېڭىياچە لەتىپلەر

قاتتىق يامغۇردىن كېيىن، يەر ـ جاھان خاماندىن قايتقان ئۇلاقتەك بىر سىلكىنىۋالغاچقىمۇ، يېپىيېڭىك بولۇپ قالدى. سەلىم بارمىغلى ئىككى كۈن بوپقالغان بايكۆل تۈگمىنىگە ئىشلەگىلى باردى. بۇ يەردە ئۇنىڭ سوپۇلاق ئىسىملىك چوڭ دادىسى ئىككى تاشلىق تۈگمەن ھەيدەيتتى. جامال ئاكا ئوغلىنىڭ مەكتەپتىكى «ئېتى ئۇلۇغ، سۈپرىسى قۇرۇق» ھەرخىل ئىسيان كۆتۈرۈش تەشكىلاتلىرىغا قاتنىشىپ قېلىپ، ئۆزىگە ئاۋارىچىلىك تېپىپ بەرمەسلىكى ئۈچۈن سەلىمنى قېينىاكىسىنىڭ تۈگمىنىدە يۈگۈر ـ يېتىم ئىشلارغا يارەملىشىشكە «تۈتۈپ» بەرگەنىدى.

مەكتەپ قوينىدىن، ساۋاقداشلىرىدىن ئايرىلىش دەسلىپىدە سەلىمگە ئېغىر تۇيۇلدى، بىراق كۆپ ئۆتمەيلا تۈگمەن ئۇنى خۇددى ماگنىتتەك ئۆزىگە تارتىۋالدى.

بۇ جاي رومانتىك مىجەزگە باي بۇ «كىتاب ساراىغى» (بۇ سوپۇلاق تۈگمەنچى سەلىمگە تەقدىم قىلغان نام ئىدى) غا ئاجايىپ يېقىپ قالدى. ئۇنىڭ ئۇستىگە ئاتمىشتىن دوملاپ كەتكەن (ئۆزىنىڭ تەبىرى) سوپۇلاق تۈگمەنچى گەپچىلىكى، شەيرانلىقى بەلەن كۆپلەرگە مەلۇم كىشى بولۇپ، يېقىن ئارىدىكىلەر ئەتەي ئۇنىڭ ئاغزىنى تاتلاپ، قىزىق گەپلىنى ئاڭلايمىز دەپلا ئۇگۈتلىرىنى تۈگمەن ئاتلاپ مەشەگە ئەكىلىشەتتى. تۈگمەندە ئىشلىگەنىڭ يەنە بىر پايدىسى ھەپتە، ئون كۈندە سەلىم بىرەر پۈت بۇغداي، قوناق ئۇننىنى ئۆيىگە بىكارلىق كۆتۈرۈپ كېلەتتى.

چۇشكىچە ئۇگۈتنىڭ تايىنى بولمىدى. سەلىم تۈگمەننىڭ سۆگەن بېشىدىكى كىچىككىنە ئارقا ئىشىكىدىن ئۆستەڭ بويىغا چىقتى. ئۇ يەردە سوپۇلاق قايسى ۋاقىتلاردىدۇر ئۆزىنىڭ بەستەدەك قوپال ۋە مىقتا قىلىپ ياساپ قويغان ياغاچ ئورۇندۇق بار

ئىدى. قەلبى ئاخشامقى چۈش تەسىردىن تېخىچە دولقۇنلىنىپ تۇرغان سەلىم قولىدىكى سېرىق، قاتتىق مۇقاۋىلىق خاتىرىنى ئېچىپ، ئورۇندۇققا ئولتۇردى.

سۇلىمنىڭ يادىغا يەنە ئاخشام كۆرگەن چۈشى كەلدى. بۇ ھەقىقەتەنمۇ ئاجايىپ چۈش ئىدى. تاشكۆۋرۈك مەھەللىسىنىڭ ئاساسىي ئوق كوچىسىغىلا ئوخشايدىغان ساماڭيولىدا ئۇنىڭ ئەڭ دەسلەپ كۆرگىنى — سۇر ئېشىكىگە قىپاش مىنگەن نەسىردىن ئەپەندى بولدى. ئەپەندىمنىڭ مۇرىسىدىكى قىزىل جىيەك تۆتۈلغان خۇرجۇنىنىڭ ئىككى بېشىدا نۇرغۇن بالايى — بەتەرلەر تاشقىنلاپ تۇرغۇدەك. سەلىم بۇلارنى لەتىپىلەر دېگۈدەكمىش. ئەپەندىمنىڭ كەينىدىن بۇرۇتلىرى تازىمۇ قايرىلما ۋە ئۇزۇن سەلەي چاققان راۋاب قوشقىنى بولۇشىغا ياڭىرتىپ، راۋاب سازىغا تەڭكەش قەدەم بىلەن كېلىۋاتقۇدەكمىش.

سەلەي چاققانىنىڭ كەينىدىنلا سىلىق تەۋرىنىپ بىر مەپە يېتىپ كەپتۇ. سەلىمگە كىمدۇر بىرى، قارا، مەپىنىڭ ھارۋىكەشى تۇرپانلىق قىزىقچى موللا زەيدىن دېگۈدەك، سەلىم سەپسېلىپ قارىسا، مەپىگە قوشۇلغىنى بىردە ئانقا، بىردە شەھەرنىڭ قازىسىغا ئوخشارمىش. ساماڭيولى كوچىسىدا، يەنى سەلىمنىڭ چۈشىدە ئايان بولغان چاقچاقچىلار كوچىسىدا يەنە بىر توپ ئادەم كۆرۈنگۈدەك ھېلىقىلار سەلىمگە خېلى ئىتتىك ماڭغاندەك كۆرۈنسىمۇ، پەقەتلا يېتىپ كېلەلمىگۈدەكمىش. توساتتىن، خېلى ئۇزاپ كەتكەن نەسىردىن ئەپەندى، سەلەي چاققان، موللا زەيدىن قاتارلار بىرى ئېشىكىدىن سەكرەپ چۈشۈپ، يەنە بىرى راۋابىنى چېلىشتىن توختاپ، ۋە يەنە بىرى قوڭغۇراقلىق مەپىسىنى توختىتىپ، كەينىگە قايرىلىپ «ھېساممدىن، سىلە قەيەردە، ئىتتىك ماڭسىلا، بىزگە يېتىشۋالسىلا» دەپ توۋلاپتۇدەك. سەلىم ھەيران بولۇپ ھېلىقى يېتىپ كېلەلمەيۋاتقانلار توپى تەرەپكە قارىغۇدەك بولسا، توپ ئارىسىدىكى بىرى سەل پۇتلىشىپ، دەلدەڭشىپ، ئەمما تازىمۇ ئىتتىك مېڭىپ، ئىككى قولىدا چاقچاقتىن ياسالغان ئىككى رەڭدار گۈلدەستىنى كۆتۈرۈپ، بايىقىلار-

دىن ئۇزاپ، بۇ تەرەپكە يېقىنلاپ كېلىۋاتقۇدەكمىش. سەلىم شۇ چاغدىلا، خۇددى ئوخشىمىغاندەكلا تەپەككۇر قىلىپ، ھېلىقى يېتىپ كېلەلمەيۋاتقانلارنىڭ ئاتىسى جامال ئەپەندى ئىسىملىرىنى ئېيتىپ بەرگەن ئالمىزارلىق چاقچاقچىلار ئىگەنلىكىنى بىلىپتۇدەك.

دەل شۇ چاغدا ھېلىقىلارمۇ تۇشمۇ تۇشتىن «ھېسام، ئىتتىك ماڭ، بوش كەلمە!»، «ھېساممدىن، قورقماي بارىۋەر، ھەممە چاقچاقلىرىمىز سېنىڭ»، «چاقچاقچىلار كوچىسىنىڭ يۇزىنى چۈشۈرۈۋەتمە ھېسامكا!»... دېگەندەك گەپلەرنى ياڭرىتىشقانمىش...

سەلىم تاڭ يورۇقىدا ئويغىنىپ كەتتى. قاتتىق كىتابقا قويغان بېشى، نېپىز كىگىزگە تىزلانغان پۇتلىرى تازىمۇ ئاغرىپ كەتكەنىدى. خىيالىدا تېخى ھېلىلا كۆرگەن چۈشى ئەلەڭگىپ تۇراتتى. «ھېسام، ھېساممدىن، ھە، بۇ ئاخشام مەن ئىسمىنى يادىمغا ئالالمىغان، سېرىق تاشلىق خاتىرەمگە (بىر قىزىقچى) دەپ لەتىپە - چاقچاقلىرىنى خاتىرلىگەن ئاشۇ قىزىقچى شۇ، ئاشۇ (شاما قىلىۋېتىمىز) دېگەن پاراڭ بىلەن مەشھۇر بوپكەتكەن تۇرپانىيۇزلىك مۇنچا باققۇچى... ئەجەب ئىش، ئۇنىڭ ئىسمى چۈشۈمدە ئايان بولدى - ھە!»، سەلىم ئاخشام ئاپىسى سېلىپ قويغان ئورنىغا كېلىپ، سوزۇلۇپ يېتىپ، مانا شۇلارنى ئويلىدى. ئۇ غايىبقا، تىلسىماتقا، چۈشكە تۇرۇپلا ئىشىنەتتى، يەنە تۇرۇپ ئىشەنمەيتتى. چۈنكى ئۇ ئۆسمۈرلۈك يېشىدىن تېخى ھالقىپ كەتمىگەنىدى.

مانا ھازىر سەلىم سوپۇلاق تۇگمەنچى چىرايلىق ئۆستەڭ بويىغا ياساپ قويغان ئورۇندۇقتا ئولتۇرۇپ، ئاخشام چۈشىدە كۆرگەن، سەل دەلدەڭشىپ ماڭىدىغان يېڭىياچە قىزىقچىنىڭ ئۆزى «يېڭىياچە لەتىپىلەر» دېگەن سەرلەۋھە ئاستىدا خاتىرلەپ قويغان قىزىق گەپلىرىنى يېڭىۋاشتىن كۆزدىن كەچۈرمەكتە. بۇ «لەتىپىلەر»نى ئۇ ئۆزىدە، مەھەللە دوقمۇشىدا، تۇگمەنده ئاڭلىغانىدى. قىزىقسىنىپ، ئۆزى بولىدىكەن دەپ قارىغانلىرىنى ئەسلىگەندە، ئۆزى بولىدىكەن دەپ قارىغانلىرىنى ئەسلىگەندە،

دەبىي مەشىق ئۇچۇن تۇنقان خاتىرىسىگە رەتلەپ، ماۋزۇ قويۇپ كۆچۈرگەن، ئۇنىڭدىن باشقا نېمىنى ئويلىمىغانىدى. مانا شۇ تاپتا ئۇ مەزكۇر خاتىرىدىكى 19 قىزىق گەپنى، يەنى «لەتىپە» نى بىر - بىرلەپ، قايتا ئوقۇپ چىقتى، خۇددى يېڭىدىن ئاڭلىغاندەك نەچچە قېتىم كۈلدى.

بۇ قىزىق گەپلەردىن بەزىلىرىنى شۇ تاپتا ئوقۇرمەنلەر بىلەن ئورتاقلاشساق، ئارتۇقچە كەتمەس:

△ بىر كۈنى بىر قىزىقچى ئىككى ئاغىنىسى بىلەن ئورمانغا ئوۋغا چىقتى. كەچتە ئۇلار ئورماندا قونۇپ قالماقچى بولدى. ھېلىقى ئىككىسى:

— قورقۇۋاتىمىز، يىرتقۇچلار كېلىپ قالماس — ھە، - دېيىشتى.

— سەن قورقساڭ بۇ ياقتا يات، — دېدى قىزىقچى شۇ چاغدا ۋە بىرىنچى ئاغىنىسىگە ئوڭ ياقنى كۆرسەتتى، — سەن قورقساڭ بۇ ياقتا يات، — دەپ ئىككىنچى ئاغىنىسىگە سول ياقنى كۆرسەتتى، ئۈزى بولسا:

— مەن يىرتقۇچتىن قورقمايمەن، شۇڭلاشقا ئوتتۇرىدا ياتمەن، — دېدى.

△ بىر قىزىقچىنىڭ ئۇدۇل ئىككى چىشى يوق ئىدى. بىر مەشرەپتە بىراۋ ئۇنى شاڭخو قىلىپ:

— ئاداش، يوق چىشىڭنىڭ ئورنىغا تام سوقۇۋالساڭ بولغۇدەك، — دېگەنىدى، ھېلىقى قىزىقچى:

— بولىدۇ، مەنمۇ گېلىمغا قۇرۇلۇش سالاي دەۋاتقان، — دەپ جاۋاب قايتۇردى.

— ۋاي، بەك ياخشى بوپتۇ، — دېدى شاڭخوچى، — ئۇنداقتا، گېلىڭدىكى قۇرۇلۇشتا كۈندە بەزمە قۇرىدىكەنمىزدە!

— بەزمەڭلار تازا قىزىغاندا، «ئۆھۇ» لا دېسەم، ھەممەڭلار ئۆزۈڭلارنى ئەۋرەزدە كۆرىسىلەردە، — دېدى قىزىقچى شۇئان.

△ بىر قىزىقچى سەپەرگە چىقىپ، يولدا بىر دەڭدە قونماقچى بولدى.

— بىر كىچە ياتساڭ ئىككى سوم، — دېدى دەڭجا.
— مەن چوڭ خورەك تارتمايمەن، كىچىكىنى تارتىمەن، بىر سوم بەرسەم بولار، — دېدى قىزىقچى گەپ ئوينىتىپ. دەڭجا تېرىكتى:
— چوڭ ـ كىچىك خورەكلىرىڭ بىلەن كارىم يوق، ئىككى سوم بېرىسەن!
— مۇنداق قىلايلى، — دېدى قىزىقچى، — چوڭ خورەكـ نىڭ يېرىمىنى تارتاي، بىر سوملۇق تارتىپ بولۇشۇمغىلا ئويغـ تىۋېتىڭ، دەڭدىن كېتىمەن.
△ بىر قىزىقچى سەنئەت ئۆمىكىدە ئىشلەپ يۈرگىنىدە، ئۆمەك باشلىقىنى تولا ئوخشاتقىنى ئۈچۈن سەت كۆرۈنۈپ قالدى. باشلىق ئۇنى ئۆمەكنىڭ مۇنچىسىغا قاراشقا تەينىلىدى.
بىر قېتىم شۇ باشلىق مۇنچىغا چۈشمەكچى بولۇپ كېلىۋېـ دى، قىزىقچى ئەتەي ئۇنى سوغ خانىغا كىرگۈزۈپ قويدى. بىر چاغدا باشلىق مۇزلاپ — تىترەپ چىقىپ، قىزىقچىغا ۋارقىرـ دى:
— ھەي دەلدۇش، باشلىق مۇنچىغا كەلسە، ناچىرىغا چۈـ شەمدۇ؟
— ۋاي باشلىقىم، — دېدى قىزىقچى دەرھال، — سەنئەتچى تۆۋەنگە چۈشسە مۇنچىچى بولامدۇ؟
△ بىر قىزىقچى دائىم مەست كىشىدەك سەنتۈرۈلۈپ ماڭاتـ تى. بىر ئولتۇرۇشتا ئۇ جىق ئىچىپ قويدى، ئاغىنىلىرى ئۇنى يۆلەپ ئۆيىگە ئەپكېلىپ قويدى.
— ۋاي بالام، تازا ئىچتىڭمۇ نېمە، مەست ئادەمدەك سەنتۈـ رۈلۈپلا ماڭىسەنغۇ، — دەپ ۋايسىدى قىزىقچىنىڭ كىچىك ئانـ سى ئۇنى كۆرۈپ.
— راست دەيسىز كىچىك ئاپا، — دېدى قىزىقچى شۇ

چاغدا، — ئىچسەڭمۇ، ئىچمىسەڭمۇ دائىم مەست ئىدىڭغۇ دېمەمسىز[1]!

سەلىم ئۆزى توپلىغان قىزىق پاراڭلارنى قايتا - قايتا ئوقۇپ، تۇڭمەن بېشىدا بىر ھازاغچە كۈلدى. نەچچە ۋاقىتتىن بېرى ئۇنىڭ كۆڭلىدە بۇ «يېڭىياچە لەتىپىلەر»نى داۋاملىق توپلاش، كۆپەيتىش ئويى كېزىپ يۈرەتتى. مانا ئەمدىلىكتە، بولۇپمۇ يېقىنقى كۈنلەردىن بېرى بۇ خىيال ئۇنىڭ كاللىسى، ئەس - يادىنى چۈلغۇۋالغانىدى. بۇنىڭ سەۋەبى جەزمەن «نەسرىدىن ئەپەندى ھەققىدە قىسسە» ناملىق ئاجايىپ قىزىق كىتابنى ئوقۇش ۋە ئىلھاملىنىشتىن ئىكەنلىكىدە شۈبھە يوق. ئاخشامقى چۈشچۇ؟! دەرھەقىقەت، بۇ كارامەت چۈش ياش بالىنىڭ قەلبىدە بىر ئەھمىيەتلىك ئىش قىلىشقا بولغان تىلەك، ئىرادىنى تېخىمۇ كۈچەيتىۋەتكەنىدى. سەلىمنىڭ يادىغا ئۇستازىنىڭ «سەنمۇ كەلگۈسىدە خەلقنى كۈلدۈرىدىغان بىر كىتاب يازامسەن تېخى، جاپاكەش خەلقىمىزگە كۈلكە، مەدەت كېرەك!» دېگەن سۆزلىرى كەلدى.

«يازىمەن، ھازىردىن باشلاپ يازىمەن، كەلگۈسىنى كۈتۈپ نېمە كەپتۇ!» سەلىم ياغاچ ئورۇندۇقتىن دەس تۇرۇپ كەتتى، ئۇنىڭ قولىدا كېيىنكى، باشلانغۇسى مۇبارەك ئەمگىكىنىڭ خېمىرتۇرۇچى — 19 يېڭىياچە لەتىپە خاتىرىلەنگەن سىرىق تاشلىق خاتىرە تۇراتتى. ئىرادىنى مۇجەسسەملىگەن بىر چاقچاق شۇ ھامان سەلىمنىڭ كاللىسىدا يالت ئەتتى، — زامانىمىزنىڭ نەسرىدىن ئەپەندىسىنى، ھايات ئەپەندىنى يازىمەن، يارىتىمەن! شاما قىلمۇ‌ېتىمەن!...

---

① يۇقىرىقىلار ھېسامنىڭ غۇلجىدا ئۆك دەسلەپ تارقالغان چاقچاقلىرى.

3. شاما قىلىۋېتىمىز

ئوقۇرمەنلىرىمىز سەلىمنىڭ سېرىق تاشلىق خاتىرىسىدىكى «يېڭىياچە لەتىپىلەر» نىڭ ھېسام قۇربانىنىڭ دەسلەپكى چاقچاقلىرى ئىكەنلىكىنى بىلىۋالدى. مەزكۇر قىسسەنىڭمۇ ھېسام ھەققىدە ئىكەنلىكى ئۈلارغا مەلۇم. شۇڭا ئاۋۋال ئەقىللىق ئوقۇرمەنلەرنىڭ: «ھېسام دېگەن بۇ ئادەم زادى قاچاندىن تارتىپ، قەيەردە، قايسى قىزىق گەپلىرى بىلەن كۆزگە كۆرۈندى ياكى جامائەتچىلىكنىڭ دىققىتىنى تارتتى؟» دېگەن سوئالىغا جاۋاپ بېرىشنى لايىق كۆردۈم:

1930 ـ يىلىنىڭ خەيرلىك بىر كۈنىدە، غۇلجا شەھىرىنىڭ ئەڭ قەدىمىي مەھەللىلىرىدىن بىرى بولغان شەھەر ئىچى ئوردا مەھەللىسىدىكى تىجارەتچىلىك بىلەن جان كەچۈرىدىغان قۇربان ئاخۇنۇمنىڭ ئۆيىدە نان يەيدىغان يەنە بىر ئادەم كۆپەيدى. بۇ دۇنياغا تازىمۇ ئاچچىق ۋە قەغىش يېغلاپ چۈشكەن ئوغلىغا قۇربان ئاكا «ھېسامىدىن» دەپ ئىسىم قويدى. ھېسامنىڭ ياۋاش ئانىسى ۋە قۇربان ئائىلىسىگە يېقىنلا يەردە ئۆيى بار ئېنىكئانىسى، ئىـ ـرىم ـ سىرىملارغا باي، ۋات ـ ۋات خۇرسىماخان كېيىنكى ۋاقىتلاردا پات ـ پاتلا ھېسامنىڭ دۇنياغا تۆرەلگەن پەيتلەردىكى ئاچچىق يىغىسىنى تىلغا ئېلىپ: «ياۋاللا، ياخشىلىققا جورىغاي، بۇ بالا بىرسى يانپىشىدىن چىمدىۋالغاندەك ئەجەب يېغلاپ كەتكەن — ھە! بۇ دۇنيادىكى تارتقۇلۇقلىرىغا يىغلىغان بولمىغاي، ئىلاھىم!» دەيتتى. نۇرغۇن يىللاردىن كېيىن، ئەلگە مەشھۇر بولۇپ تونۇلغان ھېسام قۇربان تېلېۋىزور ئېكرانىدا كۆرۈرمەنلەرگە: «مەن تۇغۇلغاندا بىر قېتىم يىغلاپتىكەنمەن، ئۇنىڭدىن كېيىن زادىلا يىغلاپ باقمىدىم» دېگەنىدى.

ھېسام ئون يېشىغا قەدەم قويغاندا قوربان ئاكىنىڭ يادىغا

ھېسامنى ساۋاتلىق قىلىشنىڭ زۆرۈرلۈكى كەلدى. سەۋەبى ھې-
سام تولىمۇ زېرەك، شىتىلە ئىدى. بۇ جەھەتتىن ئۇ ئاتىسىنىڭ
ئۇدۇمىنى ئالغانىدى. قۇربان ئاكا ۋە ئۇنىڭ بىر قورساق ئاكىسى
ئىسمايىل شاپشاڭمۇ ئۆز زامانىسىنىڭ خېلى تونۇلغان قىزىقچىلە-
رىدىن ئىدى. بۇ ھەقتە كېيىنچە ئايرىم پاراڭلىرىمىز بار.

— قۇربان، ھەي قۇۋان قىزىق، مۇنۇ ھېسام دېگىنىڭ
سېنى كىيىپلا چىقامدۇ نېمە، ئىچىدە بىر ئوتى بارغۇ، بۇنىڭ!
ئەيتاۋۇر مۇشۇ بالاڭنى ئۇچ - تۆت يىل بولسىمۇ ئوقۇتۇۋەت.
سەن بىلەن بىزدەك ئۆلۈم خېتىنى ئۆزى ئاپىرىدىغان ئادەم بوپقال-
مىغاي!

شۇنداق قىلىپ، ئون يېشىدىن ئون تۆت يېشىغىچە ھېسام
شەھەر ئىچى بەيتۇللا مەدرىسىدە خەت - ساۋاتىنى چىقاردى.
ئۆزىنىڭ گېپىى بويىچە ئېيتقاندا: «نەچچە يىل ھەپتىيەكنى غاجە-
دى». ئائىلە قىينىچىلىقى تۈپەيلى ئوقۇشنى داۋاملاشتۇرالمە-
دى. ئاتىسىنىڭ زورى بىلەن كىچىككىنە تۇرۇپلا ئۇششاق تىجا-
رەتكە قەدەم قويدى.

— ھەي ھېسامكا، تاڭگا يېگىڭ كېپىكتىپ مەدرىسىدىن
قېچىپ چىقىپتىكەنسەنغۇ، — دەپ چاقچاق قىلغانلارغا ھېسام
كېيىنچە:

— ھە، تاڭگا يېگىلى قاچمىساق، مەكتەپتە خەلپەتتىن پالاق
يەيدىغان گەپ! — دەپ جاۋاب بەرگەنىدى.

— پالاقتىن نەچچە يۈزنى يېگەن بولغىيدىڭ، بىرەرمىڭنىمۇ
يە؟

— ئوغۇل بالا بولغاندىن كېيىن، سانىماي يەۋەرگەن! ھە،
قانداق ئىبراھىم، سەن خەتلەپ ماڭغانمۇ؟ سەنغۇ تىلەپ تاپقان
نېنىڭنىمۇ تىزىملاپ ماڭمىدىغان نەرسە!

ئون تۆت يېشىدا زىمىا تاڭگا سانقاندىن باشلاپ، تاكى
50 - يىللارنىڭ باشلىرىغىچە جان باققۇدەكلا تىجارەت بولسا
شۇغۇللىنىپ، تۈرمۈشنىڭ تالاي غەلۋىرلىرىدە تاسقالغان، پىش-
قان ھېسام يىگىرمە ياشقا كەلگەندە ئۆزىنىڭ قىزىقچىلىق تالانتى

بىلەن مەھەللە سەنئەت ئۆمىكىدە، كېيىنچە بولسا، ۋىلايەتلىك ئۆمەكتە تەكلىپ بىلەن روللارغا چىقىپ يۈردى. بىر نەچچە يىلدىن كېيىن غۇلجا ناھىيىلىك سەنئەت ئۆمىكىگە ئارتىس قوبۇل قىلىنغاندا، ۋىلايەتلىك ئۆمەكتىكى شتاتلىق بىر نەچچە ھەقەمسا-يىلىرى ئۇنى غۇلجا ناھىيىلىك ئۆمەككە تونۇشتۇردى. «ساقالغا-مۇ كۆيە چۈشىدىكەن — ھە؟» دېگەن مەشھۇر چاقچىقىنى ھېسام شۇ ئۆمەكتە قىلغانىدى. مۇبادا، 1961 - يىلىغا كەلگەندە غۇلجا ناھىيىلىك سەنئەت ئۆمىكى يوقىلاڭ سەۋەبلەر بىلەن تارقىتىۋە-تىلمىگەن بولسا، بەلكىم ئۇنىڭ ساقىلىغىمۇ نۇرغۇن قېتىم كۆيە چۈشكەن بولار ئىدى.

غۇلجا ناھىيىلىك سەنئەت ئۆمىكى تارقىتىۋېتىلگەندىن كې-يىن، ئاشۇ يىللاردىكى بىر-بىرىگە ئۇلىنىپ كەلگەن، بىر-بىرىدىن جىددىي ھەركەتلەر ئېسەنكىرەتكەن ئادەملەر قاتارىدا ھېسامۇ رېجىم ئاستىدا غۇلجا ناھىيىسىنىڭ تۇرپانيۇزى، گەمە قاتارلىق يېزىلىرىدا ئەمگەك قىلدى. يېشىنىڭ ئۇلغىيىشى، كە-چۈرمىشلىرىنىڭ موللىشىغا ئەگىشىپ، ئۇنىڭ چاقچاقچىلىق ما-ھارىتىمۇ ئەنە شۇ دەۋرلەردە بارغانسېرى ئېشىپ، ئۆزى چاقچاقتا پىشىپ باردى. ھېسام ئۆزىدە تۇغما بار بولغان سەنئەت ماھارىتى ۋە سۆزگە چىچەنلىكى، ھازىر جاۋابلىقىنى بىرلەشتۇرۇپ بارغانلا يېرىدە كۈلكە پەيدا قىلاتتى، سورۇنلاردا كىشىلەرنى تېلىققۇچە كۈلدۈرەتتى. گەپ بۇ يەرگە كەلگەندە يەنە بىر نەرسىنىمۇ قەيت قىلىپ ئۆتۈش كېرەك، ھېسام سەبىي مەزگىلىدە بىر قېتىملىق تەپلىك قاتتىق ئاغرىقتىن كېيىن، ئۇنىڭ جىسمانىي قۇرۇلۇشى-دا، بولۇپمۇ مېڭىش - تۇرۇشىدا بىر ئۆزگىرىش، بىرخىل ئاجىزلىق پەيدا بولغانىدى. بۇ قىياپەت ئۇنىڭ ئۆمۈر يولىغا سىجىل ھەمراھ بولۇپ كەلدى. ھەيران قالارلىق ئىش، بۇ جىس-مانىي ئاجىزلىق كېيىنچە ھېسامنىڭ چاقچاقچىلىقىغا بىزەك، ئالاھىدىلىك بولۇپ قوشۇلۇپ، كىشىلەر نەزىرىدە ھەتتا ئۇنىڭ مېڭىشىدىنمۇ كۈلكە تۆكۈلۈپ تۇرىدىغان بولدى.

— ھېسام، ھاراق تاپسائاغۇ ئىچەرسەن، بولمىسا قانداق

قىلارسەن؟ — كىشىلەر تالاي قېتىم ئۇنىڭ ئاغزىنى تاتىلىدى. ھېسام پىسەنت قىلماي:

— ئۆزەمنىڭ مېڭىشىم بولمۇبرىدۇ، — دەپ جاۋاب قايتۇراتتى.

يەنە بىر قېتىم، ئۇ ئازراق ئىچكىنىگە قاتتىق مەست بوپكەتكەن بىر مەھەللىلىك بۇرادىرىگە:

— ھەي، ئىچكەن تۆت رومكا ھارىقىڭغا قېيناتاڭنىڭ ئالدىدا يېقىلىپ يۇرۇپسىنا، مەندەك ماڭالمىساڭ ئىچ، جۇمۇ! — دەپ چاقچاق قىلغانىدى.

ھېسام ھەققىدىكى تەرجىمھال تۇسىنى ئالغان بايانىمىزنى ۋاقتىنچە مەشھەدە توختىتىپ، مەزكۇر ماۋزۇيىمىزدىكى ئەسلىي گەپكە كېلەيلى.

تۇرپانىيۇزى، گەمە قاتارلىق جايلاردا نۇرغۇن - نۇرغۇن قىزىق ئەسلىمە، چاقچاقلارنى قالدۇرغاندىن كېيىن، 1966 - يىلى كەچ كۈزدە ھېسام يېقىن دوست - بۇرادەرلىرىنىڭ سۆيلىشى بىلەن غۇلجا شەھىرىگە، ئۆزى تۇغۇلۇپ ئۆسكەن شەھەر ئىچىدىكى ئوردا مەھەللىسىگە كۆچە - كۆرپىسىنى ئېلىپ، بىراقلا قايتىپ كىردى. بۇ — «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» دەپ ئاتالغان تەلۋە ھەرىكەت تازا ئەۋجىگە چىقىۋاتقان چاغلار بولغاچقا، ھېسام ماكانلاشقان يېزىدىكىلەر قالايمىقانچىلىقتا ئۇنى ئويلىغۇدەك بولۇشمىدى، ھەتتا كۆچىلىك يېزىلىقلار «ھېسام خوي قىلدى» دەپىشتى. بىراق، ئوردا مەھەللىدىكى «خىزمەت گۇرۇپپىسى» ھېسامنىڭ بۇ «باشباشتاق» لىقىنى ئۇنتۇپ قالمىدى.

— ھېسام، ئاڭلىساق سېنى غۇلجا ناھىيىسىدىن ئېقىپ كىردى دەيدىغۇ؟ — دەپ سورىغانىدى بىر قېتىم خىزمەت گۇرۇپپا مەسئۇلى تەھدىت ئاۋازدا. ھېسام ھازىر جاۋابلىقى بىلەن دەرھال ئىنكاس قايتۇردى:

— يوقسۇ، كادىر ئەپەندىم، مەن ئېقىپ كەلمىدىم، توپادەك بىلەن مېڭىپ كەلدىم!

ئوردا مەھەللىسىدىكىلەر ھېسامنىڭ قەدىم مەھەللىسىگە يې-

نىپ كىرگىنىدىن خۇشال بولۇشتى. «ئاتا كۆرگەن، ئانا كۆرگەن» قولۇم - قوشنىلار ئۇنى بەس - بەستە ئۆيلىرىگە چاقىرىشتى. ئاسمان ئۆرۈلۈپ چۈشكىمۇ دالدىراق يېرىدە ئولتۇرۇپ ئويۇنىنى ئويناۋېرىدىغان، مازارلىقتىمۇ چاقچىقىنى قويمايدىغان غۇلجىلىقلار شۇ كۈنلەردىمۇ ساز - ناخشا، مەي - شاراپلىق ئولتۇرۇشلىرىنى ئاستىرتىن داۋام قىلىشاتتى. ئەمدىلىكتە بۇداق سورۇنلار ھېسامنىڭ ھازىر جاۋاب چاقچاقلىرى بىلەن تېخىمۇ قىزىيدىغان بولدى.

— ھېسامكا، ئاخشاملىققا بىزنىڭكىگە دېككىدە كىرە، مەھەللىدىكى بالىلار بىردەم - يېرىمدەم ئولتۇرايلى دېۋىدۇق.

— ھېسام، يەكشەنبە كۈنگە بىرەرىگە ماقۇل دەۋەتمە جۇمۇ، ئويۇنمىز بار.

بەزىدە شىركەيپ، تۇرگۇن يىگىتلەر ھېسامنى يېرىم كېچىلەردە ئىسسىق ئورۇنىدىن تارتىپ چىقىشاتتى:

— جۇرەۋاي ھېسامكا، يەرنى تىڭشاپ يېتىۋەرمەي!

— چوڭ - كىچىك خورەكلىرىڭنى كىيىن تارتىۋال، ھازىر مەمەت سىدىقنىڭكىگە بارىمىز.

بۇ، ھېسام چاقچاققا راسا پىشىپ، يېتىشىپ كېلىۋاتقان يىللار ئىدى. ئاشۇنداق كەچكى ئولتۇرۇشلاردا ئۇنىڭ قىلغان ھەربىر چاقچىقى ئەتىسىلا ئوردا مەھەللىسىگە، شەھەر ئىچىگە، ئاندىن پۈتۈن غۇلجا شەھىرىگە تارقىلاتتى. يېقىن - يىراقتىكى سەھرالاردىن چاي - تۇزغا كىرگەن دېھقانلار بۇ چاقچاقلارنى تاشلەپكىدە، بوينى كېسىكتە، خەنزۇ بازىرىدا ئاڭلاپ، سودىلىقىلىرىغا قوشۇپ مەھەللىلىرىگە ئەپچىقىپ كېتەتتى.

ئوردا مەھەللىسىدىكى شۇنداق سورۇنلارنىڭ بىرىدە، مەھەللە قىزىقچىسى، سابىر دېگەن يىگىت ھېسامنىڭ ئاغزىنى تاتىلاي دېدىمۇ، ئۇنىڭدىن سورىدى:

— ھېسامكا، گەپمە دېگەن بۇغداي ئوخشايدىغان يەر، ئۇ يېزىدا نەچچە يىل تۇرىدۇڭ، ئوما ئورۇشنى بىلمىدىغانسەن، يا بولمىسا چوكانلار قاتارىدا باغ باغلاپ يۈردۇڭمۇ؟ — ھېسام

ئۆزىگە تىكلىنىۋاتقان تەھدىتنى سەزدى، ئولتارغان يېرىدە بىر ئۆرەدەپ، سابىرغا جاۋاب قايتۇردى:

— نېمە دەيدۇ ماۋۇ... ئوما دېگىنىڭنى شاما قىلىۋېتىمەنا ـۋاي، ئاكاڭ ئوما ئىورىغاندا باغ باغلايدىغانغا ئۆزۈڭ چۈشەمسەن ـ يا؟!

ئۇنىڭ گېپىگە كۆتۈرۈلگەن كۈلكە ئۆي ئىچىنى بىر ئالدى. ھېسامنىڭ ھەر گېپىگە كۈلۈشكە تەييار تۇرغان مەھەللە يىگىتلىرىگە «شاما قىلىۋېتىمەن» دېگەن سۆز قالتىس تەسىر قىلغاندىدى. شۇكۇنكى ئولتۇرۇش تارقالغۇچە ھەممە چاقچاق «شاما قىلىۋېتىمىز» نىڭ ئۈستىدىلا بولدى. ھېساموۇ بۇ ئوخشىتىشنى ئۈستى ـ ئۈستىلەپ قالتىس كەلتۈرۈۋەتتى.

نەچچە كۈنگە قالمايلا بۇ چاقچاق ئەڭ بازارلىق چاقچاق بولۇپ نە ـ نەلەرگە تارقىلىپ كەتتى.

4. «قىزىل بىنا» دىكى سۆھبەت

ئوقۇرمەنلىرىمىز «شاما قىلىۋېتىمىز» نىڭ بايانىدىن خەۋەر تېپىۋاتقان مەزگىلدە، قەلبىگە بىر كاتتا ئارماننى پىلان قىلىپ يازغان سەلىمنۇ سوپۇلاق تۇگمەنچى ئېيىقتەك بەستىگە ئوخشىمىتىپ ساقتا ياساپ قويغان ياغاچ ئورۇندۇقتا ئولتۇرۇپ ئۆزى ئىلگىرى سېرىق تاشلىق خاتىرىسىگە پۈتكەن يازمىلارنى داۋاملىق ئوقۇماقتا ئىدى.

«يېڭىياچە لەتىپىلەر» دەپ سەرلەۋھە قويۇلغان 19 قىزىق گەپنىڭ قاتاردا ھېسام ھېلىقى كۈنى ئوردا مەھەللىدىكى ئولتۇرۇشتا «گىرانات پارتلىغاندەك» (سابىر دېگەن ھېلىقى چاقچاقچى يىگىتنىڭ سۆزى. «ئاخشام ھېسامكام گىرانات پارتلىغاندەك دەھشەت بىر چاقچاق قىلىۋەتتى جۇمۇڭلار» دېگەنىدى ئۇ ئەتىسى بەيتۇللانىڭ ئالدىدا، توغرا كۆۋرۈكتە، ئالما بازاردا ۋە باشقا بىر نەچچە يەردە، پوچتىكەشتەك تېز كېزىپ يۈرۈپ!) قىلىۋەتكەن «شاما قىلىۋېتىمەن» دېگەن چاقچاقمۇ بار ئىدى. نېمە ئۈچۈندۇر سەلىم بۇ چاقچاقنى بىرلىكتىن كۆپلۈككە ئۆزگەرتىپ خاتىرىلەگەنىدى. بەلكىم ھەرەمباغقا ياكى بايكۆل تۇگمىنىگە مەزكۇر چاقچاق شۇ تەرىقىدە يېتىپ كەلگەندۇر. لېكىن، بۇ مۇھىم ئەمەس، مۇھىمى ئاشۇ چاقچاقنىڭ ئىلھامى بىلەن سەلىم كېيىنكى بەتلەرگە يېزىپ قالدۇرغان «شاما» تېمىسىدىكى بىر نەچچە ئەدەبىي مەشىقلەردۇر.

بىز ئالدىنقى بابتا ھېسامنىڭ قىزىق گەپلىرىنىڭ ئوردا مەھەللىسىدىن چىقىپ، پۈتۈن شەھەرگە، ھەتتا ئەتراپتىكى ناھىيىلەرگىچە تارقىلىشقا باشلىغانلىقىنى يېزىپ ئۆتكەنىدۇق. دەرۋەقە گەپ دېگەننىڭ تۇنۇقۇسى، تۇرالغۇسى بولمىغاچقا، ھېسامنىڭ ھازىر جاۋابلىق بىلەن ئۇشتۇمتۇت دەۋەتكەن چاقچاقلىرى باشقا

لارنىڭ ئېغىزى بىلەن تارالغاچقا، بۇ چاقچاقلارنى باشقىلارغا يەتكۈزگۈچىلەرمۇ ئۆز نۆۋىتىدە ئۆز يانلىرىدىن ئاز تولا «مەبلەغ» قوشاتتى، ھەتتا كېيىنكى ۋاقىتلاردا بىرەر ئادەم ھېسامنىڭ ئۆز-زىدىن «ھېسامكا، پالانى چاقچاقنى قالتىس كەلتۈرۈۋېتىپسەن جۇمۇ» دېسە، ھېسام ئۆزىمۇ ھېلىقى چاقچاقنى نەدە دېگەنلىكىنى تولا ھاللاردا ئەسلىيەلمەيتتى پەقەت ئېرەنىشىمگەندەك «ھە... چاقچاق دېگىنىڭنى شاما قىلمۇېتىمىز ئۇكا» دەپ قويىاتتى. تاكى ھازىرغىچە ئۇنىڭ «سەلىم ئۇكا، پوكونى چاقچاقنى مەن نەدە دېگەن؟» دەپ سوراپ قويىدىغىنىمۇ بىر جەھەتتىن ئېيتقاندا شۇ ۋەجىدىن.

ھېسامنىڭ چاقچاقلىرى ئەنە شۇ تەرىقىدە گاھ تۇزلىپ، گاھ بۇزۇلۇپ، پۈپەك ياساپ تارقالغاچقا، ئۇنى ھەرخىل، ھەر ساھەدىكى ئادەملەر ھەر ئىشقا تەتبىقلاپ ئىشلەتكەچكە، دەل «شاما قىلمۇېتىش» ئىبارىسىمۇ ئەينى يىللاردا ھەرخىل مەنىلەردە، ھەر قىسما مۇددىئالاردا ئىشلىتىلگەنىدى.

سەلىمنىڭ قۇلىقىغا بۇ چاقچاق بىر نەچچە مۇھەببەتتە مەس-ئۇلىيەتسىز يىگىت تەرىپىدىن يەتكەچكە، ئەدەبىياتقا تولىمۇ ھە-ۋەسمەن بۇ بالىنىڭ سېرىق تاشلىق خاتىرىگە پۈتۈلگەن، ئەڭ دەسلەپكى ئەدەبىي مەشىقلىرى بولغان «شاما»، «كەشپىيات»، «شامىلارنىڭ سۆھبىتى» قاتارلىق كىچىك ھېكايىلىرى «شاما قىلمۇېتىمىز» دېگەن چاقچاققا زوقلىنىشتىن خېلى يىراق، لې-كىن نېمىلا بولمىسۇن بۇھال سەلىمنىڭ كېيىنكى ۋاقىتلاردا ھېسام چاقچاقلىرىنى توپلاش، رەتلەش قىزغىنلىقىغا تەسىر كۆر-سىتەلمىدى. پەقەت، كۆپ يىللار ئۆتۈپ، ئۇ ئۆزى تۇزگەن «ھېسام چاقچاقلىرى» نامىدىكى قاتارى توپلاملاردىن مۇشۇ چاق-چاقنا ئورۇن بەرمىدى، خالاس!

باشقىلار قانداق شاما قىلسا قىلسۇن، ئىشقىلىپ ھېسام شۇ كۈنلەردە چاقچاق قىلغانسېرى ئېچىلىپ، ئېچىلغانسېرى چاقچاق-نى «شاما قىلىپ»، تۆت ئەتراپىنىڭ، ئاۋامنىڭ دىققىتىنى بارغاد-سېرى تارتماقتا ئىدى. ئۇنىڭ سورۇنلىرىمۇ شەھەر ئىچى، ئوردا

مەھەللىدىن ئاتلاپ، غۇلجا شەھىرىنىڭ تۆت پۈچمىقىغا كېڭەيدى.
ئەمدىلىكتە، تۆت ئادەم توپلانغان بىرەر دوقمۇش، بىرەر سورۇندا ھېسامنىڭ گېپى جەزمەن بولاتتى.
— ئاڭلىدىڭلارمۇ، ھېسام يەنە بىر ئالامەت قىزىق گەپ قىپتۇ، تېرموس توغرۇلۇق.
— ھېسام دېگىنىڭ كىمدۇ ئۇ؟
— شۇ بىزنىڭ ھېسامچۇ، شەھەر ئىچىلىك.
— ھە، ھېلىقى، ماناق ماڭىدىغان دەلدۇشما؟
— دەلدۇش دېمەڭ، ئاڭلاپ قالسا شاما قىلمۇەتمىسۇن!
— پاھ، موم دېگىنە!
— ھېسام ـ ھېسامىلا دەيسىلەر، نەچچە ۋاقىنىڭياقى نەدە قاپتىكەن ئۇ؟
— شۇ تۇرپانيۇزىدە مۇنچا بېقىپ يۈرۈپتۇ.
— كالىنىڭ مۇڭگۈزىگە گېزىت سانجىغىنى شۇ مۇي، ئادەتا...
يەنە بىر سورۇنلاردا ھېسام توغرۇلۇق مۇنداق پاراڭلارمۇ بولاتتى.
— شۇ ھېسام دېگىنىنى بىر كۆرۈپ باقساق ـ ھە؟
— تەكلىپ قىلساق چىقارمۇ، بەش ـ تۆت كۈن يۈرسە، كۆرۈۋالساق.
— ۋاھ، كېلىدىغان بولسا جاغىستايلىقلارنىڭ ۋاڭچىلىرىنى چىقىرىدۇ چاقچاق بىلەن!
— بوش كەلمەيمىزۇي داڭگال، بىزنىڭ سىدىق مولۇنمۇ چاقچاققا ياماڭ. ماراپ تۇرۇپ پاچىقىدىن كوپلا ئالىدۇ ھېسامدۇ-نۇڭنىڭ.
— ھەيتاڭاي، بۇ ھېسام دېگەننى تەسلىم يامان نېمە دەيدۇ چاقچاقتا.
— شۇ ئەمەسمۇ، شۇنچىلىك يېرى بولمىسا، چاقچاقچىسى ئاختامىدىكى داڭگالدىن تولا ئىلى ئالەمدە شۇ تەمتىلەپ ماڭىدىغان ئۇزۇپ چىقامدۇ؟

دەرۋەقە، شۇ كۈنلەردە سەلىمدىمۇ ھېسامنى بىر كۆرۈش ئارزۇسى توغۇلغانىدى. ئۇنىڭ توپلىغان چاقچاقلىرىدىن قارىغاندا ھېسام دېگەن بۇ ئادەم ھەم يوغان، ھەم ئاپئاق چاچ — ساقاللىق، كىيىم - كېچەكلىرىمۇ باشقىلارنىڭكىدىن ئۆزگىچە، چىرايىدىن ھەييار كۈلكە كەتمەيدىغان بىر ئادەم بولۇشى كېرەك ئىدى. توغرىسىنى ئېيتقاندا، بۇ ئوخشىتىش ھەر قانداق نېمىنى مۇبالەغىلاشتۇرىدىغان سوپۇلاق تۇڭمەنچىنىڭ ئاغزىدىن چىققانىدى.

— ئىشقىلىپ ئادەتتىكى ئادەم ئەمەس، جۇمۇ ئۇ، — دېگەنىدى سوپۇلاق ئۇستام، — يە دىككىدە بېرىپ بىر كۆرۈپ كېلەمسەن ئۇ ھېسام چاقچاقنى، ئەنىغۇ ئوردا مەلە دېگەن، ھەرەمنىڭ يولى ئەمەس!

يېڭىدىن - يېڭى چاقچاقلارنى چاپسانراق توپلاش، موللىتىش ئىستىكى ئاخىر سەلىمنى شەھەر ئىچى مەھەللىسى تەرەپكە قەدەم باستۇردى.

— پىرام[1] بەيتۇللانىڭ ئالدىغا بېرىپ «ھېسام چاقچاقنىڭ (قىزىل بىنا، سى قايسى؟» دەپلا سوراۋەرگىن. ئاڭلىسام ئۇ چاقچاق، ئولتۇرۇشقا چاقىرىپ كەلگەنلەر تاپالمايلا قالمىسۇن دېگەندەك ئۆيىنىڭ تېشىنى قىزىل سىرلىۋالغانمىش.

سەلىم سوپۇلاق تۇڭمەنچىنىڭ گەپلىرىگە كۈلۈپ، قىزىل كۆۋرۈك ئۈستىگىنى بويلاپ كونسۇلخانا (كونسۇل باغ دەپمۇ قويۇلاتتى) تەرەپكە ماڭدى. كىنو كۆرگىلى ماڭغان ئادەم كىنو بىلىتىنى ئېلىۋالغاندەك، ئۇمۇ ھېسامنى ئىزدەپ ماڭغىنىدا «يېڭىياچە لەتىپىلەر» كۆچۇرۇلگەن ھېلىقى سېرىق تاشلىق خاتىرىنى ئېلىۋالغانىدى. شۇنداق قىلغاچقا ئۇنىڭغا بىر خىل خاتىرجەملىك، ئىشەنچ تۇيغۇسى ھەمراھ ئىدى.

سەلىم شەھەر ئىچى — سۇدەرۋازا تەرەپكە ئىلگىرى بىر نەچچە قېتىم دوختۇرخانىغا بارغاندا ئۇچىكەنىدى. بەيتۇللا مەسچىتى بىلەن دوختۇرخانا ئارىلىقىنى ئۇ ئىككى قېتىم تەپسىلىي

---

① ئۇدۇل

ئارىلاپ مېڭىپ يول چېتىدىكى بىر ئۆيگە نەزىرىنى تىكتى. باشقا ئۆيلەردىن پەرقلىق، تالا تېمى قىزىل، جىگەررەڭ، يەنە قىزىل، يەنە جىگەررەڭ قىلىپ يول - يول سىرلانغان، پاكار، توپا تاملىق ئۆي ئۇنىڭغا غەلىتىلا، كۆلكىلىك كۆرۈندى. «مۇشۇ ئۆي ھەسامكانىڭ بولسا، ئۆيىمۇ چاقچاقچىمۇ نېمە ئۇ ئادەمنىڭ» دەپ كۆلكىسى قىستىغىنىچە ئويلىدى سەلىم.

— ھاي ئۇكام، ھېسامكامنى ئولتۇرۇشقا چاقىرىپ كەلدىڭما، بىزنىمۇ قوشۇۋېتە!

چاڭكىدە ئاڭلانغان بۇ ئاۋازدىن سەلىم ئەندىكىپ كەينىگە قارىدى. چىرايى كۆلۈۋانقانەكلا پۈرۈشۈپ تۇرىدىغان، ئاددىي، ئەمما رەتلىك كىيىنگەن بىر يىگىت كۆزلىرىنى ئۇۋۇلىغىنىچە ئۇنىڭغا قاراپ تۇراتتى.

سەلىم مەڭدىگەندەك دۇدۇقلىدى:

— ھېسامكام... ھېسامكامنىڭ مۇشۇما ئۆيى؟

— ئۆزۈڭ تېپىپ كېلىۋېلىپ، يەنە مەندىن سورايسەنغۇ، قېنى باغىغىڭ؟ — ھېلىقى كىشى كۆلۈۋېدى، چىرايى تېخىمۇ پۈرۈشۈپ كەتتى، ئۇنىڭغۇچە ئۇ سەلىمنىڭ يېنىغىلا كېلىپ قالغانىدى، — مەنمۇ ھېسامكامنىڭ يېنىغا كەلگەن، جۇر، بىللە كىرىمىز.

سەلىم ئەمدى تارتىنمىدى، بۇ يىگىت ئادەم بىر كۆرسىلا كىشىگە كونا تونۇشلاردەك تۇيغۇ بېرىدىغان كىشىلەردىن ئىدى.

ئىككى ساھەتلەردىن كېيىن سەلىم «قىزىل بىنا» دىن كۆڭلى پەيدەك يەڭگىللەپ، كۆلكە چىراي چىقىپ كەلدى. ئۇنىڭ بۇ سەپىرى ئىنتايىن ئوڭۇشلۇق بولدى. «خۇدا دېگەن قۇلىغا، ئەكىلىپ بېرەر يولىغا» دېگەندەك، بايىقى كۆلۈمچان كىشى (سابىر ئىسىملىك مەھەللە چاقچاقچىسى) ئۇنىڭغا تولىمۇ دەل ۋاقىتدا، خەيرلىك ئۇچرىغانىدى. ھېسامنىڭ ئۆيىگە كىرىپلا، سەلىمنىڭ قولىدىكى سېرىق تاشلىق خاتىرىگە لاپپىدە قارىۋېتىپ:

— ھېسامكا، سېنى يازىدىغانغا مۇخبىر باشلاپ كەلدىم، — دەپ چاقچاقنى باشلىدى ئۇ.

ئاندىن كېيىنكى گەپلەر ئىنتايىن تەبىئىي يۈرۈشتى. سا-
بىرجاننىڭ چاقچىقىدىن يۈرەكلەنگەن سەلىم ھېسامغا ئۆزى ھەق-
قىدە تونۇشلۇق بەردى ۋە مەقسىتىنى ئېيتتى. زېرەك ھېسام
بالىنى مەدەتلەندۈرۈپ، ئۇنىڭغا قالغان گەپلىرىنىمۇ قىلغۇزدى.
سابىرجانمۇ ئۇدۇللۇق چاقچاق بىلەن پاس چىقىرىپ، سۆھبەتنى
راۋانلاشتۇردى.

— قالتىس ياخشى ئىشنى ئويلاپسەن ئۇكا، ئىسمىڭ نېمە-
دا، ھە، سەلىمجان، ھېسامكام بولسا ئۆزىنىڭ چاقچىقىنى ئۆزى
يازالمايدۇ... ئىسمىڭنى تەتۈر قىيناپ ئارانلا يازىسەن، ھېسامكا،
بىرىنچى سىنىپتا يەتتە يىل ئوقىغاچقىمۇ... ھا... ھا، شۇنداق
قىلىپ، بىزنىڭ چاقچاقلارنىمۇ ھېسامكامغا توقۇپ يازدۇرۇر. ئا-
مالىكىن، كېيىن چاقچاقنىڭ پۈلىنى بۆلۈشەلمەي يۈرمەيلى ھە،
بولدى، خىجالەت بولما ئۇكا، چاقچاق قىلىپ قويدۇم، مېنىڭ
ئىسىم سابىر...— ئۇخلاپ قوپقاندىكى سابىرجان ئۇخلاپ قوپقاد-
دىكى چىرايىڭنى دەۋەتمەسەن ئۇكىمىزغا، — ھېسام مەنىلىك
چاقچاق قىلدى. سابىرجان پات - پاتلا ئىككى مۇشتۇمى بىلەن
كۆزلىرىنى ئۇۋۇلايدىغان ئادىتىنى يەنە بىر تەبىئىي قايتىلاپ،
چىرايىنى تازىمۇ پۈرۈشتۇرۇپ، كۈلدى.

— ھە، سابىر چاپاق، بولدىمۇ، تويدۇڭمۇ؟

سەلىم قىزىقسىنىپ كۈلۈۋەتتى. شۇ تاپتا ئۇ جىمى كۈلكە،
چاقچاقلارنىڭ ئارىسىدا قالغاندەك ئىدى.

5. ھەدىمەيلا زىيانەتكە بېرىش

جاھاندا ئاجايىپ ئىشلار بولىدۇ. گاھىدا كۈتكىنىڭگە ھەر قانچە قىلساڭمۇ يېتەلمەيسەن، گاھىدا بولسا، قارايسەنكى، چۈش-تىن ئاۋال خىيال قىلساڭ، چۈشتىن كېيىنلا ئويلىغىنىڭ ئال-دىڭدا ھازىر بوپقالىدۇ. ھايات تاسادىپىيلىقلارغا ئاشۇنداق باي.

سەلىمنىڭ ئىزگۈ نىيىتىگە يارىشا، ئۇنىڭ ئىشى دەسلەپتىن-لا ئوڭۇشلۇق باشلاندى.

بىز تېخى «قىزىل بىنا»دا سەلىم ھېسام قىزىقچى بىلەن قانداق كۆرۈشتى ۋە نېمىلەرنى دېيىشتى، بۇلار ھەققىدە سۆزلە-مىدۇق. ئوقۇرمەنلىرىمىز بۇ پاراڭغا مانا ئەمدى قۇلاق سالغاي.

بويتاقلارغا خاس قالايمىقان، خىرە ۋە نەم ئۆيدە سەلىمنىڭ كۆرگىنى ئۆزى دائىم قىياس قىلىپ يۈرگەن ھېسام ئەمەس، بەلكى ئاددىي، كۆرۈمسىز بىر ئادەم بولدى. مۇبادا، سابىرجان ھېلىقى كىشىگە «ھېسامكا، سېنى يازىدىغان مۇخبىر باشلاپ كەلدىم» دېمىگەن بولسا، سەلىم ئالدىدىكى بۇ كىشىنىڭ ھېسام ئىكەنلىكىگە قەتئىي ئىشەنمىگەن بولاتتى. ئۇنىڭ ئالدىدا جاپا چەككەن، يۈزىنى يېشىغا ماس كەلمىگەن ھالەتتە يول - يول قورۇق باسقان، كۆزلىرى سەل غىلايراق، بۇرنى ئىلمەك، ئادەم-گە تىكىلىپ قارىمايدىغان ئورۇق، ئۇستىخانلىق بىر ئادەم تۇراتتى. ھېسامنىڭ كىيىملىرىمۇ ئىنتايىن ئاددىي ھەم ھېلى توزۇپ كېتىدىغاندەكلا كونا ئىدى. ئۇنىڭ ئۇچىسىدىكى شۇ يىللاردا مودا بوپكەتكەن كەرەشنۇاي چىبەرقوت شىم - تۇجۇركا تولىمۇ كەڭ ۋە لاۋلاق بولۇپ، سابىرجاندەك ھېچنېمىدىن يانماس چاقچاقچى يىگىتلەر بۇ شىم - تۇجۇركا توغرىلىق ھېسامغا تالاي قېتىم چاقچاق قىلىپ ئۇلگۈرگەنىدى:

— ھېسامكا، مۇشۇ كىيىم ئۆزۈڭنىڭمۇ؟

— ئۆزۈمنىڭ بولماي، ئاۋۇ كىراكەش چوڭ داداڭنىڭمىدى؟

— يا ئەمدى دەيمىنا، ئۇچاڭدا چەڭزىگە مىشكاپ ئارتىپ قويغاندەك تۇرۇپتىچۇ.

— ھېسامكا، كىيىمىڭ ئۆزۈڭگە ئالامەت يارىشىپتۇ جۇمۇ!

— يارىشىدۇ - دە، ئۆزىمىز قېيىمبەگ خوجامدەك كېلىشىكەن تۇرساق!

ھېسام ساۋىرجاننىڭ تونۇشتۇرۇشىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن ئادىتىچە ئانچە ئېرەنشىمىگەندەك سەلىم بىلەن قول ئېلىشىپ ئامانلاشتى. بايا تىن ھېسامنىڭ چىراي - تۇرقىدىن بىر قىسما تۇيغۇغا كېلىپ قالغان سەلىمنىڭ ئەمدىلىكتە بۇخىل ئىلمان كۆرۈشۇش تۇپەيلى كۆڭلى لاسسىدىلا بولۇپ قالدى. ھېسام ئۇنىڭ بىلەن كۆرۈشكەندە، كۆزى باشقا تەرەپتە ئىدى (ھېسام بۇ ئادىتىنى ئۆمۈرۈايەت ئۆزگەرتمىدى). سەلىمدىكى بۇ كەيپىياتنى زېرەك ساۋىرجان دەررۇ سېزىۋالدى.

— رەنجىمە ئۇكا، ھېسامكام ئاشۇنداق قاسساپقا پۇل بېرىپ، ناۋايغا قارايدىغان ئادەم، بولمىسىغۇ كۆزى ساق، — دېدى ئۇ.

بۇ گەپنى ئاڭلاپ ھېسام دەررۇ چىرايىغا كۈلكە يۈگۈرتتى ۋە:

— بىز دېگەن ئىككى ئىشنى بىرلا قىلىدىغان ئادەم، — دېدى. كۈلگىنىدە ئۇنىڭ قورۇق چىرايىدا يول - يوللار تېخىمۇ كۆپەيدى.

قىزىق ئىش، ھېسام بىرلا چاقچاق قىلىۋېدى، سەلىمنىڭ يېتىرقىشى خېلىلا يوقاپ، كۆڭلى سەل كۆتۈرۈلۈپ، ئۆزى ددىللىشىپ قالدى. ئۇ ھېسامغا تىكىلىپ قاراپ، «بۇ ئاجايىپ خۇسۇسىيەتلىك ئادەمكەن» دەپ ئويلىدى.

خۇددى سەلىمنىڭ خىيالىنى تەستىقلىغاندەك ھېسام ئەستايىدىللىق بىلەن سەلىمدىن سورىدى:

— ئۆيىڭىز قەيەردە، ئۇكا؟

— هەرەمباغدا، مەسچىتنىڭ يېنىدا.
— كىمنىڭ بالىسى سىز؟
— جامال ئەپەندىنىڭ.
— هەرەمباغ مەكتەپتىكى جامال ئەپەندىمما، ئېگىز، دارا-
زا؟ — هېسام «ئېگىز» دېگەن سۆزگە ئىككى قولىنى كېرىپ،
شۇنداق بىر تەبىئىي قىزىق هەرىكەت قىلدىكى، سەلىمەۋ، سا-
بىرجانمۇ كۈلۈۋەتتى. ئۇلارنىڭ كۈلگىنىگە قاراپ، هېسام تېخە-
مۇ قىزىق بىر نەچچە هەرىكەت قىلدى.
— ۋايۇۋي ئۇكا، ئۆزىمىزنىڭ بالىسى ئىكەنسىزغۇ، دادا-
ڭىز بىلەن بىز كونا تونۇش، جامال هاپىز دېسە تونۇمايدىغان
ئادەم يوققۇ غۇلجىدا. قۇل خوجەخمەت بىلەن هۆۋەيدانىڭ هۆك-
مەتلىرىنى ئاھاڭغا سېلىپ ئوقۇسا، يىغلىتىۋېتىدۇ ـ دە ئادەمنى،
دادىڭىزغا مەندىن سالام ئېيتىڭ جۇمۇ. بۇلتۇر تۇرپانيۇزگە هاڭ
تاش تەرگىلى چىقىپتىكەن، ئارۇپ سەپرانىڭ ئۆيىدە بىر ئاخشام
هۆكۈمىتىنى ئاغدىلىغانتۇق.
— كۇلمەي ئاغدىلىدىڭما؟ — سابىرجان ئىككى مۇشتۇمىدا
كۆزلىرىنى ئىتتىك ئۇۋۇلىۋېتىپ، گەپ ئارىلىدى.
— تولا قالايمىقان گەپ قىلما هوي، سەن ئەمەس، مەزىنا-
خۇنۇم پەشتاقتا ئەزان ئېيتسا «ئېچىلىپ» دەپ ئۇسۇل ئوينايدە-
غان! هېسام سابىرجانغا هۇجۇم باشلىدى. سابىرجانمۇ بوش
كەلمىدى:
— سەن ئەمەس، مەزىناخۇنۇم ئۆگزىدە ئەزان ئېيتسا، چۇ-
شەلمەي قورقۇپ يىغلاۋاتىدۇ دەيدىغان.
هېسامۇ جاۋاب يانداۋردى:
— سەن ئەمەس، «نېمە بوپتۇ؟» دېگەنلەرگە مەزىناخۇنكام
لەگلەك ئۇچۇرۇپتىكەن، دەككىسى ئولجا كېتىپتۇ، — دەيدىغان!
سابىرجانمۇ قايتارما زەربە بەردى:
— سەن ئەمەس، ئۆزۈك ئېيتقان يالغان گەپكە ئۆزۈك
ئىشىنىپ، لەگلەك ئولجا ئالىمەن دەپ ساي مەلىگە چاپىدىغان!
...

سەلىم تېلىفون كۆلدى. ئۇ ئۆمرىدە مۇنداق ئىتتىك ھازىر جاۋاب چاقچاقنى ئاڭلاپ باقمىغانىدى. ھېسام چاقچاق قىلغاندا مۇنۇ سابىرجانغا ئوخشاش ئۇنچىلا چىڭقىلىپ، كۆچەپ كەتمەيتتى. گەپ قىلغاندىكى چىراي ئىپادىسىنىڭ ئۆزى بىر قىزىق يۈمۈر ئىدى. سەلىم بۇگۈن ئۆزىنىڭ تارتىنچاقلىقىنى يېڭىپ، دىدىللىق بىلەن شەھەر ئىچى مەھەللىسىگە ھېسامنى ئىزدەپ كەلگىنىدىن خۇشال بولدى. باشتا ئېيتقىنىمىزدەك ئۇنىڭ ياخشى نىيىتىگە يارىشا، ئوشۇقى ھەدىمەيلا ئالچۇ چۈشمەكتىدى.

— توختا ھەي سابىر، ماۋۇ بالا... ئىسمىڭىز نېمىدى؟ سەلىمجان — ھە؟، ماۋۇ سەلىمجان شۇنچە يەردىن مېنىڭ چاقچاقلىرىمنى يازمەن دەپ كەپتۇ، سېنىڭ بىلەن بىز كۆندە بار ئادەم، ئەتىگەندە كۆزۈڭنى ئېيتمايلا تالاغا چىقسالڭ مېنى تاپسەن، — ھېسام گېپىنىڭ، چاقچىقىنىڭ ئاخىرىنى سابىرجانغا تەگكۈزۈپ شۇنداق دېدى بىر چاغدا.

— نېمە دەۋاتىسەنەي ھېسامكا، بايا تىن بارغۇ، ئىككىمىزنىڭ جىمى چاقچىقىنى خاتىرىلەپ بولدى بۇ بالا، ھەرەمباغدىن بوش ئادەم چىقمايدۇ جۇمۇ، بۇ بىرگەپ. ئىككىنچى گەپ، سېنىڭ چاقچاقلىرىڭ ئاقئۆستەڭنىڭ سۈيىگە ئوخشايدۇ، بىر چېلەك ئالغانغىلا تۈگىمەيدۇ. سەلىم ئىنىمىز بۇگۈن مانا سەن بىلەن تونۇشتى. چاقچىقىڭنى مانا ئەمدى، بۇنىڭدىن كېيىن يازىدۇ، ماۋۇ سېرىق دەپتىرى يەتمەيدۇ تېخى. ياخشى ئىشنى ئويلاپسەن ئۇكا، بايىمۇ دېدىمغۇ. بۇنىڭدىن كېيىن ھېسامكامنىڭ پېشىنى چىڭ تۇت. ھېسامكام سورۇنلۇق ئادەم، بۇنىڭ چاقچىقىمۇ شۇ سورۇندا چىقىدۇ، «قىزىل بىنا»نى كۆرۈۋالدىڭ، ۋاقىتىڭ چىقسىلا كېلىۋەر. داۋۇتجاننىڭ ئىسكرىپكىسىدەك ھېسامكامنىڭ قولتۇقىدىن ئايرىلما. ھېسامكا، گېپىم قانداق؟

بايا تىن بىر سابىرجانغا، بىر سەلىمگە غىلام ـ غىلام قاراپ، ئۆزىگىلا خاس بىر قىزىق تۇرقىنى نامايان قىلىپ تۇرغان ھېسام دەررۇ بېشىنى لىڭشىتتى.

— سابىرجان روشەن گەپ قىلدى، كۆزىڭىزنى يوغان ئېچ

چىپ ئاڭلاڭ، ھە!

— بۇ يەرلىرىنى يازمايسەن جۇمۇ، — سابىرجان كۆزىنى بىر چىمقىپ، ئاندىن ئۇۋۇلىۋەتتى، — مانا بۇ ھېسامكامنىڭ چىدىماس ۋايزەك چاقچاقلىرى.

سەلىم چاقچاقتىكى بۇ ئىككى «رەقىب» كە زوقلىنىپ كۈ-لۈشتىن باشقىنى بىلمەيتتى.

— راستلا ھېسامكا، باياتىن ماۋۇ گەپلەر بىلەن بولۇپ، تاس ئۇنتۇيدىكەنمەن. ھېلىقى ئولتۇرۇشىمىز ئەتە بولىدىغان بول-دى جۇمۇ. پازىل پاخپاقنىڭكىدە، چاقچاقنى يېزىشقا ئەتىلا كىر-شەمسەن ئۇكا، ئەتە مۇشۇنداق ۋاقىتتا مەشەگە، ھېسامكامنىڭ ئۆيىگىلا كەلگىن، بىللە بارىمىز. قەلەم - قەغىزىڭنى ئالغاچ كەل. قانداق دېدىم؟

سەلىم خۇشاللىق بىلەن ماقۇل بولدى. ئۇنىڭغۇچە ھېسام سۆز قاتتى:

— ئەتە چاقچاق قىزىيدۇ جۇمۇڭ ئۇكا، روزى توخۇ، سات-تار، ئىبراھىملارمۇ كېلىدۇ. بىر توتۇشۇپ باقىمىزدە!

— چاقچاقلىرىڭ پايپاسلاپ كېتىدىكەندە، — سابىرجان پەيتىنى كەتتۈرمەي ھېسامغا تېگىشتى.

— ئۇخلىماي ئاڭلاپ ئولتۇر جۇمۇ، سەن ئۇخلىساڭلا چا-تاق! — ھېسام ھەر بىر چاقچاق قىلغاندا ئىشلىتىدىغان ئادىتى بويىچە بىگىز بارمىقىنى سابىرجانغا تەڭلەپ، چاقچاققا چاقچاق قايتۇردى.

سەلىم شۇ كۈنى كېچىچە بىردەم چۈشىدە ھېسام بار سورۇن-نى كۆرۈپ، بىردەم ئويغىنىپ كېتىپ كۈندۈزدىكى پاراڭلارنى ئويلاپ، تۇزۇكرەك ئارام ئالالمىدى. يەنە بىر تەرەپتىن ئۇ سابىر-جان تەكلىپ قىلغان سورۇنغا بېرىش - بارماسلىقتا بىر قارارغا كېلەلمەيۋاتاتتى. باراي دېسە، شۇنچىلا كۆپ ئادەم بار سورۇنغا بېرىشتىن ئۇيۇلاتتى، بارماي دېسە، ھېسام ۋە باشقا چاقچاقچىلار-نىڭ قىزىق پاراڭلىرىنى ئاڭلىيالماي قېلىش تولىمۇ ئەپسۇسلۇق

ئىش. سەلىم كۆپ ئويلاندى، ئويلاۋەردى. ئاخىرى قىزىقىش ۋە ئىزگۈ پىلان غالىب كەلدى. ئەتىسى چۈشتىن كېيىن ئۇ ئۆيىدىن چىقاردا ئاتا ـ ئانىسىغا «بۈگۈن ئۈگۈت كۆپ، تۈگمەندە قونۇپ قالىمەن» دەپ قويدىدە، يۈرىكى دۈپۈلدىگەن ھالدا شەھەر ئىچى مەھەللىسىگە يول ئالدى.

سەلىم قورۇنۇپ، مىڭبىر خىيال قىلىپ كەتكەنىنىڭ ئەكسىچە، كېيىنكى ئىشلار تولىمۇ سىلىق، كۆڭۈللۈك بولدى. دوختۇرخانا كوچىسىدىكى باققال پازىلباينىڭ ئۆيىگە شەھەر ئىچىنىڭ سۆزمەنلىرى يىغىلغانىدى. باشتا ھېچكىم سەلىمگە دىققەت قىلمىدى. ئۇ بىر چەتتە، يوغان كىيىم ئىشكاپىنىڭ دالدىسىدا قورۇنۇپ ئولتۇراتتى. چاقچاقلار ھەدىمەيلا باشلاندى. شۇ زامانلارغا نىسبەتەن خېلىلا مول زىياپەت ھەممەيلەنىنىڭ ئىشتىھاسىنى، كەيپىياتىنىمۇ ئېچىۋەتكەنىدى. «ئىلى چەمبىرەك» دېگەن ھاراقنىڭ ئاغزى كەينى ـ كەينىدىن ئېچىلىپ تۇراتتى. تۆرده، سازەندىلەر بىلەن بىر قاتاردا ئولتۇرغان ھېسام تاماقنى ئانچە يېمەي، ھاراقنى سۈدەك ئىچەتتى، ئىچكەنسىرى ئاغزى تېخىمۇ ئېچىلىپ، ھېچكىمگە گەپ بەرمەس ئىدى. ئۇ ھەر بىر گېپىنى تۇگىتەر ـ تۇگەتمەي تازىمۇ چوڭ ساراي ئۆينى «ۋەيت» لىگەن دۇر ـ دۇر كۈلكە ئاۋازى قاپلايتتى.

— ھېسامكام ئالامەت يېتىلدى جۇمۇ، — دېدى ئاتايىن سەلىمنىڭ يېنىدا ئولتۇرغان سابىرجان بۇنچىلا چوڭ چاقچاق سورۇنىنىڭ ھەشەمىتىدىن ئاغزى ئېچىلىپلا قالغان بالىنىڭ قۇلىقىغا پىچىرلاپ، — ئاغزى ئېچىلمىدى تېخى، سەل تۇرۇپ كۆرسەن. بولىدىكەن دېگەنلىرىنى بىر باشتىن مۇنۇ سېرىق تاشلىق خاتىرەڭگە تىركەۋەر. قىسقا، مېغىزلىق يېرىنى، ئۆزەڭ كېيىن چۈشەنگىدەك قىلىپ... بىراق، ئەتە «ئىسىمقىدا» رەتلەۋال، بولمىسا ئۇنتۇپ قالىسەن.

سابىرجان ئوقۇنتۇچى ئىدى، شۇڭا كۆپ نەرسىلەرگە كاللىسى ئاجايىپ ئىتتىك ئۆتەتتى. بۇنى سەلىمۇ نەچچە قېتىم ھېس

قىلىپ ئۇلگۈردى. ئۇ يىگىتنىڭ چاقچاقچىلىق خۇسۇسىيىتىنى بولسا، ئوقۇرمەنلىرىمىزمۇ سېزىپ بولۇشتى.

ئۇ كۈنى سەلىم مېھماندوست ساھىبخانىنىڭ ئۆيىدە غىزانى كۆپ يېمىدى، ئەمما چاقچاقنى قانغۇچە ئاڭلىدى. ئۇنىڭ ھېسسام چاقچاقلىرىنى رەسمىي توپلاش مەشغۇلاتى ئەنە شۇنداق باشلاندى.

6. قۇربان قىزىقچى

ۋ. گ. ياننىڭ «چىڭگىزخان» ناملىق رومانىنى ئوقۇغان كىشىلەرگە خارەزم شاھ زامانىدا ئۆتكەن قۇربان قىزىقچى دېگەن بىر يىگىت مەلۇم. لېكىن، بىزنىڭ بۇ يەردە سۆزلىمەكچى بولغان ئادەمنىمىز 19 - ئەسىرنىڭ باشلىرىدا، غۇلجا شەھىرىنىڭ سۇدەرۋازا مەھەللىسى ئەتراپىدا ياشاپ ئۆتكەن قۇربان ئىسىملىك چاقچاقچى، قىزىق تەبىئەتلىك بىر ئاددىي ئادەم، ئۇ دەل زامانەمىزدىكى چاقچاقچى ھېسام قۇربانىنىڭ ئاتىسى قۇناخۇن ئاكا.

بۇغداي ئۆڭ، بوي - تۇرقى خىپچە، قاملاشقان قۇربان رېھىمنىڭ كۆپ ئۆمرى تېرىچىلىك بىلەن ئۆتتى. خەت - ساۋاتى بولغاچقا ئارىدا بىر مەزگىل ئوچ ۋىلايەت ۋاقىتلىق ھۆكۈمىتى قارمىقىدىكى مالىيە سىستېمىسىدىمۇ ئىشلىگەنىدى. خۇش تەبئەتلىك، قىزىقچى، سالام - ساھىتى جايىدا بۇ ئادەمنى ھەممە كىشى ياخشى كۆرەتتى. ھەر كۈنى ئەتىگەندە مەيلى جاللاپ بازىرىغا — شۇ زامانلاردىكى بېدە بازىرى ياكى تۆپىدەڭگە ماڭغاندا بولسۇن ياكى مالىيە بۆلۈمىدىكى ئاددىي خىزمەتىگە جۆنگىنىدە بولسۇن، مەھەللە ئىچى ۋە يول بويىدىكى ئۇچرىغانلا ئادەم ئۇ تۇپەيلى بىر كۈلۈۋالاتتى، سەۋەبى قۇناخۇن تېرىچى (كىشىلەر ئادەتتە ئۇنى شۇنداق ئاتايتتى) يول يۈرسە بىكار ماڭمايدۇ ئۇچرىغانلا ئادەمگە، ھەتتا ئۇچرىغانلا كالا - موزاي، قوي، ئىت - ئېشەككە ئۇمۇ يەتمەي تېخى دەل - دەرەخلەرگە سالام بېرىپ، پاراڭ قىلىپ ماڭاتتى.

— ھە، ئىتۇەگ، يېتىپ كەتتىڭىز؟ بۇگۈن ئىش - ئوقەت يوقما؟

— ھوي قويامكا، قۇشخانىدىن قېچىپ چىقتىڭىزمۇ نېمە، ھەجەپ يۇگرەكلەپ ماڭىسىزغۇ؟

— هه، هەشتەرخىندە، تۇنۇگۈن تۇرغان جايىڭىزدا تۇرىۋەر-دىڭىز؟

بۇنداق ۋاقىتلاردا قۇناخۇننىڭ ئۆپچۆرىسىدە ئۇنىڭ قىزىق گەپىنى ئاڭلايمىز دەپ ئەتەي ئەگىشىۋالمىدىغانلار، بولۇپمۇ كىچىك بالىلار كەم بولمايتتى. بالىلار، ئۆزىچە سۆزلەپ ھەم كۈلۈپ، بىكاردىن - بىكارغا قولىنى مەيدىسىگە ئېلىپ، ئېڭىشىپ ھايۋانات ھەم دەل - دەرەخكە سالام قىلىپ ماڭىدىغان بۇ ئادەمدىن ھەر زامان ھەزەر ئەيلەپ، ئەمما قىزىقىشلىرىنى باسالماي داۋام-لىق ئۇنىڭغا ئەگىشىپ مېڭىشاتتى. گاھىدا ئۇلارنىڭ ئارىسىدىكى بىرەن - سىرەنلىرى كۆرگەنلىرىنى ئىچىگە سىغدۇرالماي ئۆيلىرىگە چاپاتتى.

— ئاپا، ئاپا، ھېلىقى ئادەمچۇ، يەنە مۇشۇككە سالام قىلىدى.

— قايسى ئادەمۇي ساقام؟

— ھېلىقىچۇ، خالتا كوچىدا ئۆيى بار، ھەراست، مېنىڭ ئاغىنەم ھېسامنىڭ دادىسى.

— ئوۋۇاش، ئاشۇنداق ئىسەرى بار ئادەم ئۇ، يېقىن بارما!

— نەدىكى گەپنى قىلىپ يۈرىسەنوي خوتۇن، كاللىسى ئالا-مەت جاڭ - جاڭ ئىشلەيدىغان ئادەم ئۇ. بولمىسىزە تېرىچىلىك قىلغان يېرىدىن بىراقلا مالىيە ۋازارىتىگە ئەكىتەتتىمۇ؟ چاقچاق قىلىدىغان بولسا ئاكىسى ئىسمايىل ئىككىسى بىر مەشرەپنى سو-رايدۇ.

— شۇ، مۇنۇ بىزنىڭ مۆلۈك بىلەن ئاغىنە بىر بالىسى بارغۇ شۇ قۇربان جاللاپنىڭ، ھېسامىدا ئېتى، ئەۋۇ كۈنى ئويناپ بىزنىڭ ھويلىغا كىرىپتىكەن، قارىسام سويۇپ چاپلاپ قويغاندەك دادىسىغىلا ئوخشايدۇ. شەيتاتلىغى تېخى! ئۇمۇ بىر كۈلدۇرگە بولامدىكىنتاڭ...

— ھېچنېمە دەپ بولمايدۇ، «بولمىدىغان بۇغداي كۆكىدىن مەلۇم» دەپ...

قۇربان رېھىمنىڭ ئاتىسى رېھىمئاخۇن ئاتۇشتىن بولۇپ،

هاللىق بىر ئائىلىدىن تەۋەللۇت بولغانىدى. ئائىلىسى ئاساسەن چارۋا بىلەن ھەپىلىشەتتى. جاھاننىڭ ئىشلىرى شۇنداق بولىدۇ- كەن، تەقدىر نېسىپ قىلىپ بىر چاغلاردا رېھىمئاخۇن تاغ كەينى- گە ئۆتۈپ جاھاندارچىلىق قىلىش كويىدا ئىلىغا چىقتى ۋە نەچچە يەرلەردە، خىلمۇ خىل ئىش - ئوقەت بىلەن شۇغۇللىنىپ يۈ- رۈپ، ئاخىر غۇلجا شەھىرىدە ئولتۇراقلىشىپ قالدى. قۇربان تېرىچى غۇلجىدا تۇغۇلدى. مۇنبەت، ھاۋالىق زېمىن ئۇنى خۇش تەبىئەتلىك، قىزىقچى مىجەزلىك ئەر قىلىپ ئۆستۈردى. ئۇ ئاتا - بوۋىسىنىڭ چارۋا - مال بىلەن ھەپىلىشىش تەقدىرىگە ۋارىس- لىق قىلمىدى، ئەمما چارۋا - مال بىلەن يېقىنراق، مۇناسىۋەت- لىكرەك ئىشقا — تېرىچىلىككە باغلاندى. ھال - كۈنى قەدىر ئەھۋال ئۆتسىمۇ ئازادە، توق - بېسىق مۇھىت ئۇنى خۇش چاقچاق، كۈلكىگە يېقىن ئادەم قىلىپ يېتىشتۈردى. ئۇ بۆلۈكەي- لىك ساددا، ياۋاش مەزلۇم ھەسەلخان ئىسىملىك قىزغا ئۆيلە- دى. ئاينىتقۇدەك چارۋا - مېلى بولمىسمۇ، ئارقا - ئارقىدىن سەككىز پەرزەنتلىك بولدى. تۆت ئوغۇل، تۆت قىزنىڭ ئىچىدە ھېسام تۇنجى پەرزەنتى ئىدى. بالا تۇغۇلۇشىدىنلا سەل ئاجىز بولسىمۇ، زېھنى ئوچۇق، ئۆتكۈر ئىدى. ئۇچ - تۆت ياش ۋاقتىدىلا ئادەم ئويلىمىغان قىلىقلارنى قىلىپ، ئاتا - ئانىسىنى ھەيران قالدۇراتتى. ئۆمرى قازان بېشىدا ئۆتكەن مۆمىن ئايال ھەسەلخان پات - پاتلا بالامغا قولۇم - قوشنىلارنىڭ تىلى تەگمە- گەي دەپ، تارانچى ئادىتى بويىچە ئادراسمان ئۇشتۇپ ئىسرىق سالاتتى.

— مۇنۇ قۇربان تېرىچىنىڭ شۇمى ھېسام تەكشى بالا ئەمەس جۇمۇ، — دەپ قويىاتتى مەھەللىدىكىلەر پات - پات.

قىزىقچىلىق قۇربان تېرىچىگە قاچانلاردىن تارتىپكىن، تەبە- ئىي بىر خۇسۇسىيەت بولۇپ سىڭىشكەنىدى. يۇقىرىدا ئېيتىلىپ ئۆتۈلگىنىدەك، قۇربانىنىڭ بىر قورساق ئاكىسى ئىسمائىلمۇ مەشرەپلەرگە گەپچىلىك شەرپى بىلەن تەكلىپ قىلىنىپ تۇرىدە- غان قىزىقچىلارنىڭ بىرى ئىدى. شۇ زامانلاردىن تارتىپ غۇلجا

شەھىرىدە مەھەللە - مەھەللە بويىچە ھەرخىل مەشرەپلەر ئۇزۇل-مەي داۋاملىشىپ تۇراتتى. ئۇزاق قىش كۈنلىرىنى كۆڭۈللۈك، مەنىلىك ئۆتكۈزىدىغان مەشرەپ ئەھلىلىرى ئۆز ياش - قۇرامىلى-رى بويىچە ياشلار، ئورتا ياشلىقلار، مويىسپىتلار مەشرەپلىرىگە بۆلۈنەتتى. خەلق ئەزەلدىن سازەندە، ھاپىز (ناخشۇەن)، قە-زىقچىلارنى ئالاھىدە ھۆرمەتلەيتتى ۋە ئەتىۋارلايتتى. شارابسىز، بەڭسىز، ئەدەپ - ئەخلاق دائىرىسىدە قىزىيدىغان ۋە نۆۋەت بىلەن چۆرگىلەيدىغان بۇنداق مەشرەپلەرنىڭ تۆرىدە ھەر دائىم ئىسمائىل ۋە قۇربانلار كەم بولمايتتى. مەشرەپ ئەھلى ئۇلارنىڭ ئاغزىغا تىكىلىپ، ھازىرلا باشلىنىدىغان ھازىر جاۋاب چاقچاق جېڭىگە كۈلكە بىلەن جاۋاب قايتۇرۇشقا ھەر ۋاقىت تەييار تۇرۇشاتتى.

گاھىدا ئىسمائىل بىلەن قۇربان، ئاكا - ئۇكا ئۆزئارا تۇتۇ-شۇپ قالاتتى.

— ھە قۇربان، ئاڭلىسام بۇگۈن تېرە بازىرىدا بىر ئوغلاقنى تۆت قېتىم تارتقۇشلاپسەنغۇ؟

— ئۇ سېنىڭ مال بازىرىڭ ئەمەس، قىرىدىن كەلگەن مالچە-نى كوملايدىغان، بىر ئوغلاق تېرىسىنى كېلىشتۇرۇپ قويغىنىم راست.

— سەنچۇ، ئىككى تەڭگىنى ئارتۇق بېرىمەن دېسە، ئوغلاق تېرىسىنى بېشىڭغا يېپىپ مەرەيدىغان نېمە.

— مەنغۇ مەرەيدىكەنمەن، سەن ئىككى ئارىدىن پۇل ئۇندۇ-رىمەن دەپ ئوغلاقنىڭ ئانىسىدەك تاقلاپ ئوسۇل ئويناپ كېتە-سەندە!

سازغا نۆۋەت تەگمەي، چاقچاق ئوغلىقىنى تارتىشىش، سا-ئەتلەپ داۋاملىشىپ كېتەتتى. تەمبۇر - دۇتارىنى نەچچە قېتىم ساز قىلىپ، تەڭشەپ بولغان سازەندىلەر مەشرەپ ئەھلە-نىڭ دۇر - دۇر كۈلكىسى ئارىسىدا تاپا - تەنە قىلاتتى:

— بولدۇي ئوغلاقنىڭ دادىلىرى، تولا ئوسۇشۇەرمەڭلار.

— رېھىماخۇننى چارۋىچى دەۋاتاتتى، مۇشۇ ئىككى تېكىنى بېقىپتىكەندە!

— هاي - هاي، «ئەجەم» سوۋۇپ كەتتى.
— هوي زىكرى، باشلاۋەرگىنە!
بازار كۈنلىرى جاللاپ بازىرىدا قۇربان تېرىچى بار يەر ئاۋات-لىشىپ كېتەتتى. ئاخشىمى يالغۇز مېڭىپ قورقسىمۇ ناخشا ئېيە-تىدىغان غۇلجىلىقلار تىرىكچىلىك غېمىدە يۈرگىنىدىمۇ سودىسە-غا چاقچاقنى ئارىلاشتۇراتتى.
— قۇربانۇي، مۇنۇ تېرىنى ۋالاققىدە بىر كېسىۋەتكىنە.
— توغرىسىغا كېسەيمۇ، ئۇزۇنىغىمۇ؟ — كىيىمىدىن تېرە پۇراپ تۇرغان قۇربان تېرىچى كۈلۈمسىرەپ پەيدا بولاتتى.
— ئۇزۇڭ بىر نېمە قىلىۋەتسىنا، ماۋۇ ئاداش ئاسمانغا ئاستىغۇ مۇنۇ پوق تېرىسىنى!
قۇربان تېرىچى ئېڭىشىپ، ئۆسۈك ساقال يۈزىنى ئەستايە-دىل پۈرۈشتۇرگىنىچە يەردە يانقان تېرىگە سەپسېلىپ قارايتتى، ئۆرۈپ - چۆرەتتى.
— مۇشۇ قوينى ئۇزۇڭ سويغانمۇ ئۆكا؟ — دەپ سورايتتى ئۇ كېيىن تېرە ئىگىسى — ياشقىنە ئادەمدىن.
— ھە، ئۆزۈم سويماي.
— ئاران ئالتە يېرىنى كېسىپسەنە، ئاشلىسا ئىككى پوپۇش چىقار بۇ تېرەڭدىن، قانچە سورىدى بۇ ئادەم؟
— تۆت ياماق سورىدىم، تويى بوپكەتتى تېرىسىنىڭ، — خېرىدار ئالدىراپ سۆز قىستۇردى.
— سەن شۇڭ تۇر، نىكاھىنى ئۆزۈم قىلىمەن. ھە ئۆكا، راست تويى بوپكېتىپتۇ تېرەڭنىڭ، بېرەمسەن يە بازار ئايلىنىپ باقامسەن؟
— ئازراق قاتسۇن.
— ھەي، مۇشۇمۇ خېلى يەردىن كەپتۇ، ئازراق قانقىنا، مۇنۇنى قات، — قۇربان تېرىچى چاپىنىنىڭ ئۆزۈن يېڭىدىن بىر تال يىرىك بارمىقىنى يېرىم چىقىرىپ خېرىدارغا تەڭلىدى، — بولدى مەنمۇ چاي ئىچمەي، ئالە! سېنىڭ ئۆيۈڭگە بارغان ئادەمغۇ ئۆسساپ ئۆلەتتى ئەزەلدىن!

گاهی کۈنلىرى قۇربان تېرىچى مال بازىرىدىمۇ پەيدا بوپقالاتتى.

— هە قۇربان، ئۆلۈك تېرە بار يەردىن تىرىك تېرە بار يەرگە كەپقاپسەنغۇ؟ — بۇ ئەلۋەتتە ئىسمائىل ئىدى.

— ئاڭلىسام گوتۇغا تېرە يېپىپ كەلسە نەسىللىك قوچقار دەپ سودا قىلىپ يۈرۈپسەن، شۇ قوچقىرىڭنى بىر كۆرەي دەپ كەلدىم.

ئاكا ـ ئۇكا ئىككى قىزىقچىنىڭ ئۆپچۆرىسىگە ئالارمەنمۇ، ساتارمەنمۇ قىستاپ يېقىنلىشاتتى. بىر پەسكە مال بازىرى-مۇ، مال ـ ۋارانلارمۇ، جاھان غېمىمۇ ئۇنتۇلاتتى. بۇ يەردە ھازىر كۈلكە ھۆكۈمران ئىدى.

— ئاپلا، كېچىكىپ قاپسەنده، ئۇ جاڭۇا قوچقار ھازىر خۇدىيەر يۈزىگە بېرىپ بولدى، بەيگىگە چۈشمەكچى ئونياردا.

— ۋاھ، بەيگىگە چۈشەمدۇ، يە ئۇ قوچقىرىڭنىڭ مۈڭگۈزى-نى ئونيار يۈزى مەسچىتىنىڭ ئۆگزىسىگە قويۇپ، ئاسارئەتتىقە قىلامدۇ؟

چاقچاق قىزىغانسېرى ئالمان تېخىمۇ يىغىلاتتى. ئاكا ـ ئۇكا چاقچاق ئارىلاشلا يەنە سودىغا كىرىشىپ كېتەتتى. مال بازىرىدا دەللال تولا بولسىمۇ، شۇ تاپتا ساتارمەنلەر مالىلىرىنىڭ بوينىغا باغلاقلىق ئارغامچىنىڭ بىر ئۇچىنى رازى ـ رەغىپلىك بىلەن قىزىقچى قېرىنداشلارنىڭ قولىغا تۇتقۇزۇپ، ئۇلارنىڭ ئاغزىغا تەلمۈرۈشەتتى.

بىر يىللىرى قۇربان تېرىچى (بۇ ئۇنىڭ مالىيە بۆلۈمىدە ئىشلەۋاتقان چاغلىرى ئىدى) سانايىنەپسەنىڭ ئىشلىرىغىمۇ ئارى-لىشىپ قالدى. بىر قېتىملىق ئويۇن قويۇلغىنىدا ئۇ بېلەت يىغىدىغان ئىشىك تۆۋىدە ئويۇنغا كەلمەكچى بولغان بىر ئاغىنە-سىنى ساقلاپ تۇراتتى، ئەپسانە چاقچاقنى تولا قىلىدىغان بىر مەھەللىلىكى سىرتتا تۇرۇپ ئۇنى چاقىرىپ قالدى.

— هەي قۇناخۇن، ماۋۇ ئىشىكتىكى گۈيۈڭلارغا گەپ قى-لىڭلار، مېنى كىرگۈزۈۋەتسۇن!

قۇربان تېرىچى ئۇزۇن چەكمەن چاپان كىيىۋالغان ھېلىقى ئەپسانىچىگە قاراپ، سىرلىق كۈلۈمسىرىدى.

— بېلىتىڭلار يوقمىدى؟

— ۋاي، ناي - نايغا پۇل خەجلەپ، بېلەت ئالمىدىغانغا ساراڭمىدىم مەن، دەپ قويۇڭلار، كىرگۈزۈۋەتسۇن.

— بولىدۇ، دەپ قويايلى، — دېدى قۇربان سىرلىق كۈلۈمسىرىشىنى داۋام قىلغىنىچە، — پېشىڭلارنى كۆتۈرۈپ يېقىن كېلىڭلار!

ئەپسانىچى بىر پەس تېڭىرقاپ تۇردىيۇ، كېيىن قارىداپ كەتتى. كەينىگە ئۆرۈلدىدە، پىرام كېتىپ قالدى.

ئاتىسىنىڭ يېشىدىن تالاي ئېشىپ كەتكەن ھېسام قۇربان ھازىرمۇ مەرھۇم پەدەرىنىڭ قىزىق پاراڭلىرىنى گاھىبىر سورۇنلاردا سۆزلەپ قويىدۇ.

قۇربان قىزىقچى ئەنە شۇنداق ئادەم ئىدى.

7. بالا شۇم

ئالدىنقى بابىمىزدا بىز ناگىهان بىر نامەلۇم پىرسوناژنىڭ تىلىدىن «بولىدىغان بالا پوقىدىن» دېگەن بەدبۇيراق بىر ماقالنى قەيت قىلىپ ئۆتكەنىدۇق. بۇ ماقال ھېسام قۇربانىنىڭ يەسلى، باغچە يېشىدىكى مەزگىللىرىگە تولىمۇ باب كېلىدۇ.

سەلىمجان كېيىنكى كۈنلەردە خاتىرە دەپتىرىنى ھېسامنىڭ ھاياتىغا دائىر نۇرغۇن ئۇششاق — چوڭ تەپسىلاتلار بىلەن تولدۇردى. بۇ تەپسىلاتلار ئىچىدە ھېسام ئۆزى سۆزلەپ بەرگەن ئىشلارمۇ، سابىرجاننىڭ ئېيتقانلىرىمۇ ۋە سابىرجاننىڭ سەۋەبى بىلەن سورۇن، مەشرەپلەردە تونۇشۇپ قالغان روزى توخۇ، ساتتار قورۇق، ئىبراھىم جاھانكەزدى قاتارلىق ھېسامنى بەش قولدەك بىلىدىغانلار، شەھەر ئىچى مەھەللىسىدىكىلەر دەپ بەرگەنلىرىمۇ بار ئىدى.

ھېسامنىڭ «ئېغى يوق ئىشتان كىيىپ» يۈرگەن ۋاقىتلىردىن تارتىپ ئۇنى ياخشى بىلىدىغان، كېيىنكى چاغلاردا بەيتۇللا مەدرىسى يېنىدىكى مەكتەپتە ئۇنىڭغا دەرس بەرگەن ئىمىن ئەپەندى دەيدىغان ئوردا مەھەللىلىك ئادەم سەلىمجاننىڭ ئاتىسى جامال غوجامقۇلى، يەنى جامال ئەپەندىنىڭ بۇرادىرى ھەم كەسىپدىشى ئىدى (ھېسام قىرانغا يېتىپ، چاقچاقچىلىقتا تونۇلغاندىن كېيىن «ئۇلپەتچىلىكنىڭ چوڭ ـ كىچىكى يوق» دېگەندەك، گاھىدىر سورۇنلاردا ئۇستازىغىمۇ ئوچۇق كۆڭۈللۈك بىلەن چاقچاق قىلاتتى. غۇلجا شەھىرىدە ناغرا ئۇستىسى سۈپىتىدە تونۇلغان ئۇزات گايىدا ئۆزى بېقىۋاتقان قويلىرىنىمۇ «گۇي» دەپ تىللاپ قويياتتى. شۇڭا ھېسام ھازىرغىچە مەرھۇمنىڭ نامى تىلغا ئېلىنسا «ئىمىن گۇي» دەپ قويىدۇ).

— ھېسامنى يازاي دەپسەندە، خېلى ئىدرىكىڭ بار بالىكەن-

سەن، — دېگەنىدى ئىمىن ئەپەندى بىر قېتىم بەيتۇللا ئالدىدا هېسام بىلەن بىرگە كېتىۋاتقان سەلىمجاننى كۆرۈپ ۋە هېسام-نىڭ ئۇ هەققىدىكى تونۇشتۇرۇشىنى ئاڭلاپ، — بوينۇڭ چوكىدەك، ئاۋاق نېمىكەنسەن، جامال ئەپەندىم نان بېرەمدۇ، بەرمەمدۇ ساڭا؟ بىراق غەيرىتىگگە ئاپىرىن، ياخشى ئىشقا كىرىشىپ-سەن، بۇ هېسام دېگەن گۈي (هېسام ئىمىن ئەپەندىنىڭ ئالدىدا هىجىيىپ تۇراتتى) گەپنى پوڭ - پوڭ قىلغان بىلەن مەكتەپتە ياخشى ئوقۇمىغان. قۇربان تېرىچى ئوقۇسۇن، مەندىنمۇ بەتتەر موللا بولۇپ چىقسۇن دەپ مەكتەپكە تۇتۇپ بەرسە، تەنەپۇستا ئادەم كۆلدۇرۇپ، دەرستىمۇ جىم ئولتۇرماي پالاق يەپ، ئاخىر تاڭگا ساتىدىغانغا چىقمۇالغان. سىيىت نوچىدەك ئۆلۈم خېتىنى ئۆزى دوتەيگە ئاپىرىدىغان نېمە بۇ. سەن ساۋاب ئىش قىلاي دەپسەن! يېزىپ قويساڭ، بۇنىڭ قىزىق گەپلىرىنى ئەۋلاد ئوقۇپ قالىدۇ. سىزمۇ هېسامكام هەققىدە بىلىدىغانلىرىڭىزنى سۆزلەپ بېرىڭا دەمسەن؟ سۆزلەپ بېرەي، قەلەم - دەپتىرىڭنى ئېلىپ ئۆيگە كەل، مانا مۇشۇ ئۆي شۇ. هېسام دېگەن بۇ كىسپۈرۈچ گۈيۈڭنى بۆشۈكىدىكى ۋاقتىدىن تارتىپ بىلىمەن، بالا شۇم بولىدىغان بۇ كىچىكىدە...

هەسەلخان تۇنجى بالىسى هېسامغا ئامراق ئىدى ۋە باشقا بالىلىرىغا قارىغاندا كۆپرەك كۆڭۈل بۆلەتتى. هېسامدىن كېيىنكى ئوغلى هۈسەنمۇ، ئاندىن كېيىنكى قېيۇمۇ، چوكىدەك ئىنچىكە هەسەنمۇ، تاتلىق سۆزلەيدىغان قىزى راهىلەمۇ ئۇنىڭ ياۋاش - يۇمشاق كۆڭلىدە هېسامغا بولغان هىرىسمەنلىك ۋە ئايانچىنىڭ ئورنىنى ئىگىلەلمەس ئىدى. هېسامنىڭ سەل تەمتىلەپ، ئۆندىرىگەندەك مېڭىشى ۋە بۇنىڭ ئەكسىچە قىلىق، هەردىكەت، سۆزدە ئۆتكۈر ۋە ئالاهىدە زېرەكلىكى بۇنىڭ سەۋەبى بولسا كېرەك.

— هەسەلخان، سىلىنىڭ هېسام چوڭ ئادەمنى كىچىكلىتىپ قويغاندەك قەۋەتلا زېرەك - هە، قارىسام كوچىدا هەممە ئۇششاق بالا شۇنىڭ ئاغزىغا قارايدىكەن، نېمىلەرنى دەيدىكىنتاڭ بايقۇ-

شۇم، ئەيتاۋۇر ئاۋۇ بىزنىڭ ئەلقە بىلەن بەختە تېلېفىپ كۈلگىنى كۈلگەنغۇ، — دەيتتى تەڭنە سوراپ كىرگەن قوشنا ئايال چاينا-ۋانتقان شامىسىنى قولىغا ئېلىۋېلىپ.

— كۆز تەگمىگەي ئىلاھىم، تۇنۇگۈن تېرەك مازارغا بېرىپ زۇرۇڭ باغلاپ، دەم سالدۇردۇم. ھېساتىيمىنىڭ بېشىدىن يېپ-يېڭى بىر كەشمىر ياغلىقىمنى تۆت پېتىر توقاچ بىلەن قوشۇپ ئۆرۈپ شەيخىمنىڭ قۇشىنىچىغا بەردىم. سىزنىڭمۇ ئاغزىڭىزغا سەڭگى - ساپا غىلمانبۇۋى، ئەشەدە بىر قارا مېڭىڭىز بار.

— ۋاي ئۆلەي، بالىڭىزغا ئەمدى تىكىلىپ قارىماسمىنا، راست، مېنىڭمىغۇ ئۇدۇمۇم بار، — دەيتتى تەڭنە سوراپ كىر-گەن غىلمانبۇۋى.

بۇ چاغدا تۆت ياشلىق ھېسام مەھەللە دوقمۇشىدىكى پارمۇز-چىنىڭ يېنىدا، سېدە دەرەخ سايىسىدە تەڭ قۇرام بىرنەچچە بالا بىلەن ئودىكام ئويناۋاتاتتى.

— ھەي ھېسام، تاشنى ئىككى قېتىم ئۆرەككە چۈشۈرەلمە-دىڭ جۇمۇ، ئەمدى بىزگە بىر ھەييارلىق قىلىپ بېرىسەن، — دېدى مۇنچىچىنىڭ سېمىز، سېرىق ئوغلى.

— يەنە بىر ئېتىۋېتەي، — دېدى كۆزلىرىنى شەيرانلىق بىلەن ئوينىتىپ كەڭ قارا شاراۋار ئىشتان كىيىۋالغان ھېسام چاڭىلداپ، — ھەر مەرتەم ئۇچ مەرتەم ئەمەسمۇ.

— ماقۇل دەڭلار، بۇدامۇ چۈشۈرەلمەيدۇ، — دەپ چۈرقە-رىدى ياندىكى يەنە بىر بالا.

ھېلىقى «كىچىك ئەۋلىيا» نىڭ دېگىنىدەك، ھېسام بۇ قې-تىمۇ سىلىق ساقا تاشنى ئۆزىنىڭ مۇشتۇمى ئارانلا پانقۇدەك ئورەككە چۈشۈرەلمىدى. ئۇ ھەر دائىم قىزىق بىر ھەرىكەت بىلەن ساقىنى ئۆرەككە چەنلەپ ئاتاتتىيۇ، ئۆزى ساقىدىن ئاۋال ئۆرەك تەرەپكە يۈگۈرۈپ كېتىپ قالاتتى. يۈگۈرۈپ كېتىۋېتىپ ھەددە-دىن زىيادە كەڭ ئىشتىنىنىڭ رېزىنكىسى بوشاپ كەتكەن بەلۋې-غىنى بىر قولى بىلەن چىڭ تۇتۇۋالاتتى. ئەتراپتا تاماشا كۆرۈپ تۇرغانلار پاراق - پاراق كۈلۈشەتتى.

ئودىكام ئويۇنىدا ئۇتتۇرۇپ قويغان ھېسام ئادىتى بويىچە ئاغىنىلىرىگە ئويۇن قويۇپ بېرىشكە باشلىدى. قىزىقارلىق يېرى ئۇ ئوددىكام ئويۇنىدا، ۋاللەيدە كالامپايلىق قىلغىنى بىلەن قىزىقچىلىق قىلغاندا تولىمۇ جانلىنىپ، ئەپچىللىشىپ كېتەتتى. بۇ دۆرەمۇ ئۇ موزاينىكى ئانىسىنى ئىزدەپگەن ھەرىكىتىنى تولىمۇ ئوخشىتىپ، قىزىقارلىق دوراندى. «تۇمشۇقى»نى ئاسمانغا قىلىپ، ئىنچىكە «مۆرىدى»، پۇتلىرى بىلەن يەرنى تىلغاپ چاپچىدى، ھېشىنى ھەر تەرەپكە بۇراپ، ئانىسىنىكى ھىدىنى «ئىسكىدى»، ئاغزىدىن ئوغۇز سۈتى تېمىپ تۇرغان سەبىلەر ژىلىق ـ ژىلىق كۈلۈشتى.

شۇ ئارىدا مۇنچىدا راسا يۇيۇنۇپ ـ تەرلەپ، يۇز ـ كۆزلىرى قىپقىزىل بوپكەتكەن بىر ئادەم قېلىن كىيىملەرگە چۈمكەلگەن ھالدا بىر قولىدا سومكا، بىر قولىدا بىر باغلام شىپ ـ شىپ چۈنۇق كۆتۈرگىنىچە چىقىپ كەلدى. ئۇنىكى كۆزى بىردىن قىزىقچىلىق قىلىۋاتقان كىچىككىنە ھېسامغا چۈشتىدە، بىر پەس زوقلىنىپ، جايىدا تۇرۇپ تاماشا كۆردى.

— ھوي، قايسى ئۆينىكى موزىيى بۇ؟ — دەپ سورىدى ئۇ كىشى بىر چاغدا زوقى كېلىپ.

بالىلار بابباراۋەر چۇرقىراشتى:

— ئاۋۇ ئۆينىكى، قۇربان تېرىچىنىكى موزىيى بۇ!

ئۇنىڭغۇچە ھېسام موزايلىقتىن ئىستېپا بېرىپ، مۇنچىدىن تەرلەپ چىققان ئادەمگە قىزىقسىنىپ قاراۋاتاتتى.

— چوڭ دادا، قولىڭىزدىكى سۈپۈرگىما؟ — دەپ سورىدى ئۇ ھېلىقى ئادەمدىن.

— ھە، بەدەن يۇيىدىغان سۈپۈرگە، مانا مۇنداق ئۇرۇپ، — ھېلىقى كىشى قولىدىكى چۈنقىنى ئەت ـ يېنىغا يەڭگىل ئۇرۇپ كۆرسەتتى.

— ھە، مەن تېخى سىزنى مۇنچىنىكى سۈپۈرگىسىنى ئوغرىلاپ چىقىۋاتامدىكىن دەپتىمەن، — دېدى ھېسام چاڭىلداپ. ھېلىقى كىشىنىكى كۆزلىرى چەكچىيىپ كەتتى.

— قارا بۇنى، بالا شۇمغۇي بۇ، سۇپۇرگە ئوغرىسى دېگىن!
بىر قېتىم، بەلكىم شۇ ئىشتىن بىرەر - يېرىم يىل كېيىن بولسا كېرەك، ھېسام ھويلىسىنىڭ ئالدىدا ئاپتاپ سۇنغىنىچە ئەسنەپ ئولتۇراتتى، مەھەللىلىك بىر ئادەم نېرى ياقتىن كېلىپ قالدى.
— سالامەلەيكۇم! — چاڭگىدە چىققان ئاۋازدىن، خىيال سۇرۇپ كېلىۋاتقان ھېلىقى كىشى چۆچۈپ كەتتى.
— ھوي ھېساممۇسەن، باركاللا، چوڭ بوپسەن مانا، چوڭ-لارغا سالام قىلغۇدەك بوپسەن، — مەھەللىلىك كىشى بىكارچە-لىقتىن زېرىكىپ تۇراتتىمۇ، ئىشقىلىپ ھېسامنىڭ يېنىغا كې-لىپ، يىلتىزلىرى كۆرۈنۈپ تۇرغان كۆتەكنىڭ بىر ئۇچىغا ئول-تۇردى. يەنە بىر ئۇچىدا ھېسام چوقچىيىپ ئولتۇراتتى. ئۇ كىشى كۈلۈمسىرەپ ھېسامنى گەپكە سالدى.
— ھە، ھېسامتاي، سەن باتۇرمۇ، پوقچىمۇ؟
— باتۇر، — دېدى ھېسام پەس ئاۋازدا يەرگە قاراپ.
— ھە ياخشى، قېنى دەپباقە، ئىتتىن قورقامسەن؟
— قورقمايمەن، ئىسمايىل چوڭ دادامىلارنىڭ ھويلىسىدىكى ئىتتىن قورقمايمەنغۇ.
— ماقۇلە، بۆرىدىن قورقامسەن - قورقامسەن؟
ھېسام تۇرۇپ كېتىپ، بېشىنى چايقىدى.
— ۋاھ مۇنۇنى! «بىر قويۇم بار، باقامسەن؟»
— باقىمەن، — دېدى ھېسام.
— «بۆرە كەلسە قورقامسەن»؟
— قورقمايمەن، — دېدى ھېسام.
ھېلىقى كىشى ھېسامغا يېقىن كېلىپ، كۆزىگە بىرنى قاد-تىق پۇۋ دېدى، ئىلگىرىلىرى بۇ ئويۇننى بالىلار بىلەن كۆپ قېتىم ئوينىغان ھېسام، كۆزلىرىنى پۇتۇن كۈچى بىلەن چەكچەي-تىپ چوڭ ئېچىپ تۇرۇۋالغانىدى، شۇڭا پۇۋ دېگەندە كۆزى يۇمۇلمىدى.
— مانا قارا، راسلا يامان نېمىكەنسەن جۇمۇ سەن، -

مەھەللىلىك كىشى ئامالسىز ئىككى تەرىپىگە قارىدى ـدە، بىر نەرسىنى كۆرۈپ قالدى. سەل نېرىدا، كوچا بېشىدا مۇشۇ مەھەللىگە مەشھۇر ئۇسكەك ئۆچكە كېلىۋاتاتتى.

بايا تىن بالا بىلەن ئېيتىشقان مەھەللىلىك كىشى غەلىتە بىر كۈلۈمسىرىگىنىچە ھېسامغا قارىدى.

— خوش پالۋان، ئۆچكىدىن قورقامسەن يە قورقامسەن؟ ھەي، ئۆچكىدىنمۇ قورقمايسەنغۇي دەيمەن؟

كىچىككىنە ھېسام يانغا غىلام ـ غىلام قارىدى. قورقمامدىغان بېشىغا ئىككى پىچاق تاقىۋالغان بۇ ساقاللىقتىن.

بالا لام ـ جىم دېمىدى، بىراق ئورنىدىن لىپىككىدە تۇردى ـدە، ھويلا تەرەپكە ماڭدى.

— خوش پالۋان، نەگە؟ — مەھەللىلىك كۈلۈپ سورىدى.

ھېسام پىڭىلداپ كېتىۋېتىپ بار ئاۋازى بىلەن جاۋاب قايتۇردى:

— توختاپ تۇرۇڭ ـ ھە، چوڭ دادا، ئاپامدىن سوراپ چىقاي!

8. هېسام، تاڭگا يەمسەن؟

مىلادىيە 1937 - يىلى، باھار، غۇلجا.

ئالدىغا شوينا باغلىق تەنزە ئېسىۋالغان سەككىز - توققۇز ياشلاردىكى ئوغۇل بالا غۇلجا شەھىرىنىڭ ئاۋات كوچىلىرىدىن بىرى بولغان سۇ دەرۋازىدا تىزغا يېتەيلا دەپ لىغىرلاپ تۇرغان پاتقاقلىق چوڭ يولنىڭ چېتىدىكى ئەكچىگەن تارغىنا يولدا پۇتلىرىنى ئاستا - ئاستا يۆتكىگىنىچە بەيتۇللا مەسچىتى تەرەپكە كەلمەكتىدى. ئۇ پات - پاتلا ئىنچىكە بوينىنى چۈجە خورازدەك سوزۇپ، خۇددى بوينىدەكلا ئىنچىكە ئاۋازدا توۋلايتتى:

— زىما... تاڭگا!

ئوقۇرمەنلىرىمىزنىڭ كۆڭلىدىن دەررۇ كەچكىنىدەك، بۇ دەل قۇربان تېرىچىنىڭ چوڭ ئوغلى، بالا شۇم — ھېسام ئىدى. ئۇنىڭ مۇشۇ ئۇزۇن كوچىنى كۇنىگە ئاز دېگەندە ئون - يىگىرمە قېتىمچە ئايلىنىپ تاڭگا سېتىپ يۈرگىنىگە بىر نەچچە ئاي بولغانىدى.

ئالدىنقى قىش غۇلجا شەھىرىدە تولىمۇ قاتتىق كەلدى. كونىلار بۇنداق قەھرىتان قىشنى «ئىت يۇگۈرۈپ كېتىپ بارغان يېرىدە توڭلاپ قالغۇدەك» دەپ تەرىپلىشىدۇ. يامان بولغان يېرى، دەل مۇشۇ قىشتا ئون ئادەم چۇشكەن چاغنى سۆزەپ ئوڭغۇل - دوڭغۇل تۇرمۇش يولىدا ئاران - ئاران كېتىۋاتقان قۇربان تېرىچىگە قاتتىق سوغۇق ئۆتۈپ يېتىپ قالدى.

قۇربان تېرىچى ھەرخىل سەۋەبلەر تۈپەيلى، بالىلىرى ئارد-سىدا ھېسامىدىننى خەت ساۋاتلىق قىلىپ ئۆستۈرۈش مۇددىئاسىنى كۆپتىن بېرى كۆڭلىگە پۈكۈپ يۈرەتتى. ئويلىمىغاندا ئۆپكىسىگە سوغۇق ئۆتكۈزۈۋېلىپ، داۋاسىز، شىپاسىز خىلى ئۇزۇن يېتىپ كەتتى. «يېتىپ يېگەنگە تاغمۇ توشماس» دېگەندەك،

ئىش - ئوقەتتىن قېلىۋېدى، تۆت كۈندىلا تاغارنىڭ تۈۋى كۆرۈ-
نۈپ قالدى.
— ھېسامىدىن بالام، مۇنۇ داۋۇتنىڭ سەنچىلىك ئوغلى،
ئاغىنەڭ مولۇت پىكىدەك تۇرۇپ قەندەل سېتىپ ئۆيىگە خېلى
پۇت - قول بولۇپ يۈرىدۇ، داداڭ بولسا ئاغرىق، سەن بولساڭمۇ
ئانچە - مۇنچە مىدىرلاپ باقامسەنكىن، — دېدى ھەسەلخان بىر
كۈنى كۆزلىرىگە ياش ئالغىنىچە. ئانا ئاغزىدا شۇ گەپنى قىلغىنى
بىلەن، ئويۇن بالىسى بولغان، ئۇنىڭ ئۇستىگە ئانچىمۇ تەندۈ-
رۇس بولمىغان مۇشتۇمدەك ئوغلىغا ئىچى ئاغرىپ، باغرى ئۆر-
تەنمەكتىدى.
ھېسام ئانىسىنىڭ گېپىنى ئاڭلاپ، كۆزلىرىنى دەررۇ چوڭ
ئاچتى ۋە بۇرنىنى بىر تارتىۋېتىپ:
— قەۋ... قەندەل ساتىمەنما؟ — دەپ سوردى جاۋابەن.
ئوغلىنىڭ گېپىنى ئاڭلاپ، مۇمىن ئانىنىڭ يۈرىكى تېخىمۇ
ئېچىشىپ كەتتى. سېنىكىغا سالغان داكا ياغلىقىنىڭ ئۇچىغا كۆز-
لىرىنى دەممۇ دەم سۈرتكىنىچە:
— جېنىم بالام، يا قەندەل ساتارسەن، يا تاڭگا، پەشمەك
ساتارسەن، ئىشقىلىپ ئۆينىڭ چاي - تۇزىغا بولسىمۇ ئارا بول.
داداڭمۇ مۇنداق يېتىۋەرمەس، ئايىغىدىن شامال ئۆتۈپ قالار.
داداڭ ئىش - ئوقەتكە كىرىشىپ كەتسە، سېنى مەدرىسىگە ئاپە-
رىپ بېرىدۇ.
ھەسەلخان سۆزىنى ئاخىرلاشتۇرۇپ، ھېسامنى باغرىغا تارتە-
تى.
ھېسام بولسا يېشىغا لايىق شوخلۇقى ۋە مىجەزىگە يارىشا
شەيتانلىقى بىلەن چاڭىلداپ سۆزلەپ، ئانىسىنى كۈلدۈرۈۋەتتى.
— يىغلىما ئاپا، مېنى مولۇتقا ئوخشاش ساتىدىغان قەندەللە-
رىنى شورۇۋېلىپ ساتىدۇ دەپ يىغلاۋاتىسەنغۇ دەيمەن، مەن ئۇ-
داق قىلمايمەن، بولدى، ئىشەنمىسەڭ ئەمىسە پەشمەك ساتاي.
ئانا چىن كۆڭلىدىن بېرىلىپ كۈلۈپ كەتتى. ئۇنىڭ بۇنداق
كۈلمىگىنىگە خېلى ۋاقىتلار بولغان ئىدى.

قۇربان تېرىچى ئوغلىغا ئەپلىك قىلىپ تەنزە ياساپ بەردى. شەھەر ئىچىدىكى ئابلىكىم قەندەل ئىسىملىك كۆپكە مەشھۇر قەندەلچى بىلەن كېلىشىپ ھەر كۈنى ھېسابىغا يا پەشمەك، يا تاڭگا، يا بولمىسا قەندەل (نۆۋەتلەشتۈرۈپ) نېسى بېرىدىغانغا پۈتۈشتى. ئەمدى سۇ دەرۋازىنىڭ كوچىلىرىدا ھېسابىنىڭ ئىنچىكە، ئايرىمچە ئاۋازى ئۇزۇلمەي ياڭراپ تۇرىدىغان بولدى.

— ئاۋۇ تاڭگاچى بالىنىڭ چىرايى ھەجەپ تونۇشقۇ، كىمنىڭ ئوغلۇي ئۇ؟ — دەپ سورايتتى بەيتۇللا مەسچىتى ئالدىدا، ئۇزۇن ياغاچ ئورۇندۇقتا ناماز پېشىنىنى كۈتۈپ ئولتۇرغان قېرىلاردىن بىرى ئالمقىنىنى ماڭلىيىغا سايىۋەن قىلىپ.

— مۇنۇ ئۆزىمىزنىڭ قۇناخۇن تېرىچىنىڭ ئوغلى بولمامدۇ، ئوخشاپ تۇرغىنىنى قارىسالا!

— ۋاھ، چوڭ بولسا ھاپىز بولامدۇ نېمە بۇ بايقۇش، ئاۋازدىنىڭ سازلىقىنى دەيمىنا.

خۇددى مەسچىت ئەھلىنىڭ باھاسىنى تەستىقلىغاندەك سەل نېرىدىن ھېسابىنىڭ نەيدەك ئاۋازى ھاۋاغا چاڭگىدە ئۇچاتتى:

شەكەرى پەشمەك،

خام قايماقتا ئەتكەن!

ئۇ زامانلاردا غۇلجا شەھىرىنىڭ كۆپلىگەن كوچىلىرى، جۈملىدىن بېدە بازار، سۇ دەرۋازا، تۆت كوچىلار ئەتىياز پەسلىدە ئادەم كۆزى بىلەن كۆرمىسە ئىشەنمىگۈدەك دەرىجىدە بېزەپ پاتقاقچىلىق بولۇپ كېتەتتى. مۇبادا، بۇ پانقاق كوچىلاردا خادىمى ھارۋا مېڭىپ قالغۇدەك بولسا، خادىمنىڭ ئالدى چاقلىرى پۈتۈنلەي، كەينى چاقلىرى ئولتاڭدىن يۇقىرى، ئاتنىڭ بولسا قورسىقىغۇچە پاتقاقتا قالاتتى. بۇنداق مەزگىللەردە يولۇچىلارنى يولىنىڭ بۇ قېتىدىن ئۇ قېتىغا ھاپاشلاپ ئۆتكۈزۈپ قويۇپ پۇل تاپىدىغانلارمۇ بولاتتى. كىچىككىنە ھېسام ئەنە شۇنداق پاتقاقلىق كوچىلارنى ئەگىپ ئايلىنىپ زىما تاڭگا، پەشمەك سېتىپ، كەچ كىرگۈچە ھالىدىن كېتەيلا دەيتتى.

لېكىن، بالىلىق دېگەن بالىلىقتە! ھېسام زىما تاڭگا سېتىش

داۋامىدا ئۆز تەبىئىتىگە لايىق قىزىق ھەرىكەتلەر ۋە گەپ - سۆزلەر بىلەن ھامانەم كىشىلەرنىڭ دىققىتىنى ئۆزىگە تارتىپ، يولۇچىلارنىڭ خىرە كۆڭۈللىرىگە يالت قىلىپ خۇشلۇق بېغىش-لايىتتى:

خوراز كەمپۇت، شىركەمپۇت،
شەرىچىدە بىر كەمپۇت.

ياكى:

ھەي زىما تاڭگا،
يېسەڭ - يېگۈڭ كېلىدۇ،
پاتقاقتا دەرمان بولىدۇ.

بىر كۈنى ھېسام مەھەللە - كوچىلارنى يېرىم كۈن ئايلىنىپ-مۇ تاڭگاسىنى زادىلا ساتالمىدى. قېرىشقانەك ھەركۈنى ئۇنى ھويلا - ھويلىلاردىن چىقىرىپ، ئاز - تولىدىن تاڭگا سېتىۋالمىغان ئۇششاق بالىلارمۇ ئالچە كۆرۈنمەيتتى. تولا مې-ڭىپ ئىچى پۇشقان ھېسام بىر تار كوچىدىن چىقىۋېتىپ، تۇيۇق-سىز پاتقاققا مىلىنىپ يانقان، پۈكلەشكەن پۇلنى كۆرۈپ قالدى. پۇل خېلى جىق بولۇپ، تەنزىدىكى ھەممە تاڭگانى سېتىۋالغىلى بولاتتى. ھېسام ئىتتىك ئۇيان - بۇيانغا قارىۋېتىپ، ئېڭىشىپ پۇلنى ئالدى، يۈرىكى ئىتتىك سوقۇپ كەتتى. سەبىي كاللىسى-دىن بىر پەستە بىر مۇنچە خىياللار كەچتى. سەلدىن كېيىن ئۇنىڭ چىرايىدا بىر ئىللىق كۈلكە ئەكس ئەتتى.

ھېسام بايىقى تار كوچىغا قايتىپ، خېلى ئىچكىرىلەپ كىر-دى -دە، ئادەمسىز يەردە، بىر ھويلىنىڭ ئالدىدىكى تاش ئورۇن-دۇقتا ئولتۇردى. كېيىن ئۆز - ئۆزىگە پاراڭ قىلدى:

— ھېسام، تاڭگا يېگۈڭ بارمۇ؟
— يېگۈم بار.
— تاڭگا ئالامسەن، پۇلۇڭ بارمۇ؟
— پۇلۇم بار، ئالىمەن.
— نەچچىلىك ئالىسەن؟
— ھەممە پۇلۇمغا ئالىمەن.

شۇنىڭ بىلەن ھېسام بايىقى تېپىۋالغان پۇلىنى تەنزىنىڭ بىر چېتىگە قويدى. ئۆزى بولسا لاي يۇقى قوللىرى بىلەن تەنزىدىكى شېرىن تاڭگانى بىر - بىرلەپ ئېلىپ ئاغزىغا سالغىلى، مەززە قىلىپ، كورۇسلىتىپ يېگىلى باشلىدى...

ھېسام ئۆيىگە كۇندىكىدىن خېلىلا بالدۇر، كۇن قىيىلماستا قايتىپ كەلدى. ئۇنىڭ ئۇستىگە تەنزىمۇ كۇندىكىدىن باشقىچە، قۇپقۇرۇق ئىدى. ھەسەلخان ھەم خۇشاللىنىپ، ھەم ھەيران بولۇپ سورىدى:

— ۋىيەي بالام، بىردەمدىلا سېتىپ بولدۇڭما، ھەممىسىنى-ما؟

ھېسام كېچىچە ئاغرىپ چىقتى، ئۇنىڭ قورسىقى كۆپۈپ، كۆڭلى ئېلىشاتتى. ئاغزىدىن تىنماي شال ئاقاتتى، تاڭگا ئىسسىق كەلدى بولغاي، پۇتۇن بەدىنى قىزىپ كەتتى. ئانا غەمخور تىنماي ۋايسىغىنىچە ھېسامنىڭ ئەتراپىدا پايپېتەك بولاتتى. بالىنى تۇزدا، ئادراسماندا ئۆزى ئاشلاپ، ئۆزى ھەدەپ ئەسنەيتتى. ھېسام شۇ پېتى ئىككى كۇن ئاغرىپ ياتتى. قەي دورىسى ئىچىپ، ھەمەل قىلدۇرۇپ، ئاران ياخشى بولدى. ئۇنىڭغۇچە قۇربان تېرىچى ئەھۋالىنىڭ تېگىگە يېتىپ قالغانىدى. ئۇ يۆتىلىپ تۇرۇپ ھېسامغا بىر مۇنچە كايىدى.

ھەسەلخان بولسا ئەھۋالنى ئۇققاندىن كېيىن خېلى خاتىرجەم بولۇپ قالدى. خۇداغا شۇكرى، ئىشقىلىپ بىرەر يامان ئاغرىق ئەمەسكەن. بىچارە ئايال كونا ساددىلىقى بويىچە پەقەت:

— ۋاي جېنىم بالام، مۇنداق قىلىپ تاڭگا ساتالمىغۇدەك-سەن، ئەمدى يېمەيدىغانراق كىرسىن سات، — دېدى.

ئاچچىقىدا يۆتىلىپ ئولتۇرغان قۇربان قىزىقچىمۇ، ئاغرىقتىن قىينىلىشتىنمۇ كۆرە دادىسىنىڭ غەزىپىدىن قورقۇپ بۇگۈلۈكته يانقان ھېساممۇ قاتتىق كۇلۇۋەتتى.

ئۇزۇن يىللاردىن كېيىن، ھېسامنىڭ ئۆز ئاغزىدىن بۇ ئەسلىمىنى ئاڭلىغان سەلىمجانمۇ ئىختىيارسىز قاقاقلاپ كۇلۇپ كەتتى، چۇنكى ھېسام بۇ لەتىپىسىمان ئەسلىمىنى تولىمۇ قىزى-

قارلىق قىلىپ سۆزلەيتتى. ياشانغان چاغلىرىدىمۇ بالىلىقىغا قايتقاندەك ئىپادىلەيتتى. سەلىمجان بۇ تەپسىلاتنى سېرىق تاشلىق خاتىرە دەپتىرىنىڭ ئاخىرلىشىپ قالاي دېگەن بىر بېتىگە تىركەپ قويدى.

مانا ئوقۇرمەن، بۇ چاقچاقلىق ئەسلىمىدىن بۇگۈن سىزمۇ بەھرىمەن بولۇڭاتىسىز.

قىستۇرۇپ قويىدىغان يەنە بىر شىكگىل گېپىمىز بار، ئۇ بولسىمۇ ئۆمرىدە ئېرىغا ڭاپادارلىقنى يەتكۈزۈپ، سەككىز پەرزەنتىگە ئۆپكىسىنى قېقىپ، غەمخورلۇق قىلىشىنىلا كەسىپ ئەتكەن مېھرىبان ئانىسىنىڭ توساتتىن، جان ئاچچىقىدا دەۋەتكەن بىر ئېغىز ئاجايىپ يۇمۇرلۇق گېپى: «يېمەيدىغانراق كىرسىن سات! » مۇبادا شۇ بىر ئېغىز پاراڭ بولمىغان بولسا، تاڭگا سېتىش ۋەقەلىكىمۇ ئانچە بەك ئەھمىيەتلىك، قىزىقارلىق تۇس ئالمىغان بولاتتى.

بىراق، كىچىككىنە ھېسامنىڭ تاڭگا سېتىشتىن بۆلەكمۇ قىزىق ھېكايىلىرى يەنە بار، بۇنى كېيىنكى بابىمىزدا سۆزلەيمىز.

9. مەدرىسىدىكى يىللار

بالىلىق دېگەن ئاجايىپ كۆڭۈللۈك، غەنىيمەت چاغلار ئىدى. باشقا ئادەملەرگە ئوخشاش ھېسام قۇربانمۇ گايىدا، ئۆزى يالغۇز قالغان چاغلاردا، تۇن كېچىلىرى ھەر كۈنى ئۆزۈلدۈرمەي ئىچىلىپ تۇرىدىغان ھاراقنىڭ ياكى قېرىلىقنىڭ كىسىرىدىن ئۆيى-قۇسى قاچقان ۋاقىتلاردا ئىختىيارسىز بالىلىق چاغلىرىنى، ئاشۇ بىغۇبار، قىزىقچىلىقلارغا تولغان دەملەرنى ئەسلەپ قالىدۇ. ئەنە شۇنداق پەيتلەردە ئۇنىڭ غۇۋا خىيال ئېكرانىدا پاتقاق كوچىلاردا كېزىپ يۈرۈپ تاڭگا، پەشمەك ياكى كۆممىقوناق، ئالما سېتىپ يۈرگەن، سانقاندىمۇ قىزىق ھەربىكەت ۋە چۈچۈك سۆزلىرى بىلەن كىشىلەرنى كۈلدۈرۈپ كېتىۋاتقان بىر ئاۋاق، ھەييار چىراي بالا — ئۆزى نامايان بولۇپ، قورۇق باسقان چىرايىغا كۈلكە نۇرلىرىنى تېخىمۇ ئەلۋەك يايىدۇ.

قۇربان تېرىچى بەك ھالسىزلىنىپ كەتكەچكىمۇ قاتتىق قىشنىڭ قۇيرۇقىغا ئۇلىنىپ كەلگەن سېرىقتال كۆكلەمدىن ئا-ران - ئارانلا ئۆتتى. ئۇ ھەر قانچە تىرىشىپ ئورنىدىن تۇرۇپ كېتەي دېسىمۇ ماجالسىز بەدىنى يەرنى تارتىپلا تۇراتتى. قوناق پىششىقى يېقىنلىشىپ، بازارغا كۆكۇشنىڭ ئالدى چىقتى. تېرە-چىنىڭ پەشمەك، تاڭگا سېتىپ ئوقەتكە كۆزى خېلى پىشىپ قالغان تۇنجى ئوغلى كېسەلچان دادىسى خالىسۇن - خالىمىسۇن، قىيالىسۇن - قىيالىمىسۇن، مەھەللە بالىلىرىنىڭ خېلى كۆپى شۇغۇللىنىدىغان يېڭى ئوقەت — كۆممىقوناق سېتىشقا كىرىشىپ كەتتى.

ھەسەلخان ئۆي ئىچىگە تارىغان مەززىلىك، ئىسسىق - نەم-خۇش پۇراقنى تېخىمۇ زىيادىلەشتۈرۈپ چوڭ قازاننىڭ تۈۋىقىنى كۆتۈردى. ئالتۇندەك يالىلداپ، ۋايىغا يېتىپ پىشقان كۆكۇشلار

ئىشتەينى ھەدەپ غىدىقلايتتى. قۇناخۇن نەچچە يېرىنىڭ سىرى كۆچكەن ئاق مانىرىن چېلەككە قاينىاق كۆكۈشلارنى تۆجۈپلەپ رەتلىك تىزىپ چىقتى. ئۇستىگە پاكىز ياپقۇچنى چۈمكەپ يۆگىدى. بايىاتىن بېرى دادىسىنىڭ ئىشىغا قارىغاچ بىر باش قوناقنى يالماپ - يالماپ يەپ تاماملىغان ھېسام، ئېغىر چېلەكنى يامپىشىغا ئۇرۇپ كۆتۈرگىنىچە ئۇششاق چامداپ يۈگۈرگەندەك كوچىغا چىقىپ كەتتى. سۈپىدا ئولتۇرغان قۇربان تېرىچى زوقلىنىپ، قازان بېشىنى بېسىقتۇرۇۋاتقان ھەسەلخان سۆيۈنۈپ بالىنىڭ ئارقىسىدىن قاراپ قېلىشتى.

ھېسام سۇ دەرۋازىنىڭ دوقمۇشىدا، ئۆستەڭ بويىدا چېلىكىنى بىر پۇچماقتا قويۇپ، پېشانىسىدىكى مونچاقتەك تەرلىرىنى يېڭى بىلەن ئېرتتى. چېلەكتىن پۇرقىراپ چىققان ھور ياپقۇچ لاتىدىنمۇ بۆسۈپ كۆتۈرۈلۈپ ھاۋاغا تارقىلاتتى. ئۇنىڭغۇچە ئىسسىق قوناقنىڭ پۇرىقىنى ئالغان بىر نەچچەيلەن ئەتراپتىكى قاسساپ دۇكىنى، ساتىراشخانا، مىلىچ مال تەنزىلىرى ئەتراپىدىن بۇياقتا قاراپ كېلىشتى.

— ھوي، قۇناخۇننىڭ ئوغلىمۇ بۇ، ئېتىك ھېساممىدا؟

— ھە، ھېساممىدىن.

— ۋاھ، «دىن» لىرىكىدىن ئايلىناي، نەنىڭ قونىقى بۇ؟

— دادام پەنجىمىنىڭ دەيدىغۇ، چۆپقىتىمىز سەھەر ئەكېلىپ بېرىدۇ.

— ھە، يەپ بېقىپ ئالساق بولامدۇ قونىقىنى بالا، ھە ياق، ھېساممىدىن؟

— سىز يەۋاتقاندا ئاقچىكىزنى تۆتۈپ تۇرىمەنما؟

— ۋاھ گەپدانلىقىنى قارا، تازىمۇ چىك ئوقەتچى ئوخشىغان ماسمەن؟

— چىك بولمىساق قوناقنى ۋاشاك قىلىۋېتەرسىز.

ھېسام بىلەن ئېتىشقان كىشى — دوغلاق قاسساپ كۆلۈپ كەتتىدە، ئىككى تال قوناق ئالدى.

گاھى كۈنلىرى قوناق ئانچە ئىتتىك سېتىلماي قالاتتى.

چېلىكىنى ئەتىگەندىن بېرى بەش - ئالتە يەرگە يۆتكىگەن ھېسام بىردەم ياپقۇچنى قايرىپ قوناقلارنى، بىردەم مانچىستېر دوپپىسىنىڭ قېتىمدىكى پۇللارنى سانايتتى. كۆكۈاش سودىسى قىزىدىغان سېزۇنلۇق، ساناقلىقلا كۈنلەر جەريانىدا ھېسام تەرىپىدىن يەنە بىر مۇنچە قىزىق ئىش، ھەرىكەتلەر سادىر بولاتتى. بەزىدە خېرىدارلار ئۇنى ئەتەي گەپكە سېلىپ، تېرىكتۇرۇپ، ئادەمنى كۈلدۈرىدىغان گەپلىرىنى ئاڭلىشاتتى. شۇنى مەشھەد قوشۇپ ئۆتۈشكە تېگىشلىككى، ھېسامنىڭ ھازىر جاۋابلىقى كىچىكىدىن تارتىپلا «ئاغزىنى تاتلىغان» دا بۆلەكچە نامايان بولاتتى. يەنە بەزى چاغلاردا ھېسام كۆممىقوناقنى تېز ساتالمىغانسېرى كۈلكىلىك ئىشلار روي بېرەتتى. بىر قېتىم قوناق سېتىلمىغانسېرى ئۇنىڭ قورسىقى بەتتەر ئېچىپ كەتتى. ئەتىگەن ھەدىگەندىلا ئۇ ئون - ئون بەش باش قوناقنى خېلى قىممىتىگە سېتىۋالغاندى. شۇڭلاشقا، ھازىر قورسىقى ئاچقانسېرى بىرىنىڭ كەينىدىن بىردىنى ئۇلاپ، چېلەكتىكى مۇزلاپ قالغان قوناقلارنى بەخىرامان يەۋەردى. شۇ كۈنى ئاخشىمى يەنە ھېلىقى بىر ۋاقىتتىدىكى ئىش قايتىلاندى. ھېسام ئۆي بىلەن ھاجەتخانىنىڭ ئارىلىقىدا تولا يۈگۈرۈپ ماجالىدىن كەتتى. ئەنسىرەپ ھالى قالمىغان ھەسەلخان بۇ قېتىم ئوغلىغا باشقىچە بىر نېمىلەرنى دەپ كايىمىغان بولسىمۇ، ئۇنىڭ چىرايىدىن «يىمەيدىغانراق كىرسىن سات، بالام» دېگەن چاغدىكىدەك ئىپادە مانا مەن دەپ بىلىنىپ تۇراتتى.

يېگەن دورىلىرى ئاستا - ئاستا ئۇنۇم بەردىمىكىن، يەنە بىر يىل ئاتلاپ، كۆكۈاش ۋاقتى كەلگىنىدە قۇناخۇن تېرىچىنىڭ سالامەتلىكى بالا - ۋاقىلىرىنىڭ تەلىيىگە خېلى ئوبدانلا ئەسلىگە كېلىپ قالدى. بىسمىللا دەپ بازارغا چىقىۋېدى، ئىش - ئوقتىمۇ خېلى يۈرۈشۈپ، قولى پۇل كۆرگىلى تۇردى. قۇناخۇن بۇ چاغدا ئۆزىنىڭ بىر چاغلاردىكى تىلىكىنى يادىغا ئېلىپ، ھېسامنى بەيتۇللا مەسچىتى يېنىدىكى شۇ زامانلاردا خېلى ئاتىقى بار مەدرىسىگە ئۆز قولى بىلەن يېتىلەپ ئاپىرىپ بەردى. بۇ چاغلاردا ئۇ ئەمدى ھېسامنىڭ ئارقىسىدىكى بۆلەك پەرزەنتلىرىنىمۇ، بولۇپمۇ

ئوغۇللىرىنى ساۋاتلىق قىلمىسا بولمايدىغانلىقىنى ھېس قىلغاندى.

— ئاداشلىرىڭىمۇ بار ئەمەسمۇ بالام، — دېدى قۇربان تېرىچى ئوقۇشىنىڭ گېپىنى ئاڭلاپ سەل كەينىگە تىرەجەۋاتقان ھېسامغا نەسىھەت قىلىپ، — ئاز - تولا ئوقۇۋالساڭ چوڭ بولغاندا جېنىڭغا ئەسقاتىدۇ. كېلىۋاتقان زامانلار ئوقۇمىغان ئادەمنىڭ ھالىغا ۋاي زامان بولىدۇ. گېپىمنى ئاڭلا، ئىنىلىرىڭ بىر سىرى، سەن ئوقۇمىساڭ بولمايدۇ، ھەرەج تارتىپ قالىسەن.

ئەمەلىيەتتە ھېسامنىڭمۇ مەكتەپكە خوي بارغۇسى بار ئىدى. ئۇ پەقەت بىر - ئىككى يىلنىڭياقى ئۇنى - بۇنى سېتىپ، قولىغا كىرىپ قالىدىغان ئاز - تولا پۇللارغا قىيىلمايتتى. يەنە، خالىغان چېغىدا ئۇنى - بۇنى يېيەلمەيتتىدە! مەھەللىدىكى مەدرىسىگە قاتنايدىغان بالىلار ئاخشاملىرى كوچىدا بىرگە ئويناۋاتقاندا مەدرىسىدە ئۆگەنگەنلىرىنى يادلاشسا ياكى ئۇستازلىرى سۆزلەپ بەرگەن ئاجايىپ - غارايىپ گەپلەرنى، ۋەقەلەرنى كۆز - كۆز قىلىشقاندەك تەكرارلاشسا ھېسامنىڭ ئېچىگە ۋاڭزىدە ئوت كېتەتتى. ئۇنىڭ مەكتەپكە قاتنايدىغانلىقىنى ئاڭلاپ ئىنىلىرى ھۆسەن، قېيۇم، ھەسەنلەرمۇ تۇرالماي قېلىشقانىدى. ھېسام ئۇلارنى تاڭ قالدۇرۇش ئۈچۈن مەكتەپكە بېرىش قارارىغا كەلدى. ئەمما ئاتىسىدىن بىر ماقۇللۇقنى، يەنى، ئارام ۋە تەتىل مەزگىللىرىدە ئىلگىرىكىدەك سېتىقچىلىقىنى قىلىۋېرىش توغرىسىدىكى رۇخسەتنى ئېلىۋېلىشنى ئۇنتۇمىدى.

بەيتۇللا مەدرىسى يېنىدىكى مەكتەپ شەھەر ئىچىلىكلەرنىلا ئەمەس، يېقىن ئەتراپتىكى نۇرغۇن مەھەللىلەردە ئولتۇرۇشلۇق كىشىلەرنىمۇ ئۆزىگە جەلپ قىلىدىغان بىلىم ئوچاقلىرىدىن بىرى ئىدى. بۇ يەردە ئۆز زامانىسىدىكى ئەلگە مەشھۇر ئۆلىما، بىلىم ئىگىلىرىدىن ئابدۇلمۇتائالى خەلپەم، ناسۇھا دامولىلدەك كۆپلىگەن ئاتاقلىقلار ئىلىم تەھسىلى ھەم تەتبىقى بىلەن شۇغۇللانغان، ھېسام ئوقۇغان مەزگىللەردە بۇ جايدا يەنە ھاشىر خەلپىتىم، ئىمىن ئەپەندى، ئاغچىقىز ۋە شۇنىڭغا ئوخشاش بىرمۇنچە قابىل

مۇئەللىم، مۇئەللىمەلەر دەرس ئۆتەتتى.

قۇربان تېرىچى ھېسامنىڭ قولىدىن يېتىلەپ مەدرىسە دەرۋازىسىدىن كىردىيۇ، قەلبى دولقۇنلىنىپ تۇرۇپ قالدى. كۆزلىرىدە ئىسسىق ياش غىلاملىدى. ئۇ ئاتا بولۇپ، ئەر بولۇپ، ئۆز پەرزەنتىنى ئىلىم - مەرىپەت قۇچىقىغا تاپشۇرۇۋاتقىنىدىن ھەم شادلىنىاتتى، ھەم تەسىرلىنەتتى. بۇ ئۇنىڭ ئۆزۈن يىللاردىن بېرىقى ئارزۇسى ئىدى. ياشلىق پاراسىتى ئۇرغۇپ تۇرغان، چىڭ بەدەنلىك ئىمىنجان ئەپەندى ھېسامنىڭ قولىنىڭ بېغىشىنى تۇنجى قېتىم قۇربان تېرىچى ئەندىككەندەك گېپىنى بۆلۈپ - بۆلۈپ:

- بالامنىڭ گۆشى سىزنىڭ، ئۈستىخىنى مېنىڭ، گەپ ئاڭلىمىسا تاياقتىن ئايرىماي، ئۆزىڭىزدەك موللا قىلىپ چىققايسىز، — دېدى.

ئىمىنجان ئەپەندى ئۇركىگەن قوزىدەك شوخشۇپ تۇرغان ئوروق، ئىنچىكە بويۇن بالا — ھېسامغا چاقچاق قىلغاندەك كۈلۈمسىرەپ قاراپ:

— پالاققا چىدامسەن، ھەي، ياخشىسى ئوبدان ئوقۇغىنىڭ جۆن جۈمۇ ئاۋاق، تاياق كۆتۈرەلمەيسەن بۇ ئەپتىڭدە، — دېۋىدى، ھېسام ھېلىلا تاياق يەپ قالىدىغاندەك دىككىدە نېرى چاپچىدى. ئەتراپتا تۇرۇشقانلار، شۇ قاتاردا قۇربان تېرىچىمۇ كۈلكىدىن ئۆزىنى تىيالمىدى.

مەكتەپ ھاياتى كۆڭۈللۈك بولىدۇ. ھېسام نەچچە كۈن ئۆتۈپ مەيلا ساۋاقداشلىرى بىلەن ئىجىللىشىپ كەتتى. مەدرىس ھاياتىنىڭ ھەر مىنۇتى، ھەر بىر كىچىك ئىشى ئۇنىڭغا يېڭىچە، قىزىقارلىق، كۆڭۈللۈك تۇيۇلاتتى. ئۇ ھەر كۈنى مەكتەپكە خۇشاللىق بىلەن ماڭاتتى، قىيالماسلىق تۇيغۇسىدا قايتاتتى. دەرسخانا ئۇنىڭغا مېۋىلىك باغدەك، يايلاۋدەك بىلىنەتتى. ساۋاقداشلار بىلەن بىللە قىلىشقان پاراڭلار، دەرس ئارىلىقلىرىدا ئويىنىغان ئويۇنلار شۇ قەدەر كۆڭۈللۈك بولاتتى. گاھى كۈنلىرى ھېسام ئويۇنغا بېرىلىپ كېتىپ، ئۆيگە قاراڭغۇ چۈشكەندە قايتاتتى. ئۇنىڭ يولىغا قاراپ ئەنسىرىگەن ئانا بۇنداق چاغلاردا ئۆزىنى تۇتالماي كايىپ كېتەتتى:

— ۋاي جېنىم بالامەي، سازاڭدەك لۆمشۇپ مېڭىپ ئەمدى كەلدىڭمۇ، يېرىم يولدا قونۇپ قالماپسەن ھېلىمۇ.
— سازاڭدەك لۆمشۇسەم ياخشىغۇ ئاپا، — دەيتتى ھېسام گەپ بەرمەي، — قۇلۇلدەك دۇگىلەپ كەلدىم، يولدا بىر ئاز-گالغا چۈشۈپ كېتىپ، ئاران چىقتىم!
ياز كېلىۋىدى، ھېسامنىڭ يەنە ئوقەت قىلغۇسى كېپقالدى. تەتىل كۈنلىرى باشلىنىشى بىلەنلا ئۇ ئاللىقاچان تەيىن قىلىپ قويغان باققال سېۋىتىنى بېغىدىن ئارتىلدۇرۇپ دولىسىغا ئېسىپ، «ئالما بازار» مەھەللىسىگە سەھەرلەپ يۈگۈردى. ھەر كۈنى تاڭ يورۇشى بىلەن بۇ بازار ئاجايىپ قىزىپ كېتەتتى. ھارۋا ـ ھارۋىلاپ ئالمىلار ئۆپچۈرىدىكى يېزىلاردىن مەشەگە قاراپ ئاقاتتى. سەھەر ھاۋاسىنى شېرىن پۇراقلار چۈلغايتتى. ھېسام كۆزىگە چىرايلىق كۆرۈنگەن كارتۇشكا، تاغىل، سەنتەر، ئىستولۇۋي، ئاپورت قاتارلىق ئالما سورتلىرىدىن تاللاپ، ھەر كۈنى بىرەر خىلىدىن ئالاتتى. كەچ كىرگۈچە ئۇنىڭ ئەملى شەھەر ئىچى مەھەللىسىنىڭ يوللىرىنى، دوقمۇشلىرىنى ئاۋات قىلىش بىلەن ئۆتەتتى.
بىر قېتىم ئۇنىڭغا ئاجايىپ يېتىلىپ پىشقان، ساپسېرىق، سۇلۇق مەمپەزە ئالما ئۈچراپ قالدى. ئالمىلار بىر خىل چوڭلۇقتا، پىيالىدەك كېلەتتى. ھېسام ئالما ئالغۇچە بىرنى يېۋىدى، ناۋاتتەك تەم تىلىنى ياراي دېدى، چۈشكە يېقىن ئۇ نەپسىنى زادىلا يىغالمىدى، ئەزەلدىن قورسىقىغا ئامراق ھېسام، سېۋەتتىكى تېخى يېرىمى سېتىلغان ئالمىلارغا قاراپ، قالغىنىنى ساتقۇسى كەلمىدى. خالىي بىر يەرگە بېرىپ مەمپەزە ئالما دېگەننىڭ ئەدىپىنى تازا بېرىپ قارنى ئېتىلىپ كېتەي دېگۈچە يېدى. ئاخىر تىنالماي قالدى. سېۋەتتە ئىككى تاللا ئالما قالغانىدى. ھېسامنىڭ يادىغا شۇ چاغدىلا ئالمىنىڭ ئىز پۇلى بىلەن پايدىسى كەلدى، مۇشۇ تاپتا بۇگۈنكى ئوقەتنىڭ پايدىسى بۇ ياقتا تۇرسۇن، ئىز پۇلىمۇ تالاي كەملەپ كەتكەنىدى.
ھېسام ئىككى تاللا ئالما قالغان سېۋەتنى قۇچاقلاپ، بېشى يەرگە ساڭگىلىغانچە ئۆيىگە قاراپ كېتىۋاتاتتى. ھازىر ئۇ ئاتا ـ

ئانىسىغا نېمە دەپ باھانە كۆرسىتىش توغرىسىدىلا ئويلايتتى. بىر ياقتىن قورسىقى ھەدەپ كۆپۈپ، مەيدىسى بىئارام بولاتتى. ئۇ ئۆيى بار كوچىغا ئەمدىلا ئەگىلىۋېدى، قۇلىقىغا يىغا ئاۋازلىرى ئاڭلاندى. يىغا، تام قوشنىسى ئۆمەر باققالنىڭ ھويلىسىدىن چىقىۋاتاتتى.

— قوشنىمىز ئۆمەر باققال تۈگەپ قالدى بالام، — دېدى ئاق چىگىپ قوشنىلارنىڭكىدىن، پەتىدىن چىقىۋاتقان ھەسەلخان تېڭىرقاپ تۇرۇپ قالغان ھېسامغا، مۇڭلۇق ئاۋازدا، — تېخى بايىلا ساپساق ئىكەنتۇق رەھمىتى، ئولتۇرغان يېرىدە بىر قىيسىيىپلا... ئەجەل دېگەن...

شۇئان ھېسامنىڭ كاللىسى ۋاللىدە يورۇپ كەتكەندەك بولدى. ئاپىسىنىڭ گېپى تۈگەر - تۈگىمەي ئۇ يىغىنى دۆڭ سالدى:

— ۋاي ئالامەي، ۋاي مەمپەزە ئالمىلىرىم، ۋاي ياش كەتكەن ئالمىلىرىمەي!

ئاپىسى، ئۇنىڭغۇچە يىغا ئاۋازىنى ئاڭلاپ چۆچۈپ يۈگۈرۈپ كېلىشكەن ئىنى - سىڭىللىرى ھەيران بولۇپ، ئەنسىرەپ ھېسامغا داڭقېتىپ قاراپ قېلىشتى.

— نېمە بولدى ھېسامدىن، ئادەمنى قورقىتىپ نېمە يىغلايسەن ساقام؟

— ئەتىگەن ئالغان ئالمىلىرىمنىڭ يېرىمىنى سانقانتىم، قالغان يېرىمى تۈيۈقسىزلا ئۆلۈپ كەتتى، ۋاي ئالمىلىرىم!

ئۇندەرەپ كەتكەن ھەسەلخان بىر قولىدا كۆڭلىكىنىڭ ياقىسىنى تۇتتى. ھەيرانلىقى تېخىچە بېسىلمىغان پېتى:

— ئۇۋۇاش بالام، نېمىلەرنى دەيدىغانسەن، ئالمىمۇ ئۆلەمدۇي؟، توۋا! — دېدى.

— باققال ئۆلىدىكەنۇ، ئالما ئۆلمەمدىكەن؟ ۋاي يېرىم سېۋەت ئالمام، ئەجەب ئۆلۈپ كەتتىڭغۇ! — ھېسام تېخىمۇ بەتتەر يىغلاشقا باشلىدى.

10. يەنە شۇ بابتا...

هاشىر خەلىپىتىم ئۆز زامانىسىنىڭ ئوقۇمۇشلۇق، ئىلغار پىكىرلىك زىيالىيلىرىدىن بىرى بولۇپلا قالماي، يەنە كىيىم - كېچەك مەدەنىيىتىدىمۇ ئۆزگىچە يول تۇتقان ئادەم ئىدى، بولۇپمۇ ئۇنىڭ ئۇچىسىدىكى يالاڭ پەلتوسى كىشىلەرنىڭ دىققىتىنى ئالا-ھىدە تارتىپ تۇراتتى. كىم بولسۇن، مەدرىسە دەرۋازىسى ئالدىدا بۇ كەڭ - كەڭرى، ئالدى ئېچىقلىق پەلتونىڭ ئېچىگە بىر شوخ بالا ئۇدۇل يۇگۈرۈپ كەلگىنىچە باشچىلاپ كىرىپلا كەتتى. خىيال بىلەن كېلىۋاتقان خەلىپىتىم كەينىگە ئوڭدا چۇشكىلى تاس قالـ-ىدى.

— هوي، سەنمىدىڭ هېسامىدىن؟ — هاشىر خەلىپىتىم پەلتوسىنىڭ ئېچىدىن «تۇتۇپ» چىققان ئون بىر - ئون ئىككى ياشلاردىكى ئوروق، كۆزلىرى چاقناپ تۇرغان بالىغا زوقلىنىش ۋە كايىش نەزىرى بىلەن تىكىلدى، — هە، ئوغلۇم، سادىن ئۇركىگەن چۇجىدەك پالاقشىپ نەگە قاچماقچىدىڭ؟

هېسام، خەلىپىتىم ئامبۇرەدەك قوللىرى بىلەن چىڭ قىسقان بىلەكلىرىنى بوشاتماقچىدەك يۇلقۇنۇپ تۇرۇپ ئۇستازىنىڭ كۆزـ-لىرىگە ئەيمىنىپ قارىدى.

— گەپ قىل، خوش؟

— ئاۋۇ... چوڭ سىنىپنىڭ بالىلىرى قىزىقچىلىق قىلىپ بەر دەپ... قىلىپ بەرمىسەم شارابارىكنى سالدۇرۇۋېتىمىز دەيـ-دۇ.

ئۇنىڭغۇچە بالىنىڭ بىلەكلىرىدىن قولىنى بوشاتقان هاشىر خەلىپىتىم هېسامنىڭ ئاخىرقى گېپىدىن ئۆزىنى تۇتالماي كۈلۈپ تاشلىدى.

— بۇنى قارا، بوزەك قىپتىدە سېنى ئۇلار، هە؟ خوش،

كىملەر شۇ؟

ھېسام ھېيىقىپ يەرگە قارىدى. جان دەپ ئىسىملىرىنى دەپ بېرەتتىغۇ ئۇ مۇشتۇمزورلارنىڭ، لېكىن ئەقىللىق بالا كېيىنلەر كىنى ئويلىدى.

ھاشىر خەلپىتىم يېشىغا قارىغاندا گەپ - سۆزلىرى پىشىشق، كىيىملىرى قىزىقلا، كەڭ ئۇزۇن شارابارغا ماسلاشماي كەلگەن تار، قىسقا كەمزۇلى، بېشىدىكى رېڭى ئۆچكەن، باش كىيىملىك خۇسۇسىيىتىدىن باشقا پومزەك، تەپكۇچ، ھەتتا «پاق - پاق» روللىرىنىمۇ ئۆتەيدىغان مانچېستېر دوپپىسى پۈكلىنىپ، مايلىشىپ، يىرتىلايلا دەپ قالغان ھېسامغا كۈلۈمسىرىگىنىچە بېشىنى تىنماي لىكشىتىپ سەپسالدى. ئۇ باشقىلاردىن «قۇربان تېرىچىنىڭ چوڭ ئوغلى دادىسىنىڭ مىجەزىنى كىيىپلا چىقىپتۇ، تىنماي قىزىقچىلىق قىلىپ يۈرىدىكەن، گەپ - سۆزلىرىمۇ بۆلەكچىلا» دەپ ئاڭلىغانىدى. مەدرىسىدىمۇ ئۇ دائىم بالىلارنىڭ ھېسامنى ئورۇۋېلىپ، پاراق - پۇرۇق كۈلۈشۈۋاتقىنىنى نەچچە قېتىم كۆرگەن.

بۇگۈن خەلپىتىمنىڭ كەيپى خۇش ئىدى. ئۇ ھېسامنىڭ بىلىكىدىن تۇتۇپ، ئۇنى دەرۋازىدىن كىرىشتىكى ئوڭ تەرەپكە ئورنىتىلغان ئۇزۇن ياغاچ ئورۇندۇق يېنىغا ئېلىپ كەلدى. ئۆزى، ئولتۇرىدىغان يېرىنى بىر پۇڭلىۋېتىپ جايلىشىۋالدى، كېيىن ھېسامغا قارىدى.

— ھە، مۇنۇ يەردە ئولتۇر، ئولتۇرۋەر. خوش قېنى، خەققە دەپ بەرمىگەن قىزىق گەپلىرىڭنى ماڭا دەپ بەرمەمسەن ئەمدى؟

ھېسام ئۇستازىنىڭ كۆزىگە يالتىتىدە قاراپ، جىم تۇرۇپ قالدى. مەدرىسىدىكى ئوقۇغۇچىلارنىڭ ھەممىسى بۇ رەتلىك كىيىنىپ يۈرىدىغان، كەم سۆز مۇئەللىمدىن ئەيمىنەتتى.

— گەپ قىلمايسەنغۇ، تارتىنىۋاتىسەن — ھە؟ خوش، ساۋاقلىرىڭ قانداق؟

— بوپقالىدۇ، — دېدى ھېسام دەرھاللا. خەلپىتىم كۈلۈ-

ۋەتتى.
— پاھ، گەپلىرىڭمۇ ئۆزگىچىكەن سېنىڭ، ساۋاقلاردىن قايسىسىغا ئامراقسەن؟
ھېسام بۇ قېتىممۇ تەمتىرەپ تۇرمىدى.
— تەنەپپۇسقا، — دېدى ئۇ. ھاشىر خەلپىتىم بۇ دورەم ئۆزىنى تۇتالماي قاقاقلاپ كۈلۈپ كەتتى.
— ھوي شەيتانەي، راستلا يامان نېمىكەنسەنغۇ سەن، قارا، سېنى ئارتىس قىلساق بولغۇدەك. سەھنىگە چىقساڭ تەمتىرىمەيدىغانسەن؟
ھېسامنىڭ كۆزلىرى پارقىراپ كەتتى.
— مۇشۇ كىيىملىرىم بىلەنما؟
ئۇ ئۆزىنىڭ ئۇستۇبشىغا سەپسالدى. ھاشىر ئەپەندىم بۇ چاغدا كۆڭلىگە بىر نېمىنى پۈكۈپ بولغانىدى.
— ماڭا قارا، سېنىڭدە بىر تۇرلۇك خۇسۇسىيەت بار، كەلگۈسىدە يا يېتۈك ئاكتىيور بولۇپ چىقسەن، يا بولمىسا نەسرىدىن ئەپەندىنى تىرىلدۈرسەن، قايسىلا بول مەيلى، ساۋاقلىرىڭنى ياخشى ئوقۇ، سىلەرنىڭ زامانىڭلارغا بارغاندا بالام، ئوقۇمىغانلارغا تۇرمۇش تېخىمۇ ئېغىر بولىدۇ. چۈشەندىڭمۇ پاردىڭمىنى؟
— چۈشەندىم، خەلپىتىم، — دېدى ھېسام ياغاچ ئورۇندۇقتىن دىككىدە يەرگە چۈشۈپ، — بىرىنچى سىنىپتا يەتتە يىل ئوقۇيدىغان بوپقالما دەيسىز ـ دە!
ھاشىر خەلپىتىم بۇ دورەمنۇ كۈلۈپ كەتتى.
— ھاي ھېسامدىن، ھېسامدىن! — دېدى ئۇرغۇلىرىنى ۋايىغا يەتكۈزۈپ ۋە كۆچلۈك بارماقلىرى بىلەن ھېسامنىڭ بېشىغا چەكتى، — مۇنۇ خاپان كاللاڭ بوش كاللا ئەمەسكىنە سېنىڭ!
شۇ قېتىملىق سۆھبەت ھاشىر خەلپىتىمگىمۇ، ھېسامغىمۇ چوڭ تۇرتكە بولدى. شۇ ئاردا مەدرىسىدە ئوقۇغۇچىلاردىن تەشكىللىنىپ، مۇئەللىملەر يېتەكچىلىك قىلىدىغان سەنئەت كۈرۈژۈكى ئىش باشلىغانىدى. ھېسامنىڭ يادىدىكى، شۇ يىللاردا ئىلى

مەدرىسىدە ئىلىم تەھسىل قىلغانلار ئارىسىدا كېيىن ئەلگە مەشـ
ھۇر سازەندە، مۇقامچى، ناخشىچى بولۇپ يېتىلىپ چىققانلار
خېلى كۆپ بولىدىغان. زىكرى ئەلپەتتاغا ئوخشاش يېتۈك سەنئەت-
كارلار مۇشۇلارنىڭ مىسالى، يەنە مۇقامچى ئابلىز شاكىرمۇ ھې-
سامدىن كېيىنرەك، بەيتۈللا مەدرىسى يېنىدىكى مەكتەپتە دەرس
ئالغان بولۇپ، ھازىرمۇ ھېسام قۇربان ئايرىم سورۇنلاردا
«ھوي، بىزچۇ، ئابلىز شاكىرلار بىلەن ساۋاقداش» دەپ ياش
دەۋاسىنىڭ ئاخىرىنى شىپپىدىلا بوغۇپ قويىدۇ.

مەكتەپ سەنئەت كۆرۈزۈكىدىن باشقا ھەرقايسى سىنىپلار-
دىمۇ ئوقۇغۇچىلار پات - پات يېڭى نومۇرلارنى تەييارلايتتى.
نومۇرلارنىڭ تۈرى ۋە مەزمۇنى خىلمۇخىل بولۇپ، دۇتار، تەم-
بۇر، ئىسكىرىپكا، داپ بىلەن خەلق ئاھاڭلىرى چېلىناتتى ۋە
شۇنىڭغا مۇناسىپ ناخشا - ئۇسۇللارمۇ ئېلىپ چىقىلاتتى. ھېسام
ئوقۇيدىغان سىنىپتا نۇرمۇھەممەت ئىسمىلىك بىر ئوقۇغۇچى بو-
لۇپ، ئايالچە كىيىنىپ ئۇسسۇل ئويناىدىغان بولسا ھېچكىم ئۇنى
ئوغۇل بالىكەن دېمەيتتى. مۇئەللىملەرمۇ، ساۋاقداشلارمۇ ئۇ
بالىنىڭ ئۇسسۇلىغا زوقمەن بولۇپ، پات - پاتلا يىغىلىشلاردا
ياكى دەرس ئارىلىقلىرىدا ئاجايىپ لاتاپەتلىك ئۇسسۇلنى نۇرمۇ-
ھەممەت ئىجراسىدا كۆرۈپ، ھەيرانلىقتا تاڭلايلىرىنى چېكەتتى،
نۇرمۇھەممەت قورقۇمسىز، چەبدەس بالا ئىدى. مەكتەپتە ئۇ
ھېسام بىلەن ياخشى ئۆتەتتى. تەپكۇچ ئويىنىغانلاردا، مەدرىسە
ئىچىدىكى خالىسانە ئەمگەكلەردە ئۇ ھېسام بىلەن بىرگە بولۇۋالا-
تتى. چۈنكى، نۇرمۇھەممەت نۆۋەتتىدە ھېسامنىڭ قىزىق گەپلىرى-
گە ھېرىسمەنىدى. بىر قېتىملىق ئويۇن تەييارلاشتا ھېسام شەخ-
سىگە نىسبەتەن نۇرمۇھەممەت دوتەينىڭ رولىنى ئالدى، ھەر ئىككىلى-
سى رولنى قالتىس جانلىق ئېلىپ چىققانىدى، بولۇپمۇ ھېسام
شەخسىگەنىڭ دوتەيگە خۇشامەت قىلىدىغان يېرىنى ئۆزىدىكى قىزىق-
چىلىق مىجەزىگە يارىشا تولىمۇ كۈلكىلىك ئېلىپ چىقىپ بالىلار-
نى تازا كۈلدۈرۈۋەتتى. ئۇ ھەرقېتىم ئۇششاق چامداپ، پەي -
پەي ئېتىپ، ئىككى يېقىغا ئىرغاڭشىغىنىچە يەلپۇگۈچ ئوينىتىپ

ماڭغىنىدا ئەتراپتىكىلەر پاراق - پاراق كۈلۈشەتتى. ھېسامنىڭ چىرايىدىكى ئۆزگىرىشلەر شۇنداق تېز ئالمىشاتتىكى، تەڭتۇشلىرىدىن ھېچقايسىسى ئۇنىڭ بۇ ئالاھىدىلىكىنى دوربىيالمايتتى. ھېسام خۇشامەت كۈلكىسىنى كۈلۈپ، ئۇششاق چامداپ «دوتەي» نىڭ ئالدىغا كېلىپ، تازىمۇ ئېگىلىپ تەزىم قىلغان چاغدا ئۆزىنى ئەتەي سۈرلۈك تۇتۇپ ئولتۇرغان نۇرمۇھەممەتمۇ ھەر قېتىمدا كۈلۈۋېتەتتى.

— ماڭا قارىڭلار، - دېدى سىنىپتىكى بالىلاردىن بىرى، — نۇرمۇھەممەتقۇ دوتەيلىككە قاملىشىپتۇ، بىراق مۇنۇ ھېسامنى كۆرمەمسىلەر، شەڭگەن دېگەن مۇشۇنداق ئاۋاق بولامدۇ؟

ئەتراپتا «راست، راست» دېگەن ئاۋاز چىققىلى تۇرۇۋېدى، ھېسام دەرھال ئىنكاس يانداۋردى:

— ھەي، سەن نەدىن بىلىسەن، مەنچۇ دوتەيگە تولا تەزىم قىلىمەن دەپ مۇشۇنداق ئاۋاق بوپكەتكەن، — دەپ ھەممىنى كۈلدۈرۈۋەتتى.

بىر قېتىم ھېساملار ئىمىن ئەپەندى تۇزگەن «چوقۇم يېڭىمىز» ناملىق كىچىك دراممىنى تەييارلىدى. ۋەقەلىك سوۋېت گېرمان ئۇرۇشى توغرىسىدا بولغاچقا، سەھنىگە ستالىن بىلەن گىتلېر چىقىشى لازىم ئىدى. ئاقمۇەتتە ستالىن بولۇشنى خالايدىغانلار جىق چىقىپ كېتىپ، گىتلېرنىڭ رولىنى ئالىدىغانلار بولماي قالدى. ئەسلىدە ھاشىر خەلپىتىم، ئىمىن ئەپەندى قاتارلىق ئۇستازلار ساۋاقداشلارغا ئىككىنچى دۇنيا ئۇرۇشى توغرىسىدا ئەتراپلىق چۈشەنچە بېرىپ، سەبىيلەر قەلبىدە زالىم گىتلېرغا نىسبەتەن زور ئۆچمەنلىك قوزغىغاندى. ئۇنىڭ ئۇستىگە شۇ ۋاقىتلاردا سوۋېت ئىتتىپاقى تەرەپتىن ھەر كۈنى ئۇرۇش تالاپەتلىرى ھەققىدە بېرىدىن - بېرى بوي شۇركەندۇرگۈدەك خەۋەرلەر كېلىپ تۇرغاچقا، ھەممە ئائىلىدە پاراڭنىڭ تېمىسى تولاراق شۇھەقتە بولۇپ، بالىلارنىڭ كاللىسىدا ئېغىر تەسىر قالدۇرغاندى. شۇ سەۋەبتىن ھېچكىمنىڭ گىتلېر بولغۇسى كەلمىدى.

— ھېسام، سەن گىتلېر بولۇپ چىق، — دېدى بىركۈنى، رەپىتىسكە مەسئۇل ئاغچىقىز مۇئەللىم.

ھېسام دەررۇ كەينىگە شوخشىدى.

— مەن بولمايمەن، مېنىڭ گىتلېر بولغۇم يوق!

ئاغچىقىز مۇئەللىم ئىختىيارسىز كۈلۈپ كەتتى.

— ۋاي سېنى قارا، قىزىققۇ سەن، گىتلېرنىڭ رولىنى ئالمىسەن شۇ، سېنىڭ ھەربىكەتلىرىڭ گىتلېرنىڭ رولىغا ماسلىشىدۇ.

— راست، ھېسام ئۆزىمۇ گىتلېرغا ئوخشايدۇ، — كىمدۇر بىرى ۋارقىرىدى.

— مېڭىشلىرىمۇ گىتلېرغا ئوخشاپ كېتىدۇ، — يەنە بىرەيلەن گەپ قىستۇردى.

ھېسامغا كېيىنكى گەپ ئېغىر كەلدى. ئۇ باشقىلارنىڭ ئۆزىنىڭ مېڭىشى ھەققىدە گەپ قىلىشىنى ياقتۇرمايتتى. ھازىرمۇ شۇنداق. نۇرغۇن يىللاردىن كېيىن، بىر قېتىم ئۇ چاقچاقلىرىنى توپلاپ ـ رەتلەپ يۈرگەن سەلىمگە ئۆزىنى «ھېسام دەل‌دۇش» دەپ ئاتىغۇچىلاردىن ئىنتايىن بىزار ئىكەنلىكىنى ئېيتقانىدى.

ھېسام ئاغچىقىز مۇئەللىمنىڭ سوئالىنى جاۋابسىز قالدۇرۇپ، سىنىپتىن شۇنداق تېز يۇگۈرۈپ چىقىپ كەتتى. ئۇ ئاخشىمى ئۆيىدىكى بىردىنبىر، ئالمانچىلىك، پۇچۇق ئەينەككە قاراپ، ئۆزىنىڭ گىتلېر دېگەن ئۇ ئەبلەخكە ئوخشايدىغان ـ ئوخشىمايدىغانلىقىنى تەكشۈرۈپ كۆردى. نامەتمەن قارا كىگىز‌دىن كىچىككىنە يۇلۇڭلىپ، تۆكۈرۈكدەپ بۇرنىنىڭ تېگىگە چاپلىۋېدى، ئەينەكتە نەق گىتلېرنىڭ ئۆزىلا پەيدا بولدى. ئەينەكتىكىنىڭ پەقەت ئۆزۈن چېچىلا يوق ئىدى، كىچىككىنە ھېسامنىڭ كۆڭلى بىر قىسىملا بوپقالدى.

ئەتىسى ئاغچىقىز مۇئەللىم تۇنۇگۈنكى تەكلىپىنى قايتىلىۋېدى، ھېسام تارتىشمايلا ماقۇل بولدى. گىتلېرنىڭ رولىنى ئۇ شەڭگەننىڭ رولىدىنمۇ ئوخشىتىپ ئېلىپ چىقتى. شۇنداق قامـ

لاشتۇردىكى، ئەزەلدىن كۆلمەيدىغان، قاپىقى ياماق «ستالىن» مۇ غاڭزىسىنى قولىغا ئېلىپ، كۆلۈۋاتتى.

ھېسامنىڭ ئارتىسلىك ھاياتى ئەنە شۇنداق باشلاندى. مەھەل-لىدىكىلەر، مەدرىسىدە بىرگە ئوقۇغانلار خېلى يىللارغىچە ھې-سامنى كۆرسە «ھوي، ھېسام گىتلېر» دەپ چاقچاق قىلىپ يۈرۈشتى.

11. كىچىك ناغرىچى

ئىلى ئۇيغۇرلىرى ناغرا ـ دۇمباق، سۇناي ئەۋجىلىرىنى ۋە ئىلى دەريا سىنىڭ تىنىمسىز ئۆركەشلىرىنى ئۆز ۋۇجۇدىدا تەڭ يېتىلدۇرۇپ، بۇ گۈزەل ۋادىدا شانلىق تارىخ يارىتىپ كەلدى. بۇ شانلىق تارىخنىڭ بىر بۆلىكىنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرۈپ، بەيتۇللا پەشتىقىدا يېرىم ئەسىردىن كۆپرەك ۋاقىتتىن بېرى ئاشۇ مەردلىك جارچىسى ناغرا تارانلىرىنى يېڭىرتىپ كەلگەن كىشى — ھېسام.

بەيتۇللا مەدرىسىدىكى بەش يىللىق ئوقۇش جەريانىدا ھېسامغا ئەڭ زور تەسىر قىلغان، ئۇنىڭ دىققىتىنى تارتقان ۋە ۋۇجۇدىنى تەلپۈندۈرگەن نەرسە — ناغرا. ئوقۇغۇچىلىق يىللىرىدا ئۇ راستتىنلا ناغرا چېلىشقا خۇمار ۋە مەپتۇن بوپقالغانىدى. بۇ بەلكىم ئۇنىڭ سەبىي ۋۇجۇدىدا ئۆزەكشلەپ ئېقىۋاتقان سەنئەت تۇيغۇلىرىنىڭ ئىپادىسى ۋە ئىنكاسى بولسا كېرەك.

ئۇ زامانلاردا غۇلجا شەھىرىنىڭ ئوچ يېرىدە چوڭ ناغرىخانا بار بولۇپ، ئورنى بەيتۇللا، قارادۆڭ، نۇرئافساقال مەسچىتلىرىدىن ئىبارەت ئىدى، بولۇپمۇ بەيتۇللا مەسچىتىنىڭ ئالدىدىكى ناغرىخانا ھەممىدىن بەكرەك مەشھۇر بولىدىغان. ناغرا ئادەتتە رامزان ئايلىرىدا پۈتۈن بىر ئاي چېلىناتتى. كىشىلەر زوغا ناغرا ئاۋازىنى ئاڭلاپ تۇرۇشاتتى. پۈتۈن بىر ئاي غۇلجا شەھىرى ھېيت تەنتەنىسىگە، شادىيانە تۇيغۇغا چۆمەتتى. ئوچ يەردىكى ناغرىخانىنىڭ مەخسۇس، مۇقىم ناغرىچىلىرى بىر ئاي بەيگىگە چۈشەتتى. بەيتۇللا مەدرىسىدىكى ھېيت ئەيسا، ئەيسا ئاۋەگ، ئىمىن ئەپەندى، تۇردى قارىبالا، ئابدۇكېرىم ھىنگاپ قاتارلىق شەھەرگە داڭلىق ناغرا ـ سۇناي ئۇستىلىرى بىر ئاي روزا داۋامىدا ۋە ھېيت كۈنلىرىدە شەھەر خەلقىنىڭ پاراڭ تېمىسى بوپقالاتتى.

تى. ھېسام ئەنە شۇنداق قاياقتا مۇھىتتا چوڭ بولغاچقا ۋە بىر نەچچە يىل مەدرىسە بىلەن بىر تۇتاش ناغرىخانىدا يۇرۇپ، سەبىي يۈرىكىنىڭ دۇپۇلدەشلىرىنى ناغرا پەدىلىرى بىلەن قوشۇۋەتكەچ-كە، ناغرىغا بولغان ئىشتىياق ئۇنى بىلىندۇرمەيلا ناغرىچىلار تۇرىدىغان سىرلىق پەشتاقتا ئېلىپ چىقتى. ئۇنى ئۇ يەرگە ئېلىپ چىققۇچى كىشى دەل ئىمىن ئەپەندى ئىدى.

روزا ئېيى كىرىشىگە ئىمىن ئەپەندى ھەر يىلدىكىدەك تولۇ-مۇ ئالدىراش بولۇپ كەتتى. مەكتەپتىكى دەرس ئۆتۈش ۋەزىپە-سىدىن باشقا، ئۇنىڭ ناغرىخانىدا ناغرا چېلىش مەشغۇلاتىمۇ بار ئىدى. شۇ ئالدىراشچىلىقلار ئارىلىقىدا ئۇ ئۆزىنىڭ بىر ئوقۇغۇ-چىسىنىڭ ناغرىخانا تەرەپكە پەرۋانە بولۇپ يۈرگىنىنى، سىنىپتە-مۇ جىلتىسىنى ناغرا قىلىپ، ئىككى قولىنىڭ ناغرا پەدىلىرىگە ئويناپ ئولتۇرغىنىنى بىر ئەمەس، بىر نەچچە قېتىم كۆرۈپ قالدى.

— ھە ھېسام، ناغرا چالغۇڭ كېلىۋاتامدۇ؟ — دەپ سورىدى ئىمىن ئەپەندى بىر قېتىم. ئۇنىڭ ئاۋازى تورۇڭ - تورۇڭ بولغىنى بىلەن، كۆڭلى يۇمشاق ئىدى. ھېسامۇ بۇنى بىلىپ بولغانىدى.

ھېسام ئۇستازىنىڭ سوئالىغا ئۆزىمۇ سەزمەي باش ھەركىتى بىلەن «ھەئە» دەپ جاۋاب بېرىۋەتتى. ئىمىن ئەپەندى دىدىل بالىلارنى ياخشى كۆرەتتى. ھازىر دەرس ۋاقتى بولغاچقا قاپقىنى ئانچە ئاچمايلا:

— ساۋاق تۇگىگەندە ئۆيۈڭگە كەتمەي مېنى ساقلاپ تۇر، خوپ، ئەمدى ساۋىقىڭغا قارا! — دېدى.

سىنىپتىكى بالىلار ئىمىن ئەپەندىگە ئەگىشىپ، چۇرقىراش-قىنىچە ئەبجەت يادلاشقا باشلىدى. ھېسام مۇسابىقىنىڭ كەينىدە قالغان يۈگۈرۈش تەنھەركىتچىسىدەك بالىلارغا ئاران - ئاران يېتىشكىنىچە كۆڭلىدە «مۇئەللىم دەرستىن كېيىن كەتمەي تۇر دەيدا، ناغرا چالغۇزارمۇ يا، كۆك شۇنىق بىلەن دۇمبەمدە ناغرا چالارمۇ؟» دەپ ئويلىماقتا ئىدى.

ھېسام ئۇ كۈنى ساۋاقتىن يېنىپ، جىلىتسىنى قۇچاقلىغىنىچە ناغرىخانا پەشتىقىنىڭ يان ياغىچىغا يۆلىنىپ ئىمىن مۇئەللىمنى ساقلاپ تۇردى. ئۇ مۇئەللىمنىڭ ھەركۈنى مۇشۇ ۋاقىتتا بىرەر كىتاب بىلەن قوشۇپ ئىككى تال سېپىتا ناغرا چوكىسىنى قولتۇقىغا قىستۇرغىنىچە مەشھەدىن پەلەمپەي ئارقىلىق پەشتاق ئۈستىگە چىقىدىغىنىنى بىلەتتى. دېگەندەك ھايال ئۆتمەي ئىمىن ئەپەندى پەيدا بولدى.

— راستتىنلا، ناغرىغا ئىشقىلىك چۈشۈپ قاپتۇ جۇمۇ، كەتمەي ساقلاپسەن. «دەردى يوق كېسەك، ئىشقى يوق ئېشەك» دەپ...، — ئىمىن ئەپەندى ئۆز ـ ئۆزىگە پاراڭ قىلغاندەك سۆزلەپ، ھېسامغا قارىمايلا پەشتاقتا كۆتۈرۈلدى. پەقەت ئۇنىڭ يېنىدىن ئۆتۈپ كېتىۋېتىپ «جۇر» دەپ قويدى قوپالغىنا. شۇ چاغدىلا كۆڭلى تىنغان ھېسام توشقاندەك دىكىلداپ ئىمىن ئەپەندىدىگە ئەگەشتى. يۈرىكى ھېلىلا يۇز بېرىدىغان مۆجىزىدىن ھايا-جانلىنىپ دۈپۈلدەيتتى.

بۇ چاغدا پەشتاقتا ناغرىلار رېتى بىلەن قاتار تىزىۋېتىلگەن بولۇپ، بىر نەچچە كىشى تاياقلىرى بىلەن ئۇ ـ بۇ ناغرىغا ئۇرۇپ، زىلۇ، بوم ئاۋاز چىقىرىپ مەشىق قىلماقتا ئىدى. بىر چەتتە، قويۇق چاچلىرىغا دوپپىسىنى باستۇرۇپ كىيگەن بىر قىزىلىيۈز ئادەم ۋالىلداپ كەتكۈچە سۈرتۈلگەن ئەچىل سۈنىيىنى ئاغزىغا توغرىلاپ چېلىۋاتاتتى. ئىمىن ئەپەندى ناغرىچىلار بىلەن بىرەدەم ئۇنى ـ بۇنى پاراڭلاشقاندىن كېيىن، بىر چەتتە كۆزلىرىنى پارقىرىتىپ تۇرغان ھېسامنى ئۇلارغا كۆرسەتتىپ:

— مۇنۇ ناغرا ئاشىقىنى يېنىڭلارغا قوشۇۋېلىڭلار، يېمەك ـ ئىچمەك ئۆزىدىن، ئايلىقى يوقسەنسوم، ناغرا چېلىشنى ئۆگەنسۇنسا جېنىڭلارغا ئارام، — دېدى. ھېسام ئۇستازىدىن ئاڭلىغان قىزىق پاراڭغا كۈلۈۋېتەيلا دەپ تۇراتتى، ئىمىن ئەپەندى سۇنايچىغا گەپ قىلدى:

— بۇنىڭ دادىسىنى سەن تونۇيسەن مەتكېرىم، ھېلىقى قۇربان تېرىچىچۇ، ئاكا ـ ئۇكا كۈلدۇرگىلەرنىڭ بىرى، — مەتكېرىم

سۇنايچى قىزىقچىلىق قىلغاندەك سۇنىيىنى ئاغزىغا تەڭلەپ بىر پىرقىرىتىپ، كۆزلىرىنى ئالاق - جالاق قىلىپ:

— ناغرا چالامسەن ياكى سۇنايمۇ، ھەي، سۇناي چالساڭ ئوسۇرۇپ قويىسەنغۇ دەيمەن، — دېدى. بۇنى ئاڭلاپ ناغرىچىلار كۈلۈشۈپ كەتتى. ھېسام بۇ ئوچۇق - يورۇق كىشىلەرنى بىر-دەمدىلا ياقتۇرۇپ قالدى.

ئىمىن ئەپەندى ھېسامغا قاتار تۇرغان ھەرخىل ناغرا ۋە دۇمباقلارنى بىر - بىرلەپ تونۇشتۇردى. ئارىلاپ قولتۇقىدىكى ناغرا چوكىسى بىلەن ناغرىلارنى تاڭ - تۇڭ ئۇرۇپ قويياتتى.

— مۇنۇ باش ناغرا، بۇنى ئەڭ ئوستىسى چالىدۇ، مۇنۇسى ئوتتۇرا ناغرا، ماۋۇ بولسا ئايال ناغرا. سەن مۇنۇ دۇمباقتىن ئىشنى باشلا، ھەي سەلەي، مۇنۇنۇڭغا دۇمباقنىڭ قار ياغدىسىنى بىر كۆرسىتىۋېتە!

سەلەي ئىسىملىك ياشقىنا بالا ئايال ناغرا ئالدىدىن قوپمايلا قولىغا باشقا بىر توم تاياقنى ئېلىپ دۇمباقنى شۇنداق تاراڭشىتىپ ۋەتتىكى، ھېسامنىڭ كۆزلىرى يەنە بىر قېتىم چەكچىيىپ كەتتى.

سەلەينىڭ ياردىمىدە ھېسام دۇمباق ئۇرۇشنى بىردەم مەشىق قىلدى. ئىپتار ۋاقتىمۇ يېقىنلاپ قالغانىدى. ناغرىچىلار جىددىيلىشىپ ئۆز ئورۇنلىرىغا جايلاشتى. ئۇنىڭغۇچە دۇمباقنىڭ ئىگىسى پەيدا بولدى. ھېسام بىر چەتكە ئۆتۈپ مەزىنىنىڭ ئىپتارغا خەۋەر بەرگۈچى ئەزان ئاۋازىدىن كېيىن ناغرىچىلار بىر پەدە قىسقا ياڭرىتىدىغان ناغرا نەغمىسىنى ئاڭلاشقا (ئەڭ يېقىن يەردىن) تەييارلىنىپ تۇردى.

بۇ كۈنى ھېسام ئۆيگە خېلىلا كەچ قايتتى. ئىپتارلىق ئۇگرە — ئۇنىڭ نېسىۋىسى قازاندا ئۇيۇپ قالغانىدى. ھېسام مۇزدەك ئۇگرىنى شالاپلىتىپ ئىچكەچ ئاپىسىغا ۋە ئۇكىلىرىغا بۇگۈنكى ئىشلارنى ھەۋەسلىنىپ سۆزلەپ كەتتى. دادىسى تەرەۋنگە كەتكەنىدى، بولمىسا ئۇمۇ ئوغلىنىڭ خۇشاللىقىدىن بەھرىمەن بولاتتى. ھېسام ھەسەلخانىنىڭ «ئوغلۇم، بالدۇر يات، زوغا قوپالماي

قالىسەن» دېگىنىگە قارىماي ئۆيدىكى ھەممە نەرسىنى بىردىن ناغرا قىلىپ چېلىپ چىقتى، ھەتتا ئىنىسى ھەسەنجاننىڭ دۇمبەسى، بۆشۈكتە ياتقان سىڭلىسىنىڭ بۆشۈك تۇنقۇچلىرىنىمۇ چېلىۋەتتى.

ئەتىسى سەھەردە ناغرا ئاۋازى يەنە شەھەر ئىچىنى قاپلىدى. ھېسام ساۋاق ۋاقتىدا ناغرىنىلا ئويلاپ ئولتۇردى. تەلىيىگە چۈشكىچە ئىمىن ئەپەندى دەرس ئۆتكىلى كىرمىدى. بولمىسا ھېسامنىڭ ئويۇن قېپىلىقىغا پۈرسەت چىقماس ئىدى.

ھېسامنىڭ ئەس - يادى بىر قانچە ئايلارغىچە ناغرا، ناغرا چېلىشتىلا بوپقالدى. ئۇ نەدىندۇر تۇۋۇى تېشىلگەن ئىككى قاڭقىلىتىر چېلەكنى تېپىپ كېلىپ، ھويلىسىنىڭ بىر بۇرجىكىگە دۇم قىلىپ قاتار قويۇۋالدى. قۇرۇق تېۋىلغىدىن يونۇپ، قىر چىقىرىپ بىر جۈپ ناغرا چوكىسىمۇ ياسىۋالدى. ئەمدى ئەتە - ئاخشاملىرى ئۇنىڭ ئەمەلى ناغرا پەدىلىرىگە مەشىق قىلىش بىلەن ئۆتىدىغان بولغانىدى. ناغرا چالغانىنى دەسلەپ ئاڭلىغانلارغا جىمى ناغرا پەدىلىرى بىر خىلدەكلا بىلىنگىنى بىلەن، ئەمەلىيەتتە ھەر بىر پەدىنىڭ رېتىم، تاكتلىرى بىر - بىرىگە ئوخشىمايتتى. شادىيانە بىلەن سەنەمنىڭ، مۇشاۋىرەك بىلەن سەھەريارنىڭ بىر - بىرىدىن پەرقلىنىدىغانلىقىنى ناغرا چالغۇچىلار ۋە زېھىن قويۇپ تىڭشىغان سەنئەت ئەھلىلىرى چۈشىنەتتى. يەنە تېخى ھەر بىر چوڭ پەدىلەرنىڭ چوڭ - كىچىك سەلىقىلىرى، چۈشۈرگىلىرى بولاتتى. بىر يۈرۈش ناغرىدا ئالتە ناغرا، بىر دۇمباق، بىر سۇنايى بولۇپ، بىر - بىرىگە ماسلاشقىنىدا ئاجايىپ نەغمە ياكى ئورکېستىر ھاسىل بولاتتى. زېرەك ھېسام كۆپ ئۆتمەي بۇلارنىڭ ھەممىسىنى بىر - بىرلەپ بىلۈۋالدى. ئۇ يەنە جۈملىك دەم ئېلىش كۈنلىرىدە قارادۆڭ، نۇراخۇن ئاقساقال ناغرىخانىلىرىغىمۇ بېرىپ، ئۇ يەردىكى ناغرا ئۇستىلىرىنىڭ چېلىش ئالاھىدىلىكلىرىنى كۆزەتتى. توغرىكۆزۈكتىكى ئىسمايىل پەشىنىڭ ناغرا ئۇرۇشى قارادۆڭدىكى توختىنىيازنىڭكىگە ئوخشمايتتى. خۇددى بىرخىل، ئوخشاش تەمبۇرنى چالغان ئىككى تەمبۇرچىدە

نىڭ سىيرىش، چېكىش، ناخۇن ئۇرۇشلىرى، خۇللاس، مۇڭى ئوخشىمىغاندەك. ھېسام ھەر قېتىم دۇمباق چېلىپ، ياندىكى ناغرىچىلارغا ماسلاشقىنىدا، كۆڭلىدە بىردەم باش ناغرىنى، بىر-دەم ئورتا ياكى ئاياق ناغرىنى ئۆزى چالغاندەك ھېس قىلىپ، ھەرخىل ئۇسۇلدا چوكا ئۇرۇشنى پەم قىلاتتى. روزا ھېيتتىن يەتمىش كۈن كېيىن كەلگەن قۇربان ھېيتىنىڭ ھارپا كۈنى، يەنى راست ئايەم كۈنى كەچتە ئۇ ئىمىن ئەپەندىنىڭ تەكشۈرۈپ، ئىجازەت بېرىشى بىلەن ئاياق ناغرىنى چالدى. شۇنىڭدىن ئېتىبا-رەن ھېسام غۇلجىدىكى ناغرىچىلار قاتارىغا ئۆزلۈكسىزلا قېتىلىپ قالدى. رەھمەتلىك قۇربان تېرىچى بىلەن ھەسەلخانلار چوڭ پەر-زەنتى ھېسامدىنىڭ قۇتلۇق بەيتۇللا مەسچىتىنىڭ پەشتىقىدا ناغرا چالغانلىقىنى مەھەللىدىكىلەردىن ئاڭلاپ، بەيتۇللا تەرەپكە يۈگۈرۈشتى. ئۇلار پەستەكى لۆمشۇگەن ئالىمان ئىچىدە تۇرۇپ يۇقىرىغا، ھەممە ئادەم قاراۋاتقان، ئىنتىلىۋاتقان ناغرىخانا پەش-تىقىغا شادلىق ياشلىرى خىرەلەشتۇرگەن كۆزلىرىنى تىكەتتى. بىر زامانلاردا موللا بىلال بىننى موللا يۈسۈپ ئاي يورۇقىدا غەزەل يازغان ئېگىز مۇنار كىچىككىنە ناغرىچى ھېسامنىڭ يېنى-دىلا قەد كۆتۈرۈپ تۇراتتى.

نۇرغۇن يىللاردىن كېيىن، زامانلار ئالمىشا ـ ئالمىشا، «تۆت كىشىلىك گۇرۇھ» تارمار بولغانلىق خەۋىرى غۇلجا شەھى-رىگىمۇ يېتىپ كەلگىنىدە، غۇلجا شەھەرلىك مەدەنىيەت يۇرتى-نىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشى بىلەن ھېسام ئاشۇ قەدىمىي بەيتۇللا، قەدىرلىك بەيتۇللانىڭ ئۆگزىسىدە غەلىبىنى قۇتلۇقلاپ ناغرا چال-دى. بۇ كۈن ئۇنىڭ قوللىرىدا باش ناغرا چوكىسى ئوينىماقتا ئىدى. بۇ كۈنى قىرىق ئالتە ياشلىق ھېسامنىڭ ئەر ئۆمرىدىكى تۇنجى نىكاھ كۈنى ئىدى. سۈدەرۋازا مەھەللىسىدىكى «قىزىل بىنا» دا يېڭىلا نىكاھى ئوقۇلغان كۆچالىق گۈزەل قىز سائادەت ئېرى ھېسامنى كۈتۈپ ئولتۇراتتى... بۇلار ھەققىدە كېيىنچە يەنە ئايرىم توختىلىمىز.

ھېسام ھەققىدىكى خاتىرلىرىنى ھەر قېتىم كۆزدىن كە-

چۈرگىنىدە سەلمىنىڭ يادىغا ھېسامنىڭ ئاشۇ كۈنى، ئۆزىنىڭ تويى بولغان قۇتلۇق كۈندە كېچىچە بەيتۇللادا ناغرا چالغانلىقى ھەققىدە قىلغان بىر قاتار چاقچاقلىرى كېلىپ قالىدۇ ۋە بۇ چاقچاقلار ئىختىيارسىز ئۇنى قايتا ـ قايتا كۈلدۈرۈۋېتىدۇ.

— ھېسامكا، ناغرا چېلىشنى ئۆگەنمەك تەسمۇ؟ — دەپ سورىغاندى سەلىم بىر قېتىم ھېسامدىن.

— قىزىقسا ئوڭاي، — دېگەندى ھېسام جاۋابەن، — خۇشياقمىغان ئادەمگە يول مېڭىشمۇ تەس بىلىنىدۇ.

12. «ئەرزىنىگە ساتىمەن»

نەسرىدىن ئەپەندى سانقىلى ئاچىققان كالىسىنى «ئۇسكەك، سۈتى ئاز» دەپ تونۇشتۇرغاندەك، بىر چاغلاردا ھېسابمۇ تاشلەپكە بازىرىدا، غۇلجىنىڭ ئەڭ ئاۋات يېرىدە «زىيىنىغا ساتىمەن، ئەرزىنىگە ساتىمەن» دەپ ۋارقىراپ يۈرۈپ تىجارەت قىلغانىدى.

قۇربان تېرىچىگە بىر قىشتا يېپىشقان كېسەل ئۇنى نەچچە - نەچچە ياز، قىشلار داۋامى ئاسانلىقچە قويۇپ بەرمىدى. ئارىلىقتا سەل ياخشىلانغۇدەك بولدىيۇ، ئىككى - ئۈچ يىلدىن كېيىن كېسىلى يەنە قوزغىلىپ، جۇدەپمۇ كەتتى. بۇ چاغدا بالىلارنىڭ كىچىكى تېخى كىچىك، ھەسەلخانىنىڭ يەنە ئىغىر بوي مەزگىللىرى ئىدى. جاللاپ بازىرىدىكى ئوقەتمۇ ئالارمەن ئاز، ساتارمەن كۆپ بولغاچقا كۈندىن - كۈنگە پېتىرلىشىپ باراتتى. قۇربان ئاكا تۇمشۇقى بىلەن يەر تىرەپ، روزىغارىنى ئالغا سىلجىتىش كويىدا جىق ھەرەج تارتتى. ئاخىر كۈچ ئېلىشالمىدى. بالىلارنىڭ چوڭى بولغان ھېسامنىڭ ئائىلىگە كۈچلۈك يانتاياق بولىدىغان پەيتى كەلگەنىدى. بۇنى ئالدى بىلەن ئۇنىڭ ئۆزى ھېس قىلىپ يەتتى.

— مەدرىسىدە بەش يىل ئوقۇدۇم، — دېدى ئۇ ئوچاق يېنىدىكى تامغا ھالسىز يۆلىنىپ ئولتۇرغان ئاتىسىغا، — ئەمدى بولدى قىلاي، بازارغا كىرەي.

قۇربان تېرىچى نەچچە كۈنلەردىن بېرى ئاغزىدىن چىقىرالمىغان سۆزنىڭ ھېسامنىڭ ئېغىزىدىن چىققانلىقىدىن كۆڭلىدە سۆيۈندى. ئۇ گەپ - سۆز قىلمىدى، ئەمما كۆزلىرىدىن ئىككى تامچە ياش سىرغىپ چىقىپ، مەھەلسىز قورۇق باسقان ۋە سارغايغان يۈزىگە ئاقتى.

ئەمەلىيەتتە مەدرىسىگە داۋاملىق قاتناشتىن ھېسامنىڭمۇ

مەيلى قېچىپ تۇراتتى. دەرسخانىدىكى تۈگىمەس ـ پۈتمەس ياد-
لاش ۋە قۇلاقنى ئاغرىتىدىغان ۋارقىراشلار ئۇنىڭ يۈرىكىنى سە-
قاتتى. ئۇ ئازادىچىلىككە، ئادەم تولا بازارغا، كۆلكە ـ چاقچاق
ئەلۋەك، ئۆكسىمەيدىغان يەرلەرگە، ھارماي مېڭىشقا، يۈرت كې-
زىشكە، ناتونۇش كىشىلەر بىلەن ئۇچرىشىشقا ئامراق ئىدى.
ئائىلىنىڭ كەم ـ كۈسىنىغا ھەمدەم بولۇش ئېھتىياجى ئۇنىڭ
كۆڭلىدىكى بۇ ئارزۇلىرىنى بىر ۋۇتولا ھەل قىلىۋەتتى. نەتىجىدە
قۇربان تېرىچىمۇ، ھېسام ئۆزىمۇ يېنىكلىشىپ قالدى.
ھېسام مەدرىسىگە قاتنىمايدىغان بولغاندىن كېيىن بىر ھەپتە
غۇلجىنىڭ ھەرقايسى بازارلىرىنى چۆرگىلەپ يۈردى. ئۇ يەردە
توختاپ، بۇ يەردە ئولتۇرۇپ، تونۇشلار بىلەن چاقچاقلىشىپ،
ناتونۇشلار بىلەن تونۇشۇپ، لەلەڭلەپ يۈرگىنى بىلەن، ئۇنىڭ
كۆڭلىدە سان بار ئىدى. بازاردا نېمە ئەرزان، نېمە قىممەت،
قايسى مال ئىتتىك ئۆتىدۇ، دەسمايىسى ئاز، مەنپەئەتى كۆپ
تىجارەت نېمە... ھېسام شۇلارغا سەپسالاتتى.
ھېسام كوچا كەزگىلى تۇرغان تۆتىنچى كۈنى بولسا كېرەك،
بىر سامسىخانىنىڭ ئالدىدا، تۆت قوزۇقنى يەرگە مىخلاپلا، ئۈس-
تىگە ئۇزۇن چەت پەننى ئۆرۈپ قېقىپ قويغان «ئامانەت ئورۇن-
دۇق» تا ئولتۇرۇپ بىر نەچچە تال سامسا يېدى. قىزىق سامسىنى
ئۇ قولىدىن — بۇ قولىغا ئىتتىك يۆتكەپ، سامسا چاينىۋېتىپ،
كۆزى سەل نېرىدا ئادراسمان سېتىۋاتقان بوۋايغا چۈشۈپ قالدى.
يەتمىشىنىڭ قارىسىنى ئېلىپ قالغان ئورۇق، دۈمچەك بوۋاي
ئاجايىپ ياڭراق ئاۋازدا مېلىغا خېرىدار چىللىماقتا ئىدى:
— ئادراسمان، ئادراسمان، يازدىمۇ ئون تىيىن، قىشتىمۇ
ئون تىيىن! پۇل بەرمىسەڭمۇ مەيلى، ئۆيۈڭگە بىر تۇتام ئالغاچ
كەت!
بوۋاينىڭ گەپلىرى ھېسامغا قىزىق تۇيۇلدى.
— چوڭ دادا، سامسا يېسىلە، — ئۇ بوۋاينىڭ قېشىغا
بېرىپ، ئۇنىڭغا بىر تال سامسا سۇندى. بوۋاي ئادراسمان غولە-
دەك قېتىپ قالغان قولىنى «بىسمىللا» دەپ سامسىغا ئۇزاتتى.

— رەھمەت ئوغلۇم!
ھېسام بوۋاينى گەپكە سالدى:
— چوڭ دادا، پۇل پەرمىسەڭمۇ ئالغاچ كەت دەيسىز، پۇل بەرمەي ئەكېتىۋەرسە قانداق قىلىسىز؟
— قىزىقكەنسەن ئوغلۇم، — دېدى بوۋاي چىشسىز ئاغزىدا سامسا چاينىغاچ، — بۇ دېگەن خېرىدارنى قىزىقتۇرىدىغان پاراڭ. بولمىسا ئادراسمانىنى ئالغان ئادەم تېيىن بەرمەي كېتەمدۇ. ئۇنچىلا نائىنساپنى تېخىچە كۆرمىدىم.
— پۇل بەرمەي ئاپارغان ئادراسماندا ئىسرىق سالسا، ساۋاب بىمۇ بولماس! — ھېسام بوۋاينىڭ ئاغزىنى تاتىلىدى.
— ماگەپنى دېگىن، — بوۋاي بېشىنى چوڭقۇر ئىرغىتتى، — قارىسام سەنمۇ بىر تىجارەت يولىدىكى بايقۇشتەك قىلىسەن. مەيلى نېمە ساتساڭ سات، خېرىدارنى گول قىلىشنى بىل!
ھېسامغا بۇ گەپ ئىنتايىن تەسىر قىلدى. نەچچە كۈنلەردىن كېيىن ئۇ يانچۇقىغا دادىسى جايلاپ بەرگەن ئازراق پۇلنى دەسمايە تەرىقىسىدە سالدىدە، «ياپىرىم» دەپ بازارغا چىقتى. ھېلىقى كۈنى بوۋاي ئىككى تال سامسىنىڭ ھەققى گەدىنىمدە قالمىسۇن دەپ ئويلىغان بولسا كېرەك، ھېسامنىڭ ئۇنىمىغىنىغا قويماي بىر تۈتام ئادراسمان قولتۇقلىتىپ قويغانىدى. ھەسالخان شۇ ئادراسماندىن ئوشتۇپ، بەلگۈرجەكتە ئىسرىق سالدى ۋە ھېسامنى بەلگۈرجەك ئۈستىدىن نەچچە ئاتلاتتى.
— خۇدايىم ئالدىڭنى ئوچۇق قىلسۇن! — دېدى چىن ئىخلاسى بىلەن.
ھېسام ئادەم تولىراق قاينايدىغان تاشلەپكە «پىت بازىرى» دا تىرىكچىلىكىنى باشلىدى. بىرىنچى كۈنى ئۇ بىر دېھقان ئەكىرگەن بىر سېۋەت شوخۇلىنى خېلىلا ئەرزىنىگە ئېلىۋېلىپ، خېلى پايدا كۆردى. قىپقىزىل پىشقان، دانىمۇ دانە شوخۇلىلارنىڭ يىگىرمىسى، ئەللىكى بىر قىلىپ يېپقا ئوتكۈزۈلگەنىدى.
— ھاي شوخۇلا، شوخۇلا، گال ئاغرىقىنىڭ دورىسى!
ھېسام سېۋەتنى قولتۇقماچ قىلىپ كۆتۈرۈپ، بازار ئىچىنى

نەچچە ئايلىنىپ چىقتى. بىر نەچچە تىزىق ساتتى. بىر چاغدا دوقمۇشتا يايما يېيىپ ئوخچايىپ، غالتەك يىپ سېتىپ ئولتۇرغان ئونتۇرا ياشلىق بىر ئايال ئۇنى چاقىردى.

— هوي بالىمۇي، مەيەرگە كەل. هە، مەيەرگە قوي سېۋدىتىڭنى. ئۇنداق ساتمايسەن شوخۇلا دېگەننى. بۇنداق ۋاقىراۋەرسەك دورا مېلىك سېتىلماي تۇرۇپ، ئۆزۈڭنىك گېلى ئاغرىپ قالىدۇ.

يېنچى ئايال پاراك قىلغاچ چوك بىر تىزىق شوخۇلىنى ھېسابنىك بويىنغا، يەنە بىر تىزىقنى ئۆزىنىك بويىنغا مارجان قىلىپ ئاستى. كىچىك ئىككى تىزىقنى ئىككى قولىدا ئېگىز كۆتۈرۈپ، چىرقىراق ئاۋازدا توۋلىدى:

— هەي خالايىق، كۆزۈك بولسا كۆرۈۋال، ئەقلىك بولسا تونۇۋال. يازنىك پوقى قىشقا دورا دېگەن شۇ، جەننەتتىن چىققان قىزىل يىمىش دېگەن شۇ. ئارزۇلۇق بالاڭغا ئەمەك دېگەن شۇ!

ئۆتكۈنچىلەر بىردىن ـ ئىككىدىن بولۇپ شوخۇلىنىك يېنىغا يىغىلغىلى باشلىدى. بۇنى كۆرگەن ھېساموۇ ئايال بىلەن پارلىشىپ توۋلىدى:

— هوي، يازنىك پوقى قىشقا دورا!

«ئېلان» نىك كۇچى بىر دەمدىلا ئۆزىنى كۆرسەتتى. ئىككى سائەتكە قالماي چوك بىر سېۋەت شوخۇلا بەس ـ بەستە سېتىلىپ تۈگىدى. پەقەت ئايالنىك بويىندىكى «مارجان» لا بۇنىك سىرتىدا ئىدى.

— مانا بالام، مۇنداق ساتسەن مال دېگەننى، بۆجىيىپ تۇرماي. هوي راستلا، مۇنۇ شوخۇلاڭغا رازى بوپكەت — هە!

— رەھمەت چوك ئاپا، ئۇ سىزنىك ئەمگەك ھەققىڭىز، — دېدى ھېسام خۇشاللىقىدا، پۇل سانىغاچ.

— خويمۇ تۇزۇتلۇك بالىكەنسەن، ئەمدى نېمە مال ئالساك مەشھەدە سات، بىللە ئۇچۇرىمىز، — يېنچى ئايالمۇ رازى بولدى. ھېسام ئاستا ـ ئاستا بازارغا ئۆگىنىپ قالدى. ھەركۈنى ئۇ «خۇدا، ئۆزۈك بېرەرسەن» دەپ ئۆيىدىن چىقاتتى. گاھى كۈنلە-

ری ئوردا مەھەللىسى تەۋسىدىلا ئۇنىڭغا بىرەر مال ئوچراپ قالاتتى، گاھىدا بەيتوللا مەسچىتى ئەتراپىدا. نەرخ - ناۋانى شۇنداق تالىشىشىغىلا نەدىندۇر دەللالمۇ ئونەتتى. نېرى تارت، بېرى تارت بىلەن ئاخىر سودا پۈتەتتى. ھېسامغا ئوخشاش دۇكـ-نى سەييارە، ئۆزى ئۇنتۇر ئوقەت تىجارەتچىلەر سامانىنىڭ نەرخـ-دە ئىدى.

ئاردىدىن خېلى ۋاقىتلار ئۆتتى، ھېساممۇ ئۇششاق تىجارەتتە خېلى يول تېپىپ قالدى. تاشلەپكە بازىردا ئۇنى - قىزىقچى ياش تىجارەتچىنى ھەممە ئادەم تونۇپ كەتكەنىدى. سودىدا بىرەرسى ئەزمىسىنى ئېزىپ، ئادەم كولدۇرلىتىمەن دېسە باشقىلار «ھېـ-سامدەك ئوقەت قىلماي، بولىدىغان يېرىنى دېگىنە» دەپمۇ قويۇـ-شاتتى.

«بازار دېگەن پىرلىق يەر» دەپ قويىدۇ كونىلار. ھېساممۇ بازارغا قەدەم باسسىلا «ياپىرىم» دەپ قويماتتى. بىر قېتىم جازانـ-خور بىر مىلىچ مال سودىگىرى ھېسامنىڭ «ياپىرىم» دەپ ئول-تۇرغان جايىدىن قوپقىنىنى كۆرۈپ، شاڭخو ئاھاڭىدا سورىدى:

— ھە ھېسام، ئولتۇرساڭ، قوپساڭ «ياپىرىم» لا دەيدىكەنـ-سەن. شۇ پىرىڭنى تونۇمسەن زادى، قانداقراق ئادەم ئۇ؟

ھېسام قايرىلىپ جاۋاب بەردى:

— تونۇشۇم تونۇيمەن، ئىشقىلىپ جازانخور ئەمەس.

ئەتراپتا پاراڭ تىڭشاپ تۇرغانلار پاراققىدە كۈلۈشۈپ كەتتى. جازانخور تاتىرىپ، يەنە تەن بەرمەي سۆزلىدى:

— ئەمىسە ساڭا ئوخشاش مېلىنى «ئەرزىنىگە ساتىمەن» دەپ توۋلايدىغان ئەخمەق تارانچىكەن - دە؟!

— يوقسۇ، خېرىدارنى تولا شۇلۇماي دەپ، «ئاز يەپ، ئاسان تىرىل» نى كەسىپ قىلغان ئەقىللىق غۇلجىلىق ئۇ.

ئەتراپتىكىلەر يەنە باشلىرىنى لىڭشىتىپ كۈلۈپ كېتىشتى.

بازار دېگەندە قىزىق ئىشلار دائىم يۈز بېرىپ تۇرىدۇ. ئۆز نۆۋىتىدە ھېساممۇ «ئۆلۈمدىن باشقىسى تاماشا» دېگەننى قىلىپ، قىزىق ئىشلىرى ۋە گەپلىرى بىلەن بازارنى جانلاندۇرۇۋەتتى.

هېلىقى جازانىخور تەنە قىلغاندەك، مېلىنى ئېگىز كۆتۈرۈۋېلىپ «ئەرزىنىگە ساتىمەن، پۇلۇڭ بولمىسمۇ كىيىپ كېتىۋەر، ھەي خالايىق» دەپ توۋلايتتى. خېرىدارلار بۇ ئاجايىپ تىجارەتچىگە قىزىقسىنىپ، ئالايىتەن توختاپ ئۇنىڭ ئەتراپىغا ئولىشاتتى. تۆت - بەشىدىن بىرەرى ئۇنىڭ مېلىنى ئالاتتى. گاھىدا ھېسام خېرىدارنى ئاۋۇتۇش ئۈچۈن ئەتەي، مالنى ئېلىپ پۇلىنى تۆلەپ بولغان خېرىدارغا بىرەر - ئىككى تەڭگىنى يانداۋۇپ بېرىمەن دەپ تۇرۇۋالاتتى.

— مۇنۇ بىر تەڭگىزنى ئېلىڭ، ئارتۇق بەرسىڭىز يامان بولىدۇ، مېنىڭ مېلىم ئۇنىڭغا يارىمايدۇ!

خېرىدار ھەيرانلىقىدىن كۈلۈپ كېتەتتى.

— توۋا خۇدايىم، مۇنداقمۇ ئېلىپساتارنى كۆرىدىكەنە كەشى. ھوي بالا، بەڭ چەككەندىن ساقمۇ سەن؟

— مېلىڭ پورۇستايمۇيە؟ — ئارىدىن بىرى گەپ قىستۇرىدى.

— تازا قىزىق گەپ قىلىدىكەنسىلەر، — ھاساتايىقىنى بېلىگە قويۇپ، ئىككى بېلىكى بىلەن قولتۇقماچلىۋالغان ئاقساقاللىق بىر ئادەم كايىپ سۆزلىدى، — ئاۋۇ قاقتى - سوقتىچى قاللاپلارغا ئالدانساڭلار غىڭ دېمەي كېتىۋېرىدىكەنسىلەر، مۇنۇ بالا جىڭجىردى پاراڭ قىلىسىزە ھۆتۈت - پۆتۈت دەپ سۆيىنى قاچۇرۇۋاتىدىسىلەر. بالىمۇي، «خېرىدارنىڭ كۆزى كور» دەيدۇ، ساۋابىنىڭ قوڭى تۆشۈك. ئالداۋەر بۇلارنى!

ھېسام ئاقساقاللىق كىشىگە ئىللىق بىر قارىدىدە، قولىدىكى مېلىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ ۋاقىرىدى:

— بىلگەنگە ئەرزان، بىلمىگەنگە قىممەت، ئېلىۋال ئاغىنىلەر!

بىر قېتىم ھېسام ۋاپۇرۇش بازىرىدىن بىر مۇنچە ئايالچە باشماقنى خېلىلا ئەرزىنىگە ئېلىۋالدى. ئۇنىڭ كەيپى خۇش ئىدى. شۇ خۇشلۇقىدا تاشلەپكە بازىرىغا كېتىۋېتىپ، يولدىلا سودىسىنى باشلىۋەتتى.

— مانا ماۋۇ ئايانغنى ئېلىۋال خېرىدار، ئاران يەتتە تەڭگە!
يەتتە تەڭگە ھېسابىنىڭ باشماقلارنى دوندۇر ئالغان باھاسىدىنمۇ ئەرزان ئىدى. ھېسام توۋلاپ بولۇپ چۆچۈپ كەتتى. «سۈپۈرگە زىيانكەش» لىك دېگەن شۇنداق! ھېسام خاتاسىنى جۆندەپ قايتا توۋلاي دەپ تۇرۇۋېدى، شۇ ئارىدا بىرەيلەن ۋارقىراپ قالدى:
— ھەي بالا، توختا، باشمىقىڭدىن ئىككى پارە ئالاي، ئەرزان باشماقكەن.
ھېسام ئىچىدە «ئىم» دەپقالدى. ھايال ئۆتمەي كۆڭلىگە بىر ئەقىل كەلدى.
— ئېلىۋېلىڭ ئاكا، راست ئەرزان ئاياغ بۇ، بىر پېيى ئاران يەتتە تەڭگە.
خېرىدارنىڭ كۆزى چەكچەيدى:
— نېمە دېدىڭ، بىر پېيى؟
— ھە، بىر پېيى يەتتە تەڭگە، بىر پارىسى ئون تۆت تەڭگە ئاكا، بىز تەرەپلەردە شۇنداق ساتىمىز.
ھېلىقى خېرىدار ھېسامغا شۈبھىلىك قارىدى:
— نەلىك ئۆزۈڭ؟
— توققۇز تارالىق، — ھېسام ئاغزىغا كەلگەننىلا دېدى.
خېرىدار غودۇڭشىدى:
— ئۇ ياقلارغىغۇ چىقىپ باقمىغانمەن. ئەجەب سودا قىلىدىغان يەركەنە ئۇ!
— قانداق ئاكا، ئىككى پارىسىنى يۆگەپ بېرەيما؟ نەچچىنچىسىدىن ئالمىسىز؟
خېرىدار ئۇنىڭغۇچە ئەتراپقا ئولىشىپ بولغان ئالمانغا يالت ئېتىپ قارىدىدە، پەس ئاۋازدا:
— بوپتۇ، بىر پارە ئېلىپ تۇرايلى، تازا بابلىدىكىدە توققۇزتارالىق! — دېدى.

13. مەھەللە مەشرىپى

ئىلىدا تۇغۇلۇپ ئۆسكەن قۇربان تېرىچى كىچىكىدىن تارتىپ سۇ دەرۋازا، شەھەر ئىچىنىڭ مەھەللە مەشرەپلىرىنى كۆرۈپ چوڭ بولغان، قىزىقچىلىقنىمۇ ئاساسەن شۇ يەردە جارى قىلغان ئادەم ئىدى. ئۇنىڭ نەق يېرىم ئەسىرلىك ھاياتىمۇ كۈلكە ـ چاقچاق، ناخشا ـ قوشاق ئىچىدە، خۇش چاقچاق، سەل بىغەمرەك ئادەملەر ئارىسىدا ئۆتتى دېسەكمۇ بولىدۇ. شۇ سەۋەبتىن بولسا كېرەك، قۇربان تېرىچىنىڭ مەشرەپكە بولغان قىزىقىشى، ھەتتا ئىخلاسى زىيادە چوڭقۇر بولىدىغان. شۇ قىزىقىش، ئىخلاسنىڭ تۇرتكىسىدە ئۇ ئۆزىنىڭ ساقسىزلىقى تۈپەيلى ئوقۇشتىن قېلىپ، ئائىلىگە قول ـ قانات بولۇش ئۈچۈن قايتىدىن ئوقەتكە كىرىشكەن ئوغلى ھېسامىدىننى مەھەللە ياشلىرىنىڭ مەشرىپىگە ئەكىرىپ بېرىشكە ئالدىراپ كەتتى.

ئۇ كۈنى ھېساممۇ مەشرەپكە قاتنىشىش تەقەززالىقىدا خېلى جىددىيلەشتى. مەھەللىدىكى ئۆزىدىن چوڭ بالىلارنىڭ بۇلتۇر قىشتىن بېرى قايتىدىن مەشرەپكە باش قوشۇشقانلىرىنى ئۇ بىلەتتى. بىرنەچچە قېتىم تەكتۈشلىرى بىلەن بىللە قوشنا ھويلىلاردا ئۆتكۈزۈلگەن مەشرەپنى دېرىزىدىن ماراپ كۆرگەنىدى. مەشرەپ ئەھلىنىڭ كىيىم ـ كېچەكتە رەتلىكلىكى، ئەدەپ ـ ئەخلاقلىق، ئىنتىزامچانلىقى، ساز، چاقچاقلىرىنىڭ تارتىمچانلىقى ھېسامنىڭ قەلبىدە زور ئىشتىياق قوزغىغانىدى. ئەنە شۇنداق سورۇنغا، سەپكە بۇگۈن ئۆزىمۇ قوشۇلماقچى. نەچچە كۈن ئىلگىرى ئاتىسى مەشرەپنىڭ يىگىت بېشى، قازىببگى بىلەن بۇ خۇسۇستا سۆزلىشىپ قويغانىدى. شۇنداقكەن، ھېسام شادلانمىسۇنمۇ؟!

مەھەللە يىگىتلىرىنىڭ بۇ دۆرەمكى مەشرىپى ئارقا كوچىدىكى بولۇس مانتىپەزنىڭ ئۆيىدە ئۆتكۈزۈلەتتى. بولۇس مانتىپەز-

نىڭ ئۇچىنچى ئوغلى مۇختەر دادىسىنىڭ ئاشخانىسىدا جىلتا ئاچ-
دىغان قارىقۇمچاق، سىپايە يىگىت مەھەللە مەشرىپىنىڭ كۆل
بېگى ئىدى.

قۇربان تېرىچى رەتلىك كىيىنگەن ھېسامنى كەينىگە سېلىپ
بولۇس مانتىپەزنىڭ پاكىز قوراسىغا كىرگەندە كەچ كۈزنىڭ
گۈگۈمى ئەتراپنى ئەمدىلەتىن خىرە - شىرەلەشتۇرگەنىدى. پې-
شايۇانلىق ئۆيلەرنىڭ ئەڭ چېتىدە، تورۇسىدا گازۇاي لامپا نۇر
چېچىپ تۇرغان، تازىمۇ چوڭ ساراي ئۆيدە ئوتتۇز ئوغۇل تۇغەل
يىغىلىپ، راھەتتە ئولتۇرۇپ ئەركىن چاقچاقلاشماقتىدى.

ھېسام يۇرتىكى دۇپۇلدىگەن ھالدا سەل قورۇنۇپ، دادىسى-
نىڭ ئارقىسىدىن گازۇاي لامپا يېقىلغان ئۆيگە كىردى. مەشرەپ
ئەھلى ھۆرمەتلىك قۇربان تېرىچىنىڭ ھۆرمىتىگە ئورۇنلىرىدىن
دۇررىدە تۇرۇشۇپ، سالام بەجا كەلتۇردى. قىرىقىپ قويغاندەك
تەكشى يىگىتلەر رەتلىك، پاكىز كىيىنىشكەن، ھەممىسىنىڭ
باشلىرىدا ھېسام ۋە دادىسىنىڭكىدەك يارىشىملىق بېغىرەڭ ماد-
چېپستېر دوپپا بار ئىدى.

مەشرەپ باشلاندى. يىگىت بېشى، قازىبەگ تۇردىن، كۆل
بېگى، داربەگ، پاششاپلار ئۆزلىرىگە باب يەردىن ئورۇن ئېلىش-
تى. يىگىت بېشىنىڭ ئەمرى بىلەن ئوتتۇز ئوغۇل گاھ يەكتىز،
گاھ راھەتتە ئولتۇراتتى. سوئال - سوراقلار ئۆز قائىدىسى
بويىچە ئېلىپ بېرىلاتتى. ئوتتۇز ئوغۇل سېپىنىڭ بىر چېتىدە،
ئاتىسىنىڭ يېنىدا يەكتىز ئولتۇرغان ھېسام ھەممە نەرسىگە زور
قىزىقىش بىلەن، بەجايىكى يېڭى بىر دۇنياغا كىرىپ قالغاندەك
تەڭجۇپ بىلەن قاراپ، كۆزلىرىنى ھېلى ئۇنىڭغا، ھېلى بۇنىڭ-
غا يۆتكەيتتى. ئۇ بۇگۈن ئۆزىنى لوڭخىدىلا چوڭ بولۇپ قالغاند-
دەك، مۇنۇ سۆلكەتلىك يىگىتلەر بىلەن تەڭ قۇراملىق بولۇپلا
قالغاندەك تۇيغۇدا ئىدى.

مەشرەپ ئەھلى بىر قۇر چاي ئىچكەندىن كېيىن داربەگ
يىگىت بېشىنىڭ ئەمرى بويىچە تەمبۇرىنى قولىغا ئالدى. قالغان
سازەندىلەرمۇ چالغۇلىرىنى ئېلىپ سازلاشقا، قۇلاقلىرىنى گاھ

بوشتىپ، چىڭىتىشقا باشلىدى. يوپيورۇق خانىنى يېقىملىق مەشرەپ تۈسى، پۇرىقى قاپلىدى. نەغمە باشلاندى.

بىرنەچچە پەدە ساز، مەرغۇل يۆتكەلگەندىن كېيىن، سازەندىلەر چوڭ پەدىگە چۈشتى. ھېسام سىرلىق بىر دۇنياغا كىرىپ قالغاندەك، تەنلىرى جۇغۇلداپ ناخشىغا قۇلاق سالماقتىدى:

.....

مېنى سورىساڭ پەرىلەرنىڭ شاھىمەن،
ئەسلىي شەھرى شەبىستاندىن بولۇرمەن.
بىلەي دېسەڭ ھۆسن ئەھلىنىڭ ئايىمەن،
غازىڭى يوق گۈلىستاندىن بولۇرمەن.

ساز ئاياغلىشىشىغا پاششاپ تۆر تەرەپكە ئۆتۈپ سالام بەجا كەلتۈردى.

— داد يىگىت بېشىم، ئەرزىم بار!

— بايان قىلىڭ.

— مۇنۇ ئىككىنچى خالتا كوچىدىكى ھۆرمەتلىك قۇربان رېھىم ئاكا چوڭ ئوغلى ھېسامىدىننى ئېلىپ سورۇنىمىزغا كەپتىكەن، يۈرت چوڭلىرى بىلەن كۆرۈشسەم دەيدۇ.

— ئىجازەت، كىرسۇن.

قۇربان تېرىچى پاششاپ بەگنىڭ يول باشلىشى بىلەن ھېسامىدىڭ قولىدىن يېتىلەپ «ئوردا»غا كىردى ۋە بەگلەر ھەمدە ئوتتۇز ئوغۇلغا سالام بەجا كەلتۈردى.

— خوش قۇربان ئاكا، سورۇنىمىزغا بىر چىرايلىق قەدەم تەشرىپ قىلىپ قاپسىز، خىزمىتىڭىزدە بولايلى، — دېدى گەۋدىلىك، قوشۇماقاش يىگىت بېشى نەۋرىدىن، قۇربان قىزىقچىغا ئىلتىپات كۆرسەتتى.

— خەلقىمىزدە، — دەپ گەپ باشلىدى قۇربان تېرىچى، — «بالاڭنى مەكتەپكە بەر، مەكتەپتىن چىقسا مەشرەپكە» دېگەن گەپ بار. مۇنۇ تۇن ئوغلۇم ھېسامىدىنمۇ چوڭ بولۇپ قالدى. بەش يىل مەدرىسىدە ئوقۇۋىدى، ھازىر تۇرمۇشنىڭ كاكۇلچىلىقىلىرى بىلەن مەدرىسىگە قاتناشتىن توختاپ قالدى. ئۇزىنىڭمۇ

مۇشۇ ئوتتۇز ئوغۇل ئاكىلىرىغا ئەجەب زوقى بار. بالامنى ئاراڭ-لارغا ئالساڭلار، ئەدەپ - ئەخلاق ئۆگەتسەڭلار، كېيىنى تولۇق-لىسا دەيمەن... — قۇربان تېرىچى يۈرىكى تىترىگەندەك ئاخىرقى گەپلىرى دولقۇنلىنىپ، سۆزدىن توختاپ قالدى. ئەتراپتىن:

— ياخشى پاراڭ بولدى!

— ئۆزىمىزنىڭ ئىنىسى بۇ ھېسامتاي.

— ھېلىقى قىزىقچىسى شۇمۇ؟ — دېگەن ئاۋازلار ئاڭلاندى. شۇ ئاردىدا پاششاپىنىڭ «خەپشۇك!» دېگەن چۈس ئاۋازى بىلەن دەررىسىنىڭ گىلەمگە پاققىدە ئۇرۇلغان ئاۋازىمۇ ئاڭلىنىپ قال-دى.

يىگىت بېشى يېنىدىكى ئاقسېرىق، ئىنچىكە يىگىت - «قا-زىبەگ» بىلەن بىر پەس كۆسۈرلىشۋالدى.

— تولا ئوبدان قۇربان ئاكا، — دېدى ئاخىر نەۋرىدىن، — ئىزگۈ نىيەت بىلەن مەشرەپمىزنى كۆزىڭىزگە ئىلىپ كەپ-سىز. ئىنىمىز ھېسامنى سورۇنىمىزغا قوبۇل قىلدۇق، ئەمما بىر شەرتىمىز بار.

— قولۇم كۆكسۈمدە ئىنىم، — قۇربان قىزىقچىنىڭ چىرا-يىغا ھەييار كۈلكە تەپتى. نەۋرىدىن ۋە قازىبەگ كۈلۈپ كەتتى.

— ئۆزىڭىزنىڭ ئۇدۇمى بىلەن بۇ ئىنىمىزمۇ قىزىقچى بو-لۇپ يېتىلىپتۇ دەپ ئاڭلىۋىدۇق. مۇشۇ سورۇندا بىر ھۈنىرىنى كۆرسىتىپ بەرسە قانداق؟

ئوتتۇز ئوغۇل خۇددى شۇ گەپنى كۈتۈپ تۇرغاندەك تۇشمۇ تۇشتىن «ئالامەت پاراڭ!»، «ھە، قېنى، قېنى،» دېيىشىپ كەتتى. ئوتتۇز ئوغۇلنىڭ ئوتتۇرىسىدا، يوپيورۇق ساراي ئۆيدە چوقچاراپ تۇرغان ھېسامنى توساتتىن بىر سۇر باستى. ئۆپچۆرە-سىگە ئەلەڭلەپ قاردى. خۇددى ئۇنىڭ ھالىنى بىلىۋالغاندەك، دادىسى ھېسامنىڭ بىلىكىدىن ئۇشلاپ تۇتتى.

قۇربان تېرىچى كۆپنى كۆرگەن كىشى بولغاچقا، بۇ گەپلەر-نى ئالدىنئالا پەملەپ، قوش تەييارلىق بىلەن كىرگەن، يەنى ھېسامغا بىر نەچچە «نومۇر» تەييارلاتقاچ، ئۆزىمۇ بىر - ئىككى

قىزىق لەتىپىنى كۆڭلىگە پۈككەچ مەشرەپ سورۇنىغا قەدەم باسقاندى. شۇڭا، ئۇ شۇ تاپتا تەمتىرىمەي، ئىككىلەنمەي قازىبەگ، يىگىت بېشى ۋە ئوتتۇز ئوغۇلنىڭ تەلىۋىنى بەجا كەلتۈرۈشكە تۇتۇندى.

— قېنى ئوغلۇم، — دېدى ئۇ ھېسامغا قاراپ، — بەيتۇللانىڭ پەشتىقىدا چالغان ناغرالىرىنى ئەمدى بۇ ئاكىلىرىڭغا چېلىپ بەر!

ئاتىسىنىڭ گېپىي بىلەن ھېسامغا جان كىردى. «ناغرا چېلىشقا» بولسا ئۇنىڭ تەييارلىقى بار ئىدى. ئۇ سەل تۇرۇۋالدى - دە، ئىككى قولىنىڭ بىگىز بارماقلىرىنى ئالدىغا سەل سوزۇپ «ناغرا چوكىسى» قىلدى ۋە ھاۋادىكى «ناغرا»نى ئۇرۇپ، ئاغزىدا ناغرا چېلىشقا باشلىدى:

— گېلى - گېلى - گېلى - گېلى - گېلى گۈمبالاق، گېلى - گېلى گۈمبالاق، گېلى - گېل گۈم...

ھېسام ناغرىنى ھەرىكىتىدىن تارتىپ ئاھاڭىغىچە شۇنچىلىك ئوخشىتىپ، قاملاشتۇرۇپ «چالاتتى»كى، مەشرەپ ئەھلى كۈلۈپ تېلىقىپ قالدى، ھەتتا قۇربان تېرىچىمۇ ئۆيدە بۇنداق ناغرىنى تولا ئاڭلىغىنىغا قارىماي، ئوتتۇز ئوغۇل بىلەن بىللە كۈلۈشىتىن ئۆزىنى تىيالمىدى. شۇ تاپتا ئۇنىڭ يادىغا ئۆزىنىڭ بالىلىقى، بالا ۋاقىتلىرىدىكى شەيتانلىقلىرى كەلدى. ھېسام ئۆزىنى «كىيىپلا» چىققانىدى.

كۈلكە، ئالقىشلار ئىچىدە ھېسام پەدە ئۆزگەرتىپ بىر نەچچە خىل ناغرا چالدى. چىرايى، ئۇچلانغان ئىغىزى، ھەييار كۆزلىرى ۋە بەدەن ھەرىكىتىنىڭ بۇلارغا ماسلىشىپ كېلىشلىرى ھەقىقەتەن كۈلمەيدىغان ئادەمنىمۇ كۈلكىگە قىستايتتى.

— ھېسامتاي، ناغرىنىغۇ چالدىڭ، ئەمدى بىر پەدە ئۇسسۇل ئوينىۋەت، — دېدى ئوتتۇز ئوغۇل ئارىسىدىن بىر يىگىت. ئۇ ئىسمايىل قىزىقچىنىڭ ئوغلى بولۇپ، نەۋرە ئىنىسىنىڭ ئىشلىرىنى خېلى بىلىدىغاندەك قىلاتتى.

بۇ چاغدا ھېسامنىڭ خېلى «يۈزى قېتىپ» قالغانىدى.

شۇڭلاشقا، نەۋرە ئاكىسىنىڭ تەكلىپىنى ئاڭلاپ ئانچە هودۇقۇپ كەتمىدى. پەقەت دادىسىغا «قانداق قىلاي؟» دېگەن ئەلپازدا قاراپ قويدى. بۇ چاغدا ئاللىقاچان بىر چەتكە چىقىپ «ئامانەت» كە يەكتىز ئولتۇرغىنىچە ئوغلىنىڭ هۇنىرىنى تاماشا قىلىۋاتقان قۇربان تېرىچى باش ئىشارىسى بىلەن «ئويناڭ» دېدى.

هېسام ئەمدى شوخ ئوسۇلغا چۈشتى. ئۇنىڭ ئوسۇلىنىڭ ئالاهىدىلىكى، مۇزىكا كەتمەيتتى. بۇ، قۇربان تېرىچى گاهىدا، خۇشاللىقى تۇتۇپ كەتكەن چاغلاردا ئائىلىسىدە ياۋاش مەزلۇم هەسەلخانىنى ۋە بالىلىرىنى كۈلدۈرۈش ئۈچۈن قىزىقچىلىق بىلەن ئويناپ قويىدىغان «كەم - كەم» ئوسۇلى ئىدى.

هېسام خۇددى بايا ئاغزىدا «ناغرا چالغان» دەك، ئەمدىلىكتە ئاغزىدا شوخ ئۇدار بىلەن «كەم - كەم - كىم - كەم - كىم - كەم - كەم - كەم - كەم - كىم - كەم» دەپ «مۇزىكا چېلىپ» شەيتان قىلىقلار بىلەن ئوسۇل ئوينىغىلى تۇردى. تاهازىرغىچە ئوسۇل ئوينىيالمايدىغان، ئوينىسا كۈلكىلەر ئەۋجىدە قالىدىغان هېسام ئۇ چاغدا، بالىلىقىدا ئوسۇلنى قانداق ئوينىغان بولغىيدى؟ ئەمەلىيەتتە ئۇنىڭ ئوينىغىنى هەر خىل هەييارلىقلار بىلەن تولغان قول ۋە پۇت هەرىكەتلىرىدىن ئىبارەت ئىدى. ئاندىن كۆپ يىللار ئۆتۈپ، هېسام ياش چاقچاقچىلار بىلەن ئۇرۇمچىگە كېلىپ تېلېۋىزوردىكى قۇربان هېيتلىق سەنئەت كېچىلىكىگە قاتناشقىنىدا دىسكوسىمان بىر خىل كۈلكىلىك ئوسۇلنى ئويناپ هەر خىل كۈلكىلەرنى قوزغىغانىدى. تاماشىبىنلار قاتارىدا سەلىمۇ هېسامنىڭ بۇ ئاتالمىش ئوسۇلىنى كۆردى ۋە ئۆزى خاتىرىسىگە پۈككەن ئەسلىمىلەر ئارىسىدىكى هېسامنىڭ ئون ئالتە يېشىدا مەشرەپ سورۇنىدا ئوينىغان «كەم - كەم» ئوسۇلى هەققىدىكى بايانلارنى ئېسىگە ئالدى.

سەلىمجان بۇ ئىشلارنى ئەسلەۋەرسۇن، بىز بولساق شۇ مەشرەپ سورۇنىنىڭ ئۆزىگە قايتىپ كېلەيلى، ئوتتۇز ئوغۇل هېسامنىڭ كۆرسەتكەن ئىككىنچى نومۇرىغىمۇ ئالقىش ياڭراتتى ۋە ئۇنىڭغا ئۆز سېپىدىن رەسمىي ئورۇن بەردى. پەقەت بىرلا

شەرت بىلەن، يەنى ھېسامنىڭ ئەينى زامانىدا غۇلجا خەلقىگە مەلۇم گەپچى، قىزىقچى ئاتىسى قۇربان رېھىمنىڭ ئاغزىدىن ئىككى شىكگىل لەتىپە ئاڭلاش شەرتى بىلەن. ئېيتقىنىمىزدەك، پۇختا تەييارلىق بىلەن كەلگەن قۇربان تېرىچى ئىككى ئەمەس، يىگىتلەر ئاڭلىمىغان، جاللاپ بازىردىن تاۋلاپ ئەپكەلگەن ئۇچ - تۆت يېڭى لەتىپىنى قاتىرىسىغا سۆزلەپ، مەشرەپ ئەھلىنىڭ ئۇچەي - باغرىنى ئۇزگۈدەك كۈلكە قوزغاتتى.

شۇنىڭدىن تارتىپ ھېسامنىڭ «ئەدەپ - ئەخلاق مەكتىپى» دىكى ئوقۇشى رەسمىي باشلاندى. ئۇ مەشرەپ سورۇنىدىكى يېشى ئەڭ كىچىك ئەزا بولسىمۇ، قىزىق ھەرىكىتى ۋە پاراڭلىرى ھەممە دىققىلىكى بىلەن ئوتتۇز ئوغۇل قاتارىغا تېزلا سىڭىپ كەتتى. مەھەللە يىگىتلىرى مەھەللىدىكى يېتىم - يېسىر، قېرى - ئاجىزلارغا دائىم كۆمەكلىشىپ، مۇشكۈلىنى يەڭگىل قىلىپ تۇراتتى. بۇ ساۋابلىق ئىشلارغا ئەمدى ھېساممۇ قاتنىشىپ، كۆپ-نىڭ رەھمىتىنى ئالىدىغان بولدى.

قۇربان تېرىچى كېلەركى مەشرەپ نۆۋىتىنى ئوغلىنىڭ ھۆر-مىتى ئۇچۇن ئۆز ئۆيىگە سوراپ ئالغانىدى. بۇ كۈنى ھېسامىلار-نىڭ ھويلىسى بايرام كەيپىياتىغا چۆمدى. مېھماندوست ھەسەلخان ئوچاق بېشىدا يۈگۈرۈپ ھارمىدى.

— قېنى ھېسام ئۇكا، ئۆز ئۆيۈڭ، ئۆز مەشرىپىڭدە بىر قىزىقچىلىق قىلىپ بەرمەمسەن، — دېدى يىگىت بېشى، مەشرەپ ئارىلىقىدا ھېسامغا.

ھېسام ئورنىدىن لىككىدە تۇرۇپ، قول باغلىدى:

— باش ئۇستىگە، نېمە قىلىپ بېرەي؟

شۇ ئارىدا ئوتتۇز ئوغۇل ئارىسىدىن بويى تولىمۇ پاكار بىر يىگىت ۋارقىرىدى:

— ھېسام، تاڭگا سانتقان ۋاقتىڭنى دوراپ بەر، شۇ قىزىق!

ھېسام ھايال قىلماي ئاۋازىنى قويۇۋەتتى:

زىما... تاڭگا،

ئۆزۈم باڭگا...

مەشرەپ ئەھلى كۆلۈپ تېلىقىپ كېتىشتى. تەلەپچى «باڭگا» مۇ قىزىرىپ شۇك بولدى.

ئېيتماقچى، ئۇ زاماندىكى مەشرەپلەردە ئوتتۇز ئوغۇلنىڭ ھەممىسىگە ئالايىتەن، بىردىن لەقەم قويۇلاتتى. ھېلىقى تەلەپچى يىگىتمۇ شۇندىن ئېتىبارەن «سىدىق باڭگا» دەپ ئاتىلىپ كەتتى.

چاقچاق داۋامىدا سورۇن ئەھلىنى بىرمۇبىر ئوخشىتىپ، «لەقەملىك» قىلىپ چىقىش، ھېسامنىڭ كېيىنكى كۈنلەردىكى بىر چاقچاقچىلىق ئالاھىدىلىكى بولۇپ قالدى. بىز بۇ ھەقتە قىسسىمىزنىڭ داۋامىدا تەپسىلىيرەك توختىلىشىمىز مۇمكىن.

14. ۋاپۇرۇش بازىرىدا

ھېسام گاھى كۈنلىرى ئوقەت ئىزدەپ ۋاپۇرۇش بازىرىغا كېلىپ قالاتتى. كۈنلەرنىڭ بىرىدە ئۇ بۇ بازاردا ئاجايىپ، غەلىتە تەبىئەتلىك بىر ئادەم بىلەن تونۇشۇپ قالدى.

غۇلجىنىڭ ۋاپۇرۇش بازىرى — تاشلەپكىنىڭ شەرقى يان تەرىپىگە توغرا كېلىدىغان، ئايغى ئۆزبېك مەھەللىسىگە تۇتىشىدىغان توغرا كوچىدا بولۇپ، كوچىدا تۆمۈرچىلىك دۇكانلىرى تولا بولغاچقا «تاقىچىلىق مەھەللىسى» دېگەن نامنىمۇ بار ئىدى. بۇ كوچىغا شەھەرنىڭ تۆت بۇرجىكىدىن، جۈملىدىن «كۆنچى مەھەللىسى» دىنمۇ ئاشلانغان، ھەر خىل رەڭ، ھەر خىل سۈپەتلەردە تەييارلانغان تېرىلەر، كۆنچىلىك، شورنىكلىق، موزدۇزلىقا ئائىت ھەرخىل ئەسۋاب، بۇيۇملار كېلىپ يىغىلاتتى. قاتار كەتكەن شورنىك، موزدۇز دۇكانلىرىدا ئادەم ھەر قاچان ئۆكسىمەيتتى. كوچىدا ۋاپۇرۇشلۇقنى، يەنى ئايغا كىيىم سودىسىنى ئاساس قىلغان ئوقەتچىلەر مىغىلدايتتى. ئالدىنقى بابىمىزدا ھېسام «ئەرزىنىگە ساتىمەن» دەپ سانقان ھېلىقى باشماقلارنى دەل مۇشۇ ۋاپۇرۇش بازىرىدىن ئالغانىدى.

باشماقلار خېلى ئوبدان پايدىسىغا سېتىلىپ بىر نەچچە كۈندىن كېيىن، ھېسامنىڭ يەنە ۋاپۇرۇش بازىرى تەرەپكە ئۆتۈپ باققۇسى كېلىپ قالدى. بۇ يەردە ئۇ چۆپقىتى - بۇۋاخۇن ئىسىملىك ئۆزى موزدۇز ھەم ۋاپۇرۇشچى بىر كىشىنى ئىزدەيتتى.

ھېسامنىڭ تەلىيىگە بازاردا جىمى ئوقەتچى بار، بۇۋاخۇن يوق بولۇپ چىقتى. ھېسام ئالدىنقى قېتىمدىكى ۋەدە بويىچە ئۇنىڭدىن يەنە يىگىرمە پارە ئەرەنچە ئايغا ئېلىشى لازىم ئىدى. شۇڭلاشقا ھازىر ئۇ ئالدىرىماستىن بۇ ۋاخۇننىڭ دۇكىنى ئالدىدا، يوغان ئورۇس قۇلۇپتىن ئۇچى سېلىنغان ساندۇق ئۈستىدە ئولـ

تۇرۇپ ئۇستۈېشىدىن كون ھەم ناسۋال پۇراپ تۇرىدىغان بۇۋا-خۇننى ساقلاشقا باشلىدى.

ھېسام تۆت ئادەم ئاران كۆتەرگۈدەك يوغان ساندۇق ئۇستىدە ئۆتكەن - كەچكەنگە قاراپ ئولتۇراتتى، بىر چاغدا يەردىن ئۇنگەن-دەكلا، بىر ئادەم ئۇنىڭ ئالدىدا پەيدا بولۇپ قالدى. توغرىسى، ھېسام ئۇنىڭ ئۆزىنى كۆرۈشتىن ئاۋۋال، ئاۋازىنى ئاڭلىدى:

— بۇۋاخۇن كەلمەپتۇما؟

ھەددىدىن زىيادە ئىنچىكە بۇ ئاۋازدىن ساندۇق ئۇستىدە بەخىرامان ئولتۇرغان ھېسام دىككىدە چۆچۈپ كەتتى. ئۇ ئالدى تەرىپىگە، ئاۋاز ئىگىسىگە شۇنداقلا قارىدىيۇ، بەتتەر چۆچۈدى. ئۇنىڭ ئالدىدا ئەر دېسە ئەر ئەمەس، ئايال دېسە ئايالمۇ ئەمەس، پاكار، ئىنى كەڭ بىر كىشى تۇراتتى. ئاشقىتەك سالۋاسلىغان تىك چېچىنى باستۇرۇپ كونىرىغان چىمەن دوپپا كىيگەن بۇ ئادەمنىڭ ئۇچىسىدىكى كىيىملىرىمۇ قىزىقلا ئىدى. ئۇستىگە دانىخان باسمىسىدىن كەڭ كۆڭلەك، ئاستى تەرىپىگە ھاۋارەڭ بۆزدىن كەڭ - كەڭرى شارابار، پۇتىغا «كىچىك موك»[1]نىڭ ئايىغىدەك ئۇچى ئاسمانغا قارىغان تازىمۇ ئۇچلۇق ئۇزۇن باشماق كىيگەن، ئەپتايىدىن ئورتا ياشلاردىكى بۇ ئادەم ھېسامنىڭ كۈل-كىسىنى قىستاشتىنمۇ كۆرە، ئۇنى سەل قورقۇتتى. سەۋەبى، كىيىم - كېچىكىدىنمۇ كۆرە، چىرايىنىڭ غەلىتىلىكىدە ئىدى. نانتاختىدەك كەڭ يۈزى خۇددى ئايال كىشىنىڭ چىرايىغىلا ئوخ-شايدىغان بولۇپ، تولىمۇ ئىنچىكە چاشقان بۇرۇتى بۇ چىرايغا زادىلا ماسلاشمىغانىدى. مۇبادا شۇ چاشقان بۇرۇت بولمىغان بول-سا، ھېسامنىڭ شۇ تاپتا ئۇنى «بۇۋاخۇننى مەنمۇ ساقلاپ ئولتۇ-رىمەن چوڭ ئاپا» دېمىكى ھەقلىق ئىدى.

— بۇۋاخۇن يوقمىكەن دەۋاتىمەن سىزگە!

قايتىلانغان ئىنچىكە ئاۋازدىن ھېسام ئىككىنچى قېتىم چۆ-چۈپ، ئېسىگە كەلدى ۋە ئۆزىمۇ سەزمىگەن ھالدا ساندۇقتىن

---

① شۇ ناملىق كىنودىكى ژۇگرىكەك.

سەكرەپ چۈشتى، سەل داجىپراق، ساندۇققا يۆلىنىپ قالدى. يېڭى كەلگۈچى بۇنى سەزدى.

— مەن قورققۇدەك ئادەممىكەنمەن؟

ھېسام دەمالىلققا گەپ قايتۇرالماي، سەلدىن كېيىن ئېغىز ئاچتى:

— بۇۋاخۇنكامنى مەنمۇ ساقلاپ تۇرغىلى نەۋاق، كەلمەيۋاتىدۇ.

— ھە، مۇنداق دەك، بوپتۇ، ئىككىمىز بىللە ساقلايلى. ئېتىڭىز كىم؟

— ھېسام ... ھېسامىدىن.

— ھە، مۇنداق دەك، مېنىڭ ئېتىم ھاشىم، ھاشىم قوشۇق دېسە بىلمەيدىغان ئادەم يوق بۇ شەھەردە. سىز سەھرالىقما؟

— ئۆيۈم ئوردا مەھەللىسىدە، شەھەر ئىچىلىك، — ھېسام بۇ قېتىم ئىتتىك جاۋاب بەردى.

— ھە، مۇنداق دەك، ئۇ تەرەپلەرگىمۇ ئۆتۈپ تۇرىمەن. لەڭزە بېشىدا دۇكىنىم بار، قوشۇقتىن تارتىپ بۆشۈككىچە ھەممىنى ياسايمەن.

ھېسام شۇ چاغدىلا ھاشىم قوشۇقنىڭ قىزىل ـ جىيا قوللىرىغا قارىدى. «ئەھۋالدىن قارىغاندا جىمى بويىاقچىلىق قولىدىن كېلىدىكەندە، يۈزىنىمۇ سەل چىرايلىق قىلىپ بويمۇالسىچۇ» دېگەن ئوي كەچتى ئۇنىڭ كاللىسىدىن، ئۆز خىيالىغا ئۆزى قىزىقسىنىپ، مىيىقىدا كۈلۈپمۇ قويدى.

— كۈلۈۋاتىسىزغۇ، گېپىمگە كۈلۈۋاتامسىز، چىرايىمغۇمۇ، يا كىيىم ـ كېچەكلىرىمگىمۇ؟ ھە، بىلدىم، قوشۇقتىن تارتىپ بۆشۈككىچە ياسايمەن دېسەم پوچىكەن دەپ كۈلۈۋېتىپسىزدە، پوچىلىق دېگەنچۇ، غۇلجىلىقنىڭ بېشىدىن ئايلىنىپ كەتسۇن. مەن غۇلجىلىق ئەمەس، ئالتىشەلىك.

تۇرۇپلا ھېسامدا بۇ غەلىتە ئادەم بىلەن رەسمىي پاراڭلىشىپ كۆرۈش ئىستىكى قوزغالدى.

— ئەمدى يادىمغا كەلدى ئاكا، خەقلەردىن «ھاشىم قوشۇق،

هاشىم قوشۇق» دەپ ئاڭلىۋېدىم، شۇ كىشى سىزمۇ يە؟
— ۋىيەي، ئاڭلاپتىكەنسىزغۇ ئەمدى، مېنىچۇ ئاشۇنداق ئاتىسا بىلمەيدىغان ئادەم يوق. كىيىملىرىم يارىشىپتىمۇ ئۆزۈمگە ھېسابمجان؟
ھېسام كۈلكىسىنى تەستە ئىچىگە يۇتتى.
— ئالامەت يارىشىپتۇ. كىمگە تىكتۇرگەنتىڭىز؟
— ۋىيەي، نېمە قوغامنى ئېگىدۇ، خەققە تىكتۇرۇپ بېشىم ئىششىپ قالمىدى مېنىڭ، ئۆزۈم تىككەن. بۇچۇ، يېڭى پاسون، ھەر خىل پاسونلارنى ئويلاپ چىقىرىۋېرىمەن. تۇنۇگۈن ئۆزۈمگە كىمانى يەڭ بىر كۆڭلەك تىكتىم، شولكىۋايدىن. ھاۋا سەل ئىسسىسا كىيىپ چىقىمەن تازا!!
«ياڭاللا، خۇدايىم ئۆزۈڭگە ئامانەت، ھەر خىل بەندىلىرىڭ بار ـ ھە؟» دەپ ئويلىدى ھېسام، بىراق ھاشىم قوشۇقتىن يەنە ئەدەپ يەپ قالماي دەپ، ھېسسىياتىنى چىرايىغا چىقارمىدى. پەقەت:
— كىيىم تىكىشكىمۇ ئۇستىكەنسىزدە، — دەپلا قويدى.
— ۋىيەي، ئۇنى بىر دېمەڭ، راست، بىر پوپۇش تىكمەيمەن، ئۇنىڭدىن قالغان ھەممە كىيىملىرىنى ئۆزۈم تىكىپ بېرىمەن بالىلىرىمنىڭ. ئۇ كۈنى ئايالىم مەن تىكىپ بەرگەن ئالتە پۇلۇش يالاڭ پەلتونى كىيىپ مەھەللىدىكى تويغا چىقىپتىكەن، جىمى خوتۇنىنىڭ كۆزى شۇنىڭدىلا قاپتەك. قولۇم ئىشلىقچۇ مېنىڭ.
— راست، مەن قارىساممۇ قولىڭىزدىن ھېچ ئىش قېچىپ قۇتۇلالمايدىغاندەك قىلىدۇ.
— ھە، مۇنداق دەڭ، ئەمدى بىلدىڭىز ھە مېنى؟ ئۆيدە تاماقنىمۇ ئۆزۈم ئېتىمەن دەڭ. ۋىيەي، مېنىڭ ئەتكەن لەڭمەنىمنى بىر يەپ باقسىڭىزدى. جىلىل تۇڭمەنچىنىڭ شاڭمەن ئۇنىدىن يۇغۇرۇپ، راسا مايلاپ پىلتە قىلىۋالىمەن دەڭ، سېمىز قوي گۆشىنى يالپاق ـ يالپاق توغرىۋالىمەن، باشقا كۆكتاتنى قوشماي، سۇڭپىيازنىلا يوغان ـ يوغان توغرايمەن، گۆش بىلەن

ئىككىسىنى مايلىق قىلىپ قورۇۋالىمەن، بولسا كىچىككىنە پىنـ
تىوزا قوشۇۋەتسىڭىز تېخىمۇ ياخشى. شۇنىڭدىن كېيىن چۆپنى
ئىلمان سۇدا شالاپ، مەيدىسى دوڭغاق چىنە تەخسىگە سېلىپ،
ئۈستىگە بىر چۆمۈچ بايىقى سەينى قۇيسىڭىز، چوكىدا لەڭمەننى
ئۈياققا تارتسىڭىز، بۇياققا مىدىرلاپ كېتىۋاتقان، قويۇق جۇـ
مۇك، ئىككى تەخسە يەۋتىسىز.

بۇ گەپلەرنى ئاڭلاپ ھېسامنىڭ راستتىنلا قورساقلىرى غولـ
دۇرلاپ، ئېغىزىغا سېرىق سۇ يىغىلغىلى تۇردى. ئۇ ھاشىم
قوشۇقنى داۋاملىق گەپكە سالماقچى بولدى.

— بۇ گەپچە ئۆڭ ئىشلىرىغىمۇ يېتىشىسىزكەندە؟

— ئۇنى بىر دېمەك، ئايال كىشىگىمۇ ئىشەنگۈلۈكمۇ؟ ئالـ
دىراپ ـ سالدىراپ، ئۆينى چالا يىغىشتۇرۇپلا ئۇدۇل ئەينەكنىڭ
ئالدىغا يۈگۈرەيدۇ. مەنچۇ، سۇپۇرگە دېگەننى ئوينىتىۋېتىمەن،
ئۆتكەن ھەپتە ئاشخانا ئۆينى سېنكا بويىاق سېلىپ شۇنداق چىرايـ
لىق ئاقارتىپ چىقتىم...

ھاشىم قوشۇق بەلكىم ئوچاق باشلىرىنى كالا پوقى ئارىلاشـ
تۇرغان سېغىز توپىدا شاتراقدىغانلىرىنىمۇ زوقلىنىپ سۆزلەر
بولغىيدى، ئۇنىڭغۇچە يېڭى پۈتكەن بىر تاغار ئاياغ كىيىمنى
مۇرىسىگە ئارتقان بۇۋاخۇن كېلىپ قالدى.

— ھە، ھاشىم قوشۇق، دوپپاڭنى گەجگەڭگە مىخلاپ كەـ
يىپ ئەتىگەندە يەنە ئۆزۈڭنى ماختاۋاتامسەن؟

— ۋىيەي بۇۋاقكا، ماۋۇ يېڭىياچە ئىنىمىزنىڭ ئالدىدا تولا
ئادەمنى چۈشۈرمىگىنە، يالغانمىدى قولۇمنىڭ ئىشلىقلىقى. مەـ
نىڭ دېگەنلىرىمنى پۈتتۈردىڭمۇ؟ — ھاشىم قوشۇق گېپىنى سوـ
ئال بىلەن چۈشۈردى.

— پۈتتۈرمەمدىكى، پۈتتۈرمىسەم بالاغا قالارمەن سەـن
ۋارى ـ ۋاراڭدىن. مېڭەمنى قوچۇپ مەشەدە...، — گەپلىرى تۇز،
قوپال بۇۋاخۇن تورۇك ـ تورۇك تېگىپ دۇكىنىنى ئاچتى.
ھېسامنىڭ بۇرنىغا شۇ ھامان ھەر خىل تېرىلەرنىڭ قاڭسىق
پۇراقلىرى گۇپپىدە ئۇرۇلدى. بۇۋاخۇن بايا ئۆزى يۇدۇپ كەلگەن

تاغارنى دۇكان ئىچىگە - يەرگىلا ئۆڭتۇردى. كېيىن بىر دۆۋە ئاياغنىڭ ئىچىدىن بىر پاي باشماقنى تارتىپ كۆتۈرۈۋېدى، بىر - بىرىگە چېتىشقلىق ئون نەچچە پارە ئاياغ بىراقلا سۆرۈلۈپ چىقتى.

— مانا هاشىماخۇن، ئون بىر پارە ئاياغ. ياۋاللا ، نەدىن يىغىۋالغانسىلەر شۇنچىلا كۆپ بالىنى.

چوڭ - كىچىكلىكى بىر - بىرىدىن ئانچە پەرقلىنىپ كەتمەيدىغان بالىلار ئاياغلىرىغا قاراپ تۇرغان هېسام بۇۋاخۇن ئۇسۇلىنى ئاخىرقى سۆزىگە زەن سالمىغانىدى. شۇ تاپتا ئۇ هاشىم قوشۇقنىمۇ ئۆزىگە ئوخشاش پوپۇش، باشماق تىجارىتى بىلەنمۇ شۇغۇللىنىپ قويسا كېرەك دەپ ئويلاۋاتاتتى.

هېسام ئويلىغىنىنى ئاغزىدىن چىقاردى:

— هاشىمكا، ئارىلاپ ۋاپۇرۇشلۇقمۇ قىلىدىكەنسىزدە - هە؟

— ۋىيەي، نېمە دەيدىغاندۇ. مېنىڭغۇ قىلىدىغان ئىشىم جىق، بىراق ۋاپۇرۇشلۇق قىلىپ باقمىدىم. هېيت كېلىۋاتامدۇ، هە، ماۋۇ ئاياغلارنى بالىلىرىمغا هېيتلىق دەپ بۇۋاق ئۇسۇلىغا بۇيرۇتۇۋېدىم. جىڭ مال تىكىدىچۇ بۇ.

هېسام هەيران قالدى.

— نېمە، مۇشۇ ئاياغنىڭ هەممىسىنى كىيگۈدەك بالىلىرىڭىز بارمۇ؟

هاشىم قوشۇق ئىنچىكە چىرقىرىۋەتتى.

— ۋىيەي، بولمىغاندا، ئىشەنمەيۋاتامسىز هېسامجان؟ بىرىنچى خوتۇنۇمنىڭ ئىككى بالىسى، ئىككىنچى خوتۇنۇمنىڭ ئۈچ بالىسى، ئۈچىنچى خوتۇنۇمنىڭ بىر بالىسى، تۆتىنچى خوتۇنۇمنىڭ ئىككى بالىسى، نەچچە بولدى؟ ، هە، سەككىز. بۇداقى يېڭى ئالغان خوتۇنۇمنىڭ ئۈچ بالىسى. ۋىيەي، راستلا، قورسىقىدا بىرى بارىكەن تېخى، بولمىغان بولسا توپتوغرا بىر دوزنا پوپۇش تىكتۇرەتتىم.

هېسامنىڭ كۆزى چەكچەرەپ كەتتى.

— نېمە؟ ئاشۇ ئاياللارنىڭ هەممىسى يېنىڭىزدىما؟

بۇۋاخۇن ھا ـ ھالاپ كۈلۈپ كەتتى. ھاشىم قوشۇق مىت قىلىپ قويمىدى.

— ۋىيەي، گەپىنى، تاشلاپ كەتمەمتىكى، خوتۇن شۇ بىر، بالىلار ھەممىسى ماڭا قالغان.

تۇرۇپلا ھېسامنىڭ كۆڭلى بىر قىسما بوپقالدى. ئۇنىڭغۇچە ھاشىم قوشۇق ئاياغلارنىڭ پۇلىنى تۆلەپ، بىر ـ بىرىگە چېتىق-لىق پوپۇشلارنى شۇ پېتىچىلا مۇرىسىگە ئارتىپ، بىر نەچچە قەدەم مېڭىپ توختىدى.

— ئەجەب ساددا بالىكەنسىز ھېسامجان، يەنە كۆرۈشۈپ قالارمىز، راستتىنلا، دەپبېقىڭا، مانا مەن شۇ تاپتا ۋاپۇرۇشقا ئوخشامدىكەنمەن؟

ئۇنىڭسىزمۇ تىلى قىچىشىپ تۇرغان ھېسام ئاۋازىنى كۆتۈ-رۈپ جاۋاب قايتۇردى.

— ياق، ئەمدى بىلدىم، ئۆتۈپ كەتكەن خوتۇنپۇرۇشقا ئوخ-شايدىكەنسىز!

ھاشىم قوشۇق غەلىتە دەسسەپ، ئالدى ـ كەينىگە قارىماي كېتىپ قالدى.

بۇۋاخۇن ھاۋا گۈلدۇرلىگەندەك كۈلۈپ كەتتى.

15. كۆز تەگمىسۇن، چىرايلىق ئوغلۇم!

سەلىم جامال ھېسام ھەققىدىكى توپلانمىلىرىنى بىر نەچچە خاتىرىگە پۈتۈپ چىقتى. بۇلارنىڭ تولىسى ھېسام ئېيتقان قىزىق پاراڭلار، ھېسام ئۆزى ۋە باشقىلارنىڭ ئۇ ھەققىدە ئېيتقانلىرى ھەمدە سەلىمجان ئۆزى توقۇغان، باشقىلاردىن ئاڭلىغان لەتىپە، چاقچاقلار، قىزىق پاراڭلار ئىدى. ئۇ كەلگۈسىدە بۇ پاراڭلارنىمۇ ھېسامنىڭ نامىغا توقۇۋېتىشنى ئويلاپ يۈرەتتى. دەرۋەقە، كۆپ يىللاردىن كېيىن ئۇنىڭ بۇ ئاقىلانە خىيالى ئۆز كۈچىنى كۆرسەتتى. ھېسام ئەنە شۇ تەدبىر ئارقىلىق تېخىمۇ مۇكەممەل چاقچاق ئۇستىسى بولۇپ تونۇلدى.

سەلىمجان ھېسامنىڭ چاقچاقلىرىنى توپلاشتىن باشقا ئۇنىڭ ئائىلە ئەھۋالى، تۇرمۇش ئادەتلىرىنىمۇ بىرلىكتە ئىگىلەپ مېڭىشنى كۆڭلىگە پۈكۈپ، بۇ يولدا تەرەددۇتلىنىپ يۈرەتتى. راستىنى ئېيتقاندا ئۇ كەملەردە ئۇنىڭ بۇ خىيالى پەقەت بىر قىزىقىش، ئىستەكلا ئىدى خالاس. كېيىنكى كۈنلەردە ئۆزىنىڭ ھەقىقەتەن بىر تەتقىقات ۋە ئىزدىنىش تېمىسىنىڭ ساھىبى بوپقالىدىغانلىقىنى ئۇ تېخى ئويلاپ، پەرەز قىلىپ يەتمەس ئىدى.

سەلىمجان ھېسامنىڭ دادىسى قۇربان رېھىم ھەققىدە خېلى كۆپ مەلۇماتلارنى توپلىدى، لېكىن ھېسامنىڭ ئانىسى توغرىسىدا تۇزۇك ئۇچۇر يوق ئىدى.

بىر كۈنى بازاردا سەلىمجان تۇيۇقسىز سابىرجان مۇئەللىمنى ئۇچرىتىپ قالدى، ئىككىيلەننىڭ كۆرۈشمىگىنىگە خېلى ۋاقىت-لار بوپقالغانىدى. سابىرجان ۋېلىسىپىتىدىن چۈشمەي تۇرۇپلا سەلىمجانغا چاقچاق قىلدى:

— ھە، يازما چاقچاقچى، تىچلىقمۇ؟

سەلىمجان ھەر قېتىم بۇ ئاددىي، ھەتتا سەل ئاۋارە كىيىد-

ئىپ يۇرىدىغان، قاڭشىرى ئەتراپىدىن كۆلكە ئىزناسى ئۆكسە-
مەيدىغان مۇئەللىمنى كۆرگەندە ئىختىيارسىز كۆڭلى بىر شاد-
لىققا، يېقىنچىلىق تۇيغۇسىغا چۆمەتتى. چۈنكى، سابىرجاننىڭ
گەپ - سۆزىدىنلا ئەمەس، قىياپەت، ھەرىكەتلىرىدىنمۇ كۆلكە
تېمىپ تۇراتتى.

يول چېتىدە سابىرجان ۋېلىسىپىتىنىڭ ئېگىرىگە مەيدىسىنى
تىرىدى، ئىككىيلەن بىر ھازا پاراڭلاشتى.

— ھېسامكامنىڭ ئاغزىنى تاتلىمىسىڭىز گەپ چىقمايدۇ، —
دېدى سابىرجان سەلىمجاننىڭ سۆزلىرىنى ئاڭلاپ، — ئۇنىڭدىن
«ئاپىڭىز ھەسەلخىنىمدەم ھەققىدە سۆزلەپ بېرىڭ» دەپ سوراۋې-
رىڭ. خەق ئالايىتەن تارىخىنى يازمەن دەۋاتسا... بىزگە بىرسى
شۇنداق دېسە ئۆيگە ئەكېلىپ قوندۇرۇپ، سۆزلەپ بېرىمىز.

سابىرجان چاقچاق بىلەن ۋېلىسىپىتتىن چۈشۈپ، چاقچاق
بىلەن ۋېلىسىپىتقا مىندى. ئۇنىڭ ۋېلىسىپىتىمۇ چاقچاق قىلغاڭ-
دەك غىچىرلاپ يۇرۇپ كەتتى.

بىر ئىشنى دەررۇ قىلمىسا كۆڭلى ئەمىن تاپمايدىغان سە-
لىمجان شۇ گەپ بويىچە ئەتىسىلا شەھەر ئىچى مەھەللىسىگە
باردى. ئاخشاملىق ئولتۇرۇشقا تەييارلىق قىلىپ، كۈندۈزلا
ئۇيقۇغا كەتكەن ھېسامنىڭ ئاغزىنى تاتىلىدى.

بىز ئالدىنقى بابلىرىمىزنىڭ بىرىدە ھەسەلخان ھەققىدە سۆز-
لەپ ئۆتكەن، يەنى ئۇ ھەقتە ئاز - تولا مەلۇمات بەرگەنىدۇق.
ئەمەلىيەتتە ھېسامنىڭ ئانىسى ھەققىدە سۆزلەپ بەرگىنى، ئەس-
لىگەنلىرىمۇ ئانچە كۆپ بولمىدى.

— ئىشقىلىپ، ئاپام رەھمەتلىك تولىمۇ ياۋاش ئايال ئىدى،
تالا - تۈزگىمۇ تولا چىقمايتتى. ئائىلىمىزنىڭ تۈرمۇشى بەكمۇ
موھتاجلىقتا ئەمەس، خېلى ياخشى ئىدى. ئاپام پەقەت تاماق
ئېتىش، كىر - قات يۇيۇش قاتارلىق ئىشلار بىلەنلا مەشغۇل
بولىدىغان، ئاپام ماڭا بەك ئامراق ئىدى، ئادەتتە كىشىلەر چوڭ
بالىسىغا ئامراق بولىدۇ دەيدىكەن. سەككىز بالىنىڭ ئارىسىدا
ئاپامۇ، دادامۇ ماڭا بەك ئامراق ئىدى...

ھېسامنىڭ ئانىسىنى ئەسلەپ قىلغان سۆزىنىڭ بېشى ئەنە شۇنداق بولدى. پاراڭ ئارىسىدا ئۇ بۇ سۆزلەرنى يەنە بىر نەچچە قېتىم تەكرارلىدى.

ئۆمرىدە سەككىز پەرزەنت كۆرگەن ھەسەلخان دائىم ھېسام ئۇچۇن ئۆپكە قېقىپ تۇراتتى. بۇنىڭ بىر سەۋەبى ئۇ ھېسام ئۇچۇن ئەنسىرەيتتى. بىز ئىلگىرى قۇربان تېرىچى ئائىلىسىنىڭ ئىقتىسادىي ئەھۋالى ھەققىدە كەڭرى توختالمىدۇق. پەقەت بۇ ئائىلىنىڭ ئۆتتۇر ئوقەت كىشىلەرنىڭ تۇرمۇش سەۋىيىسىدە ئىكەنلىكىنى بايان قىلغانىدۇق. ئەمەلىيەتتە قۇربان تېرىچىنىڭ ئائىلە ئەھۋالى شۇ زامانلاردىكى خېلى خېلى ئائىلىلەرگە قارىغاندا ھەر ھالدا ياخشى ئىدى. راستىنى ئېيتقاندا قۇربان تېرىچى بۇ-نىڭدىنمۇ ياخشىراق كۇن كەچۇرىمەن دېسە قولى يەتكۇدەك ئەھ-ۋالدا بولۇپ، مىجەز - پەيلى ۋە باشقا سەۋەبلەر تۇپەيلى ئۇ غۇلجا ناھىيىسىنىڭ گەمە يېزىسىدا ئاتىسىدىن قالغان نەچچە ئون خولۇق يېرىنىڭ ئىزدەك - سورىقىنى قىلماي، تېرىكچىلىك يولىنى باشقىچە تۇتقانىدى. «ۋە باشقا سەۋەبلەر» دېگىنىمىز، بۇ يەرگە قۇربان رېھىمنىڭ باشقا ئۇرۇق - تۇغقانلىرىمۇ تەڭ شېرىك ئىدى. بەلكىم، ھېسامنىڭ دادىسى پانىي دۇنيانىڭ شۇ ئاز - تولا مەنپەئىتىنى دەپ قېرىنداشلىرى بىلەن سوغۇقلىشىپ يۇرۇش-نى خالىمىغان بولسا كېرەك.

خېلىلا بايلىقى ئائىلىدە ئۆسۇپ يېتىلگەچكىمكىن، غورۇ-گۇل تۇرمۇش كەچۇرگەن چاغلىرىدىمۇ قۇربان تېرىچى مەردلىك، قولى ئوچۇقلۇقنى تەرك قىلمىغان ئادەم ئىدى. ئۇ بالىلىرىغا، بولۇپمۇ ھېسامغا بار - يوقىنى زادىلا ئايىمايتتى. بىر قېتىم ئۇ گۆدەك ھېسامنىڭ تەلىپى بىلەن ئۇنىڭغا كالاسكا[1] ئېلىپ بەرگە-نىدى.

— مەن ئىنى - سىڭىللىرىم ئارىسىدا، ئۇلارغا قارىغاندا تېخىمۇ توق، بايلىقى، ئەركە شارائىتتا چوڭ بولغانىدىم، — دەپ

① مەپىلىك ئات ھارۋا.

ئەسلەيدۇ ھېسام قۇربان ھازىرمۇ.

ھەسەلخانىنىڭ كۆزىگە ھېسام بۆلەكچىلا، ئالايىتەنلا ئوماق، چىرايلىق ۋە زېرەك كۆرۈنەتتى. ئوغلى ئۆيدىكى ۋاقتىدا ئۇ ئىش قىلغاچ ھېسامدىن كۆزىنى ئۈزمەيتتى، ئۇنى گەپكە سالاتتى، ئۇنىڭ بىلەن مۇڭدىشاتتى.

— ئاپا، ھېسام ئاكامغا پەشمەك بېرىپسەن، بىزگە بەرمەپسەنە؟

— ئاپا، ھېسام ئاكام قېنىزا يەۋاتىدىغۇ!؟

بۇنداق دەۋالار قۇربان تېرىچىنىڭ ئائىلىسىدە پات - پاتلا بولۇپ تۇراتتى. ئۇزىنىڭمۇ چوڭ پەرزەنتىگە ھېرىسلىكى يادىدىن چىقىپ، گاھىدا قوناخۇنمۇ تېرىكىپ قالىدىغان:

— ھوي! مۇنۇ قالغانلار ئۆگەيما، ھە؟

ھەسەلخان ئوڭايسىزلىنىپ، يەرگە قارايتتى.

— ۋايتاڭ، شۇ...

ئاخشىمى لامپا يورۇقىدا سەككىز پەرزەنت چۈجىلەرگە ئوخشاش ھەسەلخانىنىڭ ئەتراپىغا ئولىشىپ ئولتۇراتتى. ھېسام، ھۈسەن، قېيۇم، ھەسەن ئىسمىلىك ئوغۇللار بىر چەتتە، دۇرنەم، ئامىنەم، زەيتۇنەم ئىسمىلىك قىزلار يەنە بىر چەتتە، ئونتۇرىدا، راھىلەم دېگەن كەنجىسى بۆلەنگەن بۆشۈكنى قولتۇقىغا قىسىپ، دۇنيانىڭ راھىتىگە، پەرزەنتلىرىنىڭ قىزىقىغا قانماي ئولتۇرغان ھەسەلخان بىر كۈنلۈك جاپالىق، تۈگىمەس ئىش - كۈشلەرنىڭ ھاردۇقىنى ئونتۇپ، بالىلىرى بىلەن قۇشقاچ تىلىدا سۆزلىشىپ كېتەتتى. شۇنداق پەيتلىرىدىمۇ ئۇنىڭ كۆزى تولراق ھېسام تەرەپكە، تىلى كۆپرەك ھېسامنىڭ ئىسمىغا كېتىپ قالاتتى.

— ھېساممدىن بالام، ئۈسكەك كالىنى بىر دورىۋەتكىنە!

— ھېساممدىن، چۈشتە دېگەن قىزىق گەپنىڭنى يەنە بىر دەۋەتكىنە، ئۇكىلىرىڭ ئاڭلىسۇن!

كۆپ ھاللاردا قۇربان تېرىچىنىڭ ئۆيى گويا كى بىر قاينىق بازارغا، سەنئەت ئۆمىكىگە ئايلىنىاتتى. ئىنىلىرى ھېسامغا يېتىپ

- قوپا قىزىقچى، سىڭىللىرى بولسا ۋېچىرلاپ تىنماس قارلىغاچ، نەغمىچى، ناخشىچى، ئۇسسۇلچى ئىدى. ھەممىدىن تولىراق ئۇيۇن قويۇپ، قىزىقچىلىق قىلىدىغىنى ھېسام ئىدى. ئۇ ئوتتۇرىغا چۈشسە، ئۇكىلىرى، قارلىغاچلار جىم بولاتتى. ھېسام بىرەەم ئاللىكىملەرنى دورايتتى، بىرەەم ئادەمنىڭ ئەقلى يەتمەيدىغان قىزىق پاراڭلارنى قىلاتتى. ھېچبولمىسا ئۇكىلىرى بىلەن ئېتىشىپ، بىرىنى يىغلىتاتتى، بىرىنى تېرىكتۈرەتتى.

قۇربان تېرىچى ئۆيدىكى ۋاقىتلىرىدا كېسىلىنى ۋاقتىنچە ئۇنتۇپ، بالىلىرىغا مەستلىكى كېلىپ، كاڭدا يامپاشلاپ ياناتتى. ھېسامنىڭ قىزىقچىلىقلىرىدىن خىر - خىر كۈلەتتى.

— ۋاي شەيتانەي...ھە، بوپتۇ! — دەيتتى.

ھېسام بارغانسېرى ئۆلغايدى. تاڭگا ساتىدىغان ھېسامدىن ناغرا چالىدىغان ھېسامغا، ناغرا چالىدىغان ھېسامدىن ۋا پۇروش بازىرىدا ئوقەت قىلىدىغان ھېسامغا، ئۇنىڭدىن مانا مەھەللە مەشرەپلىرىنىڭ بىر گۈلى، چوپچوڭلا يىگىتكە ئايلاندى. لېكىن، ئانىنىڭ كۆزىگە پەقەت بىرلا ھېسام — تېخى يۇمران، تېخى سەبىي ۋە سۆيۈملۈك ھېساملا كۆرۈنەتتى. ھەسەلخانىنىڭ ئەركىلىتىش، تەشۋىشلىرىدىن گاھىدا ھېسام ئۆزىمۇ تېرىكىپ قالاتتى. بۇ ئۇنىڭ خېلى چوڭ بولۇپ قالغان چاغلىرى ئىدى.

— ۋاي، قويساڭا ئاپا، مەن كىچىك بالىمۇ بۇ كۆڭلەكنى كىيىدىغانغا!

— جىنىم بالام، سېنى كىيىدۇ دەپ ئالايىتەن تىكتۈردۈم.

— كىيمەيمەن، بۇنى ئاۋۇ قېيۇم كىيسۇن.

— نېمانداق قىلىسەن ئاپا، ئاغىنەمنىڭ ئالدىدا مېنى ئەركىلىتىپ يۈرىسەنغۇ؟ مەھەللىدىكى بالىلار شاڭخو قىلمامدا؟!

— نېمىدەپ شاڭخو قىلىشقۇدەك؟ ئۇ بالىلارنى ئاپىلىرى ئەركىلەتمەمدىكەن؟

كىچىك ۋاقىتلىرىدا ھېسام ۋە ئۇكىلىرى ھەر كۈنى ئەتىگەندە ئورنىدىن تۇرمايلا ياستۇقلىرىنىڭ يېنىنى سىيلاشقا ئادەتلىنىشكەنىدى. ئۇ يەردە، ھەر بىر تەكىي تۇۋىدە «ئەتىگەنلىك

سوۋغات» يا بىرەر تالدىن ئالما، يا ئىككى تالدىن كەمپۇت دېگەندەك نەرسە بولاتتى. بىراق، ھېسامنىڭ تەكىيى تۇڭگە ئالما ئىككى تال، كەمپۇت ئۇچ - تۆت تال قويۇلۇپ قالاتتى.

— ئاپا، ھېسام ئاكامغا ئىككى تال ئالمىغۇ؟

— ئۇ دېگەن چوڭ، قىزىم.

— ئۇ چوڭ بولسا، مەن كىچىكقۇ!

ھېسام ئۇ غەنىيمەت كۆنلەرنى، ئۇ مېھرىبان ئانىنى، ئۆزىگە ئىككى ھەسسە مېھرىبانلىق بەرگەن جانجانىنى ھەرگىز ئۇنتۇمايدۇ، بارلىق پەرزەنتلەردەك!

ھەر قېتىم ھېسام سىرتقا ماڭغىنىدا ھەسەلخان قوي كۆزلىرىنى ئوغلىدىن ئۈزمەي، چىن ئىخلاسى بىلەن پىچىرلايتتى:

— كۆز تەگمىسۇن ساڭا، چىرايلىق ئوغلۇم!

ھەر كۈنى كەچتە، ھېسام تاتلىق ئۇيقۇغا كەتكەندە ھەسەلخان ئالىقىنىغا بىر چىمدىم تۇز ئېلىپ يوتقان تېشىدىن ئۇنى ئاشلايتتى.

— ئاچ كىردى، توق كىردى، چىقساڭ چىق، چىقمىساڭ كۆتۈڭگە تېپىمەن. بورا يۆگەپ ئوت قويىمەن!

ئانا چىن ئىخلاسى بىلەن، كەينىدىن ئەسنەيتتى. ئەسنەۋېتىپ ئاشلايتتى:

— ئەسكى تۇگمەنلەرگە بار، يالغۇز ياغاچلارغا بار!

ھەسەلخان ئۆمىلەپ يۈرۈپ، قاتار يانقان بالىلىرىنى بىر - بىردىن ئاشلاپ چىقاتتى. كېيىن يەنە ھېسامغا يېنىپ كېلەتتى.

— ئاچ چىق، ئاچ چىق، ئاچ چىق!

ئۆزى ئۇچۇن ھايات بويى سەكپارە بولغان، ئاخىرقى تىنىقىغىچە تىلەك تىلىگەن غەمگۇزارىنى ھېسام تا ئۆزى باقمىي ئالەمگە سەپەر قىلغان ئاخىرقى دەملىرىگىچە چىن ئېتىقادى بىلەن ئەسلەگۈسى، خۇددى بارلىق ۋاپادار پەرزەنتلەردەك!

بىر ئۆمۈر ھايات ئىشقى، ئالەم لەززىتىنى سەككىز پەرزەنتىنىڭ مۇھەببىتى، ھالال جۇپتىنىڭ ئىشەنچى بىلەن چەمبەرچاس باغلىغان ياۋاش، كۆيۈمچان، ساددا، كەم سۆز ھەسەلخان

1956 ـ يىلى غۇلجا ناھىيىسىنىڭ گەمە يېزىسىدا، ئوغلى ھۇسەننىڭ ئائىلىسىدە، ئېرىدىن بەش يىل كېيىن ۋاپات بولدى. شۇ يىلى ئۇ 60 ياشتا ئىدى.

ھېسامنىڭ پەدەر ۋە غەمگۇزارىنىڭ ۋاپاتىدىن ھەققىدە بىز كېيىنكى بابلىرىمىزدا يەنمۇ تەپسىلىي توختىلىمىز.

دۇنيادىكى بارلىق ئانىلار پەرزەنتلىرىنىڭ راھىتىنى كۆرسۇن. ئۇلار بۇنىڭغا ھەقلىق!

16. چاقچاق مەكتىپى

مىلادىيە 1949 ـ يىلى، غۇلجا، بەيتۇللا مەسچىتى.

مەزمۇنلۇق ناماز پېشىنگە چاقىرىپ توۋلىغان ئەزىنى بەيتۇللا مەسچىتىنىڭ ئالدىدا، ئۇ يەر ـ بۇ يەردە توپ ـ توپ بولۇپ ناماز ۋاقتىنى كۈتۈپ ئولتۇرغان جامائەتنى ئورۇنلىرىدىن قوزغىدى. قۇربان تېرىچى مەسچىتنىڭ ئوڭ تەرىپىدىكى ئالدىغا شاخ ـ قوراي، بېدە بىسلىغان كىچىككىنە دۇكان ئېچىدىن ئالدىراپ چىقىپ ئۇدۇلدىكى لەمپىلىك دۇكانلار تەرەپكە ماڭدى.

بىر يىل ئىلگىرى قۇربان ئاكا ھېسام ئوقەت قىلىپ تاپقان، ئۆينىڭ چاي ـ تۇزىدىن ئېشىنغان پۇلغا مۇشۇ دۇكاننى ئېچىپ، ئوغلىنى ئولتۇرغۇزۇپ قويغانىدى.

دەسلەپكى چاغلاردا ھېسام ھەر كۈنى مىختەك ئولتۇرۇپ سودا قىلىشقا ئانچە كۆنەلمىدى. ئۇ ئەزەلدىن بىر جايدا ئۇزاق ئولتۇرۇپ چىدىيالمايتتى. ھازىر يېگىرمىنىڭ قارىسىنى ئالغان چوپچوڭلا يېگىت بولۇپ قالدى. بويىمۇ لوڭكىدە ئۆستى. ئاۋازىمۇ بوم، گۈركىرەپ چىقىدىغان بولدى. بۇنداق ياشتىكى يېگىتلەر بىر يەردە جىم تۇرالىسۇنمۇ؟! لېكىن، بىر ئىش ھېسامنىڭ مىجەزىگە خوپ كېلىپ قالدى. ئۇ بولسىمۇ ئەتىگەندىن ـ كەچكىچە بۇ يەردىن مەھەللىنىڭ بىكارچىلىرى ئۆكسىمەيتتى. ئۇلار ھېسامنى گەپكە سېلىپ كۆڭۈللىرىنى خۇش قىلىشاتتى. بۇ يەردە گۈلىگە گۈل كەلگەن يەنە بىر ئىش بار ئىدى. مەسچىت ئەتراپىغا موزدۇز دۇكانلىرى قاتار جايلاشقان بولۇپ، ئۇ دۇكانلاردا ئۆمرى كۆن ـ خۇرۇم، پوپۇش، سەندەل، داغمال، دەرەشلەر ئارىسىدا دوكچىيىپ ئولتۇرۇپ ئۆتۈپ كەتكەن ئۇستىلار ئارىسىدا شۇ زامانلاردا غۇلجىدا مەشھۇر، مەشرەپ سورۇنلىرىنىڭ گۈلى بولغان ئەلنەغمىچى، چاقچاقچىلاردىن مۇھەممەت مانجۇ، ئىلاخۇن، يۇسۇپ ۋەھشىي قاتارلىق كىشىلەر بار ئىدى. غوپۇر دىڭخۇلۇ،

تۇرسۇن تىيىپ دېگەندەك سەنئەت ئۇستىلىرىمۇ بۇ دۇكانلارنىڭ دائىملىق مېھمانلىرى ئىدى. غىياسىدىن باراتمۇ شۇ يىللاردا مۇشۇ دۇكانلارنىڭ بىرىدە شاگىرت بولۇپ ھۇنەر ئۆگىنەتتى. ھېسام ئىلگىرى تاشلىپكە، ژاپۇرۇش بازىرى قاتارلىق يەرلەردە ئۇتتۇر ئوقەت قىلىپ يۈرگەندىمۇ ئۇ ياق - بۇياققا ئۆتسە بۇ دۇكانلارنى يوقلاپ تۇراتتى. ئەمدىلىكتە ئۇ بۇ دۇكانلارغا تېخىمۇ ئۆگىنىپ كەتتى.

سەنئەت دېگەن ئاجايىپ نەرسە، ئۇ باشقا كەسىپلەرگە ئوخشايدۇ. سەنئەت ئەھلىگە مەيلى ئۇ كاسىپ بولسۇن ياكى مەرتىۋىلىك زات بولسۇن، پەقەت سەنئەت ئىشتىياقى قەلبىگە رەھنامە بولىدۇ. ئۇلارنىڭ ئۆزى گاداي بولسىمۇ قەلبى باي. قىلىۋاتقان ئىشى خەقنىڭ باشلانقىلى بەرگەن مەسە، باشماقلىرىنى تىكىش بولسىمۇ، لېكىن قىلىۋاتقان گەپلىرى ئارمانلىق گەپلەر. بەيتۇللا مەسچىتى ئالدىدىكى دۇكانلاردا سېرىقتال تۇرمۇش كەچۈرىدىغان موزدۇزلارنىڭ كۆپىنچىسى ئەنە شۇنداق كىشىلەر ئىدى.

شۇ موزدۇزخانىلارنىڭ بىرىدە تۇرسۇن تىيىپ دېگەن كىشىنىڭ دۇتار بىلەن ئېيتقان مۇنداق بىر مۇڭلۇق ناخشىسى ھېسسىياتىنىڭ يادىدىن زادىلا چىقمايدۇ:

خەلقنىڭ دىلبىرى سەنئەت،
خەلق سەنئەتنى خالايدۇ.
سەنئەتسىز گۈلىستاننىڭ،
پەيزى، شوقى بولمايدۇ.
سەنئەتلىك كىشىلەرنى،
خەلق ياخشى باھالايدۇ.

بارغانسېرى بۇ دۇكانلار ياش ھېسامنى ئۆزىگە ماگنىتتەك تارتىپ تۇرىدىغان بولدى. ھەدىسىلا دۇكاننى بىرەرسىگە، نامازدىن يانغان دادىسىغا، مەھەللىدىن ئوينىغىلى كەلگەن ئىنىسى ھۈسەنگە، قېيىنىغا ياكى بولمىسا بىرەر تونۇشىغا قارىتىپ قويۇپ، ئۇدۇلدىكى دۇكانلارغا چاپاتتى.

— قورايى بەش تىيىن، شام سەككىز تىيىن، بېدە ئون

تىيىن، ئىلغاتما، دۆكاندا يېگۈدەك نەرسە يوق، كىرسىننى ئۈچەلىسەك مەيلى، — دەيتتى ئۇ دۆكانغا قاراپ قالغان كىشىگە.

ھېسامغا موزدۇزلارنىڭ گەپلىرى، ناخشا ـ سازلىرىدىنمۇ كۆرە قىزىق لەتىپە ـ چاقچاقلىرى ياقاتتى. مۇھەممەت مانجۇ بىلەن يۈسۈپ ۋەھشىي پات ـ پاتلا چاقچاقتا تۆتۈشۈپ قالاتتى. ئۇلارنىڭ چاقچاق ئۈسۈلى بىرەر لەتىپىنى بايان قىلىش بولماس-تىن، بەلكى بىر مەن، بىر سەن ئوخشىتىش، ئۆزئارا جاۋاب قايتۇرۇشتىن ئىبارەت بولاتتى.

ئۇلار تۆتۈشقىنىدا ئۆزلىرىنى، ئەتراپتىكىلەرنى ھەتتا جاھاندىكىلەرنى ئۇنتۇپ قېلىشاتتى. تۇرقى، قىياپىتى مەيدانغا چۈشكەن نوچى خورازلارغا ئوخشاپ قالاتتى. بىر ـ بىرىگە جاۋاب قايتۇرۇشتا ھەرگىز تەمتىرەپ قالمايتتى. بىرىدىن بىرى ئۆتكۈر، دەل، قىزىق گەپلەر، ئوخشىتىشلار، سۈپەتلەشلەر، رەددىيىلەر، مۇبالىغىلەر بۇلاق سۈيىدەك ئوقچۇپ، فونتاندەك ئېتىلىپ چىقاتتى. ئادەم ھەيران قالاتتى. مۇھەممەت مانجۇنىڭ گەپتە چاققانلىقى، يۈسۈپ ۋەھشىينىڭ ماراپ چىشلىشى، غوپۇر دىڭخۇلۇنىڭ ئاجايىپ ئوخشىتىشلىرى ھېسامنىڭ چاقچاققا ئىنتىلىپ تۇرغان كۆڭلىگە تولىمۇ ھۇزۇر بېغىشلايتتى. ئۇ دوپى، قېلىپ، پارچە تېرىلەر ئارىسىدا گەپ تىڭشاپ ئولتۇرۇپ دۇكىنىنىمۇ ئۇنتۇپ قالاتتى...

— ھاي ھېسامدىن، نەدىسەن؟

قۇربان تېرىچى ئۇچ ـ تۆت قېتىم قاتتىق توۋلىۋېدى، ھېسام ئاران ئاڭلىدى ۋە گەپتىن مېھرىنى ئۈزەلمەي، تەستە ئورنىدىن قوزغالدى. بۇ شۇ كۈنكى چاقىرىشلارنىڭ تۆتىنچىسى ئىدى. قۇربان تېرىچى بۇ قېتىم نامازغا ئەسىرگە ماڭغانىدى.

— ۋاي، مۇنۇ مانجۇ پوپۇش تىكەمدىكەن يا چاقچاقمۇ؟ سېنى ئەجەب رام قىلىۋالدىغۇ بۇلار؟!

قۇربان ئاكا يۆتەلدىن كېيىن دېمىنى رۇسلاپ كايىپ قويدى. ھېسام ئۇنچىقماي، ئادەمسىز قالغان دۇكىنىغا قاراپ ماڭدى. ئۇنىڭ كاللىسىدا بايىاتىن ئۈستازلار قىلىشقان يېڭىدىن

يېڭى، ئۆتكۈر چاقچاقلار ۋاژىلداپ قاينايتتى. دېمىسىمۇ ھېسام كېيىنكى ۋاقىتلاردا ئۆزىمۇ سەزمەي ئاشۇ بىر نەچچە چاقچاق ئۇستىلىرىنىڭ ئالاھىدىلىكلىرىنى ئۆز قەلبى، ۋۇجۇدىغا سىڭدۈرۈپ بارانتتى.

ئەتىسى ھېسام موزدۇزخانىغا يەنە كەلگىنىدە ئىش تىكىۋاتقان مۇھەممەت مانجۇ دەرەشنىڭ تېرىگە تەگكەن يېرىگە بىر تۈكۈرۈپ قويۇپ، جىددىي قىياپەتتە:

— ھە، بېلەت ئېلىپ كىردىڭمۇ ھېسام؟ — دەپ سورىدى.

ھېسام تېڭىرقاپ قالدى.

— نېمە بېلەت؟ موزدۇز دۇكىنىغىمۇ بېلەت ساتامدىكەن؟

— موزدۇز دۇكىنى ئەمەس چاقچاق دۇكىنى دېگىن. گەپ قىلمىسا كۇندە كىرىپ گەپ ئوغرىلاۋاتىسەن، قارىسام مەشەگە قاتنايدىغان بولۇپ قالغاندىن بېرى ئۆزۈڭمۇ شاش بولۇپ كېتىۋاتىسەن، راستمۇ؟

ھېسام جاۋاب قايتۇراي دەپ تۇراتتى، نېرىدا ئولتۇرۇپ ئاياغقا قېلىپ تارتىۋاتقان يۇسۇپ ۋەھشىي گەپكە ئېغىز ئاچتى.

— نەچە گەپ قىلىۋاتىسەنوي؟ — دېدى مۇھەممەتنىڭ لەقەمىگە قارىتىپ، — بالا گېپىڭنى ئۇقالمىدى، قارا، تېڭىرقاپ تۇرغىنىنى!

— مەن مۇنۇ ھېسامغا گەپ قىلىۋاتسام، سەن نېمە ئېتىلەسەنۇي؟ چىشلەپ بىرەر يېرىمنى زەخىم قىلىپ قويما يەنە!

مۇھەممەت مانجۇمۇ بوش كەلمىدى. ھېسام ئۇلارنىڭ بىر - بىرىنى شەپسىز كەلتۇرگىنىدىن زوقلىنىپ كۇلدى. چاقچاق شۇنداق نەرسە، ئۇنى دورىغىلى، يادلىۋالغىلى بولمايدۇ. پەقەت ئۇنىڭغا ھەۋەس، ئىشتىياق كېرەك. ھېسامدا مۇشۇ ئارتۇقچىلىق بولغاچقا، ئۇ مۇھەممەت مانجۇ ئېيتقاندەك ئاستا - ئاستا، بىلىپ بىلمەي بۇ بىر نەچچە چاقچاق ئۇستىسىنىڭ ھۇنىرىنى ئۆزىگە سىڭدۈرۈپ ماڭماقتىدى.

بەزىدە موزدۇزخانىدىكى چاقچاقچىلار ھېسام بىلەن چېقىشاتتى.

— بىكارغا چاقچاق يوق جۇمۇ ھېسام، بايا‌تىن تولا كاسىل‌داپ تاماقلار قۇرۇپ كەتتى. قالغىنىنى ئۆزۈڭ بىل!

ھېسام يۈگۈرۈپ چىقىپ كوچىنىڭ ئۇ چېتىدىكى باققاللار‌دىن نەشپۈت سېتىۋېلىپ كىردى.

— قارا، غوپۇر، — دېدى زوردۇن شېۋە نەشپۈت يې‌گەچ، — قۇناخۇننىڭ بالىلىرى چاشقانغا كېپەك ئالدۇرمايدۇ دەۋا‌تاتتىڭ، مۇنۇ ھېسامدىن ئۇندىغىدىن ئەمەس ئىكەنغۇ؟

— راست دەيسەن، — دېدى غوپۇر دىڭخۇلۇ، — چاپچال تەرەپ‌نىڭ بالىلىرىغا ئوخشىمايدۇ ـ دە!

— تايىنلىق دىڭخۇلۇنىڭ يېغىنى ئوغرىلايدىغانلاردىن ئەمەس دېگىن!

— پاھ، قىلغان گېپىڭ ئاران شۇما؟ دەريانىڭ ئۇ قېتىدە‌كىلەرمۇ چاغلىقكەن!

دۇكانغا مەھەللىدىكى ئىككى بالا كىرىپ قالمىغان بولسا، بىر مەن، بىر سەن چاقچاق يەنە خېلى داۋاملاشقان بولاتتى. بالىلارنىڭ ھەر ئىككىلىسى ئوردا مەھەللىنىڭ ياش، ئۆگەنچى سازەندىلىرىدىن بولۇپ، ئۆز تەڭتۇشلىرىنىڭ مەشرەپىدە تۇرنى سورايتتى. بالىلارنىڭ بىرى قولىدىكى بولاقنى ئەدەپ بىلەن تۇرسۇن تىمىپنىڭ ئالدىغا قويدى. تۇرسۇن تىمىپقا يېقىنراق ئولتۇرغان شىتىل مىجەز غوپۇر دىڭخۇلۇ بولاقنى يېشىۋېدى، ئىچىدىكى تۇرسۇن تىمىپ ئامراق پەتتازا بولۇپ چىقتى.

— پاھ، تۇرسۇن، بالىلار يېمىڭلارنى ئېلىپ كەپتۇ مانا!

— پىلىكمىكىن دېگەنمىدىڭلار؟ — دەپ شۇئانلا جاۋاب قايتۇردى تۇرسۇن تىمىپ.

— تۇرسۇنكا، مۇنۇ سىراجىدىن بىلەن بىر نېمىنى تالىشىپ قېلىۋېدۇق «ئىسلام يۇزىدە پاختەك» مۇ ياكى «ئىسلام يۇزىدە بەختەك» مۇ؟

— سەن نېمە دەپ ئېيتىۋېدىڭ، ئەبەيدۇللام؟ — دەپ سورىدى تۇرسۇن تىمىپ بىر تال پەتتازىنى ئاغزىغا سېلىپ.

— مەنغۇ «بەختەك» دەپ ئېيتقانىدىم، مۇنۇ سىراج···

— توغرا، — دېدى تۇرسۇن تىنىپ دەررۇ، — بەختەك دېگەنى ئىسلام يۈزىدىكى بەختىخان دېگەن سەتەڭ خوتۇن...

تۇرسۇن تىنىپ قولىنى سۇنۇپلا بۇلۇڭدىكى بېشى يەملەڭلىك دۇتارنى ئالدى ـ دە، داراڭ ـ دۇرۇڭ قىلىپ سازلاپ، ئاغزىدىكى پەتتازىنى شۇمۇگەچ ناخشا باشلىدى:

ئابلاشتىن چىقىپ كەلسەم،
ئىسلام يۈزىدە بەختەك...

زوردۇن شېۋە دەررۇ ئالىقىنىنى ئاقىرىپ كەتكەن مەسكاپ ئۆتۈكىنىڭ قونچىغا ئۇرۇپ ناخشىنىڭ ئاخىرىنى چۈشۈردى:

پەتتازا ئېلىپ كەپسەن،
پېتىر مانتىلار يوقتەك.

دۇكاننى كۆلكە بىر ئالدى. پەتتازا ئېلىپ كىرگەن يىگىت قىزارغانچە ئۆزرە ئېيتتى:

— پېتىر مانتىغا بىز قەرزدار، زوردۇنكا، سېنىڭ بۇ يەردە بارلىقىڭنى بىلمەيلا كىرىپ قاپتىمىز.

— سانايىنەپسەنى مۇشۇ يەرگە كۆچۈرۈۋالدى بۇ، — دېدى يۈسۈپ ۋەھشىي، — يەنە مۇنۇ دىڭخۇلۇمۇ بار.

— ياڭاللا، بىر كۈنى بىر تالايسەنغۇ ئىككىمىزنى، — غوپۇر دىڭخۇلۇ بېشىنى ئىرغاڭلاتتى، — مۇنۇغۇ ئۇدۇل دەريانىڭ ئۇ قېتىغا يۈگۈرەر، مەن قەيەرگە يۈگۈرەرمەن؟

— سەن ئۇدۇل پىلىچى خېڭىغا يۈگۈرەيسەن ـ دە، غوپۇركا! — دېدى بايات تىن جىممىدە ئولتۇرغان ھېسام ئۆزىمۇ سەزمەي.

— مانا، مانا! — دېدى زوردۇن شۆھ، — بالىلار يېتىلىپ قاپتۇ.

— دېدىمغۇ، ئېچىلمۇاتىدۇ بۇ، — دەپ كۈلۈپ كەتتى مۇھەممەت مانجۇمۇ.

ئەنە شۇ چاغلارنى ھېسام ھېچقاچان ئۇنتۇمايدۇ. بەيتۇللا مەدرىسى ئالدىدىكى ئاشۇ كۆرۈمسىز موزدۇزخانىلار ئۇنىڭ قىممەتلىك ئىنستىتۇتى بولغان، ئۇنى چاقچاقلا يېتەكلىگەن، تاۋلىغان، پىشۇرغان...

بەيتۇللا مەسچىتى ئۇدۇلىدىكى ئاشۇ پاكار، كۆرۈمسىز، ئەمما خىسلەتلىك، سەنئەتلىك ئادەملەر ئىشلەيدىغان دۇكانلارنى غۇلجىنىڭ كونا ئادەملىرى ھېلىمۇ ئۇنتۇمايدۇ. سورۇنلاردا ھەمىشە ئۇلارنىڭ گېپى بولىدۇ. چالغان سازلىرى، ئېيتقان ناخشىلىرى، قىلغان چاقچاقلىرى قۇلاق تۇۋۈلىرىدە ھېلىمۇ ژاڭشىپ تۇرىدۇ، ئەسلىنىدۇ. كۆپچىلىك بۇلارنى ئاڭلاپ كۈلۈشىدۇ، ئاھ ـ ئۇھ چېكىشىدۇ، كۆز يېشى قىلىشىدۇ. قوللار مەرھۇملارنىڭ روھىناتلىرىغا ئاتالغان دۇئالارغا كۆتۈرۈلىدۇ. شۇنداق چاغلاردا ھېسامنىڭ يادىغا تېخىمۇ كۆپ نەرسىلەر يېتىدۇ. ئۇ ئاشۇ خاسىيەتلىك چاقچاق مەكتىپىنى، ئادەم كىنەپ، يىغلاپ تۇرۇپ ئەسلىسە ئەرزىيدىغان سۆيۈملۈك ئۇستازلىرىنى قانداقمۇ ئۇنتۇيالىسۇن؟!

ئاھ، سۆيۈملۈك ئىلى، ھايات تۇرۇپ سېنى، تېخى ھايات دىلداش، مۇڭداشلىرىنى قەدىرلىمەيدىغان پەرزەنتلىرىڭنى قانداق مۇ قىلارسەن؟!

17. سەييارە چاقچاقچى

ھېسام بەيتۇللا مەدرىسدە بەش يىل ئوقۇپ، ھېساب، تىل، جۇغراپىيە... قاتارلىق دەرسلەردىن بىلىم ئالغاندىن كېيىن باشلانغۇچ مەكتەپنى پۈتتۈرگەنلىك شاھادەتنامىسىنى ئېلىپ، جەمئىيەت مەكتىپىگە چىقىپ كەتتى. ئائىلە قىينىچىلىقى، سەۋەبتكە بولغان ئىشتىياق تۈپەيلى ئۇ داۋاملىق ئوقۇيالمىدى. راستىنى ئېيتقاندا، ھېسامنىڭ ئوسمۇرلۇك ۋاقتىلىرىدا يۇقىرى سىنىپلارغا ئوقۇيدىغانلار ئاز ئىدى. تۇرمۇش، روزىغار غېمى كۆپىنچە بالىلارنى ئوقەتكە، ھۇنەرگە باشلاپ كېتەتتى.

ھېسام بىرنەچچە زامان بازاردا ھەرخىل ئوقەتلەر بىلەن شۇغۇللانغاندىن كېيىن، ئاتىسىنىڭ زورى بىلەن مىلىچ مال، شاخ، قوراي سودىسىنى ئاساس قىلغان دۇكانغا مىخلىنىپ، شەھەر ئىچى بەيتۇللا ئالدىدا يېڭى ئوقەتكە كىرىشتى. ئالدىنقى بابىمىزدا بايان ئەتكىنىمىزدەك بۇ ھال ئۇزىنىڭ مەدرىسە ئالدىدىكى موزدوز دۇكانلىرىدا، چاقچاق مەكتىپىدە بىلىم ئاشۇرۇشىغا سەۋەب بولدى. يېشىمۇ، ئەقلىمۇ يىلدىن - يىلغا ئېشىپ بېرىۋاتقان ھېسام بۇ كەملەردە ئۆزىدە چاقچاقلىققا بولغان بىر تەبىئىي ئالاھىدىلىكنى سېزىپ يەتمەكتە ئىدى.

ھېسام چاقچاقتا خېلىلا ئېچىلىپ، مەھەللە مەشرەپى ۋە باشقا سورۇن، باشقا ئورۇنلاردا كىشىلەرنىڭ دەققىتىنى تارتىشقا باشلىدى. كىشىلەر «قۇربان قىزىقچىنىڭ چوڭ ئوغلى ئاتىسىنىڭ ئۇدۇمىنى ئالغۇدەك، ئۆزىنىڭ تەقلى - تۇرقى، مېڭىش - تۇرۇشىمۇ بىر كۆلكىغۇ!» دەيىشىپ يۈرگەن كۆنلەردە توپىسى مۇنبەت، سۆيى شېرىن بۇ يۈرتنىڭ قۇچىقىدا؛ مەھەللە - مەھەللە، سورۇن - سورۇنلاردا پېشقەدەم چاقچاق ئۇستىلىرىنىڭ

ئىزلىرىنى بېسىپ، يېڭى، ئۆسمە چاقچاقچىلارمۇ يېتىشىپ چە-قىۋاتاتتى.

ئىلى دىيارى ئەزەلدىن ناخشا ـ مۇزىكا، كۈلكە ـ چاقچاقچە-لىقى بىلەنمۇ مەشھۇر. ئىككى ئېغىز چاقچاق گەپنى ئەپلەپ قىلالمايدىغان، تېگى بار ھەزىلنى دەررۇ ئاڭلاپ چۈشىنەلمەيدىغان ئادەم ئۆزىنىڭ ئىللىلىقلىقىدىن شۇبھىلەنسە ئارتۇق كەتمەيدۇ. مانا شۇنداق يۇرتنىڭ قىزىقچىسى، گەپچىسى بولۇپ باش كۆتۈ-رۈپ، تونۇلۇپ چىقماق ئاسان ئىش ئەمەس. بۇ خۇددى «دىۋىنىڭ بەكىسى ئادەمگە شەمشەر بولىدۇ» دېگەندەك بىر ئىش.

ئىنسان نېمە ئىش بىلەن شۇغۇللانسا، شۇ ئىشنىڭ ئەھلىلە-رى بىلەن ئۇچرىشىدىغان گەپ. چاقچاقچىلىق ئالاھىدىلىكىنى جارى قىلىش ئىستىكىگە چۈشكەن ھېسام ئۆزىگە ئوخشاش چاق-چاق ئىزدەنگۈچىلىرى بىلەن ئۇچرىشىپ «نەيزىسىنىڭ ئۇچىنى، شەمشىرىنىڭ بىسىنى» سىناپ بېقىش كويىدا ئىدى. «تىلىسەك تاپارسەن» دېگەندەك ئانچە كۆپ ساقلاتمايلا مەھەللە مەشرەپلىرى-نىڭ بىرىدە ئۇ قارادۆڭ مەھەللىسىدىكى سازەندە ھەم چاقچاقچى مەتىمىن ماماخ بىلەن بىر سورۇندا بولۇپ قالدى. قارادۆڭ تەۋەسىدە تۇرسۇن ئامان، تۇرسۇن چۈجە ۋە مەزكۇر ماماخ ئۇچە-لىسى يېتىلىۋاتقان ئەلنەغمىچى ۋە چاقچاقچىلاردىن سانىلاتتى. ئۇلارنىڭ نامى غۇلجا شەھىرىدە خېلى تونۇشلۇق بولۇپ، نېرىسى بايانداي، بېرىسى جىرغىلاڭغىچە ھەر بىر مەھەللە مەشرەپ، توي ـ تۆكۈن سورۇنلىرىغا تەكلىپ قىلىناتتى. كۆنچى مەھەللە-سىدىكى ئەيسا تۇلكىمۇ شۇ ئەتراپنىڭ «ئالغۇر» لىرىدىن بىرى بولۇپ، مىجەزىگە يارىشا پات ـ پات قوشنا «كاتەك» لەرگە، باشقا مەھەللىنىڭ سورۇنلىرىغا تەكلىپ بويىچە قەدەم تەشرىپ قىلاتـ-تى.

شەھەر ئىچىدىكى مەھەللە مەشرىپىدە ھېسام بىلەن ماماخ بىر ـ بىرسى بىلەن ئىچكىرىلەپ تونۇشتى. ئورتا بوي، قارىقۇمـ-چاق، كۆزلىرى يوغان، ساقاللىق يىگىت مەتىمىن ماماخمۇ ئۆز ئالدىغا ئالاھىدىلىكى بار ياش بولۇپ ھەم چالاتتى، ھەم ئېيتاتتى،

هەم چاقچاق قىلاتتى، بولۇپمۇ ئالدىنقى ئىككى ئالاھىدىلىكى غالىبىراق ئىدى. ھېسام ماماخنىڭ ئاق كۆڭۈل، ئوچۇق - يورۇق مىجەزىنى ياقتۇرۇپ قالدى. نۆۋەتتىدە مەمتىمىن ماماخمۇ ھېسام-نىڭ ئىنكاسىنىڭ تېزلىكىنى بايقىدى. ھېسامنىڭ مەھەللىسىدە-كى مەشرەپتە ماماخ ئۆزىنىڭ ھەر تەرەپلىمە ماھارىتىنى خېلىلا ئوبدان كۆرسەتتى. ئۇ شۇ زامانلاردا ئەل ئىچىدە تارقىلىپ يۈر-گەن يېڭى ناخشىلارنى تېرىپ ئېيتىشقا خېلى چەۋەر ئىدى. ئېلىدا بۇنداق چالغۇچى، ناخشىچىلار ھازىرمۇ خېلى نۇرغۇن. ئۇلار كىشىلەرنىڭ ھېسسىياتىنى غىدىقلايدىغان تېكىستلەرنى ئالايىتەن ئىزدەپ تېپىپ، ناخشىغا سېلىپ ئېيتىدۇ - دە، شۇ ئارقىلىق ئۆزلىرىمۇ شۆھرەت تاپىدۇ.

نەغمىدىن كېيىن مەشرەپ ئەھلى ماماخ بىلەن ھېسامنى «بىر قەپەس» تۇتۇشتۇرۇپ قويدى. ئادەتتە مەشرەپ ۋە ياكى ھاشقا سورۇنلاردا چاقچاقچىلارنىڭ بۇنداق تۇتۇشۇشلىرى مۇنداق بولاتتى؛ سورۇن ئەھلىلىرىدىن بىرەرى مەلۇم چاقچاقچىغا گەپ تاشلاپ، شۇ يەردە ئولتۇرغان يەنە بىر چاقچاقچىنىڭ ئۇنى پىسەن-تىگە ئالمايۋاتقانلىقى، بۆلەك بىر سورۇندا بۇ ھەقتە بېشارەت بەرگەنلىكىنى يالغاندىن (غايىۋانە) قېقىتىپ بىلدۈرىدۇ. بۇنىڭ بىلەن «تەھدىتكە ئۇچرىغان» چاقچاقچى شۇ سورۇندا ئولتۇرغان رەقىبىگە «جەڭ ئېلان قىلىدۇ» ياكى شۇنىڭغا يېقىن بىرەر ئىپادە بىلدۈرىدۇ. شۇ تەرىقىدە بىر سەن، بىر مەن ئېلىشىش باشلە-نىپ، ئىككى چاقچاقچى گەپتە ئۆزەدىشىدۇ. ئەتراپتا ئولتۇرغاز-لار بىر ئۇنىڭغا، بىر بۇنىڭغا يان بېسىپ، يەل بېرىپ، چاقچاق-چىلارنىڭ ئوتىغا ماي قۇيۇشىدۇ. چاقچاق شۇ تەرىقىدە قىزىيدۇ، يېڭىدىن - يېڭى، ئاجايىپ ئوخشىتىشلار، سۈپەتلەشلەر، يۇمۇر لەتىپىلەر پەيدا بولىدۇ...

ئۇ كۈنى ماماخ بىلەن ھېسام ئۇنچىلىك ئۇزاق تۇتۇشالمە-دى. سەۋەبى، بىرىنچىدىن، ماماخ شەھەر ئىچى مەھەللىسىگە مېھمان ئىدى. ئىككىنچىدىن، ھېسام سورۇن چاقچىقىغا تېخى يېڭى، تەجرىبىسىز ئىدى. شۇنداقتىمۇ ئۇ ئۆز ماھارىتىنى دەس-

لەپكى قەدەمدە بىر قەدەر نامايان قىلدى.

مەتىمىن ماماخ قايتىپ بارغاندىن كېيىن قارادۆڭلىك چاقچاقچى بۇرادەرلىرىگە ھېسام ھەققىدە سۆز قىلدى بولغاي، ئىككىنچى ھەپتىسى ھېسام قارادۆڭدىكى بىر مەشرەپكە تەكلىپ قىلىندى. بۇ كۈنى ھېسام تۇرسۇن ئامان، تۇرسۇن چۈجە قاتارلىق گەپچىلەر بىلەن چاقچاقتا بىرەر قۇردىن تۇتۇشۇپ كۆردى. تۇرسۇن ئامان ھە دېگەندە ئانچە كىرىشەلمىدى. يېڭىياچە تونۇشىنىڭ مىجەزى يوچۇن بولىدۇ دېگەن شۇ. ھېسام ئۆزىنىڭ مىجەزىگە يارىشا، تالاغا قول چايقىغىلى چىققان پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ باشقىلاردىن تۇرسۇن ئىسىملىك ئىككى چاقچاقچى ھەققىدە بەزىبىر نەرسىلەرنى سوراپ بىلىۋالدى. تۇرسۇن ئامانىنىڭ ئەسلىي ئىسمى تۇرسۇن بەختى بولۇپ، ئامان ئىسمى ئۇنىڭ مىجەزىگە يارىشا قوشۇلۇپ قالغانىدى. سەۋەبى ئۇ بازاردا، مەھەللىدە، سورۇندا كىم بىلەنلا كۆرۈشمىسۇن، ئىككى گەپنىڭ بىرىدە قولىنى كۆكسىدىگە قويۇپ «ئامان بولايلى» دەپلا تۇراتتى. ھېسام مېھمان بولغاچقا تۆردە بەخىرامان ئولتۇرۇۋەردى. پەقەت تۇرسۇن چۈجە بىر قۇر چوقىلاپ، نۆۋەت تۇرسۇن ئامانىنىڭ ئېغىز ئېچىشىغا كەلگەندە ئۇ تەمكىنلىك بىلەن «ئامان بولايلى» دىن بىر كەلتۇرۇۋېدى، ئۆي ئىچىدە قىيقاس چىقىپ كەتتى. تۇرسۇن ئامانمۇ گويا جەڭدە پىستىرمىغا ئوچرىغان «دۈشمەن» دەك ھەدېمەيلا ئالاقزادە بولۇپ قالدى، كېيىنكى گەپلىرىمۇ دېگەندەك چەك باسمىدى. ئۇ ئىچىدە «بۇ غىلاي كۆزدىن ھەزەر قىلىش كېرەككەندە!» دەپ ئويلىدى.

گەپكە ـ گەپ كەلگەندە شۇنى قىستۇرۇپ ئۆتمەك لازىمكى، ھېسامنىڭ ئاستىرتىن ئەھۋال ئىگەللەپ، ئۇشتۇمتۇت ھۇجۇم قىلىدىغان چاقچاق ئادىتى كېيىنكى ۋاقىتلاردا تېخىمۇ كامالىغا يەتتى ۋە ھازىرمۇ قالغىنى يوق.

شۇنىڭدىن ئېتىبارەن ھېسامنىڭ ئاستا ـ ئاستا «ئايىغى چىقىش» قا باشلىدى. ئۇ مەھەللە ئىچى ۋە سىرتىدىكى مەشرەپ ۋە توي ـ مەرىكە سورۇنلىرىغا پات ـ پاتلا قاتنايدىغان بولدى.

بۇ سورۇنلاردا ئۇ يېڭى «رەقىبلەر» بىلەن تونۇشاتتى ۋە ئېلىشاتتى. بۇنىڭ ئەلۋەتتە چاقچاقچىلىق ماھارىتىنىڭ ئۆسۈشىگە پايدىسى بار ئىدى. كۆنچى مەھەللىسىدىكى ئەيسا تۇلكە بىلەن ئۇدا ئىككى سورۇندا تىركەشتى. ئەيسا تۇلكە سورۇن كۆرگەن چاقچى ئىدى. ئانچە - مۇنچە گەپكە پىسەنت قىلماي، كۇلۇپلا ئولتۇرۇۋالاتتى. پەيتىنى تېپىپ ماراپ چىشلەيتتى. شۇ كەملەر-دە ئۇنىڭ خېلى نامى چىقىپ قالغاچقا، سورۇندىكى ياش بالىلار ئەيسا تۇلكە گەپ قىلسىلا كۇلەتتى. بۇمۇ كېيىنكى ۋاقىتلاردا ھېسامنىڭ ئاغزى ئېچىلىشىغىلا ھەممە ئادەم كۇلۇپ، باشقا چاقچىلارنىڭكىگە ئىلغاپ كۇلگەندەك بىر ئىش ئىدى.

بىر قېتىم ئەيسا تۇلكە ئۆز مەھەللىسىدىكى بىر سورۇنغا ھېسامنى ئالايىتەن باشلاپ باردى. ئۇ كۇنى نەدىن پەيدا بولغاڭ-كىن، توپىدەكدىكى دۇڭ شوپاكدىن قايتقان ئىككى مەست سو-رۇنغا كىرىپ قالسا بولمدۇ. ھېلىقى ئىككىسى ئەيسا تۇلكىنىڭ يېقىن ئاغىنىلىرى ۋە بىر مەھەللىلىكلىرى ئىدى. دەسلىپىدە ئىككىيلەن خېلى جىم ئولتۇردى، ئىسسىق ئۆيگە كىرگەندىن كېيىن كەيپى كۆتۇرۇلۇپ كەتتىمۇ، سورۇننى مالىمان قىلغىلى تۇردى. ھېسامنىڭ تىلى تىزگىنسىز ئاتتەك چاقچاقلا ئىنتىلىپ تۇرغان مەزگىللىرى بولغاچقىمۇ، ئەيسا تۇلكىگە قاراپ چاقچاق قىلدى:

— ھوي ئەيساكا، ھوي ئەيساكا، ئىنىكلاردا ئوپۇر - توپۇر-چىلىك بولۇپ كەتتىغۇ؟

ئەيسا تۇلكە ھېلىقى ئىككى قەغىش مەستكە بىر قارىۋېلىپ جاۋاب قايتۇردى:

— بىزنىڭ ئىندىغۇ مۇنداق جانۋارلار يوق بولىدىغان، سەن سۇ دەرۋازىدىن باشلاپ كەلمىگەنسەن ھېسام؟

— سەن ئەمەس ئىنىغا قالايمىقان مېھمان باشلايدىغان!

— سەن ئەمەس ئىككى مەس غوۋغا قىلسا يەر تەۋرەۋاتامدۇ دەيدىغان!

— سەن ئەمەس مېھماننى تۆرگە چىقىرىپ قويۇپ، قۇيرۇ-

قىڭنى تالايدىغان! ... .

چاقچاق تازا قىزىۋاتاتتى، ئۇنىڭغۇچە ھېلىقى ئىككى مەستىنىڭ بىرى داستىخاننى ئاتلاپ ئۆتۈپلا ھېسامنىڭ كانىيىنى سىقىتى.

— ئەيسا ئاكامغا ھۆرۈ ـ پۆرۈ دەيسەنغۇ؟ ـ ھېسام ھەم چۆچۈپ، ھەم ئەتەي كەينىگە سەل داجىپ ۋارقىرىدى:

— ھوي ئەيساكا، مەھەللەڭنى كۆنچى مەھەللە دەۋاتاتتىڭ، كۆنچى مەھەللە ئەمەس، سۈپۈرگىچى مەھەللىسىمۇ نېمە؟

ئۇنىڭغۇچە ئەيسا تۈلكىمۇ، ئۆي ئىگىسىمۇ مەستىنىڭ قولىنى سىلكىپ تارتقۇشلىدى. ئەسكىلىك قىلغىنىنى بايقاپ قالغان مەست غەرلىككە سېلىپ:

— قېنى، بىر چاقچاق كەلتۈرۈڭ‌ەت سۇ دەرۋازىلىق، بولمىسا قولۇم بوينۇڭدا تۇرىۋېرىدۇ، — دېدى.

ھېسام دەررۇ چاقچاق كەلتۈردى:

— ھوي ئاداش، مۇشۇ بوغۇشۇڭدا نەچچە سۈپۈرگە چىقارمەن.

قىيىقاس كۈلكىلەر ئارىسىدا ھېلىقى يىگىت قولىنى شاپپىدە ئاجرىتىۋالدى.

مەستىنىڭ يەنە بىرى تاكى سورۇن تۈگىگىچە يېشىلمىدى. قايتارغا يېقىن ئۇ ھېسامغا خىرىس قىلدى:

— ھەي ئاۋاق ئاداش، قايسى يول بىلەن قايتساڭلارلا ئۇرمەن.

سورۇن تۇزۇلگەن ئۆينىڭ ھويلىسىدىن ئۆستەڭ ئېقىپ ئۆتەتتى. ھېسام دەررۇ شۇنى يادىغا ئالدى.

— بولدى، سۇ بىلەنلا كېتەي، — دېدى ئۇ.

كۈلكە ئارىسىدا ئىككىنچى مەستىمۇ جىمىقتى. ھېلىقى ئىككىلەنىنىڭ قىلىقىدىن قاتتىق نومۇس قىلغان كۆنچى مەھەللىنىڭ جىگەرلىك يىگىتلىرى ھېسامغا ئۆزرە قويدى.

— پەرۋا قىلما ئاداش، بۇلارنىڭ جاجىسىنى ئۆزىمىز بېرىمىز. كۆرۈشۈپ تۇرايلى.

ھېسامنىڭ چاقچاقچىلىق ھاياتى ئەنە شۇنداق باشلاندى. بەيـ
گىگە چۈشكەن ئاتنىڭ تۈيىقى قىزىغاندەك سورۇن كۆرگەنسېرى
ئۇنىڭ يېڭىدىن - يېڭى سورۇنلارغا بارغۇسى، چاقچاق قىلغۇسى
كېلىپ تۇرىدىغان بولدى. بۇغۇ ياخشى ئىدى، شۇغىنىسى مەدرە-
سە ئالدىدىكى دۇكان كۆپىنچە تاشلىنىپ قالاتتى. قۇربان تېرىچى
نامازغا ۋاقتىدا كىرەلمەي ياكى توي - تۆكۈن، نەزىر - چىراغقا
ۋاقتىدا بارالماي جىمە بولاتتى. ئۆزىنىڭمۇ كېسەلنىڭ كۈچىدىن
ئورۇقلاپ ئىلىڭ - سىلىڭ يۈرگەن چاغلىرى ئىدى. شۇنداق
كۈنلەرنىڭ بىرىدە، ئۇنىڭ تازا رەللە بولۇپ تۇرغىنىنىڭ ئۈستىگە
ئاخشام بارغان ئۆيدە ئۇخلاپ قېلىپ، ۋاقچە قايتىپ كېلىۋاتقان
ھېسام دۇكان ئالدىدا پەيدا بولدى.

قۇربان تېرىچى ئوغلىنىڭ دەل ۋاقتىدا پەيدا بولغىنىدىن
خۇشاللاندىيۇ، بايىقى جىلىچىلىكىنىڭ كۈچىدىن ھېسامغا بىر
ھومايدى.

— ھە، سەييارە چاقچاقچى، بارمۇ سەن بۇ دۇنيادا زادى؟

— دېدى ئاچچىقى بىلەن.

گەپچى دېگەن گەپچىدە، قۇربان قىزىقچى ئوغلى ھېسامنى
ئالامەت بابىدا بىر كەلتۈرگەندى.

18. قوشنىسىنى ئەدەپلەش

شۇ كۈنلەردە مەھەللىدە توساتتىن توخۇ ئوغرىسى پەيدا بو-لۇپ قالدى.

توخۇ دېگەنغۇ تايىنلىق پۇلغا يارايدىغان نېمە، بىراق بۇ ئىشنىڭ ئەنسىزچىلىكى يامان. ھەر كۈنى ئەتتىگەندە مەھەللىدە «بَۇگۇن پالانچىنىڭ كاتىكىدىن مانچە توخۇنى ئوغرى ئاپتۇ» دې-گەن خەۋەر تارقىلىۋەرگەندىن كېيىن «بىر گۆرگە سۇ كىرسە مىڭ گۆردە ئەنسىزچىلىك» دېگەندەك ئىش بولۇپ، ھەممە ئادەم دەككە ـ دۈككىچىلىكتە قالاتتى. چوڭلارغا غەم ـ ئەندىشە، بالىلارغا ئويۇن بولۇپ بېرەتتى.

— ئۇھ، ھېكىملەرنىڭ ئۇچ توخۇسىنى ئوغرى ئاچىقىپ كېتىپتۇ، ئەمدى نۆۋەت بىزگە كەپتۇ، — دەپ تالادىن ھايا-جانلىنىپ يۈگۈرۈپ كىردى قېيۇم. ھېكىم دېگىنى ئۇنىڭ تەڭ قۇرام ئاغىنىسى بولۇپ، ھېسابلار بىلەن تام قوشنا ئىدى.

— ئاغزىڭغا سەڭگى ـ ساپا، توۋا قىلدىم دەۋەت، — قاچا يۇيۇۋاتقان ھەسەلخان ئەنسىزلەندى، — كۈندە تۆت ـ بەش تۇخۇم كاكىلاپ بېرىۋاتقان ئاشۇ توخۇلارنى يامان كۆزدىن ساقلىغاي خۇدايىم. دېمىسىمۇ بىر تېپىتىنچ مەھەللە ئىدى بۇ، نەدىن پەيدا بولدىكىنتاڭ بۇ نەس ئوغرى.

— بولدى كۈچىمەڭلار، بالا دېگەن ئويناپ ھەر نېمە دەيدۇ. ھاي قېيۇم، ماڭ توخۇلارغا دان بېرىۋەت. ئاندىن ئەتە ـ ئاخشى-مى توخۇلىرىڭغا ياخشى قارا. مۇشۇ مەھەللىدە كىم بىكار، ئابدۇرېھىم سوغىنىڭ قارا ئىتى بىلەن سەن بىكار.

قۇربان تېرىچى بىر يولى ئۇزاقراق سۆزلىۋەتكەچكىمۇ، خې-لىغچە يۆتىلىپ بېسىقمىدى. كېسەل ئۇنى كۈنسېرى چېقىپ بېرىۋاتاتتى.

ئاخشىمى ھېسام دۆكاندىن قايتىپ كېلىپ، توخۇ ئوغرىسىنىڭ گېپىنى يەنە بىر مۇنچە ئاڭلاپ يېتىپ قالدى.

ئەتىسى ئەتىگەندە ھېسام ئادەتتى بويىچە ئۆيدىن بالدۇر چىقىپ دۆكانغا ماڭغانىدى، خۇدانىڭ قۇتلۇق كۈنى دەرۋازىسى ئالدىدىكى ئورۇندۇقتا قاققان قوزۇقتەك ئولتۇرىدىغان، قاچان تاماق يەپ، قاچان ئۇخلايدىغىنىنى بىلگىلى بولمايدىغان تام قوشنىسى - بېشىغا قىش - ياز ئۆزىدىن يوغان قۇلاقچا كىيىۋېلىپ، تۆگۈلۈپلا يۈرىدىغان كېرىم دېگەن كىشى يەنە ئەتىگەنلىك ۋايسىشى بىلەن ئۇنىڭ يولىنى توستى.

— ھە، ھېسامدىن، بۈگۈن نېمە خەۋەرلەر بار. مەھەللە ئىچى قانداقراق؟ توخۇ - تۇمانلار ئوغرىدىن ئامانمۇ؟

— ئۇقمىدىم، — دېدى ھېسام ئانچە خۇشياقماي، — بۈگۈن بىرەر كۈن دەم ئالغاندۇ ئوغرىمۇ ھەرقانچە بولسا ...

— گېپىڭنى قارا، بۆۋەك جۇمۇ سەن. سەندە يېڭى گەپ بولمىسا مانا مەندە بار. ئاۋۇ پازىلنىڭ كاتىكى قۇرۇپتۇ بۈگۈن.

— ئۆزىڭىز بىلمىدىكەنسىزغۇ كېرىمكا، يەنە مەندىن سوراپ نېمە قىلىسىز؟ يە ئوغرىلار ھەر كۈنى سىزگە ئىشلىرىدىن مەلۇمات بېرىپ ئۆتەمدۇ؟ — ھېسام ئادەتتىنى ئۇنتۇيالماي، گەپنى چاقچاققا بۇرىدى.

— داداڭدەك تىلىڭ ئاچچىق كىسپۇرۇچ جۇمۇ سەن. ساڭا گەپ قىلغان تىلىمزە، ھوي، ئوغرىدىن ھەرقايسىڭمۇ ھېزى بول دېگىنىم بۇ، كۆيۈنگەننى ئۇقمايدا!

مەھەللىدە ھەرقانداق ئىش يۈز بەرسە، مەيلى ئۇ قانداق ئىش، قانچە خۇپىيانە ئىش بولمىسۇن، كېرىم دېگەن بۇ كىشى جەزمەن ئالدىن خەۋەردار بولاتتى. مەھەللىدىن چىقىدىغان، مەھەللىگە كىرىدىغان ھەرقانداق ئادەم ئۇنىڭ ئالدىدىن ئۆتمەي ئىلاج يوق ئىدى. ئالدىدىن ئۆتكەن ھەرقانداق ئادەمگە، مەيلى ئۇ ئەر بولسۇن، ئايال بولسۇن، ياش بولسۇن قېرى بولسۇن، ھەتتا خوراز قەدەل سېتىۋالغىلى چىققان كىچىك بالا بولسۇن، كېرىم ئاخۇن نەچچە ئېغىز پاراڭ قىلماي ئۆتكۈزمەيتتى. شۇڭا، بۇ

مەھەللىدىكىلەر ئۇنىڭغا كېرىم سىكرىت دەپ لەقەم قويۇۋالغان-دى.

— بالىموي، قاراپ باققىنا، كېرىم سىكرىت دوقمۇشتا بارمىكىن، بازارغا چىقىپ كېلەي دېۋىدىم، — دەيتتى بەزىبىر چوڭلار.

— ئوۋۇش، تويغا ۋاخ قالمىغان بولدۇم، كېرىم سىكرىت دەرۋازىسى ئالدىدا چوقچىيىپ ئولتۇرىدۇ، ماڭمۇۋېرەي دېسە بەش سائەت گەپكە تۇتىدۇ ئادەمنى، سىلكىۋېتەي دېسە، يانا... .

مۇنداق گەپلەر ھېسامنىڭ ئۆيىدىمۇ پات - پات بوپقالاتتى. گايىدا قۇربان تېرىچى نەپسىنى گىزىلدىتىپ قاياپ قالاتتى.

— ئانىسى تالاغا تۇغۇپ قويغان ئاداشمىكىنتاڭ بۇ، يا ئۆيىگە كۆڭۈلسىزمىكىن. نېمىدېگەن ئولتۇرغان گەپ تالادا بۇ، ھۆكۈمەت جالۇن[1] بېرىدىغاندەك. بىر كۈنى بىر تىللايمەن!

ئادەم دېگەن قىزىل يۈزلۈك بولىدۇ. ئۇنىڭ ئۇستىگە قوشنا - قولۇم ئادەم، كۈنلەر شۇ تەرىقىدە ئۆتمۈۋېرەتتى، قۇربان تېرە-چىمۇ گېپىنى بوغۇزىغا يۇتۇپ يۇرىۋېرەتتى. كېرىم سىكرىت بولسا ئۆزىنىڭ كونا قىلىقىنى دۇاملاشتۇرۇپ، ئۆتكەن - كەچ-كەنلەرنىڭ پەيزىنى ئۆچۈۋېرەتتى.

— ھە، نەگە ماڭدىڭلا ئاداش شۇنچە ئالدىراپ، قاشقادىن تۇغقانلار چىقامدىكەن يا؟

— ھوي ساڭىخىنده، سالامىلەيكۇم، نەگە تاۋاق قىلىپ ماڭدىلا، گۆشنانمۇ يە بولدۇرۇپ مانتىمۇ؟

— توختىغىنا ساقام، ھە ئاپاڭ بىلەن داداڭ يېقىنىنىڭياقى سوقۇشتىمۇ؟

- .....

مەھەللىدىكىلەر بۇ غەلىتە مىجەزلىك ئادەمدىن جاق تويۇشقا-نىدى. بىراق كىممۇ ئۆزىنى ئالدىراپ، بالدۇر ئەسكى قىلىۋالغۇسى كەلسۇن دەيسىز. شۇنىڭ بىلەن كېرىم سىكرىتمۇ قۇ-

---

① جالۇن - ماڭاش دېمەكچى.

راق كۆپسىنى تېگىگە تۆت قاتلاپ قويۇۋېلىپ، دەرۋازىسى ئالدىدىكى خىزمىتىنى بەخىرامان داۋام قىلاتتى.

كېيىنكى چاغلاردا، بولۇپمۇ مەدرىسە ئالدىدىن دۇكان ئېچىپ، ئالدىراپ ماڭىدىغان بوپقالغاندىن بېرى ۋە يەنە بىر جەھەتتىن، يېشى چوڭايغاندىن بۇيان ھېسسىياتچان بولۇپ كېتىپ سىكرېتىنىڭ يول توسۇشلىرىغا ۋە لاۋزا گەپلىرىگە دىققەت قىلىدىغان ۋە سەل - پەل تېرىكىدىغان بوپقالغانىدى.

— ھە، ھېسسىياتچان، دادا ئۆيىنە يۆتىلەمدۇ كېچىچە؟ ھەي ئەھۋالى چاتاقراق جۇمۇ قۇنۇقمىنى.

— توختىغىنا ھېسسىياتچانلىرىنى، ئاڭلىسام سېنى نە - نەلەرگە مەشرەپلەرگە ئېيتقۇدەك دەيدۇ، ئۆرۈم - چۆرۈم بېرەمدۇ؟

— توختىساڭا بالا، نەگە مۇنچە ئالدىراپ؟ ھاي ... كېتەر جاھانىنىڭ كارى، ئولتۇرغىنا بىرەردەم، ئاپتاپ خوي چىقىپتۇ، تازا بىر تاتلىشۋالايلى.

ھېسسىياتچانغۇ گەپكە بوش كەلمەيتتى، بىراق كونىلارنىڭ «سۇنى سەپ سىگار يەرگە، گەپنى قىل سىغار يەرگە» دېگەن دانا ماقالىنى يادىغا ئالدى. كېرىم سىكرېتنى ئانچە - مۇنچە گەپ ئۆتىدىغان ئادەملەردىنمۇ ئەمەس ئىدى. شۇڭا، ھېسسىياتچانلىق قىلىدىغان بىردىنبىر ئىشى پەرۋا قىلماي ئۆتۈپ كېتىش بولاتتى. بىراق، كېرىم سىكرېتنى ئانچە - مۇنچە قاتتىق - قوپاللىقنى ھار ئېلىپ كېتىدىغان ئادەملەردىنمۇ ئەمەس ئىدى. خۇددى باشقا ئادەملەرگە قىلغىنىدەك، ھېسسىياتچان بۇگۈن پەرۋا قىلماي ئۆتۈپ كەتسە، ئەتىسى يەنە ئۆز گېپى، قىلىقىنى قىلمۇ ھەتتى.

بارغانسېرى ھېسسىياتچانغا بۇ ئادەمنىڭ ئەدىپىنى بىر بېرىپ، ئىككىنچىلەپ كوچىدا ئولتۇرمايدىغان ياكى ئاز ئولتۇرىدىغان، ئولتۇرسىمۇ خەقنىڭ ئىشىغا چېپىلمايدىغان قىلمۇھىتىش كېرەك ئىكەن دېگەن بىر خىيال پەيدا بولۇپ قالدى.

بىر ئاخشىمى ھېسسىياتچان ھەرەمباغ مەھەللىسىدىكى بىر مەشرەپ-ئىتىن بالدۇرراق قايتىپ قالدى. نامازغا خۇپتەن ۋاقتىدىن ئۆتكەن مەزگىل بولسىمۇ، ئاي قاراڭغۇسى بولغاچقا كوچىدا ئادەم -

ئىنسان كۆرۈنمەيتتى. ئىزغىرىن شامال تەننى جۇغۇلدىتاتتى. يىراقتا ئىتلارنىڭ ئەنسىز، توختاپ ـ توختاپ ھاۋشىشى ئاڭلىنىاتتى. يېقىنلا يەردە ئېچى پۇشقان ئاشسىق يىگىتنىڭ دەردلىك ناخشىسى قۇلاققا ئۇرۇلاتتى.

سېنى دېدىم، سېنى دېدىم،
كەچتىم بۇ جاندىن.

ھېسام ناخشا ئاۋازىغا قۇلاق سالغاچ، ئۆز كوچىسىغا قايىرىلدى. ئەمدىلا نەچچە قەدەم ئېلىۋېدى، نېرىدىن بوش يۆتەل ئاۋازى ئاڭلاندى. ھېسام بىر چۆچۈپ، قەدىمىنى توختاتتىمدە، ئالدى تەرەپكە سىنچىلاپ قارىدى. قاراڭغۇدا، ئالتە ـ يەتتە قەدەم نېرىدا، تام تۈۋىدە بىر قارا كۆلەڭگە كۆرۈندى. ھېسامنىڭ يۈرىكى دەررۇ ئورنىغا چۈشتى. قارا كۆلەڭگە ئادىتىنى تەرك ئېتەلمەي، يېرىم كېچىگە يېقىنلاشقان شۇ مەھەلدىمۇ جاپا چېكىپ تالادا ئولتۇرغان كېرىم سىكرىت ئىدى.

— كىم ئۇ؟ قوشنىلارما؟ ۋەلىمۇ، ھېسامىدۇنمۇ، يە ئالماس پاقىمۇ؟ كىم سەن؟

ھېسام يېنىك دەسسەپ، تىن چىقارماي كوچىنىڭ ئۇ قېتىدىنراق ئەگىپ ئۆتۈپ كەتتى. ئارقىدا كېرىم سىكرىتنىڭ بوغۇلغان ئاۋازى يوقالدى:

— قايسىڭ بولساڭ مەيلى، بىردەم كېلىپ پاراڭ سېلىشمامسەن، ۋاي توخۇلارەي!

كېرىم سىكرىتنىڭ ئاخىرقى گېپىنى ئاڭلاپ، ھېسامنىڭ يادىغا توخۇ ئوغرىلىقى كېلىپ قالدى. بۇ خىيالىمۇ ئۇزۇن داۋام لاشمىدى، كاللىسىدا باشقا بىر ئوي پەيدا بولدى.

ئەتىسى خۇپتەندىن كېيىن كېرىم سىكرىت يەنە كوچىدا سوغۇق يەپ، مەھەللە بېقىپ ئولتۇراتتى. يەر ـ جاھان تىمتاس، تۇنۇگۈنكىدىنمۇ ئاي قاراڭغۇسى ئىدى. قېرىشقاندەك بۇ كوچىدىن ئاندا ـ ساندا ئۆتكەنلەرمۇ نېرىقى قاتتىن مېڭىپ ئۆتۈپ كېتەتتى. كېرىم سىكرىت يوغان جۇۋىغا يۆگىنىپ، قۇراق كۆپىنىڭ ئۈستىدە چوقچاراپ ئولتۇرغىنىچە بىردەم ئۆزە خورەك تارتىپ،

بىر دەم چۆچۈپ ئويغىنىپ ئەتراپىغا قارايتتى. خىيالىدا ئالدىمدىن بىرەرسى ئۆتۈپ قالسا، توختىتىۋېلىپ گەپكە تۇتسام، بىرەر بىر يېڭى ئىشلاردىن خەۋەر تاپسام، دەپ ئويلايتتى.

قانچىلىك ۋاقىت ئۆتتىكىنىتاڭ، بىر چاغدا ئۇنىڭ يېنىدىلا بىر شەپە پەيدا بولدى، چۆچۈپ قارىۋىدى، بىر كۆلەڭگە كۆرۈندى. كېرىم سىكرېتنىڭ ئالدىدا ئاجايىپ غەلىتە، قورقۇنچلۇق بىر مەخلۇق - باشتىن - ئاخىرىغىچە ئاپئاق بىر جاندار تۇراتتى.

— يانەۋزەمبىللا، ياخۇدايا ئۆزۈڭ بار. لاھەۋلا ۋەلاقۇۋۋەتا، ئىللا بىللاھى ئەلىيۇل ئەزىم! — كېرىم سىكرېتنىڭ جان - ئىمانى چىققۇدەك بولدى، جىمى ئەزايى تىترەپ، ئورنىدىن سەكرەپ تۇرۇپ كەتتى. ھېلىقى ئاپئاق مەخلۇق ئۇنىڭغۇچە ئاغىل - تاغىل سەكرەپ ئۇنىڭ ئەتراپىدا ئۇسسۇل ئويناشقا باشلىدى. مەخلۇق ھەر سەكرىگىنىدە ئەزايى بەدىنىدىكى قوڭغۇراقلار ۋەھەمىلىك جىرىڭلايتتى.

— يا...ياتاللا، تو...توۋا قىلدىم، لاھەۋلا ۋەلاقۇۋۋەتا... كېرىم سىكرېت جالاقلاپ تىترىگىنىچە ئۆزۈن جۇۋۇسىغا پۇتلىشىپ، يۆگىلىپ، لاي سۇۋاق ئورۇندۇققا سۇنايلىنىپ قالدى، ئېسى خىرەلەشتى، قۇراق كۆرپىسى يېرگە سىيرىلىپ چۈشتى. ....

ئەتىسى مەھەللە - كويدىكىلەرنى ھەيرانلىققا چۆمدۈرۈپ كېرىم سىكرېت دەرۋازىسى ئالدىدا كۆرۈنمىدى، ھەتتا نەچچە كۈنلەرگىچە لاي سۇۋاق ئورۇندۇق بوش - بىكار بوپقالدى. مەھەللىدە ئۇنى ئاغرىپ قاپتۇ دېگەن خەۋەر تارقالدى. ئۇم جاماەت، قولۇم - قوشنىلار ئۇنى يوقلاپمۇ كىرىشتى. يوقلاپ چىقانلارنىڭ ھەممىسلا ياقىلىرىنى تۇتۇشۇپ، ئۆزئارا بىرنېمىلەرنى دېيىشەتتى، باشلىرىنى چايقاپ كۈلۈشەتتى.

— توۋا دېسە بولمىدۇ، — دېدى ئەتىگەنلىك چاي ئۈستىدە قۇربان تېرىچى كۈلۈمسىرەپ، — مۇنۇ كېرىم سىكرېتنىڭ كۆزىگە ئالۋاستى كۆرۈنگەنمىش، كېچىلەپ تالادا ئولتۇرۇپ خەقنىڭ قەدىمىنى پايلامسەن؟ مەھەللە كويغا ئارام بېرەمسەن - بەرمەمـ

سەن دەپ، كانىيىنى سىققانىمىش.

— توۋا قىلدىم، — دېدى ھەسەلخانىمۇ ياقىسىغا سۇپكۇش-لەپ، — ئاغزى - بۇرنىنى ئۇچۇق قاپلاپ كەتكەنمىش - ھە؟ سەل شامال دارىغانىنىڭمۇ ئىسەرى بار دەمدۇ، نېمە؟ ئۆزىگىمۇ ئاز، زىۋەرەممۇ يىغلاپ شۇنى دەپ ئولتۇرغۇدەكمىش.

ھېسام مىيىقىدا كۈلۈپ، غورتۇلدىتىپ ئەتكەن چېيىنى ئىچتى. تاس قالدى «ئەنە شۇ ئالۋاستى مەن ئىدىم» دەۋەتكىلى، دادىسىدىن قورقتى. قۇربان تېرىچى شۇ كۈنلەردە كېسەل ئازابىنى تارتىپ يۈرەتتى، ئاچچىق كۆتۈرەلمەيتتى.

كېيىنچە، مەھەللىدە ھېلىقى توخۇ ئوغرىسى باشقا بىرسى ئەمەس، دەل كېرىم سىكرىت ئىكەن، ئۇ يېرىم كېچىگىچە كوچىدا ئولتۇرۇپ، ئەل ئايىغى جىمىققاندا كاتەك ئارىلايتتىكەن، ئوغرىلىغان توخۇلىرىنى ئوغلى ھېكىم تاغ ئاتماستا باشقا مەھەللىگە ئاپىرىپ سۇ قىلاتتىكەن، خەقنىڭ كۆزىنى بويىاش ئۈچۈن بىزنىڭ ئۇچ توخۇيىمىزنى ئوغرى ئالدى دەپ قويۇپتىكەن، بولىمىسا يىگىرمىچە توخۇ بار كاتەكتىن ئالايىتەن كىرىپ ئۇچلا توخۇ ئالىدىغان قانداق سارىاغ ئوغرىكەن ئۇ ... پەلىنىدى، شەلىنىدى دېگەندەك گەپلەر تارقالدى. ھېسام بۇ گەپلەرگە پەرۋا قىلمىدى. ئىشقىلىپ ئۇ ئۆز مەھەللىسى ئۈچۈن خۇپىيانە ھالدا بىر ياخشى ئىش قىلىپ بەرگەنىدى.

كېرىم سىكرىت خېلى ئۇزاقتا ساقايدى، ساقايغاندىن كېيىن زادىلا كوچىدا ئولتۇرمايدىغان بولدى.

19. سەنئەتكە ھەۋەس

ھېسامنىڭ سەنئەتكە بولغان ئوتتەك قىزىق ھەۋىسى مەدرە-سىدە ئوقۇۋاتقان چاغلىرىدىلا باشلانغان.

ھېسام مەدرىسىگە ئوقۇشقا كىرگەن يىللار غۇلجىنىڭ مەدە-نىيىتى، سەنئىتى ئىشلىرى تازا گۈللەنگەن مەزگىللەر ئىدى. 1936 - يىلى غۇلجا شەھىرىدە «مىللەتلەر كۇلۇبى» ياسىلىپ، مەھەللە سەنئەت تىرۇپپىلىرىدا ئۇششاق نومۇرلارنى تەييارلاپ، ئويناپ، ئۇسسۇزلۇقى قانماستىن يۈرگەن سەنئەت ئەھلىلىرىنىڭ چوڭ، يىرىك سەھنە ئەسەرلىرىنى ئوينىشىغا ئىمكانىيەت تۇغۇل-دى. زىكرى ئەلپەتتا، جالالىدىن يەھيارى، قاسىمجان قەمبىرى، روزى تەمبۇر، ئابدۇۋاھىلى جارۇللايوف قاتارلىق سەنئەت ئۇستىلە-رى «مىللەتلەر كۇلۇبى»غا ئىلگىرى - ئاخىر بولۇپ توپلىنىش-تى. كېيىنچە «رۇس كۇلۇبى» «ئۇزبېك كۇلۇبى»، «خەنزۇ كۇلۇبى»، «تاتار كۇلۇبى» قاتارلىق كۇلۇبلار ئارقا - ئارقىدىن مەيدانغا كەلدى. ھەر مىللەت خەلقىنىڭ سەنئەت نومۇرلىرى ئۆز سەھنىلىرىدە ئوينىلىدىغان ياخشى ۋەزىيەت يارىتىلدى. ئۇيغۇر-لارنى ئېلىپ ئېيتساق، «مىللەتلەر كۇلۇبى» ئاساسىدا كېيىنچە ئۆزگەرتىلگەن «ئۇقاق كۇلۇبى» (ئۇيغۇر، قازاق، قىرغىز كۇ-لۇبى) دا چوڭ تىپتىكى كلاسسىك ئوپېرا «غېرىب - سەنەم» ئوينىلىپ، غۇلجا خەلقىنىڭ مەدەنىي ھاياتىدا زور زىلزىلە قوزغە-دى.

ھېسامنىڭ بالىلىق، مەكتەپ ھاياتى دەل ئەنە شۇ ۋاقىتلارغا توغرا كەلگەچكە، بۇ ھېسسىياتچان بالىنىڭ يۈرىكىدە سەنئەتكە دېگەن بىر تىنىمسىز ئىنتىلىش پېلىنجاپ، كۆچەيدى.

مەدرىسىدىكى سەنئەتسۆيەر ئۇستازلىرىنىڭ تەشكىللىشى بە-لەن ئۇيۇشتۇرۇلىدىغان ھەر خىل سەنئەت پائالىيەتلىرى، ئويۇن

تەييارلاپ قويۇشلار، ناغرىخانىدا ناغرا چېلىشنى ئۆگىنىش، قاي-
ناق، ئۆزگىچە مەھەللە مەشرەپلىرى ... ھېسامنىڭ يېشىغا ئەگ-
شىپ ئۇلغىيىۋاتقان سەنئەت ھەۋىسىگە ئوتقا چاچقان ماي بولۇپ
قۇيۇلسا، جەمئىيەتتىكى ھەرخىل جۇشقۇن سەنئەت پائالىيەتلە-
رى، بازار، گۈزەرلەردە قىزىپ كېتىدىغان ھەر خىل ئەلنەغمە،
مەددىاھلىق، كۆز باغلاش (سېرىك) قاتارلىق ئويۇنلار بۇ ماينى
تېخىمۇ قىزىتىدىغان ئوتۇن تىمسالى ئىدى. ھېسام شۇ مەزگىل-
لەردە پۈرسەت بولسىلا بازارغا چاپاتتى. كەچقۇرۇنلۇقلىرى مە-
ھەللىدىكى بالىلار بىلەن توغرىكۆۋرۈكتىكى «ئۇقاق كۆلۈبى» غا
بېرىپ، تىياتىرغا كىرىپ كېتىۋاتقان چوڭ ئادەملەرگە ياندۇ-
شىپ، «بالا» بولۇپ كۆلۈبقا كىرىپ كېتىشكە ئۇرۇنىاتتى. مۇبادا
بۇنىڭدىن سېزىلىپ ھەيدەلسە شىمشكا، مېۋە شۆپۈكلىرى بىلەن
تولغان يەردىن كانتىرول (ئويۇن ياكى كىنو بېلىتىنىڭ قوشۇمە-
چىسى) ئىزدەيتتى. مەكتەپتىن بوشىغان ئارام كۈنلىرىدە ئۇ
لەڭزە بېشى، دۇڭ شوپاڭ تەرەپلەرگە بېرىپ، توختىقارىي ئە-
سىملىك مەددىاھنىڭ دۇتارغا ماسلاشتۇرۇپ سۆزلەيدىغان
«غېرىب - سەنەم»، «رۇستەم داستان» قاتارلىق داستانلىرىنى
سائەتلەپ، كۈنلەپ تىڭشايتتى. ئۆزىنمۇ، يېنىدىكى بىر مەھەل-
لىلىك ئاغىنىسىنمۇ ئۇنتۇپ قالاتتى. قورسىقى ئېچىپ، ئىچى
- قارنى تارتىشسا ئىككى يېنىغا قىمىدىنىپ قويىاتتى. ھەرقانداق
ئويۇندىن، مەددىاھلىق داستانىدىن ئۇ ئىختىيارسىز كۈلكىلىك،
ھەجۋىي تۇس ئالغان جايلارنى ئاسانلا سېزىپ ئالاتتى، ئۆزىمۇ شۇ
تامانغا تولىراق دىققەت قىلىدىغان.

بىر قېتىم ئۇ شۇ چاغلاردىن ئەسلەۋېتىپ، سەلىمجانغا مۇن-
داق بىر قىزىق ئىشنى سۆزلەپ بەرگەنىدى:

— بالا ۋاقتىمدا، — دېگەنىدى ھېسام — لەڭزە بېشىدا
توختىقارىي دېگەن مەددىاھ تازا بېرىلىپ «رۇستەم داستان»نى
سۆزلەۋاتاتتى. توختىقارىي ئېگىزرەك سۆپىدا ئولتۇرغان، تۆۋەن-
دە ئوتتۇز - قىرىق ئادەم ئۇنىڭ ئاغزىغا تىكىلىپ قالغانىدى.
بىر چاغدا بايقىسام توختىقارىي سۆزلىگەنسېرى، سۆپا بىلەن تەڭ-

شاۋاتقانلارنىڭ ئارىلىقى قىسقىراۋېتىپتۇ. مەن شۇنىڭغا دىققەت قىلىپ تۇردۇم.

— رۇستەمى داستان ئېتىنى بىر دىۋېتىپ، ياۋ لەشكەرلەرنگە ھەملە قىلغىنىچە گۇرزىسىنى شۇنداق كۆتۈرۈۋېدى ... دېگەنىدى. توختىقارىي چىڭقالغىنىچە، تۆۋەندە ئولتۇرغانلار ئۆزلىرىمۇ سەزمەي ئىككى قوللىرىنى يەرگە تىرەپ ئالدىغا سىلجىپ:

— ۋاششەرە! ، — دەپ چۇرقىراشتى. توختىقارى مەدداھلىقىنى داۋاملاشتۇردى:

— شۇ چاغدا رۇستەمنىڭ تېگىدىكى ئات بىر غايىب ئاۋازدىن ئۇركۈپ، «خارتلا» قىلىپ يانچە يېقىلدى ...

تۆۋەندىكىلەر ئىككى قوللىرىنى يەرگە تىرەپ، بابباراۋەر كەينىگە شوخشۇشۇپ:

— مانا كاكىنى يېدى، — دېيىشىپ، لاسسىدە بولۇشتى...

يەنە بىر قېتىم ھېسام توپادەڭدىكى چاڭچىلىكەشلەرنىڭ ئۇيۇنىنى كۆرگىلى باردى. چاغان، بايراملاردا بۇ ئەتراپلاردا گوتەي، ياغاچ ئاياغ ئويۇنلىرى قىزىپ كېتەتتى. ھېسام ئالايىتەن ياغاچ ئاياغ ئويۇنى بىلەن توختاخۇن دېگەن تۇرپانلىق بىر ئۇيغۇرنىڭ ئوينىغان چاڭچىلە ئويۇنىنى كۆرگىلى كېلەتتى. بىرەر مەتىردىن ئۇزۇن ياغات پۇتنى تاپىنىغا باغلىۋالغان، يۇز - كۆزلىرىنى غەلىتە بويايپ، رەڭگارەڭ كىيىنىشكەن يىگىرمە - ئوتتۇز ئادەمنىڭ جاڭ - دۇمباق ئاۋازىغا تەڭكەش قىلىپ، رەتلىك ھالدا بىر ئالدىغا، بىر كەينىگە ماڭىدىغانلىقى ئۇنى ھەيران قالدۇراتتى. يەنە ھېلىقى توختاخۇن ئىسىملىك چىرايىدىن قەيسەر، تۇرگۈنلۈكى چىقىپ تۇرىدىغان ئادەمنىڭ خەنزۇ ئارتىسلار بىلەن بىللە سەھنىدە چاڭچىلە ئويناپ، ئويىنىغاندىمۇ باتۇر، ئەزىمەتلەرنىڭ رولىنى ۋايىغا يەتكۈزۈپ ئورۇندىاپ خەنزۇ تاماشىبىنلارنىڭ قىزغىن چاۋاك، ئالقىشىغا ئېرىشىدىغانلىقى گۆدەك ھېسامنى تېخىمۇ ھاڭ - تاڭ قالدۇراتتى.

شۇ كۈنى ھېسام توختى باتۇرنىڭ سەھنىدىكى كارامىتىنى زور قىزىقىش بىلەن كۆردى. ئۆزىنىڭ قەيەردە ئىكەنلىكىنىمۇ

ئۇنتۇدى. بالا ھېسسىياتى ئۇنى غايىۋانە بىر يۇرتلارغا، ماكانغا، سىرلىق بىر جايغا يېتىلەپ كەتكەندى، تۇيۇقسىز ئۇ قورام تاشتەك بىر نەرسىگە سوقۇلدى ...

توختى باتۇر سەھىنىدىكى رولىنى تۇگىتىپ، سەھنىنىڭ يان تەرىپىدىن يەرگە بىر سەكرىۋېدى، بىر بالىغا سوقۇلۇپ كەتتى، تاس ـ تاماس قالدى يېقىلىپ چۈشكىلى. ئۇ ئۆزىدەكلا چۆچۈپ كەتكەن بالىنىڭ مۇرىسىدىن كۈچلۈك قولى بىلەن تۇتۇۋېلىپ، ھەم ئاچچىقىدا ھەم قىزىقچىلىق قىلىپ ۋارقىرىدى:

— نەنىڭ چوكىسى سەن؟ سۇندۇرۇۋېتىپ بالايىغا قالماي يەنە!

ھېسام سوقۇلغان چاغدىكى ئاغرىقتىنمۇ، مۇنۇ قاماللانغان مۇرىسىنىڭ ئاغرىقىنى بەكرەك سەزمەكتە ئىدى. بىراق، كىچىك بولسىمۇ ئوغۇل بالىچىلىقى تەن بەرمىدى. يەنى، ۋاي دېمىدى. پەقەت ئۆمسەلا ئەلپازدىكى توختى چاڭچىلىكەشكە ھوميىپ قارىدى.

— لىمدەك تۇرۇپ چوكىنى سۇندۇرۇۋەتسىڭىز، سەتمۇ بولار.

توختى باتۇر چىن ئىخلاسى بىلەن قاقاقلاپ كۈلۈپ كەتتى.

— خورە، قالتىس يامانكىن بۇ غۇلجىلىق پوچى گاڭ — ھە، يەنە گەپ قىلە!

ھېسام جاۋابەن:

— ياق، سىز بايىقىدەك بىر سۆزلەپ بېقىڭا (خەنزۇچە دېمەكچى)، — دېدى.

توختى چاڭچىلىكەش خەنزۇچە بىر نېمىلەرنى دېدى، بۇ گەپلەرنى ھېسام ئەلۋەتتە چۈشەنمەيتتى، بىراق ئۇ ئاڭلاپ بولۇپ، قانائەتلەنگەندەك بېشىنى لىڭشىتتى ۋە:

— راستتىنلا ئۆزىڭىزنىڭ ئاۋازىكەن — دېدى. توختى باتۇر يەنە كۈلۈپ كەتتى.

ھېسام بالىلىقىدا، شۇ گەپنى قىلغاندا، تالاي يىللار ئۆتۈپ، ئارتىسلارنىڭ سەھنىگە چىققاندا ئۆزلىرى ئاغزىلىرىنى قۇرۇق

ماكىلدىتىپ، ئاۋازىنى بولسا ئايرىم ئېلىۋالغان ئۇنىڭالغۇ لېنتىسىدا قويۇپ بېرىدىغان «تەرەققىياتلار» نىڭمۇ چىقىدىغانلىقىنى ئويلىمىغانىدى بەلكىم.

ھېسامنىڭ مەيلىنى تارتىدىغان يەنە بىر ئورۇن ـ مەھەللە-لەردە مەزگىللىك ئۇيۇشتۇرۇلۇپ قالىدىغان «سانايىنەپىسە»، يەنى كىچىك سەنئەت تىرۇپپىلىرى ئىدى. نۆۋەتتىدە مۇنداق كىچىك مەھەللىۋى ئۆمەكلەر شەھەر ئىچى دائىرىسىدىمۇ نەچچە قېتىم تەشكىللىنىپ، ھېيىت ـ بايرام، مەلۇم مەزگىللىك خاتىرە كۈنلىرىگە ئاتاپ بەش ـ ئون نومۇر تەييارلاپ، خەلقنە قويۇپ بېرەتتى، سەل نېرى كەتسە، شەھەر بويىچە ئۆتكۈزۈلىدىغان سەنئەت خاتىرىلەش پائالىيەتلىرىگە قاتنىشىپ، باشقا مەھەللىۋى ئۆمەكلەر بىلەن بەيگىگە چۈشۈپ، ئاندىن تارقىلىپ كېتەتتى.

بۇنداق ئويۇنلار ئادەتتە چوڭراق ھويلىسى بار، تەرەققىيپەرۋەر ئادەملەرنىڭ ساخاۋىتىدە، شۇ جايلاردا تەييارلىناتتى. ئارتىسلار شۇ مەھەللە، شۇ دائىرىدە ئولتۇرۇشلۇق خەلق سەنئەتكارلىرى، ھەۋەسكارلاردىن تەشكىل تاپىدىغان بولۇپ، ياشلىرى خېلى ياش، چوڭلىرى ھەتتا ئاقۇاش، ئاقساقاللىق ئادەملەر بولاتتى. ئۇلارنىڭ ئارىسىدىن قولىدىن سەنئەتنىڭ ھەممە تۈرى كېلىدىغانلار چىقاتتى. مۇنداق ئارتىسلار كۆندۈزى ئۆزلىرىنىڭ سودا ـ سېتىق، تىجارىتى، جان بېقىشلىرى بىلەن بولاتتى. ئاخشاملىرى رەپىتىس جايىغا يىغىلاتتى. سالقىن كەچقۇرۇنلىرى دۇتار، تەمبۇر ئاۋازلىرى ياڭراپ، مەھەللە ئاھالىسىنى جەلپ قىلاتتى، ئالدى بىلەن كىچىك بالىلار ئويۇن تەييارلىنىدىغان يەرگە قىيقاس بىلەن يۈگۈرۈشەتتى. بالىلىرىنى غىزاغا چاقىرىپ، سوزۇپ توۋلاۋاتقان جۈۋانلارنىڭ ئاۋازى پادىدىن قايتقان كالىلارنىڭ مۆرەشلىرى بىلەن ئارىلىشىپ زاۋال ۋاقتىغا ھۆسن قوشاتتى.

ھېسام ئەلۋەتتە بۇنداق پەيتلەرنى قولدىن بەرمەيتتى. قۇربان تېرىچىمۇ، ھەسەلخانىمۇ ئۇنىڭ تامىقىنى يېمەي نەدە يۈرگەنلەرىكىنى بىلەتتى. بۇنداق چاغلاردا ھېسام بىردەم ھەسەن تەمبۇرنىڭ چالغۇسىنى چايخانا تەرەپتىن يۈگۈرۈپ ئەكىلىپ بەرسە، بىردەم

زىكرى ئەلپەتتاغا سوغۇق چاي توشۇيتتى. سەھىنگە چىقىش ئۇ-نىڭغا تولىمۇ كۆڭۈللۈك، ئابرۇيلۇق ئىش بولۇپ تۇيۇلاتتى. ئۇنىڭ بىلەن بىر مەشرەپ ئويىنايدىغان مەھەللە چالغۇچىلىرىدىن بىر نەچچىسى سازەندىلەر سېپىدە غادىيىپ ئولتۇرۇشۇپ، جىددىي ھەرىكەتلەرنى قىلىپ سازلىرىنى تەڭشەيتتى. يېشى ھېسامدىن كىچىك بولغان غىياسىدىن، مۇتەللىپ، سەيدۇللاملارمۇ ماھارەت-لىرىنى كۆرسىتەتتى. ھېسام مۇزىكا چالالمىسىمۇ، ناخشا ئېيە-تالمىسىمۇ بىرەر رولغا چىقىشنى ئويلايتتى. قىزىق گەپ، ھەر-كەت قىلىپ بەر دېسىمۇ ياكى بىرەر لەپەر، كومېدىيىدە قوشۇمچە رول ئوينا دېسىمۇ مەيلى ئىدى. ئۇ سەھنىگە ئىنتىلەتتى.

نۇرغۇن يىللاردىن كېيىن ئۇ بۇ ھەقتە پاراڭ سالغىنىدا مۇنداق بىر ئىشنى ئەسلەپ، سەلىمجاننى كۈلدۈرگەنىدى:

— ئوبلاستلىق سەنئەتتە بىر ئارتىس بولىدىغان، ئىسمىنى ئۇنتۇپ قالدىم، ئۇ ئۆمەكتە يىگىرمە يىلچە ئىشلەپ بىرلا رولغا، يەنە كېلىپ قازاقچە «سەلىقە ـ سەمەن» تىياتىرىغا چىققانىدى. رولىمۇ ئىنتايىن ئاددىي، بىرلا يەردە، يەنى توي مەرىكىسى ئالدىدا سەھنىگە بۇ تەرەپتىن چىقىپ «توي باستالسىن!» دەپ ۋارقىرايتتىدە، بۇ تەرەپتىن چۈشۈپ كېتەتتى. قىزىق يېرى «باستالسىن» دېگەن سۆزى تازا جىڭ جەنۇب تەلەپپۇزىدا ئىدى...

ھېسام شۇ پاراڭنى قىلىپ، كەينىدىنلا، ئۆزىگىمۇ ئەينى چاغدىلا مەھەللە سەنئەت ئۆمىكىدە بىر قېتىم رول تەگكەنلىكى، يەنى بىر پەردىلىك درامىدا ئويۇن باشلىنىپ تاكى ئاياغلاشقۇچە بىر كەتمەننى چېپىۋاتقان ھالەتتە تۇتۇپ، قىمىر قىلماي تۇرىدى-غان قوشۇمچە رولنى زور خۇشاللىق بىلەن ئالغانلىقىنى ئۇلاپ سۆزلەپ بەرگەنىدى.

— ھېسامكا، شۇ رولۇڭنىمۇ تالىشىدىغانلار چىققانمۇ؟ — دەپ سورىدى سابىرجان سەلىم جامالغا كۆزىنى قىسىپ قويۇپ.

— نېمە دەيدۇ، چوڭ ئاكاڭ رەھىمدىن سوراپ باقە، مەن ئالاتتىم دەپ تالىشىپ رېژىسسورلار بىلەن مۇشتلىشىپ كەتكىلى

تاس قالغان.

سابىرجان قايىللىق كۆلكىسىنى توختىتالماي، كۆز يېشىنى سۈرتكىنىچە:

— يېزىڭە ئۆكا، كېيىن بىر يەرلەرگە كېرەك بولىدۇ، — دېگەنىدى سەلىمجانغا.

ھېسام سەنئەتكە سەكپارە بولۇپ يۈرگەن كۈنلەردە بىر زات ئۇنىڭ كۆڭلىدىكىنى تاپقاندەك ئاجايىپ ساخاۋەتلىك بىر ئىش قىلدى. ھېسامنىڭ ھاياتىدىكى زور بۇرۇلۇش ئەنە شۇنىڭدىن باشلاندى. بۇنى تۆۋەندە سۆزلەيمىز.

20. هېسام روللاردا

قۇربان رېھىم ئۇزۇن يىل ئۆپكە تۇبېركۇلىيوز كېسىلىنىڭ دەردىنى تارتىپ، 1951 ـ يىلى باھاردا، غۇلجا شەھىرىنىڭ ئوردا مەھەللىسىدىكى ئۆيىدە ئالەمدىن ئۆتتى. شۇ يىلى ئۇ 59 ياشتا ئىدى.

ھەسەلخان جورىسى، سەككىز پەرزەنت پەدەرى ئۇچۇن مۇسىبەت تۇتتى. يىغلىدى، قاقشىدى. «زەپمۇ زەپ، ئۆلگەنگە زەپ» دېگەن گەپ بىكارغا ئېيتىلمىغانكەن، سۇلار تېشىپ يەنە قىنىغا چۇشتى، ئۆچكەن گۇلخان قايتا تۇتاشتى. تېغى ئۆرۇلگەن بۇ بىر ئائىلىنىڭ تۇرمۇش ھارۋىسىنى يەنە غىچىرلىتىپ كاتاڭ تولا ھايات يولىغا چۇشۇردى.

سەككىز بالا ئارىسىدا ئاتىسىدىن بەكرەك مېھىر ـ مۇھەببەت كۆرگەن ھېسام بۇ مۇسىبەت دەستىدىن بىر مەھەل گاڭگىراپ، تەركىدۇنيا بولۇپ يۇردى. ئاتىسىنى ئويلىسىلا ئۇنىڭغا يىغا يامىشاتتى، جاھاندا ياشىغۇسى كەلمەيتتى. ۋاقىت ھەمىنى ئۇنتۇلدۇرىدۇ. مۇسىبەتمۇ شۇنىڭ ئىچىدە، بۇ دۇنيانىڭ قانۇنىيىتى. ھېساممۇ ئاخىر بۇ قانۇنىيەتكە ئەمەل قىلدى. بالىلارنىڭ چوڭى بولۇش سۇپىتى بىلەن ئەمدى ئۇنىڭ يۇكى ئېغىرلاشقانىدى. «ئەركىلەيدىغان كۇنلىرىڭ تۇگىدى ھېسام» دېدى ئۇ ئۇزۇن ـ ئۇزۇنگە.

شۇ يىللاردا ئېلىپ بېرىلغان «يەر ئىسلاھاتى»، «ئىجارە كېمەيتىش» ھەرىكەتلىرى مۇناسىۋىتى بىلەن غۇلجا شەھىرىنىڭ مەھەللە ـ مەھەللىلىرىدە «ياچېيكا» قۇرۇلۇپ، مەھەللە باشقۇرۇش خىزمەتلىرى قاتاردا سەنئەت كۇرۇژۇكلىرىمۇ تەسىس قىلىنغان، ھېساممۇ شەھەر ئىچى مەھەللىسىدىكى «ياچېيكا» ئۇيۇشتۇرغان سەنئەت كۇرۇژۇكىغا قاتنىشىپ يۇرگەنىدى. ئاتىسى-

نىڭ قىرقى ئۆتكەندىن كېيىن ئۇ يەنە كۆرۈژۈكقا قاتناشقا باشلىدى. شەھەر ئىچى «ياچېيكا» سىنىڭ باشلىقى زىكرى ئەلپەتتا بولۇپ، ئۇ باشقا جايلاردىن ئابلىكىم ئابدۇللا قاتارلىق بىر نەچچە قابىل مۇزىكانت، ناخشىچىلارنى تەكلىپ قىلىپ ئەكەلگەنىدى. شەھەر ئىچى مەھەللىسىدىمۇ سەنئەت ئىشتىياقمەنلىرى ئاز بولمىغاچقا، مەزكۇر ياچېيكىنىڭ سەنئەت كۆرۈژۈكى شەھەر بويىچە خېلى كۆچلۈك كۆرۈژۈكلاردىن بىرى بولۇپ قالدى. زىكرى ئەلپەتتا كۆپچىلىك بىلەن مەسلىھەتلىشىپ، ۋەزىيەتكە ماس كېلىدىغان «قانلىق داغ» دراما‌سىنى ئويناش قارارىغا كەلدى. ھېسابىمۇ بۇ دراما‌دا ئۆزىگە ماس سەلبىي رول ئالدى.

شەھەر ئىچىلىك سەنئەتچىلەر ئويىنىغان دراما شەھەر خەلقى ۋە مۇناسىۋەتلىك ئورۇنلارنىڭ ياخشى باھاسىغا ئېرىشتى. بۇ دراما بىر مەزگىل شەھەر بويىچە ۋە يېزىلاردا سەييارە قويۇلدى. خەلق دراما‌دىكى ھېسام ئالغان ئىككى يۈزلىمىچى ئەلچىنىڭ رولىنى ياقتۇرۇپ قالغان ۋە ھېسام توغرىسىدىمۇ بىر مۇنچە گەپلەر بولۇنغانىدى. ھېسام بۇ دراما‌دا ئىككى رول ئالغان، قوشۇمچە يايى رولىغىمۇ چىققانىدى.

شۇ يىلنىڭ ئاخىرىدا ھېسام ئۇچۇن تولىمۇ ئەھمىيەتلىك بىر ئىش بولۇپ ئۆتتى. ئۇ مەھەللە سەنئەت كۆرۈژۈكىدىن رەسمىي چوڭ ئۆمەككە، ھۆكۈمەت ئىگىدارچىلىقىدىكى «ئىتتىپاق تىياتىرى» غا قوبۇل قىلىنىدى.

1949 ـ يىلى ئۆلكە ئازاد بولغاندىن كېيىن تارقاق ھالەتتىكى «ئىتتىپاق تىياتىرى» رەسمىي دۆلەت ئىگىلىكىدىكى تىياتىر بولۇپ قۇرۇلغانىدى. ئەينى يىللاردا مەزكۇر تىياتىرنىڭ باشچىلىقىدا شەھەرلەردىن يېزىلارغىچە، ئىدارە، مەكتەپلەردىن مەھەللىلەرگىچە سەنئەت كۆرۈژۈكلىرى قۇرۇلۇپ، ئەدەبىيات ـ سەنئەت ئىشلىرى يەنىمۇ قاينام ـ تاشقىنلىققا چۆمدى. ئۆمەك ئەينى دەۋرنىڭ ئېھتىياجىدىن چىقىدىغان ناخشا ـ مۇزىكىلارنى ئىجاد قىلىپ، دراملارنى (مەسىلەن: «زومىگەرلەر خەلق قولىدا»، «غۇنچەم»، «گۈلنىسا» قاتارلىق) تەييارلاپ، تىنماي تۆۋەنگە

چۈشۈپ، خەلقە ئويۇن كۆرسىتەتتى. «قانلىق داغ» درامىسى تەييارلىنىدىغان چاغدا ئۆمەك جەمئىيەتتىن بىر تۈركۈم كۆچ تولۇقلاش قاتاردا ھېسابلىنىمۇ مەزكۇر ئۆمەك تەركىبىگە قوبۇل قىلدى. ھېسابنى ئۆمەك رەھبەرلىرىگە زىكرى ئەلپەتتا تەۋسىيە قىلغان بولۇپ، ئۇ بۇ چاغلاردا خېلىدىن بېرى ئۆمەكتە ئىشلەشكە باشلىغانىدى.

ئېيتقىنىمىزدەك «ئىتتىپاق تىياتىرى» دا ئىشلەش ھېسابى ئۇچۇن زور يېڭىلىق ۋە چوڭ ئابرۇي ئىدى. ئۇ ئۇزۇن يىللىق ئارزۇسىغا يەتكەندە، خۇشاللىقتىن نەچچە كۈن ئۇيقۇسى كەلمىدى. كوچىدا ماڭسا ھەممە ئادەم ئۇنى مۇبارەكلەيتتى، ئالاھىدە قىزغىن كۆرۈشەتتى. ھەسەلخان ۋە ئىنى - سىڭىللىرىمۇ ھېسابى ئۇچۇن خۇش بولۇشتى. ھەسەلخان يوشۇرۇن ئىسرىق سېلىۋېتىشنى يەنە ئۇنتۇمىدى، قۇربان تېرىچنى ياد ئېتىپ يىغلىدى.

ھېسابى ئۆمەككە كىرىپلا «قانلىق داغ» نىڭ يېڭى رەپتىسىگە باشچىلاپ كىرىپ كەتتى. بۇ يەردىكى رەپتىس مەھەللە كۇرۇژۇ-كىدىكى ئاددىي رەپتىسكە ھەرگىز ئوخشىمايتتى. مۇنتىزىم كەسپىي ئۆمەك بولۇش سۈپىتى بىلەن ھەر بىر رەپتىسمۇ قاتمۇ قات ئۆتكەللەردىن ئۆتەتتى.

رېژىسسور جالالىدىن يەھيارى ئىنتايىن تەلەپچان كىشى بولۇپ، ئارتىسلارنىڭ كىچىكىنە سەۋەنلىكىگىمۇ يول قويالمايتتى، بىپەرۋالىقنى ياقتۇرمايتتى. مەشرەپ، چاقچاق سورۇنلىرىدىن كېلىپ قالغان، كېيىنكى ۋاقىتلاردا ناھايىتى كەلسە «ياچېيكا» دا بىر نەچچە ئايلا «رەپتىس» دېگەن ئاتالغۇنى بىلىپ، ئۇنىڭ بىلەن شۇغۇللانغان ھېسابى ئۇچۇن تىياتىرنىڭ دەسلەپكى چاغلىرى سەل ئېغىر كەلدى. ئۇ سەللا بايقىمىسا سەپتىن چۈشۈپ، شاللىنىپ كېتىدىغانلىقىنى بىلەتتى. سەۋەبى بۇ يەرگە ئىلىدىكى سەنئەت ئەھلىلىرىنىڭ ئەڭ سەرخىللىرى كېلىپ يىغىلغانىدى، سىرتتىمۇ يەنە بىر مۇنچە ئىقتىدار ئىگىلىرى مەزكۇر ئۆمەككە كۆز تىكىپ يۈرەتتى.

ھېسابى ئاستا - ئاستا ئۆمەكنىڭ قائىدە - مىزانلىرىغا كۆ-

نۇپ قالدى. بۇ يەردە ئىشلەش كۆڭۈللۈك ئىدى. ھەر كۈنى ئەتتىگەنلىكى (خېلىلا ۋاقچە) ئارتىسلار بىردىن - ئىككىدىن رەپتىس زالىغا يىغىلاتتى. بىرىدىن - بىرى قىزىق بۇ ئادەملەر ئالدىنقى بىر ئاخشام غۇلجىنىڭ تۆت قاسىنقىدىكى سورۇنلاردا تۆردىكى مېھمان بولۇپ ئولتۇرۇپ كەلگەن بولاتتى. بۇ يەردە ئەنە شۇ سورۇنلاردىن يىغىپ كەلگەن قىزىق گەپ، لەتىپىلەر، يېڭى ئۇچۇرلار ئوتتۇرىغا تۆكۈلەتتى. ھېچكىمنىڭ ھېچكىمدىن قالغۇسى كەلمەيتتى. كىمنىڭ شۇ كۈنى تېپىپ كەلگەن پارىڭى ئەڭ كۆپ ۋە قىزىق بولسا چۈشلۈكى تىياتىر ئۇدۇلىدىكى قاتارى كەتكەن ئاشخانىلارنىڭ بىرىدە بىكارغا خوشاڭ ياكى ئۆپكە - زاسۇي يەيتتى. بۇنداق شەرەپ تولا چاغلاردا غوپۇر دىڭخۇلۇ ۋە زوردۇن شىبە ئىككى كىشىگە نېسىپ بولۇپ قالىدىغان.

يۇقىرىدا ئىسمى قەيت قىلىنغان ئىككى كىشى ئىلىنىڭ سەنئەت سەھەسىدىكى مۆتىۋەرلەردىن بولۇپ، قىزىقچىلىقتا بىر - بىرىدىن قېلىشمايدىغان ئادەملەر ئىدى. ئۇ ئىككىيلەن بار جايدا ئادەمنىڭ ئەقلىگە كەلمەيدىغان ئىشلار ۋە قىزىق پاراڭلار بولاتتى. ئۇلار بار جايدا كۈلكە ئۆكسىمەيتتى. ھېسامنىڭ چاقچاقچى بولۇپ يېتىلىشىدە بۇ ئىككى زاتنىڭ تەسىرى ۋە تۆھپىسى مۇ ئاز بولمىغانىدى.

ئۇزۇن يىللاردىن كېيىن ھېسام ئۆزى سەلىمجانغا «مېنىڭ چاقچاقتىكى ئۇستازلىرىم ئىنتايىن كۆپ. دادام، چوڭ دادام، موزدوزخانىدىكى ئۇستىلاردىن باشقا يەنە غوپۇركام دىڭخۇلۇ، زوردۇنكام شۆھەرنىمۇ تىلغا ئالماي بولمايدۇ» دېگەنىدى.

تىياتىر ھاياتى ئىنتايىن كۆڭۈللۈك ئىدى. ئارتىسلار ئاز-راقلا بوش ۋاقىت تاپسا قىزىقچىلىق قىلىشقا تەييار تۇراتتى. رەپتىس ئارىلىقلىرىدا ھېسام چوڭلار كاللەكىلەشكەن سورۇنغا كېلىۋېلىپ «پەيزى ئوغرىلايتتى». بۇ سورۇندا ھېسام ئۇچۇن يېڭىلىق ۋە بايلىق بولغۇدەك قالتىس چاقچاقلار قىزىيتتى. يەنە تىلگەن چاقچاق ماھىرلىرىنىڭ ھەرخىل چاقچاق ئۇسلۇب، ئۇسۇلى ۋە ئالاھىدىلىكلىرىدىن ھېسامغا، ئۇ ئۆزى بىلەر - بىلە-

مەي، سېزەر ـ سەزمەي ئاستا ـ ئاستا بىلىم، تەجرىبە، نەپ يۇقاتتى.

ھېسامنىڭ خاتىرىسىدە ئىلى تېياتىرىغا ئۆزى دەسلەپ قاتناشقان چاغلاردىكى ئاشۇ غەنىيمەت، قەدىرلىك دەملەر، زىكرى ئەلپەتتا، زوردۇن شىبە، غوپۇر دىڭخۇلۇ، مەتتاھىر، ئابدۇنەبى ماناپوف، ئابدۇۋەلى جارۇللايوف، نۇرمەمەت، ئابلاخان كىپى قاتارلىق ئۇستازلار، سۆيۈملۈك كىشىلەر مەھكەم ساقلىنىدۇ. ئۇلارنىڭ ھەممىسى دېگۈدەك چىن دۇنياغا كەتتى. بىراق، بۇ سۆيۈملۈك كىشىلەرنىڭ ئىشلىرى، گەپلىرى، جۈملىدىن ئەستە مەڭگۇ تۇرغۇدەك قىزىقچىلىقلىرى كىشىلەر قەلبىگە كەشتىدەك توقۇلۇپ قالغان:

△ھېسام بىر كۈنى زوردۇن شىبەنى ئىلى دەريا بويىدا، بىر نەچچە ئاغىنىلىرى بىلەن بىرگە كېتىۋاتقان يېرىدە ئۇچرىتىپ قالدى. ھېساممۇ بىر نەچچە ئاغىنىلىرى بىلەن شۇ ئەتراپتا ئولتۇرۇشقان بولۇپ، ئارىلىقتا ئورمانلىقنى ئايلانغاچ كەتمەن ساپلىققا بىر تال ياغاچ كېسىۋالغانىدى.

— زوردۇنكا، چاپچال تەرەپكە ماڭدىڭمۇ نېمە؟ — دېدى ھېسام زوردۇن شىبەگە، ئۇنىڭ لەقىمىگە ئىشارە قىلىپ.

سەزگۈر زوردۇن بوش كەلمىدى:

— پاھ ھېسام، چىش كولايدىغان ياغىچىڭ ئەجەب كىچىككىنە! — دېدى دەررۇ ھېسامنىڭ دولىسىدىكى كەتمەن ساپىنى كۆرسىتىپ.

△ بىر قېتىم كەچلىك ئولتۇرۇشتا بەكرەك ئىچىپ قويغان غوپۇر دىڭخۇلۇ ئەتىسى رەپىتىسكە كەلمەي قويدى. ئۇمەك باشلىقى شۇ كۈنى يىغىنغا كەتكەن بولغاچقا بۇنىڭدىن بىخەۋەر قالدى. ئۇگۈنى رەپىتىس ۋاقتىدا ھېسام شەيتانلىق قىلىپ، مۇزىكىغا داپ چالغاچ، غوپۇر دىڭخۇلۇنىڭ قۇلىقىغا، ئۇدارغا چۈشۈرۈپ:

ئۇ كۈنكىنى دەيمەن ۋاي،

باشلىققا دەيمەن.

دېۋىدى، ئىنكاسى تېز غوپۇر دىڭخۇلۇمۇ دەرھال مۇزىكىسىغا

تەڭكەش قىلىپ:

تىنچ ئولتۇرغىن، بىكارغا

ۋاي خوشاڭ يەيسەن.

دەپ، ئۇدارغا ئۇدار بىلەن جاۋاب قايتۇردى. دەرۋەقە، دائىم باشقىلار مېھمان قىلىدىغان غوپۇر دېڭىزلۇق شۇ كۈنى چۈشتە مېھمانى مايلىق، ئىسسىق خوشاڭ بىلەن مېھمان قىلدى.

△ كومپوزىتور ئابدۇنەبى ماناپوف ناھايىتى ياخشى مۇزىكىلارنى ئىشلەپ قويىدىغان، ئەمما ئۇيقۇچان ئادەم بولىدىغان، ئۇ ھەتتا رەپىتىس ئارىلىقلىرىدىكى كالتە تەنەپپۇسلاردىمۇ خورەك تارتمۇالاتتى. ئۇنىڭ خورىكى باشلىنىش بىلەنلا بىردەم جىم ئولتۇرسا زېرىكىپ قالىدىغان زوردۇن شىبە راۋابىنى كۆتۈرۈپ ئاستىلا ئابدۇنەبىنىڭ يېنىغا باراتتىدە، قۇلىقى تۇۋىدە راۋاب چالاتتى. موزدۇزلىقتىن كېلىپ چىققان ئابدۇنەبى راۋابنىڭ ئەسىز تىرىڭلىشىدىن ئۇندەرەپ ئويغىنىپ كېتەتتىدە، ئاچچىقى كېلىپ:

— بولدى جۇمۇ ئاغىنىلەر، مۇشۇ زوردۇننىڭ دەستىگە ئۆمەكتە ئىشلىمەي، ياماقچىلىقىمنى قىلاي! — دەيتتى.

زوردۇن شىبە گەپ بەرمەيتتى:

— ئەشەدىمۇ ئۇخلاپ قېلىپ، قىشلىق مەسىنى سەككىزىنچى ئايدا پۈتتۈرەمسىلەركىن ئابدۇنەبى؟ بولدى، خورەك تارتساڭلار ئويغىتىپ قويىدىغانغا مەن باررات ئۆمەكتە ئىشلەۋېرىڭلار!

...ئەنە شۇنداق كۆڭۈللۈك تۇرمۇش قوينىدا، بۇ ئۆمەكتە مېھسانىڭ مەنىلىك بىر نەچچە يىلى ئۆتتى. ۋاقىت ئۆتكەنسېرى ئۇنىڭ كەسپىكە كۆزى، چاقچاقلا قۇلىقى پىشىپ بارماقتا ئىدى. شۇ يىللاردا ئۇ بىر مۇنچە روللارنى، «قانلىق داغ» دراما-سىدا ئىككى يۈزلىمىچى ئەلچىنىڭ رولىنى، «گۈلنىسا» دراما-سىدا ئەلچى رولىنى، «غۇنچەم» دراما-سىدا سىيىت ماڭقا رولىنى ۋە باشقا دراما-لاردا ھەر خىل قوشۇمچە روللارنى ئالدى. ھېسام قايسىلا رولغا چىقمىسۇن، شۇ رولنىڭ كۆلكىلىك خۇسۇسىيىتى

ئاشاتتى. رېژىسسور ئۇ چىقىدىغان روللارنىڭ ئالاھىدىلىكى، مېڭىش - تۇرۇش ھەركەتلىرى ۋە گەپ - سۆز قىياپەتلىرىنى كۆرسىتىپ، چۈشەندۈرۈپ بەرگەندىن كېيىن، ئەملىيەتتە كۆرسىتىش نۆۋىتى ھېسامنىڭ ئىلكىگە ئۆتەتتى. گاھىدا ئۇ رېژىسسور دەپ بەرگەن ھەركەتنى ئۇنتۇپ قېلىپ ياكى دېگەندەك ئەپلەشتۈرەلمەي، ئۆزىچىلا بۆلەك بىر ھەركەتلەرنى قىلىپ كېتەتتى. بۇندىق چاغلاردا رېژىسسور گاھىدا ئاچچىقلىنىپ:

— ھەي ھېسام، بۇ سېنىڭ چاقچىقىڭ ئەمەس، نېمىلا دېسەڭ بولىۋېرىدىغان، باشقىدىن كەل! — دەپ ۋارقىرايتتى.

گاھىدا ئىش بۇنىڭ ئەكسىچە بولۇپ، ھېسام قورسىقىدىن چىقارغان ھەركەت رېژىسسورغا يېقىپ قالاتتى:

— ۋاھ، مانا ماۋۇ بولىدۇ، خېلى دېتىڭ بار جۈمۇ سېنىڭ، ھېسام، ئاشۇ ھەركەتنى باشقىدىن بىر كەلگىنە!

ھېسام رەپىتىس قىلغان چاغلاردا كۈلكە، چاقچاقلار تېخىمۇ قىزىپ كېتەتتى.

غوپۇر، زوردۇن قاتارلىق مۇزىكانتلار بىرى تەمبۇرىنى، بىرى راۋابىنى كۆتۈرۈشۈپ، قىزىقچىلىق كۆرىدىغانغا رەپىتىس سەھنىسىگە ئولىشىۋالاتتى.

— پاھ ھېسام، مۇشۇ مېڭىشىڭ ھەر قانداق رولغا بولىۋېرىدۇ جۈمۇ!

— بولۇپمۇ مەسىنىڭ رولىغا ئۇيۇپ كېتىدۇ - دە، بۇ!

گاھىت رېژىسسور خاپا بولۇپ كېتەتتى.

— نېمانداق ھەممىگلار ھېسامغىلا يېپىشىۋالىسىلەر، كۆرسىدىگلارمۇ ھودۇقۇۋاتقىنىنى بۇنىڭ!

غوپۇر دىگخۇلۇ چاقچاق قىلاتتى:

— بۇنىڭ ئاشۇنداق شېرىنسى بار نېمىچۇ رېژىسسور، قارىڭ، ئادەمنى بىلىندۇرمەيلا ئۆزىگە يېپىشتۇرۇۋالىدۇ.

ئوتتۇرىدا تۇرغان، رولغا قايتا - قايتا كېلىۋېرىپ تەرلىگەن ھېساممۇ بوش كەلمەيتتى:

— پىلىكىڭنىمۇ سەزدۈرمەيلا مايغا چىلاشتۇرۇۋېتىمىزدە

غوپۇركا!

سۇ دەرۋازا مەھەللىسىدە كەچلىك تامىقىنى يەپ بولۇپ كو-چىغا چىققان ياش بالىلار بىر - بىرىنى چاقىرىشاتتى:

— جۇرۇكلار ھەي، بۇگۈن «غۇنچەم» دېگەن ئويۇننى قويۇ-غۇدەك، بىكار تۇرغۇچە بېرىپ كۆرۈپ كەلمەيلىمۇ!

— ھەي، قانداق ئويۇنكىنتاك.

— ئويۇنى بىلەن نېمە چاتىقىك، مۇنۇ بىزنىك مەھەللىدىكى ھېسام سىيىت ماكقا بولۇپ چىققۇدەكمىش، شۇنى كۆرمەيلىمۇ.

— يامان قىزىق نېمە راست ئۇ، بارايلى.

— سىيىت ماكقا دېگىنى كىمكىنە ئۇ؟

— شاكىيۇنىك ئەركە ئوغلى دەيدىغۇ، غۇنچەمنى شۇ ئالغۇ-دەك...

— ئالامەت پەيزى رولغا چىقىدىكەندە ھېسام، ھە. ئارتىس-لىكمۇ ياخشى ئوقەتتە!

— پۇلىمۇ ياخشىدۇ ھە؟ نەچچە بېرەر؟

— ۋايتاك، بۇدا ھېسامكامنىك ئۆزىدىن سوراپ باقىلى جۇ-مۇ! مەكسۇر.

ھېسام ھەر بىر يېڭى رولغا چىققاندا شەھەر ئىچى مەھەللە-سىدە بىر شاۋ - شۇۋ بولاتتى. ئۇنىك ئىسمىنى چاقىرماي، سەھنىدىكى رولى بويىچە چاقىرىدىغانلارمۇ چىقاتتى.

— ھاي سىيىت ماكقا، توختاپ تۇرە!

— نەگە ماكىدىك ھوي ئەلچى؟

بۇنداق چاقىرىشلار ھېسامغا تولاراق ياقاتتى، چۇنكى ئۇ سەنئەت ئەھلى بولۇپ قالغانىدى. باشقىلار ئۇنى سەھنە ئادىمى، رول يارانقۇچى دەپ بىلەتتى. ئارتىس ئۇچۇن بۇنىكدىن ئارتۇق مۇكاپات بولمايتتى.

21. هېسام ۋە زىكرى ئەلپەتتا

زىكرى ئەلپەتتا ئۇيغۇر هازىرقى زامان سەنئىتىنىڭ پەخىر-لىك ۋەكىللىرىدىن بىرى، شۇنداقلا ئۇ (باشتا دىدۇق) هېسام قۇربانىنى سەھنە هاياتىغا باشلاپ كىرگەن كىشى.

تىرىكچىلىك غېمى بىلەن زىكرى ئەلپەتتامۇ ئەينى ۋاقىتتا جاللاپلىق قىلغان. غۇلجا شەھىرىنىڭ كونا گىر بازىرىدا هېسام-نىڭ دادىسى قۇربان تېرىچى بىلەن زىكرى ئەلپەتتا ئىككىسى بۇرادەرچىلىكتە ئۆتۈشكەنىدى. گىر بازىرىدىكى ئوقەتچىلەرنىڭ هەممىسى زىكرى ئەلپەتتانىڭ ئىستېداتىدىن خەۋەردار ئىدى ۋە شۇنداق بولغاچقىمۇ ئۇنى سەممىي هالدا «زىكرىم» دەپ چاقىر-ىشىپ، دائىم هۆرمىتىنى قىلاتتى. ئىش - ئوقەتتە ئۇنىڭ ئوڭىيى ئۇچۇن كۇچ چىقىرىشاتتى. قۇربان تېرىچىمۇ ئەنە شۇ جەھەتتە زىكرى ئەلپەتتاغا يار - يۆلەك بولغۇچىلار قاتاردا ئىدى.

نۆۋەتتىدە زىكرى ئەلپەتتامۇ قۇربان رېھىمنىڭ ئۆزىگە بولغان ياخشى تىلەك، ئىزگۈ كۆڭلىنى، راپاۋەتىنى ئونتۇپ قالمىدى. بولۇپمۇ ئۇ هېسامغا ئالاهىدە غەمخورلۇق كۆرسەتتى. ئۇنىڭ بۇ جەھەتتىكى ئەمەلىيەتى شەھەر ئىچى مەھەللىسىدىكى «ياچېيە-كا» تەركىبىدە سانايىنەپسە قۇرۇلغان چاغلاردا ياققال بىلىندى.

— دادامنىڭ مېنىڭ يېقىن بۇرادىرىم، ئۇنى دوراسىڭ هۆرمەت تاپسەن، — دېگەنىدى بىر كۇنى ئۇ هېسامغا ۋەزمىنلىك بىلەن، — قارىسام سېنىڭ بويۇڭ، دىتىڭدا دادامنىڭ خۇسۇسىيەتلىرى بار. بىلىمەن، سەن ئېغىر ئىشلارنى قىلالمايسەن، جىسمانىي ئەمگەك بىلەن كۇنۇڭنى كۇن ئېتىپ كېتىشىڭ تەسرەك، لېكىن سەندە سەنئەت بىلەن شۇغۇللىنالايدىغان ئىقتىدارنى سەزدىم. كۇ-چۇڭ يەتكۇدەك، ماهارىتىڭ يار بەرگۇدەك ئىشلار بىلەن شۇغۇللا-نغىن، ئۇقتۇڭمۇ؟ دېمەكچى بولغىنىم، ئۆزۇڭنى تونۇ، ئۆزۇڭنى

يېتىلدۇر. مەسىلەن، مۇنۇ سەنئەت كۆرۈڭۈكى ئەتراپىدا پەرۋانە بول. چەككەن جاپا، قىلغان ئەجرىڭ يەردە قالمايدۇ، ئىنشائاللا.

ھېسام زىكرى ئەلپەتتانىڭ گېپى بويىچە ئىش - ئوقەتتىن، دۆكاندىن بوشىغان چاغلاردا ياچېيكا تەسىس قىلغان كۆرۈڭۈكقا سىجىل قاتناشقانىدى. ئەمەلىيەتتە ئۇنىڭ كۆڭلىمۇ دائىم مۇشۇ يەرنى تارتىپ تۇراتتى. سانايىنەپسە مەشغۇلات ئېلىپ بارىدىغان ھويلىغا بىرەر كۈن بارماي قالسىلا بىر نېمىسىنى يىتتۈرۈپ قويغاندەك كۆڭلى يېرىم بولاتتى. ھەر كۈنى ئۇ مەشغۇلات ئۆيىگە كىرىپ كەلگىنىدە، سەنئەتچىلەر ھېسامنى قىزغىن ۋە قىزىق پاراڭلىرى بىلەن قارشى ئالاتتى. ھېسامغا بولسا ئارزۇ - ھەۋەس-لىك، سەنئەت ئوتىدا پەرۋانىلارچە كۆيىدىغان بۇ ئادەملەر بىلەن بىللە بولۇش، ئۇلارنىڭ تىرىكچىلىدىغان چالغۇلىرىنى تەكشاش، يۇمۇرلۇق، يېڭى - يېڭى گەپ - سۆزلىرىنى ئاڭلاش تولىمۇ كۆڭۈللۈك ۋە مەنىلىك بىلىنەتتى. بۇ يەر گويا ئۇنىڭ ئىككىنچى ئائىلىسى ئىدى. نەچچە يىللار ئىلگىرى مەدرىسىدىكى دەرسخانا، ساۋاقداشلىرىنىڭ ئارىسى ئۇنىڭغا شۇنداق يېقىن ۋە يېقىملىق تۇيۇلغانىدى.

زىكرى ئەلپەتتا «قانلىق داغ» دراممىسىدا ھېسامغا ئىككى يۇزلىمىچى ئەلچىنىڭ رولىنى تەقسىم قىلىپ بەردى. بۇ پېرسو-ناژنىڭ كىتابتا تۇتقان ئورنى ئاز، سەھنىگە چىقىدىغان ۋاقتى قىسقا بولسىمۇ، ئەمما ئومۇمىي ئويۇندا ئىگىلىگەن سالمىقىنى ئاز مۆلچەرلەشكە بولمايتتى. يەنى دراممىدىكى جىددىي، تراگېدىيە-لىك ۋەقەلىكلەر ئارىسىدا كۈلكە ھاسىل قىلىدىغان ئوبرازنىڭ بىرى مۇشۇ ئەلچى ئىدى. ھېسام زىكرى ئەلپەتتانىڭ ئۆزىگە مۇشۇ بىر رولنى تەقسىم قىلغىنىغا ئەجەبلەنمىدى. ھەتتا بۇ رول ئۇنىڭغا تەبىئىيلا ئۆزلىشىپ، كۆپ ئۆتمەيلا سىڭىشىپ قالدى. ئۇنىڭ ئادەتتە قىلىدىغان (ئۆزى سېزىپ ياكى گاھى سەزمەي) قىلىق، ھەرىكەتلىرى ۋە گەپ - سۆزلىرىمۇ مەزكۇر رولغا خېلى يېقىنلىشىپ كېتەتتى. ھېسام ئازراقلا كۈچەپ، باش قاتۇرۇۋې-دى، باشقىلار «رولنى خېلى تەبىئىي ئالدىڭ ھېسام» دەپ مەدەت

ببرىشتى. پەقەت زىكرى ئەلپەتتالا قانائەتسىز بىر پوزىتسىيە بىلەن ھېسامغا تېخىمۇ قاتتىق تەلەپ قويدى ۋە ئىزچىل ھالدا ئۇنىڭغا تەنقىد، مەسلىھەت بېرىپ ماڭدى.

— سەھنە بىلەن تۇرمۇش ئىككىسى ئىككى نەرسە ھېسام، — دەيتتى ئۇ، — مەسىلەن سەن ھەر كۈنى ئوردا مەھەللەدىن چىقىپ، مەدرىسىنىڭ ئالدىغا كەلگۈچە ماڭىدىغان ئاشۇ يولدىكى مېڭىش ھەرىكىتىڭنى سەھنىگە ئېلىپ چىقىپ، يەنىلا شۇ قېلىپتا ماڭساڭ بولمايدۇ. تۇرمۇشتا سەن ھېسام، سەھنىدە بولسا ئەلچى، يەنە كېلىپ سەلبىي تىپ. سەن ئىككى يۈزلىمىچى ئەلچىنىڭ سەھنىدە قانداق ماڭىدىغانلىقى، قانداق ماڭسا بولىدىغانلىقىنىنى ئويلاپ، ھېس قىلىپ باق. ھە، ئەنە ئاشۇنداق، توختا بولمىدى، بەك ئېڭىشىۋالما، كۆپ ھىجايما، سەلبىي تىپلىقىڭ چىرايىڭدىنلا چىقىپ، بىلىنىپ قالسا بولمايدۇ.

كېيىن زىكرى ئەلپەتتا ھېسامغا يەنە شۇ كىتابتىكى بىر قوشۇمچە رولنى، يايى رولنى بەردى. بىر تەرەپتىن ئېيتقاندا، بۇ، ئادەم يېتىشمەسلىكتىن ئىدى. لېكىن نوقۇللا شۇ بىر سەۋەبمۇ ئەمەس، ھەر كۈنى سانايىنەپسىگە «بىزمۇ سەنئەتكە قاتناشساق» دەپ تالاي بالىلار كېلىپ يۈرەتتى. زىكرى ئەلپەتتا ھېسامنى تېخىمۇ كۆپرەك چېنىقتۇرۇش، ئۇنىڭغا بېسىم ئارتىش ئۈچۈنمۇ شۇنداق قىلغانىدى. پىچاق — كۆپ بىلەشتىن ئىتتىكلىشىدۇ ـ دە!

ھېسام ئۆزىگە بېرىلگەن قوش رولنى، ئەلچى ۋە يايى رولىنى خۇشاللىق بىلەن رەپتىس قىلىپ، ياخشى ئېلىپ چىقىشقا تىرىشتى. ئۇنىڭغا سەھنىگە كۆپرەك چىقىش، ئۆزىنى جىقراق نامايان قىلىش ياقاتتى.

— ھېسام، ماڭا قارا، قىزغىنلىقىڭ ياخشى. بىراق، قىزغىنلىقلا يېتەرلىك ئەمەس، يەنە كۆپرەك كاللا ئىشلىتىش، جاپا چېكىش كېرەك. سېنىڭ ئىككى رولدىكى ھەرىكەت، قىياپىتىڭ بىر خىل بولۇپ قېلىۋاتىدۇ. ئەلچىنىڭ رولىدا سەن بىر مۇغەمبەر، ئىككى يۈزلىمىچى ئارتىسسەن، خوش، مۇنۇ يايى رولىدا

بولسا سەن كۆپ گەپ قىلمايسەنغۇ، ئەمما جىددىي، چۈس بىر ئارتىس بولۇشۇڭ، ئاز ھەرىكەت بىلەن پۈتۈنلەي باشقىچە بىر ئوبرازنى نامايان قىلىشىڭ لازىم بولىدۇ. قېنى، بۆلەكتىن بىر كېلىپ باققىنا!

«ئىتتىپاق تىياتىرى» غا ھېسامنى تونۇشتۇرۇشمۇ زىكرى ئەلپەتتانىڭ ئۆز بۇرادىرىنىڭ پەرزەنتىگە غەمخورلۇق قىلىشىنىڭ داۋامى بولۇپ، ھېسامنىڭ سەنئەتنىڭ نېنىنى يەپ قىلىشىغا سەۋەب بولغان بىر ئىزگۈ نىيەت ئىدى. ئۆمەككە كەلگەندىن كېيىن ھېسام زىكرى ئەلپەتتا بىلەن خىزمەتداش ھەم ئۇستاز - شاگىرتلىق مۇناسىۋىتىنى ئۇزاق ۋاقىتلار داۋاملاشتۇردى. تاكى زىكرى ئەلپەتتا كېيىنكى يىللاردا ئىجادىي ئىزدىنىش، مۇۋەپپەقىيەتلىرى بىلەن ئاۋامغا تېخىمۇ كەڭ تونۇلۇپ، ھۆكۈمەت تارماقلىرىنىڭ يۇكسەك دىققەت - ئېتىۋارىغا سازاۋەر بولۇپ، ئۇ رۇمچىگە يۆتكىلىپ كەتكۈچە ئۇ زىكرى ئەلپەتتانىڭ ئىزچىل تەربىيە، غەمخورلۇقىغا نائىل بولۇپ كەلدى. ھازىرمۇ ئۇ زىكرى ئەلپەتتانىڭ گېپى چىققان ھەرقانداق سورۇندا «زىكرىكام قالتىس ئېسىل ئادەم ئىدى. ئۇنىڭدەك ئىستىلى ساپ، گېپى توغرا كېسەر، تالانتلىق سەنئەتكار ئاز تېپىلىدۇ» دەپ قويىدۇ.

ھەقىقەتەنمۇ زىكرى ئەلپەتتا كەم تېپىلىدىغان ئىستېدات ئىگىسى، شۇنداقلا ئاددىي، كەمتەر، ئىزدىنىپ ھارمايدىغان سەنئەت غەيرەتكارى. خۇددى مەرھۇم يازغۇچى زۇنۇن قادىرى ئېيتقاندەك، ئۇ بىرىنچىدىن، كامالەتكە يەتكەن چالغۇچى، ئورۇندىغۇچى ئىدى. خەلقنىڭ مول ۋە يېقىملىق كۈيلىرىنى چوڭقۇر ھېسسىيات ۋە ئۆزىگە خاس ماھارەت بىلەن ئورۇندايتتى. ئىككىنچىدىن، ئۇ خەلق ئاھاڭلىرىغا ۋارىسلىق قىلغۇچى ھەم ئۇنى ئىجادىي بېيىتقۇچى خەلق كومپوزىتورى ئىدى. ئۇ ئۇيغۇر ئاھاڭلىرىنى ئۆزىگە مۇجەسسەملىگەن ئون ئىككى مۇقامنىڭ يوقالغان

قىسىملىرىنى قېزىپ، رەتلەشتە جاپالىق ئىزدىنىش ئېلىپ بارغا-نىدى[1].

زىكرى ئەلپەتتا كەمتەر ئىدى. ئۇ ناخشا ئېيتىشتا باشقىلار بىلەن ئۆزەڭگە سوقۇشتۇرمايتتى. رولغا چىققۇچىلارغا زېرىكمەي ناخشا ئۆگىتىپ، ئۇلارنىڭ ئۆز ماھارىتىنى ئاشۇرۇشىغا ياردەم قىلاتتى[2]. ھېسام قۇربان دەل زىكرى ئەلپەتتانىڭ ئەنە شۇنداق غەمخورلۇقىغا ئېرىشكەن كىشىلەردىن بىرى.

زىكرى ئەلپەتتا ئۇرۇمچىگە يۆتكەلگەندىن كېيىنمۇ، ھېسام ئىزچىل ئۇنىڭ ئەسلىمىلىرى، ياخشى پارىڭى بىلەن بۇ تالانتلىق زاتنى يادلاپ يۈردى. «مەدەنىيەت ئىنقىلابى» دىن كېيىن، بىر يىلى ئۇ ئۇرۇمچىگە خەلق ئەدەبىياتى يىغىنى مۇناسىۋىتى بىلەن كەلگىنىدە ئالدى بىلەن زىكرى ئەلپەتتانى يوقلاپ باردى. ياشى-نىپ، كېسەلچان بولۇپ قالغان بۇ مويسىپىت ھېسامنىڭ ئۆزىنى كۆرگىلى ئۆيگە كەلگىنىدىن تولىمۇ خۇشال بولدى. ئانا يۈرتى، يۈرتداشلىرىنى سورىدى:

— ھە ھېسام، غۇلجىلىق ئاغىنىلەر نېمە ئىشلارنى قىلىپ يۈرىدۇ.

— شۇ زىكرىكا، — دېدى ھېسام، — «رۇخسارى»[3]نى ئاڭلاپ، زىكرىكام ئەجەب كەلمەيدىغۇ دەپ يۈرىدۇ.

زىكرى ئەلپەتتا ئىچ ـ ئىچىدىن سۆيۈنۈپ كۈلۈپ كەتتى.

زىكرى ئەلپەتتا غۇلجا شەھىرىدىكى بارلىق سورۇنلارنىڭ ئەزىز مېھمىنى بولۇپ ئۆتكەن ئادەم. ئۇ قەدەم تەشرىپ قىلغان سورۇن ساھىبخانىنىڭ شەرىپى، ماختىنىشى بولۇپ ھېسابلىنا-تتى. ئاددىي، خەلقچىل، تەمەننا ۋە زەھەر تىللىقدىن خالىي بۇ ئادەم كاتتا باشلىق، پۇلدار، نامرات ... ھەرقانداق كىشىگە بىر

---

① زۇنۇن قادىرى: «سەنئەتكار دوستىمىزنى ئەسلىگەندە» (زۇنۇن قادىرى ئەسەرلىرى، 694 ـ بەت).

② يۇقىرىدىكىگە ئوخشاش (698 ـ بەت)

③ رۇخسارى ـ زىكرى ئەلپەتتا ئىشلىگەن مۇقام.

خىل، ئىللىق ۋە تۇز مۇئامىلە قىلىپ بۇ ئىناۋەتنى تاپقانىدى.

— زىكرىكام بەك ئۆز سۆزلۈك كىشى بولمىدىغان، — دەپ ئەسلەيدۇ ھېسام، — ئۇ بەزى سورۇنلاردا خۇشى تۇتمىسا زادىلا مۇزىكا چالمايتتى ياكى ناخشا ئېيتمايتتى. بىر قېتىم ئەنە شۇنداق سورۇندا مەنمۇ بار ئىدىم ...

شۇ كۈنى زىكرى ئەلپەتتا تازا دېگەندەك ساقلىقى يوقمۇ ياكى سورۇندىكى بىرەر گىدەيگەكنىڭ بۇيرۇقىدىن رەنجىدىمۇ، قولىغا زادىلا چالغۇ ئالمىدى. سورۇن ئەھلى ئۇنىڭ بىرەر ناخشىسىنى ئاڭلاشقا خۇشتار ئىدى. بىر نەچچەيلەن زىكرى ئەلپەتتادىن ئۆتۈنگەن بولسىمۇ، ئۇنۇمى كۆرۈلمىدى، ساھىبخانىمۇ نەچچە قېتىم تەكلىپ قىلىپ، جىم بولدى.

— ئاغىنىلەر، زىكرىكامنى كىم ناخشا ئېيتقۇزالمسا، بۇدا يەكشەنبىدە دەريا بويىدا بىر سورۇن تۇزۇيمەن، گېپىم — گەپ، بىر قوي سويۇپ! — ئوتتۇز ئوغۇل سورۇنلىرىنىڭ گۈلى بولۇپ يۈرگەن بىر بايۇەچچە سورۇن تېشىدا، ھويلىدا ئېلان قىلدى. ئاردا گۈدۈك - گۈدۈك قىزىپ كەتتى. بىر چاغدا ھېسام ئىستىراھەتتىن يېنىپ، شۇ يەرگە كەپقالدى، بىرەيلەن بايىقى جاكارنى ئۇنىڭغا يەتكۈزدى.

— گېپىڭ — گەپ ھە ھاجىم، — دېدى ھېسام، — مانا مەن زىكرىكامنى ناخشا ئېيتقۇزالايمەن.

— ھېسامكا، — دېدى سەل تەڭشىلىۋالغان بىر يەرگىت، — زىكرىكامنى چاقچاق قىلىپ كۈلدۈرەمسەن يا غىدىقلاپمۇ؟

ھېسام ھېلىقى مەستكە قارىدى:

— سەن ئەمەس ئۇكا، ئىچىپ مەست بولمىسا، چېكىپ مەست بولۇۋالمىدىغان. ئاناڭ دەرۋازىنى تاقىۋەتمىسۇن يەنە، بالدۇررراق قايتمامسەن؟

كۈلكە ئارىسىدا بايىقى بايۇەچچە ھېسامنىڭ ئالدىغا كەلدى.

— ھېسام، ئەمالىكىن مېنىڭ گېپىم - گەپ جۇمۇ، زىكرىكامنى راستىنلا ناخشا ئېيتقۇزالامسەن؟

سەلدىن كېيىن تالادىكىلەر ئۆيگە كىرىپ، سورۇندىن قايتا جاي ئېلىشتى. چوڭلار ئارىسىدا بىر خىل سۆھبەت كېتىۋاتاتتى.

— زىكرىكا، بىر گەپ قىلسام رۇخسەتمۇ؟ — دېدى ھېسام زىكرى ئەلپەتتاغا قاراپ. تۆردە بەدەشقان قۇرۇپ ئولتۇرغان زىكرى ئەلپەتتا كۈلۈمسىرەپ ئۇنىڭغا قارىدى.

— ھە، قېنى، ئەلۋەتتە ھېسام!

— رەھمەتلىك دادام قۇربان تېرىچى بىلەن بەكمۇ يېقىن بۇرادەرلىكتە ئۆتكۈنۈڭلارنى غۇلجىدا، بولۇپمۇ شەھەر ئىچى، سۇ دەرۋازىدا ھەممە ئادەم بىلىدۇ، ـ دېدى ھېسام نېرىدىن گەپ باشلاپ، ـ راستمۇ، زىكرىكا؟

— ئەلۋەتتە شۇنداق، — دېدى زىكرى ئەلپەتتا، — رەھمەتلىك قۇربان ئاخۇن بىلەن ئارىمىزغا قىل سىغمايدىغان بۇرادەرلەردىن ئىدۇق. ئەجەب بۇنى تىلغا ئېلىپ قالدىڭا ھېسام؟

— تىلغا ئېلىشىم، زىكرىكا، — دېدى ھېسام — بۈگۈن مۇشۇ سورۇندىكىلەرنى شىپىلىققا تارتىپ دەيدىغان بىر گەپ بار ئىدى.

— خوش قېنى سۆزلە! — زىكرى ئەلپەتتا سەگەكلەندى.

— دادام رەھمەتلىك، بېشىڭغا كۈن چۈشمىسە بۇنى ئىلاج بار زىكرىنىڭ يۈزىگە سالما دېگەنىدى، بۈگۈن سالمىسام بولمىدى، دادام رەھمەتلىكنىڭ سىزدە ئازراق ئېلىشى قاپتىكەن.

— ماۋۇ گەپنى ھە، دە، دە! — زىكرى ئەلپەتتا جىددىيلىشىپ ھەتتا ئورنىدىن قوزغالدى. جىددىيلىك سورۇندىكىلەرگىمۇ ئۆتتى. ھەممە ھەيرانلىقتا بىر زىكرى ئەلپەتتاغا، بىر ھېسامغا قارايتتى. ھېسامنىڭ قىياپەت، چىرايى جىددىي ئىدى.

— ئۆز ۋاقتىلىرىدا، — دېدى ھېسام، — دادام رەھمەتلىك بىلەن بىرگە مەشرەپ ئوينىغان چاغلىرىڭلاردا دادام بىر نەچچە قىزىق گەپ قىلاتتىكەن، سىز بىر نەچچە ناخشا ئېيتاتتىڭىزكەن، لېكىن بىر قېتىشتا سىز قاتتىق تۇمۇ بوپقېلىپ، نەچچە مەشرەپتە ناخشا ئېيتالماپسىز، دادام توختىماي چاقچاق قىلىپ سورۇندىكىلەرنى ھەم سىزنى كۈلدۈرۈپتۇ...

تېگى چىقمايۋاتقان بۇ گەپتىن ھەممە ھەيران، زىكرى ئەل-
پەتتامۇ شۇ تەقلىدتە، ئۆي ئىچى تىمتاس، ھەممە كۆزلەر ھېسام-
دا ئىدى.

— ئەنە شۇ چاغدا سىز دادامغا قەرزدار بولۇپ قاپتىكەنسىز،
بۇگۈن ئەل - ئاغىنىلەر ئالدىدا سەل خىجالەت بولۇپ قالدىم،
ئەشۇ ئون بەش كۈلكىنىڭ ھەققىنى ناخشا بىلەن قايتۇرۇۋەتسە-
ڭىز زىكرىكا، قەرز قىيامەتلىك بولۇپ گەدىنىڭىزدە قالمىسا ...

بىر مىنۇتلاردىن كېيىن سورۇننى پاراقلىغان كۈلكە ساداسى
ئىشغال قىلدى. ھەممە قېنىپ - قېنىپ كۈلدى. زىكرى ئەلپەت-
تامۇ راھەتلىنىپ، ئۇزاققىچە كۈلدى.

— ھەي ھېسام، ھەي ھېسام، — دېدى ئۇ كۈلكە
ئارىسىدا، — سەن دېگەن بىرلا ھېسامدە، ھە!

شۇ گەپلەر بىلەن زىكرى ئەلپەتتا خىلىدىن بېرى بويۇن
قىسىپ تۇرغان سەدەپ نەقىشلىك دۇتارنى قولىغا ئالدى. يەڭلە-
رىنى شۇمۇدەگلەپ، سازلىدى، كېيىن ھېسامغا قارىدى:

— بوپتۇ ھېسام، ئەمسەن ھامان قەرزنى قايتۇرغاندىن
كېيىن، رەھمەتلىك قۇناخۇن ئامراق ناخشىلاردىن بىرنى ئېيە-
تىپ بېرەي.

سورۇن جانلاندى، ھەممە خۇشاللىقتا ھېسامغا تەشەككۇر
نەزىرىدە قارىدى. ھېلىقى بايۇەچچە باش بارمىقىنى ھېسامغا قاراتـ
تى.

مۇڭلۇق تارانىلار بىلەن زىكرى ئەلپەتتانىڭ مۇلايىم، ئۆزد-
گىلا خاس ناخشا ئاۋازى سورۇننى قۇچاقلىدى:

بەرق ئۇرۇپ ئاچىلدى گۈل ئايدەك جامالىڭنى كۆرۈپ،
تال - سۇۋادان تىترىدى نازۇك نىھالىڭنى كۆرۈپ.
يېڭى ئاي يىغلىدى ئەرمەس شەپەق چەرخ ئۆزرەكىم،
قامىتىنى ئەگدىلەر مۇشكىن ھىلالىڭنى كۆرۈپ.
سەير ئېتىپ كۆڭلۈم قۇشى باغلاندى زۇلپىڭ كارىغا،
دانە يەڭلىغ كىم لىۋىڭ ئۈستىدە خالىڭنى كۆرۈپ.

خىزىرى سۇيى بىرلە ئەيسا ياشۇنۇپ بولدى خىجىل،
لەئلىك ئىچرە ناگىھان شېرىن زۇلالىكنى كۆرۈپ.
تۇرمىسۇن تەندە بۇ جانىم كۆرمىسەم ھەرئان سېنى،
خىزىرى ئۆمىرىدۇر ماڭا ئۆلسەم جامالىكنى كۆرۈپ.
جەننەتۇل فىردەۋىس ئارا سەن بولمىساڭ ئەي ئايجامال،
تاڭ ئەمەستۇر كەچسەم ئاندىن چۈن ۋىسالىكنى كۆرۈپ.
مەھزۇنا، مەي ئىستىسەڭ سىندۇر كۆڭۈلنى بۇ گاداي،
بۇتپەرەس شەيخ مەي بېرۇر سۇنغان ساپالىكنى كۆرۈپ[1].

سورۇن ئەھلىنىڭ ۋۇجۇدى سىمابتەك ئېرىپ، تەنلىرى تىترىدى. ناخشا ئاخىرلىشىش بىلەن ھاي باركاللىلار ئۆينى بىر ئالدى.

— ھېسام، قەرز ئادا بولدىمۇ، يا يەنە كېمى قالدىمۇ؟ — زىكرى ئەلپەتتا دۇتارنى يان تەرىپىگە، تامغا يۆلەپ، كىمدۇر ئۇزارتقان ئاپئاق لۆڭگىدە تەرىنى سۈرتكەچ، خۇشخۇيلۇق بىلەن ھېسامغا قارىدى.

— قەرزغۇ نەق بولدى زىكرىكا، بىراق ئۆسۈمىنى بېرىمەن دېسىڭىز ھەرگىز ياق دېمەيمىز — دە!

كۇلكە ئەۋجىدە سورۇن ئەھلى يەنە بىر قېتىم راھەتلىنىشتى.

① پەنجىگاھ مۇقامىنىڭ ئىككىنچى نۇسخىسى.

22. دەريا بويىدا

سەلىمجاننىڭ خاتىرىسىگە مۇنداق بايانلارمۇ پۈتۈلگەنىدى:

باھار ئايلىرى كېلىپ، چېچەك ۋاقتى باشلىنىش بىلەن قىش دىمىقچىلىقىدىن قۇتۇلغان، ئويۇن - كۈلكىگە ئامراق غۇل-جىلىقلار سەيلىگاھ، يېشىلچىلىقلارغا ئۆزىنى ئاتىدۇ، ئىلى دەريا بويى، جىرغىلاڭ، زايومكىلاردا توپ - توپ باراۋەتچىلەر خىل - خىلى، ئۆي - ئۆيلىرى بىلەن ئەغمە - ناۋا، كۈلكە - چاقچاق-لىرىنى قىزىتىپ، ھاياتقا بولغان سۆيۈشمەنچىلىكىنى ئىزھار قىلىدۇ. يالاڭ كىيىملەر ئۇلارنى يەڭگىل، روھلۇق كۆرسىتە-دۇ، كاۋاپدانلاردىن تارىغان تونۇش مەززىلىك پۇراق ئىشتىھالار-نى غىدىقلايدۇ، پۇرۇپكىلىرى پۈڭۈلداپ ئېتىلىپ تۇرغان بوتۇل-كىلاردىن شىبرىن، كۈچلىنىپ كەتكەن بال پىۋىلىرى پىيالىلەرگە بۆژۈلداپ قۇيۇلۇپ، سورۇن ئەھلىنىڭ كەيپىنى تېخىمۇ كۆتۈرە-دۇ.

ئىلى دەرياسى بويىدىكى قېلىن ئورمانلىقتا ھېسام شەھەر ئىچى مەھەللىسىنىڭ يىگىتلىرى بىلەن سورۇن تۈزۈپ ئولتۇرغە-لى نەۋاخ. قىرقىپ قويغاندەك تەكشى سورۇن ئەھلى باھارغا، دەريا بويىغا، بىر - بىرىگە قېنىشماي ناخشا - ساز، چاقچاقلىرە-نى نەچچە قىزىتىپ، نەچچە پەسەيتتى.

— ئاغىنىلەر، بىر چۆمۈلمەيلىمۇ، قايسىڭ بارسەن؟

— توپ ئىچىدىن بىر يىگىت بايات‌ىن نەچچە دېگەن گېپىنى يەنە تەكرارلىدى، — قانداق، ئولتۇرۇشۇپرىسىزمۇ سوپۇمدەك بۇ يەر-دە، مانا مەن مەشەدىن بارغان پېتىم، بېلىقتەك بىر شۇڭغۇيمەن.

— بولدى قىلىڭلار غىلاج پوچى، سېنىڭ بېلىقتەك شۇڭ-غۇيدىغانلىقىڭنىمۇ كۆرگەن بىز. گەپ قىلە ھېسام، بۇلتۇر زايومكىدا قانداق بولغان؟

قولىدا بىر زىخ كاۋاپنى ئويناپ ئولتۇرۇپ، قانداقتۇر خىيالغا چۆمگەن ھېسام يېنىدىكى يىگىتنىڭ تۇرتۇشى بىلەن ئېسىغا كەلدى.

— نېمە دېدىڭ؟

— ماۋۇ غىلاج دەريالغا بېلىقتەك شۇڭغۇيمەن دەيدۇ.

— شۇڭغۇيدۇ بۇ، — دېدى ھېسام ئىتتىكلا، — تازا چوڭقۇر شۇڭغۇپ، بېلىقچىنىڭ قارمىقىغا ئىلىنىپ چىقىدۇ.

سورۇندا قاتتىق كۈلكە كۆتۈرۈلۈپ، تۇشمۇ تۇشتىن چاقچاق باشلاندى:

— تامبىلىدىن ئىلىنىدۇ دېگىنە!

— يەلكەن بولۇپ چىقىدىكەندە!

— بېلىقچىنىڭ خادىسى سۇنۇپ كەتمىگىيدى.

— سۇنسىمۇ مەيلى دەيدۇ — دە، مۇنداق يوغان ئادەم بېلىقنى كۆرگەندە!

— ھەي غىلاج، — دېدى ھېسام، — تېخى ئىككى يىلنىڭ ئالدىدىلا مەھەللىدىكى ئېرىقنىڭ سۈيىگە «چاقام ـ چاقام، ئىلان ـ پاقام» دەپ كۆزۈڭنى ئېتىپ چۈشۈپ يۈرەتتىڭ، ئەجەب نوچى بوپكېتىپسىنا، ئىلى دەريانى جۇمۇ ماۋۇ!

غىلاج دېگەن پاكار، دوغىلاق يىگىت چاقچاق، تەنبىھلەرنى قېتىغا ئالماي، چەتكە ئۆتۈپ كىيىم ـ كېچەكنى سالغىلى تۇردى.

— ھەي غىلاج، راستىتىلا سۇغا چۈشەمسىنا؟ — دەپ سورىدى ھېسام.

— چۈشمەي، سەن چاقچاقتا ئۇزسەڭ، بىز قاينامدا ئۇزىمىز، قانداق؟

— قاينامدا ئۇزىمىز؟ — ھېسام چاقچاق قىلغان ۋاقىتلىرىدا قىلىدىغان ئادىتىنى قىلىپ، بېشىنى سەل شىنتايىتتى، — سەنغۇ داستىكى سۇغا چۈشسەڭمۇ قاينام چىقىرىدىغان نېمە.

سورۇندا «ۋەيت» قىلغان كۈلكە ساداسى كۆتۈرۈلدى. ئاڭغىچە غىلاجمۇ يېشىنىپ، يالاڭ تامبال بىلەنلا قالغانىدى.

— هەي غىلاج، — دېدى ھېسام — يەنە، — بالىلارنىڭ دېگىنى توغرىكەن جۇمۇ، بۇ تامبالمۇ يە تاغارمۇ؟

سورۇندىكىلەر قوشۇق سېلىشتى:

— بېلىقچى ئىۋاننىڭ كېمىسىنىڭ يەلكىنىغۇ بۇ!

— جېلىل تۇغمەنچى كۆرسە ئالتە پۇت بۇغداي قاچىلايدۇ، مىشكاپىكغا!

— غىلاج، — دېدى ئولتۇرۇشنىڭ يېشى چوڭراق سازەندىسى، دۇتارىنى يېنىغا يانقۇزۇپ قويۇپ، - ماڭۇ ھېسام توغرا ئېيتىدۇ، ئالدىراپ سۇغا چۈشمە، ھازىر دەريانىڭ قىنى تاشقان چاغ، تېيىز يەر يوق. ئويناپ كېلىپ، يىغلاپ كەتمەيلى يانا!

— ماڭە ۋاي تۇرسۇنكا، سەنمۇ بىر توخۇ يۇرەككەنسەن، جۇرە بولمىسا، مەن بىلەن قىرغاققا بېرىپ، قانداق ئۇزگۇنۇمگە بىر قاراپ تۇر.

ئالدىرىمايلا گەپ قىلمىدىغان تۇرسۇن دۇتارچى ھېسامغا قارىدى:

— ھېسام، قانداق قىلىمىز؟ بالا بەك كاجلىق قىلمۇاتىدىغۇ؟

— ۋوي، بۇ بوۋاق ۋاقتىدىنلا شۇنداق كاج نېمە، — دېدى ھېسام، — ئاپىسى ئېمىتسە، سۈتى تۇگىسىمۇ چىشلەپ قويۇپ بەرمەي تۇرۇۋالمىدىغان نېمىدى بۇ.

— يەنچۇ؟ — بالىلار ھېسامنىڭ ئاغزىنى تاتىلاپ.

— دەيمۇ غىلاج؟، — دېدى ھېسام غىلاجقا قاراپ كۈلگىنىچە، مەكتەپتە مۇئەللىم تۆتنى يېزىپ بەر دېسە، تەتۇر يېزىپ قويۇپ بۇ دۇم تۆت دېگىنىڭ راستمۇ؟

يالىڭاچ ئۆرە تۇرغان غىلاج ھېسامغا بېشىنى لىڭشىتتى:

— ھە، گەپ قىلە!

— كەلتۇرە ھېسام ماڭۇ توختى يالىڭاچنى، — يىگىتلەر تۇشمۇ تۇشتىن چۇرقىراشتى. ھېسام تەخىر قىلماي ئارقا - ئارقىدىن كەلتۇردى:

— چاقچاقتا يېڭىلىپ قالساڭ، يالىڭاچ مۇشت ئاتقىنىڭ

راستمۇ؟
— ھۆپۈپنى يۈگدىماي يەپ، كۆمۈرنى يۈيۈپ قالىغىنىڭ راستمۇ؟
— ماۋۇ گەپنىڭ كەلمىدى، — دەدى غىلاج قولىنى شىلتىپ، — ھە، گەپ قىلە!
— دەريا بويىدا بىكارغا ئويناپ، كىيىمىڭنى سېلىپ ئۆلۈۋالمەن دېگىنىڭ راستمۇ؟
— پۈل قاتتىما ۋاي، — غىلاج ئۆگۈپ ۋارقىرىدى.
— كەلدى! — دەپ توۋلاشتى يىگىتلەر، — داۋاملاشتۇر ھېسام!
ھېسام داۋاملاشتۇردى:
— ھوي غىلاج، كاۋاپنى جىق يەۋېتىپ، ئېشىڭ ئارتىپ كەتسە، يالىڭاچ ئۆرە تۇرۇۋالغىنىڭ راستمۇ؟
— ئولتۇردۇم، بولدىمۇ؟ — غىلاج كىيىم - كېچەكنى قۇچاقلاپ زوڭزايدى.
ھېسام يەنە داۋاملاشتۇردى:
— دەريادا تامبىلىڭ كۆپۈپ كەتسە «بۇ بېلىق تۇتىدىغان تەتۇر سېۋەت» دەپ تۇرۇۋالغىنىڭ راستمۇ؟
— قىردىكى كوكاتقا ئېسىلىپ چۆمۈلۈپ، دەريانىڭ ساقلىغى يۇلدۇم دېگىنىڭ راستمۇ؟
كۆلكە ئەۋجى يېقىن ئەتراپتىكىلەرنىمۇ چىللاپ كەلدى، بىردەمدىلا شەھەر ئىچىدىكىلەرنىڭ سورۇنىغا ئادەم يىغىلدى.
— ئاۋۇ غىلاي كۆز يامان نېمىكىنا!
— ھوي، ھېلىقى ناغرا چالىدىغان ئاداقۇ ئۇ!
ئادەم كۆپەيگەنسېرى ھېسامنىڭ ئىلھامى تېخىمۇ كەلدى.
— غىلاج، بولدىمۇ ئاداش، يەنە دەيمۇ؟
— دە، دە، يالغان گەپلىرىڭنى قىلمۇھ، — دەدى مۇزلاپ، توخۇ ئەتلىرى ئۆرلىگەن غىلاج دېمىنى ئىچىگە يۇتۇپ.
— ئەمىسە قىلغان ئىشلىرىڭدىن دەپ بېرەي — ھە، ئاغىنىلەرگە، — دەدى ھېسام كۈلۈمسىرەپ.

— بىر كۈنى غىلاج ئىككى ئاغىنىسى بىلەن مۇشۇ دەريانىڭ ئاۋۇ تۆۋەندىكى تارمىقىغا چۈمۈلگىلى كەپتۇ دەڭلار، ئۇ ھېلىقى ئىككى ئاغىنىسىنى سۇغا چۈشۈرۈپ، ئايەر تېيىزمىكەن، ماۋۇ يەرنىڭ تېگى لۆجىمىكەن دەپ سوراۋېرىپتۇ. ئاغىنىلىرىدىن بىر-سى تېرىكىپ «سەن ئۆزۈڭ نېمىشقا چۈشمەيسەن» دېسە، غىلاج نېمە دەپتۇ دېمەمسىلەر؟

— ھە، نېمە دەپتۇ؟ — يىگىتلەر سورىدى.

— «ئۆيدە مومام ئاغرىقتى» دەپتۇ.

ھەممەيلەن تېلىقىپ كۈلۈشتى. شۇ ئاردا غىلاج ۋارقىرىدى:

— مومام ئەمەس، بوۋام دېدىما ۋاي، قىپقىزىل يالغانچى نېمىكەنسەن!

كۈلكىلەر تېخىمۇ ئەۋجىگە چىقتى.

— يەنە بىر قېتىم، — دېدى ھېسام، — غىلاج ئۆيىدىكىلىرى بىلەن تازا سوقۇشۇپ، ئاچچىقىدا ئۆزۈمنى تاشلىۋالىمەن دەپ مۇشۇ دەريانىڭ بويىغا كەپتۇ. بىر چاغدا بىر ئادەم دەريا بويىدىن نېرى تەرەپكە مېڭىپ كېتىۋېتىپ قارىسا، بىرسى دەريانىڭ لېۋىدە بىر پاي بەتىنكىسىنى يېشىپ، يالىڭاچ پۇتىنى سۇغا ھېلى چىلى-غۇدەك، ھېلى تارتىۋالغۇدەك، يەنە چىلىغۇدەك... ھېلىقى كىشى بۇنى كۆرۈپ سەل چۆچۈپ قاپتۇ، ئاينىغاندىن ساقمىكەن دەيدۇ — دە، شۇنىڭ بىلەن ئاستا ھېلىقىنىڭ يېنىغا، ھە، مۇنۇ غىلاجنىڭ يېنىغا كېلىپ:

— ئۇكا، نېمە قىلىۋاتىسەن؟ — دەپ سوراپتۇ.

— ھە، غىلاج نېمە دەپتۇ؟ — تىمتاس سورۇندىن بىر يىگىت ئالدىراپ سورىدى.

— ھە، نېمە دەپتىمەن، دېمەمسەن؟ — دېدى غىلاجمۇ.

— ئالدىرىمايلا تۇرمامسەن، — دېدى ھېسام غىلاجقا قاراپ، — مەن ئۆلۈۋالاي دېگەن، قارىسام سۇ بەك سوغۇقكەن، تۇمۇ تېگىپ قالارمىكىن دەپ قورقۇۋاتىمەن، دەپسەنغۇ!

— ماڭە ۋاي پاختا، — دېدى غىلاج كۈلكە ئارىسىدا ئورنى-

دىن دىككىدە تۇرۇپ، — ئات دېسە شۇنداقمۇ ئاتامسەنا ۋاي.
— ھەي، — دېدى ھېسام، — مەندەك پاختا بولمىسا يالىڭاچ قالمامسىناۋاي!
ھېسامنىڭ ئاغزى يەنە ئېچىلىپ، يېڭىدىن بىر قاتار چاقچاقلار چىقار بولغىيدى، ئاڭغىچە يىگىتلەردىن بىرى ۋارقىرىدى:
— ئاغىنىلەر، ماۋۇ غىلاج ئۆمرىدە بىر ئوغۇلبالىچىلىق قىلىپ يالىڭاچلىنىپ قويدى، ھەر قايسىمىزدىن كۆڭلى قالمىسۇن، قاينامدا قانداق پىلتىنىڭ ئاتىدىكىن، بىر كۆرۈپ باقمايلىمۇ؟
— ھەي سەمەت كەكرى، ئاچچىق گەپ قىلما جۇمۇ، — دېدى غىلاج كۆكۈرۈپ، — پىلتىنىڭ ئاتىدىغان ئىت بېلىق ئەمەس، جۇمۇ مەن. ئاكاڭ قارىغاي بارغۇ، سۇنىڭ ئۈستىدە ئوڭدا يېتىپ ئۇخلايمەن، بىلدىڭمۇ؟
— سۇدا ئۇخلىغاندا خورەك تارتامسەن، تارتمامسەن؟ — دېدى سەمەت كەكرى قېتىغا ئالماي، — نۇقۇپ قويىدىغانغا مۇنۇ ئىسراپىل بىللە چۈشسۇن سۇغا.
شۇ ئاردا ھېسام گەپكە ئېغىز ئاچتى:
— مۇشۇ سەمەت ئىنىمىز توغرا ئېيتىدۇ، غىلاجنىڭ كۆڭلى قېپقالمىسۇن، سۇ ئۈزگىنىنى بىر كۆرۈپ باقمايمىزمۇ. ھەي غىلاج، ئەمما تېيىزرەك يەردىن چۈش، جۇمۇ!
— ئۇنىڭدىن خاتىرجەم بول ھېسام، — غىلاج كىيىم-كېچىكىنى يەرگە تاشلاپ، دەريا تەرەپكە ماڭدى. سورۇندىكىلەرنىڭ بىر قىسمى ھېسامنىڭ گېپىنى يىرماي، كۈلكە - چاقچاق بىلەن ئەگەشتى. يەنە بىر قىسمى دۇتار، تەمبۇرگە تەگدى.
غىلاج بەيگە مەيدانىغا ماڭغان پالۋانەك ئۆكۈرەڭ تاشلاپ، خېلى ئالدىدا ئۈزاپ كېتىۋاتاتتى. دەريا قېشى كۆرۈنۈپ قالدى. يىگىتلەر يېتىشىپ كەلگۈچە غىلاج ئۈزىنى سۇغا ئېتىۋەتتى.
— ۋاھ، ياماڭ نېمىكىنا بۇ، راستتىنلا ئاتتى جۇمۇ ئۈزەنى، — سورۇنىنىڭ ئەڭ كىچىكى، ئەركىسى سەمەت كەكرى چۇقان سېلىپ دەريا لېۋىگە يۈگۈردى. ھېساممۇ، باشقا يىگىتلەر-

مۇ هايال ئۆتمەي قىرغاقتا يېتىپ كېلىشتى.

ئەھلىيەتتە غىلاج سۇ ئۈزۈشنى بىلمەيتتى. مىجەزىگە يارد-شا، ئاغزىدىن چىقىپ كەتكەن گەپنى ئەمەلدە كۆرسىتىش ئۈچۈنلا خەتەرگە تەۋەككۈل قىلغانىدى. ھېسامنىڭ بايىقى چاقچاقلىرى بىرىدىن - بىر توغرا ئىدى.

غىلاج بىر هازا سۈدا كۆرۈنمەي، يوقاپ كەتتى. ھەممەيلەن قىرغاقتا تەشۋىش بىلەن ئۇنىڭ باش چۆكۈرۈپ چىقىشىنى كۈتۈپ تۇراتتى. پەقەت بىرلا يىگىت - سەمەت كەكرىلا تېخىچە چاقچىقىنى قويمايتتى.

— بالىلار، غىلاج سۇنىڭ تېگىدە تەكىي ئىزدەۋاتامدۇ نېمە، تېخى چىقمايدىغۇ؟

سەمەتنىڭ گېپى تۈگە - تۈگمەي، سۇنىڭ يۈزىدە پالاق - پۇلۇق ئاۋاز ئاڭلاندى. غىلاج بىرسى تېگىدە تۇتۇپ ئانقاندەك گۈلۈپپىدە قىلىپ سۇ ئۈستىگە چىقتىدە، تېپىرلاشقا، نېمىلەرنى-دۇ دەپ ۋارقىراشقا باشلىدى. شۇ تەقلىدتە، ئىتتىك لانقا ئېقىن ئۇنى ئېقىتىپ مېڭىشقا باشلىدى.

قىرغاقتا ئوپۇر - توپۇر كۆتۈرۈلدى.

— يامان بولدى ئاغىنىلەر، كىم سۇغا ئۇستا؟ — دەپ توۋلىدى ھېسام.

چاقماق تېزلىكىدە يېرىم يېشىنىپ بولغان سەمەت كەكرى شۇ گەپ بىلەن تەڭلا دەريانا ئۆزىنى ئاتتى. ئۇنىڭ كەينىدىن يەنە بىرەيلەن سەكرىدى.

— بولدى چۈشمەڭلار، — دېدى قىرغاقتىكىلەردىن بىرى يەنە سۇغا سەكرەش ئۈچۈن تەرەددۇتلىنىۋاتقانلارغا، — سەمەت كەكرى ئۆزى تېتىمىدۇ. تۇگمەننىڭ نوردىن پۈتۈن چىقمىغان نېمە ئۇ.

دېگەندەك، باشقىلار يېتىشىپ بارغۇچە سەمەت كەكرى غىلاجنى خەتەردىن قۇتقۇزۇۋېلىپ، مايمۇندەك چاققانلىق بىلەن ئۆركەشلەرگە يامىشىپ يۈرۈپ، بىردەمدە، خېلى تۆۋەندىن قىر-غاققا چىقتى.

ھېسام ۋە باشقا يىگىتلەر دەرھال شۇ تەرەپكە يۈگۈرۈشتى.

يېرىم سائەتلەردىن كېيىن غىلاج كىمدۇر بىرى ئاپىرىپ بەرگەن كىيىملىرىنى كىيىپ، سەمەت كەكرىنىك دولىسىغا قولىنى قويغىنىچە نېمىلەرنىدۇر چاقچاق قىلىپ، ھېچنېمە كۆرمىگەندەك سورۇنغا يېنىپ كەلدى. ساز بولۇۋاتاتتى، شۇڭا ھېچكىم گەپكە ئېغىز ئاچمىدى. بىر يۈرۈش ناخشا ـ ساز تۈگەپ، «بارىدىكاللا»، «رەھمەت» لەردىن كېيىن سورۇندىكىلەر مەسلىھەتلىشۈالغاندەك تەڭلا بىر غىلاجقا، بىر ھېسامغا قاراشتى. ھېسام ئۆزىمۇ بۇ چاغدا گەپكە تەمشىلىپ تۇراتتى.

— ھەي غىلاج، — دېدى ئۇ، — سۇدا ئوڭدىسىغا يېتىپ ئالامەت ئۇخلايدىكەنسەن جۇمۇ، سەمەت ئويغىتىپ قويمىغان بولسا ـ تاس ـ تاماس ئۇخلاپ قېتىپلا قالاتتىڭا!

پاراقلىغان كۈلكىلەر ئىچىدە غىلاج شەلپەردەك قىزىرىپ، ئۆزىمۇ سەزمەي:

— ھە، گەپ قىلە! ـ دېدى.

23. نېمىشقا ئۆيلەنمەيسەن، ھېسام

يىللار شامالىلىرى ئۆمۈر ياپراقلىرىنى ئۇچۇرۇپ، ھەش - پەش دېگۈچە ھېساممۇ يىگىرمە ئۇچ - يىگىرمە تۆت ياشلارغا كىرىپ قالدى. سەنئەت ئۆمىكىدە ئىشلەۋاتقىنىغىمۇ ئىككى يىل- دىن ئاشتى. مەھەللىدىكى ئۇنىڭ بىلەن تەڭتۇش يىگىتلەرنىڭ تولىسى ئۆيلۈك - ئوچاقلىق بولۇپ كەتتى.

شۇ كۈنلەردە ھېسامغا خەقلەرنىڭ دەيدىغان ئەڭ كۆپ سۆزى «ھېسام، قاچان ئۆيلىنىسەن» دىن ئىبارەت ئىدى. دېمىسىمۇ ئۇ زامانلاردا كىچىكلا ئۆيلىنىش ئومۇميۈزلۈك ئەھۋال بولۇپ، نۇر- غۇن كىشىلەر بىرەر ھۈنەرنىڭ پېشىنى تۇتقاندىن كېيىنلا «ئۆز جېنىڭنى ئۆزۈڭ جان ئەت» دەپ، تويىنى قىلىپ، قازىنە- نى ئايرىپ قويياتتى. ئوغۇل بالا ئۆيلەنمەي بەك ئۇزاق يۈرۈپ كەتسە يولدىن چىقمىغان ھالەتتىمۇ، بىباش ياكى بوشاڭ بولۇپ قالمىدۇ دەيدىغان قاراش ئومۇميۈزلۈك ئىدى. نۆۋەتتىدە ھەسەلخان- مۇ يالغۇز ئولتۇرۇپ ھېسامنىڭ چوڭ ئىشىنى ئويلايتتى. «رەھ- مەتلىك قۇربان بىرەر بالىسىنىڭ قىزىقىنى كۆرەلمىدى، مەن بولساممۇ كۆرسەم، پەيغەمبەر سۈننىتىنى ئادا قىلىپ، ھېسامە- دىن ئوغلۇمنىڭ بېشىنى باش، ئايىغىنى تاش قىلسام، باشقا بالىلارمۇ بىرىنىڭ كەينىدىن بىرى، قارىغايدەك بوي تارتىپ كې- لىۋاتىدۇ، ئۇلارنىڭ ئالدىلىرىمۇ توسۇلۇپ قالمىسا» دەپ ئويلايت- تى ئۇ. بىراق ئارمانغا چۈشلۈق دەرمان كەم، رەھمەتلىك ئېرە- نىڭ ۋاپاتىدىن كېيىن كۈن كەچۈرۈش بۇرۇنقىدىن تەسلەشكەنە- دى. يەنە بىر جەھەتتىن ھېسام ئۆزى بېشىنى ئىچىگە تىقىپ جىم يۈرۈۋاتسا، ئانا بىچارە قانداق دېگۈلۈك بۇ گەپلەرنى؟

بىراق ھەسەلخان دېيىلمىگەن گەپنى سىرتتا باشقىلار پات - پاتلا ھېسامغا دەپ تۇراتتى.

— ھېسام ھوي، يۇرىۋېرەمسەن، تويۇڭنىڭ پولۇسىنى قا-
چان يەيمىز؟
— ھېسام، ساقىلىڭ ئەرلۇ باغا يەتتى دەيمەن، ئاستا ئۆيلۇ-
نۇۋال ئاداش!
— ھېسام ...
بۇنداق كۆڭۈل بۆلۈش ۋە چاقچاق پاراڭلارغا نىسبەتەن ھې-
سام پەقەت كۈلۈپلا قويماتتى ياكى چاقچاققا - چاقچاق بىلەن جاۋاب
قايتۇرۇش بىلەنلا كۆپايىلىناتتى. بىز بۇ ماۋزۇيىمىزدا ھېسام
ئۆيلىنەمدۇ ئۆيلەنمەمدۇ؟ نېمىشقا ئۆيلەنمەيدۇ...؟ دېگەندەك سو-
ئاللارغا دىققىتىمىزنى بۆلمەي، ھېسامنىڭ بىر «كۆيۈمچان» ئا-
غىنىسىگە قانداق تاقابىل تۇرغىنىنىلا ھېكايە قىلىمىز.
ھېسام بىلەن بىر مەھەللىلىك، سىراجىدىن ئىسىملىك يى-
گىت «قاچان ئۆيلىنىسەن؟» دەپ ئۇنىڭ ئالدىنى ئەڭ كۆپ
توسايدىغانلارنىڭ بىرى بولۇپ، ھېسام سىراجىدىننىڭ بۇدۇشقاق-
لىقىدىن بىزار ئىدى. ياماڭ يېرى، سىراجىدىن چاقچاقنى ھار
ئالمايتتى ياكى چۈشەنمەيتتى. بولمىسا ھېسام نەچچە قېتىم ئەتە-
ئۇنى «ھاي سىراشىدىن»[1] دەپمۇ چاقىرىپ باقتى. كېيىنكى چاغ-
لاردا سىراجنى كۆرگەندە ئۇ «ئاداش ھازىرچە ئۆيلەنمەيمەن جۇ-
مۇ» دەپ چاقچاقمۇ قىلىپ كۆردى. لېكىن، سىراج ۋىتۇالاقتىن
باشقا ھۇنىرى يوق بۇدۇنىدەك ھېسامنى بىزار قىلغىنى قىلغان
ئىدى.
سىراجنىڭ ئاتا كەسپى رەۋەندچىلىك بولۇپ، ئاتىسى توق-
سەنگە يېقىنلاپ قالغىنىغا قارىماي، تېخىچە ئۇن بازىرىدا ئوقەت-
تىن قالمىغانىدى. مەھەللىدىكىلەر بۇنىڭ سەۋەبى سىراجنىڭ
ئىش - ئوقەت قىلماي، خوتۇنىنى كۈنلەپ ھويلىسىنى ئەگىپلا
يۇرىدىغانلىقىدىن دەپ پاراڭ سېلىشاتتى. ھېسامنىڭ قۇلىقىغا بۇ
گەپلەر سەل كېچىكىپرەك ئاڭلىنىپ قالدى.
ھېسام سىراجنىڭ سىرىنى دەسلەپكى قەدەمدە ئاڭلاپ «ئىش

① سىراش - يىلىم مەنىسىدە.

مۇنداقكەنده، خەپ توختاپتۇر» دەپ يۇرگەن كۇنلىرىده، مەھەل-لىده بىر سورۇن تۇزۇلۇپ قالدى. ھېسام ئۆمەكتىكى رەپتىسىدىن ۋاقچىرەك بوشاپ، ئولتۇرۇش بولۇۋاتقان ئۆيگە كىرگەنده ئاغىنىلەر تازا قىزىق پاراڭغا چۈشكەنىدى. ھېسامنى كۆرۈپلا، سىراج چاقچاققا تەگدى:

— كەل هوي سيىت ماڭقا، تويۇڭ قاچان؟

سىراجنىڭ يانتا چاقچىقىنى پەملىگەن ھېسام دەررۇ گەپكە ئېغىز ئاچتى:

— خوتۇنۇڭ بىلەن بىر نېمە دېيىشىپ قالغانمىتىڭ سىراج، مەسچىتنىڭ تۈۋىده كېتىۋاتىدىغۇ؟

سىراجنىڭ چىرايى شۇ ھامان تاتىرىپ كەتتى:

— يا... يالغۇزمۇ يە؟

— ئۇنىسىنى بايقىمىدىم، قولتۇقىدا بوپىدەك بىر نېمە تۇرامدۇ...

سىراج ساھىبخاندىن رۇخسەتمۇ ئالماي، شاپاشلاپ چىقىپ كەتتى. سورۇندىكىلەر ھەيران بولۇپ ھېسامدىن سوراشتى:

— ھېسام، راست سىراجنىڭ ئايالىنى كوچىدا كۆردۇڭمۇ؟ بالا تېرىما جۇمۇ.

— كۆرۈشۈم كۆردۇم، ئەمما ماشىنچىخانىغا كىرىپ كېتىۋېتىپتىكەن. كىيىم تىكتۇرسە كېرەك. بۇنىڭ نەرى بالا تېرىغىدەك؟

— سەن سىراجنى ئۇقمايسەن، — دېدى ساھىبخانا نىياز مۇھەممەت، — ئۇ خوتۇنىنى ئىلگىرى - كېيىن كۇنلەيدىغان نېمە، مۇنداقچە ئېيتقاندا ئۆزي تۇتۇشمۇ ئۇنىڭغا بىر جاپا، مەزلۇم كىشىگە ئازاب دېگىنە. مانا شۇ تاپتا ئۇ جاھاننى تاسقىۋېتىدىغان بولدى.

— قىشتا مەشرەپكە بارمەن دەپ ئۆيدىن چىقىپ كېتىپ، ئۆگزىده ئايالىنى پايلاپ يېتىپ ئۇششۇپ قالغىلى تاسلا قالغىنىنى دەپ بەرگىنە ھېسامغا!

— ئايالىنىڭ كۆڭلىكىنى كىيىپ كۆمۈرخاندا تۇنگىنىنى-

چۇ!

— ئايالى ئوسما قويسا، ئوسمىنى كىم بەردى دەپ ئالتە قوشنىسىنىڭ ئۆيىگە كىرىپ چىققىنىنىمۇ دەپ قوي...

يىگىتلەر تەرەپ - تەرەپتىن چۇرۇقلاشتى. ھېسام كۆڭلىگە بىر ئىشنى پۇكتى.

ھېسامنىڭ كۆڭلىگە پۇككەن ئىشنى ئىجرا ئېتىشى ئۈچۈن كۆپ كۈتۈشىگە، سىراجنى ئىزدەپ بېرىشىغمۇ ھاجەت بولمىدى.

ئەتىسى ئەتىگەندە ئۇ ئۆمەككە مېڭىۋېدى، يولدا سىراج ئۇنى چاقىردى.

— ھېسام، مەيەرگە كېلە!

سىراج ئادەتتى بويىچە ھېسامنىڭ ئالىقىنىنى ئىككى قوللاپ چىڭ تۇتۇپ، يول چېتىگىرەك ئاچىقتى.

— ھېسام ئاداش، راست گەپ قىلە، تۇنۇگۈن بىزنىڭ خوتۇنىنى نەگە كېتىۋاتقان يېردە كۆرگەنتىڭ؟

— ئۆزى نەگە بارغانتىم دەيدۇ؟

— ماشىنىچىخانىغا. بىراق سەن مەسچىتنىڭ يېنىدا كۆرىدۇم دېۋىدىڭا؟

— ھە توغرىغۇ، مەسچىتنىڭ يېنىدىكى ياسىن كاستۇمنىڭ ماشىنىچىخانىسىغا كىرىپ كەتتىغۇ! يە ساڭا نامازدىگەرگە كىرىدىم، دېسە بولاتتىمۇ؟

— ئۇغۇ شۇنداق، — سىراج تېخىچىلا گۇمانسىرىغان ھالدا پىچىرلىدى. ھېسام ئاخشامقى پىلانى بويىچە گېپىنى باشلىدى:

— ھەي سىراج، مۇشۇ نەچچىنچى ئايالىڭ؟

— ئىككىنچى، نېمە بولدى؟

— بىرىنچىسىنى نېمىشقا قويۇۋەتكەنتىڭ؟

— چىقىشالماي، نېمە بولدى؟

— چىقىشالماي ئەمەس، كۈنلەپ دېگىنە.

— ھە، نېمە بولدى؟

— مۇشۇ بارغۇ قارا سىراج، ئايال كىشىنىڭ ئۆزىگە سادىق ياكى سادىق ئەمەسلىكىنى سىنايدىغان بىر ئىشەنچلىك، ئەپچىل ئامال بار. بىزنىڭ تىياتىردىكى چوڭلاردىن ئاڭلىغانىدىم.

سىراجنىڭ كۆزلىرى ئويناپ كەتتى.

— ھە، ھە، ھېسام، دېگىنە، بولە قېنى!

ھېسام ئېرىنگەندەك سەل توختاۋېلىپ، كېيىن سىراجدىن سورىدى:

— بىكارغا دەپ بەرمەيمەن جۇمۇ!

— بولدى، بولدى، مېھمان قىلىمەن، سەن قورسىقىڭغا ئامراق نېمىگۇ؟ مەمەت مانتىپەزنىڭ شورپىلىق پېتىر مانتىسىدىن نەچچىنى يېيەلەيسەن؟

ھېسام تەستە ئۇناپ، كېيىن سىراجغا خوتۇن كىشىنىڭ ۋاپادارلىقىنى سىناش ئۈسۈلىنى ئېيتىپ بەردى.

بىر - ئىككى كۈن ئۆتمەيلا، مەھەللىدە مۇسا رەۋەندىنىڭ ئوغلى سىراج ئاينىپ قاپتۇ، ھازىر ئۆيىدە ھەر قىسما سۆزلەپ يانقۇدەك، بىردەم بېشىنى تام، ئىشكىلەرگە ئۇسسە، بىردەم تامنىڭ ھاكلىرىنى تىرناقداپ سويۇپ، ئاغزىغا كاپ ئەتكۇدەك. باشقا گەپ قىلماي پەقەتلا «ئىشەنمەيمەن، ئىشەنمەيمەن» دەپ تەكرارلىغۇدەك... دېگەن گەپلەر تارقالدى. بۇ گەپنى ئاڭلىغانلا ئادەم ياقىسىنى ئۇشلاپ، بېشىنى چايقاپ «ياۋاللا، ھەركىمنى ئۆز پاناھىڭدا ساقلىغايسەن» دەيتتى. پەقەت ھېساملا مىيىقىدا كۈلۈپ قويىاتتى، خالاس!

شۇ ئارىلىقتا ئۆمەك ئويۇن قويۇش ۋەزىپىسى بىلەن مەھەللە - مەھەللىلەرگە بېرىپ، ئىككى كۈن ئالدىراش بولدى. ئۇچىنچى كۈنى ئارتىسلار ئومۇمىيۈزلۈك دەم ئالغانىدى. ھېسامنىڭ يادىغا سىراج يېتىپ قالدى. چايدىن كېيىن ئۇ ئاستا دەسسەپ سىراجلارنىڭ كوچىسىغا قاراپ ماڭدى.

ھېسام مۇسا رەۋەندىنىڭ قورۇسىنىڭ ئالدىغا كەلگەندە، ھويلىدىن سىراجنى يوقلاپ چىقىۋاتقان ئىككى ئادەمگە يولۇقتى.

ھېلىقىلار ھېسامنى كۆرمەي بىر - بىرىگە «ياپاناھ، ساپساقلا بالىدى، ئەجەب بوپقاپتا!»، «ھەي، كۈنچىلىك دېگەنمۇ ياماق ئىشكەن دېسىلىرا، مۇشۇ كېسەلنى شۇنىڭ ئاقىۋىتىمىكىن دەيمەن» دېيىشكىنىچە ئۆتۈپ كېتىشتى. ھېسام ئويۇنىنىڭ چىڭغا چىققانلىقىنى پەملەپ، ئالدىراپ سىراجنىڭ ھۇجرىسى تەرەپكە ماڭدى.

سىراج ئۆيدە رەسمىي ئورۇن تۇتۇپ يالقان بولۇپ، ئىككى - ئۈچ كۈندىلا چىراي - تۇرقى راستتىنلا ئاينىپ قالغاندەك تۇسكە كىرگەنىدى. ئۆپچۆرىسىدە ئۆيدىكىلىرى، بىر - ئىككى تۇغقىنى چۆرىدەپ ئولتۇرۇشاتتى. سىراجنىڭ ياۋاشقىنە ئايالى بولسا تولا يىغلاپ ئىششىپ كەتكەن قاپاقلىرىغا ھېلىدىن - ھېلىغا ياغلىق تۇتۇپ، ئۇنىڭ بېشىدا ئولتۇراتتى.

— ئىشەنمەيمەن، ئىشەنمەيمەن! — سىراج ئىككى يېقىغا چايقىلىپ شۇ گەپلەرنى بەلكىم مىڭ نەچچىنچى قېتىم قىلدىدە، ئارىلىقتا، غىچىدە ئېچىلغان ئىشىككە قاراپ ھېسامنى كۆرۈپ قالدى. تولا يېتىپ، سۆزلەپ زېرىككەن سىراج ھېسامنى كۆرۈش بىلەن يانقان يېرىدىن قاڭقىپ تۇرۇپ كەتتى، — ئەمدى كەلدىڭمۇ ھېسام؟ ئىشەنمەيمەن، ئىشەنمەيمەن، ساڭىمۇ ئىشەنمەيمەن، يېقىنراق كېلە!

ھېسام سىراجنىڭ يېنىغا ئىتتىك بېرىپ، ئەھۋال سورىغان بولۇپ ئۇنىڭ قۇلىقىغا:

— چاندۇرۇپ قويما، بۇگۈن نەتىجىسى چىقىدۇ، — دەپ شۇنىرلىدى. بۇنى ئاڭلىغان سىراج بىر ئۇھ تارتىۋېلىپ «ئەجەب تەس ئىشكىنا بۇ» دېگىنىچە يەنە ئوڭدىسىغا تاشلاندى.

— بالا رەسمىي سۆزلىدى، — مويسىپىت مۇسا رەۋەندە بېشىنى چايقاپ، — قىلغان - ئەتكەنلىرىمىز بار ئەمەسمۇ بىز بەندىلەرنىڭ!

قېيىناتىسىنىڭ گېپىنى ئاڭلاپ، كېلىنئاغچىمۇ يەنە ئۇمۇچەيدى. شۇ ئاردا ھېسام مۇسا رەۋەندىچىگە قاردى:

— مۇساكا، سىلەر چىقىپ تۇرامسىلەر، مەن سىراجغا بىر گەپ قىلىپ باقاي.

— شۇنداق قىلساڭا ھېسامىدىن، ئاتاڭغا باركاللا! — مۇسا رەۋەندچى شۇ گەپ بىلەن ئۆيدىكىلەرنى باشلاپ تالاغا چىقىپ كەتتى.

— قىل دېسە شۇنداقمۇ ئاشۇرۇۋېتەمسەن، ھەي سىراج، — دېدى ھېسام كۈلكىسىنى ئاران بېسىپ، — تاس قاپسەن راستتىنلا سارالڭ بولغىلى. بولدى، تۈگىدى ئىش، قوپە ئورنۇڭ-دىن!

سىراج ھەيرانلىق بىلەن چەكچىيىپ، ئورنىدىن ئۆرلىنىپ ئولتۇردى.

— نېمە دەيدۇ، مۇشۇنداق ئاسان تۈگەمدا؟

— سېنىڭچە قانداق بولماقچىدى، بىرەر ئاي ياتاتتىڭمۇ؟ ئۇ چاغدا راستتىنلا ھەممە ئادەمنى يېنىڭدىن قاچۇراتتىڭدە!

— يا، ئەمدى، خوتۇن سادىقلىقىنى دېمىدى دەيمىنا!

— نېمە دەيدۇ ماۋۇ سارالڭ، خوتۇنۇڭ نەچچە كۈندىن بېرى يېنىڭدىن كەتمەي ئولتۇردىمۇ؟!

— ئولتۇردى.

— يىغلىدىمۇ؟

— يىغلىماي، ئېقىپ كەتتى دەريادەك...

— ھە، ئۇنىڭدىن باشقا نېمە قىلىپ بەرسە بولاتتى؟ سادىق بولمىسا سەندەك سارالڭ بىلەن ئۆي تۇتاتتىمۇ؟ ئاللىبۇرۇن ئاند-سىنىڭكىگە كېتەتتى. بىزنىڭ ئۆمەكتە بىرسىنىڭ ئايالى ئەتسىلا كېتىپتىكەن.

— راستما؟ — سىراج بىر ئىشىنىپ، بىر ئىشەنمەي ھې-سامغا شۇبھىلىنىپ قارىدى، — مۇشۇ بولدىما؟ تۇرۇپ كېتەمدىم ئەمدى؟

— ھېلىلا تۇرۇپ كەتسەڭ چاندۇرىسەن، — دېدى ھېسام، ـ ئەمدى ئالمىجوقا سۆزلىمەي جىم ياتسەن، چۈنكى مەن

ساڭا نەسىھەت قىلدىم، ئۇنۇمى بولمىدۇ. كېچىچە ئوڭشىلىپ قالىسەن. ئەتە سەھەر ئورنۇڭدىن تۇرۇپ رەۋەندە بازىرىغا بارىسەن. ئەمدى داداڭ جاپا چېكىۋەرمىسۇن!

— نېمە دەيدۇ ماۋۇ، شۇنداق ئاسانما؟ نېمە دەپ رەۋەندە بازىرىغا بارغۇدەكمەن؟

— ئىش ـ ئوقەت قىلمامسەن، ئەتىدىن ـ كەچ كىرگۈچە ئۆيۈڭنى ئەگىپ، خوتۇنۇڭنى كۈنلەۋېرەمسەن؟ مەن ساڭا دەپ قويايى، ئەمدى يەنە كۈنلەۋېرىدىغان بولساڭ، خوتۇنۇڭ بۇدا راست. تىنىلا كېتىپ قالىدۇ جۇمۇ سىراج!

— ئاغزىڭغا تاش! — سىراج ۋارقىرىدى، — مەنچۇ بۇ خوتۇنۇمغا شۇنداق كۆيىمەن، شۇڭلاشقا كۈنلەيمەن مەن!

— ماڭا قارا، راستتىنلا ئايالىڭنى ياخشى كۆرىدىغان بولساڭ، ئەمدى كۈنلىمە سىراج مەن ساڭا دەپ قويايى، بۇدا يەنە كۈنچىلىك قىلمىدىغان بولساڭ، مۇنۇ بولغان ئىشلارنى ئايالىڭغا دەپ قويمەن. ھەممىسىنى...

— سەن دەلدۇش، ئەسلىدە مېنى ئوقۇتۇپتىكەنسەنده! — سىراجدىن بىر چىرقىراپ ھېسامغا تاشلاندى. سەلدىن كېيىن ئۆزىنى تۇتۇۋالدى. ئىشنىڭ چاتاقلىقىنى ئۇ پەملەپ قالغانىدى. ئىشنىڭ ھەقىقىتى ئاشكارلىنىپ قالغۇدەك بولسا ئايالىدىن ئايرىلغانىنى ئاز دەپ، مەھەللە ـ جامائەت ئالدىدا رەسۋا بولاتتى. ھېسامغا تەڭ كەلگىلى بولاتتىمۇ؟

— ھېسام، جېنىم ئاغىنەم، — دېدى سىراج بىر چاغدا، — دېگىنىڭنى قىلاي. خوتۇنۇمنى ئەمدى كۈنلىمەيمەن، دادامنى ئىشتىن بىكار قىلىپ، رەۋەندىچىلىكنى ئۆزۈم قولغا ئالىمەن. راستلا ھېسام، مەمەت مانتىپەزنىڭ شورپىلىق مانتىسىدىن قورقماي نەچچىنى يېيەلەيتتىڭا؟ ئۇدا ئون كۈن مېھمان قىلىمەن سېنى، ئەزىزىم.

شۇنداق قىلىپ، ئويۇندىن چىڭىغا چىقىرىپ، ھېسام بىر كۈنلەمچىنى «ساقايتىپ» قويدى. ئۆزىمۇ سىراجنىڭ ھەر دوقـ

مۇشتا بىر قېتىم سورايدىغان سوئالىدىن خالاس تاپتى.
دەرۋەقە، ھېسام قىرىق ئالتە يېشىغا قەدەر ئۆيلەنمىدى.
بۇنىڭ سەۋەبىنى بىر يارانقان ئىگىسى، بىر ئۆزى بىلىدۇ.
يەنىلا يېشۇ① ئەقىللىق، ئارام ئارايلى! سەل - پەل ئارام ئالايلى!

① يېشۇ - ياپونىيە كارتون فىلىمى «ئەقىللىق يېشۇ ھەققىدە رىۋايەت» نىڭ باش پېرسوناژى.

24. بەختگىلەر ئارىسىدا

شەمەك چوقۇرنىڭ خۇمارى تۆتۈپ، بولالمىاي قالدى. پۈت - قولى بەزگەك تەگكەندەك تىترەپ، كۆزلىرى يۇمۇلۇپ كېتىۋاتاتتى. شۇ تاپتا ئۇنىڭغا بىر يۆگەم نەشىدىن باشقا نەرسە كار قىلمايتتى.

— شەمشىدىن، ھەي شەمەك چوقۇر، يانچۇقۇڭدا مادار بارمۇ؟ — شەمەك چوقۇر قارىماستىنلا ئاۋاز ئىگىسىنىڭ كونا ئۇلپىتى قاسىم ئىكەنلىكىنى بىلدى. شۇ تاپتا ئۇمۇ شەمەكتەك ئەھۋالدا ئىدى.

— سېنىڭ يانچۇقۇڭدا زادىلا مادار بولۇپ باقمامدۇ؟ — شەمەك چوقۇر خۇمارنىڭ جىلىچىلىكىدە قەدىناس ئاغىنىسىگە گۆلىيىپ ۋارقىرىدى. شەمەكنى كۆرۈپ نىجاتچىسىغا يولۇققاندەك خۇشاللىنىپ، يۈگۈرۈپ كەلگەن قاسىم ئوڭايسىزلىنىپ قالدى.

— تە بولمىغىنە ئادىشىم، بىزگىمۇ خۇدايىم بېرىپ قالار، نېمانچىلا... ، — ئۇ شەمەك چوقۇرغا ئىلتىجا قىلىپ ئەمدى سۆز باشلىشىغا نېرىدا كېلىۋاتقان ھېسامغا كۆزى چۈشۈپ قالدى. ئاۋازى چىڭقالغىنىچە گېپىنى يۆتكىدى، - ھەي، ھەي، شەمەك ... ھەي شەمشىدىن، قارا، ھېسام كېلىۋاتىدۇ.

كۆزلىرى يۇمۇلۇپ، بەدىنى بوشىشىپ كېتىۋاتقان شەمەك چوقۇر خۇشياقماستىن بېشىنى بۇراپ، تۆت كوچا تەرەپتىن لىڭ-شىپ كېلىۋاتقان ھېسامغا قاراپ قويدى ۋە زەردى بىلەن غودۇڭ-شىدى:

— كەلسە نېمە بوپتۇ، ھە، بىرەر چېكىمنىڭ پۇلىنى بېرەر-مىكىن دەمسىنا ئۇنى؟ چاشقانغا كېپەك ئالدۇرمايدىغان ھېسام ئۇ!

— توختىمامسەن، — قاسىم ئالدىراپ ئىككى قولىنى كۆ-تۈردى، — مەنمۇ ئۇنى پۈل خەجلەپ بېرىدۇ دېمىدىم، بىراق بۇگۈن ئۇ ئاچال كوچىدىكى ياسىن ياغاچچىنىڭ ئۆيىگە ئولتۇ-رۇشقا بارىدۇ. شۇ تاپتا تېخى ئۇدۇل ئەشەگە ماڭمىدۇ دېگىنە!

— يارايسەن، كاللاڭ جاڭگىلداپ قويىدۇ جۇمۇ سېنىڭ. ياسىن ياغاچچى دېگەن نەشىكەشلەرنىڭ پىرى تۇرسا، — شەمەك چوقۇر ئالتۇن تېپىۋالغاندەك خۇشال بولۇپ ھەجايدى، — چاقىرە قاسىم، كىچىك بولسىمۇ ھېسامكا دەپ چاقىر!

سەلدىن كېيىن ئىككى نەشىكەش ئىككى تەرەپتىن ھېسامغا خۇشامەت قىلغىلى تۇردى:

— ھېسامكا، ئۇ كۈنكى ئويۇننى دەھشەت نوچى ئوينىۋېتىپ-سەن جۇمۇ!

— ھېسام ... يا، ھېسامكا، يېڭىياچە گەپلىرىڭ يوقمۇ، بىر كۈلۈۋالايلى.

— پاھ، ئىككىڭلارنىڭ خۇمارى تازا تۇتقان ئوخشىمامدۇ، يەنە سەل تۇرسام چوڭ دادا دەۋېتىسىلەرغۇ دەيمەن؟

— يامان نېمە جۇمۇ سەن ھېسام. نەگە ماڭدىڭ، بىللە بېرىپ كەلمەيلىمۇ؟

— مېنى چاقىرغان يەرگە سىلەرنىمۇ چاقىرغانمىدى؟

شەمەك گەپكە تەمشەلگۈچە قاسىم ئېغىز ئاچتى:

— چاقىرماي، ياسىن ياغاچچى دېگەن بىزنىڭ راۋۇرۈس ئۇلپەت تۇرسا ...

ھېسام بىر ئىشىنىپ، بىر ئىشەنمەي ھېلىقى ئىككىسىگە قارىدى. كېيىن «راخمانىڭ ئېشىدىن شەيتان قىزغىنىپتۇ» دېگەندەك بولمىسۇن دېدىمۇ، كۈلۈمسىرەپ:

— ئەمىسە ماڭلى، بىر شەرتىم بار، چېكىپ قىلغان قىزىق ئىشلىرىڭلاردىن سۆزلىگەچ ماڭسىلەر، — دېدى.

— ۋاي، چاتاق يوق، — دېدى شەمەك بىر ئەسنىۋېتىپ، — ماۋۇ قاسىم بارغۇ، چېكىۋالسا ئىلگىرى - كېيىن مايمۇن ئويۇنى قويىدىغان نەرسە. قانداق، ئۆزۈڭ دەپ بېرەمسەن قاسىم،

يا مەن دەپ بېرەيمۇ؟
— سەنمۇ چاغلىق، ئاسمانغا چىقماي ئەرشنى، يەرگە دەسسىمەي كەشىنى كۆردىڭغان نېمە ۋاي سەن شەمەك!
شۇنداق قىلىپ ئۇچەيلەن ئاچال كوچىدىكى ياسىن ياغاچچىنىڭ ئۇچەيدەك تار، ئەخلەت، پوزا، كېپەك بىلەن تولغان هويلىسىغا يېتىپ كەلدى. بۇگۈن بۇ يەردە ياسىن ياغاچچىنىڭ ئوغلىنىڭ سۈننەت تويىدا ئامانەت قالغان ئولتۇرۇش بېرىلمەكچىدى.
— هېسام ماڭۇ ئىككىسىنى نەدىن تېپىپ كەلدىڭ؟ — ياسىن ياغاچچى كۈلۈمسىرەپ تۇرۇپ بايىقى ئىككى نەشىكەشكە زەهىرىنى سانجىدى.
— بۇ ئىككىسى مەشەگە كېلىۋاتسام ياسىن ئۇلپىتىمىز، بىزنىمۇ چاقىرغان دەپ تۇرۇۋالدى! — دېدى هېسام هەيران بولۇپ.
— بوپتۇ، مېهماننىڭ يۈزى بولۇپ قالدى، ئەمما لېكىن ئۇكا، سەن بۇ دۆيۈز كەيپكە ئۆگىنىپ قالما جۇمۇ، قۇربانكام تېرىچى ئېسىل ئادەم ئىدى.
ئولتۇرۇش باشلىنا ـ باشلانمايلا پاراڭ يەنە هېلىقى ئىككىسىگە مەركەزلەشتى. ئۇ زامانلاردىكى سورۇنلاردا هاراق ئوچۇق ـ ئاشكارا ئىچىلمەيتتى، كۆپىمۇ قۇيۇلمايتتى. چېكىدىغانلار «ئەدەپ» دېيىشىپ بىردىن، ئىككىدىن تالاغا چىقىپ كېتىپ، خۇشخۇيلىشىپ كىرەتتى. شەمەك چوقۇر بىلەن قاسىم كىم سىرتقا ماڭسا سوڭدىشۇېلىپ، بىردەمدىلا لەيلەپ قېلىشتى.
— هەي قاسىم، — دېدى هېسام بىر چاغدا، — مامازىنىڭ كۈچۈكىدەك نېمە قاتراۋېرىسەن؟ پوكىنىڭ يېرىلىپ كەتمىسۇن يەنە!
ياسىن ياغاچچى پىنەكچىدىن بىرنى يۆگەپ، مەردانە قىياپەتتە هېسامغا قارىدى:
— سەن بىلمەيسەن هېسام ئۇكا، بۇ گۈيلار مۇشۇنى ئوقاق تارتىپ ساڭا ئەگەشكەن گەپ. تۇتىشە مانا هوي، هە، ياندۇرۇپمۇ بېرەيما؟ (شەمەك بىلەن قاسىم يۈگۈرۈپ كېلىپ ياسىن ياغاچچى-

ئىلگ قولىدىكى تاماكىنى تالىشىپ تۇرۇپ ئالدى، نۆۋەت بىلەن بىر - بىر چېكىشىپ، تالىتىيىپ كېتىشتى) بۇ خەقچۇ قارا، ئويۇننى پاكىز ئوينىمايدۇ، ئىش - ئوقەتتىمۇ يوق، ئوغۇل بالا دېگەنگە يېتىپ يېسە تاغمۇ توشمايدېچۇ!

— يېتىپ چەكسە دېگىنە ياسىنكا، — دېدى ھېسام چاقچاق قىلىپ.

ھېسامنىڭ ئاغزى ئېچىلمۇدى، سورۇندا ئولتۇرغان ئون نەچچە ئادەم قىيقاس - چۇقان بىلەن چاقچاققا جور بولۇشتى.

— ھېسام ئۇكا، بۇ ئىككىسىنىڭ ھېكايىلىرىنى خېلى بىلىدىكەنسەندە؟ — تۆردە ئولتۇرغان، يوغان، قاپقارا بىر مېھمان گۇركىرىگەندەك سۆزلىدى، — بىزمۇ بىلىمىز جۇما!

— دامى كۆمۈر بىلگەن يەردە، بىز بىلمەيتتۇقمۇ، - ھېسام مېھمانغا چاقچاق كەلتۈرۈپ، كېيىن شەمەك چوقۇرغا قارىدى، — شەمەككا، ھېلىقى كۇنى دەرەخكە سالام بەرگىنىڭنى ئېيتىپ بېرە ماۋۇ مېھمانلارغا!

— ئۆزۈڭلا دەۋېتە ھېسام، — دېدى شەمەك چوقۇر كەيپچىلىكتە خىر - خىر كۈلۈپ، — ئوغۇلبالىچىلىقلىرىمىزنى ئۇلپەتلەر ئالدىلاپ قالسۇن!

— بۇ شەمەك بىلەن قاسىم تازا چېكىۋېلىپ، — دېدى ھېسام سۆز باشلاپ، — ئاخشىمى ئايدىڭدا ئۆيگە قايتىپتۇ. تېرەكلىك كوچىدا يولغا ياغاچنىڭ قانار سايىسى چۈشۈپ تۇرسا ماۋۇ قاسىم «شەمەك ئاداش، يولنى يامان جىق كولىۋېتىپتۇ جۇمۇ، ئاتلاپ ماڭىلى» دەپ، ئىككىسى بېدە بازىرىدىن تاكى ناغرىچىغا بارغۇچە قىرچاڭغۇ ئاتتەك تاقلاپ مېڭىپ، ھالىدىن كېتىپتۇ. ماۋۇ شەمەككام بىر تەرەپتىن ئاتلاپ ماڭغاچ، يول ياقىسىدىكى تېرەكلەرگە بىرىدىن سالام قىلىپ مېڭىپتۇ. تېخى يېنىدىكى قاسىمغا «كۆردۈڭمۇ ئاداش، بىرەر ئىش چىقمىغاندۇر، ھۆكۈمەت ئەسكەر دېگەننى تۇرغۇزۇۋېتىپتۇ ئەمەسمۇ» دېگۈدەك.

سورۇندىكىلەر پاراقلاپ كۈلۈپ كېتىشتى. تېخى ھەممىدىن

بەكرەك كۆلگىنى شەمەك بىلەن قاسىم ئىدى.
— يەنە بىر كۈنى شەمەككام تازا چېكىپ، كەچقۇرۇنلۇقى ئۆيگە خىماگۇدۇك قايتىپتۇ. مەھەللە دوقمۇشىدا بىر نەچچە ئايال پاراڭلىشىپ ئولتۇرغانكەن، ئۇلار شەمەككامنىك دەلدەڭشىپ كېلىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ بىر - بىرىگە «مۇشۇ شەمشىدىن دېگەن ئادەم پەقەت ئوڭشالمىدىغۇ، ئايالى بىر ئوبدان ئايال» دەپ كوتۇل-دىشىپتۇ. شەمەككام ئۇلارنىك گېپىنى ئاڭلاپتۇيۇ، گەپ قىلماپ-تۇ. ماڭە - ماڭە، مەھەللىنىك ئەك ئىچكىرىسىدىكى ئۆزىنىك قوراسىغا يېتىپ بارغاندا كەينىگە قايرىلىپ «ئوغۇل بالا دېگەن شۇنداق بولىدۇ» دېگۈدەك.
— گەپ قىلە ھېسام، سېستىۋەت بۇ ئىككىسىنى، كەيپ-ىنىك ھۆرمىتىنى قىلالمىغاندىن كېيىن، — ياسىن ياغاچچى قىيقاس سالدى.
— سەنمۇ چاغلىق ياسىنكا، — دېدى ھېسام نىشاننى بۇراپ، — سېنىڭكىدىنمۇ دەۋېتەيمۇ، يا...؟
— دەۋەت، دەۋەرگىن، — ياسىن ياغاچچى كۆزلىرىنى خۇمارلاشتۇرۇپ، مەيدىسىگە ئۇردى، - قورقما!
— ئەمىسە قورقمىدىم، — ھېسام گېپىنى باشلىدى، — بىر قېتىم ياسىنكامنىك ئايالى سەھراغا مېھماندارچىلىققا چىقىپ كېتىپ، قونۇپ قاپتۇ. كەيپىنى راسا قىلىۋالغان ياسىنكام قور-سىقى ئېچىپ بىر تاماق قىلىپ يېمەكچى بوپتۇ — دە، قازانغا گۆش سېلىپ، ئوچاققا ئوت قالاپتۇ. بىراق قانچە قىلىپمۇ ئوتنى تۇتاشتۇرالماپتۇ. ئوتنى پۈۋدە - پۈۋدە، بىر چاغدا كاللىسىغا «ئايال كىشىنىك ياغلىقىنى تېڭىپ ئوت قالىسا ئوڭاي تۇتىشىدۇ دەۋاتاتتى، بىر سىناپ باقمايمۇ» دەپ ئويلاپ، ئايالىنىك ياغلىقى-دىن بىرنى ئېڭەكدەپ چىگىپ، يەنە ئوت پۈۋدەپتۇ. ئەنە شۇ چاغدا ساندۇق بۇيرۇقتەك بىر خېرىدار زاكاسنى سۈيلەپ ئۆيگە كىرىپ قاپتۇ. ھېلىقى ئادەم ياغلىق چېگىۋالغان ياسىن ئۇستامنى كۆرۈپ چۆچۈپ كېتىپتىكەن، ياسىنكام خېرىدارغا «قورقماك بۇرادەر، ساندۇق ياسىغاندا ياغلىق تاڭمايمەن» دەپتۇ.

— بېشىمدا ياغلىق چىگىلىك پېتى قوشنامنىڭكىگە تۆز سوراپ كىرگىنىمنى دېمىدىڭغۇ، — ياسىن ياغاچچى پەخىرلەنگەن-دەك سۆزلىدى.

— ھە، ئۇ يەرلىرىڭمۇ بار، — دېدى ھېسام، — كېچىدە بەڭنىك كەيپىدە ئېرىقتىن ئاتلىدىم دەپ ئۆكۈزگە مىنىۋېلىپ، «توۋا قىلدىم، ئېرىقمۇ قوپىدىكەن - ھە!» دېگىنىڭنىمۇ سۆزلەيمۇ يا؟

— ئەمدى مۇنۇ ياقۇپجان بىلەن ئابدۇللاملار بىرەم نەغمە قىلسۇنمىكىن، — باشتا خېلى مەرد تۇرغان ياسىن ياغاچچى بىردىنلا ھېسامنىك ئالدىنى توستى. سەۋەبى، ھېسام ئۇنىك «ھېچكىم بىلمەيدۇ» دەپ يۈرگەن مەخپىيەتلىدىن بىرنى ئاشكارىلىۋەتكەنىدى. قارىغاندا ھېسام خېلى ئىشلاردىن خەۋەردارىدەك ئىدى.

شۇنىڭدىن نەچچە كۈنلەر ئۆتۈپ، تاشلەپكە بازىرىدا ھېسام قاسىم بەڭگىنى كۆرۈپ قالدى. ياسىن ياغاچچىنىك ئۆيىدىكى گەپلەر تەسىر قىلىپ، ئاز - تولا ئوقەت قىلاي دېدىمۇ، قاسىم شۇ تاپتا ئىككى ئېشەككە تۆت داڭكاك ئالمىنى ئارتىپ بۇ يەرگە كەلگەنىدى، ھېسام ئۇنىك بىلەن پاراڭلىشىپ تۇرغان ئارىلىقتا ئالمىغا خېرىدار ئولاشقىلى تۇردى.

— ئالمىنىك تۇرۇشى نەچچە پۇل؟ — دەپ سورىدى بىرەيلەن.

— ئۇچ ئېشەكتىكى ئالما سەكسەن تەڭگە، — دېدى قاسىم. خېرىدار چەكچەيدى.

— نەنىك ئۇچ ئېشىكى ۋا ئاداش، ئىككى ئېشەك تۇرمامدۇ، مانا!

قاسىم قىزىرىپ، بىر نېمە دەي دېۋىدى، ھېسام گەپ-كە ئارىلاشتى:

— ئېشىكىك ئۇچ بولسا، قېنى ئېشەكلىرىڭنىك بېشىدىن تۆتۈپ ساناپ باقە، قاسىم؟

— سانىسام سانىدىم، - قاسىم نېمە دېيىشىنى بىلمەي

ئاۋۇال بىر ئېشەكنىڭ ئارقىدىن يەنە بىر ئېشەكنىڭ بېشىنى تۇتتى. شۇ چاغدا ھېسام قاسىمنىڭ قولىنى كۆتۈرۈپ، ئۇنىڭغا ئۆزىنىڭ بېشىنى تۇتقۇزدى.

— مانا ئۇچىنچى ئېشەكنىڭ بېشى، — دېدى. ئالمىنى بازارغا ئەكىلىۋېتىپ يەنە چېكىۋالغان قاسىمنىڭ چېكىلىرىدىن پۈرقىراپ تەر قۇيۇلۇپ، نېمە دېيىشىنى بىلمەي، كۈلكىلەر ئارىسىدا يىغلامسىراپ ھەجايىدى.

يەنە بىر قېتىم ئاقئۆستەڭ بويىدىكى بىر باغدا ئولتۇرۇش بولۇپ قالدى. بۈگۈنكى چوڭ سورۇندا ياسىن ياغاچچى، شەمەك چوقۇر، قاسىملارمۇ بار ئىدى. سورۇن ئاياغلاشقۇچە ئۇچەيلەن قېلىن دەرەخلىنىڭ ئارىسىغا تالاي كىرىپ چىقتى. بۇ كۈنى ھېسام تىياتىرغا يولۇقمىسا بولمايدىغان مۇھىم ئىشى بولغاچقا، سورۇندىن بالدۇر قايتتى.

ھېلىقى ئۇچ بەڭگە ئولتۇرۇشنىڭ ئوتتۇرىسىغا كۆمۈۋەتكەندىن كېيىن يولدا بىر بەڭگى ئولپىتىنىڭ ھويلىسىغا كىرىپ، تولىمۇ پاكار ئۆزۈم بارىگىنىڭ تېگىگە ئۆمىلەپ كىرىشىپ، زەي يەردە ئولتۇرۇپ يەنە بىر قەپەس چېكىشتى. ئەتىگەندىن بېرىقى كەيپ كۈچى زەيلىكتە بىراقلا كۆتۈرۈلگەندە، ئۇلار مەسلىھەتلىشىپ، قايتماقچى بولۇشتى. ساھىبخانىمۇ ئۇچەيلەنگە ئەگەشتى. تۆت بەڭگە پاكار باراڭلىقتىن ئېڭىشكەن پېتى چىقىپ، يەنە شۇ پېتى غاز قانىتى بولۇپ شەھەرگە قايتتى. يولدا ھەممىلا ئادەم ئۇلارغا قاراپ ئەجەبلىنەتتى، ياقىلىرىنى چىڭ سىقىشىپ كۈلۈشەتتى.

ھېسام كەچقۇرۇنلۇقى شەھەر ئىچى مەھەللىسىنىڭ ئاۋات يېرىدىكى دۇكىنى ئالدىدا بىرەيلەن بىلەن پاراڭلىشىپ ئولتۇراتتى، تۆت كوچا ئېغىزىدىن غاز قانىتى بولۇپ تىزىلغان تۆت ئادەم تازىمۇ ئېڭىشىپ، قوللىرىنى كەرگەن ھالدا چىقىپ كەلدى. ھېسام بىر قاراپلا كېلىۋاتقانلارنى تونۇپ، ئىشىنىڭ تېگىگە يەتتى. ئۇنىڭغۇچە ھېلىقى تۆت كىشى ھېسامنىڭ يېنىغىلا كېلىپ قالغانىدى. ئالدىدا كېلىۋاتقان ياسىن ياغاچچى بېشىنى كۆتۈرۈپ ھەسامنى كۆرۈپ قالدى ـ دە، ۋارقىرىدى:

— ھېسام ئۇكا، باراڭلىق تۇغىدىمۇ؟

بەڭگىلەر ئۇچۇن نومۇس قىلىپ كېتىۋاتقان ھېسام قەھر بىلەن جاۋاب قايتۇردى:

— باراڭلىققۇ تۇغىدى، ئەمما باراڭلىق تېخى تۇغىمىدى!

شۇنىڭدىن كېيىن ھېلىقى بەڭگىلەر ھېسامنىڭ ئالدىدا ئار-تۇق زۇۋان سۇرەلمەس بولدى، بۇ تەرەپلەرگىمۇ خېلىغىچە يولـ-مىدى.

25. خەيرسىز سەپەر

مىلادىيە 1956 ـ يىل، ياز ئۇرۇمچى.

ھېسام ئۆمرىدە تۇنجى قېتىم ئۇرۇمچىگە سەپەر قىلدى. ئۇنىڭ بۇ قېتىمقى سەپىرىنى «ھەم زىيارەت، ھەم تىجارەت» دېيىشكىمۇ بولاتتى.

ھېسام ئۇرۇمچىگە ئائىل ئىسسىلىك تاتار شوپۇرنىڭ يۇك باسقان قارا ماشىنىسىدا، تۆت كۈندە يېتىپ باردى.

غۇلجىنىڭ نوۋى گورت مەھەللىسىدىكى چىرايلىق ھويلىلار-نىڭ بىرىدە تۇرىدىغان ئائىل تولىمۇ خۇش چاقچاق، ئويۇنچى يىگىت بولۇپ، ئىلى دەرياسى بويىدىكى بىر سورۇندا ھېسامنىڭ چاقچىقىنى ئاڭلاپ، ئۇنىڭغا ئامراق بولۇپ قالغانىدى. ھېسام بۇ قېتىم ئۇرۇمچىگە زىيارەت ھەم تىجارەت قىلىپ ماڭغىنىدا ئائىل-نىڭ نەچچە قېتىملىق تەكلىپى ئۇنىڭ قەتئىي نىيەتكە كېلىشىگە تۈرتكە بولدى.

«ئىتتىپاق تىياتىرى» تەركىبىگە تاللانغان ئارتىسلارنىڭ بىر قىسمى شتاتلىق، يەنە بىر قىسمى شتاتسىز، ۋاقىتلىق بو-لۇپ، ھېسام كېيىنكىسىگە تەۋە ئىدى. ئۆمەك ئارتىسلارغا مۇقىم ماڭاش تارقىتالمايتتى. مۇقىم شتاتنىڭ ھەممەيلەنگە تولۇق ھەل بولۇپ كېتىشى نامەلۇم ئىدى. مۇشۇنداق ئەھۋال ئاستىدا بىر مۇنچە سەنئەتچىلەر ئۆزلىرىنىڭ مۇقىم كەسىپ، خىزمىتى ئۈ-چۈن باش قاتۇرۇپ يۈرەتتى. ھېساممۇ ھەم شۇ كويدا ئىدى.

شۇنداق كۈنلەرنىڭ بىرىدە ھېسامغا ئۇرۇمچىدىن بىر مىش ـ مىش خەۋەر كېلىپ يەتتى. ئاپتونوم رايونلۇق سەنئەت ئۆمىكى ئىقتىدارلىق ئارتىسلارنى قوبۇل قىلىدىكەن، دراما-دا ياخشى رول ئالالايدىغانلار بولسا، تېخىمۇ ئاسان قوبۇل قىلىنالاي-دىكەن. بۇ خەۋەردىن ئىچى قىزىغان ھېسام ئۇرۇمچىگە بېرىپ

تەلىيىنى سىناپ كۆرمەك بولۇپ نەچچە، تەرەددۇتلىنىپ، نەچچە يالتايدى. ئاتىسى ئالەمدىن ئۆتكەندىن كېيىن ئائىلىسىنىڭ يۈكى ئېغىرلاشتى، ئانىسى ھەسەلخانمۇ خۇددى رەھمەتلىك ئېرىگە ئوخشاشلا ئۆپكە كېسىلىگە گىرىپتار بولدى. ئۇ ھېسامنىڭ يېراق جايلارغا كېتىشىگە چىدىمايتتى...

سايرامدىن ئۆتۈپ، ئۇتەيگە قاراپ سوزۇلغان ئەگرى - بۈگرى، تارغىنا تاشلىق يولدا چايقىلىپ كېتىۋاتقان ئىككى يېرىم توننىلىق «گاز» ماشىنىنىڭ دىمىق كاپىنكىسىدا ئولتۇرغان ھېسام ئالدى تەرەپكە مۈڭلۈق تىكىلگىنىچە ئەنە شۇلارنى ئويلايتتى ئاسما مايكىسىنى مەيدىسىگىچە كۆتۈرۈۋەتكەن، قويۇق بۈدۇر چاچلىق نائىل قايسىدۇر بىر تاتارچە ئاھاڭغا توختىماي ئىسقىرىتىپ كېلىۋاتاتتى، بىر چاغدا ئۇ تۈيۈقسىزلا ناخشىغا تەگدى:

قارلىغاچنىڭ ئى قاناتى،
نېگە سىگىز بولماغان.
بۇ دۇنيانىڭ ئى راھاتى،
نېگە تىگىز بولمىغان.

«مۇنۇ نوغاي ئىچىمدىكىنى تاپتى - ھە؟» دەپ ئويلىدى ھېسام تېخىچىلا مۈڭلىنىپ. ئۇنىڭ كۆزىگە ئورۇقلاپ كەتكەن ھالسىز ئانىسى، بىر - بىرىنى كىيىپ چىقىشقان ئۆكىلىرى كەلدى.

— ھېسام ئاغايىن، مەن كاپىنكىغا ئارتىسىنى باستىممۇ، سوپىنىمۇ؟ گەپىرمەيسىزمې؟ - نائىل شوپۇر ناخشىسىنى توختىتىپ، ھېسام بىلەن نەچچىنچى قېتىمكىن، يەنە چېقىشتى. ھېسام چۆچۈپ ئۆزىگە كېلىپ، نائىلغا يانچە قاراپ كۈلۈمسىرىدى:

— جىرلا نائىل، يەنە جىرلىغىنا، ئۇنىڭدىن كېيىن مەن ساڭا ئالامەت قىزىق گەپ قىلىپ بېرىمەن.

— بولدى، بىزدە جىر كۆپ، — نائىل تازىمۇ ئاپئاق چىشلىرىنى تولۇق كۆرسىتىپ كۈلۈمسىرەپ، يەنە جىر باشلىدى:

ئاتام مېنى، ئانام مېنى،
ئاق بېشىككە بۆلەگەن.

ئۆمرى بولسىن دېپ تىلەگەن،
بەختى بولسىن دېمەگەن...

ماشىنا توپىلىق يولدا چايقىلىپ، گۈركىرەپ ماڭماقتا، غىك ساي، ئۇزاق - ئۇزاقلاردا تۆگىلەر مىدىرلىماي تۇرىدۇ. پەسىل ئۆتمەستىنلا قاق ئاپتاپتا مۇددىتىدىن بالدۇر پىشىپ، سارغايغان شىۋاق غوللۇق ئۆسۈملۈكلەر تىنجىق شامالدا باشلىرى-نى تىنماي ئىرغىتىپ «شامال يوقتە، ئامال يوقتە» دېگەندەكلا قىلىدۇ. ھېسامنىڭ كۆزى ئىككى قاسناقتىكى ئادەمسىز دالاغا نۆۋەتلىشىپ تىكىلدى. قۇلىقىغا «ئۇررا» سادالىرى ئاڭلانغاندەك بولدى. بۇ يەرلەردە ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابىنىڭ ئەزىمەت جەڭچى-لىرى ئارمانلار قۇچاقلاپ جەڭ قىلغان، قان تۆككەن، ئۇلارنىڭ ئارىسىدا شەھەر ئىچى مەھەللىسى، ئوردا مەھەللىلىك قارا كۆز يىگىتلەرمۇ بولغان...

— ھېسام ئاغا، ئىندى نوبەت سىزگە كەلدى، — نائىل يەنە بىر قېتىم ھېسامنى خىيالدىن سەگىتتى، — قېنى، ماشى-نىنىڭ كىرا پۇلىنى تۆلەك!

ھېسام نائىلنىڭ ئېپلىك چاقچىقىدىن كۈلۈپ كەتتى.

— يامان نوغاي جۇمۇ سەن، نوغاينىڭغۇ ھەممىسى يامان! بولۇپمۇ سەن، نائىل!

نائىل ھېسامنىڭ گېپىدىن كۈلۈپ كەتتى.

— قېنى ئەمىسە نوغاينى بىر كەلتۇرگىنە!

— بولىدۇ، — دېدى ھېسام گەپ باشلاپ، — بىر نوغاي موللام بازاردىن قۇربانلىققا بىر قوي سېتىۋاپتۇ. يولدا قوي ماڭماي تۇرۇۋېلىپ، موللامنى تولىمۇ جىمە قىلىۋېتىپتۇ. ئاچ-چىقى تازا كەلگەن موللام ئۆزىنى باسالماي، قوينى تازىمۇ يامان تىل بىلەن تىللىۋېتىپتۇ ۋە دەرھال پۇشايمان يەپتۇ. توپىدىن ئايرىلىپ يېتىمسىرىگەن قوي بىر ئاز مېڭىپلا يەنە كەينىگە شوخ-شۇپ، تىرەجەپ تۇرۇۋاپتۇ. ئاچچىقى تېخىمۇ كەلگەن نوغاي موللام قوينى ھېلىقىدەك يەنە بىر تىللىماقچى بولۇپ ئاغزىنى ئېچىپتىيۇ، بايىقى پۇشايمىنى يادىغا كەپتۇ. پەقەت ھەسرەت

بىلەن:

— شۇندەي بىر نەمىگە ئوخشايسەنكى، ئەيتۇرگە بولمي! — دەپتۇ. قانداق بولامدىكەن؟

نائىل قاقاقلىغىنىچە كۈلۈپ كەتتى.

— بولىدىكەن، بولمىغاندا، «ئەيتۇرگە بولمي» دېگەن پاراڭ شۇنىڭدىن قالغان ئىكەندە؟ يەنە يوقمۇ، شوقراقى؟

— ئۆزۈڭمۇ شۇ شوقىغا ئامراق، — ھېسام كۈلۈپ كەتتىپ، يەنە بىر - ئىككى «شوقراق» لەتىپە سۆزلەپ، نائىلنى كۈلدۈردى. بۇ لەتىپىلەرنى ئوردا مەھەللىك چوڭلار شىرىپىدىن ئەلەم① كەيپى چاغ ۋاقىتلىرىدا ئوقۇپ بېرىدىغان لەتىپىلەر قامۇسى «ئالتە بارماق» دېگەن تاتارچە كىتابتىن ئاڭلاشقان ۋە بۇ لەتىپىلەر ئېغىزدىن - ئېغىزغا تارىلىپ، ھېسامغىچە يەتكەنىدى.

ھېسام ئۇرۇمچىدە نائىل ئورۇنلاشتۇرغان كاتتا بىر مال ئىسكىلاتىنىڭ شوپۇرلار ياتىقىدا تۇردى. ئاخشاملىرى ئۇ ھەر تەرەپتىن يىغىلغان شوپۇرلارنى قىزىق گەپلەر بىلەن كۈلدۈرەتتى. كۈندۈزلىرى ياخشىراق ئارام ئېلىپ، بازار ئايلىناتتى. ئۇرۇمچى ھېسامغا ئوخشاش ھەرىەر - ھەر يەرلەردىن كېلىپ قالغان مۇساپىرلارنى كەڭ قوينىغا سىغدۇرۇپ كېتىدىغان بەرەكەتلىك شەھەر ئىدى. ھېسام بۇ شەھەرگە كېلىپ بىر نەچچە كۈندىن كېيىنلا بىر يۇرتلۇق، ھەتتا بىر مەھەللىلىك تونۇش - بىلىشلەرنى خېلىلا كەڭرى تېپىۋالدى. ئۇلارنىڭ ئارىسىدا مىللي ئارمىيە سېپىدىن كەسىپ ئالمىشىپ، ھەر ساھەلەردە ئىشلەۋاتقان ئۆزى ياش، مەنسىپى چوڭ غۇلجىلىقلار كۆپ ئىدى. يەنە، ئوقۇشقا كەلگەنلەرمۇ، ئوقۇش پۈتتۈرۈپ مۇئەللىمچىلىك ۋە باشقا خىزمەتلەردە قالغانلارمۇ، ئوقەت قىلغىلى كېلىپ تۇرۇپ قالغانلارمۇ بار ئىدى. يېرىم ئاي ئۆتە - ئۆتمەيلا ھېسام ئۇرۇمچىگە بېغىر يېقىپ قالدى. نائىل بۇ ئاردا يۈك بېسىپ غۇلجىغا نەچچە بېرىپ كەلدى. ھېسام ئۇنىڭدىن ئائىلىسىگە دۇئايىسالام

---

① غۇلجىدا ئۆتكەن زات.

ۆە ئاز - تولا پۇل ئەۋەتمۇبتىپ، سورۇنلارغا بېشىچە كىرىپ كەتتى.

ھېسامنىڭ ئۇرۇمچىگە كېلىشتىكى يەنە بىر مۇھىم مەقسىتىنى مەزكۇر بابىمىزنىڭ بېشىدا بىز ئوقۇرمەنلىرىمىزگە دەۋەتكەنىدۇق، ئاپتونوم رايونىمىڭ سەنئەت ساھەسىدە ئىشلەۋاتقان غۇلجىلىقلار، جۇملىدىن زىكرى ئەلپەتتا، ھۇسەنجان جامى، ئابلىكىم ئابدۇللا قاتارلىقلار ھېسامنىڭ مەقسىتىنى ئۇققاندىن كېيىن ھەر قايسىسى ئۆز قاراشلىرىنى ئىزھار قىلدى. ھېسام دەسلەپ خەۋەر ئاڭلىغان چاغدىلا دەرھال كېلەلمىگەنلىكى ئۈچۈن چوڭ تۇردىكى ئادەم قوبۇل قىلىش ئاخىرلىشىپ، ئۆمەكلەرنىڭ شتاتلىرىمۇ توشۇپ قالغانىدى. شۇنداق بولسىمۇ يۇرتداش بۇرادەرلەر ھېسامنىڭ كۆڭلى ئۈچۈن تەدبىر ئويلاشتى. ئاخىرى ئۇلار ھېسامنى ئۆلكىلىك مەدەنىيەت نازارىتىنىڭ نازىرى بىلەن كۆرۈشتۇرىدىغان بولدى. ئولتۇرۇش بىر مۇزىكانتنىڭ ئۆيىگە ئورۇنلاشتۇرۇلدى.

مەدەنىيەت نازارىتىنىڭ يوغان، سۇرلۇك نازىرى ھېسامنىڭ قىزىق، چاقچاق پاراڭلىرىنى ئانچە كۆلمەي ئاڭلاپ ئولتۇردى. ھېسام سورۇندا ئولتۇرغان ھەممە ئادەمنىڭ، ھەتتا خېلى نامى بار سەنئەتكارلارنىڭمۇ بۇ نازىردىن ئەيمىنىدىغانلىقىنى بايقىدى. ئۇنىڭ ئۆزىمۇ دەسلىپىدە نازىردىن تەپ تارتىپ ئولتۇردى. كېيىنچە، بىر نەچچە رومكا گېلىدىن ئۆتكەندىن كېيىن، ياشلىقىغا ئېلىپ «گەپكە گەپ كەلگەندە ئاتاڭنى ئايىما» قىلىۋەردى. سۇرلۇك نازىرمۇ نەچچە قېتىم چىن كۆڭلىدىن بېرىلىپ كۈلۈۋەتتى.

ئۇ كۈنى ئولتۇرۇش ئۆز يولىدا تۈگىدى. باشقا گەپ - سۆزمۇ بولمىدى. ئىككى كۈندىن كېيىن نازىر مەدەنىيەت نازارىتىنىڭ بىر خادىمى ئارقىلىق ھېسامنى ئىشخانىسىغا چاقىرتتى.

ھېسام نەچچە خىل خىيالالر بىلەن نازىرنىڭ ھەيۋەتلىك، ئىچكىرى - تاشقىرى خانىلىق قوبۇلخانىسىغا كىردى. نازىر كۆرۈۋاتقان ھۆججەتتىدىن كۆزىنى ئۈزۈپ، ھېسامنى شىرەسى يېنىدىكى كرېسلوغا ئولتۇرۇشقا تەكلىپ قىلدى. ھېسام كرېسلو-

غا شۇنداقلا ئولتۇرۇشىغا ئۆزىنى چوڭقۇر بىر يەرگە چۆكۈپ كېتىۋاتقاندەك ھېس قىلىپ، چۆچۈپ ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى.

— نېمە بولدۇڭ ھېسام، تۇرۇپ كەتتىڭغۇ؟ — نازىر ھېسامنىڭ ھەربىكتىدىن ئەجەبلىنىپ سورىدى.

— مەن تېخى مومىڭنىڭ قورسىقىغا ئولتۇرۇۋالدىممىكىن دەپتىمەن، — دېدى ھېسام كۆڭلىنى قولى بىلەن بېسىپ قويۇپ، نازىر ئۆزىنى تۇتالماي قاقاقلاپ كۈلۈپ كەتتى.

— يارايسەن ھېسام، يارايسەن، ھەقىقەتەن ئىتتىككەنسەن!

نازىر ھېسامنىڭ ئۇدۇلىدىكى كۆرپىلوغا كېلىپ ئولتۇردى، مۇشتىكىگە پاپىروس بېسىپ، تۇتاشتۇردى. كېيىن ھېسامغا قاراپ سۆز باشلىدى:

— ماڭا قارا ھېسام، سېنىڭ ئەھۋالىڭنى يولداشلار ماڭا ئېيتتى. ئۆزۈڭنىمۇ كۆردۈم. ھەقىقەتەن تالانتىڭ بارىكەن. ھازىر بۇ يەردە ئۆمەكلەرنىڭ تەركىبى ئاساسەن تولۇقلىنىپ بولدى. ئالاھىدە ئەھۋال بولمىسا، بىرەر شتات بوشاتماق تەس. ئۇنىڭ ئۈستىگە ساڭا ئوخشاش كىشىلەرنى خەلق سەنئەتچىسى دەيمىز. ئەلنەغمە، فولكلور ھەممىسى خەلق سەنئىتىگە تەۋە. سەن يەردە قالمايسەن، ئارتۇقچىلىقىڭنى جارى قىلدۇرغىن، تىرىشقىن. بىز سېنى چىرايلىق يولغا سېلىپ قويايلى. مەن ئىلىدىكىلەرگە بىر پارچە خەت يېزىپ بېرەي، سېنى مۇقىم، ئالاھىدىلىكىڭنى جارى قىلدۇرغۇدەك بىر يەرگە ئورۇنلاشتۇرۇپ قويسۇن.

نازىر تاماكىسىنى بىر نەچچە شورۇۋېلىپ يەنە گېپىنى داۋاملاشتۇردى:

— ئىلى بىر خاسىيەتلىك زېمىن، مەدەنىيەت، سەنئەت بۆشۈكى، بىر ئۈيغۇر بولۇش سۈپىتىڭ بىلەن ئىلىدا تۇغۇلۇپ ئۆسكىنىڭ، تەلىيىڭ ھېسام! بۇ ئېسىل زېمىندىن ئايرىلما، سەن شۇ يەردە كۆكلەيسەن!

ھېسام سۈرلۈك نازىرنىڭ سۆزلىرىنى ئاڭلىغانسېرى، قايىلىقى ئاشتى، كۆڭلىدىكى بەزىبىر چىگىشلەرمۇ يېشىلىپ كەتتى. كۆزىگە مەدرىسە كوچىسى، ئوردا مەھەللە، قاينات تاشلەپ-

كه، ئىلى دەريا بويى، مەشرەپ سورۇنلىرى ... كۆرۈنگەندەك بولدى. ئۇنىڭ شۇ تاپتىلا ئىلىغا قايتقۇسى كېلىپ كەتتى.

نازىر ۋەدىسىدە تۇرۇپ ھېسامغا يول خىراجىتى ۋە خېلىلا كۆپ تۇرمۇش، يول كىرا پۇلى، بىر قۇر كىيىم - كېچەك ھەل قىلىپ بەردى. ئىلى مەدەنىيەت باشقارمىسىغا ھېسامغا كۆچۈل بۆلۈش ھەققىدە ئۆز قولى بىلەن خەتمۇ يېزىپ بەردى. ھېسام نازىرغا رەھمەت - تەزىم ئېيتىپ خوشلاشتى - دە، قايتىشنىڭ تەرەددۇتىغا چۈشتى. ئۇنىڭ ئۇرۇمچىگە كەلگىنىگىمۇ تۆت - بەش ئاي بولغانىدى. يېقىندىن بېرى چۈشلىرى بۇزۇلۇپ يۈرەتتى.

ئەمدى گەپنى ئىلى تەرەپتىن ئاڭلايلى.

ھېسام ئۇرۇمچىگە كەتكەندىن كېيىنكى كۈنلەردە ھەسەلخاننىڭ كېسىلى بارغانسېرى ئېغىرلىشىپ كەتتى. ئۇ چاغلاردا قاتناش، ئالاقە ۋاستىلىرى تېخى قالاق، ئۇرۇمچى بىلەن غۇلجىنىڭ ئارىلىقى جاھاننىڭ ئۇ چېتى بىلەن بۇ چېتىدەك بىلىنەتتى. ئۆيىدىكىلىرى شۇنچە قارىسىمۇ ھېسامدىن دېرەك بولمىدى. ھەسەلخاننىڭ ئاغرىقى ئېغىرلاشقانسېرى، بالا - ۋاقىلىرىمۇ قېيىنچىلىق تارتىپ قېلىۋاتاتتى. قۇربان تېرىچىنىڭ غۇلجا ناھىيە گەمە يېزىسىدىكى يېقىن ئۇرۇق - تۇغقانلىرى بۇ ئەھۋالنى كۆرۈپ بىر ئائىلە كىشىلىرىنى مەجبۇرىي دېگۈدەك ئۆز يانلىرىغا ئەپچىقىپ كەتتى. ھويلا - ئارامنى مەھەللە - كويغا تاپىلىدى.

ھەسەلخان گەمىگە چىقىپ ئىككى ئايچە ياتتى. ئۇ ۋاقىتلاردا ئۆپكە كېسىلىگە ئاسان ئامال يوق ئىدى. ئانا يەتتە بالىسىنى ئۆپچۆرىسىگە ئولاشتۇرۇپ تۇرۇپمۇ، نەچچە كۈنلەر ئىشىككە تەلمۈرۈپ ياتتى. دۇنيانىڭ تازىمۇ چىرايلىق كۈنلىرىنىڭ بىرىدە، بىچارە مەزلۇم كۆز قارىچۇقىدا چوڭ ئوغلى ھېسامنىڭ ئەزىز چىرايى قېتىپ قالغان پېتى بۇ ۋاپاسىز، يالغان دۇنيا بىلەن خوشلاشتى.

غۇلجىدا ھېسامنى مۇسىبەت كۈتۈۋالدى. ئۇ ئۇرۇمچىگە بارغىنىغا، بارسىمۇ تېزرەك قايتىپ كەلمىگىنىگە مىڭبىر پۇشايمان قىلدى. كۈنلەر، ھەپتىلەر ئازاب چەكتى. گەمىگە چىقىپ

هازىدار تۇغقانلىرى، بويۇپ قىسىپ قالغان ئىنى - سىڭىللىرى بىلەن قۇچاقلاشتى. ئۇنىڭ خېلى بىر چاغلارغىچە قولى ئىشقا بارماي يۈردى، بىراق تىرىكلەرگە جاھاندارچىلىق كېرەك، ئو- چاق ئەجدىھاسى تىنماي دەم تارتىپ تۇراتتى. قىرقى نەزىردىن كېيىن ھېسام بىر نەچچە ئۆكسىنى ئېلىپ شەھەرگە قايتىپ كەلدى. قايتىشنى خالىمىغان ئىككى ئىنىسى گەمىدە قېپقالدى ۋە كېيىنچە شۇ يەردە يەرلەشتى. ئىنى بۇزۇلغان قۇش ئۇۋۇسىغا ئوخشاپ قالغان بۇ ئائىلىدىكى بالاپانلار شۇ تەرىقىدە ئاستا - ئاستا ئۆز قىسمەت كېچىكلىرىگە ئاياغ بېسىشتى.

ھېسام نەچچە ئايلار ئادەم ئايىغى تەگمىگەن ھويلىسىغا كى- رىپ، ئۇزاققىچە مۇڭلىنىپ ئولتۇرۇپ كەتتى. ئۇرۇمچى سەپە- رى ئۇنىڭ ئۈچۈن خەيرسىز سەپەر بولغانىدى. مېھرىبان ئانىسى- نىڭ بىباھا دىدارىنى ئاخىرقى دەملەردە كۆرەلمىگەنىدى. ئۇنىڭ قەلبىدە مەڭگۈلۈك ھەسرەت قېپقالدى.

26. سەلىم جامال سۆزلەيدۇ

ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم ھۆرمەتلىك ئوقۇرمەنلەر، مېنى تونۇدۇڭلارمۇ؟ مەن ھېسام ئاكىنىڭ چاقچاقلىرىنى توپلاش، رەتلەش، نەشر قىلدۇرۇش ئىشلىرىغا يېرىم ئۆمرىنى سەرپ قىلغان ئىشتىياقمەن سەلىم جامال بولىمەن. مۇئەللىپنىڭ ھېسام ھەقىقىدىكى بۇ تازىمۇ ئۆزۈن، بەتەپسىل قىسسىسى ئوتتۇرىلاشقان ئۇشبۇ پەيتتە، مەن پۈرسەتنى غەنىيمەت بىلىپ سىزلەرگە ئۆزۈم ھەققىدە بەزى مەلۇماتلارنى بەرمەكچىمەن. شۇنداق قىلسام، ئويلايمەنكى، بۇ ئۆزۈن ۋە قىزىقارلىق قىسسىنىڭ توققۇزى تېخىمۇ تەل بولىدۇ.

قىسسىمىزنىڭ يۇز ئاچقۇسىدىلا مۇئەللىپ سىزلەرگە مەن ھەققىدە بىر قاتار ئىلىك تەپسىلاتلارنى تەقدىم ئەتتى. مۇئەللىپكە رەھمەت، ئۇ شۇنىڭدىن كېيىن ھەر بابتا دېگۈدەك مېنىڭ ئاددىيغىنا ئىسمىمنى تىلغا ئېلىپ، مەزكۇر قىسسىدىكى ئورنۇمنى تەكىتلەپ كېلىۋاتىدۇ. ئىشىنىمەنكى، قىسسىنىڭ مۇقەددىمە بابىلىرىدىن مېنى بىلىپ، تونۇپ ئالغان ئەقىللىق ئوقۇرمەنلەرمۇ بابلارسىرى مەن ھەققىمدىكى يېڭى - يېڭى پاراڭلارنى كۇتمەكتە. دەرۋەقە، قىسسىمىزنىڭ كېيىنكى يېرىمىدە سەلىم جامال ئىسمى ھەقىقەتەن سىزلەر بىلەن پات - پات، ھېسام قۇربان بىلەن يانمۇ - يان سۇرەتتە دىدارلىشىپ تۇرىدۇ. ئەمدى مەن ھەر بىرىڭلارغا بۇ يەردە، قىسسىنىڭ ئالدىنقى يېرىمىدا نېمە ئۈچۈن پات - پات ئوتتۇرىغا چىقالمىغانلىقىم ۋە بۇ مەزگىلدە نەلەردە يۈرۈپ، نېمە ئىشلارنى قىلغانلىقىم ھەققىدە قىسقىچە مەلۇمات بەرمەكچىمەن.

بىرىنچى سەۋەب شۇكى، ھېسام ئاكا مەندىن تالاي ياش چوڭ ۋە ئىلگىرىكى زامانىنىڭ ئادىمى. ھالبۇكى مەن ھېسام ئاكا بىلەن 1968 - يىللىرى ئۆپچۆرىسىدە ئۇچرىشىپ، زور قىزىقىش ئىلە-

كىدە ئۇنىڭ ھاياتى بىلەن تونۇشۇپ، ئۇز ئاغزىدىن نۇرغۇن ئۇششاق، پارچە ئەسلىمىلەرنى قەغەز بېتىگە چۈشۈرۈپ ماڭدىم ۋە شۇنداقلا ئاساسلىقى ھېسابنىڭ قىزىق پاراڭ، لەتىپىسىمان چاقچاقلىرىنى بەتەپسىل، زەربىدارلىق بىلەن تېرىپ - تۆشەپ، رەتلەپ - قاناتلاندۇرۇپ، بىر ئىزگۈ ئىستەكنىڭ تەييارلىقىدا ئاۋارە بولدۇم. دەسلەپكى بابلاردا مۇئەللىپ مېنىڭ ھەرىكىتىم، ئەمگىكىمنى ئەنە شۇ تۇرغىدىن پات - پات تىلغا ئېلىپ، ئەسلەپ، مېنىڭ ئەمگىكىمگە لايىقىدا مۇكاپات بېرىپ ماڭدى.

ئىككىنچى سەۋەب شۇكى، ھېسام ھەققىدىكى مەزكۇر قىسسە سىجىل داۋاملىشىۋاتقان ئوتتۇرىلىقتىكى بىر مەزگىلدە مەن قىسسە ئانچە كۆرۈنمىدىم ياكى شالاڭ تىلغا ئېلىنىدىم. چۈنكى، بۇ چاغدا مەن بايكۆلدىكى تۇغمەنلەرنىڭ، سۆيۈملۈك يۇرت، مەھەللىمىزنىڭ، قەدىرلىك بىر ئائىلە كىشىلىرىنىڭ ئامالسىز ئارقامغا تاشلاپ «زىيالىي ياشلار يېزىلارغا بېرىپ قايتا تەربىيە ئېلىشى كېرەك» دېگەن يولىيورۇقنىڭ كۈچى بىلەن يىراق تاغلىق ناھىيىگە، چېنىقىشقا سەپەر قىلدىم. شۇ سەۋەبتىن ھېسام ئاكا بىلەن كۆرۈشۇش، پاراڭلىشىش، ئۇ ھەققىدىكى تەرجىمھال خاراكتېرلىك بايانلار ۋە ئۇنىڭ چاقچاقلىرىنى داۋاملىق ئىگەللەش، توپلاشتىن مەھرۇم قالدىم. شۇ يىللاردا، ئارىلىقلاردا يۇرتۇمغا ئاتا - ئانا، قېرىنداشلىرىمنى كۆرگىلى كەلگەندىمۇ ھېسام ئاكىنى ياكى ئىزدىيەلمىدىم ۋە ياكى ئىزدىسەمۇ ئۇچرىتالمىدىم. ھېسام قۇرباننىڭ خېرىدارىنىڭ تولىلىقى، بىر يەردە تۇرمايدىغانلىقى ئەزەلدىن ئەلگە مەلۇم. مەن بىر يولى تۆت يىل يۇرتۇمدىن يىراقتا، تاغلىق ناھىيىدە، ئاجايىپ چىرايلىق تاغلار ئارىسىدا رومانتىك ياشلىق يىللىرىمنى غورىگۈل ئۆتكۈزدۇم. ئەدەبىياتقا، بولۇپمۇ خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىغا، شۇ قاتاردا، ئېنىقكى، ھېسام ھەققىدىكى تېمىغا بولغان قىزىقىشىم زىنھار ئۇزۇلۇپ قالمىدى.

1974 - يىلى مەن ئۆزۈم تۇرغان تاغلىق ناھىيىدىن ئەزىز يۇرتۇمغا «زىيالىي ياش» لىق رەسمىيىتىمنى يۆتكەپ كەلدىم ۋە ھېلىقى، ئۆزۈم ئىشلىگەن تۇغمەننى باشقۇرىدىغان يېزا (ئۇ

چاغلاردا خەلق گۈڭشىسى دېيىلەتتى) تەۋەسىدە داۋاملىق «قايتا تەربىيە» ئېلىشقا باشلىدىم. مېنىڭ تاغلىق ناھىيىدىكى ھەسەل-چىلىك فېرمىسىدا بىرگە «زىيالىي ياش» بولغان ساۋاقداش، ئىشداشلىرىمنىڭ تولىسى ئالىي مەكتەپلەرگە ئوقۇشقا، شەھەر ياكى ناھىيىگە خىزمەتكە... تاللىنىپ كېتىپ قېلىشقانىدى. شور پېشانە ئاتام جامال ئەپەندىنىڭ بېشىدىكى قالپاق مېنى بۇنداق تەلەيدىن بىنەزەر قالدۇردى ۋە مەنمۇ تەقدىرگە تەن بېرىپ، ئۆز يۇرتۇمنىڭ يېزىسىغا، داۋاملىق ئەمگەككە ئالمىشىپ كەلدىم.

شەھەرگە يېنىپ كەلگەندىن كېيىن، بىر نەچچە يىلغىچە ھېسام ئاكا بىلەن ئۇچرىشالمىدىم. سەۋەبى ئۇ كەمىلەردە ۋەزىيەت ئىنتايىن جىددىي ئىدى. «سىنىپىي كۈرەشنى تۇنۇقا قىلىش» تېمىسى ئاستىدا دەھشەتلىك ئاستىن - ئۈستۈن قىلىشلار «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» نىڭ داۋامى سۈپىتىدە ئېلىپ بېرىلىۋاتاتقان-لىقى. بۇنداق ئەھۋالدا ئەدەبىيات بىلەن خالىغانچە شۇغۇللىنىش، بولۇپمۇ خەلق ئەدەبىياتى، قاراتمىلىقى ئاسانلا بىلىنىپ قالمىدىغان ھەجۋىي بىلەن شۇغۇللىنىش ھېچكىمگە پايدا ئېلىپ كەلمەس ۋە ئاقىللىقتىن ئەمەس ئىدى. شۇ دەۋردە ياشىغانلار بۇ ئاچچىق ھەقىقەتنى بىلمىدۇ، ئەلۋەتتە.

لېكىن شۇنداق بولسىمۇ «ئاينى ئېتەك بىلەن يېپىپ بول-ماس» دېگەندەك، خەلق ئاغزىدىكى ھەر خىل، ھەر مەزمۇندىكى توقۇلمىلار سورۇنلاردا، ئۆزئارا سۆھبەتلەردە ئېيتىلىپ، تارقا-لىپ تۇراتتى. شۇلار قاتارىدا ھېسام ھەققىدىكى پاراڭلار ھەمدە ھېسامنىڭ (سان جەھەتتىن ئاز بولسىمۇ) چاقچاقلىرى قۇلاقلار-غا، جۈملىدىن قۇلىقىمغا يېتىپ تۇراتتى. مەن بۇلارنى دەر-ھال ياساپ - تۈزەپ، ئېكەگدەپ، قەلەمگە ئېلىپ قويماتتىم. بۇ يەردە بىر نۇقتىنى قەيت قىلىپ ئۆتۈش ئەھمىيەتلىككى، شۇ دەۋرلەردە ئىچىمدىكى دەردلىرىمنى، كۆڭلۈمگە سىغمايۋاتقان ئايرىم گەپلىرىمنى ھېسامكامنىڭ ئاغزىدىن بېرىپ، بىر مۇنچە لەتىپە، چاقچاقلارنى توقۇغان ۋە ئۇلارنى خاتىرىمدە مەخپىي ساق-لاپ، ياخشى كۈنلەرنىڭ كېلىشىگە ئاتاپ قويغىنىم راست. بۇ

ياخشى پۇرسەت «4 كىشىلىك گۇرۇھ» تارمار بولغاندىن كېيىن، جۇملىدىن 11 ـ نۆۋەتلىك 3 ـ ئومۇمىي يىغىن ئېچىلغاندىن كېيىن يېتىپ كەلدى ۋە ھېسابكامنىڭ ئەڭ يېڭى چاقچاقلىرى سۆيىتىدە گېزىت ـ ژۇرناللاردا قايتا ـ قايتا ئېلان قىلىندى. ئوقۇرمەنلىرىمىز بۇ چاقچاقلار ۋە ئۇلارنىڭ ئارقا كۆرۈنۈشى بەلەن كېيىنكى بابلاردا تونۇشىدۇ.

ماڭا ھېسام ئاكا بىلەن قايتا كۆرۈشۈش پۇرسىتى 1976 ـ يىلى، يەنى، «4 كىشىلىك گۇرۇھ» نىڭ تارمار قىلىنغانلىقىغا غۇلجا شەھىرىدە تەنتەنە قىلىنىۋاتقان دەل ئاشۇ خاسىيەتلىك كۈن-دە نېسىپ بولدى. بۇ كۈنى شەھەر پۈتۈن مەملىكەت بىلەن بىردەك تەنتەنىگە چۆمگەنىدى، دىللاردا بىر خىل يەڭگىللىك، شادلىق ھۆكۈم سۈرەتتى. ھەرەمباغ مەھەللىسىگە، خېلى يىراق-تىكى شەھەر ئىچى مەھەللىسىدىن ناغرا ئاۋازى يېتىپ كەلدى. مەن بىر نەچچە مەھەللىداش ئاغىنىلىرىم بىلەن ئىختىيارسىز بەيتۇللا مەسچىتى تەرەپكە يول ئالدىم ۋە ئۇ يەردە ناگىھان ھېسام ئاكىنى ناغرا چېلىۋاتقان ھالەتتە كۆرۈپ قالدىم. ئۇنىڭ چىرايى ماڭا يەنىلا شۇنچە تونۇش، ھەركەتلىرى شۇ پېتىچە ئىدى. خىيا-لىمغا ھېسامنىڭ بالىلىق دەۋرى، مەدرىسىدىكى يىللىرى كەلدى. شۇ چاغدىمۇ ئۇ دەل مەشھەدە، بەيتۇللادا زور ئىشتىياق بىلەن ناغرا ئۆگەنگەن، چالغانىدى. بىراق بىر نەرسە ئوخشىمايتتى، ھېسام بالىلىقىدا بېشى قېيىپ، ھەر لېڭىلدىسا يۇرىكى پوكۇلداپ ئاران چىققان، بەيتۇللا مەسچىتى دەرۋازىسىنىڭ سول تەرىپىگە جايلاش-قان تازىمۇ ئېگىز ناغرىخانا «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» نىڭ دەسلىپىدىلا ئەسەبىي ئىسيانچىلار تەرىپىدىن بۇزۇۋېتىلگەنىدى. شۇ مۇدھىش ھەركەتنىڭ زاۋاللىققا يۈز تۇتقانلىق تەنتەنە ناغرە-سىنى بولسا ھېسام ھازىر مەسچىت قورۇسىغا كىرىۋېرىشتىكى يۆلەكلىك (لاپاسلىق) دەرۋازىنىڭ ئۈگزىسىدە چېلىۋاتاتتى. ھې-سام ئاكىنىڭ بۇ كۈنى ھەققىدە قىسسىمىزدا ئايرىم بىر باب بېرىلىدۇ.

«4 كىشىلىك گۇرۇھ» نىڭ زاۋالىغا چېلىنغان ناغرا بىز-

نىڭ ئائىلىمىزگىمۇ شادلىق، ياخشىلىق ئېلىپ كەلدى. ئاردىدىن كۆپ ئۆتمەي، 1979 ـ يىلى ئاتامنىڭ ئۇستىدىكى ناھەقچىلىك ئاقلاندى. ئائىلىمىزنىڭ سوروقچىلىرى ئاستا ـ ئاستا ئوڭشىلىشقا يۈز تۇتتى. ئاتامنىڭ خىزمىتى ئەسلىگە كېلىپ، پېنسىيىگە چىقىرىلدى، سىياسەت بويىچە بىر پەرزەنتى يەنى مەن ئون يىللىق يېزا ئەمگىكى ھاياتىمنى ئاخىرلاشتۇرۇپ، خىزمەتكە چىقتىم. ئەگە دېمەمسىز، دەل ھېسابكام مەندىن يېرىم يىل ئىلگىرى «چاقچاق قىلىپ ئالغان شتات» بويىچە ئورۇنلاشقان غۇلجا شەھەرلىك مەدەنىيەت يۇرتىغا. مېنى يېڭى تەشكىلىمدە بىر تالاي يېڭى خىزمەتداشلىرىم، جۈملىدىن ھېسام قۇربان بىلەن تالانتلىق ناخشىچى داۋۇتجان ناسىر قارشى ئالدى.

— ئاڭلىغانتىم، سىزنى مەشەگە خىزمەتكە بۆلۈپتۇ دەپ، — دېدى ھېسابكام بېشىنى لىڭشىتىپ كۈلگىنىچە، — ماۋۇ داۋۇتجان ئىككىمىز بايا‌تىن سىزنىڭ گېپىڭىزنى قىلىشقاتۇق...

— ھېسابكامغا دېدىم، — دېدى داۋۇتجان ناسىر ئاكا قاراڭغۇلۇقتىكى كۆزلىرىنى ماڭا ئۇدۇللاپ، — مېنىڭ چاقچاقلىرىمىنى توپلاۋاتقان بالىدى، دېگەنتىچۇ، ئەمدى ياخشى بوپتۇ، سەن چاقچاق قىلىسەن، سەلىمجان يازىدۇ، مەن ئاڭلاپ بېرىمەن دەپ...

— بىكارغىلا ئاڭلايدىغان گەپ يوق جۇمۇ داۋۇتجان، —دېدى ھېسام چاقچاق قىلىپ، — بىز چاقچاق قىلىپ ھارغاندا، سىز چىللاپ بېرىسىز. قانداق دېدىم سەلىمجان ئۇكا؟

مەن بېشىمنى «ھەئە» گە لىڭشىتتىم، ھاياجانلانماقتا ئىدىم. سەۋەبى، خەلقىمىز سۆيگەن ئىككى تەۋەررۈك زات بىلەن خىزمەتداش بوپقالغانىدىم. دېمەكچىمۇ، بۇ ئىككىسى بىلەن تولىمۇ ئەھمىيەتلىك، غەنىيمەت مەزگىللەرنى ئۇزاق بىرگە ئۆتكۈزدۇم.

ھېلىقى كۈنى، بەيتۇللا مەسچىتىدىكى تەنتەنە ناغرىسى چېلىنغان پەيتتە، ھېسابكام بىلەن دىدارلاشقان، ئۇزۇن پاراڭلاشقا-

نەدىم. شۇ كۈنى ئۆيگە قايتىپ كېلىپ، ھېسام ھەققىدىكى توپلاڭ-مىلىرىمنى قايتىدىن قولغا ئالدىم، نەچچە كۈنلەرگىچە ھەپىلەشتىم. ھېسامكامنى نەچچە ئىزدەپ بېرىپ، نەچچە سورۇنلاردا بىرگە سۆھبەتتە بولدۇم. ھېسام چاقچاقلىرىنى رويابقا چىقىرىش، مەتبەئگە كۆتۈرۈش يولىدا بىرمۇنچە يېڭىلىقلار بولدى، بىر تالاي تىرىشچانلىقلارنى كۆرسەتتىم. بۇ يەردە بۇلارغا سەھىپە تار. پەقەت ئوقۇرمەنلىرىمىز ئۆز نۆۋىتى بويىچە پۈتۈلۈۋاتقان بابلاردىن مۇناسىۋەتلىك بايانلارنى ئوقۇۋاتقىنىدا، مېنىڭ شۇ سۆزلىرىمنى ئەسلەپ قويۇشسا كۇپايە. چۈنكى، پۈشكىن ئېيتقاندەك «ھەممىنى ئاخىرىغىچە ئېيتىش مۇڭاپىق ئەمەس، ھەۋەسلەندۇرۇشنىڭ سىرىمۇ شۇنىڭدا».

ھۆرمەتلىك ئوقۇرمەن، سەلىم جامال ئوتتۇرىلىقتىن چىقىپلا بىر تالاي سۆزلەپ كەتتى، قىسسە داۋاملاشسا بولاتتى، دەپ ئويلاپ قالدىڭىزغۇ دەيمەن. شۇنى ئۇنتۇماڭكى، بۇمۇ قىسسىمىزنىڭ بىر بۆلىكى، سىز ئۇچۇن ئەستايىدىل ئىشلىنىۋاتقان پەرماندەردارلىقىمىزنىڭ بىر قەدىمى!

ئەمدىكى بابلاردا ھېسامكام يەنە سىز بىلەن سەپەردە، سۆھبەتتە بولىدۇ، ئەزىز ئوقۇرمەن. خۇددى لېئونىد سولوۋيوۋنىڭ ئۆلمەس قىسسىسىدە ئېيتىلغاندەك، قىسمەت ھېسام قۇربانغىمۇ ئەمدىكى سەپەرلەردە داۋاملىق، يېڭىدىن - يېڭى يولۇچىلارنى ئۇچراشتۇرىدۇ.

راستىنى ئېيتقاندا سىزمۇ، مەنمۇ، ھېساممۇ بۇ ھايات سەپىرىدىكى يولۇچىلار بىز، كىمنىڭ قەيەردە، قايسى ئۆتەڭدە چۈشۈپ قالىدىغىنىنى ھېچكىم بىلمەيدۇ. شۇڭلاشقا، دىدار غەنىمەت بىلىشىپ، ئۇزاقراق مۇڭدىشىپ، كۆپرەك بىرگە مېڭىۋالايلى!

27. ساقالغىمۇ كۆيە چۈشىدىكەن

ئەمدى بىز يەنە ھېسام ھەققىدىكى ھېكايىمىزغا قايتىپ كېلەيلى.

خەيرسىز ئۇرۇمچى سەپىرىدىن كېيىن، ھېسام نەچچە ئايلار-غىچە گاراڭ ھالەتتە يۈردى. ئانىسىنىڭ ئۆلۈمى ئۇنىڭغا ئىنتايىن قاتتىق تەسىر قىلغانىدى. رەھىمەتلىك ھەسەلخان سەككىز پەرزەنتىنىڭ ئىچىدىكى ئۆزى ئەڭ كۆپ ئۆپكە قاقىدىغان، ئەنسىرەيدىغان بالىسى ھېسامنى ئەڭ ئاخىرىغىچە ياد ئەتكەن، ھالسىز بېشىنى تەكىيىدىن تالاي كۆتۈرۈپ، ھەر بىر تىرىقلىغان ئىشىك تۈۋىشىغا قۇلاق سالغان، رەھىمسىز كېسەل يادانقان يۈزىگە ھېسام تۈپەيلى سانسىز ياش تامچىلىرى سىرغىغان... ۋە شۇ پېتى ئالەمدىن كەتكەنىدى. ھېسام شۇلارنى ئويلاپ، باغرى مۇجۇلۇپ ئۇزاققىچە، ئۇزاق كۈنلەر يىغلىدى.

ئۇرۇمچىدىن كېلىپ بىرەر ھەپتىدىن كېيىن ھېسام مەدەنىيەت نازارىتى نازىرىنىڭ خېتىنى ۋىلايەتلىك مەدەنىيەت بۆلۈمىگە ئاپىرىپ بەرگەنىدى. ئانىسىغا ئاتاپ ياغ پۈرتىش، ئۇرۇق - تۇغقانلىرىنىڭكىگە پاتمە... دېگەندەك ئىشلىرىنى تۈگەتكەندىن كېيىن، ئۇ تىياتىرغا يەنە قاتناشقا باشلىدى.

سەنئەت ئۆمىكى دېگەن شۇ، ئويۇن قويغان، ۋەزىپە ئىجرا قىلغان چاغلاردا ئارتىسلارغا دەم ئېلىش، ھەتتا ھېيت - ئايەمۇ يوق. بىكار قالغاندا بولسا «نەگە بارىدىڭ؟ نېمە قىلىدىڭ؟» دەيدىغان ئادەمۇ تېپىلمايدۇ. ھېسام بىلەن بىر قاتاردا، ئۆمەككە كەلگەن، خۇددى ئۇنىڭدەك تېخى شتاتسىزلاردىن بىر نەچچىسى كېتىپ قالغانىدى. بۇ چاغدا ھېساممۇ ئۆزىنىڭ جېنىنى جايلىمىسا بولمايدىغانلىقىنى ھېس قىلدى. ئۇنىڭغۇچە يانا بىر مەزگىل ئۆتتى.

«گولنىڭ غېمىنى خۇدايىم قىپتۇ» دېگەندەك، ھېسامنىڭ ئۇرۇمچىدىن ئەكەلگەن خېتى، كېچىكىپ بولسىمۇ جانغا ئەسقاتتى. ۋىلايەتلىك مەدەنىيەت بۆلۈمى نازىرىنىڭ خېتىنى ھەر ھالدا ئېتىبارغا ئېلىپ، ھېسامنى شۇ كۈنلەردە ئادەم تولۇقلاۋاتقان غۇلجا ناھىيىلىك سەنئەت ئۆمىكىگە تونۇشتۇرۇپ، يوللاپ بەردى. شۇنداق قىلىپ ھېسام بىر كېچىدىلا ناھىيىلىك ئۆمەكنىڭ ئادىمى بولۇپ قالدى. ئۇ بۇنىڭدىن خۇش بولدى. ئانىسى يوق ھويلىدا تۇرۇش ئۇنىڭغا شۇ كۈنلەردە مۇشكۈل ۋە ئازابلىق تۇيۇلىدىغان بولۇپ قالغانىدى. ھېسام ئۆيدە قالغان ئۆكىلىرى بىلەن مەسلىھەتلىشىپ، ئۇلارنى جايلاشتۇرۇپ قويۇپ، بىر قۇر نەرسە - كېرەكلىرىنى يىغىشتۇرۇدىدە، «غۇلجا ناھىيىلىك ئۆمەك، نەدە سەن؟» دەپ جىللىيۇزنگە قاراپ يول ئالدى. بۇ دەل 1958 - يىلىنىڭ باھار ئايلىرى ئىدى.

غۇلجا ناھىيىلىك ئۆمەكنىڭ باشلىقى ئوسمان ۋەسسۇلا زامانىسىدىنمۇ كۆرە خىزمىتىگە يارىشا ياسىنىپ - تۇزىنىپ يۇرىدىغان، چىڭگىز، گەپچى ئادەم ئىدى. ئۇ ھېسامنىڭ قولىدىن ۋىلايەتنىڭ يوللانما قەغىزىنى ئېلىپ، تازىمۇ ئۇزاق سىنچىلاپ ئوقۇدى - دە، بېشىنى كۆتۈرۈپ، ئۆمەكنىڭ بولغۇسى يېڭى ئارتىسىغا، كىيىم - كېچەك، تەققى - تۇرقى غەيرىيلا ھېسامغا تازا قانائەتلەنمىگەندەك يەنە بىر ھازا قاراپ كەتتى. كېيىن بېشىنى روس پاسونىدا بىر ئىرغىتىپ قويدى.

— گىرىمىمۇ كەتمىگۈدەك ئوكا، ساڭا، - دەپ غودۇڭشىدى. ھېسام ئۇنىڭ بۇ ھەرىكەتلىرىگە پەرۋاسىز قىلىپ قويمىدى.

ئوسمان ۋەسسۇللانىڭ ئەكسىچە ئارتىسلار ھېسامنى تولىمۇ قىزغىن ۋە يېقىنسىراپ كۈتۈۋالدى. ئۇلارنىڭ بىر قىسمى ناھىيە مەركىزىدىكى تونۇلغان ئەلنەغمىچى، ناخشىچىلار، قالغانلىرى يېقىن - يىراق يېزىلاردىن، ئابرالنىڭ تۇت قاسىنقىدىن كەلگەن، خەلق ئارتىسىدىن يېتىلىپ چىققان مەھەللە سازەندىلىرى ئىدى. ئارتىسلار ئارىسىدىكى ئايالىلار، بولۇپمۇ ئۇسسۇلچىلار تولىمۇ ئاز ئىدى. ھېسام بىر تاماكا چېكىمى ئارىلىقتا يېڭى

خىزمەتداشلىرى بىلەن تونۇشۇپ، نەچچىسى بىلەن سەنلىشىشكە ئۆتۈپ كەتتى. ئارتىسلارنىڭ بىر مۇنچىسى ھېسامنىڭ نامىنى، قىزىق گەپلىرىنى ئاڭلىغانىدى. ئاردا بىرى، مۆمىن ئىسمىلىك تازىمۇ شوخ ۋە شەيتان تەمبۇرچى يىگىت كۆنچى مەھەللىسىدىكى بىر مەشرەپتە ھېسام بىلەن بىر سورۇندا يانمۇ يان ئولتۇرغانىدى. كەن. ئاز كۈندىن كېيىن ھېسام قىلىقلىرىغا قاراپ ئۇنىڭغا «مۆمىن بۆرە» دەپ لەقەم قويۇۋالدى.

— ئەمما لېكىن شۇ كۈنى چاقچاقنى غەپسى قىلىۋەتتىڭ جۇمۇ، ھېسامكا، — دېدى مۆمىنجان باشقىلارنىڭ ئالدىدا ئۆزىنىڭ شەھەردىكى مەشرەپكە تەكلىپ قىلىنغانلىقىنى ھېماس ئېيتقاندەك، — شەلىكلىرىڭ تېمىمغا سىيىپ ئولتۇردا!

— ھە، شەلىك دېگەن بىر پاي پوغا يارىمايدىغان نېمىلەر دېسەڭا! — ئاردىن بىرى ئاڭسىزلا گەپكە لوقما سالدىيۇ، دەررۇ خاتاسىنى بايقاپ، بىر قىزىرىۋالدى، — ھوي راستلا، سىزمۇ شەلىكتىكىز — ھە، ھېسامدىن؟ رەنجىمەيسىز — دە، ئەمدى، داڭگال دېگەن مۇشۇنداق تۇزلا!

— ئارتىس داڭگال دېگىنە، — ھېسام چاقچاق قىلدى، — بۇگۈندىن باشلاپ مەنمۇ شۇغۇ، مانا!

ھېسام يىگىرمە نەچچە ئەزاسى بار بۇ كوللېكتىپقا ئەنە شۇ تەرىقىدە ھەمزىر — ھەم قوشۇلۇپ كەتتى.

غۇلجا ناھىيىلىك ئۆمەكنىڭ ئاساسلىق ۋەزىپىسى ھەرقاچان ۋەزىيەتكە باب سەنئەت نومۇرلىرى تەييارلاپ، ناھىيە تەۋەسىدىكى يېزىلارنى ئايلىنىپ سەييارە قويۇپ، شۇ مەزگىلدىكى نۇقتىلىق خىزمەتلەرنىڭ تەشۋىقاتىغا ئۇنۇملۇك ماسلىشىشتىن ئىبارەت ئىدى. ئادەمنىڭ ئازلىقى، ئارتىسلارنىڭ كەسپىي ساپاسىنىڭ ئاجىزلىقى ۋە ئىجادىيەت قوشۇنىنىڭ يوقلۇقى دېگەندەك سەۋەبلەر تۈپەيلى، تەييارلىنىدىغان نومۇرلار ھەم كىچىك، ھەم ئاددىي بولۇپ، .خەلق سەنئىتى ئاساسىي ئورۇندا تۇراتتى. ئاز — تولا ئىجادىي نومۇرلارمۇ بولاتتى، بىراق ئۇسسۇزلۇقنى قاندۇرالمايتتى. ھېسام بۇ ئۆمەكتە ئىشلىگەن ئۇچ يىل مابەينىدە ئۆمەك

زور غەيرەت كۆرسىتىپ «ئانارخان» دراممىسىنى تەييارلاپ، ناھەيە بازىرىدا ۋە سەھنىسى بار بىرنەچچە يېزىدا قويغان بولدى. لېكىن بۇ كېيىنكى ئىشلار.

ئوسمان ۋەسسۇللا ھېسامنىڭ قانداق نومۇرغا چىقىدىغانلىقى ھەققىدە تالاي قېتىم باش قاتۇردى.

— خوش ھېسام، نېمە رول ئالالايسەنا؟ ناخشا ئېيتىسەن؟ ياق، ئاۋازىڭ يوق! (ھېسام كۈلۈۋەتكىلى تاس قالدى)، ساز چالىسەن؟ ياق، ئۇ قابىلىيەت سەندە يوق! خوش، باشلىقنىڭ ئورنى بولسا توشۇپ كەتتى...

— كۆزەتچىلىك قىلايمىكەن ـ يە؟ — ھېسام قىلچە تارتىنماستىن ئۆمەك باشلىقىنىڭ جېنىغا تەگدى.

— جىم! — ئوسمان ۋەسسۇللا ئۆپكىدەك قىزىرىپ كەتتى، — نېمە؟ مېنى مازاق قىلماقچىمۇ سەن؟ مەنچۇ، رومان ئوقۇيدىغان ئادەم، رومان! (ھېسام ئەتەي ئورنىدىن لىككىدە تۇردى) ئولتۇر، ۋىلايەتتىن ئەۋەتكەن ئادەمنى كۆزەتچىلىككە سالىدىغان بېشىم ئونمۇ مېنىڭ؟ زىياكام تەۋسىيە قىلغان ئادەمنى ھە؟ — بولدى، تاپتىم، لەپەرگە چىقىسەن ھېسام، ئىشنى لەپەردىن باشلايمىز.

— بىراق مەن ناخشا ئېيتالمىسام؟ — ھېسام تېڭىرقاپ، ئېتىراز بىلدۇردى.

— سەھنە سىرتىدا باشقىلار ئېيتىپ بېرىدۇ، سەن ئاغزىڭنى مىدىرلىتىپ تۇرساڭ بەس. سەن قىزىقچى ئەمەسمىدىڭ؟ خوش، لەپەرگە قىزىقچىلىق كېرەك! مانا، ساڭا لايىق رولنى تاپتۇقمۇ؟ تاپتۇق. ھازىرچە شۇنىڭدىن باشلايمىز. «مۇسۇلمانچىلىق ئاستا ـ ئاستا» دەيدۇ. قانداق، ساڭا لايىق رولنى تاپمەن دېسەم ئۇنۇمايسەن، رومان ئوقۇيدىغان ئادەممەن!

كىچىك يەرنىڭ كىچىكلىكى بار ـ دە، ئىلى تىياتىرىدا چوڭ ـ چوڭ كىتابلاردا رول ئالغان، شۇ روللارغا يارىغان ئادەم، مانا ئەمدى سەھنىگە رول تاپالمىغىلى تاس ـ تاماس قالدى. لېكىن، ھېسام ئەزەلدىن مۇنداق ئىشلارغا ئاھ ـ ۋاھ ئۇرۇپ،

باش قاتۇرۇپ يۇرمەيتتى. ئۇ كىلىۋارا مىجەزلىك ئادەم ئىدى. ئۇنىڭ ھاياتى شۇ ياخشى مىجەز بىلەن ئۆتتى. بۇنداق ئادەملەرنى گاھىدا باشقىلار «ئاسمان ئۆرۈلۈپ چۈشسە، تېگىدە مانتا يەيدىغان» دەپ تەرىپلەپ قويۇشىدۇ.

شۇنداق قىلىپ ھېسام لەپەر تەييارلاپ، ئورۇنداپ سەھنىگە چىقىشقا باشلىدى. ئۇنىڭ بىلەن بىرگە لەپەرگە چىقىدىغان ئىككى ئادەم بار ئىدى. ئىككى ئەر ئورۇنداىدىغان لەپەرگە ھېسام يېڭى كەلگەندە بايقىمايلا «شەلىك دېگەن بىر پاي پوغا يارىمايدىغان نېمىلەر دېسەڭا» دەۋېتىپ قالغان داپچى، ئابدۇللا ئىسىملىك ھېسام بىلەن تەڭقۇر ئارتىس ئىدى. ئابدۇللا ناخشىنىمۇ خېلى ئوبدان ئېيتىپ قويىاتتى. ئۇسسۇلغىمۇ پۇت ـ قولى خېلى كېلەتتى. قىزىقچى تەبىئەتلىك بۇ ئادەم ئالدىغا ئۇچرىغان كىشىگە بىر لوقما پاراڭ قىلمىسا، جېنى ئارام تاپالمايدىغانلاردىن ئىدى. مىجەزىگە يارىشا، ئۆمەكتىكىلەر ئۇنى «ۋاتىر شالاق» دەپمۇشپ قويىاتتى. ئەنە شۇ ئابدۇللا بىلەن ھېسام لەپەرگە تازا پار كەلدى. ھېسامنىڭ ئەسلىدىن كۆلكە قوزغاتقۇچى چىرايى ۋە مېڭىش ـ تۇرۇشىغا ئابدۇللامنىڭ ئاۋازى قوشۇلۇپ ئىجرا ئېتىلگەن «قارا يورغا»، «بارسا بولاتتى»، «يا دوس» قاتارلىق لەپەرلەر تاماشىبىنلارنى (ئوسمان ۋەسسۇللانىڭ گېپى بويىچە ئېيتقاندا زىرىتىللارنى) توختىماي كۈلدۈرەتتى. ساددا، ئويۇنغا ھېرىس دېھقانلار ياقىلىرىنى تۇتۇشقىنىچە، ئۆزئارا قىزىق پاراڭلىشىپ كېتەتتى:

— ۋاھ، ئەجەب قىزىق ئويناپتا مۇنۇ پەردىنى①!

— مۇنۇ يېڭىياچە كىموي، لىپىكى يوقتەكلا ماڭىدا!

— ھاسام دەمدۇ، شەدىن تونۇشتۇرۇپتەك. بايا بىزنىڭ ئۆيدە ئەتكەن چاي ئىچىشكەن، قايماقداپ تازا...

— شۇ دېدىم، شەلىك پۇرايدىغۇ دەپ، مۇنۇ ۋاتىر شالىقنىڭ بىلەن تازا جۇپ كەپتە!

---

① پەردە ـ نومۇر، ئويۇن دېمەكچى.

بۇ چاغدا ھېسام بىلەن ئابدۇللا قىزغىن تەلەپ چاۋاكلىرى ساداسىدا نۆۋەتتىكى نومۇرغا چىققان بولاتتى.

بارسا بولاتتى، بارسا بولاتتى،
بىزنىڭ دۈيجاڭ ئېتىزغا بارسا بولاتتى.
ھويلىسىغا زېرىكمەي كاۋا تېرىپ،
سىم كارىۋاتنىڭ ئۈستىگە كۆرپە سېلىپ،
ئوڭدا ياتماي، ئېتىزغا قەدەم ئېلىپ،
قاشاڭ ئاتنىڭ ساغرىسىغا سالسا بولاتتى.

ھېسام ئۇزۇن ئۆتمەي ناھىيىلىك ئۆمەكتە نەچچە يىللىق خىزمەت-چىدەمكار يىلتىز تارتىپ كەتتى. ئوسمان ۋەسدۇللا ئۆزىنىڭ ھېسامنى لەپەرگە تاللاپ خاتا قىلمىغانلىقىدىن تولىمۇ خۇرسەن ئىدى. پات - پاتلا ئارتىسلارنىڭ، ھېسامنىڭ ئالدىدا ماختىنىپمۇ قويياتتى.

— قانداق، مېنىڭ كۆزۈم ئادەمنى خاتا تونۇمايدىغىنىغا ئىشەنگەنسىلەر؟ لەپەردىن قاس چىقىرىۋېتىدىغۇ مۇنۇ ئىككى ئەزىمەت! رومان ئوقۇغان ئادەمدە بىز!

ئەمدىلىكتە ئوسمان ۋەسدۇللا پات - پاتلا بولۇپ قالىدىغان ناھىيە ئىچى ۋە يېقىن - يىراق يېزىلاردىكى ئولتۇرۇش سورۇنلىرىغا ھېسامنى بىللە ئېلىۋالىدىغان بولدى. لەپەردىكى قىزىقچىلىقى ۋە ئادەتتە ئۆمەكنىڭ رەپتىس ئارىلىقلىرىدا قىزىپ كېتىدىغان پاراڭ، چاقچاقلىرىدا ھېسامنىڭ نامايان قىلغان قىزىقچىلىق، دەل تېگىر پاراڭلىرى بۇنىڭغا سەۋەب بولغانىدى. شۇنداق ئولتۇرۇشلاردا ئۆمەك باشلىقى تۆرەم، يۇرت كاتتىلىرى بىلەن بىرقاتاردا ئولتۇرۇپ، ئۆزىدىن خېلىلا تۆۋەندە قالغان ھېسامنى كۆرسىتىپ بىر ماختىنىۋالاتتى.

— مانا بىزنىڭ يېڭى ئارتىس! (ئىككى يىلدىن كېيىنمۇ بۇ پاراڭ شۇ پېتىمچە بولدى)، ئالامەت ئالغۇر گەپدان. لەپەرلىرىنى كۆرگەنسىلەر، ئۆزۈم تاللىغان رومان ئوقۇيمىز - دە، بىز!

ئۆمەكنىڭ مەخسۇس خادىكى بار ئىدى. ھېلىقىدەك سورۇنلارغا ئوسمان ۋەسدۇللا شۇ خادىكتا يانپاشلاپ يېتىپ باراتتى.

كېيىنچە ئۇنىڭ يېنىدا ھېسام يانپاشلايدىغان بولدى. بىر قېتىم ئونيار مەھەللىسىدىكى ئولتۇرۇشتىن يېنىشلىرىغا خادىك بۇزۇ-لۇپ قالدى. ئاخىر ئوسمان ۋەسمۇللا بىلەن ھېسام ھارۇنكەشنى خادىك بىلەن تاشلاپ، پىيادە مېڭىشتى. كېچە ئايدىك بولسىمۇ يول ئېگىز - پەس، ئۇنىڭ ئۈستىگە تۆت - بەش رومكا ئىچكەچ-كە، ئەسلىدىنمۇ پايپاسلايدىغان ھېسام زادىلا ئوڭشاپ ماڭالماي قالدى. بۇنىڭدىن ئىچى پۇشقان ئوسمان ۋەسمۇللا بىر چاغدا پىيادە ماڭغانىنىڭ ئۆچىنى ھېسامدىن ئالماقچى بولغاندەك تېرىكـ-تى:

— نىمانداق ماڭمىسەن ھېسام، ئىلگىرى خېلى تۇز ماڭمىدى-غاندەك قىلىۋاتاتتىڭغۇ؟

— شۇ ئەمەسمۇ تۇەنجاڭ، — دېدى ھېسام دەرھال، — ئەسلىدىنغۇ راۋۇرۇس ماڭاتتىم، لەپەرگە تولا چىقىۋېرىپ، مې-ڭىشىمنى بۇزۇۋالدىم.

شۇ گەپ تەسىر قىلدىمۇ ياكى يەنە يېڭى بىر رومان ئوقۇدى-مۇ، ئوسمان ۋەسمۇللا ئەمدى ھېسامنىڭ لەپەردىن بۆلەك نو-مۇرلارغىمۇ چىقىشىغا ئىجازەت بەردى. ئۆمەكتىكى بىرمۇنچىلار ھېسامنىڭ ئالاھىدىلىكىنى كۆزدە تۇتۇپ، ئۇنى سەھنىگە چىقىپ لەتىپە سۆزلەپ، قىزىق چاقچاق پاراڭلارنى قىلىپ بەرسە، بۇمۇ يېڭىچە بىر نومۇر بولغۇدەك، دېھقانلارمۇ جەزمەن قىزىقىپ ئاڭ-لاپ، ئالقىشلايتتى، پۇرۇسۇن[1] قىلاتتى دېيىشىپ يۇرەتتى. ئەم-دىلىكتە ھېسام ئاشۇنداق رولغا چىقىشقا باشلىدى. ئۇنىڭ خاس تەسۋىرلەش، ئىپادىلەش، بايان قىلىش ئۇسۇلى بىلەن سۆزلىگەن چاقچاق، يۇمۇر، لەتىپىلىرى تاماشىبىنلارنى تېخىمۇ كۈلدۈ-رۇپ، چاۋاكلارغا نائىل بولاتتى.

بىر قېتىم ھېسام سەھنىدە ساقال تاقاپ، سەپرا بوۋاينىڭ رولىنى ئېلىپ قىزىق پاراڭ قىلىۋاتاتتى، توساتتىن، ساقلىنى تۇتاملاپ «خەپ!» دېيىشىگە، ياخشى چاپلانمىغان يالغان ساقال

---

① پۇرۇسۇن - تەلەپ قىلىش دېمەكچى.

ئۇنىڭ قولىغىلا چىقتى. تۆۋەندە كۆلكە ۋە غاۋۇر - غۇۋۇر كۆتۈرۈلدى. ھەممە ئادەم ھېسامنىڭ ئەمدى قانداق قىلىدىغانلىقىنى كۈتمەكتە، كۆزەتمەكتە ئىدى. ھېسام بۇنى دەرھال بايقىدى، كاللىسىغا شۇ دەمدە بىر پىكىر كەلدى.

— توۋا، قاراڭلار جامائەت، ئادەم قېرىغاندا ساقالغىمۇ كۆيە چۈشىدىكەنە؟ — دېدى - دە، قولىدىكى يالغان ساقالنى تەبىئىي رەۋىشتە ئالدىرىماي يانچۇقىغا سالدى ۋە سۆزىنى داۋام قىلدى، - ھەر بالا ئىش بولسىمۇ تېرىكمەيدىغان گەپكەن جۇمۇ!

تۆۋەندە گۈلدۈراس ئالقىش ۋە ئاپىرىنلار ياغدۇرىدى. تاماشىبىنلار ھېسامنىڭ ئەپچىللىكىدىن قايىل ۋە رازى بولۇشقانىدى.

گەپ مۇشۇ يەرگە كەلگەندە، ھېسام بىلەن لەپەرگە چىقىدىغان يەنە بىر ئادەم يادىمىزغا كېلىپ قالغانىدى. لېكىن بىز بۇ ھەقتە كېيىنكى بابتا پاراڭ قىلىشنى لايىق تاپتۇق.

28. بۆشۇكلۇك ئۆمەك

ھېسام بىلەن بىرگە لەپەرگە چىقىدىغان ئىككىنچى ئادەم — ناھىيىلىك ئۆمەكنىڭ ساناقلىق ئايال ئارتىسلىرىدىن بىرى بولۇغان شېرىنئاي ئىسىملىك ناخشىچى قىز بولۇپ، ئۆز دەۋرىدە ھېسامنىڭ بىر مۇنچە قىزىق پاراڭلىرى، كېيىنچە سەلىمجان تەرىپىدىن «قېزىلىپ»، رەتلىنىپ «ھېسام چاقچاقلىرى» نامىلىق يۇرۇشلۇك كىتابلاردىن ئورۇن ئالغان چاقچاقلىرى مۇشۇ قىز تۇپەيلى مەيدانغا كەلگەنىدى.

شېرىنئاي ناھىيە بازىرىدا تۇغۇلۇپ چوڭ بولغان، كىچىكىدىن تارتىپ ناخشىغا ھەۋەس قىلىپ، مەھەللە ـ كويدا ۋە مەكتەپ كۇرۇژۇكىدا ناخشا ئېيتىپ، كېيىنچە ناھىيە تەۋەسىدە كۆزگە كۆرۈنگەن، ھېسامدىن بىر يىل بۇرۇن مۇشۇ ئۆمەككە ئايال ناخشىچى كەملىك سەۋەبىدىن ئورۇنلىشىپ قالغانىدى. ئىسمىغا يارىشا چىرايىنىڭ تازا تايىنى يوق بۇ قىز چىرايلىق بولىمەن دەپ بولۇشىغا گىرىم قىلىپ، تېخىمۇ سەتلىشۇالاتتى. شېرىنئاينىڭ كاللىسىدا «سەنئەتچى دېگەن قانچە غەيرىي يۇرسە، شۇنچە كەسىپكە لايىق بولىدۇ» دېگەن ئۇقۇم بولسا كېرەك، بىر كۈنى چىرايىنى ئالىيېشىل بويىاپ چىقسا، يەنە بىر كۈنى چاچلىرىنى ئالۋاستىدەك پاخپايتىپ چىقاتتى. يەنە بىر كۈنى بولسا ئادەم ئويلاپ كۆرمىگەن، ئۇ زاماننىڭ ساددا ئادەملىرى (بولۇپمۇ دېھقان كىشىلەر) زادىلا كۆزىگە سىغدۇرالمايدىغان بىر قىسما ساڭگىل ـ سۇڭگۇل كىيىملەرنى كىيىپ چىقاتتى. بىر قېتىم رەپتىس زالىدا بىر نەچچە ئارتىس بىلەن بىرگە تاماكا چەككەچ ئولتۇرغان ھېسام كەسپداشلىرىنىڭ ئۆزئارا پىچىرلىشىپ، كۈلۈشۈپ شېرىنئاينىڭ گېپىنى قىلىشۇاتقانلىقىنى ئاڭلاپ قالدى. يېڭىلا زالغا كىرگەن، بۇگۈنمۇ ئالا ـ جىيا بويانغان شېرىنئاي

نېردا ئەينەككە قاراپ، كەم گىرىمنى تولۇقلاۋاتاتتى.

— ھېسامكا، — دېدى پېچىرلىشىۋاتقانلاردىن بىرى قەستەن ھېسامنىڭ ئاغزىنى تاتىلاپ، — مۇشۇ بىزنىڭ شېرىنئايدەك چىرايلىق ئارتىس قىزلار سېنىڭ ئوبلاستلىق تىياتىرىڭدا بارمىدى؟

— بولامدىغان، — دېدى ھېسام، — ئۇرۇمچىدە بولسا، ۋايتاڭ!

يەنە بىر چالغۇچى گەپكە قوشۇلدى.

— ئەمما ئىسمى - جىسمىغا ماسلاشقان گۈزەلدە بىزنىڭ شېرىنئاي ھە، ھېسام؟ يۈرىكىڭ موپاڭ تاسقىسا ھايت - دە، ئەلچىلىكنى ئۆزۈم قىلىمەن.

ھېسام چالغۇچىنىڭ كېيىنكى گېپىگە پەرۋا قىلماي، ئالدىنقىسىغا جاۋاب قايتۇردى:

— ئامما لېكىن شېرىن مۇشۇنداق بولىدىغان بولسا، پەرھاتنىڭ تاغقا قېچىپ چىقىپ كەتكىنىچە بارىكەندە، ئاغىنىلەر!

«ۋا...» قىلغان كۈلكە ساداسىدىن، زالدا يۈرگەنلەرنىڭ ھەممىسى چۆچۈپ بۇ ياققا قاراشتى. شېرىنئايمۇ ئەينەكنى تاشلاپ ھېسامىلار تەرەپكە تاكاسلاپ كەلدى.

— قىزىق گېپىڭلارنى مەنمۇ ئاڭلايچۇ!

بىر قېتىم ئۆمەك ناھىيىگە سەل يىراق بىر يېزىدا ئويۇن قويۇپ، ئويۇندىن كېيىن ئارتىسلار غىزاغا تەكلىپ قىلىندى. ھەر دائىم بولۇپ تۇرىدىغان مۇنداق زىياپەتلەرنىڭ ئاخىرى ئولتۇرۇشقا ئايلىنىاتتى. شۇنچىۋالا چالغۇچى، ناخشىچىنىڭ بىراقلا كېلىشى شۇ يېزا ياكى مەھەللە ئۇچۇن چوڭ غەنىيمەت ئىش بولۇپ، ئەترەت باشلىقلىرى بۇنداق پۇرسەتنى بوش قويۇۋەتمەيتتى. بىرەر ھاللىقراق دېھقان ياكى بىرەر يېزا ئەمەلدارىنىڭ ئازادە ئۆيى سورۇن قىلىپ بېكىتىلىپ، تەييارلىقلار بالدۇرلا، ھەتتا ئۆمەك ھېچنېمىدىن بىخەۋەر ئويۇن قويۇۋاتقاندىلا باشلىناتتى. چوڭ ئەترەت باشلىقلىرىنىڭ بىرەرسىنىڭ باش لېكىشتىشى بىلەن كوللېكتىپنىڭ بىرەر تۈياق قويىنىڭ قېنى ئاققۇزۇلاتتى.

ياش قىز - چوكانلار قىزىق كۆلكە - پاراڭلار بىلەن چاي - غىزانىڭ راسكالىقىغا چۈشەتتى، ئۇششاق بالىلار ئويۇاقا يۆگۈرۈشۈپ قى — چۇ قىلىشاتتى. شۇ كۈنى مەھەللىدە بىرەر تويىنىڭ قىزىقى بولاتتى.

ئەنە شۇ كۈنى خۇپتەنگە يېقىن، ھېسام ئاستا «يەر تىڭشايدىغان» ماكانىنى تېپىۋېلىش ئۈچۈن بىر نەچچە كەسىپداشلىرى بىلەن ناھىيە بازىرىغا قايتتى. ئۇنىڭغا ئوبدانلا ھاردۇق يەتكەندى. ناھىيە بازىرىغا يېقىنلاشقاندا، ئۇ ئۇ يەردە، بۇ يەردە دېگەندەك، ئۆيلىرىدە قېلىپ، ئاخىرىدا شېرىنئاي بىلەن ھېساملا ھەمراھ بولۇپ قالغانىدى. شېرىنئايىنىڭ ئۆيى ناھىيە بازىرىدىن خېلى چەتتە بولىدىغان.

— ۋىيەي، تازىمۇ كەچ بولۇپ كەتتى - ھە، ئاي قاراڭغۇچىلىقىچۇ تېخى! — چاچلىرىنى پاخپايتىپ، غەلىتىلا كىيىنىۋالغان شېرىنئاي ئەندىشە بىلەن ھېسامغا مۇراجىئەت قىلدى، — ھېسامكا، سىزنى ئاۋارە قىلارمەنمۇ، ئۆيۈمگە ئاپىرىپ قويىمسىڭىز، قورقىدىغان ئوخشايمەن.

— نېمىدىن قورقىسىز شېرىنئاي، چوپچوڭ تۇرۇپ؟ — دېدى ھېسام قەستەن.

— ۋىيەي قارائ، كىچىك ۋاقتىمدا مومام جىننىڭ ھېكايىسىنى تولا ئېيتىپ بېرەتتى. شۇ، جىندىن قورقمەن دەڭا!

ھېسامغا گەپنىڭ تازا ئېپى كەلگەنىدى. ئۇ بازار ئوتتۇرىسىدا، ستولبا چىرىغىنىڭ يورۇقىدا، ئاخشىمى غەلىتىلا كۆرۈنۈپ تۇرغان شېرىنئايغا تەسەللى بەردى:

— قىزىقكەنسىز ئۆكام، مۇشۇ تۇرقىڭىزدا جىنلا سىزدىن قورقمىسا، سىز جىندىن ھەرگىز قورقمائ!

شېرىنئاي ھە دېگەندە ھېسامنىڭ چاقچىقىنى چۈشىنەلمەي، تېڭىرقاپ تۇرۇپ كەتتى. كېيىن چۈشەندى بولغاي، قاپىقى تۇرۇلۇپ، چالۋاقىدى:

— ئۆلۈك تازا، ئوغۇل بالا دەپ گەپ قىلغان ئاغزىمغا تاش!

— ھاي، ھاي، چىشلىرىڭىزغا ئاۋايلاڭ شېرىنئاي، چاقچاق

قىلىپ قويدۇم، يۇرۇك ئاپىرىپ قويماي! — ھېسام بىر نەچچە شىتىل ھەرىكەتلەرنى قىلىپ، قىزنى كۈلدۈرۈۋەتتى.

كېلەر يىللىقى شېرىنئاينىڭ تويى بولىدىغان بولدى. ئار-تىسلىق مىجەزىگە كۆرە، قىز ئۆمەكتە بولغۇسى تويى ھەققىدە سۆزلەپ يۇرىۋېرەتتى. بىر كۈنى ئۇ ھېسامغا يېرىمى چاقچاق، يېرىمى راست پاراڭ قىلدى:

— خەپ ھېسامكا، ئالدىڭىزدا شۇنچە يۇرسەم بىرەر پارچە تەلەپمۇ قويۇپ قويمىدىڭىز، مانا ئەمدى سىرتقا كېتىدىغان بول-دۇم.

ھېسام ئەپسۇسلانغاندەك ئىچى — تېشىغا تارتتى:

— ئاپلارەي، بالدۇرراق شەپە بەرمەيسىزە؟ پېتىنالمىغان گەپتە، بولمىسا دېگەن بىرەر پارچە ئەمەس، بەش — ئالتە يۈز كىلو تەلەپنى توروككىدە تاشلىۋېتەتتىم ھويلىڭىزنىڭ ئالدىغا...

— ئۆلۈڭە! — قىز قېيىدىدى، — سىزدىنغۇ شۇنداق گەپتىن باشقىسى چىقمايدۇ. راستلا، تويۇمغا بىرەر نەرسە قىلار-سىز؟

— قىلمىغاندا، — دېدى ھېسام، — بىر ھاندۇگا قىلايمە-كىن دەيمەن.

— ئۇۋۇش، يەنە ئالجىدىڭىز، مەن لايچىمىدىم، ھاندۇگىنى نېمە قىلىمەن؟

— ھاندۇگا ئىشلەتسىڭىز يۈز ماينى تەكشى سۈركەمسىزكىن دەيمىنا!

شېرىنئاي ھېسامغا نەچچە ھەپتىگىچە قارىمىدى. لېكىن، ئىككىسى لەپەرگە چىققاندا، شېرىنئاي ھېسامغا ئىنتايىن ماسلە-شاتتى. ئۇ كەسپىنى قىزغىن سۆيىدىغان، سەھەنگە چىقسا پۈتۈن ۋۇجۇدى بىلەن رولغا كىرىشىپ كېتىدىغان ئارتىس ئىدى. ئوس-مان ۋەسىدۇللا ھېسام بىلەن شېرىنئاي بىرلىكتە ئويىنىغان لەپەر-لەردىنمۇ رازى ئىدى.

— مانا، يارايدۇ، گۈلى — گۈلىگە كېلىپ كەتتى. قېنى يەنە بىر چىقىۋېتىڭلار سەھەنگە ھە، ھاي چالغۇچىلار، «ۋەتىنىم-

نىڭ يېرى چەكسىز» گە، چېلىڭلار ھە، نۇرىمانگۇل، ئېلان قىلىڭ!

ھېسام ھېرىپ كەتكەن بولسىمۇ، بۇيرۇقنا بىنائەن يەنە سەھىنىگە چىقتى. بۇ پەنجىم يېزىسىنىڭ ئېغىل قوراسىدا، تۇز يەردىلا قويۇلۇۋاتقان ئويۇن ئىدى. يازنىڭ تىنجىق ئىسسىقىدا، ئەتراپتىن ئاڭقىغان چىلە پۇرىقى كۆڭۈلنى ئېلەشتۇرەتتى.

شېرىنئاي ھېسامنىڭ ئەتراپىدا پىرقىراپ توختىغاندىن كېيىن لەپەرنى باشلىدى:

ۋەتىنىمنىڭ يېرى چەكسىز،
بايلىقى تولا.

ھېسام تۇرۇپلا ئاداشتى، ئۇ ئاۋۇ قاڭسىق ھىدنى ئويلاپ، تېكىستنى ئۇنتۇپ قالغانىدى. چالغۇچىلار پائۇزىنى يەنە بىر قېتىم قايتىلىدى. ئۇلارمۇ تېكىستنى ئۇنتۇپ قېلىشقانىدى. ئوسمان ۋەسىۋىللانىڭ كۆزلىرى چەكچىيىپ كەتتى.

ناگىھان، ھېسام يەنە بىر قېتىم چاققانلىق قىلدى. ئۇ قول ـ پۇتىنى ئۇسسۇلغا كەلتۈرۈپ، خىرىلدىغان ئاۋازىدا لەپەرنى ئۇلاپ كەتتى:

پەنجىمسايىنىڭ گۈرۈچىدە، ئوخشايدۇ پولا،
ئوخشايدۇ پولا.

ئەتراپتىن كۈلكە، بارىكاللىلار قوزغالدى.

— يارايدۇ، بىزنىڭ پەنجىمنى قېتىۋاپتۇ!

— ۋاھ، قانقۇدەك يەرۇي بۇ.

— يەنە بىرنى!

غۇلجا ناھىيىلىك ئۆمەكتە ئايال ئارتىسلارنىڭ ئازلىقىنى بىز دەسلىپىدە قەيت قىلىپ ئۆتكەن، بىراق بالىلىق ئايالىلارنىڭمۇ بار ئىكەنلىكىنى ئېيتمىغانىدۇق.

قىزىق يېرى، ئۆمەك يېزىلارغا ئويۇن قويغىلى بىرەر ھەپتە-لىك پىلان بويىچە ماڭسا، ئارتىسلار ئولتۇرغان خادىك ياكى دىشلۇ ھارۋىلارغا كېمىدە بىر، بولمىسا ئىككى ـ ئۈچ بۆشۈك بىرگە بېسىلاتتى.

— بۆشۈكلۈك ئۆمەك، ئالغا! — دەيتتى شەيتان مۆمىن بۆرە ئۇزۇن تەمبۈرىنى ھاۋاغا كۆتۈرۈپ.

— چىدا، — دەيتتى ئۇسسۇلچى ھەم ئېلانچىك نۇرىمانگۈل بېقىنمىدىكى بۆشۈككە، ئىككى ئايلىق بوۋىقىغا ئېمىزگە تەڭلەپ، — قاچانقى مۆمىنسەن؟ مەھەللىدىكى قاتارلىقلىرىڭنىڭ ھەممىسى بوۋا، موما بولاي دېدى...

— راست دەيدۇ، «بۈقىنى كالام دېمەك، سازەندىنى بالام» دەپ، — يەنە بىر بۆشۈكلۈك ئارتىس چىرقىراپ بۇ گەپكە قوشۇلدى، — ئۆيلىنىۋال ھوي مۆمىن بۆرە، سەنمۇ كۈچۈكلە. بولمىسا تەمبۈرۈڭنى بۆلەپ يۈرمىگىن يەنە بۆشۈككە، ھە!

— ھوي، مۆمىن تەمبۈرىنى بۆشۈككە بۆلىسە، كىم ئېمىتمدۇ؟ — ھېسام نېرىقى دىشلۇدا ئولتۇرۇپ چاقچاققا قېتىلدى.

— ۋاي — ۋۇي، سەنمۇ بارمىدەك ھېسامكا، مۆمىنگە تاش ئاتساق، ساڭا تېگىپ كېتىپتۇ — دە!

— تېگىدۇ — دە، تەگمەي، — مۆمىن بۆرە نىجاتلىق تاپقاندەك ۋارقىراپ يەنە تەمبۈرىنى پۇلاڭلاتتى، — بويتاقلارنىڭ داھىيسى تۇرسا ھېسامكام. گەپ قىلە ئاكا!

— گەپ ئېغىر كەلسە، ماڭا چىش غىچىرلىتامسەن ھەي بۆرە، — ھېسام مۆمىنگە چاقچاق قىلدى، — ماڭا گەپ قىلمەن دېگۈچە ئاۋۇ بۆشۈكتىكى ئاغىنەڭ بىلەن ئودىكام ئويىنىغىنا...

— ئودىكام ئويىنىساقمۇ، ساڭا ئوخشاش بالا باقمايمىزاۋاي ھېسامكا!

— باققۇدەك بالاڭ بولسا باقارسەن!

مۆمىننىڭ ھېسامغا دېگەن گېپىنىڭ ئاساسى بار ئىدى. ئۆمەك ئويۇن قويغان ۋاقىتلاردا بۆشۈكلۈك ئارتىسلار سەھنىگە چىقىش ئالدىدا دائىم ھېسامنى يارىدەمگە چاقىرىشاتتى. ھېسام باشقا چالغۇچىلاردەك بويۇن تولغىماي، كىمنىڭ نۆۋىتى سەھنىگە كەپقالغان بولسا، شۇنىڭ بالىسىغا قاراپ، بالا بۆلەكلىك بولسا، قىزىق ھەرىكەتلەرنى قىلىپ بۆشۈك تەۋرىتىپ، ئانا ئارتىسلارنى خۇش قىلاتتى. نۆۋىتىدە ئانا ئارتىسلارمۇ ياتاقچىلىقتىكى ھېسام-

نى پات ـ پات ئۆيلىرىگە، تاماققا چاقىرىپ، كىيىم ـ كېچەكلىرىنى ئالغاچ كېتىپ يۇيۇپ بېرىشەتتى. ئۆمەكتىكى مۆمىن بۆرە، ئابدۇللامەك شىتىللارغا بۇ ئىش تېپىلماس كۆلكە دەستىكى ئىدى.

— ھېسام، بالاڭ يىغلاپ كەتتى، ئانىسى نەگە كەتتى؟،

مەمەم بەر دېمەمسەن!

— ھېسامكا، قىزىڭ بەك قەغىشكەن جۇمۇ، تەۋرەت ھوي بۆشۈكىنى!

— ھېسامكا...

باشقا گەپلەر بولسا، چاقچاقنىڭ جاۋابىنى نېسى قالدۇرماي، ھەقدادىغا يەتكۈزۈۋېتىدىغان ھېسام، بۇنداق چاغلاردا ئۇنچىقماي كۈلۈپلا قويىاتتى. كىچىك ۋاقىتلىرىدا ئۇ ئانىسى قانچە قاقشاپ، سۈيلىسىمۇ، ئۇكىلىرىنىڭ بۆشۈكىنى تەۋرىتىشكە ئۇنىماي، ھە دېسە تالاغا، ئويۇنغا قاچاتتى. مانا ئەمدى ئۇ كۈنلەر تىلىسىمۇ كەلمەيدۇ.

ئۆمەك يېزىلاردا ئويۇن قويغاندىمۇ بۆشۈكلەر ھەققىدە نەچچە خىل پاراڭ بولاتتى. ساددا، ئۇنتۇر پاراڭ دېھقان خەق ئويۇن ئارىلىقلىرىدا سەنئەت ئۆمىكىنىڭ بۆشۈكلىرىنى ئاتايىن، ھەيران ـ ھەسچىلىكتە تاماشا قىلىپ، خىيالىغا كەلگەن گەپلەرنى قىلىشاتتى.

— توۋا دېسە، پەردە قويىدىغانغا ئەللىيىنى ئەكەپتا!

— خۇدايا توۋا دەپ ئۆيىدە قوچقىنى بېقىپ، ئېرى تېپىپ ئەكەلگەن ناننى يەپ ئولتۇرسىچۇ بۇ ھا ـ ھا، ھى ـ ھى خوتۇنلار!

— ئېرى دەيسەن شىرىيازدان، ئاۋۇ بۆشۈك تەۋرىتىپ ئولتۇرغان ئەشۇ سەتەڭنىڭ ئېرىدۇ شۇ. ئۇمۇ ئارتىس قويامدىكىنە!

— شۇدە، «ئېلىشمىغۇچە تېپىشماس» دەپ، ۋاھ...

مۇنداق گەپلەرنى ئاڭلىغاندا ھېسام مىيىقىدا كۈلۈپلا قويىاتتى، ئۇنچىقمايتتى. ئاۋۇ بۆشۈك ئىگىلىرى — ئارتىسلار بولسا رەنجىپ، غۇدۇرۇشۇپ كېتەتتى.

بۆشۈكلۈك ئۆمەك ئەنە شۇنداق قىزىقچىلىقلار، پىتنە - ئىغۋالار، ھەشەم - دەرەم، جاپالار بىلەن كەڭرى ئابرال ئېتىكەنى بىرمۇ بىر، قايتا - قايتا كېزىپ ئۆزلىرىنىڭ ئەلگە سەنئەت، مەرىپەت تارقىتىش ۋەزىپىسىنى ئادا قىلاتتى. بۇ جەريانداا ھېسام بارغان يەرلىرىگە تالاي - تالاي قىزىق پاراڭلارنى يالداما قىلىپ، تاشلاپ ماڭدى. بۇ پاراڭلار ئېغىزدىن - ئېغىزغا تارقىلىپ، قۇلاقتىن - قۇلاقلارغا يېتىپ، بۆشۈكلۈك ئۆمەكنىڭ ۋە ھېسامنىڭ داڭقىنى تارىتىپ، قۇلىقىنى قىزىتىپ، بىرى ئونغا كۆپەيىپ، شاخلاپ كېتىۋەردى.

29. دېھقان ئۆيىدىكى چاقچاق

ئۆزىنىڭ خالىس بالا بېقىپ، بۆشۈك تەۋرەتكەنلىكى توغرىسىدىكى ئۆمەكتىكىلەرنىڭ ۋە دېھقانلارنىڭ پاراڭ، چاقچاقلىرىغا ئارتۇق ئۇندىمىگىنى بىلەن، گېزى كەلگەندە ھېسام بۇ خۇسۇسىدىكى چاقچاقلارنى ھەقدادىغا يەتكۈزۈۋېتەتتى.

ناھىيىلىك ئۆمەكنىڭ تۆۋەنگە چۈشۈپ ئويۇن قويۇشى كۆپەيگەنسېرى ئابرالنىڭ تۆت بۇرجىكىدە، يېزا، مەھەللىلەردە، سورۇن، ئۆيلەردە ھېسام دېگەن بىر قىزىقچىنىڭ بار ئىكەنلىكى، ئۇنىڭ ئۆز تۇرقى ـ سىياقىغا ئوخشاشلا خويمۇ كۈلكىلىك ئۇيۇن، پاراڭلىرى ھەققىدىكى پاراڭلار، دوراشلار، كۆپتۈرۈشلەر... ئاۋۇپ باردى.

— شەدىن كەلگەن ھېسامنى كۆردۈم دېدىڭما؟ كەدىمكىدەك قىزىقچىمىكەن؟

— ۋاھ، مۇنۇ بىزنىڭ مەمە يۇزدىكى ناسىر پالكۆزنى يولدا قاتلاپ قويۇۋېتىپتىكەن دېسەڭا، تولا كۈلۈپ ئۆچەيلىرىم تولغىشىپ...

— شەخسەن كۆردىڭما؟

— نېمە دەيدۇ، يېقىن ئولتۇرۇپ كۆردۈم.

— شۇ، ئۆزۈڭمىغۇ بىر گەپ خالتىسىدىكى.

قېۋرالنىڭ ئاچچىق سوغ كۈنلىرىنىڭ بىرىدە ھېساملار ئارا-ئۆستەڭ يېزىسىغا، شۇ چاغلاردا يۇقىرىدىن تولا كېلىدىغان خىزمەت گۇرۇپپىلىرىنىڭ نۆۋەتتىكى بىرىنى قارشى ئېلىش يۇزىسىدىن تەشۋىقات ئويۇنى قويۇشقا باردى. بىرلا ئات قوشۇلغان كۆتەك ھارۋىدا ھەر خىل ھەر رەڭ جۇۋا، پاختىلىق چاپانلارنى كىيگەن ئۇچ ـ تۆت ئادەم ناغرا ـ سۇناي چېلىپ، ئۆمەك تەركىبىدىكىلەر چۈشكەن ھارۋىلارنىڭ ئالدىدا كېتىۋاتاتتى.

(هارۋىلارنى بۇيرۇقتا بىنائەن ئارائۆستەك گۈڭشىبسى سەھەرلەپ ئەۋەتكەنىدى.) بۇرۇتلىرى چوكا مۇز بولۇپ قانقان سۇنايچى كۆلكىلىك ھالەتتە ھارۋىدا سۇنىيىنى ئوينىتىپ، ھېسام باش ناغرىدا چېلىۋاتقان «شادىيانە»گە چىرقىراپ تەڭكەش قىلاتتى. ئۇنىڭ قاتتىق سوغۇقتا ئىككى ياقتا ئىككى سۇنايدەك داردىيىپ سوزۇلغان شاپ بۇرۇتى بىلەن قوشقاندا، ئاغزىدا ئۇچ سۇنايىنى بىراقلا چېلىۋاتقاندەك كۆرۈنەتتى.

— ۋا، ھاسامدۇنوي، يەنە پەردە قويغىلى چىقىپ قاپسىلە-رە، مەشەلىرىڭلار بولمىدۇ، — مەھەللە تەرەپتىن غورەك جۇۋىغا ئورىنىۋالغان، قۇلاقچىسىنىڭ سالپاڭلىرى لەپەڭشىگەن ئورۇق، ئېگىز، قاپقارا بىر بوۋاي ئىككى قولىنى كەينىگە تۇتقان پېتىچە سۆزلىگەن پېتى دوڭۇلداپ كېلىپ، ئۇدۇل كۆتەك ھارۋىنىڭ يېنىدا توختىدى — دە، — تونۇمىدىڭما، ھېپىزكاڭغۇ مەن، خۇنخايلىق؟، — دېدى.

ھېسام ئادەتتى بويىچە بېشىنى «ھە، شۇنداقمۇ؟» غا لەڭشىتىپ قويۇپلا، داۋاملىق ناغرىسىنى تاراڭلىتىۋەردى. ھېپىز ئەسىلىك دېھقان ئاۋازىنى كۆتۈرۈۋېرەك يەنە گەپ قىلدى:

— ۋاي، ۋاي، ۋاي، بىر دەم گەپنى گەپكە قوشساڭ ھاسام، يوغان نېمە چالغاندەك، بىر دەم توختىتىپ تۇرساڭ باشلىقىڭ جالۇن بەرمەمدا؟

ھېسام ئىلگىرى ئۆزى زادىلا كۆرۈپ باقمىغان تېمەن بوۋاي-نىڭ گېپىدىن قىزىقسىنىپ كۈلگىنىچە، ناغرىسىنى توختاتتى.

— ھە گەپ قىلە ھېپىزكا، موخوركاڭ بارمۇ؟

— ھە، مۇنۇ گەپنى قىلمامسەن، — ھېپىز بوۋاي يېنىنى كولاپ، چۈچىلىق تاماكا خالتىسىنى ئالدى ۋە ھېسامغا ئۇزاتتى، — قەغەز، سەرەڭگەڭغۇ باردۇ؟ يە تايىنلىق ئۆپكەمنىمۇ بېرىپ تۇرامدىم.

ھېسام كۈلگىنىچە، سوغۇقتا ئەپلەشمەيلا موخوركا يۆگىگەچ ھېپىزكامغا چاقچاق قىلدى:

— ئەتتىگەندە ئالدىمنى توسقىنىڭغا قارىغاندا، بىر خۇسۇمـ-

تىنىڭ بارمۇ نېمە؟ ئامما لېكىن قۇرۇق ئەتكەن چايغا ئۇنىمايمەن، جۇمۇ!

— ۋاھ، تاپتىڭ، بىكاردىن ھاسام ئەمەستە سەن، ھەرقاي-سىڭنى كەلگۈدەك دەپ ئاڭلاپلا، كەمپىر بىلەن مەسلىھەتنى پە-شۇرۇپ، بۇياقتا چېپىشىم. بىزنىڭ بالا ـ ۋاقا، نەۋرە ـ چەۋرە-لەر سېنى بىر كۆرسەك دەپ يۇرگىنى نەۋاق. نېمىسى باروي ئۇ ئىنجىمارۇقنىڭ كۆرگۈدەك، دېسەم، ئۇنمايدۇ. بىر چىچقاق توقلام بار، سويمەن، ئاخشاملىققا بىزنىڭ كەمبەغەللىخاندا بولە-سەن ئەمىسە، ھە؟ كۆڭلۈڭ تارتقان ئىككى بۇرادىرىڭنى ئېلە-ۋال، ساز ـ مازغا ... ئەمما ھاسام (ھېپىز بوۋاي ئاۋازىنى پەسەيتىپ، ھېسام ياققىراق ئېڭىشتى) مۇنۇ سۇنەيچىڭنى يولاتە-ما، ھە؟

ھېسام تولا كۈلگىنىچە بوۋايغا ماقۇل ۋەدىسى بەردى. ئۆمەك بۇگۈن كەچتە مەشھەدە قونۇپ، ئەتىسى دۆڭمازارغا بېرىپ ئويۇن قويىاتتى. يەنە بىر تەرەپتىن ھېسام ئۆزىنىڭمۇ بۇ خۇش چاقچاق بوۋاينىڭ قىزىق گەپلىرىنى ئاڭلاپ، گەپ ئوغرىلىغۇسى كېلىۋا-تاتتى.

كەچتە ھېسام ئابدۇللام ۋاتىر شالاق بىلەن مۇمىن بۆرىگە تەمبۇر، دۇتارلىرىنى كۆتۈرتۈپ، ھېپىز بوۋاي ئەۋەتكەن بىر بالىنىڭ يول باشلىشى بىلەن ئوغلاق سويۇلغان ھويلىغا كىردى. ھېپىز بوۋاينىڭ ئۆيىدە جامائەت جەم ئىدى. مېھمانلار تازمۇ ئىززەت ـ ھۆرمەت بىلەن تۆرگە باشلاندى.

— ھە، ھاسامدۇن، مانا بىزنىڭ ئۆيلەر مۇشۇ، مۇنۇلار بولسا— ... ھېپىز بوۋاي غورەك جۇۋا، سالپاڭ قۇلاقچىدىن بوشىنىۋالغان، تېخىمۇ ئىتتىكلىشىپ كەتكەندى. ئۇ ئىككى يەرگە پەنەر يېقىلغان، ئادراسمان پۇراپ تۇرغان سۇپىلىق ساراي ئۆيدە دەستىرخاننى چۆرىدەپ ئولتۇرغان ئوغلى، كۈيئوغلى، قۇ-دىسى، قوشنىسى... قاتارلىق مېھمانلارنى بىر ـ بىرلەپ، قىزىق گەپلەر بىلەن تونۇشتۇردى. ئاددىي، ئەلۋەك دېھقان نېمەتلىرى بىلەن چاي ئىچىلدى. ئولتۇرغانلار ھەممىسى ھېسام ۋە ئۇنىڭ

ئىككى بۇرادىرىنىڭ پەيزىلىرىنى تېڭىشاشقا مۇشتاق ئىدى.

ھېپىز بوۋاينىڭ گېپىنى ئاڑلىمىدا ھېسام پاراڭغا بىر — بىرلەپ «قوشۇق سېلىپ»، كۆلكىلەرنى تېخىمۇ ئەۋجىگە كۆتۈرۈپ ئولتۇردى. ئابدۇللام بىلەن مۆمىنجانمۇ ئۇنىڭغا ماسلىشىپ، ئولتۇرۇشنى قىزىتىپ بەردى. ئولتۇرغانلاردىن بىرى ھېسامغا قاراپ بىر سوئال تاشلىدى:

— ھېسام ئۇكا، ئاڭلىسام سىزنى قورسىقىدا ھۇنىرى جىق، قىلالمايدىغان ئىشى يوق دەيدۇ. زادى ئەڭ ئاساسلىق ھۇنىرىڭىز نېمە؟

— بۇنى ياخشى سورىدىڭىز، — دېدى ھېسام ئاغزىدىكى لوقمىنى يۇتۇۋېتىپ، — مېنىڭ ئەڭ چوڭ ھۇنىرىم چاقچاقتىن كۆلكە ياساش.

ئۆيدە كۈلكە كۆتۈرۈلدى. ھېپىز بوۋاي قايىل بولۇپ، بېشىنى لىڭشىتتى.

— ھە مانىغۇ، ياسىدىغۇ! يەنە گەپ سوراڭلار، ھاسام، ھاسام دەيسىلە، ئالدىڭلارغا توككىدە ئەكىلىپ بەردىمغۇ مانا!

— ھەي ھېپىزكا، بوران قېقىۋەتكەن ئالمىغىلا ئوخشاتتىڭدە مېنى!

— شۇكرى دېسەڭ، — دېدى ھېپىز بوۋاي غەم تارتماي، — ئاختامنىڭ چالمىسىغا ئوخشاتمىغاندىن كېيىن ...

— تازا چالا پىشقان ئاپورتقا دېگىنە، — ئابدۇللام ۋاتىر شالاق گەپ ئارىلىدى. ھېسام دەرھال ئۇنىڭغا قارىدى:

— ۋاتىرلىساڭمۇ مەيلى، شالاقلىما جۇمۇ!

— ھېساممدىن قاراڭ، — دېدى ھېپىز بوۋاينىڭ قوشنىلىرىدىن بىرى، — ھېساملار كەلسە ئوغلاق سويىمەن دەپ يۈرەتتى مۇنۇ ھېپىزكاڭ، سىنچايىنى ئىچىپلىۋاتىمىز، ئوغلاقنىڭ شاۋ — شۇۋى تېخىچە ئاڭلانمايدا؟

— ئاڭلاندىغۇ، — دېدى ھېسام پېتىنى بۇزماستىن جىددىي

قىياپەتتە، — كېنى مەن ئاڭلىمىدىمغۇ؟[1]؟ - ھېلىقى قوشنا ئەجەبلەندى.

— بايىتىن بىز بۇ ياققا كېلىۋاتساق، - دېدى ھېسام، - ھېپىزكام ھېلى ئوغلاق سويغۇدەك، ھېلى قېرىننى تۆككۈدەك، ھېلى ئۇچىيىنى سىيرىغۇدەك دەپ، تەمەدە ساقلاپ تۇرغان بىرەر مىڭ قاغىنىڭ شاۋ - شۇۋى ئارائۆستەڭنى بىر ئاپتۇ.

سورۇندا قىيقاس چىقىپ كەتتى. ھەممىدىن كۆپرەك ھېپىز بوۋاي كۈلدى. ئۇ ئىككى قولىنى كېرىپ، چاڭ - چاڭ چاۋاك چالغىنىچە ئىشىك تەرەپكە قاراپ ھەدەپ ۋارقىرايتتى.

— مانا، مانا دېمىدىمۇ، ھاي كىم بار، ھاي كەمپىر، گۆش پىشتىمۇ؟ ئوتنى كۈچەيتىڭلار!

«شاۋ - شۇۋ» غا دائىر چاقچاقلار بىردەم قىزىپ، ئۆرەدەپ بېسىقىغا چۈشكەندىن كېيىن، سورۇندىكى يەنە بىرەيلەن سوئال تاشلىدى:

— بىزنىڭ كوچىدا ئىككى ھۆرۈن بار قارىڭ ھېسام، ئەتە- دىن - كەچكىچە قىلىدىغان ئىشى مەھەللە دوقمۇشىدىكى كەپە- رەتنىڭ[2] ئالدىدا تام يۆلەپ، بىر - بىرى بىلەن گەپ تالىشىش. تۈنۈگۈن قارىسام يەنە شۇ ئىككىسى «دۇنيادا ھەممىدىن تەس ئىش نېمە؟» دېگەن تالاشقا چۈشۈپتۇ. يېقىن كېلىپ ئاڭلىسام بىرسى «يانداردىما يەردە كېچىسى سۇ تۇتماق ئەڭ تەس» دېۋىدى، يەنە بىرى تۇرۇپ «سەن بىلمەيدىكەنسەن، دۇنيادا كۈننىڭ ئىسسىقىدا ئورما ئورمىاق ئەڭ تەس» دېدى. تالىشا - تالىشا بىر دەمدىن كېيىن ھېلىقى ئىككىسى گالاچ - گۈلۈچ مۇشتلىشىپلا كەتتى قارىڭ. ئاران تەستە ئاجراتتىم. سىز دەپ بېقىڭە...

— بىلدىم، — دېدى ھېسام كۈلگىنىچە، — ھەر ئىككىسى تاپالماپتۇ، دۇنيادا ھۆرۈننىڭ ئىش تاپمىقى ئەڭ تەس.

---

① كېنى — قېنى دېمەكچى (تارانچى شېۋىسى).

② كەپىرەت - كوپىراتىپ، ماگىزىن.

— باركاللا، مانا بۇ ئوغۇل بالىدەك جاۋاب بولدى، — سوئالچى تەسكىن تاپتى.

— يەنە سوئالىڭىز بولسا قىز بالىدەك جاۋابنى مانا ماۋۇ مۆمىنجان بېرىدۇ، — دېدى ھېسام تاپباستۇرماستىنلا. ساز چېلىشقا تەقەززا بولۇپ، بايانتىن پاراڭ ئارىلىقىدا تەمبۇرىنى نەچچە سازلاپ جايىغا قويغان مۆمىن بۆرە يالغان ئاچچىقلىدى.

— بولارمىكىن ھېسامكا، ھېلى بىكار!

— تالىۋېتەرسەن شۇ، — ھېسام چاقچاق قىلدى، — ھاي ھېپىزكا، ماۋۇ مۆمىنجان ئىنىمىز پىشۇرغان گۆشۈڭدىن ئانچە يېمىدى، خام ئېپقويغۇنۇڭ يوقمۇ، بولسا بىرەر يانپاشنى ئەكىلە، چىشلىرىنىڭ قىچىشىشىنى بىر بېسىۋالسۇن!

— ئاپلا، — ساددا دېھقان راستلا ئەپسۇسلاندى، — مېھمانلارنىڭ ھۆرمىتىگە دەپ ھەممىسىنى پۈكلەپلا قازانغا تىقىپ-تىكەنمەن.

سورۇندا كۈلكە كۆتۈرۈلدى. ھېسام داۋاملىق ھۇجۇمغا ئۆتتى.

— ئەمىسە بايانتىن چالا غاجىغان ئۇستىخانلارنى ئالايىتەن بىر تاۋاققا يىغىپ ئېلىپ قوي، بولمىسا ئۆيۈڭ ئەرەختەم - پەرەختەم بولىدۇ.

— ياڭاللا، — دېدى ھېپىز بوۋاي ئەمدىلىكتە گەپنىڭ تېگىگە يېتىپ، - مېھمان چاقىرغانىنىڭ گۇناھىغا — ھە؟

— بىزنىڭ بۇ مۆمىنجان ئىنىمىز ئۇستا تەمبۇرچى، ناخشا-غىمۇ نوچى، — دېدى ھېسام، — لېكىن شۇ، قورساققا سەل ئام-راق. بىر قېتىم ئولتۇرۇشقا بېرىپ، تاۋاقدىشى بىلەن ئۇستە-خان تالىشىپ قالغانمۇ، ئىشقىلىپ، قىزىرىشىپ قاپتۇ. ھېلىقى ئاداشمۇ سەل چىدىماس نېمىكەن، ئولتۇرۇشتىن قايتقاندا، قا-راڭغۇدە بۇنى ئۇرۇۋېتىپ قاپتۇ. ئەتىسى ئۆمەككە كەلسەم، مۇنۇ مۆمىنجاننىڭ يۈز - كۆزى كۆك ئىششىق، — «نېمە بولدى ئۇكا ۋوي» دېسەم، نېمە دەيدۇ چاندۇرماي؟ «ئاخشام دوقمۇش مەھەل-

لىسسەدىكى بىر ئولتۇرۇشقا بارغانىدىم، راسا كېلىشتۇرۇپ مۇشت قورۇغانىكەن، ئاچ قورساققا جىق يەۋېتىپتىمەن» دەيدۇ تېخى، قانداق مۆمىنجان؟ ئەمدى بىر دەم نەغمە قىلامسىز، يە، يەنە كەلتۇرەيمۇ؟

مۆمىنجان جان دەپ تەمبۇرنى قولىغا ئالدى. ئابدۇللامۇ دۇتارغا قول ئۇزارتتى. مەشرەپ قائىدىسى بويىچە بىردەم پاراڭ، بىردەم ساز دېگەندەك، سورۇن ئەھلى ئەمدى يەڭگىل ئىلى ناخشىلىرىنى مەستخۇش كەيپىياتتا تىڭشاشقا باشلىدى.

ئابلاشتىن چىقىپ كەلسەم،
ئىسلاميۇزىدە بەختەك...

— هاي، هاي، بىزنىڭ يۇرتلارغىمۇ يېقىنلاپ كېلىۋاتامدۇ، نېمە؟ — بىرەيلەن شىتىلىلىك قىلدى. بىر نەچچە يەردىن «خەپ-شۇك» لەر ئاڭلاندى. ئۇلانما ناخشىلار بىر يۇرۇش ئېيتىلىپ، توختىغاندىن كېيىن، بايا هېسامدىن ئوغلاقنىڭ شاۋ — شۇۋۇنى سورىغان قوشنا ئەرز قىلدى:

— داد هېسام ئۇكا، يانا مۇنۇ ئىككى ئىنىمىز...، مۇنۇ ۋاققاس سورۇننىڭ قائىدىسىنى بۇزۇپ، يوقىلاڭ پاراڭ قىستۇ-رۇپ كەيپىمىزنى قاچۇردى. يۇرتىمىزنىڭ قائىدىسى بويىچە ۋاق-قاسقا جازا بەرگۈلۈك. گەپ قىلە هېپىزكا، ئۇزۇڭ كونا يىگىت بېشىغۇ؟

— ئۇنىسىغۇ شۇنداق بولۇۋېدى، ئەمدى ئۇزۇمنىڭ ئۆيۈمدە دەيمىنا!

ئاڭغۇچە ۋاققاس دېگەن دوغلاق، قارامتۇل يىگىت ئورنىدىن لەسلا تۇردى:

— خىجىل بولما هېپىز دادا، مەن ئەتەي شۇنداق قىلغان. هېسامجانلارنى بىز چاقىرىپمۇ ئەكىلەلمەيمىز، بۇگۈن ئۇز ئايىغى بىلەن كېپقاپتۇ. مەشەدىن بىراقلا قوزغىلىپ بىزنىڭكىگە چىقىمىز، تاڭ تېخى ئۇزۇن، توقلام بولمىسىمۇ يوغان ئىككى خورۇزنىم بار، سويۇپلا جاسا — ۋەنزە قىلىمەن. هېسامجانىنىڭ چاقچاق-

لىرى بىزنىڭ ئۆيدىمۇ قىزىپ باقسۇن.

يېزا يېرى شۇنداق، ئويۇندىن - ئويۇن تۇغۇلۇۋېرىدۇ. نېرى تارت، بېرى تارت بىلەن سورۇندىكىلەر ھېپىز بوۋاينى قايىل قىلدى. دېھقان ئۆيىدىكى چاقچاقلار يەنە بىر دېھقان ئۆيىگە كۆچتى. ھېسام ھاياتىنى ئەنە شۇنداق غانجۇغىدىكى سورۇنلاردا چىرايلارغا كۈلكە، يۈرەكلەرگە خۇشاللىق بېغىشلاپ داۋام ئېتىپ كەلگەن ۋە كەلمەكتە.

30. هېسام تارقىلىپ كەتتى

هېسامنىڭ 26 ياشتىن 30 ياشقىچە بولغان مەزگىلى، نۆ-ۋەرلىك چاغلىرى غۇلجا ناھىيىلىك سەنئەت ئۆمىكىدە ئۆتتى. شۇ ياشتىكى قىز - يىگىتلەر بەلكىم سورايدىغاندۇر، هېسامكام ئاشۇ يىللاردا مۇھەببەتلەشمىگەنمۇ؟

خوپ، بۇ ھەقتىكى تەپسىلاتلارنى بىز سەلىمجاننىڭ توپلاۋ-مىلىرىدىن ئىزدەيلى.

هېسامنىڭ چاقچاقلىرى ۋە ئۆمۈر بايانىنى توپلاپ يۈرگەن كۇنلەرنىڭ بىرىدە، سەلىمجان چاقچاق تەلەپپۇزىدا ئۇنىڭدىن سو-رىغانىدى:

— هېسامكا، غۇلجا ناھىيىسىدىكى ۋاقىتلىرىڭىزدا بىرەرى بىلەن يۈرگەن بولغىيدىڭىز؟

— ۋاھ، يۈرمەي، — دېدى هېسام، — بىزنىڭ ئۆمەكتە تاپانچىدەك بىر قىز بولىدىغان، شۇنىڭ بىلەن يۈرگەن.

تەسىرلىك مۇھەببەت هېكايىلىرىنى ئاڭلاش ئىستىكىدە سە-لىمجان دەرھال سورىدى:

— قانداق يۈرگەنتىڭىز؟

هېسام كۇلمەي تۇرۇپ جاۋاب بەردى:

— بىر نەچچە قېتىم ئۆمەكنىڭ دەرۋازىسىدىن بازارنىڭ دوقمۇشىدىكى مىلىچ ماللار دۇكىنىغىچە يۈرگەن.

سەلىمجان ئىختىيارسىز كۇلۇپ كەتتى ۋە ئىچىدە «بۇ ئادەم ھەقىقەتەن تولىمۇ قىزىق تەبىئەتلىك ئىكەن» دەپ ئويلاپ قالدى.

ئەمەلىيەتتە بارلىق هېسسىياتلىق ئىنسانلارغا ئوخشاش هې-سامنىڭ ياشلىقىدىمۇ ئۆزىگە يارىشا مۇھەببەت هېكايىلىرى بول-غان.

غۇلجا ناھىيىلىك سەنئەت ئۆمىكىنىڭ ئارتىسلىرى كەمچىل بولۇش مۇناسىۋىتى بىلەن، رەھبەرلىكنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشىغا

ئاساسەن ھېسام 1959 ـ يىلى غۇلجا شەھىرىدىكى سەنئەت تالانت-لىرىدىن بىر نەچچە ئادەمنى ناھىيىلىك ئۆمەككە تەكلىپ قىلىپ ئاچقىتى. ئۇلارنىڭ ئىچىدە، شۇ كەملەردە غۇلجىدا نام ـ ئاتىقى چىققان مۇزىكانت، ناخشىچىلاردىن تۇرسۇن چاڭ، مۇيدىن، ئە-ساگۇللەرمۇ بار ئىدى. بۇ بىر تۈركۈم ئادەمنىڭ قوشۇلۇشى بىلەن ئۆمەكنىڭ كۈچى زورايىدى. بىر نەچچە مەيدان يېڭى ناخشا ـ ئۇسۇل، مۇزىكىلىق ئويۇن تەييارلىغاندىن سىرت ئۆمەك يەنە «ئانارخان»، «غۇنچەم» قاتارلىق دراممىلارنىمۇ رەپتىس قىلىپ، تاماشىبىنلار بىلەن يۈز كۆرۈشتۈردى. دەرۋەقە، بۇ نەتىجىلەردە ھېسامنىڭمۇ كۆرۈنەرلىك تۆھپىسى بار ئىدى.

شەھەردىن تەكلىپ بىلەن چىققانلار ئارىسىدا ھېسام «تاپاد-چىدەك» دەپ تەرىپلىگەن ھېلىقى ئارتىس قىزمۇ بار ئىدى. ھېسام سەلىمجاننىڭ سوئالىغا ھەجۋىي بىلەنلا جاۋاب بېرىپ، ئۆينەن تەپسىلاتلارنى ئېيتىمىدى. خېلى يىللاردىن كېيىنلا سەلىم-جان بۇ تەپسىلاتلارنى ئۇرۇمچىدە ئېچىلغان خەلق ئېغىز ئەدەبىيا-تى قۇرۇلتىيىدا، زىيافەتتىن كەيپ يانغان ھېسامنىڭ ئۆز ئېغىز-ىدىن ياتاقتا ئاڭلىدى.

— كاساپەت يامانمۇ چىرايلىق نەرسە ئىدى ئۇكا، ـ دېدى ھېسام موخوركىنى چېچىپ يۆگەۋېتىپ، — بىرەر يىگىت ئۇدۇل كېلىپ گەپ قىلىشقىمۇ ئەيمىنىدىغان. مەنمۇ ئۇنداق قىلىشنى خىيالىمغىمۇ كەلتۈرمىگەن. بىر قېتىم ئۇ قىز ئۆمەكنىڭ ھويى-لىسىدا يالغۇز تۇرغان يېرىمگە كېلىپ، مەندىن بىر سوئال سوراپ قالدى.

— ھېسامكا، قارىڭا، بىلەزۈكۈم يارىشىپتىمۇ؟

قارىسام تازىمۇ چوڭ ۋە چىرايلىق بىلەزۈك «تاپانچا» نىڭ (ھېسام ئىسمىنى دەپ بەرمىگەندىن كېيىن، بىزمۇ زىغىرلاپ سورىمىدۇق) چىرايلىق بىلىكىدە ۋالىلداپ، تېخىمۇ ئېسىل كۆ-رۈنۈپ كەتتى قاراڭ سەلىمجان ئۇكا. ھەيرانلىقىمنى يوشۇرالمە-دىم.

— پاھ، نېمىدېگەن چوڭ بىلەزۈك بۇ، قانچىگە ئالدىڭىز؟

— ئالمىدىم، ئالايىتەن نۇسخىسىنى دەپ بېرىپ سوقتۇر-دۇم. ئىككى مىڭ سومغا توختىدى. بوپتىمۇ، يارىشىپتىمۇ؟

— بوپتۇ، ئالامەت يارىشىپتۇ! ئىسمىڭىزغا تېخىمۇ لايىق بوپكېتىپسىز.

— شاڭخو قىلماڭ جۇمۇڭ ھېسامكا، راستلا، بۇنى سوق-تۇرغىنىمغا خېلى بولغان، ئوغرى ئېلىۋالارمۇ دەپ ئەنسىرەپ، ئىشەنچلىك تاقىيالماي يۇرىمەن قاراڭ. بۇگۈن بىر تويغا باراتتىم. شۇڭا تاقىۋالغان. ھېسامكا، سىزچە قانداق قىلسام بولار؟

— بۇنىڭ چارىسى ئوڭاي، — دېدىم مەن، ـ بىلىكىڭىزدىكى بىلەزۈكىڭىزنىڭ بىر ئۇچىغا كۇچۇك باغلىۋېلىڭ.

«تاپانچا» تېلىققۇدەك كۇلۇپ كەتتى. كاساپەت، كۇلسە تېخىمۇ چىرايلىق بوپكېتىدىكەن ئەمەسمۇ قاراڭ سەلىمجان. نېمە دەيدۇ دېمەمسىز؟

— ۋاي ھېسامكا، ئەجەب قىزىق گەپلىرىڭىز بار ئىكەن، مەن قىزىق گەپلەرگە ئامراق. قىزىق گەپ قىلىدىغان ئادەمگە تېخىمۇ ئامراق.

يۇرىكىم جىغىلا قىپقالدى، جۇمۇڭ ئۇكا. شۇنىڭدىن كېيىن ئىختىيارسىزلا دائىم ئاشۇ «تاپانچا»نى ئويلايدىغان بوپقالدىم. يەكشەنبە دەم ئېلىش كۈنلىرى ئۇنى كۆرگۈم كېلىپ، دۇشەنبە ئۆمەككە بارغۇچە ئالدىراپ كېتىمەن.

— ئۇچۇ؟ ـ سەلىمجان ئالدىراپ سورىدى، — كېيىن سىزگە يېقىنلاشتىمۇ، قىزغىن بولدىمۇ؟

— ئىشقىلىپ قىز بالا دېگەنگىغۇ بىر نېمە دېگىلى بولمايدۇ، ھەر ھالدا «تاپانچا» شۇنىڭدىن كېيىن ماڭا خېلى يېقىنلىشىپ يۇردى. بىر قېتىم ئۇنى سىنىماق بولۇپ:

— نەچچىنچى ئاياغ كىيىسىز؟ — دەپ سورىۋېدىم، «تاپاڭا» نىڭ خۇشاللىقىدا كۆزلىرى سۈزۈلۈپ، چاقناپ كەتتى قاراڭ.

— سىزنى ياخشى كۆرۈپ قاپتىكەن، جەزمەن!

— ئۇ تەرىپىنى ئېنىق ئۇقالمىدىم، ئىشقىلىپ ئاغزىمنى

تۇتۇپ «ئىم» دەپ قالدىم.

— نېمىشقا ئەمدى؟

— «تاپانچا» دەرھاللا «ئوتتۇز ئالتىنچى ئايا‌غ كىيىمەن، ئەما لېكىن ھېسابىمكا ئانداق ـ ماندا‌ق ئەرزان ئايا‌غلارنى كىيىمەي. مەن جۇمۇڭ، ئىككى يۈز سومىلۇقتىن يۇقىرى ئايا‌غلارنى كىيىمەن» دېمەمدۇ قارا‌ڭ. ئىككى يۈز سوم دېگەن بىزنىڭ بەش ئايلىق مائاش ئىدى دەڭا ئۇ چاغلاردا.

— قەرز ـ قۇرز قىلىپ بولسىمۇ، شاققىدىلا ئېلىپ بېرىمەي!

— قىزىقكەنسىز ئۇكا، ئاندىن كېيىنزە شامال يېپ، ھاۋا كېكىرىپ يۇرسەمما؟ بىر ئايىغى شۇنچە پۇل بولسا، باشقا كىيىملىرى نەچچە بوپكېتىدۇ؟

— ئۇنىسىغۇ راست، ئەمىسە «قانچىنچى ئايا‌غ كىيىسىز؟» دەپ سوراپ قويۇپسىز، قانداق قۇتۇلدىڭىز؟

— ئۇ ئوڭايغۇ، «مۇنۇ پۇتىڭىزدىكى ئايا‌غ بەكلا چوڭ كۆرۈنىدىكەن، بۇدا سەل كىچىكرەكىنى ئالسىڭىز بولىدىكەن» دەپلا قۇتۇلدۇم، شۇ.

بىر مەزگىل «تاپانچا» مائا‌ڭا يېقىنلىشىپ، سۇركىلىپ دېگەندەك يۇردى. ئويۇن قويغىلى ماڭسا‌ق، مەن بار ھارۋىغا چىقىپ، بېقىنمىغا كېلىپ ئولتۇرۇۋالاتتى، «ھېسابىمكا قىزىق گەپ قىلىپ بېرىڭا» دەپ ياتقىمغىمۇ كىرىپ كېلەتتى. شۇنداق قىلىپ بىرەر ـ يېرىم يىل مەنمۇ ئاجايىپلا بولۇپ يۇردۇم. بىر كۈنلىرى غەيرەتكە كېلىپ تەلەپ قويۇپ باقاي دېسەم ئىش باشقىچە...

— قانداق، بۆلەك بىرىنى تېپىۋاپتىمۇ؟ — سەلىمجان كاتتا بېزەلگەن ياتاقتىكى كەڭ، يۇمشاق كارىۋاتتا سوزۇلۇپ يانقان يېرىدىن ئۆرىدەپ تۇرۇپ، ئىتتىك سورىدى.

— ياشلارنىڭ كاللىسى يامان ھە؟ سىز دېگەندەك باشقا بىرىنى تېپىۋاپتۇ. كىم دېمەمسىز، ھېلىقى تەمبۇرچى مۇھەممەجان، مۇھەممەن بۆرە. كاساپەت بۆرە بىزنىڭ قوزىنى چىشلەپ

كۆتۈرۈپ يانپاشقا ئۇرۇپتۇ ئەمەسمۇ!
سەلىمجان ھېسامنىڭ خاپىلىقسىز، بىپەرۋا سۆزلىگەن ھالىتىدىن قىزىقسىنىپ كۈلۈۋەتتى.
— شۇنىڭ بىلەن قىممەت توپلىنى شۇ بۆرە ئېلىپ بېرىپتۇ دەڭ، يە پۈلغا چىقىنالماي تېرىسىدىنلا تىكىپ بەردىمۇ؟
— يەنە تاپتىڭىز ئۇكا، ئۇ تاش پۇچاق بۆرە خەقنى يۇڭۇزلايمەن دەپ يۈرگەن نېمە تۇرسا... نېمە دەۋاتاتتىم، ھە، شۇنىڭ بىلەن كېيىن «تاپانچا»نى بۆرىۋاي بىلىگە قىستۇرۇۋالدى.
ھېسام نۆۋەتتىكى موخۇركىسىنى يەنە ئەپلەشمىگەنلا ھەردەكەت بىلەن بىر ئاماللاپ يۆگىۋالدى ـ دە، ئۆزىگە سوئاللىق تىكىلىپ ئولتۇرغان سەلىمجانغا قاراپ كۈلۈمسىرىدى.
— بىزنىڭ ئاچچىق ئۇچەيدىكى سىرلارنى بىلىۋالدىڭىز ـ دە، ھە؟ ياماڭ بالىكەنسىز!
— شۇنىڭ بىلەن، — دېدى سەلىمجان بايىقى پاراڭنى ھېسامنىڭ يادىغا سېلىپ، — «تاپانچا» بىلەن شۇنداقلا ئۇزۇلۇشۇپ كەتتىڭىزمۇ؟ تەۋەككۈل قارماق تاشلاپ باقمىدىڭىز؟
— قىزىقكەنسىز، بۇرۇنمۇ باغلاشقان يېرىمىز بولمىسا، ئۇزۇلمىدىغان ـ ئۇزۇلمەيدىغان نەرى بولاتتى؟ ئىشقىلىپ، مۆمىن بۆرە ياماڭ نېمىدى. نېمىلا دېگەن بىلەن بىزدىن ھەم ياش، ھەم چەبدەستە!
— تەمبۇرنىڭ مۇڭىسى چاقچاقنىڭ كۈلكىسىدىن زور كەپتۇ ـ دە!
— ما گەپنى قىلىڭ، كېيىن مەنمۇ تاپانچىغا دەۋالدىم، تاق سىز دېگەن گەپنى.
— نېمە دېدى، ئاڭلاپ؟
— نېمە دەيتتى، «بازار چاققانىڭ» دېدى. دېمىسىمۇ راستە!
— ئاندىن كېيىن يەنە باشقىلار بىلەن ئانچە ـ مۇنچە ئىچ ـ پەش تارتىشىشلار بولمىدىمۇ، ھېسامكا؟ — سەلىمجان ھېسامنىڭ ئاغزىنى تاتىلىدى.

قۇۋ ھېسام بولسا ئەتەيسن ئۇزاق بىر ئەسنەۋالدى ـ دە، جاۋابەن:

— سائەت نەچچە بوپكەتتى، يەر تىكشاپ باقمىزمۇ؟

— دېدى.

ئەملىيەتتە ھېسامنىڭ باشقا ياشلارغا ئوخشاش، بولۇپمۇ ھازىرقى قىز ـ يىگىتلەرگە ئوخشاش كەينىدىن ساناپ بېرىدىغان ئىشق ـ كەچۈرمىشلىرى يوق، سەۋەبى، ئۇنىڭ ياشلىقى باشقىچە بىر زاماندا، بۇلەكچە دەرد، سەۋدالاردا ئۆتكەنىدى.

«تاپانچا» ھەققىدىكى يەنە بىر گەپنى ئۇ سەلىمجانغا سۆزلەپ بەرمىدى. يا ئۇنتۇپ قالدى، يا بەلكىم ياشلىقىدىكى قەلبىگە دەرد چەككەن بىردىنبىر قىز زاتىنىڭ يامان گېپىنى قىلغۇسى، يەنە بىر رەت ئەسلىگۈسى كەلمىدى.

مۇمىن بۇرە بىلەن بىر مەزگىل يۈرۈپ، خېلى مال، پۇلنى كۆككە سورىغان «تاپانچا» ئۇزاق ئۆتمەيلا ئۇنىڭدىن يۈز ئۆرۈپ، سىرتتىن بىرىنى تېپىۋالدى. ئۇنىمۇ بىر تالاي يۇڭۇزلىغاندىن كېيىن، باشقا بىرىگە يۆتكەلدى. ھېسامنىڭ قۇلىقىغىمۇ بىر مۇنچە گەپلەر يەتكەنىدى. ئوسمان ۋەسۋۇللا كىمدىن تەنقىد ئاڭلىدىكىن، «مۇشۇنداق ئادەمنى شەھەردىن ئارتىسلىققا ئاچىقتىڭمۇ؟» دەپ ھېسامغا زەھىرىنى چېچىۋالدى.

شۇنداق كۇنلەرنىڭ بىرىدە، ئۇمەكتە «تاپانچا»نى توي قىلغۇدەك دېگەن گەپلەر تارقالدى. خەۋەر راست ئىدى. رەپتىس ئارىلىقىدىكى دەم ئېلىشتا «تاپانچا» ئويناقىشىپ ھېسامنىڭ يېنىغا كەلدى ـ دە، ناز ئارىلاش:

— ھېسامكا، توي قىلىدىغان بولدۇم، تويۇمغا نېمە ئاپىرىسىز؟ — دەپ سورىدى.

ئۇمەك باشلىقىنىڭ تەنقىدى ھېلىغىچە كۆڭلىنى غەش قىلىپ تۇرغان ھېسام ئاچچىقىدا چاقچاقلىق جاۋاب قايتۇردى:

— ياخشى سورىدىڭىز، مەنمۇ ئويلاپ قويغان، قېلىن يۈزىڭىزنى شىلىپ نېپىزلىتىدىغانغا بىر ئىتتىك ئۇستىرا ئاپىرىمەن.

ھەمىشە ھېسامنىڭ قىزىق گەپلىرىنى ئاڭلاشقا زوقمەن «تا-

پانچا» بۇ قېتىم كۈلمىدى. چىرايى تاتىرىپ، ئۇنچىقماستىن تاكاسلاپ كېتىپ قالدى.

ھاياتىدا، شۇ بىر چاقچىقىغا ھېسام پۈشايمان قىلىپ قالدى. بۇنىڭ نازۇك سەۋەبىنى ئوقۇرمەن تۈيۈۋاتسا كېرەك.

«تاپانچا» نىڭ تويىدىن ئۈزاق ئۆتمەي يۇقىرىدىن بۇيرۇق كېلىپ، غۇلجا ناھىيىلىك سەنئەت ئۆمىكى تارقىتىۋېتىلدى. بۇنىڭ سەۋەبىمۇ ئېنىق چۈشەندۈرۈلمىدى. پەرەزلەر ھەر خىل بولدى. ئۇ زامانلار شۇنداق زامان ئىدى. مەدەنىيەت بۆلۈمىدىكى بىر باشلىق «ۋاقتى كەلگەندە ئۆزىمىزكىنى قايتا قۇرىمىز، شۇ چاغدا سىلەرنى چاقىرىمىز» دېدى.

«تارقا ـ تارقاق، جىن تارقاق» دېگەندەك، ھەر كىم ئۆز جېنىنى جايلىدى. ھېسام ھازىرچە شەھەرگە قايتماي، غۇلجا ناھىيىسىنىڭ گەمە يېزىسىغا بېرىپ ئورۇنلىشىشنى لايىق تاپتى. چۈنكى، ئۇ يەردە مەرھۇم قۇربان تېرىچىنىڭ يېقىن تۇغقانلىرى ۋە ئۇلارنىڭ قولىدا ھېسامنىڭ ئىككى ئۆكىسى بار ئىدى.

گەمىگە مېڭىش تەرەددۇتىدا يۈرگەن ھېسام ناھىيە بازىرىدا ئالدىراپ كېتىۋاتاتتى، ئەھۋالدىن خەۋەرسىز بىر يېقىنى ئۇدۇلدىن چىقىپ قالدى، سالام ـ سەھەتتىن كېيىن ھېلىقى كىشى سوراپ قالدى:

— ھە، ھېساممىدىن ئاداش، يېقىنىدىن بېرى ئويۇن ـ پويۇن قويمىدىڭىزما؟

ھېسام بىر خورسىنىۋېلىپ، جاۋاب يانداۋردى:

— ئاڭلىماپسىز ـدە، ھېسام تارقىلىپ كەتتى.

31. گەمىدىكى كۈنلەر

شۇنداق قىلىپ، ھېسام گەمە يېزىسىغا چۈشۈپ دېھقان بولـ
دى.

غۇلجا ناھىيىسىگە تەۋە گەمە يېزىسى غۇلجا شەھىرىدىن شەرققە قاراپ سوزۇلغان شەرقى بەش ناھىيە تاشيولىنىڭ ياقىسىـ
غا جايلاشقان بولۇپ، پىيادە ماڭغان ئادەمگە شەھەردىن ئىككى
ـ ئۈچ سائەتلىك يول. يېرى مۇنبەت، سۇيى ئەلۋەك بۇ زېمىنغا نېمە تېرىسىڭىز بولۇق ئوخشايدۇ. ھېسام بۇ يەرگە ئىلگىرى تولا كەلگەچكە، خۇددى ئۆز ئۆيىگە قايتىپ كەلگەندەك بەخىرامان كىرىپ كەلدى.

ھېسام جىللىيۈزى بازىرىدا چۈشۈۋالغان دىشلۇ گەمىدىن ناھىيىلىك ساڭغا سۇلۇ ئەكىلىپ، زىغىر ئۇرۇقى ئېلىپ قايتاتـ
تى. بىرەر قۇر لاقا ـ لۇقمىسىنى زىغىر تاغارلىرىنىڭ ئۈستىگە تاشلاپ قويغان ھېسام يىگىرمە ياشلاردىكى ھارۋىكەش، گەمىدىكى شىرەم تۇغقىنىنىڭ ئوغلى ھىلەك قارىۋايىنىڭ يېنىدا چوقچاراپ ئولتۇرۇۋېلىپ باش باھار ھاۋاسىدىن قانغۇچە سۆمۈرگەچ، يىـ
گىتنى گەپكە سېلىپ ماڭدى.

— گەمىلىكلىرىڭ خوي خۇشال بولـۇپ كېتىدىغان بولـ
دى ـ دە، ھېسام ئاكا سېنىڭ كەلگىنىڭگە، — دەيتتى قىن ـ قىنىغا پاتماستىن، ھىلەك قارىۋاي بوجىنى سىلكىپ ـ سىلـ
كىپ قويۇپ، ھەجاراپ، — بىر خۇشال قىلىۋېتىدىغان بولدۇمغۇ ئۇلارنى! ئۇدۇل بىزنىڭكىگە تارتايلى ھە ھېسام ئاكا؟ بۇگۈن بىزنىڭكىلەر نان يېقىپ قالغان. دادام قىزىق تونۇرغا قىزىلچا كۆمۈپ بېرىدۇ.

— قېيۇملار بار ئۆيگە، سىپىركامنىڭكىگىلا تارتايلىمىكىن ھىلەك، — دېدى ھېسام خىيال ئارىلاش. ئۇنىڭ گەمىدىكى

ئىككى ئىنسىنى كۆرمىگىنىگە خېلى ۋاقىتلار بولغانىدى. قېرىنداشنىڭ ئوتى يامانغۇ!

ھىلەك قارىۋاي دومسىيىپ، جىم بولدى، بىراق يەنىلا ھېسىنىڭ دېگىنى بويىچە قىلدى. ھېسام گەمىدە بەش - ئون كۈن ئەزىز مېھمان سۈپىتىدە كۈتۈلدى. گەمىلىكلەرمۇ قەۋەت مېھماندوست خەق. خوشنىسىنىڭ ئۆيىگە مېھمان كەلسە، تونۇمىسىمۇ ئۇنى ئۆيىگە چاقىرىۋېلىشقا ئالدىرىشىدۇ. ھېسام كېلىشى بىلەن ئۆي - ئۆيلەردە مەشرەپ، بەزمە قاينىدى. گەرچە تەبىئىي ئاپەت يىللىرى بولسىمۇ ۋە ئايىغى ئۈزۈلمەس ھەربىكەتلەر تۈپەيلى ھىسىيىقىشىپ تۇرسىمۇ، گەمىلىكلەر ئويۇن - چاقچاق، كۈلكىنى تەرك قىلمايتتى. ئەكسىچە بۇنداق سوروڭلاردا گەمىنىڭ ئەكابىر - تەكابىرلىرى تۆرنى قولدىن بەرمەيتتى.

— ھېسامدىن كېپقاپتۇ، بىر كۈلۈۋالايلى، جاننى ئالسىمۇ شۇ!

— ھە ھېسام، بۇندىن كېيىن كۈلكىدىن خىجالەت تارتمايدىغان بولدۇقتە - ھە؟

— گەمىنىڭ ئېتىكى كەڭ، سىغىپ كېتىسەن!

— سىغمايدىغىنى بارىدۇي، كەدىمدىن ئۆزىمىزنىڭ بالىسى تۇرسا!

— رەھمەتلىك قۇناخۇننىڭ ئەجدادى جىق بۇ يەردە...

دېگەندەك، بىلىنمەيلا ھېسام گەمىگە بەتتەر ئۆزلىشىپ كەتتى. قاتارى سوروڭلار بىرئاز بېسىققاندىن كېيىن ئۇ دادۇي ئىشخانىسىغا بېرىپ ئۆزىنى تىزىمغا ئالدۇردى. ئەمەلىيەتتە دادۇي كادىرلىرى بىلەن ئۇ سوروڭلاردا ئاللىقاچان تونۇشۇپ، قەدىناسلىشىپ بولغانىدى.

— ھە ھېسامدىن، ھاردۇقلىرىڭ چىقىپ بولغان بولسا ئۆزۈڭ تۇرۇۋاتقان ئۆينىڭ تەۋەلىكىدىكى شىياۋدۇيدە ئەمگەككە قاتناشقىن، ئىشقىلىپ مىدىرلاپ تۇرساڭ بولدى، — دېدى ئادەتتە تولا كۈلمەيدىغان، ئەمما ھېسام چاقچاق قىلغان سوروڭلاردا يوغان ئالقىنىنى ئاقىرىپ كەتكەن رابوچى ئۆتىكىنىڭ قونچىغا

ئۇرۇپ «ئانى قارا!» دەپ تازا كۈلىدىغان دادۇيجاڭ ھېسامغا موخوركا قەغىزى تەڭلەپ، — كۈندۈزى ئېتىزدا ئانچە ـ مۇنچە مىدىرلىساڭ يەتتە نومۇر، ئاخشاملىرى چاقچاق قىلىپ بەرسەڭ ئون نومۇر يېزىپ بېرىۋېرىمىز ساڭا!

— ئەمىسە كۈندۈزى دەم ئېلىپ، ئاخشىمىلا ئىشلىسەم بولغۇدەك، — دېدى ھېسام تاپباستۇرمايلا.

— ۋاھ ـ ھا ـ ھا، ئانى قارا!، دادۇيجاڭ يانپىشىغا شاپىلاقلاپ، كۈلۈپ كەتتى.

ئېتىز بېشىدىمۇ، ھېسام بار يەردە كۈلكە ئۆكسىمەيتتى. كۈچتۇڭگۇر دېھقان يىگىتلەر ھېسامنىڭ ئەتراپىغا ئولىشىۋېلىپ ئەمگەك قىلغاچ ئۇنى گەپكە سالاتتى.

— ھېسامكا، بىر دەم ئولتۇرۇڭالە، تاماكا چېكە!

— ئاممالىكىن ئاغزىڭ گەپتىن توختاپ قالمىسۇن.

— ھېسامكا، چۈشتە بىزنىڭ ئۆيگە كېتىمىز جۇمۇ، ئاپام جەڭزە نان سېلىپ قويىدۇ.

نېرىدا، كاللەك بولۇڭالغان قىز ـ چوكانلار پاراڭغا چۈشەتتى:

— ھېسام دېگەن ئادەم ئەجەب قىزىقكەنە؟

— ھېي، ئادەم ئەمەس، بالا!

— ھەي قىزلار، ئاڭلىسام ئۇ ھېسام دېگەن تېخى ئۆيلەنمەپتەك، قېرى يىگىتمىش. ھوي زىلەي، سەن تېگىۋالمىسەن ـ يا؟

— ئۆزۈڭ تېگىۋال نوشخىنده، كۆزۈڭمۇ چۈشۈپتىغۇ ئەنە!

ھېسام بولسا بۇ پاراڭلاردىن بىخەۋەر، بىر توپ يىگىتنىڭ ئوتتۇرىسىدا ئولتۇرۇۋېلىپ، خۇددى بايا قايسىدۇر بىر يىگىت ئېيتقاندەك «ئاغزىنى بىكار قويماي» ھە دەپ چاقچاق قىلماقتا، يېزا ياشلىرىنى مىنۇتىغا بىر «مەرەتمەكتە» ئىدى.

— ھېسامكا، بىزنى بىر باشتىن ئوخشىتىۋېتە قېنى! — كەتمەن سېپىگە ئېگىلگەن تىرىۋالغان تازىمۇ ئورۇق، چىرايىدىن يېپىشقاقلىقى چىقىپ تۇرغان بىر يىگىت ھېسامنىڭ ئاغزىنى تاتىلاپ، ئەتراپىغا كېرىلىپ قارىدى، — قانداق دېدىم ئاغىنە-

لەر؟ قېنى، قاتار تۆرۈڭلار قىرنى ياقىلاپ، ھېسامكام ئادىشىپ كەتمىسۇن.

— سېنىڭ نەرىكنى ئوخشىتىمەن ئەلقە، — دېدى ھېسام،

— جېنىڭ ئارانلا قاپتۇ، ھاستاياقلا ئېچەك تىرەپ!

— ۋەيت! — گەمىلىك يىگىتلەر ھەر خىل قىياپەت ۋە بىر خىل ئاۋازدا گۈرۈلدەپ كۈلۈشتى. كۈلكە قىزىقچىلىقىدا ھېسام ياقلا تېخىمۇ شىپىقاپ كېلىشتى ئۇلار.

ئەلقە ئىسىملىك (كوسا بولغاچقىمۇ «مومای» دېگەن لەقىمى بار) يىگىت تۈيۈقسىز كۈلكىدىن ئۇندەرەپ، پەرەڭدەك قىزارىدى. بىراق ئۆزىنى تېزلا ئوڭشۇۋېلىپ، ھېسامغا چاقچاق قىلدى.

— ئىشقىلىپ سەندىن ياخشىغۇ، بوۋايدەك تۆگۈلۈپ ئولتۇرۇۋاپسەن.

ھېسام جانلاندى:

— ھەي، سېنىڭدەك مومايغا بىزدەك بوۋاي بولمىسا قانداق بولىدا ۋاي!

«ۋەيت» لەر ئەۋجىگە چىقتى. بۇ قېتىم نېرىدىكى قىز - چوكانلاردىن بىر نەچچىسى قىزىقسىنىپ بۇ تەرەپكە يۈگۈرۈپ كېلىشتى، ئەلقە قىزلاردىن تارتىندىمۇ ياكى ھېسامنىڭ چاقچىقى ئېغىر كەلدىمۇ، بۇ قېتىم قىزارمىدى، تاتاردى. يىغلامسىراپ:

— ھەي ھېسامكا، ئۇرۇۋېتىمەن! — دەپ ۋارقىرىدى. ئەلقەنىڭ پوپوزىسى مەھەللە يىگىتلىرىگە تېپىلماس ئويۇن، كۈلكە باھانسى بولدى.

— بولارمىكىن ئەلقە!

— مومايلىقىڭنى بىر قىلدىڭ - دە!

— ھېسامكا، قورقما، بىز بار، ھۆرۈ - پۆرۈ دېسە ئەتە دامبىغا باسىمىز بۇ چىدىماسنى...

دامبا دېگەن گەپنى ئاڭلاپ ئەلقە دەررۇ ئۆزىگە كەلدى، چىرايىغا كۈلكە يۈگۈرتۈپ، ئىككى قولىنى «ئەل» گە كۆتۈردى.

— ھېسامكا، خاپا بولما جۇمۇ، ئەركىلەپ قويدۇم، ئاكام دەپ...

ھېسام ئەلقەنىڭ دەررۇ «پاچومى»غا يانغانلىقىغا قاراپ «دامبا» ئىشارىسىدە بىر مەنە بارلىقىنى تۇيغانىدى. شۇنداقتىمۇ، شۇ تاپتا ئۇنىڭ ئاغزىغا كەلگەن چاقچاقنى بوغۇزىغا يۇتكىسى كەلمىدى.

— توۋا، ئادەم قېرىغاندا «ئەل» دېگىمۇ ھەجەپ تۇرىدىكەن!

گەمىنىڭ ئېتىزلىرىنى يەنە بىر قېتىم «ۋەيت» قاپلىدى. بۇ قېتىم ئەلقەمۇ قوشۇلۇپ كۇلدى.

بىر يىل بۇرۇن، ھېسام تېخى گەمىگە كەلمەستە ئىككىنچى شودۇي بالىلىرى يۇقىرىقى قاتتىكى ئېتتىك ئېقىنلىق ئۆستەڭدە دامبا ياسىغان، شۇ قېتىم ئەلقە كەچلىك ئولتۇرۇشتا چاقچاقلا چېدىماسلىق قىلغاچقا، يىگىتلەر تەرىپىدىن لەپشىپ ئېقىۋاتقان سۇغا، دامبىغا بېسىلغانىدى. شۇ تاپتا مەھەللە يىگىتلىرىنىڭ جاھىل مىجەزى ئەلقەنىڭ يادىدىن كەچتى.

لېكىن ئەتىسى ھېسامنى باشقا بىر خىرىس قارشى ئالدى. ئەلقەنىڭ ئاكىسى ئەكرەم (ئەكرەم دېمەكچى، ئەلقەنىڭمۇ تولۇق ئىسمى «ئەلقەم» بولىدىغان ـ مۇئەللىپ) ئىككىنچى دۇينىڭ مۇئاۋىن دۇيجاڭى ئىدى. ئەكرەم دۇيجاڭ ئىنىسىدىن ھېسامنىڭ ئۇنى كۆپچىلىك ئالدىدا «كەلتۇرگەن» لىك داۋاسىنى ئاڭلىغانمۇ، ئىشقىلىپ، چاقچاق بىلەن خۇشى يوق، قاپىقىنى تۇرۇپ ئولتۇرۇۋېلىپ ھاراقلا ئىچىدىغان بۇ «كىچىككىنە ئەمەلدار» ھېسامغا ئۆزىنى بىر كۆرسىتىپ قويۇش نىيىتىگە كەلگەنىدى.

بىز دەۋاتقان شۇ ئەتىگەنلىكى، يەنى ھېسام ئەلقەگە چاقچاق قىلغانلىقىنىڭ ئەتىسى ئەكرەم دۇيجاڭ نەچچە كۈن دەسسىمىگەن قىر سوقۇش ئەمگىكىگە ئالايىتەن كېلىپ، ھوقۇقىنى بىر ئىشلەتتى.

— ھېسامكا، مەيەرگە كەل! — دېدى ئەكرەم قاپىقىنى تۇرگىنىچە، قىر بېشىدا ئىككى قولىنى بېلىگە تىرەپ تۇرۇۋېلىپ، — چاپسانراق ماڭ، ھازىر ۋەزىيەت جىددىي، ئويىنىشىدىغان ئىش يوق جۇمۇ سەن بىلەن. ئەزالار قاتارى ساڭىمۇ ۋەزىپە تەقسىم قىلىپ بېرىمىز، ئورۇندىيالمىساڭ گۇك ـ پۇك تۇتىـ

مىز، ئاڭلىدىڭمۇ؟

— ئاڭلىدىم ئۇكا، سېنىڭ گېپىڭنى پىچىرلاپ دېسەڭمۇ ئاڭلايمىز دېگىنە! — ھېسام ئادىتى بويىچە ئالدىرىماي، كۈلۈمسىرەپ مېڭىپ ئەكىرە تەرەپكە كېلىشكە باشلىدى. ئەتراپتا مەھەللىداشلار ھېسابسىزلىڭ ھەرىكىتى، گەپ ـ سۆزلىرىگە قىزىقسىنىپ، ئۇنىڭدىنمۇ ئۆتە ئەكىرە دۇيجاڭنىڭ قىلىقلىرىغا ئەجەبلىنىپ قاراپ تۇرۇشاتتى، ئۇلارنىڭ ئارىسىدا شەپكىسىنى چۆكۈرۈپ كىيىۋالغان ئەلقەمۇ بار ئىدى.

ئەكىرە جىددىيلىكىنى ساقلىغىنىچە پۈتلىرىنى كېرىپ ـ كېرىپ چامداپ، ئوسا ئېتىزلىقنىڭ بۇ چېتىدىن تاق ئۇ چېتىگە بەش يۈزنى چامداپ، ھاسىرىغىنىچە يېنىپ كەلدى.

— مانا ھېسامكا، سېنىڭ بىر كۇنلۇك ۋەزىپەڭ، ئۇ قاتتا تۇرۇپ قارىسا، بۇ قاتقا قويغان تۇخۇم كۆرۈنگۈدەك تۇپ ـ تۇز تارتىسەن بۇ قىرنى، ئۇقتۇڭما؟ چاقچاق قىلىپ ئولتۇرۇۋالساڭ مەندىن رەنجىمە!

— مۇشۇ بەش يۈز مېتىر قىرنى مەن يالغۇز تارتىمەنما ئۇكا؟ ـ دېدى ھېسام جىددىي قىلىپ.

— ھە، شۇ، باشقىلار قانداق تارتسا، سەنمۇ شۇنداق تارتىسەن، سەن دېگەن پۇتۇن ئەمگەكتە!

ھېسام شۇ چاققىچە مۇرىسىدە تۇرغان ئېچىل كەتمىنىنى ئالدىرىماي يەرگە قويدى ـ دە، ئۆزى بىمالال ھالدا ئېتىزغا يامپاشلىدى.

— بۇ... نېمە قىلغىنىڭ ھېسامكا؟ — ئەكىرە دېھقانچە ساددىلىقىنى يوشۇرالماي، ئاۋازىنى كۆتۈرۈپ سورىدى.

ھېسام ھېيىقماي تۇرۇپ جاۋاب بەردى:

— سەل تەخىر قىلىپ تۇر ئۇكا، ھازىر مەن مەشىدە يېتىپ، ئۆمرۈمدە بەش يۈز قەدەم يولنى بىراقلا ماڭغان ۋاقتىم بار ـ يوقلۇقىنى بىر ئەسلىۋالاي!

ئەكىرە گەپنى ئاڭقىرىپ بولغۇچە، ئەتراپتىن گۈرۈلدەپ كۈلكە كۆتۈرۈلدى. مەھەللىداشلار ئەكىرەنىڭ ھېسامغا قىلىۋاتقان

يولسىزلىقىغا بولغان نارازىلىقىنى شۇ قاتتىق ۋە ئاچچىق كۈلكە بىلەن ئىپادىلىمەكتە ئىدى. قىزىق يېرى، بۇ كۈلۈشلەر ئارىسىدا ئەلقەنىڭمۇ ئاۋازى بار ئىدى.

ئەكرە دۇيجاڭ مەڭدەپ خېلىغچە تۇرۇپ كەتتى، كېيىن ئۆزىمۇ سەزمەي كۈلۈۋەتتى. بۇ ئاچچىق كۈلكىمۇ، خىجالەت كۈلكىسىمۇ، بىلىپ بولمايتتى. ئۇ بايا قىز ئۆلچەپ ماڭغاندەك لوڭۈلداپ ماڭغىنىچە نېرىغا كېتىۋېتىپ، توپ ئارىسىدىكى ئەلقەگە ئالايدى.

— چېقىمچى، يەنە كۈلۈۋاتقىنىنى!

ھېسام ئۆزىدىن يىراقلاپ كېتىۋاتقان ئەكرە دۇيجاڭغا ھېچنېمە بولمىغاندەك مۇراجىئەت قىلىپ توۋلىدى:

— ھوي ئەكرە، يېرىمىنى بولسىمۇ چاپايمۇ، يە؟

ھېسامنىڭ نۇرغۇن مەشھۇر چاقچاقلىرى قاتارىدا مەزكۇر چاقچىقىمۇ بارغانسېرى يىراق ـ يىراقلارغا تاراپ، كېيىن كىشىلەر پات ـ پات تىلغا ئالىدىغان ئىدىئومغا ئايلىنىپ قالدى.

32. هېسامنىڭ ئىلتىماسى

هېسام گەمە يېزىسىدا ئىككى قېتىم ئەزا بولۇپ تۇردى. بىرىنچى قېتىم ئىككى يىل، ئىككىنچى قېتىم بىر يېرىم يىل بولۇپ، ئارىلىقتا ئۆزىنىڭ گېپى بويىچە ئېيتقاندا ئۇ «قاڭقىپ» تۇرپانيوزى يېزىسىنىڭمۇ پۇقراسى بولۇپ باققانىدى.

هېلىقى ئىشتىن كېيىن ئەكرە دۇيجاڭ هېسام بىلەن ئۆزلۇكىدىنلا يېقىن بوپكەتتى. يېزا كىشىلىرى شۇنداق بولىدۇ، دەسلەپ كۆرگەن ئادىمىگە بەزىدە ياتسىنىش، ئىشەنمەسلىك ياكى ئېھتىيات قىلىش سەۋەبلىرىدىن بىر مەھەل توك، قوپال تېگىپ قويىدۇ، چەتكە قاقىغاندەك قىلىدۇ. لېكىن، ئۇلارنىڭ كۆڭلى يۇمشاق، قايىللىق ئېڭى تۇراقسىز، مۇئامىلىدىشىنىڭ بىرەر ئارتۇقچىلىقى ياكى سەمىمىيلىكىنى كۆرگەندە ياكى بايقىغاندا، ئىلگىرىكى ئورۇنسىز رەنج، ئاداۋەتلىرىنى دەرھاللا ئۇنتۇپ، يېقىنچىلىق، قايىللىقىنى ئىپادىلەيدۇ. ئەكرەمۇ شۇنداق كىشىلەر تىپىدىن ئىدى. ئۇنىڭ ئۇستىگە ئۇ كىچىككىنە بولسىمۇ «كالتە قوشۇق» نىڭ سېپىنى تۇتقان بولغاچقا، مەھەللە كويدا ئۆزىنى خېلى بىر مەرتىۋە ئىگىسى هېسابلايتتى.

ئېيتماقچى، ئەكرە دۇيجاڭنىڭ هېسامغا ئاشۇنداق قاتتىقچىلىق قىلىشىدا پەقەت ئۇنىڭ ئىلقەگە قىلغان قاتتىق چاقچىقىلا سەۋەب بولغان ئەمەس، بەلكى بۇنىڭغا هېسامنىڭ ئۆزى بىلەر ـ بىلمەي ئۆتكۈزۈپ قويغان كىچىككىنە «سەۋەنلىك» بىۋاسىتە مۇناسىۋەتلىك ئىدى. گەمىگە يېڭى كەلگەن كۇنلىرىدە قاينىغان قاتارى سورۇنلاردا هېسام كاتتىلاردىن سەل تۆۋەنرەك ئولتۇرغان ئەكرە گە هە دېگەندە دەققەت ـ نەزىرىنى ئانچە ئاغدۇرمىغان ۋە كۆپىنىڭ ئالدىدا ئۇنىڭغا ئالاھىدە بىرەر ـ ئىككى شىڭگىل چاقچاق قىلمىغانىدى. دەل مۇشۇ ئىش، مۇشۇ ئېتىبارسىزلىق ئەكرەنىڭ

ھېسامغا ھە دېمەيلا ئاداۋەت تۇتۇپ قېلىشىغا سەۋەب بوپقالدى.

قىر سوقۇش ۋەزىپىسى ۋەجىدىن ھېسامنىڭ ئەكرە دۈيجاڭغا قىلغان ھېلىقى ئۆتكۈر چاقچىقى گەمە يېزىسىدا ئەڭ يېڭى ئۇچۇر سۈپىتىدە تارقاپ، نەچچە كۈنلەر ئايلىنىپ، تەكرارلىنىپ تۇر-دى. سورۇنلاردا بۇ چاقچاق تىلغا ئېلىنسا خەقلەر تەبىئىي ھالدا ئەڭ ئاۋۋال «ھېسام ئەكرەگە ئالامەت بىر چاقچاق قىپتۇ جۇمۇ!» دەپ گەپ باشلايتتى. دەل مۇشۇ باشلىنىش ئەكرە دۈي-جاڭنىڭ مەنىۋى نەپسىنى قاندۇردى ۋە ئۇ تەبىئىي ھالدا ئەمدى ھېسامغا يېقىنچىلىق بىلدۈرۈپ، كېيىنچە ئىككىسى ئايرىلماس «ئاكام ئاداش، ئۇكام ئاداش» لاردىن بولۇپ كەتتى.

شۇ ئىشتىن ئانچە ئۇزۇن ئۆتمەي ئەكرە دۈيجاڭ «كاتتىلار سورۇنى» تۈزۈپ، ھېسامنى ئۆيگە چاقىردى. ئەلقە يېپىشقاق ھىجىيىپ تۇرۇپ ھېسامنىڭ قولىغا ئاپتۇۋۇا تۇتتى. بۇ كۈنى چاقچاقنىڭ ئاساسلىق نىشانى ئەكرە بولدى، ھېسام ئۇنىڭغا قانچە كۆپ چاقچاق قىلسا، ئوخشاتسا ئۇ شۇنچە ئېچىلىپ ـ يايراپ كېتەتتى. ھاراقنى سۈدەك ئىچىپ، پات ـ پاتلا:

— ھە ھېسامكا، ئىچە، قارا سېنى! — دەپ قويياتتى.

سورۇندىكىلەرمۇ ھېسامنىڭ ھە دېسىلا ئەكرەگە پاراڭ قىلىۋاتقان-لىقىغا دىققەت قىلىشماقتا ئىدى. بۇ تۈپەيلى بىرمۇنچىلارنىڭ ئەكرەگە ھەۋىسىمۇ كېلەتتى.

— ھوي ھېسامكا، بىزنىمۇ كەلتۈرە، بىزمۇ شودۈيجاڭ جۇمۇ!

— ھېساموي، مۇبارەك نەزىرىڭىزنى بىزگىمۇ قارىتىڭا!

— قىزىققەنسىلەر، — دېدى ھېسام قولىدىكى ھاراق روم-كىسىنى مەرغۇللىتىپ (ھېسام قولىغا پىيالە، رومكا ئالسىلا ھازىرغىچە قولى تىترەيدۇ، بۇ توغرىلىق ئۇ ئۆزىنى كۆتۈرۈپ «بىز دېگەن ھاراقنى مەرغۇللىتىپ ئىچمىمىز!» دەپ قويە-دۇ.) تۈرۈپ، — ئەكرەدەك ئالتىنچى ئايدا ئۇننىڭ ئارىسىدا ساقلىغان قوۋۇرغىلىق قېزىدا نارىن قىلساڭلار، سىلەرنىمۇ كەل-تۈرىمەن!

شۇنىڭدىن كېيىن ھېسامنىڭ ئىككىنچى شياۋدۇيدىكى ئىش-لىرىمۇ ئاسانلىشىپ كەتتى. ئەكرە ئەمدى ئۇنى ئۆزىنىڭ «بېزەك ئادىمى» قىلىۋالغانىدى. ئۇ ئىشنىڭ ئوڭىيىنى ھېسامغا تەقسىم قىلاتتى، كەچلىكلىرى ئۇنى سورۇنلارغا ئېلىپ بېرىپ، ھېسام-نى «چىرىس - پىرىسسىز ئەكېلەيدىغانلىقى» بىلەن باشقىلار ئالدىدا ماختىناتتى. ھېسامۇ شۇنداق سورۇنلاردا ئۇنتۇپ قالماي ئەكرەنى ئىككى - ئۈچ كەلمە كەلتۈرۈپ قويىاتتى. بۇنداق ئىش-لاردا ئۇ بوش كەلمەيتتى. ئاخشىمى ئولتۇرۇشقا بېرىپ، بېرىم كېچىدە قايتسا، ئەتىسى چۈشكىچە ئۇخلايتتى. بىراق گۈك - پۈك دەپتىرىگە ئونتۇلماي نومۇرى قويۇلۇپ تۇراتتى. بۇنداق چاغلاردا ھېسام چاقچاق قىلىپ، ئەتراپىدىكىلەرگە «ئاخشام كەت-مەننى يامان چېچىۋېتىپتىكەنمەن» دەپ قويىاتتى.

ھېسام گەمە كاتتىلىرىنىڭ سورۇنلىرىغا تولا قاتنىشىپ يۈ-رۈپ، يېزا ئىشلىرىنىڭ ئىكىر - چىكىر سىرلىرىنى بىلىۋالدى. دۇينىڭ ئىشلىرى ئەمەلىيەتتە مۇشۇنداق سورۇنلاردا دېيىلىپ، مۇزاكىرە قىلىنىپ، بېكىتىلىپ بولاتتى. بۇ يەردە دۇيجاڭلار ئاددىي سۆزلەر بىلەنلا دادۇي، گۇڭشې باشلىقلىرىغا ئۆز مەھەللە-سى، دۇيلىرىنىڭ ئەھۋالىنى، قىيىنچىلىقلىرىنى، مەسىلىلەرنى ئېيتاتتى. نۆۋەتتىدە ئاددىي، تومتاق، ھەتتا چاقچاقلىق ئىبارىلەر ئارقىلىقلا بۇ ئىشلارنىڭ، مەسىلىلەرنىڭ تۈگۈچى تۈگىلەتتى، بىر تەرەپ بولاتتى.

— مەخپىركا، ھېلىقى ساماباورسكىنى چاقلىۋېتەيما؟

— نەچچە دېدىم ساڭا ھوي مولۇت، يەنە سورايسەنغۇ، يۈز سومنىڭ كۆزىگە ياغاچ تىقىپ، شەمەردەك قىلىۋەت. ئەتە ئۆگۈن بۇغدىيىڭنى ئويناپ يىغىسەن.

— ھېلىقى... ۋاسىلنى سېنىڭ گېپىڭ بويىچە زاپخوزلىقتىن ئېلىۋەتتۇك جۇمۇ، دادۇيجاڭ؟

— ياخشى قىپسەن، ئۇمۇ بىر يىل خېلى پىتىلىنىۋالدى، ئەمدى ئەۋۇ ساۋۇركامنىڭ لۆم - لۆمىنى زاپخوز سايلىۋېلىڭلار.

— بولارمۇ ئۇ لۆم - لۆمۇي؟

— لۆم ـ لۆم بولغاچقا شۇنى قىل دەۋاتىمەن ساڭا ھەي بەتتال، تۆت بالىسى بىلەن ئاغرىقچان ئايالى قانداق قىلىدۇ بولـ مىسا، رەھمەتلىك ساۋۇر مىراپنىڭ يۈزى يوقما؟ قانداق دېدىم ھوي شۇجى ئەپەندىم؟

— مۇتلەق گەپ بولدى، — دېدى سەل كادىرچە كىيىنگەن، تۆرنىڭ بېشىدا ئولتۇرغان سۈرلۈك، كەمگەپ دادۇي شۇجىسى، — ئاشۇ مەشۇر لۆم ـ لۆمۇ گىدىككىنىڭ ئاپتاپ سىنىۋالسۇن، ئەما ئۆزۈڭ بايقاپ يۈر مولۇت چوڭ چاتاق چىقىرىپ قويمىسۇن.

— سەن دېگەندەكمىن بولدى، قىلىۋەتتۇق، — مولۇت ئـ سىملىك خاپانباش، كۆزلىرى بورتۇپ چىققان دۇيجاڭ قولىدىكى رومكىنىڭ يېرىم ھارىقىنى ئىچىپ، يېرىمىنى خۇشامەت بىلەن شۇجىغا تەڭلىدى، ـ قېنى، بىزمۇ بىر ھۆكۈمەتلەر بىلەن تەڭ يالىشىپ ئىچىپ قويايلى!

— ئەمدى خىزمەتنىڭ گېپىنى قويۇڭلار، — دېدى شۇجى بوم ئاۋازدا، ـ مۇنۇ ھېسامدۇن بايا تىن خېلى جىم ئولتۇرۇۋالـ دى، بىر كۈلەيلىلا!

— ھە، قېنى، قېنى، — دېيىشتى باشقىلار لوقما سېلىپ. ئەما بۇ قېتىم ھېسام چاقچاققا ئالدىرىمىدى.

— سورۇن ئەھلى، شۇجى، مەخپىر دادۇيجاڭ، بىر گېپىم بار ئىدى، دېسەم بولارمۇ؟

ھېسامنىڭ جىددىي، ئەستايىدىل پارىڭى سورۇندىكىلەرگە دەررۇ تەسىر قىلدى. ئارىنى بىر ھازا جىمجىتلىق باستى. ھەمـ مەيلەن بىرى ـ بىرىگە قاراشتى. كېيىن ئۆي ئىچىنى توساتتىن غاۋۇر ـ غۇۋۇرلار قاپلىدى.

— ھە قېنى، گەپ قىلىۋەر ھېسام!

— ئاڭقارا، سىز قىلالمايدىغان گەپ بولامدۇ ھېسامدۇـ نوي، قۇلىقىمىز سىزدە.

— گەمىنىڭ جىمى گېپىنى سەن قىلىۋاتساڭ...

— خەپشۇك، قوناق بېرىڭلار— !

ھېسام ئالدىدىكى چايدىن بىر ئوتلىۋېلىپ، تامىقىنى قىرىپ قويدى.

— ئەمدى، باشقا گەپمۇ ئەمەس، مەنمۇ بۇ يەرگە كېلىپ ھەر بىرىڭلارنىڭ ئاتىدارچىلىقىدا مۇشۇنچىلىك كېتىپ بارىمەن، ھەر بىرىڭلار ئاتامنىڭ ئەرۋاھىنى خۇش قىلىپ، ماڭا جىق راپا-ۋەت قىلدىڭلار، مەنمۇ شۇ بىر ئورۇقات، مۇنۇ ئەكرەگە ھېلىقى چاغدا دېگىنىمدەك، بىر كۈندە بەش يۈز قەدەم يولنى ئاران ماڭىدىغان ئادەم.

(سورۇننى كۈلكە قاپلىدى) شۇ چاغدا تازا خاپا بولدۇڭ ھە ئەكرە؟ (ئەكرە دۇيجاڭ بىر قىزىرىۋالدى)، شۇنداق قىلىپ، دېمەكچى بولغىنىم، ئاۋۇ مەشۇر لۆم ـ لۆمدىن كېيىن مەنمۇ ئۆزۈمنى بىر جۆندىۋالسام...

سورۇن ئەھلى باشتا ئىلگىرى ـ ئاخىر بىر كۈلۈشمەك قىلدى، كېيىن مەسلىھەتلىشىۋالغاندەك شۇك بولۇشتى. كۆپچە-لىك تۆردىكى ئىككى كاتتا ئەمەلدارغا، بولۇپمۇ سۇرلۇك شۇجىغا قاراشتى. ھەتتا گەپدان، يوغانباش مەخپىر دادۇيجاڭمۇ يەر تېگە-دىن شۇجىغا قارىدى.

— بولىدىغان گەپ، — دېدى شۇجى ئالدىرىماي، — سىز ھېسابىدۇن، بىزگە مېھمان ئەمەس، ئۆز ئادەم. قۇربان ئاكە-نىڭ گەمگە قىلغان خۇسۇمىتى كۆپ. ئۇنىڭ ئۈستىگە ئۆزىڭىز شەھەردىن چىققان، ئوقۇغان ئادەم، ھۆكۈمەتتىن ماڭاش ئېلىپ كەلگەنسىز. راست، يېزا ئەمگەكلىرى سىزگە ئېغىر كېلىدۇ. مۇنۇ گەپنىغۇ بەلكىم چاقچاق قىلىپ دېمىگەنسىز، مۇبادا چاقچاق قىلىپ دېگەن بولسىڭىزمۇ بىز سىزنى بىرەر بۇردىسى بار، مەس-ئۇلىيىتىمۇ كەم ئەمەس ئىشقا قويساق بولىدۇ.

شۇجىنىڭ تەسىرلىك، مەنىلىك گېپى تۈگىشىلا سورۇن ۋاژىلداپ كەتتى. كەيپى خېلى تەڭشەلگەن مېھمانلار بىر ـ بىر-دىن ئالدىراپ ئىنكاس بىلدۈرەتتى:

— ۋاھ، مانا!

— شۇجى دېدىمۇ، پۈتتى!

— بىزنىڭ شياۋدۇيگىلا كەلسۇنا ھېسام، بەشىنچىگە تازا دېگەندەك كۆكۈيشى كام، ئاتتا ئولتۇرۇپ ...

— نېمە دەيدۇي مونۇ، زاپخوزلىقنىڭ گېپىنى قىلمۇاتسا...

— ۋاھ، يامان نېمە جۇمۇ سەن سالى، بىلمۇاپسەنە؟
— جىم تۇرۇڭ كۆسپاڭ، مەخپىركام پاراڭ قىلمۇاتىدۇ!
— مەنمۇ شۇجى ئەپەندىمنىڭ گېپىگە قوشۇلىمەن. بىراق ھېسام بۇ يەردە بىر گەپ بار، — چىڭقىلىپ سۆزلىدى مەخپىر دادۇيجاڭ.
— نېمە گەپ؟ — ھېسام ئاڭقىرالماي سورىدى.
— شۇ گەپكى ئۇكا، ھېسام ئەپەندىم، سەن بىزنىڭ گەمىدە يىلتىز تارتساڭ بولىدۇ ـ دە، قىلالامسەن شۇنى؟
— ۋاھ، راست گەپ، — كىمدۇر ئۇنلۇك ئاۋازدا لوقما سالدى. بىر مۇنچىلار ھېسامغا قايرىلىپ قاراشتى، جاۋابىنى كۈتتى.
ھېسام چاقچاق تېزلىكىدە ئىنكاس قايتۇردى:
— «ئۇندى ـ پىشتى»، ئەمەس، بېدە بولىدىكەنمەندە!
— بېدەڭ نېمىسى، تېرەك دېگىنە، تېرەك، ـ ئەكرە ھايا-جانلىنىپ ۋارقىرىدى.
ھېسام دەماللىققا بىر نېمە دېمەكچى بولغانىدى، گەپنى يەنە تۆردىكى شۇجى يېغىنچاقلىدى.
— مەخپىر دادۇيجاڭمۇ جېنى بار پاراڭ قىلدى، ھېسامدۇن، سىزمۇ ياخشى ئويلىنىڭ. كۆپنىڭ خىزمىتى ئەمەسمۇ، ھە! سىزلا بولسىڭىز بىز بار. ئەمىسە ھازىرچە ئۆز چاقچىقىمىزغا كېلەيلى، قېنى ھېساممدۇن!
ھېسام دەرھال چېچەن تىلىنى ئىشقا سېلىپ، چاقچىقىنى باشلۇۋەتتى. سورۇنىڭ كەيپىياتى لەپىدە كۆتۈرۈلدى.
مەخپىر دادۇيجاڭ توغرا ئېيتقانىدى، ھېسام گەمىدىن ئۇزاق ئۆتمەي، تۇيۇقسىز ئايرىلدى. بۇنىڭغىمۇ بىر تاسادىپ، بىر قېتىملىق ئولتۇرۇش سەۋەب بولغانىدى. بۇنىڭ تەپسىلاتىنى كېيىنكى بابتىن ئوقۇغايسىز.
بىر چاغلاردا سەلىمجان كۈندىلىك خاتىرىسىگە «ھايات تاساد-دىپىيىلمقلارغا باي» دەپ يازغانىدى. ھەقىقەتەن شۇنداق!

33. مۇنچىچى بولدى

مۇبادا خوجا نەسرىددىن ئېيتقان قىسمەت توغرا كېلىپ قالمىغان بولسا، ھېسام گەمە يېزىسىدا يۇرت كاتتىلىرى بىلەن سوغۇنداش بولۇپ، ھەتتا ئۆزىنىڭ چاقچاقلىق ئىلتىماسى بويىچە بىرەر ئىشلەپچىقىرىش ئەترىتىگە زاپخوزلۇققا تەينىلىنىپمۇ قالار بولغىيدى، لېكىن شۇ ئارىدا ئۇنىڭ رىسقى تۇرپانيۇزى يېزىسىغا توغرىلىنىپ قالدى. بۇنىڭغىمۇ يەنىلا چاقچاق سەۋەب بولدى.

بىر قېتىم غۇلجا ناھىيە تۇرپانيۇزى يېزىسىنىڭ مەلۇم بىر دادۇيىدا دۇيجاڭلىق قىلىدىغان مۇسەللىم چىنە چىراي دېگەن كىشى گەمىگە بىر ئىش تۇپەيلى كېلىپ قالدى. ئاتمىشلارغا تاقاپ قالغان بولسىمۇ چىرايىدىن قىرىق ياشلار چامىسىدا كۆرۈنىدىغان ئاقپىشماق بۇ كىشىنى، كۆرگەن - بىلگەنلەر چىنە چىراي دېگەن چىرايلىق لەقەم بىلەن ئاتىشاتتى. ئىساق قىزىلباش دېگەن شەيران بىر يۇرتلۇقى، مۇسەللىم دادۇيجاڭنىڭ ئالدىدا دائىم خۇشامەت قىلىپ «جانابىڭىزنىڭ چىرايى ئامدان» دەپ كۆڭلىنى ئۆتاتتى.

تۇلپار بىلەن تۇلپار ياندىشار دېگەندەك، مۇسەللىم چىنە چىراي گەمىگە گەرچە شەخسىي ئىشى بىلەن كەلگەن بولسىمۇ، ئۇنىڭ قەدەم تەشرىپى دەرھال يۇرت ئەكابىر - تەكابىرلىرىنىڭ دىققىتىنى قوزغىدى. مەخپىر دادۇيجاڭ شەخسەن ئۆزى دەستىرخان سېلىپ مۇسەللىمنى كۇتۇۋالدى. سورۇندا ئەلۋەتتە ھېسام كەم بولمىدى. بۇ بايانلارنى مەشەدە توختىتىمىز.

ئولتۇرۇش ئاجايىپ قىزىپ كەتتى، ھېساممۇ قالتىس ئېچىلدى. ھە دېگەندە ھاراقنا نېزىقاپ، ئەمەلدارلىق سۆپىتىنى ناماياں قىلىپ ئولتۇرۇۋالغان چىنە چىراي زورلا - يېلىنا بىلەن ئىچكۇزۇلگەن بەش رومكىدىن كېيىن ھەممىنى ئۇنتۇدى، ئۆزىنى

قىيادىن جىراغا قويۇپلىۋەتتى. سورۇن ئاخىرلاشقۇچە سوراپ ئىچىپ، جايىدا ئۇسسۇل ئويناپ ئولتۇردى.

ھەممىدىن ئالاھىدە بولغىنى، مۇسەللىم دادۇيجاڭنىڭ ھېسامنىڭ چاقچاقلىرىغا كۆيۈپلا قالغىنى بولدى. ئۇ ئىلگىرى، ھېسام ناھىيىلىك ئۆمەكتە ئىشلەۋاتقان چاغلاردا، ئۇنى بىر - ئىككى قېتىم بازاردىكى سورۇنلاردا كۆرگەنىدى. پۈتۈن ئولتۇرۇش داۋامىدا ئۇ، يەنى چىنە چىراي پەقەت شۇ توغرىلىقلا سۆز-لەپ ئولتۇردى. ھېسامنى قىزىق گەپ قىلىپ ھېرىشكە، ئۇزىنى ئوخشىتىشقا زورلاۋەردى. ھېسامۇ «چىنە چىراي»نى تۇتقا قىلىپ ئولتۇرۇپ ئۇنى ئىلگىرى - كېيىن ئوخشاتتى. كېيىن مۇسەللىم مەست ھالىتىچە ھېسامنى يېنىغا ئولتۇرغۇزۇۋېلىپ، ئۇنى ئۆزى بىلەن تۇرپانيۇزىگە كېتىشكە دالالەت قىلىشقا باشلىدى. تۇرپانيۇزىدە ھېسامغا ئۆي سېلىپ بېرىدىغان، ئۆيلەپ قويىدىغان، ھەتتا ئۇنى دادۇي كادىرلىقىغا تەينىلەيدىغان بولدى... ھېسام ھە دېگەندە مۇسەللىمنىڭ دەۋەتلىرىنى چاقچاققا بۇرىدى، مەستچىلىكتىكى «سەمەرقەنت تەكلىپى» دەپ چۈشەندى. بىراق ئاخىر كۆردىكى، چىنە چىراي جان - جەھلى بىلەن بۇ ئىشقا كىرىشىپ قالغان، ئۇ ھاراق ئىچكەنسېرى سەگەكلىشىپ، دالالەتنى ئەۋجىگە كۆتۈرەر ئىدى. قانداق بولدى، بىر چاغدا ھېسامنىڭمۇ قورسىقىغا جىن كىردى. «تارتىشۇەرمەي، بىر قىزىقچىلىق كۆرمەيمۇ، بارسام باراي يا، تۇرپانيۇزىدىمۇ ئەل - ئاغىنىلەر بارغۇ» دەپ ئويلىدى ئۇ.

— ماقۇلە، دادۇيجاڭ، بارسام باراي، لېكىن بىر شەرتىم بار، — دېدى ھېسام ئاخىر. چىنە چىراي كەيپىتىن بەقەمدەك قىزارغان كۆزلىرىنى ھېسامغا جىددىي تىكىپ قارىغىنىچە:

— خوش، نېمە شەرت ئۇ ھېسام ئۇكا، دەۋەرگىن، بولە!

— دېدى.

— ھازىر مەست دەڭا ئاكا، — دېدى ھېسام، — ئەتە تاڭ ئاتقاندا مۇشۇ تەكلىپىڭىزنى ئۇنتۇمايلا دېسىڭىز، مانا مەن تەييار! ئەتىسى مەخپىر دادۇيجاڭنىڭ قايماقلىق ئەتكەن چېيىنى

گەردىن ئاپقۇردا ئۇچ قايتۇرۇپ سۈمۈرۈۋالغان مۇسەللىم دادۇيجاڭ، دۇئادىن كېيىن ھېسامغا قارىدى:

— خوش ھېسام ئۇكا، ماڭامدۇق؟

ھېسامنىڭ چىرايىغا قايىللىق كۈلكىسى يۈگۈردى.

— ئاپىرىن، ئالامەتكەنسىز ئاكا، ماڭدۇق!

گەمىلىكلەر بىرەر - يېرىمدەم ئارى تارت، بېرى تارت قىلىشتى. ئۇلارنى چىنە چىراي ئۆزى باشلىدى.

— ئاخشام رومكىنى تۇتۇۋېلىپ، يۈرەكنى ئايىمايمىز دېيىشۇاتاتتىڭلار ئاغىنىلەر، ئەمدى بىزدىن ھېسامنى ئايامسىلەر؟

شۇنداق قىلىپ ھېسام بىر مەزگىل تۇرپانيۇزلۇك بولۇپ كەتتى. تۇرپانيۇزلىكلەرمۇ ئۇنىڭ كەلگىنىگە قەۋەت خۇشال بولۇشتى. بىر مەزگىل مېھماندارچىلىقلار قاينىدى. زامان قاتتىق ۋە ئەنسىز چاغلار بولسىمۇ، يۇرت ئەھلى كۈلكە، ئويۇنسىز يۈرەلمەيتتى. ئۇ بىر ئۇدۇم ئىدى. تۇرپانيۇزلىكلەر ھېسامنىڭ يېڭىدىن - يېڭى چاقچاقلىرىدىن ھۇزۇرلىنىشىپ، ئاڭلىغانلار ئاڭلىمىغانلارغا يەتكۈزۈشۈپ، غورىگۈل تاماقلىرىغا ئۇنى بىرىدىن - بىرى قالماي چىللاپ، بىر مەزگىل «ھېسام قىزغىنلىقى» پەيدا قىلىشتى.

مۇسەللىم دادۇيجاڭ ئالدى بىلەن ھېسامنى دادۇي ئىدارىسىدىكى توپىسى تۆكۈلۈپ تۇرغان كىچىككىنە بىر ئېغىز ئۆيگە ئورۇنلاشتۇردى. ئىدارە قورۇسىدا شەھەردىن قۇيرۇقى ئۇزۇلمەي چىقىپ تۇرىدىغان «خىزمەت گۇرۇپپا»لىرىغا تاماق ئېتىدىغان كوللېكتىپ ئاشخانىمۇ بار ئىدى. ھېسام ئۇ يەردىن ئانچە كۆپ تاماق يەپ كەتمىدى. ئۇنىڭ خېرىدارلىرى كۆپ ئىدى، ئۇزۇمۇ مەھەللىنى ئارىلاپ يۈرگەچكە، قورساقنى ئۇتتۇرۇۋەتمەيتتى.

چىنە چىراي ھە دېگەندە ۋەدىسىگە ئەمەل قىلىپ، ھېسامنى دادۇي ئىدارىسىدا يۈگۈر - يېتىم ئىشلارنى قىلىپ كۈن ئۆتكۈزۈشكە پەيلەپ قويدى. ئۇنىڭ ھېسامنى تۇرپانيۇزنىڭ ئېلىپ كېلىشىدىكى مەقسىتى سورۇن، ئولتۇرۇشلاردا ئۇزىنى كۆرسىتىش

تىشتىن باشقا نەرسە ئەمەس ئىدى. نۆۋىتىدە، مىجەزىگە يارىشا ھېسسىياتىمۇ «نەگە بارساڭ قازانلىقى قۇلىقى تۆت» دېگەن ماقالغا ئىتائەت قىلاتتى. «ئادەم ئەتكەنگە تەزىم ئەت» دېگەن ماقالغىمۇ ئەمەل قىلاتتى.

شۇنىڭ بىلەن ئۇنىڭ تۇرپانىيۇزىدىكى كۈنلىرى شىر - شىر ئېقىندەك ئاستا، بىلىنمەي، بىر خىل ئۆتۈشكە باشلىدى. كەچ-لىكلىرى، تولىراق ئۇ گەمىدىكىگە ئوپمۇئوخشاش سورۇنلاردا مېھمان بولۇپ، مۇسەللىم چىنە چىراينىڭ قوماندانلىقىدا مېھماندارنى كۈلدۈرەتتى. كۈندۈزى بولسا دادۇي ئىدارىسىدا كاتىپ، بوغالتىر ۋە باشقا «لەڭ يەيدىغانلار» بىلەن نېرى - بېرى گەپلەر-نى قىلىشىپ، ئۇلارنى چۆرىسىگە يىغىپ، كۈلدۈرۈپ ۋاقىت ئۆتكۈزەتتى. دادۇيگە بىرەر ئىش بىلەن كېلىپ قالغان دېھقانلار بوغالتىر يە كاتىپنى ساقلىغاچ توپىسى تۆكۈلۈپ تۇرغان ئىشخانا تېمىغا يۆلىنىپ، تامنىڭ توپىسىنى تېخىمۇ تۆككەچ ھېسسىنى گەپكە سالاتتى ۋە «پاھ، غەلەت نېمىكىنا بۇ!»، «ئاڭقارا، ھە، يەنىچۇ؟» دەيىشىپ، ۋاقاقلىشىپ كۈلۈشەتتى. چۈش بولاي دېگەندە بىرەرسى ئىشىنى پۈتتۈرۈپ ياكى «دادۇي ئەمەلدارى»نى كۈتۈپ زېرىكىپ، قايتماقچى بولاتتى - دە، ھېسسىنى ئۇنىمىغىنىغا قويە-ماي ئۆيىگە، يا كۆك پۆرىسىگە، يە گۆشسىز لەغمەنگە ئېلىپ ماڭاتتى. بۇنداقلار مەھەللىسىگە بارغاندا تولىراق قولۇم - قوش-نىلىرىغا ماختىنىپ:

— دادۇيگە بارسام مۇنۇ ھېسسام ئولتۇرۇپتىكەن ئەسنەپ، جۈرى دەپلا، باشلاپ كەلدىم، — دەيتتى.

تۇرپانىيۇزىگە كېلىپ ئىككى ھەپتىلەردىن كېيىن مۇسەللىم دادۇيجاڭ بىر نېمىنى ئويلىدىمۇ، ھېسسامغا كونكرېتنى ۋەزىپە تاپشۇردى. يەنى، ئۇنى ھەر كۈنى ناھىيىدىن كېلىدىغان پوچتىنى تاپشۇرۇۋېلىپ، خەت - چەك، گېزىتلەرنى تارقىتىشقا بۇيرۇدى. دەسلىپىدە ھېسسام بۇ ئىشتا سەل قىينالدى، كېيىنچە كاللىسىنى ئىشلىتىپ، ئېپىنى ئىگىلىۋالدى. خەتلەرنى ئۇ دادۇي ئىشخانا-سىدا ئولتۇرۇپلا خەت ئىگىسىنى تونۇيدىغانلاردىن ماڭدۇرۇپ

تۇردى. گېزىتنىڭ ئىشى چاتاق ئىدى. موخوركا چېكىدىغانلار «مەن ئاپىرىپ بېرەي» دەپلا ئېلىۋېلىپ، تۇتۇنگە ئىشلىتىۋېتىپ قاراپ ئولتۇراتتى. بىر كۈنى دادۇي قورۇسى ئالدىدا پادىدىن قايتقان كالىلارغا قاراپ ئولتۇرغان ھېسامنىڭ كاللىسىغا ۋىللىدە بىر خىيال توغرىسى، بىر پىكىر كەلدى. شۇ پىكىرغا ئاساسەن ھېسام گېزىتكە يېزىلغانلارنىڭ كالىلىرىنى تونۇۋېلىپ، ھەر كۈنى كەچقۇرۇن پادا قايتقاندا گېزىتلەرنى كالىلارنىڭ مۈڭگۈزىگە سانجىپ قويىدىغان بولدى. بۇ چارە بىر مەھەل تۇرپانيۇزلىكلەرنى كۈلدۈرۈپ، چاقچاق تەرىقىسىدە غۇلجا شەھىرىگىمۇ يېتىپ باردى.

تۇرپانيۇزىدە دادۇي باشقۇرۇشىدىكى بىر كونا مۇنچا بار ئىدى. قانداق بولدى، مۇسەللىم چىنە چىراينىڭ كۈنلەرنىڭ بىرىدە شۇ مۇنچىغا ھېسامغا قارانقۇزغۇسى كېلىپ قالدى. يۇگۇر - يېتىم ئىشلارغا دەپ بىر كىچىك بالىنى قوشۇپ بەردى. بۇ ئىشتىن ھېسامنىڭ سەل قورسىقى كۆپكەن بولسىمۇ، ئەمما ئەچىگە يۇتۇپ، مۇنچا باشقۇرۇشقا كىرىشتى. نەتىجىدە مۇنچا تۇپەيلى بىر مۇنچە قىزىق ئىش، قىزىق گەپلەر كېلىپ چىقتى.

بىر قېتىم، كەچ كۈزنىڭ سۇس يېغىنلىق كۈنىدە چىنە چىراينىڭ ھاكاۋۇر ئايالى بىر دوستىنى ئېلىپ مۇنچىغا كەلدى. ئۇلار تازا يۇيۇنۇۋاتقاندا ئەتتىگەندىن بېرى ئىس چىقىپ تۇرغان پەچ بىردىنلا تېخىمۇ قاتتىق تۇتەپ، ئىس ئۇلغايدى. بىر چاغدا مۇنچىدىن ھالدار خانىمنىڭ دوستى يېرىم - يالىڭاچ كىيىنگەن پېتى قېچىپ چىقتى - دە:

— ۋاي مۇنچىچى، ۋاي ھېسام، ئادەم ئۆلدى، بولۇڭ چاقان! — دەپ سۇرەن سالغىلى تۇردى.

ھېسام مۇنچا ئىچىدە دادۇيجاڭ خېنىمنىڭ ئىس ئېلىپ يېتىپ قالغانلىقىنى دەرھال سەزدى. ئۇياق - بۇياقتا چاپتى. ئەتراپتا ئايال زاتى كۆرۈنمەيتتى، ھېلىقى يۇگۇر - يېتىمچى شۇمۇ نەگىدۇر غايىب بولغانىدى. دادۇيجاڭ خېنىم بىلەن تالىشىپ مۇنچىغا بىللە كەلگەن ئايال شۇ تاپتا دوزاختىن قاچقاندەك،

ئۆزى بايا قېچىپ چىققان ئىشىككە يېقىن كەلمەيتتى. ئۇنىمۇ ئىس ئېلىپ، خېلى ئېلىشىپ - سېلىشىپ قىلىپ قويغانىدى. ئامالى قالمىغان ھېسام ئاخىر چاپىنىنى يۇز - كۆزىنى توسۇپ بېشىغا يۆگىدى - دە، مۇنچىغا ئېتىلىپ كىرىپ، يالىڭاچ ئايالنى سۆرەپ سىرتقا ئېلىپ چىقتى. ئۇنىڭغۇچە سىرتتىكى ئايال ئېسىغا كېلىپ، دادۇيجاڭنىڭ خانىمىنى كىيىندۈرۈۋالدى.

ئەتىسى مۇسەللىم دادۇيجاڭ مۇنچىغا قاپىقىنى سېلىپ كىرىپ كەلدى.

— ھە، ھېسام، مۇنچىغا ياخشى قارىساڭ بولمامدۇ، تاس قاپىتا بىزنىڭ ئۆيدىكىلەر...

— شۇنى دەڭا دادۇيجاڭ، خۇدايىم بىر ساقلىدى.

— ھە، ئاڭلىسام بىزنىڭ ئۆيدىكىلەرنى سەن تالاغا ئاچىقىپ-سەنە؟ ھىم ...

ھېسام دەررۇ، چىنە چىراينىڭ ئىچىنى غاجاۋاتقان قۇرتنى بايقىدى.

— خاتىرجەم بولۇڭ دادۇيجاڭ، — دېدى دەررۇ، — ئۆزۈم كىرىپ قۇنقۇزدۇم، باش - كۆزۈم تالادا قالغان.

مۇسەللىم چىنە چىراي تەپسىلاتنى ئايالى بىلەن مۇنچىغا بىللە كەلگەن خوتۇندىن ئاللىقاچان ئاڭلىغانىدى، شۇڭا ھازىر ھېسامنىڭ گېپىدىكى مەنىنى چۈشەندى ۋە يەنە بىر قېتىم خاتىرجەم بولدى. شۇنداقتىمۇ چاندۇرماي:

— ئەمدى كاللاڭغا ھېزى بول ھە ھېسام، مۇنچا دېگەن سەن چاقچاق قىلىدىغان مەشرەپ ئەمەس.

ھېسامنىڭ ئاچچىقى كەلدى، لېكىن ئۇنچىقمىدى. كۆپ ئۆتمەي ئۆچىنى ئېلىشۇالدى. بىر كۈنى مۇسەللىم چىنە چىراي ئۆزى مۇنچىغا كىرگەنىدى، ھېسام ئۇنى ئەتەي ئۆگزىسىدە يوچۇقى بار، ئىسسىمايدىغان خانىغا كىرگۈزۈپ قويدى. بۇ قېتىم مەزگىلى ئىدى.

بىر چاغدا چالا يۇيۇنغان مۇسەللىم جالاقلاپ تىترىگىنىچە قار - يامغۇر تىل سېلىپ مۇنچىدىن چىقىپ كەلدى.

— ھەي ھېسام، ھەي دەلدۇش، قېنى سەن، دادۇيجاڭ مۇنچىغا كەلسە، ئەسكىسىگە چۈشەمدا؟ قېنى دېگىنە؟

— توغرا دەيسىز چىنە چىرىيىم، ـ دېدى ھېسام گەپكە ـ گەپ كەلگەندە ئايماي، — سەنئەتچى تۆۋەنگە چۈشسە مۇنچىچى بولامدا؟! مۇشۇما سىزنىڭ مېنى گەمىدىن ئەكىلىپ، بەرگەن كادىرلىقىڭىز؟

مۇسەللىم چىنە چىراي بىر مەھەل ھېسامغا دىلىنىپ يۇرىدى، ئەمما ھېسام مىجەزىگە يارىشا كۆرگەن يېرىدە دادۇيجاڭغا سالام، چاقچاق قىلىپ يۈرىۋەردى.

ئۇنىڭغا ـ يۇنىڭاندەك، بىر كۈنى مۇنچىغا ئوت كەتتى. ئۇ كۈنى ھېسام ئارام ئالغان بولۇپ، مۇنچىدا مۇسەللىم چىنە چىراي يېقىندىلا ھېلىقى كىچىك بالىنى كەتكۈزۈۋېتىپ، ئورنىغا ئەكېلىپ قويغان ھالدار خانىمنىڭ تۇغقىنى، بىر قېرى بوۋاي بار ئىدى.

ئوت تېزلا ئۆچۈرۈۋېلىندى، ئۇنىڭغۇچە ھېساممۇ ئولگۈرۈپ كەلگەنىدى. مازارلىقتا چاقچاق قىلىشىدىغان تۇرپانىيۇزلىكلەر ھېسامنىڭ ئاغزىنى تاتلىدى:

— ھېسام، تاس قالدۇقتە تۇرپانىيۇزنىڭ بىردىنبىر مۇنچىسىدىن ئايرىلىپ قالغىلى ھە؟ سۇ بولمىسا قانداق قىلارىدۇق؟

— خاتىرجەم بولۇڭلار، — دېدى ھېسام، — تۇرپانىيۇزلىكنىڭ ھەممىسى كېلىپ بىردىن تۈكۈرسىمۇ ئۆچمەيدۇ بۇنچىلىك ئوت دېگەن!

كىشىلەر پاراقلاپ كۈلۈشتى، بىر چەتتە جىددىيلىشىپ تۇرغان مۇسەللىم دادۇيجاڭمۇ ئامالسىز جىلمايدى.

— ھەي ھېسام، ھەي ھېسام، سىياسىي سەزگۈرلۈكۈڭ تۆۋەنكەن جۇمۇ سېنىڭ ھە؟ باشقا ئىشقا قويساق بولغۇدەك سېنى!

چىنە چىراي ھېسامنى مۇنچىدىن يۆتكەپ قانداق ئىشقا قويىدى؟ بۇنى كېلەركى بابتىن ئاڭلار.

34. زېرىكىپ كەتسەم قانداق قىلىمەن

بىز سەلىم جامالنىڭ خاتىرىسىنى داۋاملىق ۋاراقلىساق، مۇنداق قىزىق ئەستىلىكلەرنىمۇ ئوقۇيمىز.

مۇسەللىم چىنە چىراي ھېسابنى «سىياسىي سەزگۈرلۈك-نىڭ يۇقىرى ئەمەسكەن» دېگىنى بىلەن، ئەمەلىيەتتە ئۇنى مۇز-چىدىن ئازاد قىلىپ، جاۋابكارلىقى ئۇنىڭدىنمۇ كۈچلۈك خىزمەت-كە تەيىنلىدى. راستىنى ئېيتقاندا، دادۇيجاڭغا ھېسابنىڭ ھېلە-قى بىر ئېغىز چاقچىقى، يەنى «سەنئەتچى تۆۋەنگە چۈشسە مۇنچە-چى بولامدۇ؟» دېگەن گېپى يامانمۇ ئۆتۈپ كەتكەنىدى. ھېسام ئۇ گەپنى قىلغاندا ئەلۋەتتە چىنە چىراي ئىككىسى يالغۇزلا ئەمەس ئىدى ـدە! بۇ پاراڭ ئېغىزدىن ـ ئېغىزغا تاراپ، كېيىنكى كۈنلەردە تۇرپانيۇزلىكلەر مۇسەللىمنى كوچىدا ماڭالماس، سو-رۇندا ئولتۇرالماس قىلىپ قويغانىدى. يەنە بىر جەھەتتىن، مۇ-سەللىم كېيىنكى ۋاقىتتا مۇنچىغا قارانچۇقلۇققا تەيىنلىگەن ھە-لىقى قېرىغا، ئايالىنىڭ تۇغقىنىغا سۈتسىز سىيرىنكىدەك كە-رىملىك مۇنچىنى بىراقلا ئېلىپ بەرمىسە، ئۆيىدە ئوچ ۋاخ غىزانى ئارامخۇدا يېيەلمەيدىغانلىقىنى سېزىپ يەتكەنىدى.

خوش، بۇ يەردە يەنە بىر مۇھىم ئىش بار، ھاراققا كۆتۈ-رۈشلۈك، ئويۇنقېپى مۇسەللىم دادۇيجاڭ كەيپچىلىك ۋە ئوغۇل بالىچىلىقىغا ئېلىپ ھېسابنى مىڭبىر ۋەدە بىلەن ئىسسىق ئورنى-دىن ـ گەمىدىن تۇرپانيۇزگە ئەكىلىپ، بۇ ئىش بەدىلىگە سوت-سىيالىستىك تەلىم ـ تەربىيە خىزمىتى گۇرۇپپىسىدىكى كەسكىن كادىرلاردىن تەنقىد يېپ قالدى. سەۋەبى، ئۇ چاقچاقلا قىلىپ، گۇرسۇلدىتىپ كەتمەن چاپالمايدىغان بىر ئادەمنى «يۇك ئوستىگە يۇك قىلىپ» يۆتكەپ كەلگەنىدى. ئەكسىچە، دەل شۇ مەزگىل-لەردە جەنۇبىي شىنجاڭدىن ئۇرۇق ـ تۇغقانلىرىنى ئوقاق تارتىپ

تۇرپانيۇزنگە كەلگەن نى - نى كۇچتۇڭگۇر مۇساپىرلار شياۋدۇيگە ئورۇنلىشالمايۋاتاتتى. يەنە بىر جەھەتتىن ھېسابنىڭ چاقچاق پاراڭلىرى خىزمەت گۇرۇپپىسىدىكىلەرگە ياقماس، ئۇلار بۇ چاقچاقلارنى سىنىپىي كۇرەشنى چوڭقۇر قانات يايدۇرۇش ھەرىكىتىگە پايدىسىز ھەتتا زىيانلىق دەپ تونۇيتتى. بۇ كەمگىنچە خىزمەت گۇرۇپپىسىنىڭ پەقەتلا كۇلمەيدىغان باشلىقى ھېسابنى نەچچە چاقىرىتىپ، پوپوزىلىق سۆھبەتلەر ئېلىپ بېرىپمۇ ئۇلگۇرگەندى. ئۇ زامانلاردا قىلدىن قىيىق كەتسە ئاق يەردىن قىيان كېلىۋېرىدىغان.

ئوغۇل بالا مۇسەللىم خىزمەت گۇرۇپپىسىدىن ئاڭلىغان گەپكە ئانچە جۇلمەرەپ كەتمىدى - يۇ، ھېسابنىڭ ئاچچىق چاقچىقىدىن كۆڭلى خېلى كۇنلەرگىچە بىر قىسما بولۇپ يۇردى. ئۇنىڭ ئۇستىگە ئۆي سېلىپ بېرىش، ئۆيلەپ قويۇش دېگەندەك ھېسابنىڭ گەمىدە بەرگەن ۋەدىلىرىگە ۋەزىيەت تۇپەيلى ئەمەل قىلالمىغانلىقىغىمۇ («ئۆزۇم يالغانچى ئەمەس، يارىقسم يالغانچى» دېگەندەك) ئۇنىڭ كۆڭلى يېرىم ئىدى. ئەنە شۇنداق بىر توقاي سەۋەبلەر تۇپەيلىدىن چىنە چىراي ھېسابنى مۇنچىدىن داڭ چېلىشقا يۆتكەپ قويدى.

يېزا يېرى شۇنداق، بۇ يەردە كادىرلىرىن تارتىپ دېھقانغىچە ھەممە ئادەم، ھەرقانداق ۋاقىتتا ئۇچرىغان ئىشنى قىلىدىغان گەپ. قارىساڭ، ئايال دۇيجاڭ ئاغرىپ قالسا، ئەر دۇيجاڭ گۇڭشىبدا ئېچىلىدىغان ئاياللار خىزمىتى يىغىنىغا چاپىنىنى مۇرىدە سىگە سېلىپ كېتىۋاتقان، قايتىپ كېلىپ، ئەتىرەتتىكى بارلىق خوتۇن - قىزلارنى بىر يەرگە يىغىۋېلىپ «بىز ئاياللار...» دەپ گەپنى باشلاپ، «گۇڭشى داڭۇيېنىڭ روھى» نى يەتكۇزۇۋاتقان.» (بۇ بىر جۇملە مۇسەللىم دادۇيجاڭنىڭ ئادەت سۆزى — مۇئەللىپ). يەنە بىر كۇنلىرى قارايسەنكى، «تۆمۇر قىزلار بەنى» نىڭ قارىمۇتۇق، ئۇنى ئوغۇل بالىنىڭكىدەك چىقىدىغان بەنجاڭى ئالىقانلىرىغا تۇكۇرۇكدەپ قويۇپ، تاش پارتلىتىدىغان سايدالومنىڭ ئۇچىغا بازغان ئۇرۇۋاتقان، لومنى بولسا

ۋىجىككىنە، قەغەز چىراي (بۇمۇ مۇسەللىمنىڭ سۆزى) زىيالىي ياش يىگىت تۇتۇپ بېرىۋاتقان...

ئەمدى ياش ئوقۇرمەنلىرىمىزگە «داڭ چېلىش» نىڭ نېمىلەر-كىنى سۆزلەپ بېرەيلى.

ئۆتكەن ئەسىرنىڭ 60 - يىللىرىنىڭ باشلىرىدا جۇڭگو يېزىلىرىدا «سوتسىيالىستىك تەلىم - تەربىيە ھەرىكىتى» كەڭ كۆلەمدە ۋە تولىمۇ كەسكىن ئېلىپ بېرىلغان. 50 - يىللارنىڭ ئاخىرىدا ئوتتۇرىغا قويۇلغان «3 قىزىلبايراق» (چوڭ سەكرەپ ئىلگىرىلەش، باشيول، خەلق گۇڭشېسى[1]) نى تېخىمۇ لەپىلدەتىش مەقسىتىدە يېزىلاردا يولغا قويۇلغان «دولقۇن» ھەرىكىتى بۇ كەملەرگە كېلىپ ئەۋجىگە چىققانىدى. «دولقۇن» نىڭ تەلىپى بويىچە («تۆمۈر تەلىپى بويىچە» دېسەك تېخىمۇ مۇۋاپىق بولىدۇ.) كومموۇنا ئەزالىرى جاپالىق، جاپالىق، يەنە جاپالىق ئىشلىشى كېرەك ئىدى، يەنى ھەر كۈنى تاڭ سەھەردە بىر داڭ چېلىنىش بىلەن قاراڭغۇ - ماراڭغۇدا ئېتىز بېشىغا چىقىپ، ناشتىنغىچە دولقۇن قوزغاپ جىددىي ئەمگەك قىلىش، مانا شۇ تۆمۈر تۈزۈمنىڭ بىر مادىدىسى، يەنى باشلانمىسى ئىدى. بىر كۈنلۈك جاپالىق، كەسكىن ئەمگەك رېتىمى ئەنە شۇ داڭ ئارقىلىق باشقۇرۇلاتتى. ئوقۇرمەنلىرىمىز ئەمدى ھېسسىياتنىڭ مۇنچە-چىلىقتىن قېلىپ، ئۇستىگە ئالغان ۋەزىپىسىنىڭ قانداق ۋەزىپە ئىكەنلىكىنى ۋە مەزكۇر ۋەزىپىنىڭ مۇھىملىق دەرىجىسىنى چۈشىنىپ يەتكەن بولسا كېرەك.

ھەممە نەرسىگە ھەجۋىي كۆزى، كۈلكە نەزىرى بىلەن قاراپ ياشايدىغان ھېسسام ئۆزىگە يۈكلەنگەن يېڭى ۋەزىپىنىمۇ يۇمۇرلۇق ئىپادە بىلەن قوبۇل قىلدى.

— پاھ، شەدىن ئالايىتەن تۇرپانىيۇزلۈكنى ئويغۇتىمەن دەپلا چىقىپتىكەنمەنده، ھە؟ — بوپتۇ، ئىشقىلىپ داڭدىنغۇ مۇنچىدەك ئىس يانماس!

---

① خەلق گۇڭشېسى - خەلق كومموۇنىسى.

— ئاممالىكىن دىققەت قىلمىساڭ داڭنى ئاسقان قېرى قارا-
ياغاچقا ئوت كېتىدۇ جۇمۇ ھېسام!
— قارىياغاچقا ئوت كەتسە داڭنى سېنىڭ بوينۇڭغا باغلاپ
قويارمەن ئېلاخۇنكا، — دېدى ھېسام «تۆگە» لەقەملىك، ئې-
گىز، قاقراڭ كىشىگە چاقچاق قىلىپ. ھېلىمۇ بۇ چاقچاقلار
بولۇۋاتقاندا مۇسەللىم چىنە چىراي يوق، گۇڭشېغا جىددىي چاقە-
رىلغان يىغىنغا كېتىپ قالغانىدى. بولمىسا ئۇ «سىياسىي ئېڭىڭ
تۆۋەن، ھېسام! مەپكۇرەڭنى جۆندە...» دېگەندەك مودا ئاتالغۇ-
لارنى يەنە بىر قېتىم راھەتلىنىپ ئىشلىتىۋالغان بولاتتى.
دېگەنبىلەن ھېساممۇ شۇ قىلىچ بىسىدەك زامانىدا ياشاۋاتقان
بولغاچقا، ۋەزىيەتنىڭ كەسكىنلىكىدىن بىخەۋەر ئەمەس ئىدى.
مۇنچىدىن ئايرىلغان كۈنى، ئۇ مۇنچىنى ھېلىقى قېرىغا تاپىلاپ،
ئۆتكۈزۈپ، بىر بوغچۇما لاقا ـ لۇقمىسىنى قولتۇقىغا قىستۇ-
رۇپ، دادۇي ماخوسىدىكى يېڭى ئۆۋىسىغا قايتتى. يوغانلىقى
دىشلۇنىڭ بىر پاي چاقىدەك كېلىدىغان، ئەمما چاقتىن تالاي
كەڭ، كېلەڭسىز بىر پارچە تۆمۈر، ساما بورسكىنىڭ[1] يېپىيېڭىلا
بىر قانىتى نەچچە قەۋەت سىم ئارقىلىق ماخو قورۇنىڭ بىر
چېتىدە مۇڭلىنىپ تۇرغان قېرى قارىياغاچنىڭ بىر غولىغا ئې-
سىلغان، قارىياغاچ تۆۋىدە بولسا، لومدىن كىچىكرەك بىر ئۇ-
زۇن تۆمۈر داتلىشىپ ياتاتتى. ھېسامنىڭ بۇنىڭدىن كېيىن قىلە-
دىغان ئىشى، يەنى ماخودىكى بىر قىزىقچى ئاتاقارنىڭ گېپى
بويىچە ئېيتقاندا «ئىستىقامىتى» ئەنە شۇ داتلاشقان تۆمۈرنى ساما
بورسكا قانىتىغا دادۇي بېكىتكەن ۋاقىت ـ قەرەلى بويىچە ئۇ-
رۇپ، كومۇنا ئەزالىرىنى تۇغمىيدىغان ئەمگەككە چىللاش ئە-
دى.
ھېسام مۇسەللىم دادۇيجاڭ ۋە ئۇنىڭدىنمۇ ئۆتەرەك خىزمەت
گۇرۇپپىسىدىكى ئۆپكىسى يوق بىر كادىرچاقنىڭ جىددىي، ئەز-
ۋەيلەپ ئۆگىتىشى، تاپشۇرۇقى بويىچە داڭ چېلىش شەرەپلىك

① ساما بورسكا ـ بۇغداي ئورىغۇچ.

ۆەزىپىسىنى ئىجرا ئېتىشكە كىرىشتى. ئۇنىڭغا ئەڭ تەس كېلىدىغىنى ئەزالىرىنى ھەر كۈنى تاڭ قاراڭغۇسىدىكى «دولقۇن» غا چىللاپ چالىدىغان داڭ ئىدى. ئەمەلىيەتتە بۇ داڭنىڭ «سىنىپىي كۈرەش نۇقتىسىدىن مۇھىم» لىقى ھەممىنى بېسىپ چۈشەتتى. بۇ «مۇھىم» غا بىر قېتىم چىقمىغانلار قاتتىق تەنقىدكە ئۇچرايتى. ئۇچ قېتىم چىقمىغانلار «سىنىپىي دۈشمەن» سۈپىتىدە كۈرەشكە تارتىلاتتى. خوش، ئەمدى ئۇنى بىرەر قېتىم چالماي ياكى ۋاقتى ـ قەرەلىدىن ئۇتكۈزۈپ چالغان ئادەمچۇ؟ نوزەمبىللا، خۇدايىم ئۇ كۈننى بەندىسىنىڭ بېشىغا سالمىسۇن. كۆرۈپ تۇرۇۋاتقان ھېسام ئەنە شۇنداق مۇقەددەس ھەم شەرەپلىك ۋەزىپىگە قويۇلغانىدى. مۇسەللىمنىڭ ھېسامنى تۇرپانىۋۇزىدىن چاپسانراق زېرىكتۈرۈش خىيالى بارمۇ، نېمە؟!

دېگەندەك، ھېسام بۇ ۋەزىپىدىن ھەپتە ئۆتمەيلا بۇرنى ـ قۇلىقىغچە تويدى. ھېلىمۇ ياخشى، ئۇيقۇسى كەم ھېلىقى قەزىقچى ئات باقار ھەر سەھەرلىكى دېگۈدەك ھېسامنى ئويغىتىپ قويىاتتى. ئاشۇ سەھەرلىك «دولقۇن» غا داڭ چالمەن دەپ، ھېسام كۈن ئارىلاپلا تېپىلىپ تۇرىدىغان كەچكى ئولتۇرۇشلارغا پېتىنىپ بارالمايدىغان بولدى. ھېلىمۇ ياخشى، تىنىمسىز مەھەللە ياشلىرى كېيىنچە بۇنىڭغىمۇ ئامال تاپتى. ئۇلار يەيدىغان ـ ئىچىدىغانلىرىنى كۆتۈرۈشۈپ قاراڭغۇ چۈشكەندە ماخوغىلا كېلىشىدىغان بولدى ۋە ھېسامنىڭ ئوخشىتىشى بويىچە ئېيتقاندا داڭنى «ئولاش ـ چولاش چېلىنىشاتتى».

سەھەرلىك دولقۇن ئىككى سائەت داۋاملاشقاندىن كېيىن، ھېسام دادۇي تەرىپىدىن بېرىلگەن ئالاھىدە ئىمتىياز — بېشىنى توختىماي لىڭشىتىپ دانلاۋاتقان مېكىيانىنىڭ سۈرىتى بار ئۈستەل سائىتىگە قاراپ (مۇسەللىم چىنە چىراي ھېسامغا بۇ قوڭغۇراق لىق سائەتنىڭ جىرىڭلاپ ئويغىتىدىغان يېرىگىچە بەتپسەل كۆرسىتىپ، ئۆگىتىپ، ھەتتا ئۆزى توغرىلاپ بەرگەنىدى) ئەتىگەنلىك چايغا داڭ چالاتتى. سەھەرنىڭ سوغۇقىدا چالا ئويقۇ پېتى ئىككى سائەت مەجبۇرىي ئەمگەكنى ماشىنا ئادەمدەك ئادا قىلغان

دېھقانلار ئۇھ دېيىشىپ ئۆيلىرىگە، ئەتكەن چاي بىلەن زاغرا ناننىڭ قېشىغا چاپاتتى. بىرەر سائەتتىن كېيىن ھېسام داڭنى ئەدى رەسمىي ئەتتىگەنلىك ئەگەككە چالاتتى... شۇ تەرىقىدە كەچلىك ئۆگىنىشكىچە داڭ توختىماي چېلىناتتى. ھەر قېتىم داڭ چېلىنغاندا كىشىلەر جاندىن جاق تويغان ئاۋاز بىلەن داڭنى ئەمەس، توپ - توغرا ھېسامنى تىللىشاتتى:

— يانا قوپتى مۇنۇ دەلدۇش، ئەسكى دېسىنى چېلىپ ...

— شۇنى دېمەمسەن، ئۆزىگىغۇ راھەت، چالىدىغانىنى چېلىپ بولۇپ، خورىكىنى پاڭشىڭ تارتىدۇ.

مۇنداق دەيدىغانلارمۇ چىقاتتى:

— ئەنىڭ خورىكىنى تارتىدۇ ئۇ بايقۇش، بىر داڭنى خاتا چالسا، مامىخالىسىنى كۆرسىتەر!

— ھېسامغىمۇ تەس جۇمۇڭلارۇي، ئۇمۇ جان باقسام دەيدىغۇ!

— ئۇ چالمىسا، يەنە بىرى چالارىدى بۇ دوزىخىي داڭنى ... كېيىنكى گەپلەر ھەقىقەتەن ئاقىلانە ئېيتىلغانىدى. ھېسام ھەر قېتىملىق داڭنى بوينىدىن باغلىغاندەك چالاتتى. «مۇشۇ داڭغا ئېرىغا كۆڭۈلسىز بولغان خوتۇندەك كۆڭۈلسىز بوپكەتتىم قارا كېۋىر» دەيتتى ئۇ پات - پاتلا، قىزىقچى ئات باقارغا. دېمىسىمۇ ئۇنىڭ قىلىۋاتقىنى ئادەمنى زېرىكتۇرۇپ، تالجىقتۇرۇپ تۇگىتىدىغان مەززىسىز، ئاخىرى چىقماس بىر ئىش ئىدى.

ئاخىرى، ھېسام بىر كۈنى بولمىسا بىر كۈنى قىلماي قويمايدىغان ئىش يۈز بەردى. يازنىڭ ئۆزۈن، تىنجىق، ساراتان كۈنلىرىنىڭ بىر چۈشتىن كېيىنلىكى ھېسام چۈشىن ۋە كۆكۈيۈدىلەر گىزىلدىغان ماخودا ئولتۇرۇپ زېرىكتى، قورۇدا ئۆزىدىن باشقا ھېچكىم يوق ئىدى. ئات باقارلار كەچتە پەيدا بولاتتى. ئۆزۈن كۈنلەرگە سوزۇلغان زېرىكىش، بىزارلىق، ئۈيقۇسىزلىق ۋە چارچاش ھېسامنىڭ نېرۋىلىرىنى توساتتىن جىددىيلەشتۈردى، ئوينىتىۋەتتى. ئىشتىن چۈشۈشكە تېخى بىر يېرىم سائەت ۋاقىت بار ئىدى، ھەممە ئادەم ئومىدا، تىپىندا، يەنە بىر، يەنە بىر

جىددىي ئىشلاردا ئىدى. بىر چاغدا ھېسام ئورنىدىن ئىرغىپ تۇرغان پېتى، قېرى قارىياغاچنىڭ تۆۋىگە باردى. لوم تۆمۈرنى قولىغا ئالدىدە، ساما بورسكا قانىتىغا ئۇردى... ئۇرىۋەردى. تۇرپانىيۇزلىكلەر، بۇيرۇقتا ئۆگەنگەن مېخانىك ئادەملەردەك دەر-ھال چاقىرىقتا ئىتائەت قىلدى. پات - پاتلا بوپقالىدىغان يىغىنلار-نى ئېسىگە ئېلىشىپ «خىزمەت گۇرۇپپىسى يەنە بىرەر مۇھىم مەجلىس ئاچسا كېرەك» دېيىشتىدە، ئىشلىرىنى جايىغىلا تاش-لاپ، دادۇي ئىدارىسىغا دەۋرەپ مېڭىشتى.

ئارىدىن يېرىم سائەت ئۆتەر - ئۆتمەي خىزمەت گۇرۇپپىسە-نىڭ بىر كادىرى ئۆڭسۇلى ئۆچۇپ، ماخوغا ۋېلىسىپىتلىك چې-پىپ كىردى.

— ھەي داڭچى، نېمە قىلغىنىڭ بۇ، نېمىدەپ ئىش ۋاقتى توشماي داڭنى چالمسەن، ئېيتە؟

ھېسام كادىرغا ئۆندەرىگەندەك قاراپ، كۇلۇمسىرىدى:

— زېرىكىپ چېلىپ قويغان كادىر ئەپەندىم، ئىشىنىپ قاپسىلەردە!

ھېسام ئىككى كۇن تەنقىد ئاڭلىدى. مۇسەللىم دادۇيجاڭ ئارىغا كىرىپ، ئۇنى ئايلاپ قالدى.

بىراق بىر ھەپتىدىن كېيىن بۇ ئىش يەنە تەكرارلاندى. بۇ قېتىم ھېسام داڭنى تاق يېرىم كېچە، سائەت ئون ئىككىدە چالغانىدى. پۇتۇن تۇرپانىيۇزى تەۋرەپ كەتتى.

بۇ قېتىم سوراقنى غەزەپتىن لاغىلداپ تىترىگەن مۇسەللىم ئۆزى قىلدى:

— ھەي بىلىشىڭ، يەنە نېمە دەپ چالدىڭ داڭنى؟

ھېسام بۇ دورەم «قولۇڭدىن كەلسە ۋاتىمامسەن» دېگەندەك ئەلپازغىلا كەلگەنىدى. ئۇ چىنە چىرايغا ۋە ئۇنىڭ ئەتراپىدىكى سۇرلۇك خىزمەت گۇرۇپپا كادىرلىرىغا تىكىلىپ قارىدى.

— زېرىكىپ كەتسە قانداق قىلىدۇ ئادەم؟

ھېچكىم بىر نېمە دېيەلمىدى، ئاچچىقلىرىغا ھاي بېرىشتى، ئەتىمالىم!

ئەتىسى مۇسەللىم ماخوغا كەلدى.

— ھېسام، خىزمەت گۇرۇپپىسىنىڭ كۆزىگە چېلىقىپ قالـ
دىڭ، گەمىگە كېتەمسەن، ئىشقىلىپ شەھەرگە كېتەمسەن، جېـ
نىڭنى جايلا!

ھېسام خودىدى شۇ گەپنى كۈتۈپ تۇرغاندەك كۈلۈپ كەتتى.

— خوي بولدا، خوي گەپ قىلدىڭا مۇسەللىم، ھېلىقى مۇنچىچى تۇغقىنىڭغا ئېلىپ بېرە شۇداڭنى.

چىنە چىراي ئاچچىقىدا بىر نېمە دەي دېدىيۇ، يالتايدى.

— ھەي ھېسام، ھەي ھېسام، نېمە دېسەم بولار سېنى، ئۆزۈڭ دەپ يۈرگەن نوغاي موللامنىڭ سۆزى بويىچە ئېيتقاندا «ئەيتۈرگە بولمىي» ـ دە!

ھېسام ئەتىسىلا تۇرپانىيۈزىدىن سۈغۈرۈلۈپ چىقىپ، يولىغا راۋان بولدى. ئۇنىڭ بۇرنىغا گەمىنىڭ ھاۋاسى گۈپۈلدەپ پۇرىـ
ماقتا ئىدى.

35. خەتتات نازارەتچىسى

مىلادىيە 1966 ـ يىلى، غۇلجا ناھىيە، گەمە.

ئەلقىسسە، ھېسام قۇربانىدىن ئىبارەت بۇ باشقىلارنى كۈلدۈ-رۈش ھېسابىغا ساۋاب، ئالقىش شۇنداقلا رىسقى تېپىپ ياشايدىغان ئادەم تۇرپانيۈزىدىن يەنە گەمە يېزىسىغا قايتىپ كەلگەن مەزگىل-لەردە «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» دەيدىغان سارا سىمىنىك پەردە-سى يېڭىدىن ئېچىلغانىدى، ئۇزاق ئۆتمەي پۈتۈن جۇڭگو مىقيا-سىدا لاۋۇلدىغان بۇ ئوت گەمە يېزىسىغىمۇ تۇتاشتى.

باشتا بىر پارچە چوڭ خەتلىك گېزىتنىك پارىڭى بىلەن باشلانغان بۇ ھەرىكەت بىلىنمەي ئۆرەدەپ «4 كونىنى يوقىتايلى» دېگەن شوئار بىلەن ھەمما ئادەمنى ئەرەختەم ـ پەرەختەم قىلىدىغان، كىشىلەرنى بىر ـ بىرىگە گۇمانلىق، ھەتتا دۇشمەن كۆرسىتىدىغان قاينام ـ تاشقىنغا ئايلاندى. ساقلى بارلار ساقلىدىن، مانچېستېر دوپپا كىيگەنلەر دوپپىسىدىن ئاي-رىلدى. ھەممىدىن يامىنى، ئىلگىرى ئاز ـ تولا ئەمەل تۇتقانلار-نىڭ ھالىغا ۋاي بولدى. يىل بويى ماخونىڭ، كاپىراتسېنىك تېمىنى يۆلەپ، جېدەل چىقىرىشتا نام قازانغان بىر نەچچە قۇلاق كەستىلەر جاھاننىڭ رايىغا يارىشىپ، بىر كېچىدىلا بىلىكىگە قىزىل لاتا تاقاپ «ئىسيانچى» بولۇشۇۋالدى. ئۇلارنىڭ ئىشى ئەمدى مەخپىر دادۇيجاڭ قاتارلىق مەھەللە چوڭلىرىنى كۆرەش قىلىش، سازايىدا ئاللا ـ توۋۇسىنى چىقىرىش، «ياقىلار ئېتەك بولدى، ئېتەكلەر ياقا» دېگەن ماقالنى ئىسپاتلاشتىن ئىبارەت بولماقتىدى. گەمىگە ئىككىنچى قېتىم زور ئۇمىد ۋە سېغىنىش بىلەن قايتىپ كەلگەن ھېسام بۇ قالايمىقانچىلىقلارغا ھاڭ ـ تاڭلىق ۋە ئەندىشە ئىچىدە قاراپلا قالدى. ئۇ باشقىلاردىن غۇلجە-مۇ، جىلىيۈزىمۇ، تۇرپانيۈزىمۇ ... ھەممىلا يەرنىڭ شۇ ئاي،

شۇ كۈنلەردە مۇشۇنداق قاياناۋاتقانلىقىنى ئاڭلايتتى ۋە بۆلەكچە خىياللاردا بولماستىن، ئۆزىنىڭ ئامانلىقى ۋە خاتىرجەملىكى ئۈچۈن نىمىلەرنى قىلىشى كېرەكلىكى ھەققىدە كاللا قاتۇراتتى.

دەرۋەقە، ھېسامنىڭ بۇنداق قىلىشىدىمۇ مەلۇم سەۋەب ۋە ئاساس بار ئىدى. «بۇرژۇئازىيىنىڭ ھەممە نەرسىسىنى پىپەن قىلغۇچىلار ۋە يوقاتقۇچىلار» نى ئۇنىڭ چاقچاقلىرىدىنمۇ قۇسۇر چىقارمايدۇ دېگىلى بولمايتتى. ھېسام گەمىدە ئىككىنچى رەت پەيدا بولۇپ ئۇزاق ئۆتمەي، ئىلگىرى دائىم ھېسام تۆرەدە ئولتۇرىدىغان مەھەللە كاتتىلىرى ئولتۇرۇشلىرىدا كاۋاپ پىشۇرىدىغان، سىيىتمەت تاز دېگەن بىرى (ھازىرقى دادۇي ئىسيانچىلىرىنىڭ بىر مۇئاۋىن كاتتىۋېشى) باشتىن - ئاخىر سېرىق كىيىنىپ، مەيدىسىگە جالدۇر - جۇلدۇر ئىزنەكلەرنى ئاسقان تەقلىد تە بازار كوچىسىدا ھېسام بىلەن دوقۇرۇشۇپ قالدى - دە، ئۇنىڭسىزمۇ تازا چۆكۈرۈپ كېتىۋاتقان ھەربىيچە شەپكىسىنى يەنىمۇ ئىككى ياققا تولغاپ ئوڭشىغىنىچە، ئۆزىگە سۇرلۇك قىياپەت بېرىپ:

— ھە ھېسام، ئىدىيىڭدە تەييارلىق كۆرۈپ قوي جۇمۇ، سېرىق چاقچاقلىرىڭنى بىر كۈنى ئوققا تۇتىمىز، — دېدى ۋارقىرىغاندەك سۆزلەپ.

شۇ گەپلەرنى قىلىۋېتىپ، سىيىتمەت ئىككى يېقىغا قاراپ - قاراپ قويىاتتى. ئۇنىڭ «گېپىمنى جىقراق كىشىلەر ئاڭلىسىدى» دەپ ئويلاۋاتقانلىقى ئېنىقلا ئىدى.

گەرچە، نەچچە ۋاقىتتىن بېرى ئولتۇرۇش، چاقچاق دېگەن ھازىرچە خەتەرلىك نەرسىلەردىن ئۆزىنى تارتىۋاراق تۇرۇش ھەققىدە ئۆزىگە - ئۆزى ئاگاھلاندۇرۇش بېرىپ كېلىۋاتقان بولسىمۇ، ھېسام سىيىتمەتنىڭ مۇنۇ گېپىنى ئاڭلاپ، ئۆگەنگەن ئېغىزىنى تىيالماي قالدى.

— سىيىتمەت ئۇكا، مېنىڭ بىر تالاي چاقچىقىمنى جىلىيۇزىدىكى ھاسان نوچى ئېتىۋەتكەنتى، سەن ئانقىدەكلىرى قالدىمىكىنتاڭ!

شۇ گەپنى قىلدىيۇ، ھېسامنىڭ يۈرىكى جىغىدە قىلىپ قالدى، سىيىتمەتنىڭ ئەسكىلىكى ھەققىدە گەپدە بىر مۇنچە پاراڭلار تارقىلىپ يۈرەتتى.

دېگەندەك، سىيىتمەتنىڭ ئەسلىدىنمۇ قارا چىرايى ھېسامنىڭ گېپىي بىلەن تېخىمۇ كۆمۈر رەڭگىگە كىردى. ئۇنىڭ ئاچچىقى كەلگەندە كېكەچلەپ كېتىدىغان ئادىتى بار ئىدى.

— ھە ... ھېسام، دە ... دە ... دەلدۇش، كۆ ... كۆرسىتىمەن كۆ ... كۆزۈڭگە! — سىيىتمەت ئىككى بارماقنى ئارىدەك ئايرىپ ھېسامغا تەڭلىدى — دە، شارتتىدە ئارقىسىغا بۇرۇلدى. بايا تىن بولۇۋاتقان گەپلەرگە نېرىدىن قۇلاق سېلىپ تۇرغان گەپمىنىڭ ئۆمۈر چولپىنى، 107 ياشلىق شايمەردان ئاقساقال ئاغزىدىكى ناسنى تىرتىدە تۇكۇرۇۋېتىپ:

— نېمە قىلاتتىڭا، پوقا چالما ئېتىپ ھاسام، — دەپ قويدى. ھېسامنىڭ يۈرىكى ئىككىنچى قېتىم جىغ قىلدى.

شايمەردان ئاقساقالنىڭ ئاغزىدىن «سائەت چىققان» ئىدى. شۇ گەپ بولۇپ ئەتىسىلا ھېسام ئۆزىنى ماخودىكى «گېزەندىلەر ئۇۋىسى» دا كۆردى. ھېلىمۇ ياخشى سىيىتمەتنىڭ باشقا بۇرادەرلىرى، يەنى «گەپمىنى پىرقىرىتىۋاتقان» ئىسيانچىلار ئىلگىرى ھېسامنىڭ قىزىق پاراڭلىرىدىن كۈلۈپ يۈرگەن ئادەملەر بولغاچقىمۇ، «مىرزا قاماق» قا كىرگەن ھېسامغا ئونچىۋالامۇ قانىتىقلىق قىلىپ كېتىشمىدى. بەلكى ئۇنىڭغا چاقچاق قىلىپ، كۆڭۈللىرىنى خۇش قىلىشتى. سىيىتمەت ئالدىغا «ئىگىلدۇرۇپ» ئەكەلگەن ھېسامغا «قازاق پوپوزا» سىنى بىر كۆرسىتىپ، ئۆزىنى تونۇتۇۋالاي دېۋىدى، باشقا ئىسيانچىلار ئۇنىڭ شېخىغا قېقىۋەتتى.

— بولدى قىلساڭا تازوي، — دېدى گەۋدىلىك، قاپىقى يامان، ئەمما ھېسام چاقچاق قىلسىلا خىرقىراپ كۈلىدىغان بىرى، — باشقا ئەسكىلىكلىرىڭمۇ يېتەر، چاقچاققىمۇ مۇشت ئاتىما، ئەمدى!

شۇ بىر گەپ ھېسامنى ئېغىلدا يېتىش ۋە تۇگىمەس سوراقلاردىن ئايا قالدى. يېزا ئادەملىرى ھەر ھالدا توغرا كېسەر،

توز كۆڭۈل كېلىدۇ. ئۇلاردىكى بۇ خىسلەت شەھەرلىكلەردە ئاسانلىقچە تېپىلمايدۇ.

شۇ كۈنى كەچتە ھېسام دېگەن بىلەن ئېغىلدا ئەمەس، قايتىپ بېرىپ تۇغقانلىرىنىڭ ئۆيىدە ياتتى. بىراق ئۇنىڭغا ھەر كۈنى ماخو تەرەپكە كېلىپ «گېزەندە، قارايمپ» ۋە «كاپىتالىزم يولىغا ماڭغان ھوقۇقدارلار» بىلەن بىرگە ئۆگىنىشكە قاتنىشىش بۇيرۇلغانىدى. بۇمۇ سىيىتمەت تازىنىڭ تۆھپىسى بولۇپ، ھېسامغا ئۆزىنى كۆڭۈلدىكىدەك تونۇتالمىغان سىيىتمەت يۇقىرىدىن كەلگەن خىزمەت گۇرۇپپىسىنىڭ باشلىقىغا، گەرچە خەنزۇچىنى سۆزلىيەلمىسىمۇ «جىگما، نىگما» دەپ يۇرۇپ ھېسامنىڭ «خۇاڭ كەيۋەنشو»[1] قىلىدىغانلىقىنى ھەر ھالدا تاز ـ تولا بىلدۇرۇپ، باشلىقتا ھېسامغا نىسبەتەن گۇمان پەيدا قىلىشقا ئۇلگۇرگەنىدى. شۇ سەۋەب بىلەن ۋاڭ فامىلىلىك باشلىق ھېسامغا قاراپ قاپىقىنى تۇرگىنىچە:

— تېخى تېخى جىگى دىفاڭ لەي، شۆشى، گەيزاۋ شىياڭ![2] ، — دېدى.

ھېسام ماخودا ئىدىيە ئۆزگەرتىشكە قاتنىشىپ يۇرگەندە، ئۇنىڭغا يېڭى بىر ۋەزىپە تاپشۇرۇلۇپ قالدى. ناھىيىدىن گەمە يېزىسىغا، ئانچە ـ مۇنچە شېئىر يېزىپ قويمىدىغان بىر «قارايىپ» نى رېجىسسىر بىلەن ئۆزگەرتىش ئۈچۈن ئەۋەتىشكەنىدى. ئۆمەرى مۇئەللىمچىلىك بىلەن ئۆتكەن بۇ ئادەم تولىمۇ خۇشخەت كىشى بولۇپ، دەل مۇشۇ ئالاھىدىلىكى بىلەن، ئۇ خېلى ئۇزۇن بىر مەزگىل باشقا «قارايىپ» لار كۈنگە ئون ئىككى سائەتتىن ئىشلەۋاتقان مەجبۇرىي، ئېغىر ئەمگەكتىن قۇتۇلۇپ قالدى. ئۇنىڭغا پۈتۈن گەمە يېزىسىدىكى كوچا، مەھەللىلەرنىڭ تاملىرىغا مەدەنىيەت زور ئىنقىلابىنى مەدھىيىلەيدىغان دەيدەبىلىك شۇئارلارنى چوڭ خەتلىك قىلىپ يېزىپ چىقىش بۇيرۇلىدى.

---

① سېرىق چاقچاق دېمەكچى.

② ھەر كۈنى مۇشۇ يەرگە كېلىسەن، ئۆگىنىسەن، ئىدىيە ئۆزگەرتىسەن.

بۇيرۇشنىغۇ بۇيرۇدى، لېكىن خىزمەت گۇرۇپپىسىدىكى «هوشيارۇپ»لار هېلىقى «قارايمەن» شائىرنىڭ باشقا بىر نېمە-لەرنى يېزىپ سېلىشتىدىن ئەنسىرەپ قالدى. كىم بىلمىدۇ، «هايۋاننىڭ ئالىسى تېشىدا، ئادەمنىڭ ئالىسى ئىچىدە» دەپ، ئۆزىگە يۆكلەنگەن ئىللەتلەردىن نازارى بولۇپ يۇرگەن بولسا، قورساقتە-كى غۇمىنى «نېمە كۆرسەم كۆردىما، توختاپ تۇر!» دەپلا يوغان خەت بىلەن تامغا چىقىرىۋەتسە، خۇدا ساقلىسۇن، ئۇ چاغدا ئۆزى بىلەنلا كەتمەي، بىزگىمۇ ئاران ئېرىشكەن بۇ تۇمۇر تاۋاقتا توخ-تاش يوقتە! شۇ ئەندىشە بىلەن خىزمەت گۇرۇپپىسىدىكىلەر بىلەن يەرلىك ئىسيانچى كاتتىۋاشلار ئۆزئارا باش قوشۇشتى. يەنىلا هېلىقى، هېسامغا «تېخى تېخى جىگى دىغاك لەي» دېگەن خىزمەت گۇرۇپپا باشلىقىنىڭ كاللىسى ئىشلىدى. ئۇ كەسكىن تەرزدە، قارايمەن خەتتاتنىڭ كەينىگە ئايغاقچى سېلىشنى، يەنى يېزىلىۋاتقان خەتلەرنىڭ مەزمۇنىنى ھەمدە خەتتات ئۆزىنى تەڭلا نازارەت قىلىدىغان بىر ئادەم تەيىنلەشنى ئېيتتى. دەل شۇ چاغدا تالادىلا مۇزاكىرىگە باش قوشۇۋاتقان ئۇلۇغلارنىڭ يېنىدىن پۇتلە-رىنى سۆرەپ هېسام ئۆتۈپ قالدى. ئۇ هېلىلا ئېغىل ئۆگىنىشخا-نىسىدىكى ئەڭ - ئەڭ يېڭى «ئەڭ ئالىي يولىيورۇق»نى ئۆز ئىدىيىلىرىگە تاقاپ ئۆگىنىشكە بۇيرۇلغان قارايمەن، «گېزەندى» لەرنى ئىلگىرى - كېيىن كۇلدۇرۇۋېتىپ، خالىجاي تەرەپكە ماڭ-غانىدى.

كېيىنكى كۇنلەردە خىزمەت گۇرۇپپىسىنىڭ باشلىقى هې-سامغا ئانچە - مۇنچە سەپسېلىپ ۋە ئەھۋالىنى ئىگەللەپ، ئۇنىڭ قىلغانلا گېپىگە خەقلەرنىڭ كۇلىدىغانلىقىنى، ئۆزىنىڭمۇ ئىلگە-رى سەنئەت ئۆمەكتە خىزمەت قىلغانلىقىنى بىلىپ ئۇلگۇرگەن-دى. بۇنداق ئادەمنىڭ خېلى سەۋىيىسى بولىدۇ - دە، بولۇپمۇ يېزا يېرىدە ... شۇنداق قىلىپ خىزمەت گۇرۇپپا باشلىقى شارتلا قىلىپ خالىجايغا كېتىۋاتقان هېسامنى چاقىردى.

شۇ كۇندىن ئېتىبارەن هېسام خەتتات نازارەتچىلىكىدىن ئە-بارەت يەڭگىل خىزمەتكە مۇشەررەپ بوپقالدى. هېلىقى شائىرمۇ

بىلىملىك، پاراڭچى كىشى ئىدى. ئۇ تاملارغا شوئار يازغاندا ھېسام ئۇنىڭ ئارقىسىدىن ئىسيانچىلارنىڭ يۈرىكىدەك قىپقىزىل بويياق قۇيۇلغان چاشكىنى كۆتۈرۈپ ماڭاتتى. شائىر خەت يېزىۋاتقاندا، ھېسام ئۇزۇلدۇرمەي ئۇنى - بۇنى سۆزلەپ ئۇنى كۈلدۈرەتتى. ھەر قېتىم بىر شوئار يېزىلىپ پۈتۈشىگە خەتتاتتىن ئاۋۇال ھېسام خۇددى خەتنى شائىر ئەمەس ئۆزى يازغاندەك:

— ئۇھ، ئەجەب ئۇزۇن خەتكىنا بۇ، ھېرىپ كەتتىغۇ ئادەم، — دەپ چۆپلۈككە يامپاشلايتتى.

— ھېسامكا، — دەيتتى خەتتات ھەر بىر قېتىم ئىشىنى تاماملىغاندا، — بوپتىمۇ يازغىنىم، بىر قاراپ بېقىڭا!

ھېسام بولسا ھەر قېتىم قىزىقچىلىق قىلىپ، بىرلا گەپنى تەكرارلايتتى:

— ئۆزىڭىز ئۇنلۇك ئوقۇۋېتىڭا ئۇكا، كۆزەينەكمىنى ئۈتۈپ قاپتىمەن.

خەتتات كۈلۈمسىرىگىنىچە يازغىنىنى دانىمۇدانە قىلىپ، ئۇنلۇك ئاۋازدا ئوقۇپ بېرەتتى. ھېسام بېشىنى تەستەققا لىڭشىتىقىنىچە:

— بوپقاپتۇ، بىردەم يامپاشلىۋېلىڭ، موخورىكىڭىز يوق - ھە؟ — دەيتتى ھەر قېتىم.

— ئۆزىڭىز بىلىسىزغۇ، مەن تاماكا چەكمەيمەن، — دەيتتى خەتتاتمۇ ھەر قېتىمدىلا.

— راستلا ھە، ئەمىسە ئۆزەمنىڭكىنى چېكەي، — ھېسام يانچۇقلىرىنى كولاشتۇرۇشقا باشلايتتى.

ئىككىيلەن ئەنە شۇ تەقلىدتە تامۇ تام، مەھەللىمۇ مەھەللە، شىياۋدۇيمۇ شىياۋدۇي يۆتكىلەتتى. ھەر قېتىم يېڭى بىر ئورۇنغا يۆتكەلگەندە، ئۇلارنىڭ ئەتراپىغا بىرمۇنچە تاماشا كۆرگۈچىلەر يىغىلاتتى. بەزىلىرى ھېسامنى گەپكە سالاتتى، بەزىلىرى شائىرنىڭ خېتىنى ھەۋەس بىلەن تاماشا قىلىپ، ئاردا گايىرلىرى تېخى تامدىكى خەتلەرنى باھالاپ كېتەتتى.

— پاھ، ئالامەت يېزىۋېتىپتۇ جۇمۇ!

— ئەپەندىم ـ دە، ئەپەندىم!
— مۇنۇ ھېسام نېمە قىلىپ بېرىدىغىنىڭ؟
— مەنما؟ — دەيتتى ھېسام بۇنداق چاغلاردا، — بىزنىڭ مۇنۇ شاگىرتتىن ئىمتىھان ئېلىۋاتىمەن، خېلى ئۆگىنىپ قالدى ھازىر.
كۆلكە كۆتۈرىلەتتى، خەتتاتمۇ بېشىنى لىڭشىتىپ كۈلۈپ قويياتتى.
نۇرغۇن يىللاردىن كېيىن، ھېسامنىڭ ھاياتىنى قەلەمگە ئېلىۋاتقان سەلىم جامال تېلېفون ئارقىلىق ئەينى چاغدىكى «قارا-يىپ» خەتتات، ھازىر بولسا پېشقەدەم بالىلار شائىرى بوپقالغان ئاشۇ كىشىدىن «خەتتات نازارەتچىسى» لىكىگە ئائىت ئىشلارنى سوراپ قالدى.
— ھېسامكام بىلەن شۇنداق بىر قىزىق، غەنىيمەت كۈنلەر-نى ئۆتكۈزگەنىدۇق، ـ دېدى پېشقەدەم شائىر تېلېفوندا، — سىزگە قايسى جەھەتتىكى تەپسىلاتلار لازىم ئىدىكىن؟ تېلېفون بىئەپەرەكقۇ. كېيىنچە بىر كۆرۈشكەندە ئازادە ئولتۇرۇپ پاراڭلى-شارمىز. مەنمۇ بىرەر قۇر ئەسلەپ، خەتلەپ قويايي.
سەلىم جامال ئۆزىدىن تولىمۇ يىراقتىكى پېشقەدەم شائىرنى كېيىن ئىزدەپ بارالمىدى. بىراق كېيىنچە ھېسام قۇربان بىلەن بۇ ھەقتە پاراڭلىشىپ قالدى. يۇقىرىقىلار ھېسام ئۆزىنىڭ سۆز-لەپ بەرگەنلىرى. ئەلۋەتتە، مۇئەللىپنىڭ باشقىلاردىن ئاڭلىغان-لىرىمۇ بار.

36. هېسام پوچى بىلەن هاسان نوچى

تۇرپانىيۇزى بىلەن گەمىدە يۇرگەن مەزگىللىرىدە هېسامنىڭ تونۇشقان يەنە بىر ئادىمى بار. بۇ ھەقتىكى هېكايىنى مەشغۇلات قىستۇرۇپ ئۆتۈپ كەتسەك، ئارتۇق كەتمەس.

كىشىلىك هاياتتا هەرخىل، هەر قىسما ئادەملەر ئۆزىگە خاس مىجەز، ئادەت ۋە ئالاهىدىلىكى بىلەن ياشايدۇ، بىز بۇ يەردە سۆزلىمەكچى بولغان هاسان نوچى، ئەنە شۇنداق كىشىلەرنىڭ بىرى.

ئەمەلىيەتتە، هېسام هاسان نوچى بىلەن غۇلجا ناهىيىلىك سەنئەت ئۆمىكىدە ئىشلەپ يۇرگەن مەزگىللىرىدىلا تونۇشقان بولۇپ، ئۇ هېسام بىلەن خېلى يېقىن بۇرادەرچىلىكى بار سۇلتان دوختۇرنىڭ قېينىكىسى ئىدى. هاسان نوچى ئورتا بوي، قارىلاق كەلگەن، ئەللىك ياشلاردىكى ئادەم بولۇپ، ئۆمۇر بويى ئۆيلەنمەي ئۆتكەن، ناهىيە بازىرىدىكى سىڭلىسىنىڭ قورۇسىدا، يەنى سۇلتان دوختۇرنىڭ ئۆيىدە تۇراتتى. ئۇ توغرۇلۇق ناهىيىدە ئاجايىپ قىزىق پاراڭلار تارقىلىپ تۇراتتى.

بەزىلەر سۇلتان دوختۇرغا «ئۆزۈڭ دوختۇر بولغاندىكىن ئالدى بىلەن قېينىكاڭنى داۋالساڭ بولمامدۇ؟» دەپ چاقچاق قىلسا، سۇلتان دوختۇر «هاسانىنىڭ شۇنداق يۇرگىنى ياخشى، ئۇنىڭ هېچبىر كېسىلى يوق، پەقەت سەل ئىسەرى بار، شۇ» دەپ قوياتتى. ئەمەلىيەتتە سۇلتان دوختۇر ئۆزىمۇ هاسان نوچىدىن ئەيمىنەتتى. گەرچە «نوچى» دېگەن لەقەمنى هاسان ئۆزىگە قىزىقچىلىق قىلىپ قويۇۋالغان بولسىمۇ.

بىر قېتىم سۇلتان دوختۇر ئۆيىگە مېهمان چاقىردى. مېهمانلار ئارىسىدا هېسامۇ بار ئىدى. ئولتۇرۇش راسا قىزىۋاتقاندا ئىشىك ئېچىلىپ، مېهمانخانىغا قارىلاق بىرەيلەن كىرىپ كەلدى.

ئەتىگەننىڭياقى سورۇندا سۇلتان دوختۇرغا قىلىنىۋاتقان چاقچاق-لاردىن، ھېسام كىرگۈچىنىڭ ھاسان نوچى ئىكەنلىكىنى سەز-دى.

— ئاڭلىسام ئاراڭلاردا ھېسام پوچى بار دەيدىغۇ، قايسىسى ئۇ؟ — ھاسان سۇپىدا ئامانەتكىلا ئولتۇرۇپ، پولۇ - پولۇ سۆز-لەپ سورۇندىكىلەرگە بىر - بىرلەپ قارىدى. ئولتۇرغانلار شوك-كىدە بولۇشۇپ، ھېسام تەرەپكە قاراشتى. سۇلتان دوختۇرمۇ لېۋىنى چىشلىدى.

ھاسان بۆرىنىڭ سوئالى بىلەن تەڭ ھېسام كۈلگىنىچە جايى-دىن قوزغىلىپ جاۋاب قايتۇردى:

— ھېسام پوچى دېگەن مانا مەن، ئەمدى ھاسان نوچى دېگەن سەن بولىسەنغۇ دەيمەن - ھە، ھاسىنىكا؟

— ھەببەللى، مانا سەن بولىدىكەنسەن، مېنىڭ راست ئىس-مىمنى بىلىدىكەنسەن، — ھاسان خۇشاللىقىدا باشقىدىن چازا قۇرۇپ ئولتۇردى، — ھاراق كىمدە؟ قۇيىمامسەن سۇلتان. مۇنۇ ھېسام پوچى بىلەن بىر سوقۇش سالدۇرۇپ ئىچەي.

سۇلتان دوختۇر يەر تېگىدىن ساقىيغا قاراپ «ئازراق قۇي» دەپ ئىشارە قىلدى. ئەمما ھاسان ئۇنىمىدى.

— ھەي نىزام، ماۋۇ بىزنىڭ ئۆينىڭ ھارىقى جۇمۇ، قۇيە، بېلىق كۆزى قىلىپ، ئىككى رومكىغا قۇي، كېلە ھېسام پوچى، تونۇشقان ئۇچۇن ئىچىمىز!

سۇلتان دوختۇر يېنىدا ئولتۇرغان ساقىسىنى ئالدىراپ نوقۇ-دى. بۇ ئۇنىڭ «چاپسانراق قۇي» دېگىنى ئىدى. نىزام ساقي ئەللىك گىراملىق ئىككى رومكىغا ئوخشاش لىقشىتىپ ھاراق قۇيۇپ، ھېسام بىلەن ھاسانغا تۇتتى. شۇ تاپتا ھەممەيلەننىڭ كۆزى بۇ ئىككىسىدە ئىدى.

ھېسام بىر پەستىلا ھاسان نوچىغا قىزىقىپ قالدى. ئۇ ھاسان ھەققىدە ئىلگىرى ۋە بايىتىن ئاڭلىغان گەپلەرگە ئاسا-سەن، ئۇنى گەپكە سېلىشقا كىرىشتى.

— ھاسانكا، سېنى ھاراقنى بۇلبۇل سايرىغاندەك قىلىپ

ئىچىدۇ دەيدىغۇ؟

— ئىچمەي، — هاسان نوچى ئىلگىرى زادىلا قىلىپ كۆر-مىگەن قىلىقنى قىلىپ، رومكىنىڭ لېۋىنى ئاغزىغا تەگكۈزگەن-دەك قىلدى ـ دە، ئەتەي «چۇ··· چۇ···» قىلىپ سايراپ قويۇپ، كېيىن هاراقنى ئىچىۋەتتى. ئولتۇرغانلار كۈلۈشۈپ كەتتى.

هېسام چاقچاقچىلىق هاياتىدا هەر خىل ئادەملەرگە، قىسما ـ قىسما مىجەزلىكلەرگە يولۇققاچقا، بىرەر نەرسىگە ئارتۇقچە هەيران بولۇپ كەتمەيتتى. يەنە بىر تەرەپتىن ئۇنىڭغا ئۇتتۇر مىجەز، گېپى ئوچۇق ئادەملەر ياقاتتى. شۇ تاپتا هېسام هاسان نوچىغا كىرىشىپلا قالدى.

— هاسانكا، سېنى ئايروپىلانغا ئولتۇرغان دەيدۇ ـ هە؟

هاسان نوچى سەيدىن بىر چوكا ئېلىۋېتىپ، بەخىرامان جاۋاب بەردى:

— ۋاھ، ئولتۇرماي، سەنمۇ ئاڭلاپسەندە هېسام پوچى! تېخى ئۆكۈنىلا ئۇرۇمچىگە بېرىپ كەلدىمغۇ!

— بىر ئىش بىلەن بارغانمىدىڭ؟ — سورىدى هېسام.

— شۇ، ئاپتونوم رايوندىكى كاتتىۋاش ئاغىنىلەر خىزمەتلەر-گە مەسلىھەت بەرسەڭ دەپ چاقىرمامدۇ. ئوبلاستتىكىلەرغۇ ئول-تۇرغۇزمايدۇ.

هېسام كۈلۈمسىرىشىنى يوشۇرالماي، سۇلتان دوختۇرغا قارىدى. دوختۇر ئۇڭايسىزلىقىنى يوشۇرماقچى بولغاندەك بېشى-نى تۆۋەن سېلىپ، داستىخان چۈچىسىنى بارمىقىغا يۆگەيتتى.

— راستلا هاسانكا، ئۇرۇمچى بىلەن غۇلجىنىڭ ئارىلىقى ئايروپىلانغا نەچچە سائەتكەن؟

هاسان نوچى جانلاندى.

— بارغاندا بىر يېرىم سائەت كەتكەن، قايتقاندا بىر سائەتتە-لا ئۇچۇپ كېلىۋالدۇققۇ.

— نېمىشقا؟ — هېسام راستلا ئەجەبلەندى.

هاسان نوچى قېتىغا ئالماي، جاۋاب بەردى:

— قايتقاندا يەر تۆۋنى ئىكەن ئەمەسمۇ.
پاراقلاپ كۈلكە كۆتۈرۈلدى. بۇ دۆرەم ھاسان نوچىنىڭ ئاچچىقى كەلدى.
— نېمىگە كۈلىشىسەن؟ ئايروپىلانغا ئولتۇرۇپ باقمىغان سەن نېمىلەر نېمىنى بىلىشەتتىڭ، كەچكىچە «ۋەھ... ۋەھ... ۋەھ...» دەپ كۈلۈشنى ئۇقۇشىسەن. مانا ماۋۇ ھېسام، پوچى بولسەمۇ، بىلىدۇ. جىق يەرگە بارغان بۇ. نىزام، قۇيە ھارىقىڭدىن، يەنە ھېسام بىلەن ئىچمەن.
سۈلتان دوختۇر «ئەھە!» دەپ گېلىنى قىرىپ يۆتەلدى. بۇ ئۇنىڭ ساقىيغا «قۇيما» دەپ بەرگەن بەلگىسى ئىدى.
— ھە، سۈلتان، گېلىڭ قىرىلمۇاتامدۇ؟ ھارىقىڭ ئازمىدى؟ سىڭلىمنى چاقىرايمۇ يە؟ گېلىڭنى داۋالاپ قويسۇن! — ھاسان نوچى پىلىموتتەك سۆزلىدى.
سۈلتان دوختۇر جىملا بولدى. سورۇننى ئەپسىزلىك قاپلىدى. ئىشنى يەنىلا ھېسام تۈزىدى.
— بولدى، بولدى، ھاسانكام بىلەن يەنە ئىچمەن. ساقى، بىرلا رومكىغا تولدۇرۇپ قۇيۇڭ، ئاچچىقىنى ئۆزۈم ئىچىپ، تاتلىقىنى ھاسانكامغا تۈتىمەن.
— ماۋۇ گەپنى قىلمامسەن، — ھاسان نوچى جانلاندى، — قۇيە نىزام، تاتلىق يېرىدىن جىقراق قۇيە!
مېھمانلار كۈلۈشمەك قىلدى.
— يارايدۇ، ھاسان نوچى بوش كەلمەيدۇ جۇمۇ!
— ئۇنتۇرۇۋەتمەيدۇ!
سۈلتان دوختۇرنىڭ ئۆيىگە مېھمان كەلسە، ھاسان نوچىنىڭ چاقىرمىسىمۇ كىرىۋېلىپ ئولتۇرۇشنى قالايمىقان قىلىدىغانلىقىنى، ئىككى رومكا ئىچىپلا مەست بولۇپ قېلىپ، چاتاق چىقىرىدىغانلىقىنى ھېسام ئىلگىرى ئاڭلىغانىدى. شۇ تاپتا ئۇ ئوتنىڭ ئۈستىدە ئولتۇرغاندەك تېپىرلاپ ئولتۇرغان سۈلتان دوختۇرغا «خاتىرجەم بولۇڭ» دېگەندەك مەنادا كۆزىنى قىسىپ قويۇپ، رومكىنى قولىغا ئالدى.

— مانا ئىچتۇق ئەمىسە ھاسانكا، ھە! — ھېسام شۇ گەپ بىلەن جۇڭگونىڭ قەدىمىي زامان ژەنلىرى تەسۋىرلەنگەن كىنو-لاردىكىدەك، ئىككى ئالىقىنىنى جۇپلەپ يۇقىرى كۆتۈردى. رومكا ئالىقانلار ئارىسىدا، دالدىدا ئىدى. شۇ پېتى ھېسام رومكىنى چىمەلتىكى بىلەن تۇۋى تەرەپتىن ئېچىشتۇرۇپ، كۆزلىرىنى يۇمغىنىچە، زورۇقمايلا ھەممە ھاراقنى ئىچىۋەتتى — دە، ئىززەت — ئىكرام بىلەن قۇرۇق رومكىنى ئاۋايلاپ، ھاسان نوچىغا ئۇزاتتى.

— مانا ھاسانكا، ئاغزىمنى تەگكۈزۈپلا ھەممە ھاراقنى ئۆزۈڭگە تۆنتۈم، بىزنىڭ غۇلجىنىڭ ئوردا مەھەللىسىدە يېقىن ئاغىنىلەر خۇشكەتتىنى كۆزىنى يۇمۇپ ئىچىدىغان ئادەت بار. قېنى، سەنمۇ شۇنداق ئىچىۋىتە!

— چاتاق يوق ھېسام پوچى، ھە، ئاغىنەم، — ھاسان نوچى قۇرۇق رومكىنى ئاۋايلاپ ئالدى — دە، كۆزلىرىنى يۇمۇپلا ئاغزىغا ئۆڭتۈردى. تېخى چىرايىنى پۈرۈشتۈرۈپ، ئىتتىك، بېشىدىكى مايلاشقان مانچېستېر دوپپىسىنى ئېلىپ، ئىچىنى پۈرىدى.

— سەي ئالە ھاسان، سەي ئالە، — كىمدۇر بىرى پىخىلدىغان ئاۋازدا پاراڭ قىلدى.

— مۇشۇ ھاسانكامنىڭ، — دېدى ھېسام، — خۇشكەتتىلا ئىچىدىغان مىجەزى بار، نۆۋەتنىنى ئىچمەيدۇ.

— راست، ھېسام بىلىدۇ، — دېدى ھاسان نوچى كۆزلىرى دەسلەپكى بىر رومكىدىلا ئىلەشكىنىچە.

ھېسام بايىقى تەقلىدتە ھاسان نوچىغا يەنە بىر خۇشكەتتى «ئىچۈردى»، كۆزىنى قىسىپ قويۇۋىدى، ساقىمۇ بىر رومكا خۇشكەتتى قىلدى.

— مۇشۇ ھاسانكام، — دېدى ھېسام يەنە سۆز باشلاپ، — خۇدانىڭ قۇدرىتى بىلەن تۆت رومكىدىن ئارتۇق ھاراق ئىچمەيدۇ!

— راست، ئىچمەيمەن!

— تۆت رومكا ئىچىپلا، چىقىپ ئۇخلايدۇ.

— راست، ئۇخلايمەن، — ھاسان نوچى ئورنىدىن قوزغىلى-

دى.

سۇلتان دوختۇر پىچىرلىدى:

— دەرەخنىڭ ئۇستىدە ئۇخلايدۇ.

— تېخى دەرەخنىڭ ئۇستىگە چىقىۋېلىپ، خورەك تارتىپ ئۇخلايدۇ، — ھېسام تەكرارلىدى.

— راست، ئاخشىمى دەرەخنىڭ ئۇستى سالقىن، شۇ يەردە ئۇخلايمەن، - ھاسان نوچى تاپسىغا چۈشۈپ، ئىككى قولىنى تازىمۇ قىزىق قىلىپ خۇددى ئايالالاردەك، مەيدىسىگە قويدى - دە، سورۇندىكىلەرگە تەزىم قىلدى، — ئەمىسە ئونتۇز ئوغۇل، ماڭا رۇخسەت قىلىسىلەر، سىلەر بىلەن بىللە ئولتۇرسامۇ بولاتتى، بىراق ئەتە مۇھىم ئىشلىرىم بار، چىقىپ ئۇخلاي!

— نېمە ئىشلىرىڭ بار ھاسانكا، - ھېسام جىددىي قىياپەتتە سورىدى. سۇلتان دوختۇر نارازى بولۇپ ھېسامغا كۆز يۇمۇشلىدى. بۇ ئۇنىڭ «گەپنى ئاۋۇتماڭ، بىكار يالتىيىۋالمىغاي» دېگىنى ئىدى.

ھاسان نوچى ھېسامنىڭ سوئالىغا ئەستايىدىل جاۋاب بەردى:

— ساڭىغۇ دەپ بەرسەم بولاتتى ھېسام پوچى، بىراق ماۋۇلارغا دېيىشكە بولمايدۇ. ئەتە... ياق، ئەتە ئەمەس، ئەتە مۇھىم ئىشلىرىم بار، ئۆگۈنلۈككە مەشغۇلاتىم بار، ئۆزۈڭگىلا دەپ بېرىمەن.

ھېسام ئارتۇقچە ئوندىمىدى. ھاسان نوچى ئولتۇرۇش ئەھلىگە ھۆرمەت بىلەن پۈتىنى يەرگە ئۇرۇپ تەتۇر چاس بەردى - دە، چىقىپ كەتتى.

ھەممەيلەن ئۇھ دېيىشتى، بولۇپمۇ سۇلتان دوختۇر خۇشال ئىدى.

— ياشاللا ھېساممدىن، ئالامەت جايلىدىڭىزەي بىزنىڭ قېيناكىنى، جاھانگىر كەنسىزەي!

— ئاڭۇاشقا ھېسام - دە بۇ، - نىزام ساقىي ھېسامغا ھاراق تۇتقاچ ماختاپ قويدى. پاراڭ بىر پەس ھاسان نوچى توغرىسىدا بولدى.

— ياق، بۇ ھاسىنىكامۇ بىر دۇنياكەن، — دېدى ھېسام ئويلىنىپ، — بۇنىڭ قىزىق گەپلىرى خېلى بارەكەن قىلىدۇ. ئاستا ـ ئاستا قازساق بولغۇدەك!

دەرۋەقە ھېسام كېيىن ھاسان نوچى بىلەن خېلى نۇرغۇن رابىتە قىلدى. ھاسانىنى غىدىقلاپ، ھاي باركاللىلىشىپ نۇرغۇن قىزىق پاراڭلارنى چىقاردى. گەمىدە، تۇرپانيۇزىدە يۇرگەن چاغ-لىرىدا ئۇ پات ـ پاتلا ئىش ـ كۇش بىلەن، تولىراقى مېھماندار-چىلىق ۋەجى بىلەن جىلىيۇزىگە كېلىپ قالاتتى ۋە ھاسان نوچى بىلەن ھەر قەيەردە، ھەر قىسما ھالەتتە دىدارلىشىپ قالاتتى... ياق، سەھىپە مۇناسىۋىتى بىلەن بۇ پاراڭلارنى كېيىنكى بابتا داۋاملاشتۇرايلى.

37. يەنە شۇ ماۋزۇدا...

ئۆزىنى - ئۆزى «ھاسان نوچى» دەپ ئاتىۋالغان بۇ شەخس ئەملىيەتتە چۈمۈلىگە ئازار بەرمەيدىغان، نېرۋىسى سەل جايىدا ئەمەس كىشى ئىدى. ھېسام ئۇنىڭغا تولىمۇ قىزىقىپ قالدى ۋە نۆۋەتتىدە ھاسانمۇ ھېسامنى كۆرگەن يېرىدە ئۇنىڭ بىلەن بىرىلىپ پاراڭ سېلىشىدىغان بولدى.

ھېلىقى ئولتۇرۇشتىن كېيىن ھېسام ئەلۋەتتە ئەتىسى ياكى ئۆگۈنى ھاسان نوچىنى ئىزدەپ كېلەلمىدى. بىراق، ئۇنىڭ قىزىق، ساددا گەپلىرى پات - پاتلا يادىغا كېلىپ، ئۆزىچە كۈلۈپ قويياتتى. «ھېسام تارقىلىپ» گەمە يېزىسىغا بېرىپ ماكانلاشقانغا توپتوغرا بىر ئاي بولغاندا ئوسمان ۋەسۋۇللا تۇەنجاڭ ئادەم ئەۋەتىپ ھېسامنى نەۋرىسىنىڭ خەتنە تويىغا چاقىردى. ھېسام ھاسان نوچىنى شۇ يەردە ئۇچراتتى.

قازان بېشىدا زوڭزىيىپ ئولتۇرۇپلا سەۋزىلىك پولونى ئىشتىما بىلەن سوقۇۋاتقان ھاسان نوچى توپ ئارىسىدا ئۇزاپ چىقىۋاتقان ھېسامنى كۆرۈپلا، ئالمان - تالمان ئورنىدىن تۇرۇپ ئاغزىدىكى لىق لوقمىنى تەستە يۇتۇۋەتتى - دە:

— ھەي ھېسام پوچى، ئالتىنچى ئاينىڭ پاقىسىدەك يوقاپلا كەتتىڭغۇ، ناي - ناي قويمىدىڭما، — دەپ ئاۋازىنى قويۇۋەتتى.

ھېسام ھاسانىڭ گېپىدىن، توغرىسى ئۇنىڭ گەپ قىلغان چاغدىكى قىزىق قول ھەرىكىتىدىن كۈلگىنىچە قازان بېشىغا يېقىنلاپ كەلدى. ئاڭغىچە ئۆپچۆرىگە بىر مۇنچە ئادەم ئولاشتى.

ھاسان نوچى ھېسامنىڭ سوئالىغا قايتۇرىدىغان جاۋابىنىمۇ كۈتمەستىن يەنە ئۆزى گەپكە ئېغىز ئاچتى.

— ھە گەمىلەر تېچلىقما! ۋاھ، بۈدۈنە ئالامەت جىق جۇمۇ ئۇ يەردە، كەكلىكلەر تېخى. كەكلىك ئاتمىغانسەن - ھە؟

هېسامغا «مەن هازىر پالانى يەردە» دەپ ئىزاهات بېرىشنىڭ هاجىتىمۇ قالمىغانىدى. ئۇزۇن قۇلاق هاسان نوچى ئۇنىڭ «ناي ـ نايخانا» دىن ئايرىلىپ نەگە بېرىۋالغىنى، نېمە ئىشلارنى قىلىپ يۈرگەنلىكىدىن تامامەن خەۋەردار ئىدى. شۇڭا، شۇ تاپتا هېسام گەپنى كەكلىككىلا بۇراپ، هاسان نوچىنىڭ ئۆزىنى سۆزلەتمەكچى بولدى.

— ئاڭلىسام سېنى كەكلىك ئوۋلاشقا بەك ئۇستا دەيدا هاسىنكا؟

— ما گېپىڭنى قىلمامسەن، — هاسان نوچى ئەتراپتا ئۆزىگە شۇنچە جىق ئادەمنىڭ تىكىلىپ تۇرغانلىقىنى كۆرۈپ، جانلىنىپ، بارماقلىرىدىكى گۈرۈچ يۇقىلىق ماينى بىر ـ بىر يالىۋەتتى ـ دە، گەپنى باشلىدى.

— ۋاھ، ئۇنى بىر دېمە، بىر قېتىم ئاشۇ سەن تۇرۇۋاتقان گەمىگە بىر ئاغىنەم بىلەن كەكلىك ئانقىلى باردىم. ماناپولكا دېگەنمۇ مىلتىقمۇ، ئۇنى ماۋۇ خېلىپوللامەك (هاسان قازان بېشىدىكى ئالدىغا يوللۇق پەشتامبال تارتىۋالغان ئاشپەزنى كۆرسەتتى) پىس ـ پاسلار تۇتمىسا... ئاكاڭ قارىغاينىڭ قولىدا بەردەڭكە، قارىسام... ياق، ياتسام بىر توپ كەكلىك قومۇشلۇق تەرەپتىن تويدىن يانغان خوتۇنلارىدەك سۆزۈلۈشۈپ، ئىرغاڭلاپ مېڭىپ چىقىپ كەلدى دېگىنە، يېنىمدىكى شېرىكىمگە قارىسام كۆزلىرى ئويناپ، مىتىقلاپ كېتىپ بارىدۇ، «جىم يات» دېگەندەك شەرەتنى قىلدىم ـ دە، قارىلاپ تۇرۇپ مىلتىقنى گۈملا قويۇۋېدىم، پوكلا چۈشتى بىر كەكلىك. گۈم ـ گۈملا قويۇۋېدىم، يەنە ئىككىسى پوك ـ پوكلا چۈشتى. يەنە گۈم ـ گۈم ـ گۈملا قويۇۋېدىم، پوك ـ پوك ـ پوكلا چۈشۈۋاتامدۇ كەكلىك دېگەن...

ئەتراپتا خىر ـ خىر كۈلكىلەر ئاڭلاندى. هاسان نوچى قىزىپ كېتىپ، بۇ كۈلكىلەرنى ئاڭلىمايۋاتاتتى، توغرىسى سەزمەس ئىدى. خېلىپوللام پولوپەز هېسامغا كۆزىنى قىسىپ قويۇپ، سۆز قىستۇردى.

— هوي هاسان، سەن ئېتىۋەردىڭ مىلتىقىڭنى، ئۇ كەكـ
لىكلەر قاچماي تۇرۇپ بەردىما؟
هاسان نوچى مەڭدەپ تۇرۇپ قالدى.
هېسام ئۇنىڭغا بولۇشقاندەك ئەلپازدا ۋە ئاۋازدا سۆزلىدى:
— قانىتى بوغۇقلۇقتۇ بەلكىم!
— هە، ... باغلاقلىق، باغلاقلىق، — هاسان نوچى خۇشلۇـ
قىدا ۋارقىراپ كەتتى. ئەتراپتا پاراققىدە كۆلكىلەر كۆتۈرۈلدى.
— هە، سۆزلەۋەر هاسانكا، — دېدى هېسام ئىلھامكار
ئاھاڭدا، ـ بۇ خەق سەن بىلەن بىزدەك، ئوۋنى چۈشەنمەيدۇ
دېگىنە!
— هاسانكا، هېلىقى، مەمەيۈزدە مىنبىك[1] بولغان ۋاقتىڭدا
قارىغا ئاتقىنىڭنى دەپ بېرە هېسامكامغا، — توپ ئىچىدىن بىر
ياش بالا ۋارقىرىدى. هاسان نوچى پەخىرلىنىپ بىر ئاۋاز چىققان
تەرەپكە، بىر هېسامغا قاراپ قويدى.
— شۇ، پەيجاڭ يات دېدى ياتتۇق، ئات دېدى ئاتتۇق، قارا
هېسام. شۇنداق قارىسام، هېچكىم نىشانغا تەگكۈزەلمىدى، توخـ
تاپتۇ دەپلا گۇممىدە ئېتىۋەتتىم، تۇنجى پاي ئوقۇم نەق...
يەتتىگىلا تەگدى. يەنە بىرنى ئېتىۋېدىم، ئابايقىنىڭ يېنىغىراق
تەگدى. ئۇچىنچى پاي ئوقنى راسا قارىلاپ تۇرۇپ بىر ئاتقانتىم
...
هاسان نوچى سەل جىم بوپقالدى.
— هە، ئۇچۇ، قانداق بولدى؟ — سورىدى هېسام.
هاسان ئۆپچۆرىسىدە، هەرخىل قىياپەتلەردە ئۆزىگە قاراپ
تۇرۇشقانلارغا غىلام ـ غىلام قارىدى ـ دە، پەس ئاۋازدا:
— ئايلىنىپ بېرىپ، ئۇمۇ تەگدى. ـ دېدى.
— يەنە بىرىنى، يەنە بىرىنى هاسانكا، — بايىقى يىگىت
يەنە دالالەت قىلدى، — هېلىقى بەش پاي ئوقنىڭ گېپىنى قىلە!
هاسان نوچى هېسامغا «قانداق، بىگىسىم تولىمىكەن؟» دېـ

---

① مىنبىك ـ خەلق ئەسكىرى.

گەندەك نەزەردە بىر قاربدى ـ دە، كېيىن ئاۋاز چىققان تەرەپكە بويۇندىدى.

— گەپ قىلىۋاتقان قايسىك؟ ھە، سەدىرما؟ ئۆزۈڭلا دەپ بېرە، بىلگەندىن كېيىن شۇ گەپنى ماۋۇ ھېسام پوچىغا. بىكار يەنە، مېنى ئىچىدىن چىقىرىۋالدى دەپ يۈرمىسۇن بۇ!

كىشىلەر ئارىسىدىن قىزىقچى چىراي، ئاۋازە كىيىنگەن بىر پاكار يىگىت ئالدىغىراق چىقتى.

— ئەمىسە مەن دەپ بېرەي ھە! يەنە شۇ مەمەيۈزدە بۇ ھاسانكاملارغا بەش پايدىن ئوقنى قارىغا ئاتىسىلەر دەپتۇ بىر قېتىم. ئېتىش تۈگىگەندە باشلىقلار تەكشۈرسە، ھاسانكام قارىغا ئانقان تاختايدا بىرلا ئوقنىڭ ئىزى تۇرغۇدەك. ناھىيىدىن كەلگەن باشلىق ھاسانكامنى چاقىرىپ، سوراپتۇ:

— يەنە تۆت پاي ئوق قېنى، نەگە كەتتى يولداش؟

— نەگە كېتەتتى، — دەپتۇ ھاسانكام كۆزىنى مىت قىلماي تۇرۇپ، — ئۇ تۆت پاي ئوقمۇ مۇشۇ تۆشۈكتىن چىقىپ كەتتى ـ دە!

توي بولۇۋاتقان ھويلىنى تويغا لايىق كۈلكە، چاقچاقلار قاپلىدى. ئۇنىڭغۇچە مېھمانلارنى بىرەر قۇر ئۇزىتىپ ئۇھ دېگەن سابىق ئۆمەك باشلىقى ئوسمان ۋەسىدۇللا سورۇنغا قېتىلىپ، ھاسان نوچىنىڭ يەنە بىر قىزىق ئىشىنى سۆزلەپ بەردى.

— ماڭا قارا ھېسام، بۇ ھاسانىنىڭ يازسا كومىدىيە بولغۇدەك ئىشلىرى، قىزىق پاراڭلىرى تولا. مەن بىرنى دەپ بېرەي ھە! بۇ ھاسان بۆدۈنە، كەكلىك سارىڭى بۇ. ئولتۇرسا، قوپسا شۇ بۆدۈنە، كەكلىك ئۇۋلىغانىنڭلا گېپىنى قىلىدۇ. بىر قېتىم ماڭا دەيدۇ، مۇشۇ شىمالىي قارىمدا[1] بۆدۈنە ئوۋلىدىم دەيدۇ، سەنجۇ سەنمىش. ھەلا دەڭلار. شۇنىڭ بىلەن نەدە بۆدىنىجان بارىكىن دەپ ئەتراپىنى بايقاپ كېتىپ بارسا ئېتىزلىقنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى بىر تۆپ دەرەخنىڭ شاخلىرىدا پومزەكتەك ـ پومزەكتەك بىر

① شىمالىي قارىم ـ يەر ئىسمى.

نېمىلەر قارىغا چۈلغىنىپ، ئېسىلىپ تۇرغۇدەكمىش. ھاسانزە «بۇلار نېمە بولغىيدى، يازدا ئۈزۈلمەي توڭلاپ قالغان ئالمىلارمۇ يە؟» دېگەننى ئويلاپ، بىر بېسىپ، ئىككى بېسىپ قېلىن قارنى كەچكىنىچە، ئېتىزلىقنىڭ ئوتتۇرىسىغا، ئالما دەرىخىنىڭ تۈۋىگە كەپتۇ. پۇتۇڭدا نېمىدا ھاسان، پېيىمۇ يە چۇسۇنكىمۇ؟

— چۇسۇنكا[1]، — دەپ پەخىرلەنگەندەك جاۋاب بەردى ھاسان نوچى ۋە «قانداق» دېگەندەك ھېسامغا قاراپ قويدى.

— ھە، شۇ چۇسۇنكىسى بىلەن ھېلىقى دەرەخنىڭ غولىغا كەلتۈرۈپ كېلىپ بىرنى تېپىپتىكەن بىزنىڭ بۇ ھاسان ئوڭچى، تۈيۇقسىزلا ئالما دەرىخىدىن بىرەر يۈز بۆدۈنە پۈرۈلداپ ئوچۇپ، يىراق بارماي، قارىغا پوك، پوك قىلىپ چۈشۈپتۇ. بايا ئالما شاخلىرىدىكىسى سىرازىم بۆدۈنىكەن ئەمەسمۇ. شۇنداقمۇ ھاسان؟

— شۇنداق! — ھاياجاندىن ھاسان نوچىنىڭ ئاۋازى چىرقىرغاندەك چىقىپ كەتتى، — يېرىم مىشكاپ بۆدۈنە تېرىۋالدىم، يە — يە...

ھېسام باشقىلارنىڭ چاقچىقىدىن، قىزىق ئىشلىرىدىن قانغۇچە كۈلدى. شۇ كەچتە ئوسمان ۋەسىدۇللا كىچىكرەك ئولتۇرۇشمۇ ئورۇنلاشتۇرغان بولۇپ، ھېسامنى ئالايىتەن ئادەم ئەۋەتىپ چاقىرىشىمۇ شۇ ۋەجىدىن ئىدى. ھېسام بولسا ساھىبخانىنىڭ ماقۇللۇقى بىلەن كەچلىك ئولتۇرۇشقا ھاسان نوچىنى تۇتۇۋالدى. بۇ ئادەم ئۇنىڭدا ئاجايىپ زور قىزىقىش قوزغىغانىدى.

كەچلىك ئولتۇرۇشتا ھېسامنىڭ ئەسلى ھاسان نوچىنى گەپكە سېلىش بولدى. دېمىسىمۇ ھاسان ھېسام قىرچە دېسە قىرچە، يانچە دېسە يانچە يوناققا كېلىپ تۇراتتى.

بىر چاغدا، گەپ ئايروپىلانغا كېلىپ توغرىلاندى.

— ھاسانكا، مۇشۇ ئايروپىلان دەيمەن، غۇلجىغىچە كەلدى،

---

① چۇسۇنكا — كالاچلىق پىيما.

نېمىشقا جىلىيۇزى، سامىيۇزى[1]تەرەپلەرگە كەلمەيدۇي؟ - دەپ سورىدى ھېسام ئەتەي.

ھاسان نوچى دەرمەھەل جاۋاب قايتۇردى:

— قىزىقكەنسەن ھېسام، قاش دەرياسىدا كۆۋرۈك بولمىسا، كەلگەن بىلەنمۇ قانداق ئۆتىدۇ؟

سورۇن ئەھلى راھەتلىنىپ، ئۇزاقتىن - ئۇزاق كۈلۈشتى. ھېسام بولسا يەنە «ئادەم چېلىش» تىن قالمايۋاتاتتى.

— ھاسانكا، ئۆتكەندە ئۇرۇمچىگە ئايروپىلاندا بارغىنىڭ توغرۇلۇق تەپسىلىيرەك سۆزلەپ بەرمىدىڭا؟

— راست، راست، بىزمۇ ئاڭلىمىغان، — سورۇندىكى دەيدەيچىلەر ھېسامغا قول - قانات بولۇشتى. قېينىنىسى سۇلتان دوختۇر يوق، ئارامخۇدا تۆت - بەش رومكا ئىچىۋېلىپ شۇ تاپتا تەييارلا بولۇپ قالغان ھاسان نوچى تەخىر قىلمايلا سۆز باشلىدى:

— ۋاھ، قويۇڭلار جۇمۇ، ئايروپىلان دېگەنمۇ بولمايدىغان نېمىكەن، كۆڭۈلنى تولا غىلىغىتىپ... ئۇرۇمچىگە بېرىۋالغۇچە كۆزۈم تۆت بوپكەتتى زادى، يە ياندۇرغىلى بولمىغان.

— نېمە دەيسەنوي ھاسانكا، — دېدى ھېسام، - ئايروپىلان دېگەندە ئىستاكاندىكى چاي چايقالماي تۇرىدىغان تۇرسا؟

— ۋايتاڭەي، — دېدى ھاسان نوچى ئېرەنسىز، — يە بىزىنىڭ غۇلجىغا ئايروپىلانىڭ ناچىرى كەلدىمىكىنتاڭ!

— بۇ گېپىڭ بولمىدى، — دېدى پىرىنسىپچان ئوسمان ۋەسىدۇللا تەھدىت ئاھاڭدا، — ھۆكۈمەت ھەرگىز ھاۋا يولىغا ناچار قاتناش قورالى سالمايدۇ، ئادەم ئامىلى بىرىنچى تۇرسا، ھە!

بىچارە ھاسان نوچى قورقىنىدىن مەستلىكى شۇ ھامان تارقاپ، تىلى كالۋالىشىپ كەتتى.

— يا... يا ئەمدى دەيمىنا، غۇلجىنىڭ يولى يامان كاتاڭكەن-چۇ، شۇنىڭ بىلەن ئېلىشمامدۇ بۇ ئىتنىڭ كۆڭلى...

---

① غۇلجا ناھىيىسىگە تەۋە يېزا، بازارلار.

سورۇندىكىلەر تېلىقىپ - تېلىقىپ كۈلۈشتى. قاپىقىنى تۇرۇپ ئولتۇرغان ئوسمان ۋەسسۇللامۇ چىدىيالماي «باق» دەپ كۈلۈۋەتتى. ھېسام گەپنى ئىتتىك بۆلەك ياققا بۇرىدى.

— ئوسمان تۇنجاق، كۈلۈشىڭىزگە قارىغاندا چۆلدە تولا يۇرگەندەك قىلىسىز جۇمۇق؟

شۇ چاغدا، ھېچكىم ئويلىمىغان بىر چاقچاق، ھېچ كىشى پەرەز قىلمىغان بىر ئادەمنىڭ ئېغىزىدىن چىقتى. ئوسمان ۋەسسۇللا ھېسامنىڭ چاقچىقىغا نېمە دەپتۇر جاۋاب ياندۇراي دەپ تۇراتتى، توساتتىن ھاسان نوچى تەمكىن ئاھاڭدا سۆزلەپ قالدى:

— شۇڭلاشقا، كۆرگەنلا ئادەمگە شالنى چېچىپ تۇرىدىغان ئاداشتە بۇ!

كۈلكە كۆتۈرۈلدى، لېكىن ئۇزاققا بارمىدى. كۆپچىلىك بۇ گەپكە كۈلۈش تازا توغرا كەلمەيدىغانلىقىنى ئۆز كۆڭۈللىرىدە ھېس قىلىپ ئۈلگۈرگەنىدى. ئوسمان ۋەسسۇللا ئۇ - بۇ گەپلەرنى قىلىپ، يېڭىدىن كۈلكە قوزغاشقا ئۇرۇنۇپ باقتى، بىراق ئوڭۇشلۇق بولمىدى.

ھېسام يېنىدا پەرۋاسىز، سەبىيلەرچە بىر نەرسە بىلەن سوراشلىرىغا تىكىلىپ ئولتۇرغان ھاسان نوچىغا ئەمدى باشقىچە ھېسسىيات بىلەن قارىدى. كۆڭلىدىن «يەر تەكشى ئەمەس، ئادەملەرمۇ تەكشى ئەمەس» دېگەن خىيال يالت ئېتىپ ئۆتتى.

38. باللىققا قايتىش

مىلادىيە 1966 - يىل، يىل ئاخىرى، غۇلجا.

تۇرمۇش غەلۋىرىدە يەتكۈچە تاسقالغان ھېسام «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» نىڭ قاينىۋاتقان مەزگىلىدە غۇلجا شەھىرىگە، يەنە كېلىپ ئۆزى تۇغۇلۇپ ئۆسكەن، قەدرى كېيىن ئۆتۈلمىدىغان غەنىيمەت، قايتىماس باللىق دەۋرى ئۆتكەن ئوردا مەھەللىسىگە قايتىپ كەلدى. ئۇ تارچۇق كوچىدىكى ھويلىسى، ئاتا - ئانىسى ئەركىلەتكەن، ئىنى - سىڭىللىرى بىلەن قېي - چۇۋاشقان ئۆيىنى تالاي قېتىم چۈشىدە كۆرگەنىدى.

ئەسەبىي ھەرىكەت ئوردا مەھەللىلىكلەرنىمۇ ئۆزگەرتىۋەتكەنىدى. ئادەملەر بىر - بىرىگە ئىشەنمەسلىك نەزىرى بىلەن قارىشاتتى، قاپىقى سېلىق يۇرۇشەتتى. چاقچاق - كۈلكە تۇرماق، گەپ - سۆزلەرمۇ قىسىر سىيرىنىڭ سۆتىمەك تارتىلىپ كەتكەنىدى. ئاساسىي قاتلام كومىتېتىغا كەلگەن كادىرلار گەمە يېزىسىغا كەلگەن كادىرلاردىن قېلىشمايتتى. خېلى جىق ئادەم ئۆزۈن قەغەز قالپاق كىيىپ سازايى قىلىنىپ بولغانىدى. ئوردا مەھەللىسىدىكى بۇنداق «ئەيىبكار»لار تولىراق سېتىقچىلار، ھۈنەر-ۋەنلەر، شۇ چاغدىكى ھۆكۈمەتنىڭ تىلى بىلەن ئېيتقاندا «ھاياز-كەشلەر»، «كاپىتالىزم يولىغا ماڭغان ئۇنسۇر»لار ئىدى. كەشلەرنىڭ يۈرىكى مۇجۇلۇپ كەتكەنىدى.

«تۆت كونىنى يوقىتىش» شامىلى ئەڭ ئاۋۋال بەيتۇللا مەسچىتىنىڭ ۋە ئۇنىڭ يېنىدىكى بىر چاغلاردا ھېسام دىكىلداپ تالاي - تالاي قېتىم چىققان ناغرىخانىنىڭ ئىسكەتىنى قويمىغانىدى. بۇ ئىككى نەرسە شەھەر ئىچى مەھەللىسىنىڭ كۆركى، غۇلجا شەھىرىنىڭ پەخرى ئىدى. ئۇلارنى ئەسەبىيلەشكەن ئىسيانچىلار چاققان، بۇزۇۋەتكەن.

ھېسام بىر چاغلاردا چاقچاق، ناخشا قاياناپ تۇرغان موزدۇر-لار دۇكىنى، ھازىرقى ھۇۋۇلىلاپ تۇرغان ۋەيرانە ئۆيلەر ئالدىدا ئۇزاق مۇڭلىنىپ، داق يەردىلا ئولتۇردى. ئۇنىڭ ياش غىلغىپ تۇرغان كۆزلىرى بەيتۇللا مەسچىتىگە، ۋەيرانە مەسچىت پەشتىقى ۋە يېرىمى بۇزۇلغان ناغرىخانىغا تىكىلگەنىدى. شۇ ئولتۇرغىنىچە ئۇ قانچىلىك ۋاقىت ئۆتكىنىنى بىلمەي قالدى. ئۆتكەن - كەچ-كەنلەر ئۇنىڭغا پاراڭ قىلاتتى، نېمىلەرنىدۇر قىزغىن، ھەيران-لىق ئىلكىدە (بەلكىم قاچان قايتىپ كەلگىنىنى، يەنە كېتىدىغان - كەتمەيدىغانلىقىنى) سورىشاتتى. لېكىن ھېسام شۇ تاپتا خەق-ىنىڭ ئۆزىدىن نېمە گەپ سورىغىنىنى، ئۆزىنىڭ نېمىدەپ جاۋاب بەرگىنىنى ئاڭقىرالماس ئىدى. خىيال ئىلكىدە ئالدىغا كىملەر كېلىپ، كىملەر كەتكىنىنىمۇ بايقىيالمايتتى. شۇ تاپتا ھېسام-نىڭ كاللىسىدىن دەريا - دەريا خىياللار كەچتى. ئۇنىڭ كۆز ئالدىدىن بالىلىق چاغلىرى ئۆتكەنىدى. «زىما...تاڭگا...!» دېگەن چىرقىراق بىر ساداً قۇلاق تۈۋىدە ۋاڭقىدە قىلىپ قالدى. بالا ھېسام پانقاقلىق يولىنىڭ چېتى بىلەن ئاۋايلاپ مېڭىپ، ناغرا-خانىنى يانداپ نۇرغۇن قېتىم بۇ ھەيۋەتلىك مۇنارغا زوق بىلەن تىكىلگەنىدى. ھېسامنىڭ قۇلىقىغا يەنە ناغرا چوكىلىرىنىڭ تۆگە تېرىسى يۇزلۇكىگە تاراڭلاپ تەگكەندىكى ئەكس ساداسى ئاڭلانغان-دەك بولدى. ئادەملەر ھېيىت خۇشلۇقىغا چۆمگەن ئاشۇ بايرام، مەرىكە كۈنلىرىدە ھېسام ئۇستازىنىڭ مەدىتى ئارقىسىدا ھاياجان، پەخىرلىنىش ئىلكىدە پۈخادىن چىققۇچە ناغرا چالغان ۋە كېچىچە ئۇخلىمىغانىدى.

مەدرىسە ئالدىدىكى قۇربان تېرىچى ئاچقان، ھېسام كۆپرەك سودا قىلىدىغان قوراي دۇكىنى (گەرچە ھەر خىل مىلىچ مالىلار سېلىنغان بولسىمۇ خەقلەر بۇ دۇكاننى «قۇربان تېرىچىنىڭ قو-راي دۇكىنى» دەپ پاراڭ قىلاتتى، ھەتتا ھېساممۇ ھەر ئەتىگەنلە-كى ئۆيدىن چىققاندا «ئاپا، قوراي دۇكانغا ماڭدىم» دەپ قويۇشنى ئۇنتۇمايتتى) ئەمدى ئىزسىز يىتكەن، ئەمما ھېسامنىڭ يىللار شامالىلىرىدا قاتقان قەلبىدە ئۇنىڭ خاتىرىلىرى تېخى تۇنۇگۈنكى

ئىشلارەكلا ساقلانغانىدى. ئۇ دۆكان ئالدىدا ئولتۇرۇپ، مەسچىتكە ماڭغان - يانغان چوڭلارغا قولىنى مەيدىسىگە ئېلىپ نۇرغۇن سالام قىلغانىدى. خۇش پېئىل، پەرىشتە چىراي ئابدۇل-مۇتائالى خەلىپىتىمىنىڭ نەيدەك ئىنچىكە ئاۋازدا ئۆزىگە قىلغان گەپلىرىنى مەشەدە ئاڭلىغانىدى. بىر قېتىم ئەتىگەندە ئۇ دۆكان ئىشىكىنى ئېچىپلا، ئادىتى بويىچە تۇنۇلغا سۇپۇرگىنى ئاچقىچ دۆكان ئەتراپىنى خېلى يەرلەرگىچە سۇپۇردى، دەل شۇ ئەسنادا ئۆيى تەرەپتىن تەۋازز ۇلۇق مېڭىپ كېلىۋاتقان خەلىپىتىم مېھرىبانلىق بىلەن كۈلۈمسىرەپ ھېسامنى ماختىدى:

— بارىكاللا ئوغلۇم، ئاتا بالىسى، ساۋاب ئىش قىلىۋاتىسەن، يەرنىڭ يۈزىنى ئېچىشمۇ بىر ئىبادەتتۇر.

ۋەيرانە بەيتۇللا پەشتىقى ئالدىدا تۇرۇپ ھېسام شۇ يېقىملىق، بىلىملىك زاتنى ئەسلىدى. ئۆزىنى شۇ دەقىقىدە خۇددى بالىدەك، بالا پېتى سېزەر ئىدى.

ئوردا مەھەللىلىكلەر ھېسامنىڭ ئۆز قەدىم مەھەللىسىگە قايتىپ كەلگىنىنى خۇشاللىق بىلەن قارشى ئالدى. ھەر خىل ئىپادە، سۆز، ھەرىكەتلەر بىلەن كۆڭۈللىرىنى بىلدۈردى. بىرلىرى ئۇنى ئەتىگەنلىك چايغا، بىرلىرى چۈشلۈك تاماققا، يەنە بىرلىرى بولسا كەچلىك غىزا ۋە قونالغۇغا چاقىرىشاتتى. تاۋام ئۈستىدە قولۇم - قوشنىلار ئاھ، ئۇھ چېكىشىپ رەھىمەتلىك قۇربان قىزىقچىنى، مۇمىن ھەسەلخاننى تىلغا ئالاتتى. ئىشلىرىنى، گەپ - سۆزلىرىنى ئەسلىشەتتى. كۆزىيېشى قىلىشاتتى. بۇنداق چاغلاردا ھېسامنىڭ قەلبى پۇچىلىپ، بۇرنىغا ھەردەم قىممەتلىك ئاتىسى، قەدىرلىك ئانىسى پۇرايتتى. ئۇنىڭ ھويلىسى ئاللىقاچان باشقىلارنىڭ قولىغا ئۆتۈپ كەتكەن، ئەرزانلا قولدىن چىقىپ كەتكەنىدى. ئىنى - سىڭىللىرى تۇرمۇشنىڭ جاپالىق يوللىرىدا ھەر بىرى ئۆز ئالدىغا قاڭقىرىپ، ھەر قەيەرلەرگە بېرىپ توختىغانىدى. بىرلىرى تۇرمۇش قۇرۇپ، شۇ سەۋەب بىلەن چەت ئەلگە چىقىپ كەتكەن. يەنە بىرلىرى ئوقۇشقا بېرىپ، خىزمەت تەقسىماتى بىلەن باشقا يۇرتلاردا قېپقالغان، گاھىسى

شەھەرنىڭ باشقا مەھەللىلىرىدە ماكانلاشقان، بىر - ئىككىسى ئالدىنقى بابلاردا ئېيتىپ ئۆتكىنىمىزدەك غۇلجا ناھىيىسىنىڭ گەمە يېزىسىدا يىلتىز تارتقانىدى. ئەيتاۋۇر ھەر بىرى تەقدىرنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشى بىلەن رىسقى چۈشكەن يەرلەردە جېنىنى جان ئېتىپ كېتىۋاتاتتى. ھېسام ئاللىقاچان باشقىلارنىڭ ئىلكىگە ئۆتۈپ كەتكەن، بالىلىقى، ئەزىز ئادەملىرىنىڭ مەۋھۇم خاتىرىلىرى يالدامۇ بولۇپ قېلىپ قالغان شۇ سۆيۈملۈك قورۇسىنىڭ بوسۇغىسىدا كۆڭلى ئىلى دەرياسىدەك دولقۇنلىغىنىچە مۇڭلۇق خىياللارغا ئەسىر بولدى. ئۇ كۆزلىرىنى يۇمۇۋېدى، دەرۋازىدىن ئاتىسىنىڭ سالماقلىق قەدەم تىۋىشى يېقىنلاپ كەلگەندەك سېزىلدى. قۇلىقىغا خويمۇ ياۋاش، ئاجايىپ مېھرىبان، ئاللاتائالانىڭ ئەڭ مۆمىن بەندىلىرىدىن بىرى ھەسەلخانىنىڭ مەيىن ئاۋازى ئاڭلانغاندەك بولدى.

ھېسام قايتىپ كېلىپ نەچچە كۈنلەرگىچە شەھەر ئىچى مەھەللىسىنىڭ ھەممە كوچىلىرىنى تەكشى ئايلىنىپ چىقتى، ئوردا مەھەللىسىنىڭ بىر چاغلاردا خۇددى ئۆزىدەك شوخ، غەمسىز ئاغىنىلىرى بىلەن ۋاراڭ - چۇرۇڭ كۆتۈرۈشۈپ، قىيا - چىيا قىلىشىپ ھەر خىل ئويۇنلارنى ئوينىغان تار كوچىلىرىدا سائەتلەپ، كۈنلەپ خىيالغا پاتتى. ھازىر ئۇ ئاغىنىلىرىنىڭ كۆپىنى مۇشۇ يەردە، تۇرمۇشنىڭ غېمىنى يەلكىلىرىگە ئېلىشىپ، بالا - ۋاقىلىق بولۇپ، ھەر خىل كەسىپ، ھۈنەرلەردە جان بېقىپ، تۇرمۇش ھارۋىسىنى تىرەجەپ سۆرەشمەكتە. لېكىن ھېسامنىڭ تەسەۋۋۇرىدا ئۇ تار كوچىلاردىن يەنىلا غەمسىز بىر توپ ھېلىقى سەبىيلەر قۇۋالىشىپ چېقىپ كېلىشىۋاتقاندەك تۇيغۇ ئەكس ئەتتى، كۆزلىرىگە كۆرۈنگەندەك بولدى ھەتتا!

زامان قانچە ئەنسىز بولسىمۇ، غۇلجىلىقلارغا خاس بىر خىل كۆلكە چاقچاققا ھېرىسلىق ئوردا مەھەللىلىكلەرنىڭ ۋۇجۇدىدىنمۇ كۆتۈرۈلمىگەنىدى. ھېسامنىڭ بالا چاغلىرىدىكى ئاغىنىلىرى ئۇنىڭ ئارىلىرىغا يېنىپ كەلگىنىدىن تولىمۇ خۇشال بولۇشتى. تەڭقۇرلار بىر نەچچە قېتىم ئۆيلەرگە يىغىلىشىپ، تاپقانلىرىنى

ئوتتۇرىغا تۆكۈپ، دەسلەپتە ئېھتىيات بىلەن سۆزلىشىپ، بارغاد-چە ئىچىلىپ، دۇنيانى ئۇنتۇپ بالىلىق كۈنلىرىگە يېنىپ، قىزىق پاراڭ، ئەسلىمە، بىر - بىرىگە گەپتە قوناق بەرمەي ئەسلەشلەر ... بىلەن تۈنلەرنى يېرىم قىلدى، تاڭلارنى ئاتقۇزدى. ئەل - ئاغىنىلەر ھېسامنى تالىشىپ ئۆز ئۆيلىرىدە تۇرغۇزاتتى، مېھماد-دەك كۈتەتتى. ئۇنىڭ غېرىب كۆڭلىگە مەلھەم بولىدىغان ئىشلار-نىڭ ھەممىسىنى قىلىشاتتى. ھېسامنىڭ كۆڭلىدىكى يېرىملىق، غەمكىنلىكلەر، قايتىپ كېلىپ بىر ھەپتىدىن كېيىنلا كۆز تۇماد-لىرىدەك بارا - بارا تارقىلىپ كەتتى. «يۇرت ئېتىكى كەك» ، «ئاتاڭ ئۆلسە ئۆلسۇن، ئاتاڭنى كۆرگەنلەر ئۆلمىسۇن» دېگەن ماقاللارنىڭ ھەقىقەتلىكىنى، ئۇلۇغلۇقىنى ئۇ تەسىرلىنىپ تۇ-رۇپ چۈشەندى.

ھېسام شۇ تەرىقىدە توپتوغرا ئىككى يىلچە شەھەر ئىچى مەھەللىسىدىكى ئۇرۇق - تۇغقان، خولۇم - قوشنا، ئەل - ئاغىنە، بۇرادەرلىرىنىڭ ئۆيىدە يۆتكىلىپ تۇردى. ماكانسىز، تاماقسىز قالمىدى. ھەممە ئادەم ئۇنىڭغا ئامراق ئىدى. كىچىكلەر ئۇنى قىزىق ھەرىكەت، گەپلىرىنى ئارزۇلاپ ئىزدىسە، چوڭلار ئاتا - ئانىسىنى دەپ، ئەرۋاھ خاتىرىسىنى ئەزىزلەپ ئۆيلىرىگە تەكلىپ قىلاتتى. ئاغىنىلەر ئۇنىڭ ھالىدىن تېخىمۇ ئەتراپلىق خەۋەر ئالاتتى. ئۇنى يۆلەيتتى. ئامال بار قىسىنىپ قالمىسۇن دەپ ئويلىشاتتى. بىرلىرى تىجارەتتىن پايدا ئالغاندا يېنىڭغا سېـ-لىپ قوي دەپ بەش - تۆت تەڭگە ئۇزىتاتتى، يەنە بىرلىرى ھېسامغا لايىقراق، يەڭگىل ئىشلارنى ئىزدەپ - سوراپ تېپىپ بېرەتتى. ئىشقىلىپ، ھېسام بۇ ئاي، بۇ يىللاردا يۇرت، مەھەللە ئىللىقلىقىنى ئۆزى ئويلىغان، كۈتكەندىنمۇ ئارتۇق كۆردى.

1968 - يىلنىڭ كېيىنكى يېرىمىغا كەلگەندە شەھەر ئىچى مەھەللىسىنىڭ يىگىتلىرى مەسلىھەتلىشىپ، ئۆزلىرى قول سېـ-لىپ ئىشلەپ ھېسامغا خاتىرجەم، مۇقىم ماكان بىر قۇرۇپ بەردى. يەنى سەلىم جامال تۇنجى قېتىم ھېسام بىلەن كۆرۈشـ-كەن، تونۇشقان ھېلىقى «قىزىل بىنا»نى سىلىپ بەردى. گەرچە

بۇ ئاددىيغىنا بىر ئېغىز ئۆي بولسىمۇ، يېقىن - يورۇقلارنىڭ ئىللىق قەلبى ئىدى. ئۆي سالغان يەرنىمۇ شۇلار ھەل قىلدى. ھېسام بۇنى مەڭگۈ ئۇنتۇماس، ئەلۋەتتە.

دەرۋەقە، بىر قېتىملىق سۆھبەتتە، يەنە كېلىپ تېلېفوندا ھېسام سەلىم جامالغا شۇنداق دېگەنىدى:

— مەن شەھەر ئىچى مەھەللىسىدە تۇغۇلۇپ قالغىنىمنى ئۆزۈمنىڭ يەنە بىر بەختىم دەيمەن، ئۇكا!

شەھەر ئىچىلىك يارۇبۇرادەرلەر ھېسامنىڭ چاقچاقلىرىنى سېغىنغانىدى. گەرچە زامان شۇنچە قاتتىق بولسىمۇ، ئىچى سەقلىغان كىشىلەر ئىشىك - دېرىزىلەرنى ھەم ئېتىپ، ھېسامنىڭ تۇغمەس، ئۆزىگە خاس چاقچاقلىرىنى ھۇزۇرلىنىپ تىڭشاپ، قېنىپ كۈلۈشۈۋاتاتتى.

شۇنداق سورۇنلارنىڭ بىرىدە ھازىر بولغان، ئوقۇرمەنلىرى ئىزگە غايىۋانە تونۇشلۇق سايىرجان مۇئەللىم ئۆزىگە خاس يۇمۇرلۇق تىل ۋە كۈلكىسى بىلەن شۇنداق دېدى:

— ھېسامكا، جاھاننى بىر پىرقىراپ، ئەمەسلا بولۇپ كەپسەن جۇمۇ ئۆزۈك. ھىل - ھىل بولۇپ پىشىپ كېتىپسەن چاقچاققا. ئەمما مەھەللىدىكى ئاكتېپلارنىڭ يېنىدا گەپنى بايقاپ قىل جۇمۇ، شۆشىبەنگە[1]كىرىپ، مەززە قىلىپ ياتما يانا!

كېيىنكى بىر قېتىمدا سايىرجان ھېسامغا يەنە مۇنداق دېدى:

— ھېلىقى سەلىمجان دېگەن بالىنى بازاردا كۆرۈپ قالدىم. قايسى بىر ناھىيىگە زىيانلىق ياش ... ھىھىس... (سايىرجان ئادىتى بويىچە ئۆزىنىڭ قىزىق گېپىگە ئۆزى كۈلۈۋالدى. ئۇ «زىيالىي ياش» دېمەكچىدى) بولۇپ چىقىپ كېتىپتىكەن، ساقاڭ ئوخشاش سەھرادىن پېنسىيىگە چىقىپ يېنىپ كەپتۇ. سېنى سورىغانىدى، بار دېدىم. بىر كۈنى ئىزدەپ كېلىدىغۇ دەيمەن. ئەمما، ئۇ بالىنىڭ ئىرادىسى چىڭ ئىكەن جۇمۇ، سېنىڭ چاقچاق-

---

① ئۆگىنىش كۇرسى دېمەكچى.

لىرىكنى داۋاملىق توپلايمەن دەيدۇ. تېخى سېنىڭ نامىڭدا ئۆزۈڭ ئۇقمايدىغان بىر مۇنچە چاقچاقلارنى توقۇۋېتىپتۇ. تەييارغا - ھەييار بولىدىغان بولدىڭدە ھېسامكا...ھىھى...بىر - ئىككىسىنى دەپ بېرىۋېدى، كۆلۈپ قېتىپلا قاپتىمەن...

سەلىم جامال ھېسامنىڭ چاقچاقلىرىنى قانداق قىلىپ داۋاملىق توپلىدى ۋە توقۇپ ئۇلغايتتى، ھېسام بىلەن قايتا كۆرۈشۈپ يەنە نېمىلەرنى دېدى...بۇ گەپلەرنى ئوقۇرمەنلەر ھۆزۈرىغا تەقدىم ئېتىشنى سەل كەينىگە تارتىپ، ھېسامنىڭ ئۆزاق يىللىق سەرگەردانلىق ھاياتىنى ئاخىرلاشتۇرۇپ غۇلجا شەھىرىگە قايتىپ كېلىپ، بىر ئىنسان ئوچۇن ئەڭ مۇھىم ئىش — تۇرمۇش ۋە تىرىكچىلىك غېمىنى قانداق قىلغانلىقى، نېمە ئىش - ئوقەت بىلەن شۇغۇللانغانلىقى ھەققىدە توختىلايلى. ئوقۇرمەنلىرىمىز كېيىنكى بابقا نەزەر ئاغدۇرسا، بۇ ئىشلاردىن خەۋەردار بولىدۇ.

39. ساتىراشخانىدا

ھېسابنىڭ غۇلجا شەھىرىگە قايتىپ كېلىپ قىلغان بىرىنچى ئىش - ئوقۇتقۇچى ساتىراشخانىدا كاسسىرلىق قىلىش بولدى.

بۇ ئىش ھېسام «قىزىل بىنا»غا كۆچۈپ كىرگەن بىلەن تەڭلا بولدى. يۇرتداشلارنىڭ ياردىمىدە ئاددىي بولسىمۇ خاتىرجەم ماكانغا ئېرىشكەن (ياكى كېلىپ ئۆزى تۇغۇلۇپ ئۆسكەن مەھەللە-سىدە) ھېسام، يېڭى تۇرالغۇسىغا كۆچۈپ كىرىۋېلىپ ئۇھ دې-دى. باشقىلارنىڭ ئۆيىدە تۇرۇش، ئۇ ئۆيدىن بۇ ئۆيگە يۆتكىلىۋې-رىش ئامالىنىڭ يوقىدا قىلىدىغان ئىش بولمىسا، ھەركىمنىڭ جېنىغا پاتىدىغان ئازاب، ئەلۋەتتە. ھېسام بۇ ئازاب، بۇ قىيىن-چىلىقنى يەتكۈچە تېتىدى. ھېلىمۇ ياخشى شەھەر ئىچىلىكلەر بۇ بىر - ئىككى يىلدىن بېرى ئۇنىڭغا تۇغقاندىن چارە مۇئامىلە قىلدى.

ھېسابنىڭ شەھەر ئىچىلىك ئاغىنىلىرىدىن بىرى غۇلجا شە-ھىرىنىڭ ئاۋات، مەركىزىي كوچىلىرىدىن بىرىگە جايلاشقان شە-ھەرلىك بىرىنچى رايون (ئۇ كەملەردە غۇلجا شەھىرىنىڭ ئاھالە-لەر ئولتۇراق رايونى ئىككى رايونغا بۆلۈنۈپ باشقۇرۇلاتتى) سانائەت كارخانىسىنىڭ خېلى بىر مەسئۇل كادىرى ئىدى. ھېسام ئۇنىڭ ياردىمىدە رايونلۇق ھۆكۈمەتنىڭ قېشىغىلا جايلاشقان ساتە-راشخانىدا ئىشلەيدىغان بولدى. ئەمەلىيەتتە تۆتلا ساتىراش بار بۇ سوزۇنچاق دۇكانغا مەخسۇس كاسسىرنىڭ ھاجىتى يوق ئىدى. بىراق، ھېسابنىڭ ھېلىقى كادىر ئاغىنىسى ئۇيان ئويلاپ، بۇيان ئويلاپ ئۇنىڭغا ئاز - تولا خىراجەت تاپاۋىتى كېلىدىغان، ئۆزى كۈچ تەلەپ قىلمايدىغان ئىشتىن پەقەت مۇشۇنى تاپالىدى. رايۇ-لۇق سانائەتنىڭ باشلىقى ئۇنىڭ بۇرادىرى ئىدى، ھېسابنىمۇ خېلى ياخشى تونۇيتتى. شۇنىڭ بىلەن ھېسام باشلىقنىڭ تەستىقى

بىلەن ساتىراشخانىغا ئىشقا باردى. ساتىراشلارنىڭ ھەممىسى شە-ھەرلىكلەرگە تونۇش، پېشقەدەم ئۇستىلار ئىدى. ھېسامنىڭ كەل-گىنىدىن ئۇلارمۇ خۇشال بولۇشتى. ساتىراشخانىدا كۈندە بىر خىللا پاراڭ، بىر خىللا مەشغۇلات تەكرار داۋام قىلاتتى. ھېسام-دەك تونۇلغان بىر چاقچاقچىنىڭ كېلىشى ساتىراشخانىدا يېڭى مۇھىت پەيدا قىلدى.

ھېسامنىڭ بىرىنچى رايون ساتىراشخانىسىدا ئىشلەۋاتقانلىقى قۇلاقتىن - قۇلاققا تارقاپ، شەھەردە يەنە بىر يېڭى گەپ تېمىسى بولدى. بۇ مەدەنىيەت ئىنقىلابى تازا ئەۋجىگە چىقىپ، ناخشا - مۇزىكا، كۆڭۈل ئېچىش خاراكتېرلىك پائالىيەتلەرنىڭ ھەممىسى چەكلىمىگە ئۇچرىغان، كىشىلەر بۇرۇقتۇمچىلىق ئىچىدە يۇرىدە-غان چاغلار بولغاچقا، ھەممە ئادەم كۆڭۈل بەھرىنى ئاچىدىغان، بىردەملىك بولسىمۇ خۇشلۇق پەيدا قىلىدىغان ئىشلارغا، گەپ - سۆزلەرگە تەشنا ئىدى. ئەنە شۇ سەۋەبتىنمۇ ھېسام ئىشقا كىر-گەن ھېلىقى ساتىراشخانىدا بىردىنلا يېڭى بىر ئۆزگىرىش يۈز بەردى. ئۇزاق ئۆتمەيلا ساتىراشخانىنى ئادەم بېسىۋالدى. ئۇلار ھېسامنى تونۇيدىغانلار، تونۇمايدىغانلار، سىرتىدىن تەرىپىنى ئاڭلىغانلار، قىزىق پاراڭلىرىنى باشقىلاردىن ئاڭلاپ، ئۆزىنى بىر كۆرۈپ بېقىشقا قىزىقىپ يۈرگەنلەر ئىدى. ھېلىقى سوزۇن-چاق ساتىراشخانىدا ئەمدى قاچانلا قارىسا ئادەم لىق توشۇپ، ساتىراشلار قولى - قولىغا، پۇتى - پۇتىغا تەگمەي ئالدىراش بولۇپ كەتتى. كەلگەنلەرنىڭ ھەممىسىلا قۇرۇق كەتمەيتتى. بىرلىرى چېچىنى ئالدۇراتتى، بىرلىرى ساقال - بۇرۇتىنى قىر-دۇراتتى. چېچى ئانچە ئۆسمىگەن ياش بالىلارمۇ نە - نەلەردىن كېلىپ، ئۆچىرەت ساقلىغاچ ھېسامنىڭ قىزىق گەپلىرىنى ئاڭلاپ ھېلىدىن - ھېلىغا كۈلەتتى. گاھىبىر يىگىتلەر ئۆمرىدە ھېسامنى كۆرگىنى مۇشۇ بولسىمۇ، خەقنىڭ ئالدىدا ھېسام بىلەن كونا تونۇشلۇق سالاھىيىتى بىلەن ماختانماق بولۇپ، ھېسامغا ئۇدۇللا پاراڭ قىلاتتى:

— ھېسامكا، قانداق ئەھۋالىڭ، ھە، كۆرۈنمەيسەنغۇ؟

ھېسام ئۆمرىدە بىر ئادەمگە ئالدىراپ ناتونۇشلۇق مۇئامىلە-سى قىلمايتتى. بۇنداق چاغلاردا ئۇ تەبىئىيلا:

— بارغۇبىز، مانا مۇشۇ دۇكاندا، ئۆزۈڭ نەلەردە يۈرىسەن؟ ئەستا، ئېتىكىنى ئۇنتۇپ قالدىما— ... دەيتتى.

شۇنىڭ بىلەن ياش يىگىت ئىشەنچلىك ھالدا پۈتىنى ئالماپ ئولتۇرۇپ، ئۆپچۆرىسىدىكى ھېسام بىلەن خۇددى ئۆزىدەك يېڭى تونۇشقان، ساددا كۆڭۈل ئادەملەرگە غىلام - غىلام قاراپ قو-يۇپ، پاراڭنى دۆڭ سوقاتتى:

— ئاممىلىكىن ئۆتكەندە بىزنىڭ مەھەللىدىكى ئولتۇرۇشتا قەبىھ ئېچىلىپ كەتتىڭ جۇمۇ ھېسامكا! روزى توخۇ ئىككىڭلار قالتىس پاراڭلاشتىڭلار...

— روزى توخۇكام دېمەمسەن، — دەيتتى ھېسام بېشىنى ئەينەكتەك قىردۇرغان مويىسپىتتىن پۈل ئېلىۋېتىپ كۆلۈمسە-رىگىنىچە، بۇ بوۋاي ھېسامنى كۆرمەن دەپ، مەھەللىسىدىكى چۆچەت ساتىراشخانىنى تاشلىۋېتىپ، خېلى ئۇزۇن يولنى بېسىپ باش بېكەتتىن[1] كەلگەنىدى. ئۆچىرەت ساقلىغاچ ھېسامنىڭ ئاغ-زىغا قاراپ كۆلۈمسىرەپلا قالغان ئورتا ياش بىر دېھقان دادامتۇ-دىن[2] ئالايىتەن كەلگەنىدى.

ھېسامنىڭ ئالدى يارىشىپ، ئاشۇ بىر ئاي ئىچىدىلا ساتى-راشخانىنىڭ تاپاۋىتى بىر قاتلاندى. كونىراپ كەتكەن مانچېستېر دوپپىسىنىڭ بىر چېتىنى دائىملا پۈكلەپ كىيىۋالىدىغان ياشقا چوڭراق بىر ساتىراش ھېسام يېڭى كەلگەن كۇنلەردە قاپىقىنى ئانچە ئاچماي يۈرگەنىدى. يېڭى تاپاۋەتنى كۆرۈپ ئەمدى ئۇمۇ ھېسامغا بۆلەكچە يېقىنچىلىق قىلىدىغان بولۇپ كەتتى.

ساتىراشخانا دېگەن ئاجايىپ بىر جاي. ھەر كۇنلۇكى بۇ يەرگە ھەر يەر - ھەر يەرلەردىن، خىلمۇ خىل ئادەملەر كېلىدۇ.

---

① باش بېكەت— غۇلجا شەھىرىنىڭ غەربىدىكى بىر جاي. ئىلى پېداگوگىكا ئىنىس-تىتۇتىنىڭ يۇقىرىدا.

② دادامتۇ— غۇلجا شەھىرىگە يېقىن بىر يېزا.

ئۇلار ئۆزلىرى بىلەن يېڭى - يېڭى خەۋەر، ئۇچۇرلارنى، ھەر تۈرلۈك قىزىق گەپلەرنى ئېلىپ كېلىدۇ. پاراڭ تېمىسى دائىم ئۆزگىرىپ تۇرىدۇ. بىرەر گەپ، بىرەر ھېكايە ئاساسلىقچە تۈگەل ئاخىرلاشمايدۇ. چۈنكى يە دۇكانغا يېڭى بىر خېرىدار كىرىپ كېلىدۇ، يە گەپ قىلىۋاتقان خېرىدار قايسىدۇر بىر مۇھىم ئىش ئېسىگە چۈشۈپ، ئالدىراپ پۇلىنى تۆلەپ چىقىپ كېتىدۇ. زامان ئەنسىز بولغاچقا، پاراڭلارمۇ كۆپىنچە ئېھتىيات بىلەن بولىدۇ. قايسىدۇر بىر خېرىدار گەپنى سەل تاپتىن چىقىراي دېسە، بۆكەنى پۈكلەپ كىيىۋالىدىغان ئۇستام تامىقىنى قىرىپ قويۇپ:

— ھاي - ھاي، ئۇستىرا تىيىلىپ كېتىدۇ، ھە، قېنى ھېسامدۇن، پاراڭ قىلىڭا! — دەپ قويياتتى.

ساتىراشخانىدا ئەڭ قىزىيدىغىنى بىر سەن - بىر مەن چاقچاق بولاتتى. يەنە كېلىپ چاقچاق ساتىراشخانىدىكى چاچ ئېلىپ، ساقال - بۇرۇت قىرىشقا ماس مەزمۇندا ئايلىناتتى. بىرەر خېرىدار ئۆچىرىتى كېلىپ، يېڭىلا بوشىغان ئورۇندۇققا ئولتۇرۇشىغا، تولىراق ھېسام يېڭى بىر گەپ تاپاتتى.

— ئىسلىماخۇنكا، ياش ۋاقتىڭدا قوغۇنلۇقتا جىق يانقانىمىتىڭ نېمە؟

— قانداق دەيسەن ھېسامجان؟ — دەپ خۇدۇكسىرەپ كۈلەتتى، بېشىدىن دوپپىسىنى ئەمدىلا ئالغان ياشقا چوڭراق خېرىدار ئېھتىيات بىلەن.

— يا ئەمدى، بېشىڭنى كۆرۈپ بېسىۋالدى[1]قوغۇن يادىمغا كېلىپ قالدىچۇ.

ياندا نۆۋەت ساقلاپ ئولتۇرغان شىتىلىراق ياش بالا پاچاقچىلىق قىلاتتى:

— قانداق دەيسەن ھېسامكا، بېسىۋالدىدىن بىرەر تىلىم تىلىپ بەرسۇنما؟

ھېسام خۇددى شۇ گەپنى كۈتۈپ تۇرغاندەك، گەپنى تارتىپ

---

① يەرلىك قوغۇن سورتلىرىدىن بىرى.

سىدە ئۇراتتى:
— تىلغان يەردىن ئۇرۇقى تۆكۈلۈپ كەتسە دەيسەنغۇ ھە؟ ئۆزۈڭمۇ ئۇرۇقتا ئامراق نېمىدىك قېيۇم!
گۇررىدە كۆتۈرۈلگەن كۈلكىدىن «پاچاقچى» نىڭ يۈزى شەل-پەردەك قىزىرىپ، ناۋىلاج ئۆزىمۇ كۈلكىگە قوشۇلاتتى — دە:
— ھە، گەپ قىلە ھېسامكا، گەپ قىلە! — دەيتتى.
يەنە بىر چاغلاردا، قولى ئىشتا، غىڭشىپ بىر ئاھاڭغا كەلتۈرۈۋاتقان ئۇستىلاردىن بىرى گەپكە ئېغىز ئېچىپ قالاتتى:
— ھېسام، جىمىپ كەتتىڭغۇ، گەپ قىلغاچ ئولتۇرماسەن!
— گەپ قىلاي دېسەم ئۆزۈڭ تۇغمەيدىغان قىرائەتنى باشلىۋالدىڭ. قاچان «ئامىن» دەيمىزكىن دەپ ساقلاپ ئولتۇردۇم شۇ، مالىك.
يەنە يېڭى كۈلكە، يېڭى چاقچاقلار باشلىناتتى.
ساتراشخانىغا ھېسامنىڭ مەھەللىلىكلىرىمۇ كېلىپ قالاتتى. ئۇلارنىڭ ئىچىدە شەھەرگە تونۇلغان قىزىقچىلاردىن ساتتار قورۇق، ئىبراھىم جاھانكەزدى، گايىدا روزى ئابدۇۋۇپلىمۇ بولۇپ قالاتتى. بۇنداق چاغلاردا چاقچاق راسا ئەۋجىگە كۆتۈرۈلۈپ، ئۇستاملارمۇ، خېرىدارلارمۇ پۇخادىن چىققۇچە پەيزى قىلىۋالاتتى.
— ئىبراھىم ئۇكا، پات — پات كېلىپ تۇرىڭا يوقاپ كەتمەي، — دەيتتى بۆكىنى پۈكلەپ كىيىدىغان ئۇستام كۈلكىدىن ياشلىرىنى سۈرتكىنىچە، — سىز كەلسىڭىز ھېسامدۇن بۆلەكچە ئېچىلىپ كېتىدىكەن.
— بۇنى ئۆيگە تەكلىپ قىلىپ، بالاغا قالماڭ يەنە، — دەيتتى ھېسام دەررۇ، — سېنىڭ راست دەپ قويسىڭىز، دۇنيا چاچ ئالغۇزىدىغان نېمە بۇ.
— مەيلى، مەيلى، دۇنيامۇ كېرەك. دۇنيا بىلەن ئەر كۆكىرەر، دەپتىكەن. ئىبراھىملاردىن پۇل ئالمىساق نېمە بوپتۇ!
— ئاڭلىدىڭمۇ ھېسامكا، — دەيتتى ئىبراھىم جاھانكەزدى

خۇش بولۇپ، — «راخمانىنىڭ ئېشىدىن شەيتان قىزغىنىپتۇ» دەپ، خەق ئىلتىپات كۆرسەتسە، سېنىڭ قورسىقىڭ نېمە ئاغرىپ كېتىدۇ؟

— هاي ـ هاي ئىبراھىم، گەپنى بايقاپ قىل جۇمۇ، ماۋۇ مالنىڭ ئۇستامىنىڭ قولىدا پىچاق بار.

ئىبراھىممۇ، نۆۋەت ساقلاۋاتقان بۆلەك خېرىدارلارمۇ ھەسامىنىڭ چاقچىقىنىڭ تېگىنى پەملەپ، كۈلۈشۈپ كېتەتتى. مالنىڭ ئۇستام بېشىنى يېنىك لىڭشىتىپ:

— ھە، گەپ قىلە ھېسام، گەپ قىلە، بىلمىگەنلەر بىلىۋالسۇن.

ھېسامنى ساتىراشخانىغا ئورۇنلاشتۇرغان ئاغىنىسى بىر كۈنى سانائەتنىڭ ھېلىقى باشلىقىنى ئېلىپ ساتىراشخانىغا كىرىپ كەلدى. باشلىقنى كۆرۈپ ئۇستاملار جانلىنىپ كېتىشتى. تالاش ـ تارتىش قىلىشىش ئاخىر بىرى ئۇنىڭ چاچ ـ ساقىلىنى ئېلىپمۇ قويدى. ھېسام باشلىققا چاقچاق قىلدى.

— يائاللا چاڭجاڭ، بوپقويىدىغان نېمە باشلىقلىقكەن جۇمۇ!

— قانداق دەيسىز ھېسام؟ — دەپ سورىدى ياتما ئورۇندۇققا ئوڭدا بوپقالغان، ئېگىك، بويۇنلىرى مازغاپ باشلىق خىرىلداپ.

— سىز كىرىۋېدىڭىز، مۇنۇ ئۇستاملار ئېڭىكىڭىزنى تالىشىپ كەتتا. مەن مەشەگە كەلگىنى تۆت ئاي بولدى، بىرەرسى مەن دېمىسەم ئۆزلۇكىدىن «مەيەرگە كېلە ھېسام» دەپ قويمايدۇ.

ئۇستاملار تىللىرىنى چاكىلدىتىپ، باشلىرىنى چايقاپ كۈلۈشتى. باشلىقنىڭ كىكىرىدىكىگە ئۇستىرا ئاپارغان ساتىراش كۈلكە ئارىلاش توۋلىدى:

— ھېسام، شۇك جۇمۇ، كېسىۋالمەن بىكار!

— بېشىڭىز ئونمىدى، — دېدى ھېسام تېخىچە خىرىلداپ كۈلۈپ ئوڭدا ياتقان باشلىقنى شەرەتلەپ، — يە تازا بورداق مالكەن دەپ ئويلاپ قالدىڭىزمۇ!

— يامانكەن ھېسام، يامانكەن، — باشلىق ياتقان جايىدا

قىمىرلاپ، خىرىلداپ كۆلدى.

سەلدىن كېيىن ئېگەكلىرى پارقىراپ باشقىچە ئىسكەتكە كىرگەن باشلىق مەڭزلىرىنى ئىككى ئالىقىنىدا سىلىغىنىچە ھەسامىنىڭ يېنىدا ئولتۇرۇپ، گەپ باشلىدى:

— قاراڭ ھېسام، مەن كىتابنى جىق ئوقۇپ قويمەنچۇ. بىر كىتابتىن ساتىراش توغرۇلۇق بىر شېئىرنى ئوقۇپ قالدىم، ئېسىمدە قالدىغۇ دەيمەن...

باشلىق تورۇسقا قاراپ، شېئىرنى يادلاشقا باشلىدى:

بارچە ھۈنەر يىپقا ئۆتكۈزگەن دۇرۇ،
دۇرۇ ئىچىدە قىممەتلىكى ساتىراش.
چۈنكى ئەگەر ئىشقا چۈشەر بولسا ئۇ،
تەسلىم ئاڭا شاھۇ ـ گاداي ھەممە باش①.

ھەممەيلەن ھەر خىل خىتابلار بىلەن شېئىرنى ماختاپ كەتىشتى. ھېسامۇ ئۆز يولىچە ئىپادە بىلدۈردى:

— ياڭاللا، شۇڭا ماۋۇ كېرىماخۇن ئۇستام قورقماي سىزگە تىغ تەڭلەپتىكەندە!

— مۇشۇ ساتىراشلىقنى قاراڭ چاڭجاڭ، مانا سىز بىلىدىكەنسىز، بابىدا ماختىدىڭىز. مېنىڭ ئاتام رەھمىتىمۇ زامانىسىدا، يۈرتتا كامالىغا يەتكەن ساتىراش بولىدىغان، بىز بۇ ھۈنەرنى شۇ پەدەردىن ئۆگەنگەنغۇ. شۇ رەھمىتى دائىم دەيدىغان: ساتىراشلىقنىڭ ساۋابىدىن، جىمى ساتىراش ئۆلگەندە ئۇدۇل جەننەتى بوپكەتكۈدەكمىش...

— ئىنشائاللا، — دېدى بۆكىنى پۈكلەپ كىيىدىغان ساتىراش.

ھېسام سۆزلىدى:

— مانا قارىسىلا كېرىماخۇنكا، بىز بارغۇچە جەننەت ساتىراش بىلەن توشۇپ كېتىپ، تىچلىق بولسا بىز تالادا قالمىزكەدە!

---

① «مىڭ بىر كېچە» دىن.

— هاي ـ هاي، كۆپۈر، كۆپۈر، — كېرىماخۇن ئۇستام رەنجىدى. بۆكسىنى پۈكلەپ كىيىدىغان ئۇستام تامىقىنى قىردى.

— هاي ـ هاي، ئۇستىرام تىيىلىپ كېتىدۇ ـ هە!

سېمىز باشلىق ئورنىدىن پىخىلداپ كۈلگىنىچە تۈرۈۋېتىپ، گۆشلۈك ئالىقىنى بىلەن هېسامنىڭ يەلكىسىگە قاقتى.

— يامان، يامان! سۈلتانجان، هېسام بىلەن بىر كۈنى بىر ئولتۇرايلى جۇمۇڭ، ئۆزۈم ۋاقتىنى توغرىلايمەن.

بىر هەپتىدىن كېيىن هېسام باشلىقنىڭ سورۇنىغا داخىل بولدى. شۇ يەردە ئۇ دادىخان ئىسىملىك بىر كىشى بىلەن تونۇشۇپ قالدى.

40. ئامان بولۇڭ، دادىخان

بىز ھېسامنى دادىخان بىلەن ئۇچراشتۇرۇشتىن بۇرۇن، ئالدىنقى بابىمىزدا دېيىشكە ئۇلگۈرەلمىگەن بىر ئىشنى ئوقۇرمەن. لەر سەمىگە سالغاچ كېتەيلى ھېسام ساتىراشخانىدا ئىشلەۋاتقان كۇنلەرنىڭ بىرىدە، سابىرجان تۇيۇقسىز تالادىنلا چاقچاق قىلىپ دۇكانغا كىرىپ كەلدى. ئۇنىڭ بىلەن بىرگە كىرگەن ئادەم دەل تارتىنچاق مىجەزلىك سەلىم جامال ئىدى.

— ھېسامكا، ئاڭلىسام سېنى غەللە پۇلىدىن قويىدۇ دەيدۇ- غۇ، — سابىرجان ساتىراشخانىغا كىرە - كىرمەيلا، ئادىتى بويى- چە ئۇشتۇمتۇت ھۇجۇمنى باشلىدى. بۇ ئۇنىڭ ھېسامنىڭ كاس- سىرلىق قىلمۇاتقانلىقىغا نىسبەتەن قىلغان چاقچىقى ئىدى.

ھېساممۇ بوش كەلمىدى:

— ياتاللا سابىر ئۇكا، كۆزۈڭ روشەندە - ھە؟ مېنى غەللىگە قول سالىدۇ دەپ چاقۇ ئاڭلاپ، ساقچى باشلاپ كەلدىڭمۇ نېمە؟ — دېدى ئۇ سابىرجاننىڭ ئارقىسىدا تۇرغان سەلىمگە كۆلۈپ قاراپ.

بىر پەس كۆلۈشمەك بولدى. شۇ ئاردا سەلىم بىلەن ھېسام ئەھۋال سورىشىپ ئۇلگۈردى. ئۇلارنىڭ كۆرۈشمىگىنىگە خېلى چاغلار بولغانىدى.

— ئۇنداق دېسەم، ماۋۇ ئۇستاملار باشقىچە ئويلاپ قالمە- سۇن، چاقچاق، چاقچاق... ھىھى— ... سابىرجان يەنە شەيتانلىقى- نى باشلىدى، — ھېسامكام دېگەن مېھمانغا بارسا جوزىنى چې- كىپ، ساھىبخانىدىن رۇخسەت سوراپ، ئەتكەن چايغا نان چىلاي- دىغان ئادەم. راستمۇ ھېسامكا؟

— سەن ئەمەس، دۇكاندارنىڭ كۆزىنى غەلەت قىلىپ، غەللىسىگە قول سالىدىغان! — ھېسام «تۆھمىتىڭگە تۆھمەت قە-

لاي» نى باشلىدى.
— سەن ئەمەس ھېسامكا، يولدا تۇرغان ئەخلەت ساندۇقىنى غەللىمىكىن دەپ قول سالمىدىغان!
— سەن ئەمەس سابىر، ئۆيگە ئاپىرىپلا سانايچۇ دەپ، گۇ-گۈمدا ئەخلەت ساندۇقىنى كۆتۈرۈپ ماڭمىدىغان!
«سەن ئەمەس» چاقچىقى بىر سەن، بىر مەن بولۇپ خېلى داۋاملاشتى. ساتىراشخانىدا بىر مەھەل كۈلكە كۆتىرىلىپ تۇر-دى. شۇ ئاردا سەلىمجانمۇ يېڭى مۇھىتقا ئۆزلىشىۋالغانىدى.
دەرۋەقە، ساتىراشخانىدىكى چاقچاقلار سەلىمجاننىڭ دەپتە-رىگە يەنە بىر مۇنچە يېڭى دەسمايە ئاتا قىلغانىدى. ئۇ ھېسامنىڭ تېز ئاتارلىقىنى، خەق ئېغىزىنى تاتىلىغانسېرى، چىشىغا تەگكەن-سېرى يېڭىدىن - يېڭى، قالتىستىن - قالتىس گەپلەرنى قىلىۋې-تىدىغانلىقىنى بۈگۈنمۇ ھېس قىلدى.
سەزگۈر سابىرجان مۇئەللىم ھېسامدىنىڭ ھەربىر گېپىگە زەن سېلىپ ئولتۇرغان سەلىمجانغا چاقچاق قىلدى:
— مانا، مانا، مانا، جىڭ پەيزى ئوغرىسىدە، بۈگۈن خېلى پۈلغا ئىشلەپ قويىدىغان بولدىڭىزدە سەلىم بالا، ھە؟ يامان يېرى ھازىرچە نېسىغا ئىشلەيسىزدە. ئاممىلىكىن خۇدايىم بۈيرۇسا بىر كۈنى نەقلىشىدۇ. مىليونېر بوپكېتەمسىز تېخى! ئۇ چاغقا بارغان-دا ھېسامكامنىڭ كۆزى قىزىرىپ، سىزدىن قەلەم ھەققى تالە-شامدىكىن تېخى! تونۇتۇپ قويغانغا خۇشال بولماي... ئۇنداق قىل-مايدىغانسەن ھېسامكا؟ ھېھى...
— سەن ئەمەس...، — ھېسامنىڭ ئاغزى يەنە ئېچىلدى. سابىرجانمۇ قاراپ ئولتۇرمىدى. ساتىراشخانىنى يەنە بىر پەس شادلىق قاپلىدى.
كېتەر چاغدا سابىرجان ھېسامغا دېدى:
— ھېسامكا، ماۋۇ سەلىمجان دۇكانىنى كۆرۈۋالدى. ئەمدى پات - پات سېنى يوقلاپ تۇرىدۇ. كەلسە قۇرۇق قايتۇرما، ھە؟
— غەللىدىن قايرىپ بېرەمدا؟ — سەلىمجاننىڭ ئاغزىدىن ناگىھان چاقچاق چىقىپ كەتتى. سابىرجان ۋارقىراپ كەتتى.

— ئوهۇي، بالىلار يېتىشىپ قاپتۇ جۇمۇ. دىققەت قىل هېسامكا، پات ئارىدا سېنى ئىلىپ قويغۇدەك!

— ئالىدۇ، سەن ئەمەس، تەييار ئولجىنى كۆرمەيدىغان...

ئارىدىن بىرەر ئاي ئۆتۈپ، بىر يەكشەنبە كۈنى سەلىمجاننىڭ ساتىراشخانا تەرەپكە يولى چۈشۈپ قالدى. ئۇ يولۇقىدىغان يېرىگە يولۇقۇپ، هېسام بىلەن ئامانلىشىپ ئۆتۈپ كېتىش خىيالىغا كەلدى. سەلىمجان ساتىراشخانىغا كىرىپ، ئويلىمىغان بىر ئىشقا يولۇقتى، يەنى ئۇ ساتىراشخانىغا كىرىپ كەلگەن چاغ، دەل بىرىنچى رايون سانائەت كارخانىسىنىڭ هېلىقى سېمىز باشلىقى ۋەدىسىگە ئاساسەن هېسامنى ئولتۇرۇشقا ئېلىپ ماڭغان ۋاقىت ئىدى.

هېسام سەلىمجاننى كۆرۈپلا، خۇشاللىق بىلەن:

— تازا دەل ۋاقتىدا كەلدىڭىزدە ئۇكا، بۇگۈن ئون - يىگىرمە چاقچاقلىق بوپقالمىدىغان بولدىڭىز، جۇرۇڭ، — دېدى.

سەلىم تېڭىرقىدى:

— نەگە هېسامكا، نەگە ماڭدىڭىز؟

هېسام سەلىمنىڭ سوئالىغا جاۋاب بەرمەي، ئۆزىنى ئولتۇرۇش بولىدىغان ئۆيگە باشلاپ بارىدىغان، بىز ئالدىنقى بابتا تونۇشقان بىر مەھەللىلىك كادىر ئاغىنىسىگە قارىدى.

— مانا ئالىم، بۇ مەن ساڭا گېپىمنى قىلىپ بەرگەن هەرەمباغلىق جامال ئەپەندىنىڭ ئوغلى سەلىم. مېنىڭ چاقچاقلىرىمنى توپلاۋاتقان...

ئالىم دېگەن كىشى جانلاندى.

— ۋاھ، تازا ياخشى بوپتۇ، جۇرۇڭ ئۇكا، بۇگۈن هېسام ئاكىڭىزنى بىرلىكتە ئاچمىز.

ئۇلار تاشلەپكە تەرەپتىكى بىر خالتا كوچىغا، دادىخان ئەسىلىك، پاكار بويلۇق، ئاقسېرىق ئادەمنىڭ ئۆيىگە كىرىپ بارغاندا، زەي پۇراپ تۇرىدىغان خىشلىق ساراي ئۆيدە، ئوستى يېپىقلىق، راستلاقلىق شىرەنىڭ يېنىدا سېمىز چاڭجاڭ قوش ياستۇققا يامپاشلىغىنىچە ئۆزى يالغۇز ئولتۇراتتى. ئۇنىڭ يېنى-

دا، گىلەم ئۇستىدە يېرىم بوتۇلكا ھاراق، بىر رومكا ۋە كىچىك-كىنە تەخسىدە ئۇششاقدالغان قۇرۇت تۇراتتى. بايا تىن، ھېسامىلار كەلگۈچە ساھىبخانا ئىككىسىنىڭ بىرەر - ئىككى رومكىدىن «ئېغىز - بۇرۇن يالىشىپ» پەلەمما قىلىۋالغانلىقلىرى ئېنىق ئىدى.

نەچچە رومكىنىڭ تەسىرىدىنمۇ، يېڭى كەلگەنلەر سالامنىڭ چوڭىنى قىلىشىپ سارايغا كىرىشىگىلا، باشلىق ھېسامغا چاقچاق باشلىدى.

— ئەجەب كېلەلمەي كەتتىڭىز ھېسام، يولدا جۇسادۇي توسۇۋالمىغاندۇر؟

— ياقەي چاڭجاڭ، — دېدى ھېسام دەرھال، — ئۇلار بىزدەك ئورۇق نېمىلەرنى توسۇمايدىكەن.

ھەدىمەيلا چاقچاق، كۈلكە باشلاندى. سېمىز باشلىق يامپاش-لىغان يېرىدىن مىدىرلىمايلا كەلگەنلەر بىلەن قول ئېلىشىپ كۆرۈشتى.

— ھېسام بوش كەلمەيدۇ چاڭجاڭ، ئاۋايلاپ پاراڭ قىلىڭ، — ئاڭغۇچە پەيدە بولغان ئۆي ئىگىسى، ئاۋازى بىر خىل خىرىل-داپ، بوغۇق چىقىدىغان دادىخان ئىسىملىك كىشى شىرەدىكى مەزىلەرنىڭ يوپۇقىنى ئېچىۋېتىپ گەپكە قوشۇلدى. سەلىمگە بۇ ئادەم تولىمۇ ياخشى تەسىر بەردى. دەرۋەقە، كېيىنكى كۈنلەردە ئۇ دادىخان بىلەن «ئاكام ئاداش، ئۇكام ئاداش» لاردىن بولۇپ كەتكەنىدى.

ياش - قۇرامى شۇ چاغلاردا ھېسامغا يەتمىسىمۇ، ئۆزىنىڭ خۇش چاقچاقلىقى، چىقىشقاقلىقى تۈپەيلى ھېسامنى تولىمۇ يە-قىنچىلىق بىلەن «ھېسام ئاداش» دەپ چاقىرىدىغان خۇشكۈلۈم بۇ ئادەم، يەنى دادىخان بىرىنچى رايون سانائەت كارخانىسىغا قاراشلىق «مۇزىكا زاۋۇتى» (مۇزىكا ئەسۋابلىرىنى ياسايدىغان كىچىك كارخانا) نىڭ مەسئۇلى بولۇپ، سېمىز چاڭجاڭنىڭ ئۇلپەتلىرىدىن ئىدى. ساز چېلىشقا ماھىرلىقى، كۆپىنچە ناخشا - مۇزىكىلارغا، بولۇپمۇ ئۆزبېكچە ئاھاڭلارغا ھەۋەس بىلەن

چالىدىغانلىقى ئۈنى چاڭجاڭ بىلەن تېخىمۇ يېقىنلاشتۇرغان. ئە-
مەلىيەتتە جەمئىيەتتىكى نۇرغۇن كىشى دادىخاننى بىلەتتى. ئۇ-
نىڭ خىرگايى ناخشىلىرىنى، ئىللىق مۇئامىلىسىنى ياقتۇرىدىغان-
لار خېلى كۆپ بولىدىغان دادىخاننىڭ يەنە بىر ئالاھىدىلىكى،
ھاراقنا ئامراقلىقى ئىدى. ھېچقانداق ئادەمدە يوق بىر ئادەت
ئۇنىڭدا بار بولۇپ، قىش - يېزىن قارا سومكىسىغا بىر بوتۇلكا
ھاراق، بىر رومكا، ئاز - تولا زاكۇسكا (قۇرۇتمۇ، ئالمىمۇ،
قېزىمۇ، دادۇر - پۇرچاقمۇ... ئىشقىلىپ بىرەر نېمە ئۈزۈلمەيدە-
تى) سېلىۋېلىپ، پىيادە ماڭسا قولىدا كۆتۈرۈۋالاتتى، ۋېلىسە-
پىت مىنسە، سومكىنى رولغا ئېسىپ قويياتتى. قانداقلىكى يەردە
بىرەر تونۇشى، يېقىن كۆرگەن ئادىمى ئۇچراشسا، ۋېلىسىپىتتە
بولسا جايىدىلا توختاپ، ئېگەردىن چۈشەتتىدە ئىككى پۇتىدا يەر
دەسسەپ تۇرۇپ سومكىدىن شىشە بىلەن رومكىنى ئالاتتى. مۇبادا
پىيادە كېتىۋاتقان بولسا ئۇچرىشىپ قالغان تونۇشى ياكى ئاغىنە-
سىنى يېڭىدىن تارتىپ چەتكىرەك ئېلىپ چىقاتتى. رومكىغا
ھاراقنى قۇيۇپ، ئۆپچۆرىسىگە بىر قارىۋېلىپ ئاۋۇال ئۆزى ئە-
چەتتى. ئالدىرىماي، سومكىسىدىن زاكۇسكا ئالاتتىدە، ئاغزىغا
سېلىۋېتىپ ئاندىن يەنە ھاراق قۇياتتى. ئىككىنچى شىشە رومكە-
نى ئۇچراتقان ئاغىنىسىگە تەڭلەپ، بوغۇق ئاۋازدا:
— ئامان بولۇڭ! — دەيتتى.
بۇنداق، يولدىكى ئىچەرمەنلىككە بەزى ئادەملەر كۆنمەيتتى.
دادىخان بارا - بارا ئىچىدىغان ئادەملەرگە يولدىلا قۇيىدىغان
بولغانىدى. چوڭ كوچىدىكى بۇنداق غەلىتىلىككە پات - پاتلا
يولدا كېتىۋاتقانلارنىڭ كۆزى چۈشۈپ قالاتتى. كۆپىنچىلەر كۆ-
زىگە ئىشەنمەيتتى. بەزىلەر ياقىسىغا قول ئاپىرىپ:
— خۇدايا توۋا! — دەيىشەتتى.
دادىخان ھاراقنا ئىنتايىن ئامراقمۇ ياكى مېھماندوستلۇقىدىن
شۇنداق ئىشنى ئادەت قىلغانمۇ، بۇنى ياخشى بىلىدىغانلار كەمدىن
- كەم، بىزمۇ بۇ يەردە بۇ ئىشنى مۇھاكىمە قىلىپ ئولتۇرمايلى،
ئەيتاۋۇر شۇ كۈنى سەلىمجان دادىخانىڭ ئۆيىدىكى مېھماندارچە-

لىقتىن ئىنتايىن مەمنۇن بولدى. سەۋەبى، بۇ كۈنى ھېسام ئالامەت ئېچىلىپ كەتتى. ئۇنىڭ چاقچاق ئوبيېكتى باشلىقىنىڭ سېمىزلىكى بىلەن دادىخانىنىڭ سومكىسى بولدى.

— دادىخان، كۆچمە قاۋاقخانىدا ئىشلەۋاتقىنىڭىزغا قانچە يىل بولدى؟ — دەپ سورىدى ھېسام. ئۇنىڭ ھېلىقى، دادىخان ھاراق ئېلىپ يۈرىدىغان سومكىنى دەۋاتقانلىقى ئېنىق ئىدى.

ئالتە ـ يەتتە رومكا ئىچىۋېلىپ، شەلپەردەك قىزارغان، تېخىمۇ مۇلايىملىشىپ كەتكەن دادىخان بېشىنى لىڭشىتىپ:

— ئېسىمدە قالماپتۇ ھېسام ئاداش، ئىشقىلىپ سومكىدىن بەشنى ئالماشتۇرىدىغۇ دەيمەن، — دېدى.

— بىزنىڭ ساتىراشخانا تەرەپلەرگىمۇ پات ـ پات ئۆتۈپ تۇرۇڭ، سودىگىز ئوبدان ئاقىدۇ.

— چاتاق يوق ھېسام ئاداش، ئىچىدىغانلا بولسىگىز نى ياخشى ھاراقلىرىمىز بار، بىزدە بولمىسا چاڭجاڭدا تولا. شۇنداق ھە، چاڭجاڭ؟

چاڭجاڭ «شۇنداق» دېگەندەك بېشىنى ئىرغىتتى. ھېسام بوش قويمىدى.

— چاڭجاڭنىڭ شاپائىتىدە بىزمۇ بىر سەمرىۋالىدىكەدەك مىزدە، زاكۇسكىسىمۇ نوچى بولىدۇدە!

گاھ چاقچاق، گاھ ناخشا، ساز بىلەن، ئولتۇرۇش ئۇزاق سوزۇلدى. دادىخانىنىڭ زورى، چاڭجاڭ بىلەن ھېسامنىڭ قوش دەۋىتىدە سەلىمۇ نەچچە رومكا ئىچىپ قويدى. بۇ كۈنى ھېسام تولىراق لەتىپە سۆزلىدى. چۈنكى، سورۇندا ئۇنىڭ ئاغزىنى بابىدا تاتلىغۇدەك (سابىرجان ياكى شەھەر ئىچى مەھەللىلىك ھېلىقى بىر قاتار چاقچاقچىلار) ئادەم يوق ئىدى.

بۇ كۈنى دادىخانمۇ ئېچىلدى. ئۇنىڭ راۋاب بىلەن چالغان ئاھاڭلىرى سەلىمگە يېگىچە تۇيۇلدى. دادىخان يەنە ئۆزىنىڭ بىر نەچچە ئىجادىي ئاھاڭلىرىنىمۇ چېلىپ بەردى. ئاھاڭلارغا ئۇ ئىلگىرى بار تېكىستلەرنى سېلىۋالغانىدى.

— سەلىمجان ئۆكا، تايىنلىق ئانچە، مۇنچە شېئىرمۇ يازدۇ-

دىغانسىز، مۇشۇ ئاھاڭلىرىمغا كەلتۈرۈپ ئۇچ - تۆت ناخشا تېكىستى يېزىپ بەرمەمسىز؟

دەرۋەقە، سەلىم كىچىكىدىن تارتىپ شېئىر بىلەنمۇ شۇغۇللىنىاتتى. كەيپىنىڭ قىزغىدا دىدىللىنىپ، دادىخانغا ۋەدە بەردى.

— دادىخان بىرىنچى رايون سەنئەت ئۆمىكىنىڭ باشلىقى، — دېدى ئارىلىقتا ھېسام سەلىمجانغا پىچىرلاپ، — يىلدا بىر - ئىككى قېتىم ئارتىسلارنى يېغىپ، ئويۇن تەييارلايدۇ. يېزىپ بېرىڭ ئۇكا، سەھنىلەرگە ئىشلىتىدۇ.

بىردەمدىن كېيىن ھېسام يەنە سەلىمگە پىچىرلىدى:

— دادىخان ياخشى ئادەم جۇمۇ، كېيىن بىلىپ قالىسىز!

ئۇنىڭغۇچە دادىخان كىچىككىنە كۇموش پەتنۇستا ئىككى رومكا ھاراق ئېلىپ، سەلىمنىڭ يېنىغا كەلدى.

— قارىسام، ئىككىڭلار يامان چىرايلىق گەپلىشىپ ئولتۇرۇپ كېتىپسىلەر، سوقۇشتۇرۇپ بىردىن ئىچىڭلارچۇ قېنى!

— ئۆزۈڭگىمۇ بىرنى قۇيە دادىخان، — دېدى ھېسام سەنلەپلا، — ئۇچىمىز تەڭ ئىچەيلى. كېيىن رايونىنىڭ سەنئىتىدە بىللە ئىشلەپ قالامدۇق تېخى!

— چاتاق يوق ھېسام ئاداش! — دادىخان خۇش بولۇپ كەتتى. ئىتتىك بېرىپ ئۆزىگىمۇ بىر رومكا ھاراق قويۇپ كەلدى. ئۇچەيلەن رومكىلىرىنى ئۆزئارا سوقۇشتۇردى.

— ئامان بول، دادىخان، — دېدى ھېسام دادىخاننى دوراپ كۈلگىنىچە.

كەيپى خېلىلا كۆتۈرۈلۈپ قالغان سەلىمجانمۇ ھېسامدىن كېيىن قالغۇسى كەلمەي، رومكىسىنى ئېگىز كۆتۈردى.

— ئامان بولۇڭ دادىخىنكا! — دېدى.

41. قۇلاقنى ئوخشىتىش

ھېسام «قىزىل بىنا»غا كۆچۈپ كىرگەندىن كېيىن، ئوردا مەھەللىسىدىكى بۇرادەرلەرنىڭ ئىچ - پۇشۇقلىرىنى چىقىرىش ئۈچۈن توپلىنىدىغان سورۇنىدىن يەنە بىرى كۆپەيدى. ئاخشاملىرى بىر نەچچەيلەن بىرەر شىشە ھاراق ۋە ئاز - تولا زاكۇسكىنى كۆتۈرۈپ «ھېسام نەدە سەن؟» دەپ خالتا كوچىنىڭ دوقمۇشىنى پاناھ تارتىپ كېلىدىغان ئىشلار ھەر كۈنى دېگۈدەك بولۇپ تۇراتتى. ئۇزاق ئۆتمەي بۇنداق پەتىچىلەرگە ھېساممۇ ئوبدانلا كۆنۈپ قالدى. بۇرادەرلەر ئىككى - ئۈچ كۈنلا يوقاپ كەتسە، ئۇ كوچىدا بىرىنچى بولۇپ ئۇچرىغان ھەقەمسايىغا:

— يوقاپ كەتتىڭلارغۇ ئاداشۇي، چاقچاقلار قۇرۇتلاپ كەتتىڭمۇ، — دەپ قويىاتتى.

ئۇ زامانلاردا كىشىلەرنىڭ مەنىۋى تۇرمۇشى تولىمۇ قاششاق بولىدىغان. ھازىرقىدەك توققۇزى تەللىك نەدە؟ رادىئونى ئاچسىڭ بىر نەچچىلا ناخشا، كىنوغا كىرەي دېسە پۈتۈن مەملىكەتتە سەككىزلا ئۇلگىلىك تىياتىر. كونسېرت، مەشرەپ، كۆڭۈل ئېچىش پائالىيەتلىرى ئۆز ئايىغىدىن تارتىلىپ كەتكەن. باراۋەت، دەريا سەيلىسى دېگەنلەر شېرىن ئەسلىمىدىنلا ئىبارەت بولۇپ قالغان. ئادەملەر خۇدۇكچان، قەدەملەر تەمتىلەگلىك... شۇنداق ئەھۋال ئاستىدا كىشىلەر كۆڭۈل بەھرىنى ئاچقۇدەك بىرەر ئېغىز قىزىق پاراڭغىمۇ تەشنا. شەھەر ئىچىلىكلەرمۇ بۇنىڭدىن مۇستەسنا ئەمەس. مەھەللە ئادەملىرى ئەتىگەن تۇرۇپ تالاغا چىقىشىپ، بىر - بىرىگە سالام - سەھەت قىلىشىپ، بۇ ھاۋا ھەققىدە بىر - ئىككى شىڭگىل سوئال - جاۋابلىشىۋەتكەندىن كېيىن:

— ھېسام كۆرۈنمىدۇ؟ — دەپ سورىشاتتى. بۇ ئۇلارنىڭ «يېڭىياچە قىزىق پاراڭلار يوقمۇ؟» دېگىنى ئىدى.

شۇنداق كۆنلەرنىڭ بىرىدە ھېسامنىڭ ئۆيىگە شەھەر ئىچى مەھەللىسىدىكى گەپ ئاتامانلىرىدىن تۆت - بەشى يىغىلىپ قالدى. بۇ بىر يەكشەنبە كۈنى بولۇپ، ئارىلىقنى يىراق كۆرمەي روزى ئابدۇۋۇلمۇ كېلىپ قالغانىدى.

— ھېسامكا، ئەل - ئاغىنىلەر سېنىڭ گېپىڭنى، دۆندۈرلا ئويناپسىز دەپ ئەتىگەندىلا قىچقىرىپتىغۇ مېنى، — روزى ئابدۇۋۇلى ئاتايىن «قىچقىرىپتۇ» نى قوشۇپ بېسۇراق تەلەپپۇز قىلىپ ھېسامنىڭ كۆزلىرىنىڭ ئىچىگە كۈلۈپ قارىدى:

— ياخشى بوپتۇ روزى، كەچكىچە سەنلا قىچقارمايسەن، بىزنىڭ شەھەر ئىچىلكىلەرمۇ قىچقىرىدۇ. بولۇپمۇ ماۋۇ ئىبراھىملار ئەل كېزىپ قىچقىرىدۇ دېگىنە!

— ھېسامكا بىراق مۇنۇ ساتتارنىڭ قۇيرۇقىغا كەلگەندە توسۇلۇپ قالىدىكەنمەن ئەمەسمۇ، — دېدى ئىبراھىم ئوتقۇيرۇقلۇق قىلىپ. ساتتار چاقچاققا قېتىلغۇچە ھېسام مېھمانىنى ياماپاشقا ئالدى.

— سەندە ماۋۇ روزىنىڭكىدەك قانات يوقتە ئىبراھىم، بولمىسا ھەرقانچە ئېگىز قۇيرۇقتىنمۇ بىر پالاقلاپلا ئۆتۈپ كېتەتتىمىڭ.

قارىغاندا ساتتار باشقىچە بىر خىيالدىدەك قىلاتتى. راستىنمۇ ئۇ بۇگۈن ھېسامنىڭ ئاغزىنى باشقىچىرەك بىر تېمىدا تاتىلاپ، يېڭى ئويۇن چىقارماقچى بولۇۋاتاتتى.

بۇرادەرلەرنىڭ «نېمىسچە راسچوت» ى بىلەن ھېسامنىڭ ئۆيىدە ئەتىگەندىلا ئويۇن قۇراشتۇرۇلۇپ قالدى. ھاراق بىر نەچچە ئايلىنىۋالدى، ھەممەيلەننىڭ كەيپى شاپپىدە كۆتۈرۈلدى. روزىغا دائىر چاقچاقلار بەلكىم يەنە ئۇجىگە چىقار، شاخلار ئىدى. لېكىن ساتتار ھارىقىنى كوممىدە ئىچىۋېتىپ، ھېسامغا بىر گەپ قىلىپ قالدى.

— ھېسامكا، ھەممە چاقچاقنى قىلىپ بېقىپتۇق، لېكىن مۇشۇ ئۆلۈم توغرۇلۇق چاقچاق قىلىپ باقمابتىمىزە؟

— توۋا دېگىنە ھەي ساتتار، — دېدى ئىبراھىم گۈرۈلدەپ،

— هېلىمۇ ماۋۇ جاھانلار يەتمەيۋاتامدۇ؟ ئەتىگەندە شۇم ئېغىزلىق قىلىپ، قۇيرۇقۇڭنى مازار قىلىۋالاي دەۋاتامسەن يا؟

— بۇنىڭ گېپىنىمۇ ئاڭلاپ باقمامسەن ئىبراھىمكا، — دېدى كېلىشتۇرۇشكە ئامراق سابىرجان مۇئەللىم.

— شۇنى دېسە، — دېدى ساتتار. كېيىن ھېسام بىلەن روزىغا بىر - بىرلەپ قارىدى، — قوزۇڭ! دېدى ئىبراھىم ئاغزىغا ئاپارغان ھاراقنى يەرگە قويۇپ، — نېمىدەپ سېنىڭ قۇلىقىڭ ئۆلمەيدىكەن؟

— بولىدىغان گەپكەن، — دەپ قالدى شۇ ئاندا، ئىنكاسى تېز روزى ئابدۇۋەلى، — ئۆلۈپتۇ دېسىمۇ يېگەن - ئىچكەندەك، جانى بوغازدەك يوغان قۇلاقنى دېگەن ياخشىدە! قانداق دەيسەن ھېسامكا؟

— ئۆلدىمۇ دەيلى، — ھېساممۇ ئاللىقاچان بىر مەيدان قىزىق چاقچاقنىڭ پەيزىنى پەملەپ بولغانىدى، — ھەي ئىبراھىم، مەيلى دېگىنە، بىر باشقا بىر قۇلاق يەتمەمدۇ.

— يەكقۇلاق جاھان كەزسىمۇ ئوقەت بولىۋېرىدۇ دەڭلار، — جىمى گەپنى تاپقان ساتتار ئونقۇيرۇقلۇق قىلدى.

چاقچاقنىڭ ئىلھامىمۇ شائىرلىقنىڭكىدىن قېلىشمايدۇ. شۇ تاپتا روزى ئابدۇۋەلىگە ئىلھام كەلگەنىدى.

— مۇشۇ گەپنى بىر قىلىپ باقمايلىمۇ ھېسامكا. مەسىلەن قۇلىقى ۋاپات دەيلى، ئىبراھىم ئاق باغلاپ، قول قوشتۇرۇپ تۇرامدۇ؟

— شۇدە، — دېدى ھېسام جانلىنىپ، — مۇنۇ ساتتار، سابىرجان، مۇتەللىپلەر يېنىدا ھە - ھۇغا تۇرۇپ بېرىدۇ. جاما-ئەت بامدات نامازدىن يېنىپلا پەتىگە كىرىدۇ.

ھېسامنىڭ راستىنلا قىزىغىنى قىزىق بولدى. ئۇ ئورنىدىن لىككىدە تۇردى - دە، ئاندىن ئىبراھىمنى ئورنىدىن تۇرۇشقا جورىدى.

— تۇرە ئىبراھىم، نەق بىر كەلتۇرۇپ باقىلى. تۇر دەيمەن!

بۇ چاغدا ئىبراھىمنۇ بۇ ئويۇنغا قىزىقىپ قالغانىدى. شۇ تاپتا ئۇ ئورنىدىن تۇرۇپ، ھېسام ۋە روزىنىڭ ئۆگىتىشى بىلەن تام تۇۋىدە قول باغلاپ تۇرغىنىچە:

— ۋاي قۇلىقىمەي، ۋاي رەھىتلىك قۇلىقىم، ئارماندا كەتتىڭغۇ قۇلىقىم، — دەپدى پىخ - پىخ كۈلكە ئارىلاش.

ھېسام سەل نېرىدىن قايغۇلۇق چىرايدا مېڭىپ كەلدى - دە، ئىبراھىمغا قول ئۇزاتتى.

— ئەلھۆكمۇللا ئىبراھىماخۇن، قۇلاقلىرى ياخشى بولالماپتۇ!

— ئاغرىقمىدى؟ — ھېسامنىڭ ئارقىسىدىن كەلگەن روزى ئابدۇۋەلى كۈلۈۋېتىشكە تاس - تاماس قېلىپ، سوراپ قويدى.

— كۈلمە روزى، — دەدى ھېسام ۋە ئىبراھىمغا ۋاكالىتەن جاۋاب بەردى، — خېلى ئېغىر ياتتى، ئىبراھىمنۇ قولىنىڭ قىسقىقىغا قارىماي، ئوبدان داۋالاتتى، ئاخىر دوختۇرلار «تازا گەپ ئاڭلىمايدىغان قېلىن قۇلاقكەن، ئوكۇل - دورا شىپا قىلمىدى، ئاچىقىپ دېگىنىنى بېرىڭلار» دەپتۇ.

— ھېسامكا، ئۆزۈڭنىڭ قۇلىقىنى دەۋاتامسەن؟ — ئىبراھىم توساتتىن ئۆڭدى. باشقىلار چۇرقىراشتى.

— ئويۇناۋاي بۇ ئىبراھىم، ھە، ھېسامكا، ئاندىن كېيىن قانداق بولىدۇ؟

— قانداق بولاتتى، — دەدى ھېسام، — بۇ ئىبراھىم ئاغىنىسىزنىڭ قۇلىقى كۆپنى كۆرگەن جاھان كەزدى قۇلاق ئەمەسمۇ؟ نە - نەلەردىن قۇلاق دېگىنىڭ ۋاگونىسى بىلەن پەتكە كېلىدۇ. دەلدەڭ قۇلاق، دارداي قۇلاق، سالپاڭ قۇلاق، چۆچۈرە قۇلاق، پولدۇڭ ھالقا سالغان قۇلاق...

— ما گېپىڭ بولمىدى ھېسامكا، — دەدى سابىرجان، — ھالقا سالغان قۇلاق پەتكە كېلىدىغان بولسا، ئىبراھىمكامنىڭ ئايالى بۇنىڭ ئۆلمىگەن قۇلىقىنمۇ يۇلۇۋالار!

— ھا - ۋا - ۋا! — ھېسام ئالقىنى بىلەن ئاغزىغا ئۇردى، — چوڭ جېدەل چىقاتتىكەنده. بولمىسىغۇ ئىبراھىمنىڭ قۇلىقى

هالقا تاقايدىغان نەچچە قۇلاقنى تونۇيتتى.

— راستما ئىبراھىم؟ — روزى قىزىقتى.

ئىبراھىم ئاتايىن بېشىنى لىڭشىتتى.

— راست بولماي، ھېسابكاملار بىلىدۇ.

چاقچاق شۇ پېتى قىزىپ، ۋەقەلىك راۋاجلىنىپ، گەپنىڭ كەينىدىن گەپ چىقىۋەردى. بولۇپمۇ ھېسام بىلەن روزى، ساتتار ئۇچى بۇ ئويۇنغا بۆلەكچىلا بېرىلىپ كەتكەندى. ۋاپات بولغان قۇلاق ئالىقانچىلىك تاۋۇنقا سېلىنىپ، تۇپراق بېشىغا ئاچىقىلىدى. ئۇنىڭ ئالدىدىراق، نامىزىنى چۈشەرگەن يەردە ئىمامئاخۇن دېگەن گەپلەر ۋە ئىبراھىمنىڭ «قۇلىقىمدا قەرزى، ئالاچىقى بارلار مېنى ئىزدىسە» دېگەن سۆزىگە نىسبەتەنمۇ ئاجايىپ قىزىق پاراڭلار، ئوخشاتمىلار توقۇلغاندى. يەرلىكتە ئىبراھىم كۆپنىڭ ئوتتۇرىغا چىقىپ، ئىمامئاخۇنۇمنىڭ ئالدىدا قول باغلىغىنىچە:

— تەقسىر، مېنىڭ قۇلىقىم قانداقراق قۇلاق ئىدىكىن؟ — دەپ سورىغاندا، ئىمام رولىدا ھېسام ئېغىز ئاچتى:

— سىلىنىڭ قۇلاقلىرى ئىبراھىماخۇن، بىر قىلغان گەپنى دەررۇ ئاڭلىمايدىغان، پايدا پاراڭ بولسا سەزگۈر، زىيانراق گەپ بولسا خۇپسەن، ئېغىر قۇلاق بولىدىغان. كىچىك ۋاقتلىرىدا پەيشەنبىلىكنى ۋاقتىدا ئەكەلمەي، ھەپتىيەكنى يادلىغاندا دەرسخانىدا جىم ئولتۇرماي، جىق سوزۇلۇپ كەتكەن قۇلاق ئىدى. بىر قېشتا، سەنجۇسەندە نوچىلىق قىلىمەن دەپ قۇلاقچىنىڭ سالپىڭىنى كۆتۈرۈۋېتىپ يۈرگەچكە ئۇششۇپ قېلىپ، تاس قالغان ئەيۋەشكە كېلەلمىگىنى. ئىشقىلىپ سىلىنىڭ دۆلەتلىرىدە خېلى جاپالارنى تارتقان قۇلاقلىرى باقمي ئالەمدە جەننەتى بولغاي، ئامىن!

— ئامىن! — دېيىشتى كۆپچىلىك.

— بولدىمۇ ئاغىنىلەر، — دېدى ئىبراھىم جايىغا ئولتۇرۇپ، — چوپچوك تۇرۇپ قىلىۋاتقان قىلىقلىڭلارنى قارىسىڭلار!

— بۇمۇ بىر ئەمەك دېگىنە ئىبراھىم، — دېدى ساتتار،

— ئىشقىلىپ، خەقنىڭ غەيۋىتىنى قىلغاندىن ياخشىدە!

— يەنە بىر يېرى قاپتۇ، — دېدى ھېسام نېمىشدۇر يادىغا ئېلىپ، — ئىبراھىمنىڭ قۇلقىنى يەرلىككە ئاچقىپ كەتكەندىن كېيىن، مەھەللىدىكى ئاياللار ئۇنىڭ ئۆيىگە پەتىگە كىرىدۇ. مانا مۇنداق...

ھېسامنىڭ ئەڭ قىزىق ھەرىكەتلىرى ئەمدى باشلاندى. ئۇ بىردەم بېشىغا ئاق سېلىپ، «ۋاي بىزنىڭ ئادەمنىڭ قۇلقى!» دەپ يىغلاۋاتقان ئىبراھىمنىڭ ئايالىنى، بىردەم پەتىگە ماڭغاچ ئىبراھىمنىڭ قۇلقىنىڭ غەيۋىتىنى قىلىشقان خوتۇنلارنى دورايتتى. ھېسامنىڭ بۇ كەبى دوراشلىرى بىر سەنئەت ئىدى. ھېچكىم ئۇنى قاملاشتۇرۇپ، ئۇنىڭچىلىك دوريالمايتتى. بۇ دوراشلارنى بەتەپسىل، ئەينەن قەغەز بېتىگە چۈشۈرمەك، قەلەم ئەھلىگىمۇ مۇشكۈل ئىدى.

شۇنداق قىلىپ، ئاشۇ بۇرۇقتۇمچىلىق زامانىدا «قاغا قاق ئېتەر، ئۆز كۆڭلىنى خۇش ئېتەر» دېگەندەك، ئۇلار ئادەمنىڭ يادىغا كەلمىگەن بىر چاقچاق ئارقىلىق كۆلكىلىرىنى ئاۋۇتۇشتى. بۇ ھەقتە ھەركىم ھەر نېمە دەر، لېكىن بۇ بولغان ئىش. بەلكىم بۇ چاقچاق گاھىيلىرىنىڭ پىسەنتىگە توغرا كەلمەس، ئۆلۈم ھەققىدە، دېپنە قائىدىلىرى ھەققىدە مۇشۇنداق چاقچاق بولامدۇ، دېيىشەر ئېھتىمال. لېكىن بىر ئىش ھەقىقەتكى، بۇ ۋاپاسىز دۇنيانىڭ ھەممە ئىشلىرى ئاقىۋەت بىر مەيدان چاقچاقتىن، مۇڭلۇق چاقچاقتىن ئىبارەتتۇر.

شۇ سورۇن تارقىلىپ نەچچە يىللاردىن كېيىن، يەنە شۇ بۇرادەرلەر ۋە يېڭىياچە سورۇنداشلار ئالدىدا گەپتىن ـ گەپ، قىزىقچىلىقتىن ـ قىزىقچىلىق چىقىپ، ھېسام يەنە ھېلىقى چاقچاقنى قايتىلىدى. بىراق بۇ قېتىم قۇلاق ئىگىسى ئىبراھىم جاھان كەزدى ئەمەس، سورۇندا ئولتۇرغان بۆلەك بىر مېھمان، بىر قۇلىقى يەنە بىر قۇلىقىدىن خېلىلا يوغان، شۇ ئەيىبىنى ئالدى بىلەن ئۆزى چاقچاققا ماۋزۇ قىلىدىغان بىر گەزلىمچى يىگىت ئىدى. ھېسام بۇ قېتىممۇ قۇلاق ھەققىدە يېڭىدىن ـ يېڭى

چاقچاقلارنى كەلتۈردى. ھالبۇكى، بۇ چاقچاقلارغا ھەممىدىن بەكرەك قۇلاق ئىگىسى قېتىپ ـ قېتىپ كۈلدى. تاق شۇ سورۇندا ئولتۇرغان سەلىم جامال «ھېسامكام بىزنىڭ قۇلاقلارنىمۇ كەلتۈرۈپ قالمىغيدى» دەپ، دەككە ـ دۈككىدە ئولتۇراتتى.

ھېسامنىڭ چاقچاقتىكى مۇھىم خۇسۇسىيەتلىرىدىن بىرى ـ سورۇن ئەھلىنى قاتارى كەلتۈرۈش (يەنى ئوخشىتىش). نېسىپ بولۇپ قالسا ئوقۇرمەنلىرىمىز ئەدەبكى بابلارنىڭ بىرەردە، بۇ ھەقتىمۇ بايانلارنى ئوقۇپ قېلىشى مۇمكىن.

ئېيتىشلارغا قارىغاندا ھېسام ۋە ئۇنىڭ بىر نەچچە گەپدان بۇرادەرلىرىنىڭ قۇلاق ئوخشاتمىسىغا ياندىشىپ كېتىدىغان، سەل ئەپسانە تۇسكە ئىگە بۇلەك چاقچاقلىرىمۇ بارئىمىش، بىراق بىز ئېتىبارىمىزنى ئۇ مىش ـ مىشلارغا بۇرىمىدۇق.

42. ھېسام ۋە ئابلاخان كىپى

ھېسام قۇربان ھەققىدە سۆز بولغاندا ئابلاخان كىپى ھەققىدە توختالماي مۇمكىن ئەمەس.

ئىلى ـ سەنئەت نامايەندىلىرى، ئەھلىلىرى توپلاشقان ئو-رۇن. بۇ يەردە سەنئەتنىڭ ھەر خىل تۈرلىرىدە ئۆز ئالدىغا ئۇسلۇب يارانقان، تونۇلغان، تۆھپە يارانقان زاتلار بار. زىكرى ئەلپەتتا، ئابدۇۋەلى جارۇللايوپ، ئابلىزخان ماموت، ئابدۇكۇ-رەش، ھۈسەنجان جامى، ئابلىكىم ئابدۇللا... لار بىلەن بىر قاتاردا نامى تىلغا ئېلىنىدىغان مۇقامچى ئابلىزخان كىپى ئۇزاق سەنئەت ھاياتىنى ساتار مۇڭلىرىغا بېغىشلاپ ئۆتكەن ھۆرمەتلىك بىر نامايەندە. ئىلى تىياترى، كېيىنچە ئىلى ئوبلاستلىق سەنئەت ئۆمىكىدە ئۇنۇتۇلماس مېھنىتى، تۆھپە ـ ئەجىرلىرى شۇ-نىڭ بىلەن بىرگە قىزىق ھېكايىلىرى قېپقالغان. ئىلىدا ئابلاخان كىپىنىڭ ئىسمى تىلغا ئېلىنسا، ئۇنى تونۇغان ھەرقانداق ئادەم-نىڭ چىرايىدا تەبەسسۇم ئەكس ئەتمەي قالمايدۇ، بولۇپمۇ ئۇ ۋە ھېسام ئوتتۇرىسىدىكى ئىشلار، قىزىق پاراڭلار ھازىرمۇ سورۇن-لارنىڭ ئەمىكى.

ھېسام ئابلاخان ئاكا بىلەن خېلى بالدۇرلا، يەنى ئابلاخاننىڭ گاھى ـ گاھى قىلىپ قويىدىغان چاقچىقى بويىچە ئېيتقاندا «ھې-سام بالا ئېغى يوق ئىشتان كىيىپ يۈرگەن چاغلىرىدىلا» تونۇشقا-نىدى. ئابلاخان بىلەن قۇربان تېرىچى بىر مەھەللىلىك، ئىچى-سىرىنى بىلىشىدىغان بۇرادەرلەردىن بولۇپ، ئەنە شۇ سەۋەبتىن ئابلاخان ئاكا ھېسامغا ئامراق ئىدى. ھېسام گەمىدىن قايتىپ كىرىپ، قاڭغىرىپ يۈرگەن يىللاردا ئابلاخان ئاكا ۋە ئۇنىڭ مېھماندوست ئايالى ھېسامغا كۆپ غەمخورلۇق قىلغان.

— ھېسام، تاجىخان ئاپاڭ ئوخشىتىپ پولو ئېتىپتىكەن،

ساڭا قىسىنىپ ئالايىتەن ئېلىپ قويدى، كىرىپ يەۋال، — دەيتتى پات - پاتلا ئابلاخان ئاكا. ئۇنىڭ ئۆيىدە ھېسام زادىلا قىسىلمايتتى. تاجىخان ھەدە ئۇنى ھەسەلخانىنىڭ كۆزىدە كۆرەتتى. كۆز يېشى قىلىپ مەرھۇمنىڭ پارىڭىنى سائەتلەپ قىلىشقا تەييار ئىدى. «ئاتا كۆرگەن، ئانا كۆرگەن» دېگەن باشقا گەپكەن، — دەپ ئويلايتتى گاھىدا ھېسام تەسىرلىنىپ، — بولمىسا مۇشۇ ئاي، مۇشۇ كۈنلەردە كىمنىڭ كىم بىلەن كارى؟...

ئابلاخان بىلەن ھېسام كېيىنچە ئىلى تىياتىرىدا بىر مەزگىل بىللە ئىشلىدى. ھېسام تۇغما قىزىقچى بولغاچقا توختىماي ئۇنىڭ - بۇنىڭ بىلەن ئېيتىشاتتى. بولۇپمۇ ئابلاخان ئاكىغا ئەركىلىگەندەك شەيتانلىقلارنى قىلاتتى. ئاق كۆڭۈل، ساددا ئابلاخان ئاكا ئۇنىڭ قىلىقلىرىغا گاھ تېرىكىپ، گاھ كۈلەتتى.

— خۇدانىڭ قۇدرىتى بىلەن، — دەيتتى ئابلاخان ئاكا، — بۇ ھېسام دېگەن چوشقا، كىيىپ چىققانده قۇربان تېرىچىنى! شۇ مەرھۇم يىگىت چېغىدا يولدا ماڭسا ئۇچرىغانغا تاش ئېتىپ ماڭىدىغان.

— قاشمۇ ئاتاتتىمۇ ئابلاخىنىكا؟ — ھېسام دادىسى توغرۇلۇق (قىزىقچىلىق قىلىپ) سوراپ قويايتتى.

— ئۇنى ساڭا دەپ بېرەمتىم! — دەيتتى ئابلاخان سەل جىلە بولغاندەك، — ماڭا قارا ھېسام، گايىبىر يەرلىرىڭ داداڭنىڭ پوقىنى دوريالمايدۇ جۇمۇ، قۇناخۇن دېگەن شەھەر ئىچى مەھەللىسىدە بىر ئادەم ئىدى ئۇ!

ھېسام، ئابلاخان ئاكىنى تېرىكتۇرۇپ قويۇپ، يەنە بىر دەمدىلا كۆڭلىنى ئېلىۋالاتتى.

— ئابلاخىنىكا، ماۋۇ ئۆمەكنىڭ ئۇدۇلىدىكى ساتارۋاي ئاشپۇزۇلىدا كاۋا مانتا چىقىرىپتۇ، ئاجايىپ ئوخشاپتۇ دەيدۇ. چەقىپ كىرىمىزمۇ؟

رەھمەتلىك ئابلاخان قورساقتا ئامراق بولىدىغان. ۋاقتىمۇ چۈشكە يېقىنلاپ قالغانىدى. كاۋا مانتىنىڭ گېپىنى ئاڭلاپ،

ئۇنىڭ ئاغزىغا سېرىق سۇ يىغىلىپ، قورسىقى غولدۇرلىغاندەك بولدى.

ئابلاخان ئاكا ساتارنى يىغىشتۇرۇپ، بىر يەرگە جايلىدى - دە، ئورنىدىن تۇرماقچا تەرەددۇتلاندى.

— راسا دېھقان كاۋىسىدا ئەتكەن بولسا ھە، ھېسامىدۇن، شورپىلىرىنى ئىچمتىپ... جۇرە بالام!

— قۇيرۇق ماينى كەڭرى قوشسا، — ياندا ئولتۇرغان زوردۇن شېۋەنىڭمۇ ئىشتىھاسى قوزغالدى، — مەنمۇ بىللە چىقاي.

ئۇچەيلەن ھورى پۇرقىراپ تۇرغان بىر لېگەن مانتىنى ئوخشتىپ تەييارلانغان سىركە - لازىسى بىلەن ھۇزۇرلىنىپ سوقتى. كەينىدىن ئىچىلگەن سىنچايمۇ ئاجايىپ ھۇزۇر بېغىشلىدى.

ساتارۇاي تاماغا پۇل ئالغىلى ئۇنىمىدى.

— باش - بۇرنى، كاۋا مانتىنىڭ باش - بۇرنى. ئەمدى كىرسەڭلار پۇل ئالاي، ھۆرمەتلىكلىرىم!

— پاھ، ئامىتىڭ بارده ھېسام، — دېدى زوردۇن ئاكا (تاماق ھۇزۇرىدىن ئەتەي قىزىقچىلىق قىلىپ) ئالچاڭلاپ ماڭغىنىچە، سىرتقا چىققاندا، — بىزنىڭ سايىمىزدا بىكارغا مەززە قىلمۇالدىڭ.

— راست، سېنىڭ سايەڭغۇ دەريانىڭ ئۇ قېتىمقىچە چۇشىدۇ زوردۇنكا، — ھېسام ئەتەي زوردۇن شۆۋەنىڭ لەقمىگە تېگىشتى.

— مۇشۇ ھېسامنى پۇل تۆلەيدۇ دېۋىدىڭلىمۇ زوردۇن، — ئابلاخان ئاكا كۈلگىنىچە بېشىنى ئىرغىتتى، — تايىنلىق ساتارۇاي پۇل ئالمەن دەپ قوپقان بولسا، يە سىلى يە مەن تۇتۇلاتتىم.

— ھېچبولمىغاندا يانچۇقۇڭنى كولاپ، كەينىڭگە شوخشۇپمۇ قويمىدىڭا ھېسام؟ — زوردۇن ئاكا يەنە ھېسام بىلەن ئېيتىشتى. ھېسام بوش كېلەمدىغان!

— كەينىمگىغۇ شوخشۇيتتۇم زوردۇنكا، شوخشۇپرىپ دەرياغا چۆكۈپ كەتمەي دېدىم.

— يەنە دەرياما ھېسام، باشقا گېپىڭ يوقما؟ مانتىنىغۇ

بىكارغا يە، بوپتۇ، — ئەمدى ئابلاخان ھېسام بىلەن چېقىشتى.
قورساقلىرىنى تويغۇزۇۋالغاچقا ئۇچەيلەن ئۆيلىرىگە قايتىماي، تىياتىرنىڭ ئالدىدا، يول چېتىدە ئولتۇرۇشقانىدى.
— قىزنىڭكەنسەن ئابلاخىنىكا، كاۋا مانتىنىڭ خەۋىرىنى مەن يەتكۈزمىگەن بولسام، بىكارلىق مانتىنى سەنمۇ يېيەلمەيتتىڭ.
— سەن بالا شۇمغۇ ھېچكىمگە گەپ بەرمەيسەن، — ئابلاخان بېشىنى ئىرغىتىپ كۈلدى.
بىز يەنە ھېسامنىڭ گەمىدىن قايتىپ كەلگەن كۈنلىرىگە توختىلايلى. شۇ كۈنلەردە، شەھەر ئىچىلىكلەر قاتاردا ئابلاخان ئاكا ئائىلىسىمۇ ھېسامغا خەيرخاھلىق، شاپائەت كۆرسەتكەنلىكىنى يۇقىرىدا ئىزھار ئەتكەنىدۇق. ئەمدى شۇ ئاي، شۇ كۈنلەردە ھېسام بىلەن ئابلاخان ئوتتۇرىسىدا ئۆتكەن ئىشلار ۋە بولغان گەپلەر بايانىدىن بىر نەچچە شىڭگىل كەلتۈرەيلى.
مەدەنىيەت ئىنقىلابىدا «تۆت كونا» ئەدەپلىنىپ، «سېرىق ناخشىلار» چەكلىنىپ، ئادەملەر بۇرۇقتۇمچىلىققا چۈككەندە تالاي غۇلجىلىقلار يەنىلا خالىي سورۇنلاردا خەلق ناخشىلىرى، مۇقام، قىزىق چاقچاقلاردىن خۇپىيانە ھۇزۇرلىنىپ يۇرىۋەردى. ئابلاخان بىلەن ھېسام ئەنە شۇنداق سورۇنلاردا دائىم بىللە بولاتتى.
بىر قېتىم ھېسام ئابلاخان ئاكىنى قانۇن ئورنىدا ئىشلەيدىغان بىر يىگىتنىڭ ئىلتىماسى بويىچە، سۇنئەت توي ئولتۇرۇشىغا باشلاپ باردى. ئابلاخان ئاكا ساتارنى كۆتۈرۈپ، مېھمان لىق ساراي ئۆيگە كىرىپلا مەڭدەپ كەتتى. سەۋەبى يوغان ئۆينىڭ تۆت تەمىنى بويلاپ ساپلا فورما كىيگەن كىشىلەر ئولتۇراتتى. ئولتۇرۇش يېرىمىغا كەلگەن، مېھمانلارنىڭ كۆپچىلىكى خىما ـ گۈدۈك بولۇشۇپ بولغانىدى. ھېسام‌لارمۇ بىر يەردىن كەلگەن بولغاچقا (ئۇلارنى ساھىبخانا ساقچىنىڭ ماشىنىسىنى ئەۋەتىپ «تۈپ» كەلگەنىدى) «توك» خېلى بار ئىدى.
— ھاي ھېسام شۇم، بۇ نېمە ئالامەت؟ — ئابلاخان ئاكا ئولتۇرا ـ ئولتۇرمايلا ھېسامنىڭ بېقىنىغا تۈرتتۈدى، — مەشەدە

چالمىزما؟

— چاتاق يوق، كۆزۈڭنى يۇمۇپ چالمۇر ئابلاخىنىكا، ساقچى بالا ياخشى رازى قىلىدىغان بولدى.

— ناخشا - پاخشا دېگەننىڭۇ ئېيتىۋېرىمىز، ئامالىكىن ئۇششاق بالىلىرىمىز بار ھە، ھېسام، — ئابلاخان پىچىرلىدى. سەل ئۆتمەي يادىغا كەلدى، — ھە راست، سېنىڭ يوق ھە!

يېڭى مېھمانلار ئاز - تولا چاي ئىچىپ، تاماق يەپىۋ، بىرەر - ئىككىدىن پەلەمە قىلغاندىن كېيىن سورۇندا ئۇ يەر، بۇ يەردىن تەلەپلەر ئاڭلاندى. ئاڭغۇچە ئابلاخان ئاكىمۇ يۇرىكىنى سەل توختىتىۋالغانىدى. ئۇ ساتارنى ئېلىپ، تەڭشىگۈچە ھېسام مېھمانلارنى گەپكە ئەمەك قىلىپ، كۈلدۈرۈپ ئولتۇراتتى.

— چالمىزمۇ ھېسام، — تەييار بولغان ئابلاخان ھېسامغا قارىدى.

— چالمىز، — دېدى ھېسام ساقىي بايىلا ئۇزاتقان رومكىنى ئابلاخانغا ئۇزىتىپ.

— ئېيتمىزمۇ ھېسام؟ — دېدى ئابلاخان بوشىغان رومكىنى قايتۇرۇپ.

— ئېيتمىز، — دېدى ھېسام ئابلاخانغا زاكۇسكا — توخۇنىڭ قىزىرىپ پىشقان تۆشىنى ئۇزىتىپ.

ئابلاخان ئاكا ھايالىشماي ساتارنى يېقىملىق بىر ئاھاڭغا سايرىتىپ، مۇقام پەدىسىدىكى يېڭى بىر ناخشىنى باشلىدى:

پارتىيە شانىم بولۇر، ھەم قەدىردانىم بولۇر...

ناخشا ئېيتىلىپ بولمايلا «باركاللا»، «ئالامەت» دېگەن خىتابلار ئاڭلاندى.

ئابلاخان ئاكا شۇ ئېيتقانچە قىزىپ، بىر نەچچە ناخشىنى ئۇلاپ ئورۇندىدى.

— كونىلىرىدىنمۇ كەلسۇن ئابلاخىنىكا، كونىلىرىدىنمۇ، — تۆرده ئولتۇرغان سالاپەتلىك بىر مېھمان ئىككى يېقىغا تەۋرەنگەنچە پاراڭ قىلدى. ئابلاخان ئاكا ھېسامغا قارىدى.

— ھېسام، مەيلىمۇ؟

— مەيلى ـ دە، ئابلاخىنكا، — دېدى ھېسام، — كاتتىۋاش دەۋاتسا!

ئابلاخان ئاكا ساتارىنى بوۋلەكتىن تەڭشەپ، تەلەپنى بەجا كەلتۈردى:

ساتارىم تارىغا جان رىشتىسىدىن تار ئىشىپ سالسام،
ئۇنىڭكى نالىسىدىن بىۋاپانىڭ كۆڭلىنى ئالسام...

ئابلاخان ئاكا پۈتۈن ۋۇجۇدىدىن چىقىرىپ، مۇقام داستانىنى ئېيتىشقا باشلىدى. مۇقام ئەۋجىگە چىققانسېرى، سورۇننى تىمتاس جىمجىتلىق قاپلىدى. مۇقام تارانلىرى ئولتۇرغان ھەر بىر مېھماننىڭ ۋۇجۇدىنى سېھىرلىمەكتە ئىدى.

— ياشاڭ ئابلاخان ئاكا!

— ئالامەت كەلتۈرۈۋەتتا؟!

— ھەييى... ي!

مۇقام ئاياغلىشىشىغا، ئۇزۇن سۈكۈتتىن تەۋرىنىپ ئويغانغان مېھمانلار باركاللا ياغدۇرۇشتى.

يەنە بىر قېتىم، ھېسام بىلەن ئابلاخان بىر ئولتۇرۇشتىن يېرىم كېچىدە قايتىپ، تاق ئوبلاستلىق سەنئەت ئۆمەكنىڭ ئالدىغا كەلگەندە بىر نەچچە كېچىلىك قاراۋۇللارغا ئۇچراپ قالدى.

— توختا، — دېدى ئالدىدا كېلىۋاتقان بىرسى قاتتىق تەلەپپۈزدا، — شۇنچە كېچىدە نەدىن كېلىشىۋاتىسەن؟

— مانا ھېسام بالام، ناينىناينىڭ دەردى چىقتى، — دېدى ئابلاخان ئاكا چۆچۈپ، ھېساممۇ ئابلاخاندىن كەم چۆچۈمىگەندى. بىراق ئۇنىڭ ئاغزىدىن شۇ تاپتا چاقچاق چىقىپ كەتتى:

— «دەردى ھۇسەن» گە چالە ئابلاخىنكا!

— شۇڭ تۇر، «ئېشەك ئۆلسە...» دەپ، — ئابلاخان تەرىكتى. ئۇنىڭغۇچە ھېلىقىلاردىن يەنە بىرى ئالدىغىراق كېلىپ، ئابلاخان ئاكىنىڭ قولىدىكى ساتارنى شۇبھىلىنىپ تەكشۈردى ۋە:

— نىشى شىمىرىن[1]؟ — دەپ سورىدى.

---

① سەن نېمە ئادەم؟

ئابلاخان ئاكا دەرھال قولتۇقىدىكى ساتارنى ئېلىپ، ھېلى چالىدىغاندەك قىياپەتكە كىردى ـ دە:

— بالام مەن سەنشى نىيەندى دۇمتىراڭدىرىن[1]، — دېۋىدى، ھېلىقى قاراۋۇل كۈلۈپ كەتتى، باشقىلىرىمۇ كۈلۈشتى.

— زو،[2] — دېدى بايىقى قاراۋۇل سىلىق ئاۋازدا. كېيىن يەنە قوشۇپ قويدى، — يەخۇ جۇيى، ئا[3]!

ئىككىيلەن ئىلدام ـ ئىلدام مېڭىشىپ، بىر دەمدىلا خېلى ئۇزاپ كەتتى. ھېسام ـ شەيتان ئابلاخىنىكامنىڭ بايىقى گېپىگە ئەمدى كۈلۈشكە باشلىغانىدى.

— جۇۋاينىمەك، كۈلگىدەك ئىش بولۇۋاتامدۇ؟ بۇنىڭدىن كېيىن ئولتۇرۇشقا بارىمەن دېمەي، غىت قىسىپ ئۆيدە ئولتار، تاڭگىدە ئېتىۋەتسە قانداق قىلاتتىڭ؟

شۇ ئىش ۋە ئابلاخىنىكامنىڭ باشقىمۇ گەپ ـ سۆزلىرى «ئىچىدە گەپ ياتماس» (ئابلاخان ئاكىنىڭ گېپى) ھېسام تەرىپىدىن بىر دەمدىلا خەقنىڭ قۇلىقىغا چۈشۈپ، چاقچاق خۇمار غۇلجىلىقلارغا خېلىغىچە يېڭى گەپ تېپىلاتتى. ئابلاخان ئاكا ھېسامنىڭ بۇ ئېغىز بوشلۇقلىرىدىن تالاي رەنجىگەن، بىراق ئاداۋەت تۇتماس بۇ گۆھەر ئادەم ئەتىسلا ھەممىنى ئۇنتۇپ كېتەتتى. ھاياتىنىڭ ئاخىرىغىچە ھېسام بىلەن ئەنە شۇنداق يېقىن، ھەمدەملىكتە ئۆتكەنىدى.

ئىلىنىڭ ئەل سۆيگەن سەنئەتكارلىرىدىن بىرى بولغان ئابلاخان كېيىن ئاكا بىلەن ھېسام قۇربانىنىڭ ھېكايىسىنى سەھىپە ئېتىبارى بىلەن مەشھەدە ئاياغلاشتۇرغاچ، ئاخىرىدا يەنە شۇ ماۋزۇغا ئائىت بىر نەچچە قىزىق پاراڭنى قوشۇپ كېتىشنى لايىق تاپتۇق.

△ ھېسام بىر سورۇندا ئابلاخان ئاكىنى ئەسلەپ مۇنداق

---

① مەن ئوتتۇز يىللىق چالغۇچىمەن.

② ماقۇل.

③ بۇندىن كېيىن دىققەت قىل، ھە!

پاراڭ قىلغانىدى:

— بىر قېتىم ئابلاخىنكامدىن «ئايالىڭىز تاجىخىنده‌م بىلە‌ن چىرايىڭىز ئوخشاپ كېتىدىكە‌ن، ئە‌سلىي ئۇرۇق - تۇغقان بولمە‌غىيدىڭلار» دە‌پ سورىسام، ئابلاخىنكام نېمە دېدى دېمە‌مسىلە‌ر، «بالام ھېسام، ئە‌ر - خوتۇن دېگە‌ن بىر ئۆيدە ئۇرۇشماي - تالاشماي ئوتتۇز - قىرىق يىل بىرگە ئۆتسە، چىرايلىرى بىر - بىرىگە تارتىشىپ كېتىدىكە‌ن» دە‌پ جاۋاب بە‌ردى.

△ بىرقاراڭغۇ كېچىدە ھېسام بىلە‌ن ئابلاخان ئىككىيلە‌ن شىر كە‌يىپ ھالدا ئولتۇرۇشتىن قايتىپتۇ. ئابلاخىنكام دە‌رۋازا بوسۇغىسىدىن ئاتلىدىم دە‌پ، بىر قارا كۆندىلەڭ يە‌ردىن يوغان بىر چامدام ئاتلاپلا بىر نە‌رسىگە مىنىپ قاپتۇ. ئە‌سلىدە ھېلىقى، توغرىسىغا يانقان قارا ئۆكۈز ئىكە‌ن. چۆچۈپ كە‌تكە‌ن ئۆكۈز لە‌سلا تۇرغانكە‌ن، ئابلاخىنكام تېخىمۇ ھە‌يران قاپتۇ - دە‌:

— توۋا ھېسام، كە‌يپچىلىكتە بوسۇغىمۇ قوپىدىكە‌نە! - دېگۈ- دە‌ك.

△ ئابلاخىنكام بىلە‌ن بىر سورۇنغا باردۇق، — دېدى ھە- سام، — ئارىلىقتا تالاغا چىقساق ئۆي ئىگىسى قورداققا تۇتۇش قىلىۋېتىپتۇ.

— ھېساموي، قوردىقى ساپلا ياڭيۇ تۇرامدۇ نېمە؟ — دېدى ئابلاخىنكام يېنىپ ئۆيگە كىرگە‌نده، ساتارنىمۇ ئانچە - مۇنچىلا چېلىپ بولدى قىلدى. خېلىدىن كېيىن ئۆزۈم يالغۇز تالاغا چىقسام ساھىبخانا ئىككىنچى تاڭامغا - قېرىز نارىنغا تۇتۇش قىلە- ۋېتىپتۇ. يېنىپ كىرىپلا بۇ خە‌ۋە‌رنى ئابلاخىنكامغا يە‌تكۈزدۈم.

— شۇنداقمىكە‌ن، — دېدى ئابلاخىنكام دە‌رروۇ جانلىنىپ ۋە ساتارىنى قولىغا ئالدى، — بىردە‌م شوخ - شوخ چالىلى جۇمۇ، ھېسام! ئە‌ۋە‌ل، دۇتارنى ئالە!

43. ئۆيلىنىش

مىلادىيە 1976 - يىل، 10 - ئاي.

«تۆت كىشىلىك گۇرۇھ» تارمار قىلىنغان خەيرلىك كۈن. ھېسام 46 يېشىدا، ھاياتىدا تۇنجى قېتىم ئۆيلەندى. يەنە كېلىپ دەل ئاشۇ قۇتلۇق كۈندە ئۇنىڭ تويى بولدى.

توي — ئىنسان ھاياتىدا ئىنتايىن مۇھىم ۋە ئەھمىيەتلىك ئىش. ھېسام ئۇچۇن تېخىمۇ شۇنداق بولدى. تۇنجى تويى ھەققىدە سۆز ئېچىلسا، ئۇ ھازىرمۇ ھاياجانلىنىپ سۆزلەپ، گېپىنى تۈگىمەيدۇ. سەۋەبى، بۇ توي ئۇنىڭغا كىشىلەر ئارىسىدىكى مېھىر - مۇھەببەت ۋە خالىس غەمخورلۇقنى يەنە بىر قېتىم چوڭقۇر ھېس قىلدۇرغانىدى.

دىلمۇك تاغلىرىنىڭ ئېتىكىدىكى چاپچال دىيارىدا، شاۋقۇنلۇق ئىلى دەرياسىنىڭ بويىغا دۆلەت ئىگىلىكىدىكى سۈت مەھسۇلاتلىرى فېرمىسى جايلاشقان بولۇپ، ئالدىنقى ئەسىرنىڭ 70 - يىللىرىدا بۇ فېرمىغا غۇلجىنىڭ مەشرەپلىرىدە ياشلىق دەۋرىنى ئۆتكۈزگەن قامەتلىك، خۇشكۆلۈم، تىڭشارمەن ئابدۇقېيۇم دېگەن كىشى باشلىق ئىدى. قېيۇم چاڭجاڭ ھېسامغا، بولۇپمۇ ئۇنىڭ چاقچاقلىرىغا بۆلەكچە ھېرىس بولىدىغان، ئۆيىدە ئىككى مېھمىنى بولسىلا، بالا ئەۋەتىپ ھېسامنى چاقىرىپ كېلەتتى. گاھىدا ئۆيىدە يالغۇزلۇقتا ئىچى پۇشۇپ، پىغانى ئۆرلىسە ھېسامنى چاقىرىپ كېلەتتى - دە، خوتۇنىغا ئىككى تەخسە ئوخشىتىپ سەي قورۇتۇپ، ھېسام ئالدىرىماي دەسسەپ، شەھەر ئىچىنىڭ كوچىلىرىدا قەدەمدە بىر ئۇ - بۇ بىلەن چاقچاقلىشىپ يېتىپ كەلگۈچە، تاقەت قىلالماي ئىشكاپىدىن ئاللىقاچان ئېلىپ شىرەگە تىكلەپ قويغان ئالمي سورتلۇق ھاراقنىڭ ئېغىزىنى ئېچىپ، قىرلىق ئىستاكاندا يېرىم قۇيۇپ گۈپپىدە كۆتۈرۈۋالاتتى - دە، دۇتارنى قولىغا

ئېلىپ ناخشىغا تەنها تېگەتتى:
مەپدە يۇرگەن بىلەن،
ھېچنەلەر كۆرۈنمەيدۇ.
ئاڭغۇچە ئىشىك بىلىنمەيلا ئېچىلىپ، ھېسام شىپپىدە كىرىپ كېلەتتى ـ دە، سالامنىڭ ئورنىغا چاقچاق قىلاتتى:
— ھېسامنىڭ يولىغا قاراپ،
ئۆتكەن كۈن بىلىنمەيدۇ.
— دەڭا قېيۇم چاڭجاڭ!
— ھا ـ ھا ـ ھا...، — قېيۇم چاڭجاڭ تولغان بەستىنى مىدىرلىتىپ، پۈتۈن ئىشتىياقى بىلەن كۈلەتتى، — ۋاھھاي، ئۆزۈڭچىزە ھېسام نازىنىن خېنىم بوپكەتتىم ـ دە؟ ئىچە، ماۋۇ پالە ھاراقنى!
قېيۇم چاڭجاڭ ئىستاكاندىكى ھاراقنى بوسۇغىدىن ئەمدى تۆرگە ئاتلىغان ھېسامغا سۇندى. ھېسام ھاراقنى قولىغا ئېلىپ يەنە چاقچاق باشلىدى.
— پالىنى مۇنداق ئاز قۇيىدىغىنىڭىزنى بىلسەم، يەنە ئازراق كېچىكىپ كېلىدىكەنمەن.
— ياڭاللا، گەپ بەرمەيسەن ـ دە، ھە؟ ئولتار، ھاراق دېگەن تولا. ئىچىپ بىر يېرىڭ چىدىسىلا.
ئەمدى كۈلكە ھېسامغا ئۆتتى. ئۇ قېيۇم چاڭجاڭنىڭ قوپال ئەمما سەمىمي، مېھرىبانلىق تەپچىپ تۇرىدىغان سۆزلىرىگە كۆنۈك ۋە ئامراق ئىدى.
— چاتاق يوق چاڭجاڭ، — دېدى ئۇ پالە ھاراقنى مەززە قىلىپ ئىچىۋېتىپ، — بۇگۈن بىكار كېچىكمىدىم، سىزنىڭ ھاـ رىقىڭىزنى جىقراق ئىچەلمەي قالماي دەپ ئەشەرىمگە ئولتاڭ سالـ غۇزۇۋېتىپ كەلدىم.
چاقچاق، قىزىق پاراڭ باشلىنىپ كەتتى. ئىچى سىقىلىپ ئولتۇرغان قېيۇم چاڭجاڭنىڭ چېھرى ئېچىلىپ، كەيپى لەپپىدە كۆتۈرۈلدى. ئىككىيلەن تاۋلىنىپ قالغان قورۇمىلارغا ئانچە چوـ كا تەگكۈزمەيلا، ھەش ـ پەش دېگۈچە بايىقى بىر بوتۇلكا ھاراقنى

تۇڭگە يەتكۈزۈپ قويدى. قېيۇم چاڭجاڭ پىخىلداپ، قوللىرى بىلەن گىلەمگە تايىنىپ ئورنىدىن تۇردى ـ دە، ئىشىك تۇڭدىكى گەردىرۇپ[1] يېنىغا باردى ۋە تۆۋەنكى قوش قانىتىنى ئېچىپ، بايىقىدەك ھاراقتىن يەنە بىر بوتۇلكا ئالدى.

— ياللا، قېيۇم چاڭجاڭ، سۈت فېرمىسىدا ئىشلەمسىز، ھاراق فېرمىسىدىمۇ؟ — پېچەت ھاراقنى كۆرۈپ ھېسامنىڭ چىرايى تېخىمۇ نۇرلىنىپ كەتتى. ئۇ موخوركىنى گىلەمگە تۆكۈپ تۇرۇپ يۆگىگەچ، يەنە چاقچىقىنى باشلىدى.

بۇ قېتىم قېيۇم چاڭجاڭ ھېسامنىڭ چاقچىقىغا جاۋاب قايتۇرمىدى، پەرۋا قىلمىدى. ئۇ ھېسام ئۇخلىسا چۈشىگە كىرمەيدىغان بىر پاراڭ قىلدى.

— ھېسام، ئۆيلىنەمسەن؟

شۇ دەمدە ھېسامدا كەمدىن ـ كەم كۆرۈلىدىغان بىر ھالەت يۈز بەردى. يەنى ئۇ تاماكا ئىسىدىن قېچىلىپ كەتتى. بۇ چاغدا بىر بوتۇلكا ھاراق قولىدا، قېيۇم چاڭجاڭ ئۇنىڭ بېشىدا ئۆرە تۇراتتى.

— نېمە دېدىڭىز... چاڭجاڭ؟

ھېسامنىڭ ئاۋازى ئۆزىمۇ سەزمەي چىرقىراپراق چىقىپ كەتتى. ساھىبخانا يەنە ھا ـ ھالاپ كۈلدى.

— خوتۇن ئالامسەن دەۋاتىمەن؟

— ۋاھ، ناۋات يەمسەن دېگەندەك گەپتە بۇ، ئالمىغاندا...

— ناۋات يەمسەن دېگەندەك دېگىن؟ — قېيۇم چاڭجاڭ ئولتۇرۇۋېتىپ، ھېسامنىڭ گېپىنى تەكرارلىدى، — ناۋات دەپقوي! چىشىڭ بارمۇ؟

— مۇڭگۈزدەك دەڭا! — ھېسام راستىنلا ئاغزىنى يوغان ئېچىپ، تاماكىدىن سارغايغان چىشلىرىنى كۆرسەتتى. قېيۇم چاڭجاڭ ئۇنىڭ چىشلىرىغا قارىمايلا يەنە سورىدى.

— لايىقىڭ بارمۇ؟

---

① گەردىرۇپ ـ بىر خىل ئىشكاپ.

— نېمە دەيدۇ، پۈتقا لايىق شىبلىت تاپالمايۋاتساق، لايىق نېمىش قىلىدۇ؟ لايىق بولغان بولسا ئاللىقاچان توي قىلىۋالمايتتىمۇ چاڭجاڭ.

— ئۆتكەندە مۇتەللىپلەر بىر لايىق تاپتۇق دەۋاتاتتىغۇ؟

— ھەلا دەڭا، ئوردا مەھەللىدىكىلەرنىڭ ئىچى پۇشسىلا ماڭا لايىق تېپىپ ئويناپسۇ.

— تاپىدۇ، ياراتمايمەن دېگىنە، — قېيۇم چاڭجاڭ ھېسام-نىڭ نۆۋەتتىنى ئۆزاتتى. ئۇنىڭغۇچە ئوخشىغان لەڭمەن ئەكىرىل-دى.

— مە ھېسام، ئاۋۋال بۇنى كوممىدە قۇيۇۋېتىپ، ئېشىڭنى يەۋال.

ھېسام بىر يېنى قىزىقچىلىق، بىر يېنى چىن ھالدا پاراڭ قىلدى:

— نەدىكى گەپنى قىلىپ... لەڭمەن ئۆتەمدۇ ئەمدى!

بىراق قېيۇم چاڭجاڭ بۇ گەپكە نە پەرۋا قىلمىدى، نە كۈلمىدى. ئۇنچىقماي ئولتۇرۇپ تامىقىنى يېدى. سىركىگە ئارد-لاشتۇرۇپ مەنتىڭنىمۇ ئىچىۋالدى. ئەزەلدىن تامىقى ئاز ھېسام ئازراق لەڭمەن يەپلا، چوكا بىلەن تەخسىنى جايىغا قويدى ۋە يەنە تۆكۈپ موخوركا يۆگىگىلى تۇردى.

— تامىقىڭنى يە ھېسام، — قېيۇم چاڭجاڭ رەنجىگەندەك سۆزلىدى، — سېنىڭ مۇشۇ بەزى قىلىقلىرىڭنىزە! ئولتۇرۇشتا سېنىڭ چاقچىقىڭنى خەقلەر تىنچ ئولتۇرۇپ ئاڭلىمىسا، ئاچچىق-لىڭ كېلىدىغاندۇر؟ ھە، بۇمۇ مۇشۇنىڭغا ئوخشاش ئىش. ئالاي-تەن ئەجىر قىلىپ ئەتكەن تامىقىنى يېمىسەڭ، ھەدەڭ خاپا بولىدۇ.

— خاپا بولمايدۇ، — دېدى ھېسام پەرۋاسىز، — ئىككى چاقچاق قىلىپلا ھەدىمىزنى ئېچىلدۇرۇۋالىمەن.

غىزا يېيىلىپ، داستىخان بىر قۇر يىغىشتۇرۇلغاندىن كې-يىن، قېيۇم چاڭجاڭ يەنە ھاراق قۇيدى.

— سەنزە ھېسام، — دېدى ئۇ كەينىگە سەل تاشلىنىپ، —

ئۆزۈڭنىڭ غېمىڭنى ئۆزۈڭ قىلمايسەن. خەقلەر سېنىڭ ئىشلىرىڭنى قىلىپ بېرىپ، ياماڭ ئۆگىتىپ قويدى سېنى. ئۆينىمۇ خەق سېلىپ بەردى. قىش كەلسە كۆمۈرىڭنىمۇ ئەل - ئاغىنىلەر چۈشۈرۈپ بېرىدۇ. ئەمدى خوتۇنىنىمۇ خەق ئەپەرسە...

— يا، ئۇنىڭ ئۈچۈن يېقىنى ئۆزۈم پۈتتۈرۈۋالمەن چاڭجاڭ، — دېدى ھېسام دەرمەھەل قەددىنى تىكلەپ.

كونا پاسوندىكى كېڭ - كەڭرى، ياسداق سارايدا يەنە ھا- ھا... ياڭرىدى.

— سەن كىسپۈرۈچىنىڭ مەشەلىرىنى دېمىسە...، — قېيۇم چاڭجاڭ كۈلكە بىلەن سۆزلىدى، — مۇشۇ گېپىڭ ئۈچۈن، مۇشۇ نۆۋىتىمنى ئىككىمىز بۆلۈپ ئىچەيلى. ئاچچىقىنى ئىچەمسەن ياكى تاتلىقىنىمۇ؟

— ئاچچىقىنى ئىچەي، — دېدى قۇۋ ھېسام، — تاتلىقى كەينىدە دېدىڭىزغۇ!

قېيۇم چاڭجاڭ بېشىنى چايقاپ كۈلۈپ، رومكىنى ئاۋۇال ھېسامغا بەردى. ھېسام ھاراقنىڭ يېرىمىدىن جىقىراقىنى ئىچىپ، ئىگىسىگە قايتۇردى.

— سەن ھېسام، بۇنداق يۇرىۋەرمە، — دېدى قېيۇم چاڭجاڭ تېگىشلىكىنى ئىچىۋېتىپ، — ئۆمۇر دېگەن ئۆتۈپ كېتىۋېرىدۇ، ھايات دېگەن ئۇ سېنىڭ كىملا ئاڭلىسا كۈلۈپ بېرىۋېرىدىغان چاقچىقىڭ ئەمەس. مەن ساڭا دەپ قويايى، ئارقاڭدا بىرەر ئەۋلادىڭ قالمىسا، چاقچاقلىرىڭنىمۇ ئۆزۈڭ بىلەن تەڭلا ئۆلىدۇ. قانداق دېدىم؟

بۇ چاغدا ھېساممۇ خىيالغا پاتقانىدى. بۇ ئىشلارنى ئۇ ئويلىمايتتىمۇ؟ ئويلايتتى. بىراق شۇ، پەرۋاسىزراق ئىدى.

— توغرا دەيسىز چاڭجاڭ، — دېدى ئۇ خىيال ئارىلاش. قىزىپ قالغان ساھىبخانىنىڭ ئاچچىقى كەلدى.

— ھۇ سېنىڭ شۇ چاڭجاڭ، پاڭجاڭلىرىڭنى! قېيۇمكا دە!

— يېس، قېيۇمكا! — دېدى ھېسام ئىتتىكلا چاس بېرىپ.

— مەن ساڭا ئېيتسام، — دېدى ساھىبخانا (ئۇنىڭ ئاچچى-

قىدىن بىزمۇ قورقۇپ قالدۇق. شۇڭا «قېيۇم چاڭجاڭ» دەپ ئاتىيالمايۋاتىمىز) — نەچچە كۈندىن بېرى ھەدەڭ ئىككىمىز سېنىڭ غېمىڭنى يەۋاتىمىز. نېمىلا بولمىسۇن، بىز دېگەن ئاتا كۆرگەن، ئانا كۆرگەن خەقلەر. رەھمىتى قوناخۇنكام بىلەن ھەسەلخىنىدەم مانا سەن قاتارلىق سەككىز پەرزەنتلىك بولۇپ، ئالەمدىن ئۆتتىڭ. سەن بىرەرمۇ پەرزەنتلىك بولمىساڭ، ئۇلارنىڭ روھى قورۇنمامدۇ؟

ھېسامنىڭ بېشى ساڭگىلىدى. چاقچاقچى ھېسام شۇ دەمدە خىيالچان، مۇڭلۇق ھېسامغا ئايلانغانىدى. ئۇنىڭدا بۇنداق ھالەت كەمدىن - كەم كۆرۈلەتتى.

— ئاپاڭ بىلەن دادالڭ بىرەرىڭلارنىڭمۇ تويىنى، قىزىقىنى كۆرمەي ئۆلۈپ كەتتى ھېسام، سەن ئەمدى ناي - نىنايىنىڭ كەينىدە يۇرۇپ كۈنۈڭنى ئۆتكۈزۈۋەرمە. يېنىڭدا مانا بىز بار، بېشىڭنى ئوڭلاپ، ئاتا - ئاناڭنىڭ روھىنى خۇش قىل، بۇگۈن مانا شۇنىڭ ئۈچۈن سېنى چاقىردىم.

ھېسام قاتتىق تەسىرلەندى. يۈرىكى قىزىق چايغا سالغان ناۋاتتەك شۇر ۋلداپ ئېرىدى. ئىنسان بالىسىغا ھاياتىدا سىيرەك نېسىپ بولىدىغان ئەبەدىيلىك، بۈرچ، سۆيگۈ ھەققىدىكى خىيال-لار، تەپەككۇرلار شۇ تاپتا ئۇنىڭ ۋۇجۇدىدا ۋاژىلداپ قاينىدى، ياشلىق باھارىدىن ئاللىقاچان مەھرۇم بولغان مۇزدەك تېنىنى يېلىنجاتتى.

ئۆمۈرلۈك ئىشى ھەققىدە ھېسام تالاي - تالاي قېتىم ئويلا-غان. دۇنيادا يالغۇزچىلىقتىنمۇ يامان نەرسە بارمۇ؟ ئۆزۈك يال-غۇز، تېنىك يالغۇز، خىياللىرىك يالغۇز، ئومىد، تەسەۋۋۇ-رۇڭ، كېلەچىكىڭ، گويا كى يالغۇز... ھېسام گاھىدا «قىزىل بىنا» دا ھەسرەتلىك، سوغۇق يالغۇزلۇقنى باشتىن كەچۈرۈۋې-تىپ، ئەلەم ئىلكىدە «دۇنيادا ماڭا جۈپ بولىدىغان ئايال زاتى بارمىدۇ؟ بولسا نەدىدۇ...؟» دەپ ئويلايتتى. ئىنسان بولۇش سۈپىتى بىلەن ئۇنىڭدىنمۇ بۇنداق خىياللار، ئىستەكلەر ھەتتا ھەرىكەتلەر بولغان...

هېسامنىڭ توي ئىشىغا غۇلجىلىقلار، جۇملىدىن شەھەر ئەچى، ئوردا مەھەللىلىكلەر تالاي كۆڭۈل بۆلگەن. ئۆيلەردە، سورۇنلاردا بۇ ھەقتە گەپ - سۆزلەر بولۇناتتى. هېسامغا لايىق تاپقانلار، ئۇۋزىنى - ئۇۋزى لايىقلىقتا كۆرسەتكەنلەرمۇ چىققانىدى...

— ئەمدى گەپنىڭ پوسكاللىسىنى قىلاي، — دېدى قېيۇم چاڭجاڭ (دەۋەتتۇق!) گېپىنى خۇلاسىلەپ، — ئالدىنقى ھەپتە بىزنىڭ ئۆيدىكىلەرنىڭ تۇغقانلىرىنىڭ ئۆيىگە كۆچاردىن بىرنەچچە مېھمان كەپتىكەن. ئۇلارنىڭ بىر قىزى بار ئىكەن، ئۆزى قاملاشقان، يېشىمۇ ئانچە چوڭ ئەمەس. ئىسمىنى سائادەت دەيدۇ. غۇلجىدىن مۇڭاپىق لايىق چىقسا، ئاتا - ئانىسىنىڭ قىزىنى مەشھەد ياتلىق قىلىۋېتىش خىيالى بار ئىكەن.

هېسام گاڭگىرىغان ئادەمدەك ساھىبخانىغا قارىدى. قېيۇم چاڭجاڭ كۇلۇمسىرىدى.

— هاڭۇبقىپ قالدىڭغۇ؟ مەن بىلەن ھەدەڭ شۇ قىزنى ساڭا لايىقكەن دەپ ئويلىدۇق، قانداق؟ يۇرىكىڭ موپاڭ تاسقامدۇ؟

شۇدەم «سائادەت» دېگەن ئىسىم هېسامنىڭ كۆڭلىدە بىر ئىز قالدۇرۇپ ئۆتۈپ كەتتى. ئۇ قېيۇم ئاكىغا نېمىلەرنى دېگەنلىكىنى ئۇقمىدى. هېسام هاياجانلانغانىدى.

«خەيرلىك ئىشنىڭ ئەتە - كېچى يوق» دېگەندەك، هېسامنىڭ هاياتىدىكى قۇتلۇق ئىش قىرىق يەتتىنچى يۇلتۇزىغا (ئەگەر- دە ئىنسانىنىڭ بىر يېشىنى بىر يۇلتۇز دېگىلى بولسا) پۈتۈلگەنىكەن، قالغان ئىشلار تېز پويىزدەك يۇرۇشۇپ كەتتى. مەرھەمەتلىك، ئاق كۆڭۈل ئىلى خەلقىنىڭ ئەندىزىسى بولغان قېيۇم ئاكا ئۆزى ھەممە نەرسىگە ئىگە بولۇپ، مۇنداقچە ئېيتقاندا ئاتا بولۇپ هېسامنىڭ تويىغا تۇتۇش قىلدى.

شۇ كۈنلەردە هېسام چەكسىز هاياجاندا ئىدى. ئۇ سائادەت بىلەن كۆرۈشكەن، ئۆز - ئۆزىگە، ئۆز بەختىگە ئىشەنمەي قالغانىدى. ئۇنىڭغا ھەسەلخان ئانا چىن قەلبىدىن يىغلاپ تىلەك تىلىگەنىكەن.

ھېسامنىڭ توي قىلىدىغانلىق خەۋىرى شۇ كۈنلەردە غۇلجا شەھىرىگە پۈر كەتتى. ھەممىلا يەردە شۇ گەپ ئىدى.

— ئاڭلىدىڭلارمۇ، ھېسام توي قىلىدىغان بوپتۇ!

— ھەر نېمە بولسا، خوي بوپتا. كىمنى ئالىدىكەنوي؟

— كۈچارنىڭ بىر ياش، گۈزىلىنى!

— خۇدايىم بېرىپتۇ، قاغجىراپ كېتىۋېدى.

مۇنداقمۇ پاراڭلار بولاتتى:

— ھېسام بىلەن كۆڭلۈم يېقىندى، تويىغا ئېيتار!

— ھېسام بىلەن ئەمەس، قېيۇم چاڭجاڭ بىلەن يېقىن بولساڭ بولىدۇ. تىيىننى شۇ خەجلەۋاتقۇدەكمىش.

— ۋاي ـ ۋۇي، بوپتىلا، ئۇ كۈنىمىغۇ ئۆزىمىزنىڭ ئىچىدە تۇغقانلارنىڭ تويى بار ئىدى.

يەنە مۇنداقمۇ گەپلەر بولاتتىكى، بۇ گەپلەرنى (توغرىسى چاقچاقلارنى) قىلغۇچىلار ئوردا مەھەللە، شەھەر ئىچىنىڭ گەپ-داناسلىرى ئىدى.

— ھېسامكا، ئالتە چىشلىق كېۋەزدەك ھېڭگىيىپلا قاپسەن-غۇ، — دېدى سابىرجان مۇئەللىم.

— مۇبارەك بولسۇن ھېسامكا، قىرىق يىل تارانچى دەپ يۈرسەك، كۆچارلىق چىقىپ قاپسەن، — دېدى ساتتار.

— ھېسامتاي، ئەمدى بىزنى ئاكا دەڭ جۇمۇ، توي يېشىغا ئاران يېتىپسىز ئەمەسمۇ، — دېدى ئىبراھىم.

ھېسام بۇ چاقچاقلارغا شۇنداق ئېچىل جاۋابلارنى قايتۇراتتى-كى، چاقچاق ئىگىلىرىمۇ، ئەتراپتا تۇرغانلارمۇ قايىللىق ئىلكىدە كۈلۈپ كېتەتتى. بىز پەقەت شۇلاردىن بىرىنىلا نەقىل قىلىمىز:

— ھېسامكا، تويۇڭغا نېمە سوۋغا ـ سالام ئاپىراي؟ — دېدى، مەسلىھەت چېيىدا روزى ئابدۇۋەلى ھېسامنىڭ ئاغزىنى تاتىلاپ.

تۆردە، «سۇلتان بېگىم» ئورنىدا كېلەڭسىزگىنە ياسىنىپ ئولتۇرغان ھېسام دەررۇ جاۋاب قايتۇردى:

— ئەمدى روزى، بىر ئۆي دېگەنگە ھەممە نېمە لازىم بولىدۇ-

دۇ، دېگىنە، سەن تولا ئاۋارە بولماي، قۇيرۇقىڭدا بىر چاكوش ياساپ كەل!

«ۋا... !» دېگەن كۇلكە ساداسى قېيۇم چاڭجاڭنىڭ كەڭرى هويلىسىنى بىر ئالدى.

تويغا توي ياراشقاندەك، دەل هېسامنىڭ نىكاھ كۇنى خەلقنى ئون يىل ئازاب - ئوقۇبەتكە ۋە پاراكەندىچىلىككە سالغان لەنەت- گەردى «تۆت كىشىلىك گۇرۇھ» نىڭ تارمار قىلىنغانلىق خۇش خەۋىرى يېتىپ كەلدى. پۇتۇن جۇڭگو مىقياسىدىكى خۇشلۇققا جور بولۇپ، غۇلجا شەھىرى بۇ قۇتلۇق خەۋەرنى ناغرا شادىيانە- سى بىلەن مۇبارەكلىدى. ئاۋامنىڭ قۇلىقىدىن يېتىپ كەتكەن ناغرا پەدىلىرى بەيتۇللا ئۆگزىسىدە قايتا ياڭرىدى. شەھەرلىك مەدەنىيەت يۇرتى ئورۇنلاشتۇرۇشقا ئاساسەن شەھەردىكى ناغرا - سۇنايى ئۇستىلىرىنى يىغقانىدى. ئۇلار هېسامنى تويلۇق كىيىم- لىرى بىلەن نىكاھ سورۇنىدىن تاپتى.

هېسام شۇ كۇنى پۇتۇن ۋۇجۇدىغا شادلىق يامرىغان هالدا ناغرا چالدى. ئۇ باش ناغرىدا ئىدى. شۇ تاپتا مەملىكەتنىڭ تويىغمۇ، ئۆزىنىڭ تويىغمۇ ناغرا چالاتتى. خۇشلۇقىنى ئەلگە ئىزھار ئەتمەكتىدى. خىيالىدا بالا ۋاقتىدىكى ناغرا چالغان پەيت- لىرى، بەستىدە ياش ۋاقتىدىكى كۇچ - قۇدرىتى!

توي ئولتۇرۇشىدىن هېلىدىن - هېلىغا خەۋەر كېلەتتى. يېڭى كېلىن ساڭادەت ئۇنى كۇتۇۋاتاتتى. ئەل - ئاغىنىلەر توي سورۇنىدا قىزىق قەدەھ سۆزلىرىنى تەييارلاپ، يولىغا قارىماقتا ئىدى. هېسام نەچچە قېتىم رۇخسەت ئېلىپ، توي سورۇنىغا قايتماقچى بولۇۋېدى. مەدەنىيەت يۇرتىنىڭ ئاممىۋى سەنئەت كا- دىرى مەۋلان ئەلى «يەنە ئازراق چال هېسامكا، بۇ دېگەن سىيا- سىي ۋەزىپە، يەنە ئازراق چال!» دەۋەردى. بىر چاغدا هېسام جىلىچىلىكىنى چاقچاققا يۆلەپ، كۆڭلىدىكىنى ئىزھار قىلدى:

— هەي مەۋلان ئۇكا، چال، چاللا دەۋېرىدىكەنسەن، ۋاقىت خۇپتەندىن ئاشتى، تويمۇ تارقىدى. مەن بۇ ناغرىنى چېلىۋەر- سەم، ئۆيدىكى ناغرىنى كىم چالىدۇ؟

مەۋلان ھۇپپىدە قىزىرىپ كەتتى ۋە ھېسامنىڭ قولىدىكى ناغرا چوكىسىنى ئالدى.

— راست دەيسەن ھېسامكا، جىددىيلىكتە ئېسىمدىن چىقىپتۇ. بولدى، ئورنۇڭدا مەن چالاي. چېلىشتىغۇ ساڭا يەتمەيمەن ئەمدى، بولدى ئاكا، كېلىناغچىنىڭ يېنىغا چاپسان بارغىن!

ھېسام يەنە بىر نەچچە ئېغىز چاقچاق قىلىپ ناغرىچىلارنى كۈلدۈرۈپ، ئاندىن ئۆيگە قايتتى. ئۇنىڭ نىكاھ كۈنى شۇنداق ئۆتكەنىدى.

ھېسامنىڭ تۇنجى تويىغا ئائىت نۇرغۇن ئەستىلىكلەر ۋە قىزىق پاراڭ، چاقچاقلار بار. بۇلارنىڭ تولىسىنى ھازىرمۇ ئۇ گاھىدا ئۆزى سۆزلەپ قويىدۇ. سەھىپىمىزدە ھەممىسىنى يېزىپ كېتىش بىزگە ئەپسىز.

ھېسام ھاياتىدا ئۇچ قېتىم ئۆيلەندى. بۇ ھەقتىكى بايانلارغا قىسسىمىزنىڭ كېيىنكى بابلىرىنىڭ بىرىدە قىسقىچە ئورۇن بېرەرمىز.

44. كاتەكتىكى تېلېفون

لېئونىد سولوۋيوۋنىڭ رومانىدا تىلغا ئېلىنغان قىسمەت سەۋلىم جامال بىلەن ھېسام قۇربانىنى بىر مۆجىزە بىلەن توساتتىن خىزمەتداشلارغا ئايلاندۇرۇپ قويىدى.

جامال ئەپەندىنىڭ بېشىنى يېگىرمە نەچچە يىل ئېگىپ كەلگەن «ئوڭچىل»، «يەرلىك مىللەتچى» قالپىقى «توّت گېزىتە» نىڭ يوقىلىشىغا ئەگىشىپ خەيرلىك بىر كۈندە چۆرۈپ تاشلاندى. مەسىلىسى «ناھەق ئەنزە» دەپ ئاقلانغان جامال ئەپەندى تەشكىلىي رەسمىيەتلىرىنى قايتا ئۆتىگەندىن كېيىن، پېنسىيىگە چىقتى. ئۇنىڭ «مايىلىق قالپىقى» تۈپەيلى يېزىدا ئون يىل «قايتا تەربىيە» ئالغان سەلىمجان شۇ چاغدىكى سىياسەت بويىچە دادىسىنىڭ شتاتىغا ئورۇنلاشتۇرۇلۇپ، غۇلجا شەھەرلىك مەدەنىيەت يۇرتىغا خىزمەتكە تەقسىم قىلىندى.

شۇ ئارىلىقتا بىر نەرسىنى ئوقۇرمەنلەرنىڭ سەمىگە سالغاچ كېتەيلىكى، سەلىمجاندىن سەل ئاۋۋالراق مەزكۇر مەدەنىيەت يۇرتىغا قىزىقچى ھېسام قۇربان ۋە ئاتاقلىق ناخشىچى داۋۇتجان ناسىر ئىككىيلەن ئېتىبار سىياسەت بىلەن خىزمەتكە ئورۇنلاشتۇرۇلغانىدى.

شۇ چاغلاردا جەمئىيەتتە «ھېسام بىر چاقچاق بىلەن ئاپتونوم رايوندىن شتات ھەل قىپتۇ» دېگەندەك پاراڭلار ئېقىپ يۈرگەندى. بۇ ھەقتە ھېساموّ گاھىدا قىزىقچىلىق قىلىپ:

دۇتارنى چالالاملا، ۋاي چالالاملا،
پەدىسىنى باسالاملا.
دادەي!
بىر چاقچاق بىلەن بىزدەك،
ۋاي جېنىم ئاللا، ۋاي توۋۋا،

بىر شتات ئالالاملا،
ياره‌ي!
ده‌پ ئۆزىگىلا خاس ئاۋازى بىلەن ناخشا ئېيتىپ، ئۆزىنىڭ ناخشىسىغا ئۆزى، ئولتۇرغان پېتى ئۆسۈل ئويناپ، سورۇن ئەھلىنى كۈلدۈرىدۇ.

ئەمدى ئۆز گېپىمىزگە كېلەيلى، شۇ يىللاردا مەدەنىيەت يۇرتىنىڭ خىزمەت بىناسى شەھەرنىڭ قۇرۇلۇش پىلانىغا بىنائەن چېقىۋېتىلگەن بولۇپ، خىزمەت ئورنى ھەل قىلىنغۇچە خادىملار ئاساسەن ئۆيدە بوپقالغانىدى. پەقەت ھەر چارشەنبە كۈنلۈك ئۆگىنىش، ئاينىڭ يەتتىسىدىكى ماڭاش تارقىتىشقا كېلىش زۇرۇرىيىتى بىلەن ئوبلاستلىق شىنخۇا كىتابخانىسىنىڭ ئارقا دەرۋازىسى تۇۋىدىكى ھەم تار، ھەم سوزۇنچاق كۆزەتخانا مەدەنىيەت يۇرتىنىڭ ۋاقىتلىق ئالاقىلىشىش ئورنى قىلىنغانىدى. سەلىمجان تۇنجى خىزمەت كۈنى مانا مۇشۇ يەرگە كېلىپ ئەڭ دەسلەپكى چارشەنبىلىك ئۆگىنىشكە قاتناشتى ۋە خىزمەتداشلار بىلەن تونۇشتى. ئۇ بۇ يەردە ھېسامنى ئۇچرىتىپ تولىمۇ خۇشال بولدى. داۋۇتجان ناسىرمۇ سەلىمجانغا غايىۋانە تونۇش ئىدى. ئۇنىڭ ئېغىر سۈرەڭ راۋان ناخشىلىرىنى قانماي ئاڭلايتتى. مانا ئەمدى خىزمەتداش بولۇپ قالدى، سەلىمجان تۇزۇكرەك خىزمەت بىناسى يوق ئىدارىغا كېلىپ قالغانلىقىنى ئانچىلا كۆڭلىگە ئېلىپ كەتمىدى. ئون يىللىق ېيزا ھاياتى ئۇنى ئەڭ ئاددىي، غورىگۈل شارائىتلارغىمۇ شۈكرى قىلىدىغان مىجەزگە كۆندۈرگەنىدى. ئۇنىڭ شۇ تاپتىكى بىر خۇشاللىقى ئاقۇەت سورۇقچىلىق ۋە غەم ـ قايغۇلار تۈگەپ، ئائىلىسىنىڭ ياخشى كۈنلەرگە ئۇلاشقىنى ۋە ئۆزىنىڭ رەسمىي خىزمەتكە ئورۇنلاشقىنى بولسا، يەنە بىر خۇشاللىقى داۋۇتجان بىلەن ھېسامغا ئوخشاش ئىككى «مەشھۇر شەخس» بىلەن خىزمەتداش بولۇپ قالغانلىقى ئىدى.

ئاشۇ چارشەنبە كۈنى چۈشتىن كېيىنلىك سىياسىي ئۆگىنىشتىن كېيىن، مەدەنىيەت يۇرتىنىڭ خىزمەتچىلىرى بىر دەملا ئالدىرىشىپ كۆزدىن غايىب بولدى. باشلىقمۇ سەلىمجانغا

بىر نەچچە ئېغىز سۆز قىلىپ، ئۇنى يېڭىياچە بولغاچقا ھەر كۈنى مەشەگە — كۆزەتخانىغا كېلىپ تۇرۇشقا جۆرىدى - دە، ۋېلىسپىد- تىنى مىنىپ چىقىپ كەتتى. ياز ئايلىرى بولغاچقا، ئۆگىنىش قورۇدىلا ئېلىپ بېرىلغانىدى. شۇ تاپتا كىتابخانا ھويلىسىدا، دۆۋىلەنگەن ياغاچلار ئۈستىدە ئۇچلا كىشى قېپقالدى. ئۇلار ھې- سام، داۋۇتجان ۋە سەلىم جامال ئىدى.

— مەۋلانجاندىن بىرگە بىر ياش بالا تەقسىم قىلىنىپتۇ دەپ ئاڭلىۋېدىم، سىزكەنسىز - دە؟ ، — دېدى ھېسام موخوركىسىنى پۈرقىرىتىپ چەككەچ، — ياخشى بوپتۇ ئۇكا، ئەمدى ئۆگىنايمىز!

«ئەمدى ئۆگىنايمىز» دەۋېتىپ ھېسام شۇنداق بىر قىزىق ھەرىكەت قىلىۋېدى، سەلىمجاننىڭ كۆڭلى تېخىمۇ يايراپ، يې- نىكلەشتى. ئۇنىڭ ۋۇجۇدىدا كەلگۈسىگە بولغان ئۈمىتدۇار تە- لەكلەر يەنە بىر قېتىم تەۋرەندى. ن. ۋ. گوگول «ياشلىق ئۆزە- نىڭ كېلەچىكى بولغانلىقى بىلەن بەختلىك» دەپ بىكار ئېيتمە- غان.

— ھېسامكا، ھەي، — دېدى داۋۇتجان يېقىملىق بىر كۈلكە بىلەن، — بىزنىڭ بۇ يەرگە ساپلا مەندەك قېرىلار، يە سىزدەك ھاستايىقى يېتىلەپ ماڭىدىغانلار (ھەر كۈنى ئەتىگەندە داۋۇتجان ناسىرنى بالىلىرى يېتىلەپ، ئەكېلىپ قويىاتتى ۋە ئىشتىن چۈ- شەرگە يېقىن كېلىپ يېتىلەپ ئەكېتەتتى. داۋۇتجان شۇنىڭغا ئىشارە قىلىدۇ) كېلىدۇ دەۋاتاتتىڭىز، مانا چەبدەس، ياش يە- گىتلەرمۇ كەپتىغۇ!

— داۋۇتجان يامان جۈمۇ ئۇكا، — دېدى ھېسام كۈلۈپ، — سىزنى كۆرمەي تۇرۇپ، چەبدەسلىكىڭىزنى بىلمۇاپتۇ!

— كۆڭۈل تونۇيدۇ - دە، كۆڭۈل تونۇيدۇ، — داۋۇتجان ناسىر كۈلۈمسىرەپ شۇ گەپنى قىلىۋېدى، سەلىمجاننىڭ ۋۇجۇدى بىر يېقىملىق تۈيغۇغا چۆمدى. شۇ تاپتا ئۇ ئۆزىنى داۋۇتجان ئاكا بىلەنمۇ كونا تونۇشلاردەكلا ھېس قىلىپ قالدى.

ئۇچەيلەن ياغاچ دۆۋىسى ئۈستىدە، ئىللىق قۇياش نۇرى ئاستىدا خېلى پاراڭلىشىپ ئولتۇردى. ھېسام توختىماي داۋۇت-

جانغا چاقچاق قىلاتتى. سەلىمجاننىڭ شۇ تاپنىڭ ئۆزىدىلا ھېسابـ
نىڭ ئاجايىپ ئەپلىشىپ كەلگەن پاراڭ، چاقچاقلىرىنى بىر باشـ
تىن خاتىرىلەپ ماڭغۇسى كېلىپ كەتتى، بەزى چاقچاقلارنى ئۇ
كۆڭلىدە بىر نەچچە تەكرارلاپ، يادلاپمۇ ئالدى. «ماۋۇ گېپىنى
مۇنداقلا ئۆزگەرتسە تەييارلا بىر يۇمۇر بولىدىكەن، ئاۋۇ پاراڭغا
ئازراق تەپسىلات قوشسا، تازا مەنىلىك لەتىپىنىڭ ئۆزىكەن...»
دەپ ئويلايتتى ئۇ شۇ مەھەلدە. ۋاقىت، پۇرسەت تېخى كۆپ
ئىدى، ئۇ ئۇنچىلا ئالدىراپ كەتمىسىمۇ بولاتتى.

ھېسام بولسا بۇ چاغدا ھەدەپ قىزىق پاراڭلىرىنى داۋام
قىلماقتا ئىدى:

— مانا ئۆكا، ئىدارىنىمۇ كۆردىڭىز، ئولتۇرۇشىمىز كاـ
تەك، بېقىشىمىز تېلېفون، كۆزەتچىمىز داۋۇتجان...

سەلىم قىزىقسىنىپ ئۇنلۇك كۈلۈۋەتتى، بۇ چاغدا داۋۇتجاـ
مۇ گەپتە بوش كەلمەي، ھېسامغا «قايتارما زەربە» بەردى.

— ھېسامكا، ھەي، يېڭى لەقەملىك بوپقالدىڭىزمۇ نېمە؟
كاتەكنىڭ گېپىنى قىلىپ قالدىڭىز — !

داۋۇتجان شۇ گەپنى قىلىپ، سەلىمجانغا (غايىۋانە) قاراپ،
«تىنچ تۇرۇڭ» دېگەندەك كۆزلىرىنى يۇمۇشلىدى.

ھېسام بولسا داۋۇتجاننىڭ چاقچىقى قېتىغا كىرمىگەندەك،
ئۆز چاقچىقىنى يورغىلاتماقتا ئىدى.

— راستلا ئۆكا، ئەتىگىچە ئاڭلاپ قالىسىز، كاتەكتە تېخى
بىر دۇتارمۇ بار. داۋۇتجان كاتەكنى باققاچ، دۇتارغا تەڭكەش
قىلىپ چىللاپ بېرىدۇ.

— مەن بازغىپ بېرىمەن دەڭا، — داۋۇتجانمۇ بوش كەلمەـ
دى.

— بازغىمايمىز، چوقۇيمىز جۇمۇ داۋۇتجان، ئۇ كۈنى ئىسـ
رايىلكامنى قانداق چوقۇدىما؟

چاقچاق يەنە قانچىلىك داۋاملىشاتتىكىن، ئالتە ياشلاردىكى
پومپىلاق بىر ئوغۇل داۋۇتجاننى ئۆيگە ئېلىپ كەتكىلى كەلدى.

ھېسام يەنە جىم تۇرمىدى.

— مانا، داۋۇتجاننى كـاتـەكتىن يەنە كاتەككە ئېلىپ ماڭـدى، — دېدى ئۇ سەلىمجانغا.

داۋۇتجان بۇ چاقچاقنى ئاڭلىماي قالدى بولغاي، ئوغلىنىڭ قولىنى تۇتۇپ، قايتىشقا جابدۇندى.

— ماقۇل ئەمىسـە، ئەتـە كۆرۈشەيـلى، خۇدايىمغا ئامـانەت، — دېدى چىقىپ كېتىۋېتىپ، — راسـتلا، ھېسامكا، ئىدارىغا سىز قۇلۇپ سېلىۋېتەمسىزە؟

سەلىمجان تۇنجى خىزمەت كۈنىدىن شۇنچىلىك خۇشال، يايراپ قايتتى.

كۈنلەر ئەنە شۇنداق ئۆتۈشكە باشلىدى. ئىدارىغا (ياق، كاتەككە!) ئاساسەن ھېسام، داۋۇتجان ۋە سەلىمجان كۆپرەك كېلەتتى. گىرىمسەن، تار، ئاقارتىلمىغان ئۆيگە بىر نەچچە دانە ئۇزۇن ئورۇندۇق تام بويلىتىپ قويۇلغان. تۆر تەرەپتە، دېرىزە يېنىدا بىر ئۇستەل، ئۇستەل ئۈستىگە تېلېفون قويۇلغانىدى. ھېسامنىڭ «كاتەكتىكى تېلېفون» دېگىنى شۇ ئىدى.

چاقچاق ئەتىگەندىن تارتىپلا باشلىناتتى. ئۆيگە ئادەملەر كىرىپ ـ چىقىپ تۇرۇشاتتى. باشلىق كۈن ئارىلاپ مەشىگە كېلىپ، تېلېفون ئارقىلىق نەلەر بىلەندۇر سۆزلىشەتتى، خادىملارنى ئۆيلىرىدىن چاقىرتىپ، خىزمەت ئورۇنلاشتۇراتتى. سەلىمۇپات ـ پاتلا ھۆكۈمەت بىناسىغا بېرىپ، ھۆججەت، گېزىت ـ ژۇرنال، خەت ـ چەكلەرنى ئېلىپ كېلەتتى.

بىر نەچچە كۈندىن كېيىن سەلىم شۇنى بايقىدىكى، شىنخۇا كىتابخانىسىنىڭ بۇ تارغىنا كۆزەتخانىسى تولىمۇ ئاۋات جاي ئىكەن. بۇ يەرگە شەھەرنىڭ خېلى نامدار، نوچى ئادەملىرى كېلىپ ـ كېتىپ تۇراتتى. ئۇلارنىڭ يا ھېسامدا، يا داۋۇتجاندا ئىشى بولاتتى. كەچلىك ئولتۇرۇشلار، توي سورۇنلىرى ۋە باشقىمۇ سورۇنلارنىڭ ئىككى گۈلى — ھېسام ۋە داۋۇتجان ئەسلىدە ئىنتايىن ئېتىبارلىق كىشىلەر ئىدى. ھەركىم ئۇلارنى ئۆز ئۆيىگە، مەركىسىگە تەكلىپ قىلىشنى، ئاپىرىشنى شەرەپ بىلەتتى.

— ئاخشام بىزنىڭ ئۆيدە ھېسامكام ئىلگىرى ـ كېيىن

ئېچىلىپ كەتتى جۇمۇ، كۇلە - كۇل...، تاك ئېتىپ كېتىپتۇ!
— داۋۇتجان يىغلىتىۋەتتىغۇ تۇنۇگۈن مومايلاردىن تار-تىپ... خۇدايىم ئاۋاز دېگەننى بېرىپ قويۇپتىكەنە؟!
— بىزنىڭ ئوغۇلنىڭ سۈننەت تويىدا ھېسامكامۇ، داۋۇت-جانمۇ بار!
بۇ خېرىدارلىقلارنى كۆرگەنسېرى سەلىمجاننىڭ ئىپتىخار-لىقى ئاشاتتى. ھېسام بىلەن داۋۇتجاننى ئۆزىگە تېخىمۇ يېقىن سېزەتتى ئۇ.
بىر قېتىم ھەرەمباغدىكى بىرەيلەن— سەلىمجانلارنىڭ قوش-نىسى— ھېسام بىلەن داۋۇتجاننى ئۆيىگە ئاپىرىش ئۈچۈن سەلىم-نى ئىشقا سالدى.
— مېھمانلارنى مۇشۇ يەكشەنبىگە دەۋېتىپتىكەنمەن ئۇكا، خىزمەتداش بولغاندىن كېيىن بىرنېمە دەپ بېقىڭا. مەن دېسەم باشقا يەرگە ماقۇل دەپ قويۇپتىكەنمىز دەپ، زادىلا يېقىن كەلمەي-ۋاتىدۇ.
سەلىمجان تولىمۇ تەڭقىسلىقتا قالدى. ئۇنىڭ ئۇچۇن دې-يىشمۇ، دېمەسلىكمۇ ئىنتايىن قىيىن ئىدى. «ئۇ ياققا تارتسا ئات ئۆلىدۇ، بۇ ياققا تارتسا ھارۋا سۇنىدۇ» دېگەندەك ئىش بولۇۋاتاتتى.
ئاخىر سەلىمجان ھېسام بىلەن داۋۇتجان يالغۇز قالغاندا، ئەيمىنىپ تۇرۇپ قوشنىسىنىڭ ئىلتىماسىنى ئېيتتى.
— مۇنداق دەڭ، — دېدى ھېسام، — قوشنىكەنسىلەردە. داۋۇتجان، ھېلىقى سەمەت پايپاقنىڭ ئۆيىگە بارايلى ئەمدى. ماۋۇ سەلىمجانلارنىڭ قوشنىسىكەن ئەمەسمۇ!
— بارلى، بارلى، ئۆزىدىن ئاشساق يانقا، — دېدى داۋۇت-جان دۇتارىنى تىرىڭشىتقاچ، — سەلىمجان ئۇكىمىز قوشنىسى-نىڭ ئالدىدا يەرگە قاراپ قالمىسۇن.
سەلىمنىڭ يۈرىكى تەسىرلىنىشتىن تېز - تېز سوقتى. بۇ ئىككى خەلق سەنئەتكارىغا ئۇنىڭ ھۆرمىتى تېخىمۇ ئۇلغايدى.
گاھىبىر كۇنلىرى «كاتەك» نىڭ ئۆزىدىلا چاقچاق قىزىپ

كېتەتتى. سەۋەبى، شەھەرنىڭ يېتىلىپ كېلىۋاتقان چاقچاقچى يىگىتلىرى ھېسام بىلەن بىر «بەللىشىپ» باققىنى ئاتايىن بۇ يەرگە كېلەتتى.

ياش چاقچاقچىلار ھېسامغا ھەر خىل، ھەر تېمىدا چاقچاق قىلاتتى. گاھىدا تولىراق ئۇنىڭ مېڭىشىغا چاقچاق ياغاتتى.

— ھېسامكا، ھاراقنى سۈدەك ئىچىدىغان بوپكېتىپسەن جۇمۇ!

— ساڭا يەتمەيمىزاۋاي، بىكار ھاراقنى كۆرسەك يوتقىنىڭ غىچە شىلانكا تارتىدىغان نېمە سەن!

كۈلكىلەر ئارىسىدا يىگىت چاقچىقىنى داۋام ئېتەتتى:

— ئامما لىكىن مەست بولمايدىكەنسەن دەيمەن، ياڭاللا...

— مەست بولامدۇ، ھاراق دېگەن سۇ، بىز دېگەن بېلىق...

— ھېسامكا، ھاراق تېپىلسىغۇ ئىچەرسەن، تېپىلمىسا قاداق قىلىسەن؟

— ئۆزۈمنىڭ مېڭىشىم بولۇپرىدۇ. شۇنى دېگۈزمەكچىغۇ سەن بولۇس!

كۈلكە سادالىرى ئىچىدە يەنە بىر ياش قىزنىڭچى ھېسامغا شىپقاپ كېلەتتى.

— ھېسامكا، سەندىن بىر نەچچە سوئال سورىسام بولامدۇ؟ ھاراق توغرۇلۇق...

— سوراۋەر، — دېدى ھېسام، — ئۆزۈڭمۇ مەكتەپتە ئوقۇغاندا سوئالنى تولا سورايدىغان نېمىدىڭ.

— ھېسامكا، قانداق ھاراقنى ئىچسەڭ ئاسانلىقچە مەست بولمايسەن!

— بىكارلىق ھاراقنى.

— ماڭا ئوخشاشكەنسەن ھېسامكا، ئەمىسە دەپ باقە، تازا ئىچكەن كۈنۈڭ ئەتىسى نېمە يېگۈڭ كېلىدۇ؟

ھېسام بىر نېمە دەي دەپ تۇرۇۋېدى، سەلىمجان شەپشەكلىك قىلىپ قويدى:

— پۇشايمان دەڭا، ھېسامكا!

— بىزنىڭ كاتەكنىڭ بالىلىرىمۇ يېتىلىپ قالدى. ھەي ئاۋاكرى، ئەمدى قالغان سوئاللىرىڭنى ماڭا سەلمجاندىن سورا! سەندەك نېمىلەرگە بىزنىڭ شاگىرتلارمۇ تاقابىل تۇرالايدۇ.

بۇمۇ بىر چاقچاق بولدى. ئېغىز ئىتتىكلىكتىن دەرھال قىزىرىپ كەتكەن سەلىم ئۇھ دېدى.

بەزىلەر چىن نىيىتى بىلەن ھېسامدىن بىر ئىشلارغا مەسلەھەت سوراپ كېلەتتى.

بىر قېتىم ئوتتۇز بەش ياشلاردىكى بىر شوپۇر «كاتەك» تە ھېسامدىن سورىدى:

— ھېسامكا، ئايالىم بوشانغاندى، خۇدايىم بېرىپ يەنە ئوغۇل تۇغدى دېگىنە. ئىسمىنى ئاكىلىرىنىڭكىگە يېقىنلاشتۇرۇپ قويايلى دەپ زادىلا ئىسىم تاپالمايۋاتىمەن. سەن بىر ئىسىم تېپىپ بېرە، ھازىرقى ئەپەندى بولغاندىن كېيىن...

— قالغان بالىلىرىڭنىڭ ئىسىملىرى نېمە؟ — دەپ سورىدى ھېسام.

شوپۇر ئەستايىدىل جاۋاب بەردى:

— چوڭىنىڭ سۇلتانمۇرات، ئوتتۇرانچىسىنىڭ دىلمۇرات، ئۇچىنچىسىنىڭ خالمۇرات.

ھېسامنىڭ چىرايىغا مۇغەمبەر كۈلكە يۈگۈردى:

— ئەمىسە بۇداقىسىنى دامكىرات قوي!

كۈلكە ئارىسىدا شوپۇر بىر قىزىرىۋېلىپ، كېيىن ئۆزىمۇ كۈلۈپ كەتتى.

— يامان گۇي جۇمۇ بۇ!

— ھاي ـ ھاي، — دېدى ھېسام ئىككىسى قولىنى كۆتۈرۈپ، — ئىسىم تېپىپەرمىسەك ئۇرامدۇ نېمە بۇ! سەلمجان سىز بىر ئىسىم دەڭا، شائىر بولغاندىكىن!

شۇ ئارىلىقتا نېرىقى ئۈستەلدە تېلېفون جىرىڭلاپ قالدى.

— ھەي، ھەي، كۈلمەي تۇرۇڭلار، — دېدى ھېسام، — بىزنىڭ باشلىق ئۆيىدە تۇرۇپ كۈلكىنى ئاڭلاپ، ئاچچىقىدا جىرىڭلاۋاتىدۇ.

45. ئۇنتۇلماس ئالداش بايرىمى

ھېسامنىڭ ئاغزىدىن سائەت چىققاندەك شۇئان «كاتەك» نىڭ بوسۇغىسىدا مەدەنىيەت يۇرتىنىڭ باشلىقىنىڭ كايىغان ئاۋازى ئاڭلاندى:

— ۋاي - ۋاي- ۋاي، ئىدارىمۇ بۇ، لەڭزە بېشىمۇ؟

باشلىق يەنە نېمىلەرنى دېگەن بولاتتىكەن، ئوڭايسىزلىنىپ ئورۇنلىرىدىن تۇرغان ياش چاقچاقچىلارنى قول ئىشارىتى بىلەن جايلىرىغا ئولتۇرغۇزۇپ، ھېسام گەپنى ئوڭشىدى.

— مانا، سىلەر ساقلاپ ئولتۇرغان باشلىق كەلدى. گېپىڭلارنى دەڭلار ئەمدى.

ئولتۇرغانلار «نېمىنى، نېمە دەيمىز؟» دېگەندەك بىر - بىرىگە، ئاندىن تەڭلا ھېسامغا قاراشتى. ئۇنىڭغۇچە باشلىقنىڭ چىرايىغىمۇ كۈلكە يۈگۈرگەنىدى.

— نېمە دەيدىكەن بۇ قارا كۆزلەر، قېنى، ئاڭلاپ باقايلى!

ھېسام چاندۇرماي يېنىدىكىلەرگە سىرلىق بىر ئىشارە قىلىدى - دە، گەپ باشلىدى:

— شۇ، مەدەنىيەت يۇرتى قاچان ئويۇن تەييارلايدىكەن دەپ كەپتىكەن بۇلار، ئۆمەك تەشكىللىسە، بىكار يۈرگۈچە بىزمۇ قاتناشساق دەيدۇ. تونۇمسىز، ساپلا چاقچاقچى، سازەندىلەر بۇ!

بۇ گەپ بىلەن باشلىق تېخىمۇ مۇلايىملاشتى.

— ياخشى گەپ، ياخشى گەپ، قارشى ئالمىز، — دېدى ئۇ ھەتتا چاۋاك چېلىپ. چاۋاكقا ھېسام شەيتانمۇ قوشۇلدى. سەلىمجان چاۋاك چېلىش ياكى چالماسلىقنى ئۇقالماي تېڭىرقاپ قالدى، — تازا ياخشى كەپتۇ بۇ بالىلار. ئۆزۈمنىڭ پىلانىممۇ بار ئىدى. ئۆكتەبىر كېلىۋاتىدۇ ئەمەسمۇ. سەلىمجان ئۇكام، قەلەم، قەغەز ئېلىپ تىزىملاڭە بىر باشتىن بۇ يىگىتلەرنى. ئىسىم

مى، ئالاھىدىلىكى، ھە! راستلا، قىزلارمۇ كېرەك جۈمۇڭلار!
— ۋاھ، ياغدۇرۇۋېتىدۇ قىز دېگەننى بۇلار. قىز يېتىشمە-
سە مانا ماۋۇ ۋەلىلەر «تەنەۋەر» گە شۇنداق تولغاپ ئويناپدىكەن
...، — ھېسامنىڭ «ئاغزىنى تاتىلىغىلى» كەلگەن ياشلار بولۇۋاتـ
قان ئىشلاردىن ھەيران قېلىپ، نېمە دېيىشىنى بىلمەي بىر -
بىرىگە قارىشاتتى. بىراق ئۇلارنىڭ ئارىسىدا ھەر قېتىملىق ئىش-
تىن سىرتقى سەنئەت ئۆمەكنىڭ ئىشتىراكچىلىرى راستلا ئاز
ئەمەس ئىدى. شۇنداق قىلىپ ھېسامنىڭ بىر چاقچىقى بىلەن
ئىشتىن سىرتقى ئۆمەك يىللاردىكىدىن بىر ئاي ئىلگىرى تەشكىل-
لەندى.
رەپتىس ئىجارىگە ئېلىنغان كەڭرى بىر زالغا ئورۇنلاشتۇ-
رۇلدى. ھېساممۇ، داۋۇتجانمۇ ئەلۋەتتە ئۆمەكنىڭ غوللۇق ئا-
تىسلىرى ئىدى. سەلىمجانغىممۇ بىر توقاي ئىش تېپىلدى. ئۇ
ئالاقە ئىشلىرىغا ۋە تېكىستلەرنى رەتلەشكە مەسئۇل ئىدى.
كەڭرى زالغا چىققاندىن كېيىن، چاقچاقمۇ بۆلەكچە قىزىـ
دىغان، قاينايدىغان بولدى.
سەنئەتچى دېگەن ئاجايىپ خەق. بىر قارىساڭ ئۇلار دۇنيادىن
بىغەم ئادەملەر، يەنە بىر قارىساڭ ئويۇن - كۈلكە، ناخشا، ساز،
چاقچاق ئۇچۇنلا يارالغان ئادەملەر. سەنئەت ئۆمىكىنىڭ تەرتىپ،
تۈزۈملىرىمۇ شۇ ئاجايىپ تەبىئەتلىك كىشىلەرگە لايىق. دائىم
كەچتە ئويۇن قويۇپ، يېرىم كېچىدە ئۆيگە قايتىشقا ئادەتلەنگەن
بولغاچقىمۇ، سەنئەت ئۆمەكلىرىنىڭ ئىشقا كېلىشى، ئىشتىن
چۈشۈش ۋاقتىمۇ باشقا ئىدارە، ئورگانلارنىڭكىگە ئوخشىمايدۇ.
ئادەتتە ھەممە يەردە خىزمەت باشلىنىپ بىرەر - يېرىم سائەتلەر-
دىن كېيىن سەنئەت ئۆمەكلىرىنىڭ رەپتىس زاللىرىدا ئادەم
بىردىن - ئىككىدىن پەيدا بولىدۇ. سازلارنىڭ تىرىڭشىشلىرى،
ئاۋاز مەشىقى قىلىۋاتقانلارنىڭ ھەر خىل ۋارقىراشلىرى، چاق-
چاق، كۈلكە ئاۋازلىرى بۇ يەرنى بەئەينى بىر بازارغىلا ئوخشە-
تىپ قويىدۇ. بۇ يەردە جىددىيچىلىك يوق، ئالدىرىغىنىڭ بىلەز-
مۇ بىكار.

مەۋلان ئەلى ئالدىرىغىنىدىن ھېلى ئىشىككە، ھېلى سائىتىگە قاراپ ئاۋارە ئىدى. بايرامۇ يېقىنلىشىپ قالدى، نومۇرلار تېخى چالىسى چالا پېتىچە ئىدى. كىمگىلا گەپ قىلىشقىنى بىپەرۋا ئاھاڭدا:

— قورقماڭە مەۋلانكا، سەھىرگە چىققاندا ئوت چىقىرىۋېتىمىز، — دەيتتى.

ئاخىر، سائەت ئونلارغا يېقىن ئادەملەر تەل بولدى. ئاخشام ئولتۇرۇشقا بارغاچقا ھېسابمۇ كېچىكىپ كەلگەنىدى.

— ھېسابكا، مەن تولا گەپ قىلىپ ھېرىپ قالدىم، سەن چوڭ بولغاندىكىن ئازراق گەپ قىلە. ئەتە باشلىقلار كېلىپ تەييارلانغان نومۇرلارنى كۆزدىن كەچۈرىدۇ، بالىلار سەل ئەستايىدىل بولسۇن، كەچتىمۇ رەپتىس قىلايلى!

شۇنداق قىلىپ ھېسابنى ئۆمرىدە تۇنجى قېتىم يىغىن باشقۇرۇپ، چاقچاقلىق مەجلىس ئاچتى.

— ئاغىنىلەر، ھەي بالىلار، بىردەم ېسىپ ئولتۇرۇپ بېقىڭلار، بىز بۇ يەرگە ئويۇن تەييارلايمىز دەپ ئالايىتەن كېلىۋاتىمىز. نومۇرلارنىڭ تېخى ئېغى بىلەن بېغى يوق. بىر نېمە بولسا «چاتاق يوق، چاتاق يوق» لا دەيدىكەنسىلەر. چاتاق يوق دېگەن يەردىن چاتاق تولا چىقىدۇ جۇمۇ. قانداق دېدىم مەۋلان؟

— توغرا، ھېسابكام ياخشى گەپ قىلدى، — دېدى مەۋلان جىددىي قىياپەتتە، — ھەي ئاۋاكىرى، تىرىكىشتىمىغىنە ئاۋۇ دۇتىرىكنى!

— ئاي... ھاڭىرىغانغا تەڭكەش قىلامدىكىن بۇ دۇتارنى، — ھېسام تاس چاقچاق كوچىسىغا بىراقلا كىرىپ كەتكىنى ئاز قالغانىدى. كۇلكىلەر بىر ياڭراپ توختىدى، — بۇگۈندىن باشلاپ كېچىكمەيلى، نومۇرلارنى بىر باشتىن ئۆتكۈزۈپ باقايلى. قانداق دېدىم مەۋلان؟

— ۋا... گېپىڭنى قىلمۇەرگىنە ھېسابكا، «قانداق دېدىم مەۋلان» دەۋەرمەي، ھوقۇقنى بەردۇقۇ ساڭا... گەپ شۇ بالىلار، ئەمىسە بىر باشتىن كېلەمدۇق، ھېسابكامنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشى

بويىچە، — مەۋلان ئەلى جىددىيلىكتە سائىتىگە بىر قارىۋېلىپ، سۆزنىڭ تۈگۈنىنى تۈگدى.

سەلىمجانغا ھېسامنىڭ مەجلىس ئاچقىنى تولىمۇ قىزىق تۇيۇلۇپ كەتتى. «بۇ ئادەم مەڭگۈ جىددىي بولالمايدىكەن» دەپ ئويلىدى ئۇ. دېمىسىمۇ ھېسامنىڭ قىياپىتى باشقىلارنى جىددىيلەشتۈرۈش بۇ ياقتا تۇرسۇن، جىددىي ئادەملەرنىمۇ كۈلدۈرۈۋېتەتتى. سەلىمجان ئۇچۇن پايدىلىق بولغىنى، ئۇ بۇگۈن ھېسامنىڭ يەنە بىر تەرىپىنى، ئالاھىدىلىكىنى كۆردى.

رەپىتىس ئارىلىقلىرىدا چوڭ - كىچىك، ئوغۇل - قىز ھەممىلا ئادەم ئامال بار ھېسامنىڭ يېنىغا ئولىشۇېلىپ، ئۇنىڭ ئاغزىنى تاتىلايتتى. بۇنداق چاغلاردا ھېسامدىن ئۆزىمۇ ئويلىمىغان يېپىيېڭى، پېچەت پاراڭلار چىقاتتى. سەلىمجاننىڭ قەلبىدىكى ئىتتىك - ئىتتىك شىتىرلايتتى.

بىر كۈنى رەپىتىس ئارىلىقىدا، چىرايى ساپسېرىق بىر ئۇسسۇلچى قىز ساددىلىقىدىن ھېسامنىڭ يېنىغا ئالايىتەن كېلىپ بىر سوئال سورىدى:

— ھېسامكا، سىزنى بىلمەيدىغان نەرسىسى يوق دەيدۇ، بىر سوئال سورىسام بولامدۇ؟

— سوراڭ، — دېدى ھېسام ئاغزىنى يىمىرىپ كۈلۈمسىرەگىنىچە. بۇ ئۇنىڭ دائىملىق ئادىتى ئىدى.

سېرىق قىز سورىدى:

— مۇشۇ چىرايىمغا ئەجەب ئۆچ بولۇپ كەتتىم قاراڭ ھېسامكا، بىرسى ئاسىلان دەۋاتقان، بىرسى يەنە بىر نېمە دەۋاتقان...

— چىرايىڭىزنى تېگىشۋالسىڭىز بولمامدۇ، — ھېسام مەسلىھەت بەردى.

ساددا قىز بېشىنى چايقىدى.

— تېگىشۋالغىنى بولمايدىكەن ئەمەسمۇ ھېسامكا، ئەجەب ئۆچ بولدۇم!

— ئەمىسە ئەينەككە زادىلا قارىماڭ. تېخىمۇ ئۆچ بولۇپ

كەتمەك ئۆزىڭىزگە، — ھېسام ئۆپچۆرىسىدىكىلەرگە مۇراجىئەت قىلدى، — قانداق دېدىم، ھە!

ساددا قىز يەنە ھېسامغا قارىدى:

— ھېسامكا، سىز تېخى مېنىڭ سوئالىمغا جاۋاب بەرمىدىڭىز، مەن نېمىشقا مۇشۇنچە سېرىق، شۇنى دەپ بېرىڭە!

سەلىمجان «مۇنۇ قىز سوئالنى ئۇنتۇمىدى، قېنى، ھېسامكام نېمە دەيدىكىن، تايىنلىق بىر قىزىق سۆز قىلىدۇ» دەپ ئويلاپ، ھېسامغا قارىدى.

دېگەندەك، ھايال قالمايلا، ھېسام ئۇ ئويلىغاندىنمۇ قىزىق گەپ قىلدى.

— ئاۋۋال ماڭا دەپ بېرىڭا، دادىڭىز نېمە ئىش قىلىدۇ؟

— دادام رىشالچى، رىشاله ئېتىپ ساتىدۇ.

— بىلدىم، — دېدى ھېسام ئاغزىنى يىمىرىپ، — دادىڭىز تۇخۇمنىڭ ئېقىدا رىشاله ياساپ، سېرىقىدا سىزنى ياساپتۇ.

— ۋىيەي توۋا! — ساددا قىز كۈلكىلەر ئەۋجىده تۇرۇپ قالدى.

بىر تەمبۇرچى ياش بالا ئۆزىگە ياراشمىغان بۇرۇت قويۇۋالغانىدى، سەھنىگە شۇ پېتى چىقسا، ئويۇن سۈپىتىگە تەسىر يېتەتتى. باشقىلار شۇنچە خىزمەت ئىشلىسىمۇ ئۇ بۇرۇتىنى چۈشۈرۈۋەتكىلى زادىلا ئۇنىمىدى.

— ھېسامكا، سىز بىر نېمە دەپ باقمامسىز، — دېدى مەۋلان ئەلى.

ھېسام ئولتۇرغان جايىدىلا تەمبۇرچىنى چاقىردى.

— ھەي ئۇكا، مەيەرگە كېلە، سېنى دەۋاتىمەن.

تەمبۇرچى بالا بارمىقىغا ناخۇن باغلىغاچ، كۈلۈپ ھېسامنىڭ يېنىغا كەلدى.

— نېمە گەپ، ھېسامكا؟

— بۇرنۇڭ مۇزلامدۇ قانداق؟

— ياقەي، قانداق؟ — بالا ھەيران بولدى.

— يا ئەمدى، قارىسام بۇرنۇڭنىڭ تېگىگە ياقىلىق تارتىۋاپ-

سەن، شۇنىڭغا دەيمىنا، — دېدى ھېسام.
تەمبۇرچى شەلپەردەك قىزىرىپ، پىرام سىرتقا چىقىپ كەتتى، يېرىم سائەتتىن كېيىن بۇرۇتسىز قايتىپ كىردى.
غەنىيمەت ۋاقىتلارمۇ ئۆتۈپ كەتتى، ئۆكتەبىر بايرىمىغا بېغىشلانغان ئويۇن خېلى ياخشى قويۇلغانىدى، بولۇپمۇ خەلق.
— ھېسامنىڭ ئۇسۇلچى گۈلسۈمئاي بىلەن ئويناپ چىققان لەپىرىگە ئاجايىپ قىزىقىپ، چاۋاكلار بىلەن كۈلۈشتى. «ھېسام سەھنىدە» سەرلەۋھىسى بىلەن كېيىنكى چاغلاردا «ئىلى گېزىتى» دە بېسىلغان ئاشۇ فوتو سۈرەت سەلىمجاننىڭ ئالبومىدا ھازىرغىچە ساقلانماقتا.
«ئىلى گېزىتى» دېۋىدۇق، بىر مۇھىم ئىش يادىمىزغا چۈشتى. سەلىمجان ئۆزى توپلىغان ھېسام چاقچاقلىرىدىن بىر بۆلىكىنى رەتلەپ، ماۋزۇلاشتۇرۇپ شۇ چاغلاردا يېرىمى يېڭى يېزىقچە، يېرىمى كونا يېزىقچە چىقىدىغان «ئىلى گېزىتى» گە بەرگەنىدى. مۇھەررىرلەر بۇ يازمىلارغا ئىنتايىن قىزىقتى. لېكىن ئەينى چاغدىكى ۋەزىيەتتە تېخىچە ئارتۇقچە ئىشلاردىن ئەندىشە قىلىدىغانلار بار ئىدى. «ھېسام لەتىپىلىرىدىن» دەپ تەييارلانغان بۇ چاقچاقلارنى گېزىتكە بېسىش - باسماسلىق تالاش - تارتىشى بىرەر - ئىككى ئايغىچە داۋاملاشتى. ئاخىر بۇ ئىشقا ئىلى ئوبلاستلىق پارتكوم تەشۋىقات بۆلۈمىدىكى مۇناسىۋەتلىك خادىملار ئارىلاشتى. گېزىتخانا سەلىمجانغا «لەتىپىلەرنى گېزىتىكە ئۇلاپ بېرىمىز، داۋاملىق رەتلەپ بېرىڭ» دەپ ئۇقتۇرۇش قىلدى.
1980 - يىلى 4 - ئاينىڭ 1 - كۈنى، يەنى دەل «ئالداش بايرىمى» كۈنى ھېسام ئۇچۇنمۇ، سەلىم جامال ئۇچۇنمۇ ئونتۇلمىغۇسىز، ئەھمىيەتلىك بىر كۈن بولدى. «ئىلى گېزىتى» نىڭ شۇ كۈنكى «ئىلى دەريا‌سى» ئەدەبىي بېتىگە تۇنجى قېتىم «ھېسام لەتىپىلىرىدىن» سەرلەۋھىسىدە تۆت چاقچاق بېسىلىپ، جامائەتچىلىكنىڭ زور غۇلغۇلىسىنى قوزغىدى. كىشىلەر بىر - بىرىگە چاقماق تېزلىكىدە بۇ خۇش خەۋەرنى يەتكۈزۈشتى. «ئىلى گېزى-

تى» نىڭ شۇ كۈنلۈك سانى تالاشتا قالدى.

ھېسام چاقچاقلىرى تۈنجى رەت ئېلان قىلىنغان شۇ سان گېزىتكە مۇنداق بىر «تەھرىر ئىلاۋىسى» مۇ بېرىلگەنىدى:

△ يولداش ھېسام ئامما ئېتىراپ قىلغان، ياقتۇرىدىغان قىزىقچى ۋە لەتىپچىلەرنىڭ بىرى.

ئۇ 1930 ـ يىلى غۇلجا شەھىرىدە تۇغۇلغان. ئازادلىقتىن كېيىن بىر قانچە يىل كەسپىي سەنئەت ئۆمەكلىرىدە ئىشلىگەن. 1960 ـ يىلىدىن بۇيان ئىزچىل ھالدا ئىشتىن سىرتقى سەنئەت ئۆمەكلىرىگە قاتنىشىپ كەلمەكتە. ئۇ كىچىكىدىنلا گەپدان، چاقچاقچى ئىدى. كېيىنچە ئۇنىڭ ئۆتكۈر ھەجۋىي ۋە يۇمۇر خاراكتېرىنى ئالغان كۈلكىلىك سۆزلىرى خەلق ئارىسىدا خۇددى نەسرىدىن ئەپەندى لەتىپىلىرىگە ئوخشاش، قىزغىن قارشى ئېلىنىدى ۋە كەڭ تارقالدى. بۇ جەمئىيەتتىكى سەلبىي خاھىشلارنى پاش قىلىش، ئىجابىي ئىشلارنى مەدھىيىلەشتە مەلۇم ئەھمىيەتكە ئىگە.

مۇشتىرىلارنىڭ تەلىپىگە ئاساسەن، ئۇنىڭ لەتىپىلىرىنى گېزىتكە بېرىپ تۇرماقچىمىز. توپلاپ رەتلىگۈچىلەرنىڭ ئەۋەتىپ بېرىشىنى قارشى ئالىمىز.

تەھرىر ئىلاۋىسىدىن كېيىن بېرىلگەن چاقچاقلاردىن ئىككىسىنى تۆۋەندە ئەينەن كۆچۈرۈپ، ئەستىلىك قىلىشنى لايىق تاپتۇق.

△ تەرەپبازلىق ئەۋج ئالغان كۈنلەرنىڭ بىرىدە بۇغدايغا سۇ تۇتۇپ كەچ قايتقان ھېسامنى كالتەك ـ چوماقلىق بىر نەچچەيلەن توسۇۋالدى.

— نەدىن كېلىۋاتسەن؟

— ئېتىزدىن، — دېدى ھېسام.

— جاۋاب بەر، سەن خۇڭزاۋ خۇيمۇ، چۇۋېيخۇيمۇ[1]؟

---

① مەدەنىيەت زور ئىنقىلابىدا ئىسيانچىلار ئىككى كۆز قاراش، ئىككى تەرەپكە بۆلۈنگەن. يۇقىرىقىلار شۇ ئىككى تەشكىلاتنىڭ ئىسمى.

ھېسام ھودۇقماي كەتمەننى كۆرستىپ:
— مەن كەتمەنخۇي، — دېدى.
△ ئىشلەپچىقىرىش دۇيىدە دۇيجاڭ ئالماشقانسېرى ھېسام-نىڭ قىلىدىغان ئىشىمۇ ئالمىشىۋەردى. بەك ھەرەج تارتقان ھېسام بىر قېتىم بىنەمگە چىقىشتا كەيپى ئۇچقان ھالدا دۇيجاڭ-غا:
— پۇتۇم ئاغرىق ئادەمەن، زادى چىقىپ چۇشمەيدىغان يەر يوقمۇ، شۇ يەرگە چىقىپلا كەتسەم، — دېدى.
ھېسام چاقچاقلىرىنىڭ مەتبەئە يۇزىدە كۆرۈنۈشى بىر خاسىيەتلىك ئىشنىڭ باشلانمىسى ئىدى. شۇنىڭدىن ئېتىبارەن ھېسام-نىڭ يېڭىدىن - يېڭى چاقچاقلىرى ئۇزۇلمەي «ئىلى گېزىتى» نىڭ ئەدەبىيات بېتىدە بېسىلىپ تۇردى. كېيىنچە باشقا گېزىت - ژۇرناللارغا كېڭەيدى. رادىئو، ئۇنىۋالغۇ لېنتىسى، تېلې-ۋىزور، VCD پلاستىنكىلىرىدا نامايان بولدى. باشقا تىللارغا تەرجىمە قىلىندى، چەت ئەللەردە نەشر يۈزى كۆردى، داڭق قازاندى. لېكىن ئۇنتۇلمايدىغان بىر سان گېزىت بار. سەلىم جامالنىڭ ئىشكاپىدا سارغايغان، قىرچىلغان ھالەتتە ساقلىنىۋاتقان ئۇ گېزىت دەل «ئىلى گېزىتى»نىڭ 1980 - يىللىق 1 - ئاپرېل سانى!
مۇشۇ يەرگە كەلگەندە مۇئەللىپ قەلەمنى قويۇپ، ئۇزاق خىيالىلارغا چۆمدى...

46. تاشكۆۋرۈكتىكى بەزمىدە

غۇلجا شەھىرىنىڭ تاشكۆۋرۈك شىپاخانىسىدا ھېسام قاتناشقان، قىزىتقان يۈزلەپ بەزمىلەرنىڭ بىرى ئۆڭجىگە چىقماقتا ئىدى.

بۇ — ئىلى دەريالىسىنىڭ شاۋقۇنى ئاڭلىنىپ تۇرىدىغان، كەڭ كەتكەن ئالمىزار باغ. باغنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى سەل كونىراپ قالغان نەقىشلىك راۋاق، ئارامبەخش سۇپا، سالقىن، ساپ ھاۋا بۇ يەرنى غۇلجىلىقلارنىڭ ئەڭ ئېچىل سەيلىگاھلىرىدىن بىرىگە ئايلاندۇرغانىدى.

— گېپىڭىز تۇغرا، ئەمما ھېسامكام سورۇندا بولسا تېخىمۇ شۇنداق، — دېدى شىپاخانا قارايدىغان ياش باغۋەن. ئۇ ئۆزىمۇ چاقچاقچى، سازەندە يىگىت بولۇپ، تاشكۆۋرۈك يېزىسىدىكى ياشلار مەشرەپىنىڭ داربەگى[1] ئىدى.

— ئەمىسە مۇشۇ تاپتا ھېسام مەشرەپ سورۇنىدا بارمۇ؟ — دەپ سورىدى يېڭى كەلگەن مېھمانلاردىن بىرى.

— بولمىغاندا، — دېدى داربەگ زوقى بىلەن، — ھېسامكام بولمىغان سورۇندا كۆلكە مۇنداق ئوخشىمايدۇ جۇمۇڭ، ئاڭلاڭا!

مېھمانلار دەققەتتە قۇلاق سالدى. راست دېگەندەك قويۇق ئالما تېرەكلىرى بىلەن چۆمكەلگەن شىپاڭ ياقتىن مىنۇتىغا بىر قېتىم دېگۈدەك، دۈرۈلدىگەن كۆلكە ياڭراپ، ئۆزۈلۈپ، يانگراپ، ئۆزۈلۈپ··· داۋام قىلاتتى.

— ھېسامكام نېمە دەۋاتىدۇ؟ — دەپ سورىدى ئاپارات كۆتۈرۈۋالغان بۇدۇر چاچ بىر مېھمان. ئۇ مۇخبىر ئىدى، —ئەجەب بۇ كۆلكە ھەم تېز، ھەم قىسقا رېتىمدا تەكرارلىنىۋاتىدۇيا؟

---

① داربەگ ـ سازچىلار يېتەكچىسى.

باغۋەن يىگىت خاتىرجەم جاۋاب بەردى.

— ئولتۇرۇش يېڭىلا باشلانغان، ساھىبخانا مېھمانلارنى سەلەر كېلىشتىن سەللا ئاۋۋال ئۆزئارا تونۇشتۇرۇپ بولغان. مانا ئەمدى ھېسابكام شىپاڭدىكى قىرىققا يېقىن مېھماننى بىر-بىردىن ئوخشىتىپ چىقىۋاتىدۇ. بۇ ئۇنىڭ ئادىتى، ھوي راستلا، ئۇنتۇغىنىمنى قارا، قېنى مېھمانلار، شىپاڭغا مەرھەمەت!

مۇبادا بۇ گەپ سەل ئىلگىرى دېيىلگەن بولسا، يىراقتىن كەلگەن بۇ تۆت مېھمان جان دەپ شىپاڭغا، سورۇنغا كىرىپ بولغان بولاتتى. بىراق، ھازىر ئۇلار بىر نەرسىدىن تەڭلا ئەنسىرىشىپ، تەكلىپتىن باش تارتىشتى. گەرچە ھېسابنى شۇنچىلىك كۆرگۈسى، چاقچاقلىرىنى نەقەدەر ئاڭلىغۇسى بولسىمۇ.

چېچەن باغۋەن يىگىت، يەنى داڭلىق ياقا يۇرتلۇق مېھمانلارنىڭ كۆڭلىدىكىنى دەرھال چۈشەندى.

— كەچۈرۈڭلار، — دېدى ئۇ كۈلۈپ، — ھېسابكام ئەزەلدىن باشقىلارنى قوپال ئوخشاتمايدۇ، سىلەردەك مېھمانلارغا بولسا كۆپ چاقچاقمۇ قىلمايدۇ.

— راستمۇ، — دېدى مۇخبىر ئىشەنمەي.

— راست، بولدى، مەن ئۇنىڭ قۇلىقىغا شۇڭىرلاپ قويايى، سىلەرگە چاقچاق قىلمىسۇن. قېنى جۈرۈڭلار، غۇلجىغا كېلىپ تاشكۆۋۈرۈك شىپاڭىدا ئولتۇرمايى، ھېسابكامنىڭ چاقچىقىنى ئاڭلىمايى كەتسەڭلار، كېيىن پۇشايمان قىلىسىلەر.

مېھمانلارنى قىزىقىش يەڭدى. داڭلىق ئۇلارنى سورۇنغا باشلىدى ـ دە، دېگەندەك ئايلىنىپ بېرىپ ھېسابنىڭ قۇلىقىغا بىر نېمىلەرنى شۇڭىرلىدى.

ھېسام كۈلۈپ كەتتى.

— ھوي مېھمانلار، سىيىت نوچىنىڭ يۇرتىدىن كېلىپ، مەندىن قورقۇۋاتامسىلەر. ئازادە ئولتۇرۇڭلار!

سورۇندىكىلەردىن بىرى، ئۇزايىدىن چاقچاقچىلىقى چىقىپ تۇرغان ئوتتۇز ياشلاردىكى مانچېستېر دوپپىلىق قارىلاق يىگىت ئورنىدا لىڭ قىلىپ قوزغىلىپ قويۇپ، ھېسامغا چاقچاق قىلدى:

— هېسامكا، سەن يامان چىرايلىق ئەمەسمۇ، مېھمانلار ئەيمىنمۇاتىدۇ!

هېسام شۇ هامان جايىدا تىكلەندى، ئىككى قولىنى بېلىگە تىرىدى، بەئەينى هۇرپەيگەن خورازغا ئوخشىدى.

— هەي ئابلەكى، يەر تېپىلماي ئەمدى شىپاڭدا هاڭراي دەۋاتامسەن. هاڭرىساڭمۇ هاڭرا، ئەمما داستىخان ئۈستىدە قۇيرۇقمىڭنى كۆتۈرۈپ يۈرمە جۇمۇ!

كۈلكە ئەۋجىلىرى ئارىسىدا ئابلەكى دېگەن چاقچاقچى پال كۆزلىرىنى تېخىمۇ يوغان ئېچىپ، كۈلگىنىچە ئەتراپقا بىر قۇر قاراپ چىقتى. كېيىن هېسامغا قاراپ هۇجۇمغا ئۆتتى.

— هەي هېسامكا، سېنى چاقچاققا ئۈستا دەپ قويسا، ئۆزۈڭنى ئۆزۈڭ چۈشۈرگىنىڭ راستمۇ؟

سورۇن ئەهلى بىر كۈلۈپ توختىدى ـ دە، «هېسامكام نېمە دەيدىكىن؟» دېيىشكەندەك جىم بولۇشتى.

— هە، ئەسلىي ساتىراشكەنسەنده؟ هىم...، — هېسام ئاغزىنى هېلىقىدەك قورۇپ كۈلدى، كېيىن رەسمىي قايتۇرما چاقچىنى باشلىدى:

— هەي ئابلەكى، چاقچاقتا يېڭىلىپ قالساڭ مۇشت ئانتىنىڭ راستمۇ؟

— هېسامكا، ئىككى سەر ئېچىپ، تۆت سەر مەست بولغىنىڭ راستمۇ؟ — ئابلەكى جايىدا تىزلىنىپ، تىكلىنىپ ئولتۇرۇپ جاۋاب قايتۇردى.

— ئاران شۇما؟ — دېدى هېسام، — هاراقنى بىكارغا ئېچىپ، چاپىنىڭنى يېپىنچاقلاپ ماڭغىنىڭ راستمۇ؟

— چاغلىقكەنسەن هېسامكا، لاباكۇ كىيىۋېلىپ، نەشىكەشكە ئولپەت بولغىنىڭ راستمۇ؟

— ئۆزۈڭ چاغلىقكەنسەناۋاي ئابلەكى، بىزنىڭ مالغۇ بۇ؟ نوچى بولساڭ يانچۇقۇڭدىن چىقىرىپ باقە!

— بىز چىقارساق يامان چىقىرىۋېتىمىز جۇمۇ، هېسامكا!

— ئۇنىغۇ بىلىمەن، داڭلىق هاياسىز نېمە ئەمەسمۇ سەن.

مەنىلىك چاقچاقتىن سوراۋندىكىلەر كۈلۈپ ئېغىناپ كەتتى. يېڭى كەلگەن ھېلىقى مېھمانلارمۇ تولىراق ھېسامنىڭ چىرايى، سۆز قىياپىتىگە قىزىقسىنىپ كۈلۈشمەكتە، بۇدۇر چاچ مۇخبىر يىگىت ئاپپاراتىنى ئىشقا سېلىپ، ھېسامنىڭ ئوبرازلىرىدىن خاتىرە قالدۇرماقتا ئىدى.

ھېسامنىڭ چاقچاقچىلىقتىكى بىر ئادىتى، تۇتۇۋالغان ئادەمى ۋە تېمىسىنى ئاسانلىقچە بوش قويۇۋەتمەيتتى. شۇ تاپتا ئۇ بىر خۇشكەتتى، بىر نۆۋەتىنى ئىچىۋېتىپ، تىترىگەن قوللىرى بىلەن رومكىنى ساقىيغا قايتۇردى ـ دە، يېنىدا ئولتۇرغان بىرىنىڭ چېكىۋاتقان تاماكىسىنى ئېلىپ ئىككى شورىدى ۋە يەنە ئابلەكىگە يۈزلەندى.

— جىمىپ كەتتىڭغۇ ھەي ئابلەكى، ئوقۇرغا تۇمشۇقىڭنى تىرەپ قاپسەن دەيمىنا!

— ھە، گەپ قىلە ھېسامكا!

— گەپ قىلىمىز، ۋاھ، ساڭا گەپ قىلىمىز دەپ كەلدۇققۇ بۇ شىپاڭغا. ھە، راستلا، ئۆتكەندە ئومارتىغا[1] چىققاندا ھەرە تۇتىمەن دەپ بېشىڭغا ھەسەل سۈركىگىنىڭ راستمۇ؟

كۈلكىلەر يەنە باشلاندى.

— گەپ قىلە ھېسامكا، ئابلەكىنى كۈلدۈرىمەن دەپ غىدىقلىغىنىڭ راستمۇ؟

— راست دەيسەن، مەست ۋاقتىڭدا ھەرقانداق ساقچاڭدىن قورقمايمەن دەپ ۋارقىراپ، ساقچى كەلسە ئاپام قارا چايغا ئەۋەتكەنتى دېگىنىڭ راستمۇ؟

— ماۋۇ يېڭى ئىكەن ـ ھە؟ — ئابلەكى يېنىدىكىلەرگە بوش ئاۋازدا شۇنداق دېۋىدى، بۇنى ھېسام ئاڭلاپ قالدى.

— يېڭى بولماي، نى يېڭىلىرى بار ھەي ئابلەكى، ئاڭلاپ تۇر ھە، بىردىن ساناپ ئۆتكۈزۈۋالمىسەن ـ يە؟ ماتروس بولىمەن

---

① ھەسەل ھەرىسى باقىدىغان ئۇي.

دەپ شەپكەڭنىڭ ئىدراسكىسىنى[1] يۇلۇۋەتكىنىڭ راستىمۇ؟ گەپ قىلە دەيمەن، ھۆپۈپنى يۇڭدىماي يەپ، كۆمۈرنى يۇيۇپ قالىغدىنىڭ راستىمۇ؟ ھاڭرىمايسەنغۇ، ھەرقانداق نوچىنى سىيرىيمەن دەپ سىم تاناب تۇۋرۇكىگە مۇشت ئاتقىنىڭ راستىمۇ؟ ئولتۇرسەنغۇ قاسقاندىن ئالمىغان دوبازىدەك! كېچىچە تانسىغا پىرقىراپ، ئەتىسى ۋاي يۇرىكىم دەپ خىزمەتكە بارمىغىنىڭ راستىمۇ؟ تىنىقىتىن قالدىڭمۇ نېمە! بۇرۇلكامنىڭ قېرى بۇزۇلمىسۇن دەپ، ئۆزە تۇرۇپ لەغمەن يېگىنىڭ راستىمۇ؟

— بولارمىكىن ھېسامكا، — دېدى ئاخىر ئابلەكى بىر ئۆرىدىنىپ، — ماۋۇ يېڭى كەلگەن مېھمانلارنىڭ ئالدىدا يۈزۈڭنى قىلىپ جىم تۇرسام، تۆل خوتۇندەك كوتۇلداپلا كەتتىڭا ھەي ئاغىنىلەر، گەپ قىلمىڭلار، نېمانچە تولا كوتۇلدايدۇ ماۋۇ ئەخمەق، ئاغزىڭ قېنى دېسە، گەجگىسىنى كۆرسىتىدىغان ئەخمەق، چاقماق چېقىلسا ئاسمانغا ئوت كەتتى دەيدىغان ئەخمەق. بولدىمۇ ھېسامكا، يەنە دەيمۇ؟

ئابلەكى بايا تىنجىم بولۇۋېلىپ، ئىچىدە تەييارلىق قىلىۋالغان چېغىدا، «راستىمۇ؟» نى «ئەخمەق» قا ئۆزگەرتىپ، بىر نەچچىنى كەينى - كەينىدىن كەلتۈردى. سورۇن بۆلەكتىن جانلىنىپ، كۈلكىلەر يەنە ياڭرىدى. ھېسام خاتىرجەم ئولتۇرۇپ موخورىكىسىنى چەكمەكتىدى. ئابلەكىنىڭ سوئالىدىن كېيىنمۇ ئۇ خېلىغىچە ئۇندىمىدى.

— ئەمدى ھېسامكام دېسۇن، ھېسامكام! — بىرسى توۋلىدى.

— ھە، شۇنداق، ھېسامكام!

— گەپ قىلە ھېسامكا!

ھېسام ئورنىدا بىر قىمىرلىدى.

— ئوقۇڭ تۇگىدىما ئابلەكى؟ ئەمدى مەيدەڭنى تۆت، ئېشەك ھاڭرىسا دادام ئۆلۈپتۇ دەيدىغان ئەخمەق.

---

① چىكىلىكىنى.

هه دېگەندىلا قىيقاس كۆتۈرۈلدى. بىرىنچى «ئەخمەق»لا ئابلەكىگە ئالامەت ئۇدۇل كەلگەنىدى.

— هه، گەپ قىلە، ساھىبخانىدىن ئازراق پۇل ئېلىپ قالسا، يېرىم كېچىدە خۇيى تۇتىدىغان ئەخمەق، — دېدى ئابلەكى ۋارقىراپ.

— ئوغۇل بالىكەنسەنغۇ، ئۆزۈڭمۇ چاغلىق، ساھىبخانا پۇلىنى ئازراق بېرىپ قالسا، يېرىم كېچىدە ئالدىنى توسۇيدىغان ئەخمەق؛ قارايسەنغۇ، ساتىراشخانىغا كىرىپ، بىر قاچا پولو دېگەن ئەخمەق؛ تىكرەك ئولتۇر، ئوبۇرنىغا سالام قىلىپ كىرىدىغان ئەخمەق؛ ماگىزىنغا كىرىپ پاختىلىق كۆسار بارمۇ دېگەن ئەخمەق؛ تولا ئالىيىۋەرمە ھەي، خەقلەر ناسوس سورىسا، يېلى تۇگەپ كېتىدۇ، دېگەن ئەخمەق؛ يەنە گېپىڭ بارمۇ ھەي، تۇغمەنگە زىغىر ئاپارغان ئەخمەق!

— سەنلا گەپ قىلامسەن ھەي ھېسامكا، بىزمۇ تىزىپ قويدۇق.

— ئاچىقە يەسلى بالىلىرىڭنى!

ئابلەكى ھە دېمەيلا قوقاسقا دەسسۈۋالغانىدى، شۇنداق بولسىمۇ نائىلاج كۈلۈپ تۇرۇپ ھېسامغا قايتۇرما ھۇجۇم باشلىدى.

— سەنمۇ گەپ قىلە، تېرە پۇلكەن دېسە كونا جۇۋىسىنى سۆكىدىغان ئەخمەق!

— گەپ قىلە! — دېدى ھېسام.

— قىلساق قىلدۇق، باشقىلار چاقچىقىنى توپلاپ ئەۋەتسە پۇلىنى مەن ئالىمەن دەيدىغان ئەخمەق!

— ھە سەلىمجان ئۆكا، ئاڭلاڭ ماۋۇ زۇغۇيلىقنى! قەلەم ھەقنى نېمە بىلىسەناۋاي، دۇمبىسىدىن تۇڭلۇك ئاچسا، ئاشقازىنىغا يورۇق چۈشمەيدىغان ئەخمەق!

— مەن يەنە بىرنى دەيمەن! — ئابلەكى ئورنىدىن تۇردى، — ئۆگزىگە ئىككى ھارۋا شاخ بېسىۋېلىپ، كارخانىچى بولدۇم دەيدىغان ئەخمەق!

— ماۋۇ كىچىككىنە يېڭىكەن، يەنە گەپ بارمۇ، چاقچاقتا

يېڭىلىپ قالسا، ئۆيىگە بېرىپ خوتۇنىنى ئۇرىدىغان ئەخمەق؟
ئابلەكى «ھاۋا...ۋا!» دەپ ئالىقىنىنى ئاغزىغا ئاپاردى.
— ئۆيدىكىلەرنى چىشلەپ تارتمايمىز ھېسامكا، چىدىماسلىق قىلما!
— ئەمىسە كەلتۇرە قېنى! — ھېسام جاۋاب قايتۇردى.
— سەن دېگەن بىزنىڭ ئۇستازىمىز دېگىنە ھېسامكا، سەندىن كۆپرەك تەلىم ئېپقالايلى. قېنى نوچى بولساڭ، ئاشۇ «ئەخمەق» تىن توختىماي يەتتىنى كەلتۇرە!
— كەلتۇرەمدىم؟ — دېدى ھېسام ۋە يەكتىزگە ئۆزگەردى،
— ئاڭلا جۇمۇ ئابلەكى! — ھېسام بىر يولى تىن ئالماي تۇرۇپ كەلتۇرگىلى تۇردى:
چېچىنى گەدىنىگە ئۆستۈرۈۋېلىپ، ئالىم بولدۇم دەيدىغان ئەخمەق!
يېڭىناغۇچقا مىنىۋېلىپ، ئايغا چىقىمەن دەيدىغان ئەخمەق!
ئىككى پېتىكىنى مۇرىسىگە قويۇۋېلىپ، گېنېرال بولدۇم دەيدىغان ئەخمەق!
بالىلارنىڭ سالپاڭ قۇلاقچىسىنى كىيىۋېلىپ، لېۋىتچىك بولدۇم دەيدىغان ئەخمەق!
— مەست ۋاقتىدا خوتۇنىنى قويۇۋېتىپ، ساقايغاندا يارىشالمىدىغان ئەخمەق! ھوي، ھاۋا... ۋا!
ساق ۋاقتىدا بىر سوم خەجلىگىلى ئۇنىماي، مەست بولسا ئون سوم خەجلىۋېتىدىغان ئەخمەق!
ئالىدىغان قىزى ياراتمىسا، دادىسىغا قېيىدايدىغان ئەخمەق!
كۇلكە پايدىلىق دېسە، ئاغرىق يانقان چوڭ دادىسىنى غىدىقلايدىغان ئەخمەق!
ئالدىغا بىر چېلەك سۇنى قويۇپ ئىسقىرتىپ بەرسە، قورسىقى يېرىلغۇدەك ئىچىدىغان ئەخمەق!
... ئادەمنىڭ خىيالىغا كەلمەيدىغان رەڭگارەڭ ئوخشىتىشلار ھېسامنىڭ ئاغزىدىن پىلىموت ئوقىدەك ئۇزۇلمەي چىقتى. سورۇندا كۇلكە ئۇزۇلمىدى. ئاخىرقى «ئەخمەق» كۇلكىلەرنى ئەۋ-

جىگە چىقاردى. سەۋەبى ئۇ ئابلەكىگە دەل تەگكەن ئوق ئىدى.
ئابلەكى ئورنىدىن ئىرغىپ تۇرۇپ، ئايلىنىپ كېلىپ، ھېسامغا قولىنى ئۇزاتتى.
— رەھمەت ئاكا، رەھمەت!
— تېخى تالاي رەھمەت دەيسەن بىزگە! — ھېسام قولىدىكى ھاراقنىڭ يېرىمىنى ئىچىپ ئابلەكىگە ئۇزاتتى.
— ساڭىمۇ رەھمەت ئۇكا!
مۇخبىر يىگىت قاتارلىق مېھمانلار شۇ تاپتا ئۆز قايىللىقلىرىنى بىر - بىرى بىلەن ئورتاقلاشماقتا ئىدى.
باغۋەن يىگىت، يەنى داڭلىق ئورنىدىن تۇرۇپ، ھېسامغا قارىدى.
— ھېسامكا، چاقچىقىمىز ئاجايىپ قىزىدى، ئەمدى بىرەر قەپەس ناخشا، ساز بولسا قانداق دەيسىز!
— تازا ياخشى گەپ، ئاڭلايلى، — دېدى ھېسام رازىمەنلىك بىلەن.
تاشكۆۋرۈك شىپاڭىدا ئارامبەخش ئىلى ناخشىلىرى ياڭرىدى.

47. ھېسام ھەققىدە قوشاقلار

1980 - يىلى قىشتا ش ئۇ ئا ر خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى جەمئىيىتى كۈيتۈندە شىمالىي شىنجاڭ رايونى بويىچە خەلق ئې-غىز ئەدەبىياتى يىغىنى ئۆتكۈزدى. بۇ يىغىنغا غۇلجىدىن نىزامە-دىن ھاپىز، ھېسام قۇربان، تۇرسۇن زېردىن، غوجا ئەخمەت يۇنۇس، سەلىم جامال، مۇتەللىپ پالتاجى قاتارلىق كىشىلەر قاتناشتى. بۇ يىغىندىن قىزىق ئەسلىمىلەر ۋە بىر نەچچە قوشاقلار يالداما بولۇپ قېپقالدى. تۆۋەندە سۆزلەيدىغانلىرىمىز ئەنە شۇ قوشاقلار ۋە ئۇلارنىڭ بايانى.

كۆزگە كۆرۈنگەن قەلەم ساھىبى غوجا ئەخمەت يۇنۇس مۇنۇ-لارنى ئەسلەيدۇ:

— ھاۋا سوغۇق بولغاچقا، غۇلجىدا، يولغا چىقىشتىن بۇ-رۇن ئىسسىقراق كىيىنىش تەلەپ قىلىندى. مەن ھېسامنىڭ يازلىق شىبلىت كىيىمۇالغانلىقىنى كۆرۈپ، ئۇنىڭغا بىر پار پىيما تېپىپ بېرىشكە ۋەدە قىلدىم ۋە يولغا چىقىشتىن بىر كۈن بۇرۇن ئاپىرىپ بەردىم. يولغا چىققان كۈنى ھېسام قۇربان كېچىكىپ قالدى. شوپۇر مېڭىشقا بىر نەچچە قېتىم تەرەددۇت قىلمۇھىدى، بىز ئەھۋالنى چۈشەندۈرۈپ، توختىتىپ قالدۇق. ئاخىرى بول-ماي، ئاپتوبۇس ماڭدى. ئاپتوبۇس قوزغىلىشىغا ھېسام بېكەت ئىچىدە پەيدا بولدى. بىز تەرەپ - تەرەپتىن ۋارقىرىساقمۇ ئۇ ئاڭلىمىدى، شوپۇرمۇ يەنە ساقلىغىلى ئۇنىمىدى. شۇنىڭ بىلەن ھېسام قۇربان ئاپتوبۇستىن قېپقالدى.

يولدا بارغۇچە بىز ھەدەپ ھېسامنىڭ بېكەتكە كېلىپ تۇرۇپ قېپقالغىنى ئېچىنىپ، مۇلاھىزىلەر قىلىشتۇق. جىددىي پاراڭلار بىلىنمەي چاقچاققا ئۆزگەردى. ئۇ بىر مىسرا، بۇ بىر مىسرا قىلىپ، ھېسامغا بېغىشلاپ قوشاقمۇ توقۇلدى:

بىز غۇلجىدىن چىققاندا،
ھېسامىدىن قېچىقالغان.
قولتۇقىدا پىيىمىسى،
قارا كۆزىگە ياش ئالغان.
ماشىنىغا چۈشەلمەي،
ئىككى قولىغا تاش ئالغان.
كېيىن ئۇقساق ھېسام ئەتىسى يولغا چىقىپتۇ. كۆيتۇنگە كەلگەندە قارىساق، پۈتىدا يەنىلا ھېلىقى يازلىق شىبلىت.
ھېسامكامدا قېچىقالدى.
غوجا ئەخمەتنىڭ پىيىمىسى.
ئاپتوبۇسقا ئۇلگۈرۈپ،
قېچىقالغىنى نېمىسى؟
بەرگەن پىيىمنى كىيمەي،
سېتىۋەتتىمۇ ھېسام؟
ئىگىسىنى كۆرگەندە،
تىكىۋەتتىمۇ ھېسام.

سەنجۇسەن زىمىستاندا،
كۆيتۇندە يىغىن بولدى.
پىيىمنى بېرىپ قويۇپ،
ئالماقلىق قىيىن بولدى.

ئەلقىسسە، ھېسام كۆيتۇنگە يېتىپ كېلىشى بىلەن، يىغىن ئەھلى جانلىنىپ كەتتى. چاقچاق، قىزىق پاراڭلار باشلاندى. تولىمۇ پاكار بويلۇق، يېشى توختىغان بىر كۆتكۈچى ئايال ھېسامغا تولىمۇ قىزىقىپ قالغاندى. ئەمدى چاقچاقلارمۇ شۇ تېمىنى چۆرىدەپ بولاتتى. ھەممىدىن بەكرەك چاقچاقنى ھېسام ئۆزى قىزىتاتتى.
كۆيتۇننىڭ گۈلى دەيدۇ،
پاكار قىزغا يەتمەيدۇ.

بال، خاسلىق بىرىپ قويسا،
ئاشخانىدىن كەتمەيدۇ.

كۆيتۇننىڭ گۈلىمەن دەيدۇ،
ئېشەك مەدىكى بويلۇق.
قولىدا قىرىق ئاچقۇچ،
ئىشىك ئېچىشى مۇشكۈل.

كۆيتۇننىڭ گۈلىمەن دەيدۇ،
ئېيتقان ناخشىسى سەرخىل.
ئىشىكنى ئېچىڭ دېسەم،
قىلغان خۇلقىسى ھەرخىل.

ھېسام غۇلجىدىن كەلگۈچە يالغۇزچىلىقتا ۋە پىيمىنى كىيىمگەچكە تولىمۇ جاپا تارتقانىدى. ئۇ بۇ ھېكايىنى نەچچە قېتىم قايتىلاپ، تەگەپ، ئاجايىپ قىزىق گەپلەر بىلەن سۈرەتلەپ ئېيتىپ بەردى. غۇلجىلىقلار بۇنىمۇ قوشاقتا ئالدى:

كۆيتۇنگە كېلەشمىدە،
كەشىايدا يېدىم لەشمەن.
يالغۇزلۇق يامان ئىكەن،
گالدىن ئۆتمىدى مەنتەڭ.

كۆيتۇننىڭ بازاردا،
سوكنا مالنى ساتمايدۇ.
بىزگە كەلگەن دەردلەرنى،
كۆيتۇنلىكلەر تارتمايدۇ.

بۇ يولدا تولا مېڭىپ،
ئاچلىقتىن ئۆلگۈدەك بولدۇم.

توختاتمامسەن كوڭكاڭنى،
ئېڭەككە قويغۇدەك بولدۇم.

كۆيتۇندىكى يىغىن مەزگىلىدە، ئاخشاملىرى مېھماندارچىلىقلار ئۇزۇلمىدى. بۇ شەھەردە ئۇيغۇرلار ئاز بولسىمۇ، ئەمما ھېسابنى كەپتۇ دەپ ئاڭلاپ، ئۆيىگە تەكلىپ قىلىپ نۇرغۇن كىشى مېھمانخانىغا كېلىپ - كېتىپ تۇراتتى.

ھېسابكامنىڭ بانىسىدا،
زىياپەت تولا بولدى.
ئاخشىمى ئىشىك قاقماق،
باشقا بىر بالا بولدى.

ئېيتماقچى، مېھمانخانىنىڭ تۇزۇمى بويىچە ئاخشىمى شىنجاڭ ۋاقتى سائەت ئوندا دەرۋازا تاقىلاتتى. كۆزەتچى بوۋاي يېرىم كېچىدە قايتقان مېھمانلارغا غودۇڭشىپ تۇرۇپ ئىككى قېتىم ئىشىك ئېچىپ بەردى. ئۇچىنچى قېتىمدا بۇرادەرلەر تۆمۈر دەرۋازىنى ھەرقانچە شاراقشىتسىمۇ، بىنادىن سادا چىقمىدى. قىزىپ قالغان ھېسام شەيتانلىق قىلىپ:

— توختاڭلار، ئۆزۈم ئاچقۇزىمەن، — دېدى - دە، ئاۋازدىنىڭ بارىچە توۋلاشقا باشلىدى:

— ھاي، ئىشكىنى ئاچ، ئاكاڭ كەلدى!

كۆزەتچى ئاللىبۇرۇن ئويغىنىپ، جىلى بولۇپ تۇرغان بولسا كېرەك، ھېسام توۋلىشى بىلەن تەڭلا ئېتىلىپ چىقىپ كەلدى.

— نېمە ۋارقىرايسەن؟ كىم ئۇ؟

ھېسامنىڭ كەيپى دەرھال يېشىلدى. كەينىگە بىر شوخشۇپ، كۇلگىنىچە:

— يا ئەمدى دەيمىنا، ۋارقىرىماڭلار دېسەم ئۇنىمايدۇ ماۋۇلار!

چىراغ يورۇقىدا ھېسامنىڭ كومىدىيىلىك ھەرىكىتىنى

كۆرگەن كۆزەتچى كۈلۈۋەتتى.
يېرىم كېچىدە، ياتاقتا چاقچاق قىزىپ كەتتى.
— ھېسامكا، يەنە بىر دەپسەقىنا بايىقى «يا، ئەمدى دەيمىنا!» نى؟
ھېسام شەپشەكلىك قىلىپ، ئۆزىنى - ئۆزى دورىدى:
— يا، ئەمدى دەيمىنا!
ژارالڭ - چۈرۈڭنى ئاڭلاپ، نېرىقى ياتاقتىن چىقىپ كەلگەن نىزامىدىن ھاپىز (ئۇ كىشى مېھماندارچىلىقلارغا بارمايتتى، كۆزى ئاجىز ئىدى) تەمتىلەپ كىرگىنىچە:
— ئۇخلاشساڭلارا ھوي زەگىنلەر! — دەپ كايىدى.

ھېسامكامنىمۇ كۆردۇق،
«يا ئەمدى!» سى مۇلايىم.
نىزامكامنى رەنجىتتۇق،
قارغىۋەتمەس، ئىلاھىم!

تۆۋەندىكىسى شۇ مېھماندارچىلىقلارنىڭ بىرىدىن قالغان ئەستىلىك. بۇنى ھېسامنىڭ چاقچىقىغا ئاساسەن سەلىمجان توقۇغانىدى:

شەمۇ - شەلەردىن يىراق،
كۆيتۇن دېگەننىڭ شەلىرى.
خوتۇنىدىن قورقۇشۇپ،
ھاراق ئىچەلمەس ئەرلىرى.

شۇ سەپەردە يەنە مۇنداق قوشاقلارمۇ توقۇلغان. تەبىئىيكى، بۇ قوشاقلارنىڭ توقۇلۇشىغا ھېسام ئاكتىپ ئىشتىراك قىلغانىدى:

كۆردۇڭمۇ خالايىقلار،
سىمدا پۇل ئۇچارغانىنى.

خەقنىڭ يېنىدا تىللاپ،
دالدىدا قىچقارغاننى.

كونسېرۋا دېگەن بىلەن،
بار ئىكەن كۆڭۈلگە تەگمەك.
قارىغايدىن قىيىن ئىكەن،
يارنىڭ بويىنى ئەگمەك.

گۈللەر ئېچىلىپ قاپتۇ،
بېرىپ كۆرىلى باغنى.
شالۋۇرنىڭ ياراشقى،
ئۇزۇن قىلغۇلۇق ئاغنى.

ھۆججەتنى ئوقۇۋېتىپ،
ئىككى چىقتىم تالاغا.
قوشاقنى توقۇپ قويۇپ،
ئەمدى قالدىم بالاغا.

چۆچەكنى تولا ئاڭلاپ،
ئۇيقۇمىز چالا بولدى.
ئەتىگەندە تۇرماقلىق،
باشقا بىر بالا بولدى.

مەشكە ئوت سېلىپ قويسام،
جۇۋىلىلار تىللايدۇ.
زەي يەردە يېتىپ قالدىم،
خۇدا ئۆزى قوللايدۇ...

ھېسام يىغىنغا كەلگەن مەزگىللەر ئايالى سائادەتخانىنىڭ كە-
چىككىنە مەخمۇتنى ھېسامغا، يۇرتىغا كەتكەن چاغلىرى ئىدى.

بىز بۇ ھەقتە كۆپ زىغىرلاپ، تەپسىلىي توختالمايمىز. پەقەت ھېسامنىڭ ھاراق سورۇنىدا بۇ ئەھۋالنى بۇرادەرلەرگە چاقچاق تەلەپپۇزىدا سۆزلەپ بەرگەنلىكىنىلا قەيت قىلىپ، ھەمسۆھبەتلەر جاۋابەن توقۇغان قوشاقنى قەغەز بېتىگە چۈشۈرىمىز.

سائادەتنى ئېلىپ قويۇپ،
يېتىپ قالدىم تالادا.
توي بېشى قېيۇم چاڭجاڭ،
قالدى ئەمدى بالاغا.

كۇچار دېسە بىلمەيدۇ،
بېرىپ كۆرمىگەن شەرلەر.
سائادەت دېسە ئۇقمايدۇ،
ئېلىپ كۆرمىگەن ئەرلەر.

شۇ كۇنلەردە غۇلجا شەھىرىنىڭ توغرا كۆۋرۈكتە[1]ئولتۇرۇشلۇق بىر تۇل چوكاننى ھېسامغا سايە قىلغانلارمۇ بار ئىدى. ھېسام بۇ سىرنىمۇ بۇرادەرلەردىن ئايىمىدى ۋە شۇئان بىر كۇپلېت قوشاق ئىنئام ئالدى.

ئىلىخونىڭ يېرى كەڭ،
ھەر كوچىسى شەرگە تەڭ.
قېينىناتام بوپقالارمۇ،
سۇپۇرگۇچى «تاڭگا يەڭ!»

ئەلقىسسە، يىغىن قوۋناقلىقتا ئاياغلىشىپ، بۇ قېتىم ھەمەيلەن بىرگە قايتىدىغان بولۇشتى. بۇ ھەقتىكى پاراڭنى يەنە غوجا ئەخمەت يۇنۇستىن ئاڭلاڭ:

— قايتقاندا، ئاپتوبۇس تەلكە داۋىنىغا كەلگەندە، سەھەر

---

① ھازىرقى شەھەرلىك ھۆكۈمەت ئەتراپى.

سائەت ئوچتىن ئاشقاندى. ئەتىگەندە ھاۋا ئىنتايىن سوغۇق بولـ
غاچقا، پوتلىرىمىزغا چوسۇنكا، بەتىنكە كىيىۋالغان باشقىلىرد-
مىزمۇ مۇزلاپ كەتتۇق. پوتىغا يازلىق شىبلىت كىيگەن ھېسام
قۇربانىنىڭ قاتتىق مۇزلاپ كەتكەنلىكىگە گەپ ئىشلىمەيتتى. ئۇ
ئورۇندۇقتا ئولتۇرالماي، ئاپتوبۇس ئىچىدە ئۆرە تۇرۇپ، توخـ
تىماي تېپىچەكلەيتتى. بىر چاغدا ئۇ تۇرسۇن زېردىنغا قاراپ:
— تۇرسۇن، مەن بىر كۇپلېت قوشاق توقۇدۇم، — دېدى:

تەلكىنىڭ داۋانىدىن،
كارۋان توختىماي ئۆتتى.
ھېسام مۇزلىغان بىلەن،
تۇرسۇن مۇزلىماي ئۆتتى[1].

گەرچە مەزكۇر بابىمىزغا ئانچە مۇناسىۋەتلىك بولمىسىمۇ،
ئەمما كۇيتۇن سەپىرىگە ئالاقىدار ئىش بولغاچقا، بىز بۇ يەردە
غوجا ئەخمەت يۇنۇسنىڭ يەنە بىر ئەسلىمىسىگىمۇ ئالاھىدە ئورۇن
بەردۇق.
— كۇيتۇندە، بىزنىڭ ياتاقتا، غۇلجىدىن كەلگەن بەشىمىز
(نىزامىدىن ئاكا ئۆزىنىڭ ياتقىدا نامازئوقۇۋاتاتتى) ش ئۇ ئا
ر خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى جەمئىيىتىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى ئابدۇ-
شۇكۇر تۇردى بىلەن بىللە سورۇن تۇزۇپ ئولتۇردۇق. ھېسام
قۇربان لەتىپە ئېيتىشقا باشلىدى. ئابدۇشۇكۇر تۇردى، مۇتەللىپ
پالتاجىلارمۇ لەتىپە ئېيتىپ، ئۇنىڭغا پاس چىقىرىپ، ياندىشىپ
تۇردى. ھېسام قۇربان بىر چاغدا دائىم ئېيتىدىغان بىر قانچە
يۇمۇرنى (قازاقچە، ئۇيغۇرچە ئارىلاشتۇرۇپ) ئېيتىشقا باشلـ
دى:
— بىر چارۋىچى بوۋاينىڭ بالىسى قاتتىق ئاغرىپ قاپتۇ.

---

① ئىزاھات: مەرھۇم تۇرسۇن زېردىن پوتىغا چوسۇنكا (ئوستىگە كالاچ كىيىگـ
لى بولىدىغان سېپتا پىيما) كىيىۋالغانىدى.

بالمسىنىڭ قاتتىق ئازابلىنىۋاتقانلىقىغا چىدىمىغان بوۋاي خوداغا ناله قىلىشقا باشلاپتۇ: «ئويباي، قۇدايا‌ۋ، ئوسى بالاغا بېرگىن ئاۋۇرۇۋۇنى ماغان بېرسىڭ بولمايما...»

هېسام شۇنداق دەپ تۇرۇشىغا مۇشۇ يىغىنغا ئۇرۇمچىدىن كەلگەن ئابدۇرەشىت بايبولات، قابدەن قاتارلىق قازاق يولداشلار ياتاقتا كىرىپ كەلدى. بىز ئۇلارنى تۆرگە باشلىدۇق. چاي قۇيۇلغاندىن كېيىن، لەتىپە داۋام قىلدى. ئەسلىدە بۇ لەتىپىنى قازاقچە ئېيتىۋەرسىمۇ بولاتتى، بىراق هېسام قۇربان ئۇقۇشماسلىق بولۇپ قېلىشىدىن ئەنسىرەپ، داۋامىنى دەرهال ئۇيغۇرچە قىلىپ ئېيتىشقا باشلىدى:

— «ئېي خوداء، مۇشۇ بالامغا بەرگەن ئاغرىقنى ماڭا بەرگەن بولساڭ بولماسمىدى» دەپ ناله قىلىپتۇ هېلىقى دېهقان بوۋاي. شۇ ئەسنادا داستىكى هەلەپنى يەپ بولغان كالا مۇڭگۈزىگە ئىلىنىپ قالغان داسنى كۆتۈرۈپ ئۆيگە (ئەسلىدىكىسى كىگىز ئۆي ئىدى) كىرىپ كەپتۇ. بۇنى بالىسىنىڭ جېنىنى ئالغىلى كەلگەن ئەزرائىل ئوخشايدۇ دەپ ئويلاپ قالغان بوۋاي، جان تاتلىق كېلىپ، بايىقى گېپىدىن يېنىۋېلىپ «كىمنىڭ ساق، كىمنىڭ ئاغرىق ئىكەنلىكىنى ئەزرائىل غوجام ئۆزى بىلىدۇ، جۇما» دەپتۇ (ئەسلىي تېكىستته مۇنداق دېيىلەتتى: «كىمنىڭ ئاۋۇ، كىمنىڭ ساۋ ئىكەنىن ئەزرائىل ئاغام ئۆزى بىلەدى»).

ياتاقتا قاتتىق كۈلكە كۆتۈرۈلدى. بىز هېسام قۇربانىڭ هازىر جاۋابلىقىنى ئىسپاتلايدىغان يەنە بىر ئەھلىي مىسالغا ئېرىشتۇق.

48. هېسام پۇل خەجلىدى

بەلكىم بۇ مۇشۇ قىسسىمىزدىكى ئەڭ قىسقا باب بولۇپ قېلىشى مۇمكىن، بىراق بىز بۇ ۋەقەنى ئايرىم بايان قىلىشنى ئىختىيار ئەتتۇق.

كىشىلەرنىڭ هېسام قۇربانغا قىلىدىغان چاقچاقلىرىنىڭ ئىچىدە گەۋدىلىكرەك بىرى، ئۇنى پۇل خەجلىمەيدۇ دېگەندىن ئىبارەت. راست، كېيىنكى كۈنلەردە هېسام چاقچاقچىلىقنىڭ خاسىيىتىنى كۆردى، قولى پۇل كۆردى. بىراق ئۇ كىچىكىدىن باشلاپ موهتاجلىقتا ئۆسكەن، خالاڭ - خۇتۇڭ پۇل خەجلەپ ئادەتلەنمىگەن، كېيىنكى كۈنلەردە بولسا باشقىلار ئۇنىڭ چاقچاقلىرىدىن بەھرىلىنىش ئۈچۈن پۇل خەجلەشكەن، هېسامغا پۇل خەجلەشنىڭ هاجىتى بولمىغان. بىز بۇ جەهەتنى مۇشۇنچىلىكلا زىغىرلايمىز، ئارتۇقچە چوڭقۇرلاپ كېتىشنىڭ هېچكىمگە پايدىسى يوق.

لېكىن بىر نەرسە روشەنكى، بەزى كىشىلەر هېسامنىڭ نەدە، قانداق قىلىپ، قانچىلىك پۇل خەجلىگەنلىكى هەققىدە ئالايىتەن سۆزلىشىشكە ئامراق. ئۇلارچە هېسامنى پۇل خەجلەتمىش دېگەن بەجايىكى بىر مۇجىزە.

يەنە بەزىلەر ئۆزىنى هېسامنى ئەڭ دەسلەپ پۇل خەجلەتكۈزگەن ئادەم قىلىپ سۈرەتلەشكە زوقمەن. بۇنىمۇ توغرا چۈشىنىشكە بولىدۇ. بۇنىڭ هەممىسى ئاۋام خەلقنىڭ هېسامغا بولغان دىققەت - ئېتىبارى، هۆرمىتى، مۇهەببىتىدىن كەلگەن.

ئۆزىنىڭ پۇل خەجلىمەيدىغانلىقى هەققىدىكى چاقچاقلارغا هېسام ئۆزى يۇمۇرلۇق سۆزلىرى بىلەن قوشۇلۇۋالىدۇ. مانا بۇ ئەقىللىق ئادەمنىڭ ئىشى.

ئاڭلاپ باقايلى:

△ بىر يىگىت مەندىن سورىدى، — دېدى ھېسام، — ھېسامكا، سەن پۇلنى تاپىدىكەنسەن، خەجلىمەيدىكەنسەن. دەپ باقە، پۇلنى يىغىۋېرىپ نېمە قىلىسەن؟

مەن دېدىم:

— لۇغەت ياسايمەن.

— △ يەنە بىر قېتىم، — دەپ ھېكايە قىلدى ھېسام، — بىرەيلەن مەندىن سورىدى:

ھېسامكا، ئاڭلىسام قوينۇڭدىكى پۇللار كىگىز كىتابتەك بوپكېتىپتۇ، ئۇستىدىكىلىرىمۇ كىرلىشىپ كېتىپتۇدەك، راست-مۇ؟

— راست بولماي، — دېدىم مەن، — ھەي ئۇكا، مېنىڭ پۇللىرىمنى يۇيىدىغانغا مەخسۇس كىرخانا ئېچىۋالامسەن يا!

ھېسام ھەرقانداق چاقچاقنا، سوئالغا گەپ بەرمەي، تاقابىل تۇرۇپ يۇرۇۋەرسۇن، بىز كۇيىتۇندىكى ھېلىقى يىغىنغا قايتايلى.

ئەنە شۇ يىغىن مەزگىلىدە، غۇلجىلىق بۇرادەرلەر ئۆزئارا مەسلىھەتلىشىپ، ھېسامغا بىر قاتتىق چاقچاق قىلىشماقچى بو-لۇشتى.

بۇ پاراڭمۇ گەپتىن - گەپ چىقىپ، چۇشلۇك تاماق ۋاقتى-دا، ئاشخانىدا بولۇپ قالدى. ھېسام تەكلىپ بىلەن قازاق يول-داشلار ئولتۇرغان شىرەگە كەتكەن ئىدى.

— ئاغىنىلەر، مۇشۇ ھېسامكامنى زادىلا پۇل خەجلىمەيدۇ دەيدىغۇ — دەپ قالدى ئابدۇشۇكۇر تۇردى، — بولمىسا ھازىر ياماق ئەمەستۇر ئەھۋالى؟

— ياماق ئەمەس، — دېدى سەلىم جامال بۇ ھەقتىكى چاق-چاقلارنى يادىغا ئېلىپ، — پۇلدىن لۇغەت ياساۋاتىدۇ!

كىمدۇر بىرى تەكلىپ بەردى:

— بولمىسا بىز مۇشۇ بوشلۇقنى تولدۇرمايمىزمۇ؟

— تارىختا ناممىز قالامدۇ؟ — دەپ كۇلدى غوجا ئەخمەت يۇنۇس.

مەسلىھەت شۇنداق پۈتتى، دەل ئەتىسى يەكشەنبە بولۇپ،

يىغىن بىر كۈن دەم ئېلىش قىلغانىدى. ئەتىگەنلىك چايدىن كېيىن ياتاقتا يەنە بىردەم پاراڭ بولدى. بۇرادەرلەر ئالدىن كېلىشۇالغىنى بويىچە، ھېسامنى بازارغا ئېلىپ چىقىشى كېرەك ئىدى.

— بازاردا نېمە بار؟ — دېدى ھېسام، — چۈشلۈك تامىقىمىز بار، پىت بېقىشىپ (غەيۋەت قىلىشىپ، سۆزلىشىپ دېمەكچى) ياتاقتىلا ئولتۇرايلىلا!

— جۇرنكا ھېسامكا، — دېدى سەلىم جامال، — كۆيتۈن دېگەن شەھەرنى كۆرمەي كېتىپ قالمايلى يەنە!

— راست گەپ، جۇرە ھېسام! — دېدى تۇرسۇن زېردىنمۇ.

— نى مەمە يۈزىڭىزنى كۆرگەن بىز، كۆيتۈنۈك نېمە؟ — ھېسام چاقچىقىنى داۋام ئەتكەچ قوزغالدى.

ئۇلار كۆيتۈننىڭ ھەممىسىلا بىر ـ بىرىگە ئوخشايدىغاندەك — كوچىلىرىدىن خېلى مېڭىپ، ئايلىنىپ دېگەندەك، بازارنىڭ مەركىزىدىكى تۆت قەۋەتلىك تۇرلۇك مالالار ماگىزىنىغا كىرىشتى. يېمەك ـ ئىچمەك قەۋىتى ئەڭ يۇقىرىدا ئىدى. كۆپچىلىك ھېسامنىڭ ھېرىپ قالدىم دېگىنىگە قويماي يۆلىشىپ، قىزىق گەپلەرنى قىلىشىپ تۆتىنچى قەۋەتكە چىقىشتى. ئاۋۋال ھەر خىل ھاراقلارنى، يېمەكلىكلەرنى بىر قۇر كۆرۈشتى. ھېسامنى كۆپ يېقىتىشقا بولمايتتى، يارىشقىنى قىلسىلا كۈپايە ئىدى. بۇرادەرلەر بىر ـ بىرىگە كۆز ئىشارىسى قىلىشىپ، ھېسامنىڭ ئۆپچۈرىسىنى قورشىۋالدى. توپ ئىچىدە ھېسامنى باشقىلار كۆرەلمەيتتى.

— ھېسامكا، بۇگۈن سېنى بۇ يەرگە مەقسەتلىك ئەكەلدۇق، — دېدى غوجا ئەخمەت يۇنۇس، — بۇگۈن بىر پۇل خەجلەيسەن.

— پۇل؟ — ھېسام قاشلىرىنى كۆتۈردى، — نېمە دەيدۇ، نەنىڭ پۇلى ئۇ، پۇل يوق!

مۇتەللىپ پالتاجى ھېسامنىڭ كاستۇمىنىڭ قويۇن يانچۇقىغا قول ئۇزاتتى، — مۇشۇ قېلىن دەپتەرنىڭ ھەممىسى پۇلغۇ ھېسامكا، بىرنى سۇغىرە!

— يۇز سومىنىما؟ — ھېسام چەكچەيدى، — ئوغرىمۇ سەنا-ۋاي پالتاجى، خەقنىڭ قوينىغا قول ئۇزىتىپ، سۇ - پۇ كېرەكما دېگەندەك...

بۇرادەرلەر زادىلا بەل قويۇۋەتمىدى، ئىككىسى ھېسامنى ئىككى قولتۇقىدىن ئالدى، بىرى دۇمبىسىدىن تامغا تىرەپ ئاپار-دى. پىرقىرايدىغان ئىشىكنىڭ يېنىدىلا چاقچاق ئەۋجىگە چىقتى.

— ھېسامكا، — دېدى بۇرادەرلەردىن بىرى، — سېنىڭ پۇلۇڭنى خەجلەش بىزگە ئېھتىياج ئەمەس، ئەمما بىز شۇنداق نامىنى ئالماقچى. بۇنىڭدىن كېيىن سېنى زادىلا پۇل خەجلە دېمەي-مىز، بىز خەجلەپ بېرىمىز. بولە ئاكا، ماۋۇ سەلىمجان بىر كۇنلەردە بۇگۇنكى ئىشنى يازىدۇ.

— يازىمىز، — دېدى سەلىمجان ئىتتىكلا.

ھېسام سەل بوشىدى.

— شۇمۇ گەپ بوپتۇ - دە، مېنى پۇل خەجلىتىپ نېمە ئابرۇي تېپىپ كېتەرسىلەر!

سەلدىن كېيىن ئۇزىمۇ ئەيۇەشكە كېلىپ قالدى:

— نەچچە خەجلەپ بېرىمەن.

— ئاز بولغاندا ئون سوم خەجلە.

ھېسام ئۇنىمىدى:

— ئۇچ سوم خەجلەيمەن، ھە، بوپتۇ بەش سوم!

كۆپچىلىك كۆپ تارتىشمىدى. ھېسام ئۇلارنىڭ دالدا قىلد-شىدا، غودوڭشىپ تۇرۇپ ئىككى بۇرۇلكىسىنى يەشتى. ئۇچىنچىسىنىڭ يانچۇقىدىن بىر توپ پۇلنى ئېلىپ، خېلى ۋاراقلاپ، كونىراق بەش سومنى ئالدى. (كاستۇمىنىڭ قويۇن يانچۇقى تەكىگلىك ئىدى)

— ھەممىنى خەجلىۋەتمەڭلار ھە، سەلىم ئۇكا، سىز ئېلىڭ بىر نېمىلەرنى!

كۆپچىلىك ھېسامنى ماختا - ماختا پەشتاقتا تەرەپكە ماڭ-دى. ئۇ چاغلاردا پۇلنىڭ كۆچى بار ئىدى. ئىككى سوم ئاتمىش نەچچە تىيىنغا كۆيتۇن ئۇزىدە چىقىدىغان بىر بوتۇلكا ھاراق،

ئىككى سومغا خۇاسىڭ ئارىلاش كەمپۇت، ئاچا سەي ئېلىشتى. ھېسام سەلىمجاننىڭ قولىدىكى ئېشىپ قالغان ئوتتۇز نەچچە تەڭىنغا قولىنى ئۇزاتتى.

— ئەكېلىڭ ئۇكا، تاماكا ئالىمىز ئۇنىڭغا، موخورکا دەيمەن!

— بولمايدۇ، ئۆزىمىز خەجلەيمىز بۇنىمۇ، — غوجا ئەخمەت يۇنۇس شۇنداق دېدى ـ دە، يەنىلا ھېسامنىڭ پايدىسىغا سۆزلەدى، — ھېسامكام ئارىمىزدا سەنلا تاماكا چېكىدىكەنسەن، بىر قاپ گىلىزە ئالايلى!

سەلىمجان ئاشقان پۇلنىڭ كېلىشىگە «سەنمەنشيا» ماركىلىق تاماكىنى ئېلىۋېدى، ھېسامغا بۇمۇ يارىمىدى:

— بايۇەچچەڭ شاڭيەن چېكىپ، بىر ھەپتە چېكىدىغان موخورکا كېلەتتى ـ دە!

كۆچىلىك ھېسامنى قولتۇقلاپ، جەڭدە يەڭگەن باتۇرلاردەك پوچى قايتىشتى. ئابدۇشۇكۇر تۇردىنى ياتقىدىن چاقىرىپ چەقىپ، ھېسام پۇل خەجلىگەن زىياپەتنى باشلىۋەتتى.

بۇگۈنكى پاراڭ پۈتۈنلەي ھېسامنىڭ ساخاۋىتى ئۈستىدىلا بولدى. ھېسام ئۆزىمۇ بۇ كۈنى قەۋەتلا ئېچىلدى.

كېيىن بۇ گەپ كۈيتۇنگە، غۇلجىغا، ئۇرۇمچىگە... ھەممە يەرگە تارقالدى.

ھېلىقى بۇرادەرنىڭ ئاغزىدىن سائەت چىقىپتىكەن، بىر كۈنلەر كېلىپ، مانا، بۇنى يېزىشىمۇ نېسىپ بولدى.

49. ھېسام ۋە روزى ئابدۇۋەلى

روزى ئابدۇۋەلى پېشقەدەم خەلق سەنئەتكارى، چاقچاق ماھىرى، شۇنداقلا ئۇ ھېسام قۇربانىنىڭ زامانداش بۇرادەرلىرىدىن بىرى.

ھېسام بىلەن روزى نەچچە ئون يىللار بىرلىكتە قۇۋالىشىپ، بىر - بىرىنى كىنەپ، سورۇنلاردا ئۆزئارا كېمىنى توقۇلىشىپ، مەشرەپلەرنى قىزىتىپ ئۆتكەن غەنىيمەت ئىنسانلاردۇر.

قىسسىمىز مۇشۇ مەنزىلگە كەلگۈچە بىز ئارىلاپ روزى ئابدۇۋەلىنى بىر نەچچە رەت تىلغا ئالدۇق، ئۇنىڭ سەلىمجانغا دېگەن بىر ئېغىز سەممىي سۆزى، «مېنىڭ چاقچاق گەپلىرىمدىن يارىغانلىرىنى ھېسامكامغا ئاتاۋېتىڭ، بىز ھەممىمىز ھېسامكامنى گەۋدىلەندۈرەيلى» دېگەن پارىڭى ئەينى چاغدا كۆپ كىشىلەرنى تەسىرلەندۈرگەنىدى.

بىر قېتىم مەلۇم سورۇندا مۇشۇ گەپ يەنە ئېچىلىپ قېلىشىدى، ھېسام دوتارىنى سازلاۋاتقان روزى ئابدۇۋەلىگە چاقچاق قىلدى:

— ھەي روزى، بىر تال توخۇمىڭنى يەپ قويغانغا خېلى گەپ قىلىپ كېتىپسىنا، كاتىكىڭنى بۇزساق قاقاقشىپ توختىمامسەن نېمە؟

روزى ئابدۇۋەلى چېلىشقا تەمشىلىۋاتقان دوتىرىنى توختىتىپ:

— كاتەك بۇزۇدىغان يەردە نېمىش قىلسەناۋاي ھېسامكا، پىشقان توخۇمنى ئاقلاپ بەر دەيدىغان نېمە تۇرساڭ، — دېدى.

— دەيمىزدە، شاكىلىڭنى تۇنقىمىز كەلمەي، قانداق؟

— شاكىلىڭنى تۇتماي سېرىقىنى موك سوقمەن دېگىنە!

سورۇندىكىلەر بۇ ئىككى مىقتىنىڭ بەل تۇتىشىغا نەزەر سېلىپ، ھەر دائىم كۈلۈشكە تەييار تۇرۇشاتتى.

— ھېسامكا، شۇنداق قىلىپ، شۇنداق بوپكەتتىما؟ — روزى تولىراق مەۋھۇم ئىبارىلەر بىلەن گەپ باشلايتتى.

ھېسام بولسا بىراقلا ئۈدۈلىدىن كېلەتتى:

— قۇيرىقىڭما؟

— چىداپ ئوينا! — روزى كۈلۈمسىرىگىنىچە ھېسامنىڭ كۆزىنىڭ ئىچىگە تىكىلىپ تۇرۇۋالاتتى. ئۇنىڭ بۇ ئادىتى كەيپ بولغىنىدا تېخىمۇ گەۋدىلىك ئىدى.

روزى يوق سورۇنلاردا ھېسام ئۇنىڭ جېدىلىنى قىلاتتى:

— ھەي ھۇسەن، روزىنى چاقىرمىدىڭما؟ ھەي، ياماڭ قىپ-سەندە!

— بالا ئەۋەتكەن ھېسامكا، ئۆيىدە يوق.

— كاكىلاپ باشقا سامانلىققا چىقىپ كېتىپتۇ ـ دە، پەيزى بار نېمىچۇ روزىنىڭ!

نۆۋەتتىدە روزى ئابدۇۋەلىمۇ ھېسامنىڭ ئارقىسىدىن كۆرپە سېلىپ تۇراتتى:

— قىرىق ـ ئەللىك چاقچاقچىنى يىغىۋالغۇچە، ھېسامكام-غىلا دەپ قويساڭ بولمامدۇ ئۇكا، ھەممىسىنى ۋارى ـ ۋارى قىلىۋېتەتتى.

— دېگەن، بىر يەرگە ماقۇل دەپ قويۇپتىكەنمەن دەپ زادىلا ئۇنىمىدى، ئاڭلىسام بۇگۈن دەريا بويىدا قاسىم قاس ـ قاسىنىڭ ئولتۇرۇشكەن.

روزى كۈلۈمسىرەپ بېشىنى لىڭشىتتى.

— قۇلىقىغا پىچىرلىغان بىلەن يانچۇقىغا تازا پىچىرلىماپتە-كەنسەندە، ھە! ھېسامكاملار كاتتا ھازىر!

ھېسام بىلەن روزى بار ئولتۇرۇشنى «خىجالىتى يوق ئولتۇ-رۇش» دېيىشكە بولاتتى. چاقچاقتا ئىككىيلەن كىرىشەتتى، بىر ـ بىرىگە ئاسانلىقچە بوي بېرىشمەيتتى. ھېسامنىڭ مىجەزىنى روزى ئابدۇۋەلى ياخشى چۈشىنەتتى. ھېسامنى قانچە ئېچىلسۇن

دېگەن ئادەم، ئۇنى شۇنچە ئۆرەدىتىشى، ئاچچىقىنى كەلتۈرۈشى لازىم ئىدى.

— ھېسامكام تېرىككەندە ئاغزىدىن دانا گەپلەر پالاق - پۇلۇقلا چىقىپ كېتىدۇ، — دەيتتى روزى.

— سېنىڭ قانىتىڭ بولغىيدى ئۇ پالاقلايدىغان! — ھېسام دەررۇ ئېلىۋالاتتى.

چاقچاقنىڭ ئورنىنى مۇزىكا ئېگەللىگەندە، روزى ئابدۇۋۇھلى ئۆز ماھارىتىنى تولۇقى بىلەن نامايان قىلاتتى. ئۇنىڭ ئاۋازى ئىلى خەلق ناخشىلىرىغا ئاجايىپ باب كېلەتتى. تەكشىغانلار سا- دىر بىلەن يانبۇلاقتا بىللە ئات چاپتۇرغاندەك ھېسسىياتقا كېلىپ قالاتتى.

— ياشاپ كەت، روزى، ئالامەت قىچقىرىۋەتتىڭ جۇمۇ! — روزى ھەر بىر كالون ناخشىسىنى ئاخىرلاشتۇرغاندا ھېسام بىر قېتىم كەلتۈرۈۋېلىشنى ئۇنتۇمايتتى.

— دەۋېرەمسەن ھېسامكا، — دەيتتى روزى كۈلۈمسە- رەپ، — يامان كونا گەپقۇ!

ھېسام بولسا شۇ گەپنىمۇ ئېلىۋالاتتى:

— كونا بولغاچقا يامانده! ھىم...

— ئامال بارمۇ؟ — روزى ئابدۇۋۇھلى ئۇنىڭغىچە بىر تال تاماكا چېكىپ، نۆۋىتىنى «دوگىلاپ» ئېچىۋالغان بولاتتى. تەلەپ- لەر ئۈيەر - بۈيەردىن ئاڭلانماقتا ئىدى. سورۇن ئەھلى ئۇنىڭ تېكىستلىرى يېڭىچە، ئويناق ئىجادىي ناخشىلىرىنى ئاڭلاش تە- قەززاسىدا ئىدى.

— چالدۇقما ئەمسە؟ — روزى دۇتارىنى بىر دۇرۇسلىۋې- تىپ، ئۆزىگىلا خاس كۈلۈمسىرەش بىلەن ھېسامغا قارىدى.

— چىللاڭ! — ھېسام ئەتەي چاقچاق تەلەپپۇزىدا تەكىتلە- دى. بېشىنى چايقاپ كۈلۈپ، - خاۋارىش، - دەپ قويدى.

ھايال ئۆتمەي سورۇننى دۇتارنىڭ يېڭىل، يېقىملىق تارا- نىسى، روزى ئابدۇۋۇھلىنىڭ تونۇش ئاھاڭى ئەسىر قىلدى:

...زومۇ - زو دۇشمەن ياساپ،
يۇرمەيلى دۇشمەن بولمىسا!

بىر سورۇندا ھېسام روزى ئابدۇۋەلىگە چاقچاق قىلدى.
— روزى، ھېلىقى ناخشاڭ ئالامەت كەڭ تارقاپ كېتىپتۇ، جۇمۇ!
— قايسى ناخشام؟ — روزى سەگەكلەندى.
— ھېلىقى «كەلسەڭ ئەگەر» دېگەن ناخشىچۇ! تۇنۇگۈن بىر يەرگە بارسام، يەتمىشتىن ئاشقان بىر موماي دۇتارنى راسا چالغىلى تۇرۇپتۇ. نېمە ناخشىنى ئېيتمىدىكىن دەپ قاراپ تۇرسام، «كەلسەڭ ئەگەر بۇگۈن كەل يارىم، ئەتە كەلسەڭ بۇ چىرايىم يوق» دەۋاتامدۇ!
سورۇننى گۇرراپدە كۈلكە قاپلىدى. روزى ئابدۇۋەلى مەت قىلماي ھېسامنىڭ كۆزىگە تىكىلدى.
— توغرا ئېيتىدۇ، يالغانمۇ؟
— شۇ، راست، تۇنۇگۈن ئەتراپتىكى خوتۇنلارمۇ «ھەئە راست» دېيىشىپ كەتتى، — ھېسام يەنە ھۇجۇم قىلدى.
— مەسىلەن؟ — دېدى روزى ئادەتتى بويىچە «ئادەم چېلىپ»، بىراق ھېسام چېلىنمايتتى.
— مەسىلىنىڭگە مەسىلەن؟ — دەپ روزىغا تىكىلىپ تۇرۇۋالدى ئۇ.
ھاراق خېلى تۇتقان روزى بىردەم تۇرۇپ كېتىپ، قولىنى سىلكىدى - دە، — خاۋارىش! — دېدى.
— ھەي - ھەي روزى، مەست بولساڭلا ئادەمنى ئورۇسچە تىللايدىكەنسەن.
سورۇندىكى ياش بىر يىگىت سورىدى:
— خاۋارىش دېگەن نېمە ھېسامكا، ياماڭ تىلما؟
— روزىنىڭ قوشنىسى، — دېدى ھېسام دەررۇ. بۇ چاغدا روزى يېنىدىكى بىرەيلەن بىلەن «قەلب تۆكۈشۈپ» خۇشكەتتى ئېچمەكتە ئىدى.

— ھېسابكام بىلەن كۆرگەن قىزىق ئىشلىرىمىز جىق، — دېگەندى روزى ئابدۇۋەلى بىر نۆۋەت پاراڭ قىلىپ، — بىر قېتىم بىزنىڭ مەلىدىكى مەشرەپكە ھېسابكامنى ئاچىقتىم. نۆۋەت مەھەللىمىزنىڭ ئىمامىنىڭ ئوغلىغا كەلگەندى. ئەسلىدىغۇ مەشرەپتە ھاراق ئىچىلمەيتتى، شۇ كۈنى ھېسابكامنى كېپەكيۈزگە چىقىپتۇ دەپ ئاڭلاپ، تالادىكى مەستلەرمۇ كىرىۋاپتۇ. ئۇ كۈنى ئىمام بىر يەرگە كېتىپ، ئۆيىگە كەچرەك قايتقانكەن، ئۇ دەرۋازىدىن كىرىشىگە، مەشرەپتىكى مەستلەرنى نېرىقى ئۆيگە يۆتكەۋاتقان يىگىتلەرگە كۆزى چۈشۈپتۇ. ھەيران بولغان ئىمام:

— ھاي ـ ھاي نېمە ساراسىمە بۇ؟ — دەپ ۋارقىرىدى.

شۇ چاغدا ھېسابكام ئىككىيلەن پېشايۋاندا سالقىنداپ ئولتۇرغانىدۇق. مەنغۇ ئىمامئاخۇنۇم مېنى كۆرۈپ قالمىسۇن دەپ موكلا يېتىۋالدىم. ھېسابكام يۇگۇرۈپ ئىمامنىڭ ئالدىغا باردى:

— ھېچ گەپ يوق تەقسىر، بالىلار زاراتگاھلىقنى يۆتكەۋاتىدۇ، ـ دېدى. يادىڭدىمۇ ھېسابكا؟

— ئاشۇ موكلا يېتىۋالىدىغان يېرىڭ يامانە روزى، — ھېسابكام روزىنىڭ گېپىدىن ئۆزىگە كېرەكلىكىنى ئۇزۇپ ئالىدى، — خورازنى كۆرسەتكىلا شۇ...

— يەنە بىر قېتىم، — دېدى روزى ئابدۇۋەلى، — ھېسابكام ئىككىمىز بىرسىنى ساقلاپ تاشلەپكىنىڭ ئالدىدا تۇرساق، خېلى جايدا كىيىنگەن بىر يىگىت كېلىپ، سالامنىڭ چوڭىنى قىلدى ـ دە:

— ھېسابكا، روزىكا، قارىسام ئىككىلىڭلار بار ئىكەنسىلەر، بىر سوئال سورىسام بولامدۇ؟ — دېدى.

— سوراڭ ئۇكا، — دېدىم مەن.

— سوراۋېر، — دېدى ھېسابكاممۇ.

— ئۆيلىنىپ دېسەم دېگەندەك لايىق چىقمايۋاتىدۇ، — دېدى ھېلىقى يىگىت ھال ئېيتىپ، — ئۆزى چىرايلىق، گەپ قىلماي كۈلۈپلا تۇرىدىغان، ماڭ دېسەم مېڭىپ، تۇر دېسەم كۆرسەتكەن يېرىمدە قىممىر قىلمايدىغان بىر ئايال چىقسا بولاتتى...

يىگىتنىڭ گېپىگە كۈلكەم قىستىدى.

— ھېسامكا، سەن بىر نېمە دېگىنە، شۇنداق خوتۇن نەدە باردۇ؟

ھېسامكام شۇ گەپنى كۈتۈپ تۇرغاندەك، تېز جاۋاب بەردى.

— چىقىپ قالىدۇ، سىز ئۇكام ماگىزىنىدىكى قونچاقتىن بىرنى سېتىۋېلىڭ، ھەم ئەرزان...

يىگىت غىپىدە كېتىپ قالدى.

ھېسام بىلەن روزى ئابدۇۋاھىتلىنىڭ كۆرگەن سورۇنى جىق، ئىچكەن ھارىقى تولا، دېيىشكەن گەپلىرىمۇ ئاز ئەمەس، شۇنداق بولسىمۇ ھەر بىر سورۇندا ئۇلار مەڭگۈ يېڭى ھېسسىيات، يېڭى سۆھبەت، يېڭى چاقچاق بىلەن ئولتۇرۇشالايتتى.

— نېمىشقا دېگەندە ئۇكا، — دېدى ھېسام بىر كۈنى سەلىمجانىڭ شۇ تەھلىلگە قاراپ، — روزىلار تېز يېتىلىپ، تېز چىللاپ، تېز... جىرۇچىنىڭ قازىنىغا چۈشۈپ كېتىدۇ دەڭا، شۇڭا دائىم يېڭىدەك تۇرىدۇ.

— دەلەلمىدىڭ ھېسامكا، — دېدى روزى ئابدۇۋاھىلى، كېيىن سەلىمجانغا قارىدى، — ھېسامكام ئۆزى كونا ئادەم، كۆپ تۇتۇلغاندە... شۇڭا يېڭىنى تازا ياقتۇرمايدۇ.

— مۇشۇمۇ چىللاش بوپتۇ - دە، — ھېسام كۈلۈمسىرىدى، — ھەي روزى، نامازشام بوپقاپتۇ، ئاستا قوندىقا چىقىۋالىمسەن ياكى كاتەككە كىرىپ كېتەمسەن؟

بىر قېتىم، ئېھتىمال ئۆتكەن ئەسىرنىڭ 70 - يىللىرىنىڭ ئاخىرلىرى ياكى 80 - يىللارنىڭ باشلىرى بولسا كېرەك، غۇلجا شەھىرىنىڭ دۆڭمەھەللىدە بىر ئولتۇرۇش بولدى. بۇ «زەپمۇ چىرايلىق كەلدى باھار» دېگەن ناخشىنىڭ يېڭىدىن چىققان چاغلىرى ئىدى. ناخشا روزى ئابدۇۋاھىلىغا بەك يېقىپ كەتكەن بولسا كېرەك، «گۆھەر زېمىن» رېستورانىدىكى ھېلىقى ئولتۇرۇشتا ئۇ ناخشىنى نەچچە يېنىپ ئېيتتى. بىر چاغدا ھېسام مۇراجىئەت قىلدى:

— بولدى ۋوي زەپمۇ چىرايلىق، توختا ئەمدى!

چۈشتىن كېيىن قىزىقتىن - قىزىق چىقىپ، ئولتۇرۇش قارا دۆڭگە يۆتكىلىدىغان بولدى. ئۇ زامانلاردا تېخى تاكسى بولمىغاچقا، كۆپچىلىك ئەتىيازنىڭ پاتقىقىنى كېچىپ پىيادە مېڭىشتى. خەنزۇ بازىرىنى كېسىپ ئۆتۈپ كېتىۋاتقانلىرىدا سەلىمجان بىلەن ھېسامغا قىزىق بىر پاراڭنى قىلىپ كېتىۋاتقان روزى ئابدۇۋەلى توساتتىن تېيىلىپ، ئوخدىسىغا يىقىلىپ چۈشتى، بېشى يول چېتىدىكى گىرۋەككە تەگدى.

ئالدى - كەينىدىكىلەر ئىتتىك كېلىپ روزىنى يۆلىدى. ئەھۋالىنى سورىدى. روزى ئابدۇۋەلى ئاغرىقىغا چىداپ، ئەركەك-چىلىككە ئېلىپ چاقچاق قىلدى:

— ئاپىرىن، بىزنىڭمۇ تېيىلىدىغان ۋاقىتلىرىمىز بولىدىكەنە!

ئاغىنىلەر بۇ ئۆتكۈر «ئۆز - ئۆزىنى تەنقىد» تىن كۈلۈشمەك قىلدى.

ھېسام بولسا باشقىچە بىر چاقچاق كەلتۈردى:

— قانداقراق ھەي روزەم؟، — زەپمۇ يېقىملىق تەگدى كاللا؟!

روزىنىڭ ناخشىسى ياد بوپكەتكەن ئۈلپەتلەر چىن دىلىدىن بېرىلىپ كۈلۈشتى.

تاكى ھازىرغىچە روزى ئابدۇۋەلى سەلىم جامالنى ھەرقانداق يەردە ئۇچرىتىپ قالسا، كۈلۈمسىرىگەن ھالدا ھېسامنىڭ ئاشۇ چاقچىقىنى ئەسلەپ، تەكرارلاپ قويىدۇ:

— زەپمۇ يېقىملىق تەگدى كاللا!

50. جەنۇب قوشاقلىرى

ھېسامنىڭ نامى تەڭرىتاغنىڭ جەنۇبى ۋە شىمالىغا تارقالغان. دىن كېيىن، ئۇنىڭ چاقچاقلىرىغا قىزىقىدىغانلار، ئۇنى بىر كۆرۈشنى ئارزۇ قىلىدىغانلار بارغانسېرى كۆپەيدى.

كىشىلەر 1982 - يىلى «ھېسام چاقچاقلىرى» ناملىق چاتما توپلاملارنىڭ بىرىنچى كىتابى نەشر قىلىندى. بۇ كىتاب دەسلەپكى باسمىسىدىلا 30 مىڭ تىراژ بىلەن تارقىتىلدى. نۇرغۇنلىغان ئۆيلەردە، ئۆزلىرى خېلى يىللاردىن بېرى ئاڭلاپ كەلگەن ھازىر جاۋاب چاقچاقچى ھېسام قۇربانىنىڭ ئەپلىككىنە ئىشلەنگەن چاقچاق كىتابى بار بولدى. شۇ چاغلاردا شىنجاڭدىكى كۆپلىگەن گېزىت - ژورناللار سەلىمجان ئەۋەتكەن ھېسام قۇرباننىڭ يېڭىدىن - يېڭى چاقچاقلىرىنى ئۈزۈلدۈرمەي ئېلان قىلىۋاتاتتى. شىنجاڭ تېلېۋىزىيە ئىستانسىسىمۇ ھېسامنى ئالايىتەن تەكلىپ قىلىپ سۆرەتكە ئالدى ۋە كەڭ تاماشىبىنلارغا كۆرسەتتى. مەركىزىي خەلق رادىئو ئىستانسىسىمۇ ھېسامنىڭ ھاياتى ۋە چاقچاقلىرىنى گەۋدىلىك قىلىپ ئاڭلاتتى...

— سەلىمجان ئۇكا، بازىرىمىنى يامان چىقىرىۋەتتىڭىز جۇمۇ، — دېگەندى ھېسام بىر قېتىم چاقچاق قىلىپ، — نەگىلا بارسام «چاقچىقىڭنى ئوقۇدۇق» دەيدۇ. ئەمىسە نېمە دەپتىمەن، يادلاپ باقە دېدىم.

سەكسىنىنچى يىللارنىڭ بېشىدىن تارتىپ، ئوتتۇرا، جەنۇبىي شىنجاڭدىن غۇلجىغا يازلىق ساياھەتكە كېلىدىغانلارنىڭ سانى يىلسېرى كۆپەيدى. ساياھەتچىلەر «بىر ئېرىقىدا ئالتۇن، بىر ئېرىقىدا كۆمۈش» ئاقىدىغان چىرايلىق دىيار ئىلىنى، ئىلى دەرياسىنى شۇنداقلا ئىلىدىكى «ئاغزى ئالمان» ھېسامدىن قەزىقچىنى كۆرگىلى كېلەتتى. ھېسام بۇ كۈنلەردە دەريا بويى،

باغ، شىپاڭلاردىن بىرى كېلەلمەيدىغان بولدى.

ئەنە شۇنداق قىزىق سورۇنلارنىڭ بىرى ئىلى دەريا بويىدىكى توقايلىقتا، بۆلەكچىلا بىر جۇشقۇنلۇق بىلەن داۋام ئېتىۋاتاتتى. مېھمانلار ئاپتونوم رايونلۇق يازغۇچىلار جەمئىيىتى تەشكىللىگەن ئۇيغۇرچىدىكى ۋە ئونتۇرا، جەنۇبىي شىنجاڭدىكى يازغۇچى، شائىرلار بولۇپ، شۇ ۋەجدىنمىكىن، بۇگۈنكى سورۇن ناخشا ـ ساز، مۇشائىرە، قىزىق لەتىپە، چاقچاقلار بىلەن يۇقىرىدا ئېيتىقىنىمىزدىنمۇ بەك قىزىپ كەتكەنىدى.

— يەنە بىر سەۋەب بار، — دېدى قەشقەردىن كەلگەن بىر شائىر، — ئۇ بولسىمۇ بۇگۈنكى سورۇنىمىزدا ھېسامكام بار.

ھەقىقەتەن، ھېسام بۇ كۈنى ئەدىبلەر بەزمىسىنىڭ ئوق مەركىزىگە ئايلانغانىدى. مېھمانلار ئۇنىڭغا چاقچاق قىلاتتى، تەخمۇ قىزىق گەپلىرىنى ئاڭلاش ئۈچۈن ھېسامنىڭ ئاغزىنى تاتىلايتتى، خاتىرە سۈرەتكە بىرگە چۈشۈۋېلىش ئۈچۈن ئۇنى ھەر تەرەپكە تارتاتتى.

— ئالە، ھېسام ئەرزان! — شۇ جىددىيچىلىك ئارىلىقلىرىدا ھېسام ئۆزىنىڭ بازىرى چىقىپ كەتكەنلىكىدىن خۇشاللانغاندەك ھە دەپ ۋارقىرايتتى، — ئالامەت ھېسام، قىزىق بولمىسا پۇل بەرمە!

— ھېسامكا، سېنىڭ بىلەن سۈرەتكە چۈشۈۋالايلى دەيدىغانلار يامان جىققەن، بىلەت ساتايلىمۇ، يە؟

— مەيلى، ئەمما پۇلىنى سەلىمجان يىغسۇن، ماۋۇ قېيۇم تۇتسا، جۆندەپ كېتىدۇ.

ھېسام ئۇچىسىغا ئاچ كۆل رەڭ پەشمەت، كۆك خادانى بۇرۇلكا، پۇتىغا قاچاندۇر بىر چاغلاردا قارا بولغان بەتىنكە كىيىگەن، ئولتۇرۇشلارنىڭ كۆپلۈكى ۋە ئالدىراشچىلىقىدا نەچچە كۈندىن بېرى ساقلىنى ئالالمىغاندەك قىلاتتى. بۇلارنىڭ ئەكسىچە ئۇنىڭ بېشىدا جەنۇبلۇق مېھمانلاردىن بىرى ئاتايىن كۆڭۈل ساناپ ئەپكېلىپ، بايىاتىن كىيگۈزۈپ قويغان چىرايلىق بادام دوپپا ھەممە ئادەمنىڭ دىققىتىنى تارتاتتى.

— ھېسامكا دوپپا مۇبارەك، ئۆزۈڭنىڭما؟

— ھە، ئۆزۈمنىڭ بولماي مۇنۇ ئابدۇرېھىم غاچ ـ غاچنىڭ كەمسىيونىغا ھاجەتمەن قويغان مالمىكىن دېۋىدىڭما؟

— ئاممالىكىن ساڭا ئانچە ياراشماپتۇ جۇمۇ ھېسامكا بۇ دوپپا، — يەنە بىرى ھېسامنىڭ ئاغزىنى تاتىلىدى، — خەقنىڭ دوپپىسىنى كىيىۋالغاندەك كۆرۈنىدىكەنسەن!

— ھەي! — ھېسام قىزىشتى، — ھېلىقى مەدەنىيەتسىز ئىنقىلابچىدا ئون يىل خەقنىڭ دوپپىسىنى كىيىپ، نېسى تاياقنى ھارغۇچە يېگەن بىز. ماۋۇ، ئەمدى ئۆزىمىزنىڭ دوپپىسى جۇمۇ!

— ھېسامكا، سىياسەتنىڭ ئۇستىدە مۇز تېيىلما! — سەل نېرىدا تۇرغان روزى ئابدۇۋۇەلى گېپىنى «ئىم» دەپ قىرىپ قويۇپ، ئەتەي چاقچاق قىلدى.

— يا ئەمدى دەيمىنا! — ھېساممۇ دەرھال روزىغا ماسلىشىپ، چۆچۈگەن قىياپەتتە ئىككى قولىنى «ئەل» گە كۆتۈردى. چىرايى تولىمۇ قىزىق تۇسكە كىردى. ئۇنىڭ كومېدىيىلىك تۇرقىدىن زوقلانغان مېھمانلار چىن دىللىرىدىن قاقاقلاپ كۈلۈشتى، ئاپپارات كۆتۈرۈۋالغانلىرى ھېسامنىڭ دەل ئاشۇ ئوبرازلىق تۇرقىنى مەڭگۈلۈك يالداما قىلىپ قالدۇردى.

— ھېسامكا، قەشقەر، خوتەن تەرەپكە بارغانمۇ سىز؟ — جەنۇبلۇق بىر مېھمان سورىدى.

— مەن بارمىغان، — دېدى ھېسام، — ئەمما قەشقەر، خوتەنلىك قېرىنداشلار دائىم مېنى يوقلاپ كېلىپ تۇرىدۇ.

روزى ئابدۇۋۇەلى گەپنى چاقچاققا ئەگىتتى:

— ھېسامكام سەپەردىن قورقىدۇ، پەنجىمىدىن نېرىغا ئۆتمەيدىكى ھە، ھېسامكا؟

شۇ ھامان ھېسامنىڭ ئاغزى ئېچىلدى:

— سەن ئەمەس روزى، بايانداپدىن ئۆتەر ـ ئۆتمەي «غېرىبلىق ئېسىر قىلدى» دەپ كۆتەك ھارۋىنىڭ چاقىغا يۆلىنىپ يىغلايدىغان، يەنە دەيما؟

— گەپ قىلە ھېسامكا، ماۋۇ مېھمانلار ئاڭلىسۇن!

— سەن ئەمەس روزى، كاتەكتىن چىقىپ قوندۇقتا ئۇچۇپ قونساڭ، مارسقا چىقتىم دەيدىغان!

— ھە، يەنە گەپ قىلە!

— سەن ئەمەس روزى، خەقنىڭ سامانلىقىدا بىر كېچە كاكىلاپ يېتىپ قالساڭ، خىزمەت بىلەن چەت ئەلگە چىقتىم دەيدىغان!

— يەنە بارمۇ ھېسامكا؟

— يەنە بارمۇ، يەنە بارمۇ؟ — ... ھېسام قىزىشىپ توختاپ قالدى، — يەنە بارمۇدىن بىر كىلو بېرىڭ دېمەمسەن!

ھېسام بىلەن روزىنى بارغانسېرى كۆپ يازغۇچى، شائىرلار ئورىۋالدى. ھەركىم ھېسام بىلەن بىرەر چاقچاق پاراڭنى تەڭ قىلىشۇبلىش ئارزۇسىدا ئىدى.

— ھېسامكا، مۇشۇ شائىرلارغا قانداق قارايسىز؟ — خوتەنلىك بىر يازغۇچى خىيالىدا ھېسامغا شائىرلارنى بىر ئوخشاتقۇزماقچى بولدىمۇ، جىددىي بىلەن چاقچاقنىڭ ئارىلىقىدا بىر سوئال سوردى.

نۆۋەتتىدە ھېسام قالتىس دىپلومات.

— ئۇدۇلىدىن قارايمەن، — دەپ جاۋاب بەردى ئۇ تەخىرسىز.

ياشقا چوڭراق بىر قەلەمكەش ئالدىرىماي سۆزلەپ، ھېسامدىن بىر سوئال سوردى:

— ھېسامىدىن، سىزنىڭ بۇ چاقچاقلىرىڭىزنى ئاڭلىدۇق، قىسقا ـ قىسقا، ئەپچىل ـ ئەپچىل، تولىمۇ قىزىق بولىدىكەن. بىز تەرەپتە بەزى چاقچاق، لەتىپە سۆزلەيدىغانلار يېرىم ساەتلەپ پاراڭ قىلىدىغۇ؟

— ئۇنداق چاقچاقلارغا بىزنىڭ مەلىدىكى خوتۇنلار كىر يايىدۇ، — دېدى ھېسام كۈلۈپ.

1983 ـ يىلىنىڭ ئەتىياز ئېيىدا، ئۇرۇمچىدە ئاپتونوم رايونلۇق تۇنجى نۆۋەتلىك كلاسسىك ئەدەبىيات، خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىدىكى مۇنەۋۋەر ئەسەرلەرنى مۇكاپاتلاش يىغىنى ئېچىلـ

دى. «ھېسام چاقچاقلىرى» نىڭ 1 ـ كىتابىمۇ مۇكاپاتقا ئېرىشكەنىدى. يېغىنغا قاتناشقان خوجا ئەخمەت يۇنۇس، ھېسام قۇربان، سەلىمجانلار بىر ئەتىگەندە ئاپتوبۇسقا ئولتۇرۇپ «ئۇرۇمچى نەدىسەن!» دەپ يۇرۇپ كەتتى.

ئۇرۇمچىدە ئۇلار ئىلىلىق ئىككى قەلەمكەش بۇرادىرى بىلەن ئۇچرىشىپ، بىر ـ ئىككى كۈن بىرگە بولدى. بۇ ئىككى قەلەمكەش يېڭىلا جەنۇبىي شىنجاڭنى ئېكسكۇرسىيە قىلىپ قايتقان بولۇپ، ئۇلارنىڭ بۇ رەتكى سەپىرىدە بىر مۇنچە ئۇقۇشماسلىقلار ۋە قىزىق ئىشلار روي بەرگەنىدى.

ئەسلىي ئۇقۇشماسلىق ئۇرۇمچىدىن ئىلىغا بارغان ئۇقتۇرۇشتا ئىدى. ئەسلىدە ئۇرۇمچى ۋە شىمالىي شىنجاڭدىكى ئۇيغۇر قەلەمكەشلەر ئالدىنقى يىللاردا بىر نۆۋەت جەنۇبىي شىنجاڭ سەپىرىگە ئۇيۇشتۇرۇلغان، بۇ قېتىمقىسى ئۇيغۇردىن باشقا ئاز سانلىق مىللەت قەلەمكەشلىرىنىڭ جەنۇبىي شىنجاڭ ئېكسكۇرسىيە سەپىرى ئىدى. لېكىن، ئاپتونوم رايونلۇق ئەدەبىيات ـ سەنئەت چىلەر بىرلەشمىسىدىكى ئايرىم كىشىلەر ھېلىقى ئىككى قەلەمكەشكىمۇ ئۇقۇشماي ئۇقتۇرۇش ئەۋەتىۋەتكەنىدى، ئۇقۇشماسلىق ئۇلار ئۇرۇمچىگە كەلگەندىن كېيىن ئاشكارىلانغان، بىرلەشمە رەھبەرلىرىنىڭ ئىپادە بىلدۇرۇشى بىلەن بۇ ئىككى ئۇيغۇر ئەدىبنىڭ شۇ قېتىمقى سەپەرگە بېرىپ كەلگەنىدى. ھېسامىلار ئۇرۇمچىدىكى ئىككى بۇرادىرىنىڭ بۇ قاتارلىق سەرگۈزەشتىلىرىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن چاقچاقنى باشلىۋەتتى.

— سەلىمجان، — دېدى ھېسام كەچتە ياتاقتا ئولتۇرۇپ، — ماۋۇ خوجا ئەخمەت ئىككىلار X بىلەن g نىڭ (بىز قىسقىمىزدە بۇ ئىككى قەلەمدىشىمىزنىڭ ئىسىملىرىنى شۇنداق ئالىدۇق، ھەممىمىزگە چاقچاق ياراشقاي) بۇداقى سەپىرىگە بىر نەچچە قىزىق قوشاق توقۇغلار، غۇلجىغا ئالغاچ كېتەيلى!

ئۇ ئۇنى دەپ، بۇ بۇنى دەپ، بايىقى ئولتۇرۇشتا ئىچكەن ھاراقنىڭ قىزىقى بىلەن بىرمۇنچە قوشاقلار توقۇلدى. ھېسام بەزى يەرلىرىگە «مۇنداق قىلايلى» دەپ پىكىر قىلىپ قويىاتتى.

ئاخىرقى نۆسخىسىنى خوجا ئەخمەت يۇنۇس بېكىتەتتى، سەلىمجان قەلەمگە ئالاتتى.

قوشاق توقۇش ئەتىسىمۇ داۋاملاشتى. ھېلىقى ئىككى قەلەمكەش ئالدىنقى كۈنى غۇلجىغا قايتقانىدى.

سەلىمجان قوشاقلارنى ئىككى «ئاكام ئاداش» قا ئاخىرقى قېتىم، تەستىقلىتىپ، ئاندىن «جەنۇب قوشاقلىرى» دېگەن ئومۇمىي ماۋزۇ ئاستىدا رەتلەپ، كۆچۈرۈپ چىقتى.

— «لاشمان قوشاقلىرى»، «سېپىل قوشاقلىرى» دېگەندەك بىر ئىش بولدى ـ دە، — دېدى خوجا ئەخمەت يۇنۇس، — بۇمۇ بىر خاتىرە، قانداق دېدىم ھېسامكا؟

— شۇنداق بولماي، — دېدى ھېسام، x — بىلەن g ئاڭلىسا تازا كۈلۈپ كېتىشەرمىكىن، ھە؟

— كۈلسىلا مەيلىغۇ، — دېدى سەلىم جامال، — ئاچچىقى كەلمىسىلا!

ھېسام چاقچاق قىلدى:

— ئاچچىقى كەلسە يەنە توقۇيمىز!

سەلدىن كېيىن ئۇ سەلىمجانغا قارىدى:

— يەنە بىر ئوقۇۋېتىڭا قوشاقلارنى ئۇكا، قانداق دېدىم خوجا ئەخمەت؟

سەلىمجان ئوقۇدى:

تاغ بېشىدا قارىغاي،
يول ئۈستىدە قارىمای.
ئۇرۇمچىدە تېنەپتۇ،
ئىككى شائىر يارىمای.

ئۇرۇمچى دېگەن شەھەر،
دوڭنا كۈن تۇرۇپ كەتتۇق.
ئۇقتۇرۇشى ساختىكەن،
ئالدىنىپ بىكار كەپتۇق.

قېيناتامنىڭ ئۆيىدە،
ياتاق بېلەت كەسمەيدۇ.
بۇ سەپەردە كۆرگەنلەر،
يادىمىزدىن كەتمەيدۇ.

«ئاتۇشۇڭغا بارغۇچە،
جىگدىگە يۆلەنگەنمۇ؟»
ئۇرۇمچىدىن x جان،
سەن ئۇچۇن ئۆيلەنگەنمۇ؟

ئۇرۇمچىدىن قارىسام،
ئىلىنخو كۆرۈنمەيدۇ.
غېرىبلىق يامان ئىكەن،
دىلدا غەم ئۇزۇلمەيدۇ.

ئۇرۇمچى دېگەن شەنىڭ،
ئۆيلىرى تاش، يولى تاش.
بىزنى قايتامسىلەر دېگەن،
بىرلەشمىنىڭ دىلى تاش.

ئابلىز نازىرى دەيدۇ،
گەپ - سۆزلىرى مۇلايىم.
بىزنى يولغا سېپىقويدى،
رەھمەت قىلسۇن خۇدايىم!

ھەر مىللەت بۇرادەرلەر،
چاقچاق قىزىتىپ ماڭدۇق.
جەنۇبتىكى دوستلارنى،
باغرىمىزغا چىڭ تاڭدۇق.

هېيتگاه ئالدى قىزىيدۇ،
ناغرا ـ سۇناي سامادا.
تېنىمەيمىز قەشقەردە،
يەنە كەلسەك ناۋادا.

ئارىلاپ چىقتۇق خوتەننى،
مۇشائىرە، سۆھبەتتە.
چاقچىقىنى ھېسامنىڭ
قىزىتىپ ھەر پۇرسەتتە.

سەھىپە مۇناسىۋىتى بىلەن قوشاقلار شۇنچىلىك كۆچۈرۈلىدى. ھېسام ھەققىدىكى بۇ ئۇزۇن قىسسىدە، مەزكۇر قوشاقلارغا ئاز بولسىمۇ ئورۇن بەرمەي ئۆتۈپ كېتىشكە مۇئەللىپنىڭ كۆڭلى ئۇنىمىدى.

ئەگەر پۇرسەت ۋە رۇخسەت بولسا «جەنۇب قوشاقلىرى»نىڭ تېخىمۇ قىزىق، قالغان كۆپلېتلىرىنى دوستلار بەزمىلىرىدە ئەسىتىلىك سۈپىتىدە ئوقۇپ بېرىشكە كەمىنە ھەر ۋاقىت تەييار!

51. ھېسام لاپچى

سەلىم جامالنىڭ خاتىرىلىرىدە ھېسام سۆزلىگەن لاپلار ھەقـ
قىدىمۇ بىر مۇنچە ئەسلىمىلەر ئۇچرايدۇ.
— ھېسامكام تازا خۇرۇچىغا كەلگەندە، ئاغزىدىن پىلىموت
ئوقىدەك قالتىس ئوخشىتىشلار چىقىپ كېتىدۇ، — دېگەنىدى بىر
سورۇندا روزى ئابدۇۋەلى، — راست ھە، ھېسامكا؟
ھېسام جاۋاب قايتۇرغۇچە، بىر ياش چاقچاقچى گەپكە لوقما
سالدى:
— راست، ئەمما ئۇچ رومكا قېقىۋالغاندىن كېيىن، قانداق
دېدىم ھېسامكا؟
— قىزىققەنسەن ۋەلى، — دېدى ھېسام، — ماشىنىغىمۇ
بېنزىن قۇيمىساڭ ماڭمايدۇ ـ دە!
— گەپ قىلمىگوي ماشىنا! — ۋەلى دەررۇ چاقچاق كەلتۈرـ
دى، — بايانىن بىر چېلەك بېنزىن ئىچىپ بولدىڭىز، يەنە تاتىلـ
مىسا، ئېچىلمايسىزا؟
— ھەي ۋەلى، لاپ ئۇر دېسە شۇنداقمۇ ئاتامسەن؟ ھېسامكام
تېخى بەش رومكا ئىچتاۋاي!
— لاپ دېگەننى ھېسامكامدىن سورا! — روزى غىدىقلـ
دى، — گەپ قىلىە ھېسامكا، بۇدۇنە تۇنتقان يەرلىرىڭدىن
باشلاپ ...
ھېسام تۇرۇپلا قىزىپ قالدى. شۇنىڭ بىلەن باشلاندى.
— بىر كۇنى، — دېدى ھېسام ئادەتتى بويىچە «بىر كۇنى»
نى سوزۇپ، — مەھەللىمىزدىكى ئىككى پوچى بىلەن بىر ماشىنـ
غا چۈشۈپ، قارىمايغا تويغا ماڭدۇق.
— سېنى قوشقاندا ئۇچ پوچى بوپسىلەردە، ھېسامكا؟ —
ياش چاقچاقچىلاردىن بىرسى ھە دېمەي لوقما سالدى.

— شۇ، سېنى تاپالمىدۇق، — ھېسام «يول بويى» ۋاقلا ئۇردى، — شۇنداق قىلىپ، ئۇزۇن يولدا ئۇنى - بۇنى دېيىشكەندىن - كېيىن قىلىشىدىغان گەپمۇ توگەپ قالدى.

— ھېسامكا، پو ئانقاچ ماڭمايلىمۇ، — دېدى بىر چاغدا كېرەم پوچى. ئۇنىڭ تەكلىپىگە قېيۇم پوچىمۇ قوشۇلدى:

— شۇنداق قىلايلىلا، يامان پو ئانقۇم كېلىۋاتىدۇ!

— ئەمىسە سىلەر باشلاڭلار، — دېدىم، — كارامىتىڭلارنى بىر كۆرۈپ باقاي!

شۇنداق قىلىپ، باشتا تەكلىپ بەرگەن كېرەم پوچى گەپنى باشلىدى:

— قارا ھېسامكا، قارامايدا ئەل - ئاغىنىلەر جىق، ئۇزاق-يراق ئوينىاپ قالساق دەپ، ئاخشام تايىنچىدەك يوغان بىر قوينى كۆتۈرۈپلا بېسىپ، بالىلارغا سويۇپ بەردىم.

— سەنچۇ قېيۇم؟ — دېدىم.

— مېنى دېمەمسەن، ئۆيدىكى يېڭىلا تېلېۋىزورنى بالام غالتەك بېكىتىپ، ھارۋا قىلىپ ئوينىاپ يۈرۈپتىكەن، ئوينىساڭ ئوينا دەپلا، ئاشۇ ئەللىك سۆڭلۈق تېلېۋىزوردىن ئەكېلىپ، ئورۇنلاشتۇرۇپ بېرىپ مۇشۇ ياققا ماڭدىم.

ئىككى پوچى ئەمدى ماڭا قارىدى.

— ئەمدى ساڭا كەلدى ھېسامكا!

— ئاكاڭ قارىغاينى بىلىسىلەرغۇ، — دېدىم، — قاراماي تەرەپلەردە يەرلىشىپ قالامدۇق تېخى دەپ، ئۆيگە ئوت قويۇۋېتىپ-لا كەلدىم.

ئىككى پوچى خىجالەت بوپقالدىمۇ، بىر - بىرىگە قارىدى.

— ھە، ھېسامكا، شۇنىڭ بىلەن پورىڭلار توختاپ قالدىما؟

— توختامدۇ، ئۆگەنگەن خۇي تۇرسا!

ماشىنا ئادەتتىكى يولدىن ئاسفالىت يولغا چىقىپ بىردەم مېڭىۋىدى، قېيۇم پوچىنىڭ ئاغزى قىچىشتى.

— نېمەدېگەن ناچار يول بۇ، بىزنىڭ يۇرتىنىڭ يوللىرى ھە! ئەينەك - ئەينەك! مۇز - مۇز! ماشىنىلارنىڭ مېڭىشىغا قاراپ،

چاقلىرىغا كانكى باغلىۋالدىمىكىن دەيسەن...
— ھەرقانچە نوچى بولسىمۇ، بىزنىڭ يۇرتنىڭ يولىغا يەتـ
مەس، — دەپ قېيۇمنىڭ گېپىنى تارتىۋالدى كېرەم، — ئۇ
يوللاردا، ماشىنىنىڭ ئىچىدە ئولتۇرۇپ تالاغا قارايدىغان بول-
ساڭ، يول بويىدىكى ستولبا، دەل ـ دەرەخلەردىن بىر قەۋەت
تام پەيدا بولىدۇ، مانا!
ئىككى پوچى يەنە ماڭا قارىدى. مەنمۇ بوش كەلمىدىم.
— بىزنىڭ خوتۇنىنىڭ يۇرتىغا بارغانمۇ سىلەر، پاھ، توي
قىلماستا بىر بارغىنىمدا، ماشىنىغا ئولتۇرغىنىمنى بىلمەن،
ئايالىم بىلەن سۆيۈپ خوشلىشاي دەپ شۇنداقلا ئېچىشىشىگە ما-
شىنا چۈۋۈدە مېڭىۋېدى، قارىسام باشقا مەلىدىكى بىرسىنى سۆ-
يۈۋالغان گەپ. شۇنىڭ بىلەن سائادەت بۇنى ئاڭلاپ قېلىپ، توي
يېرىم يىل سوزۇلۇپ كەتتى.
— ئاتە، سالى! — دېدى سورۇندىكى بىرى.
— خەپشۇك! — دېدى يەنە بىرى، — ھېسامكامنىڭ ئىلھامـ
نى بۇزما!
— ئانقانىنى ئەمدى ئاڭلايسەن، — دېدى ھېسام كۆپچىلىككە
قارىدى، — دەمدىم، دېمەمدىم؟
— دە، ھېسامكا! — سورۇندىكىلەر تۇشمۇ تۇشتىن چۈرقـ
راشتى.
ھېسام لاپنى داۋاملاشتۇردى:
— ماشىنىدا كېتىۋاتىمىز. بىر چاغدا كېرەم پوچى يانچۇقـ
دىن ئېسىل بىر قاپ تاماكىنى ئېلىپ، ئۆزى بىر تال تۇتاشتۇـ
رۇپ، بىزگە بىر تالدىن تۇتتىدە، كېيىن تاماكا، چاقماقنى
ماشىنا دېرىزىسىدىن سىرتقا تاشلىۋەتتى.
— ھوي كېرەم، نېمە قىلغىنىڭ بۇ، يەنە چېكمىز ئەمەسـ
مۇ؟ — دېدىم.
كېرەم قېتىغا ئالماي:
— ھېسامكا، چەكسەك سومكىدا جىق، — دېدى تاماكىنىڭ
ئىسىنى پۇرقىراتقىنىچە.

بىر دەمدىن كېيىن قارىسام قېيۇم پوچى يانچۇقىدىن بىر يانفوننى ئېلىپ بىر يەرگە تېلېفون بەرگەندەك بولدى - دە، سۆزلىشىپ بولۇپ يانفوننى دېرىزىدىن تاشلىۋەتتى.

— ھوي ئاداش، بۇ تاماكا ئەمەس، يەنە سۆزلەشسەك لازىم بولمامدۇ؟ — دېدى كېرەمنۇ مەندەكلا ئەجەبلىنىپ.

قېيۇمنىڭ پەرۋايى پەلەك!

— سۆزلەشسەك يانفون دېگەن تولا!

خەپ دېدىم، ئوندىاق بولۇشى، ئىككى پوچى ئەمدى ساڭا كەلدى دېگەندەك تەڭلا ماڭا قاراشتى. تۇرۇپلا يېنىمدا ئولتۇرغان قېيۇمنى كۆتۈرۈپ دېرىزىدىن تالاغا تاشلىۋەتتىم.

كېرەمنىڭ چىرايىدا قان قالمىدى.

— ھې... ھېسامكا، نېمە قىلغىنىڭ بۇ، — دېدى ئۇ ئارانلا.

— نېمە قىپتىمەن؟

— ئەل - ئاغىنە ئادەمنىمۇ شۇنداق قىلامسەن؟

— قارامايدا ئەل - ئاغىنە دېگەن جىق، — دېدىم غەم تارتماي، — قانداق؟

— ئالامەت جۆندەپسەن، — دېدى روزى ئابدۇۋەلى كۈلكىلەر بېسىققاندىن كېيىن، كۆپچىلىككە كۆزىنى يۇمۇشلاپ، — ئەمدى ھېلىقى بۆدۈنە ئوۋلىغان پولىرىڭنى دەپ بەرگىنە!

— كەچكىچە بىرلا ياڭزا قىچقىرىدىكەنسەندە روزى، يەنە ئاڭلامسىلەر پونى بالىلار؟

— ئاڭلايمىز! — بابباراۋەر ۋارقىرىدى سورۇن ئەھلى مەكەتەپ بالىلىرىدەك.

— بوپتۇ، ئەمسە سىلەرگە كاۋا بىلەن قازاننىڭ پورىنى ئېيتىپ بېرەي!

ھېسام ئادىتىگە ئاساسەن بىر شىتىل ھەربىكەت قىلىۋېلىپ، گەپنى «بىر كۈنى» دىن باشلىدى:

— بىر كۈنى گەمىدىكى ۋاقتىمدا دەڭلار، ئۆيۈمنىڭ ئالدىدىكى بوش يەرگە ئازراق تۇرپان كاۋىسى تېرىدىم. كاساپەت كاۋا، قالتىس ئوخشاپ كەتتى دېمەمسىلەر. ساندۇقتەك، چامادانەك

كاۋىلار «قايسىمىزنى ئاۋۋال ئۇزىسەن ھېسام؟» دېگەندەك ساڭگىلىشىپ تۇرمامدۇ. ئۇزۇشكە چامىم يەتمەي، ساپىقىدا تۇرۇپلا سېتىۋەردىم. كاۋا ئالدىغانلار بەزىلىرى لالاچەي، بەزىلىرى دىشلۇ، گاھىلىرى تېخى بىر كاۋنى بېسىپ ئەكېتىش ئۈچۈن تېراكتور ئەكېلىشىدۇ. كۈلىسەنغۇ روزى، ئىچىنى ئويۇپلا كاتەك قىلىۋالغۇدەك يوغان كاۋنكەندە دەۋاتامسەن؟ — ئۇرۇقمۇ تەييار دان، ھە؟

شۇنداق قىلىپ، كاۋىلارنى ساتە - ساتە، ئەڭ ئاخىرىدا «ئەمدى تۈگىدىغۇ» دەپ كاۋىلىقنىڭ ئاخىرىدىكى قوشنىلارنىڭ ئامبىرىغا يۆلىنىپ، پۇل ساناۋاتسام، پوت - پوت بىلەن كەلگەن بىر بايۋەچچە:

— ئاكا، كاۋنى ساتامسىز؟ — دەيدۇ.

— كېچىكىپ قاپسەن ئۇكا، كاۋىلار تۈگىدى، — دېدىم ئېرەنشىمەي.

— نەدىن تۈگەيدۇ ئاكا، يۆلىنىۋالغىنىڭ كاۋا بولماي نېمە، ئۇنى مۇزېيغا ئاپىرىپ بېرەمسەن - يا؟ — دەيدۇ پوت - پوتلۇق.

ئۇرۇلۇپ قارىسام، ئەيىۋەھەناس، بايا تىن يۆلىنىپ ئولتۇرغىنىم قوشنىلارنىڭ ئامبىرى ئەمەس، ئۆيدەك يوغان كاۋنكەن ئەمەسمۇ. شۇ، بايا دۆمبەڭگە مۇزدەك ئۇرۇلغىنى بىكار ئەمەسكەن!

— تۈمۈ - پۈمۈ بولۇپ قالمىغانسەن، مۇزدەك تېگىپ؟ — روزى ئابدۇۋەلى پاچاقچىلىق قىلدى.

— بولارمىكىن روزى، خالاڭجۇردا[1] بىر پاچاق ئىككى سوم جۇمۇ! — ھېسام ئۆزى كۈلۈپ، ئۆزى سۆزلىدى.

— ھاۋا- ۋا...، - روزى ئاغزىغا شاپىلاقلىدى، — سۆزلەۋەر ھېسامكا!

— شۇنداق قىلىپ، كاۋنى ھېلىقىنىڭغا باھاسىغا چىقىرىپ ساتتىم. بايۋەچچە كاۋنىڭ ئىنىنى بىر سائەتتە غېرىچلاپ بولدى.

---

① توخۇ پىشۇرۇپ ساتىدىغانلارنىڭ ئاتىلىشى.

تاق بىر يۈز ئۇچ يېرىم غېرىچ كەپتۇ...
— ئاتە، سالى! — ھېلىقى ياش چاقچاقچى يەنە چىدىمىدى.
— ئاتالىسا ئات! — ھېسام دەرھال قايتۇرما زەربە بەردى، — ھەي روزى، چۈجىلىرىڭنى بىردەم باشقۇرغىنا، چۈكۈلداتماي!
— تۇ - تۇ - تۇ - تۇ — دەپ قويدى روزى ئابدۇۋۇھلى قىزىقچىلىق قىلىپ، — خەپشۇك!
ھېسام لاپنى داۋام ئەتتى:
— كاۋىنىڭغۇ ئوبدان ساتتىم، ئامما لېكىن بايۇەچچە يۆتكەپ كەتكۈچە راسا قىينالدى - دە، شەھەردىن كرانلىق ماشىنا باشلاپ كەينىدە «دوڭقىلىق» ماشىنا. گەمىدىن سەككىز ئىشلەمچى تېپىپ بەردىم. كاساپەتلەر بىر شياۋدۇينىك ئارغامچىسىنى يىغىپ ئەپكېلىپ، بىر - بىرىگە ئۇلاپ، كاۋىنى ئارانلا باغلاپ، كرانغا ئېلىپ بەردى...
لاپ مەشەگە كەلگەندە، روزى ئابدۇۋۇھلى يەنە تەخىر قىلالمىدى.
— ھېسامكا، ئۇ بايۇەچچە ھېلىقى كاۋىنى شەھەرگە ئاپىرىپ نېمە قىلىدىكىنە؟
— ئۇنى پىشۇرغۇدەك قازان بولمىسا دېگىنە! — ھېسام چېچەنلىك بىلەن كېيىنكى ھۆجۇمنىك ئالدىنى ئالدى، — دېدىمغۇ، شەھەرگە يېقىنراق كېپەكيۇزىگە ئاپىرىپ، ئىچىنى ئويۇپ توخۇ فېرما قىلىدىكەن.
ھەرقانداق سورۇندا ھېسام بولسىلا، بىرەر - ئىككى لاپ ئېتىلماي، ئولتۇرۇش تۈگىمەيتتى.
— ئىلى دەرياسىدا سۇ ئۇزۇۋاتسام، — دېدى ئۇ بىر سورۇندا، — بىر كىت مېنى يوتۇۋەتتى.
— ھېسامكا ھەي، — دېدى بىر ساددا بالا، — ئىلى دەريا-سىدا كىت يوقتۇر؟
— سەن تۇغۇلمىغاندا بولىدىغان، — ھېسام بەقىيىت گەپ قىستۇرۇپلا، سۆزىنى داۋام ئەتتى، — يۇتۇۋەتتى شۇ. قارايسەنغۇ

لەتى؟

— كېيىن قانداق بولدى دەيمىنا! — لەتى ئەندىشە قىلغان قىياپەتتە سورىدى.

— چىرايىم سەت بولغاچقا قۇسۇۋەتتى. بولمىسا بۇ يەردە پو ئاتالاتتىممۇ؟

— ئۇرۇمچىگە ئايروپىلانلىق مېڭىپ قالدىم، — دېدى ئۇ بۆلەك بىر سورۇندا، — بۇرۇن ئايروپىلانغا چۈشۈپ باقمىغانىكەن. مەن، ماۋۇ ساتتارلار ماختىسا چۈشۈپتىمەن. بايانداىدىن ئۆتە — ئۆتمەي بېشىم قېيىپ، كۆڭلۈم ئېلىشىپ، زادىلا بولالماي قالدىم. بىر قارىسام لوسكۇتىغا كېلىپ قاپتىمىز، چىدىمىدىم.

— ھەي لېۋتچىك، ئايروپىلانىڭنى يولنىڭ چېتىگىرەك توختىتە، چۈشۈپ قالمەن، — دېدىم.

— توختاتتىما؟ — دېدى بىر تارانچى.

— روزى، ھېلىمۇ ئادەم چېلىۋاتامسىنا؟ — ھېسام گەپنى ئەپقاچتى.

— ھەي ھېسامكا، — دېدى بىر ياش چاقچاقچى ئىلماقچى بولۇپ، — ئايروپىلانمۇ مۇشۇ لوسكۇتىنىڭ يولىدا ماڭامدىكەن؟

ھېسام كېرىلىپ قويدى:

— ھە، شاۋكەت، بىلمىگەن يەرلىرىڭ بولسا مۇنداق سوراپ تۇر. يېڭى يول پۈتمىگەچكە، ۋاقتىلىق مېڭىۋاتىدۇ.

كىشىلەر باشلىرىنى چايقاپ، تىللىرىنى چاكىلدىتىپ كۈلۈشمەكتە ئىدى. ھېسامغا ئامال يوقتە!

يەنە بىر سورۇندا ھېسام تەلەپلەرگە بىنائەن، مۇنداق بىر لاپنى سۆزلىدى:

— يەنە ئايروپىلاننىڭ گېپى چىقىپ قالدى...

جىلىيۈزدىكى ھاسان نوچىنىڭ ئاڭلىغانمۇ سىلەر؟ ھە، شۇنىڭ لېۋتچىك ۋاقتىلىرى ئىدى. بىر كۈنى تۇرپانىيۈزدىكى تۇغقانلارنىكىگە قونالغۇغا چىقىپ، ئەتىسى جىلىيۈزى تەرەپ-كە ئۆتۈپ قالدىم. قارىسام ھاسان غۇڭلا قىلىپ بىر ئاختامىلىق-تىن چىقىپ قالدى.

— هېسامكا، ئايروپىلانغا ئاختاملىقتا نېمە بار؟
— ئىلگىرى ـ كېيىن دۆت نېمىكەنسەن ئاۋاكرى، سەھرا يېرىدە ئايرودروم بولمىسا، كەڭ ـ كۇشادە، تۈز ئاختامغا قوندۇرامدۇ؟
— مۇنداق دە! — دېدى ئاۋاكرى پىخىلداپ كۈلۈپ.
ھېسام لاپنى داۋام قىلدى:
— ئادەمنىڭ گېپىگە قوشۇق سېلىشمىغىنە ھەرقايسىڭ. نەگە كەلگەنىدىما؟ ھە، شۇنىڭ بىلەن ھاسان غۇڭلا قىلىپ بىر ئاختاملىقتىن ئايروپىلاننىڭ قاناتلىرىنى لەپەڭشتىپ چىقىپ كەلدى. مېنى كۆرۈپ دەررۇ ئايروپىلانىنى تورمۇز قىلدى. كاپىنىكىدىنلا قولىنى چىقىرىپ كۆرشتى.
خېلى ئۇزۇن ھال ـ ئەھۋال سوراشتۇق.
— ھېسام پوچى، بىز تەرەپكە كېلىپ قاپسەن، ھاۋانى بىر كۆرسىتەيما؟ — دېدى ھاسان نوچى كېيىن. بۇ گەپ ماڭمۇ خۇشياقتى. لىكلا قىلىپ كاپىنكىغا چىقىۋالدىم.
ئايروپىلان دېگەننى كىنولاردىن كۆرگەن بىز، قالتىس چوڭ بولىدىغان، ھاسانىڭ ئايروپىلانى بۆدۈنىدەك گىدىككىنىلا ئىكەن. تۈرۈپلا قورقتۇم.
— ھەي ھاسان نوچى، مۇشۇ نېمەڭ ئىككىمىزنى كۆتۈرەلەرما؟ — دېدىم.
— خاتىرجەم بولە، — دېدى ھاسان، — بىر مەھەللىنىڭ ئۇششاق بالىسىنى سېلىپ ئوينىتقان مەن بۇنىڭغا!
مەن يەنە بىر نېمە دەي دېگۈچە ھاسان ھاۋا كوڭكىسىنى ئاسمانغا تېخىمۇ ئېگىز ئاچىقىپ كەتتى. بىز تۈرغان تۈرپانىيۇزدىلەر پۈرچاقتەك كۆرۈندى جۇمۇ!
پەسكە قارىغانسېرى كۆڭلۈم غىلغىپ، يۈرىكىم پوكشىپ سېلىۋاتامدۇ. قارىسام ئىككى قېتىم بۇلۇنتا ئۇسسۇۋالدۇق.
— بولدى ھاسان نوچى، شەھە خوتۇن قالغان، تۇل بولۇپ قالمىسۇن، يەرگە قونايلى دېدىم، بەدىنىم تەردىن ھۆل.
— ئەمىسە خوتۇنۇڭنى بىر كۆرسىتىپ قويايى جۇمۇ ھېسام

پوچى، — دەپلا ھاسان ئايروپىلاننى غۇيۇلدىتىپ ئېلىپ كەتتى. ھايت ـ ھۇيت دېگۈچىلا بىر يەرلەرگە كېلىپ قالدۇق. ھاسان ئايروپىلاننى شارتتىدە پەسلەتتى. قارىسام بىزنىڭ ئوردا مەھەللە. ئايروپىلان يەنە پەسلىدى. قارىسام بىزنىڭ ئۆي. ساڭادەتنىڭ ماخمۇتقا ئېغىر ئاياغ چاغلىرى. ھويلىدا ئىرغاڭلاپ يۈرۈپ ئارغامچىغا كىر يېيىۋاتقانىكەن. ئايروپىلاننىڭ ئاۋازىنى ئاڭلاپ، ئاسمانغا قاراپلا مېنى كۆرۈپ قالدى.

— ۋاي ھېسام، نەلەردە يۈرىسىز، مېنى بۇ ھالىمدا يالغۇز تاشلاپ، ئۆيدە بىر چىمدىم ئۇن يوق! — دەپ ۋارقىرىدى.

— بېلىم تاسمىدا باغلاقلىق، قانداق چۈشمەن، — دېدىم مەنمۇ خۇپسەنلىك قىلىپ.

— تىك ئۇچار ئىكەنده، ھە ھېسامكا؟

— ساڭادەت بىلەن مۇڭدىشۇالغۇچە ھويلاڭنىڭ ئاسمىنىدا توختاپ بەردى دېگىن!

ھېسام ھېچنېمىنى ئاڭلىمىغاندەك گېپىنى داۋام قىلماقتا ئىدى:

— ئەمىسە پۇل تاشلىۋېتىپ كېتىڭ، سىز كەلگۈچە ئاش ئەتكەچ تۇراي، — دېدى ساڭادەت ئىككى قولىنى ئاغزىغا كاناي قىلىپ تەڭلەپ.

— ئايروپىلانىڭنى يەنە ئازراق پەسلىتە، — دېدىم. ھاسان نوچى ئايروپىلاننى ئۆگزە بويى پەسلەتتى.

يانچۇقۇمدىن بەش سوم ئالدىم ـ دە:

— ئەمەت قاسساپتىن گۆش ئالما، ساپلا ئۇستىخان بېرىدۇ! ، — دەپلا، پۇلنى تاشلاپ بېرىپ، غاررىدە ئۆتۈپ كەتتۇق ...

كۈلكىلەر ئارىسىدا ياشلاردىن يەنە بىرى سورىدى. بەلكىم ئوردا مەھەللىك بولسا كېرەك.

— ھېسامكا ۋاي، نەدە سېنىڭ ئۆيۈڭنىڭ كىر يايغۇدەك ھويلىسى بار؟

ھېسام گەپ قىلغۇچىغا قارىمايلا غودۇڭشىدى:

— هازىرقى شۇملارنىڭ ھەممىسى يېتىم ئاقساقالدە! ھەي روزى، «كەلسەڭ ئەگەر» گە چالە!

ھېسام قۇربانىنىڭ لاپلىرىمۇ ئۆزىگە خاس ئالاھىدىلىككە ئىگە. ئۇلاپ ئېيتقاندا تېخىمۇ تەبىئىيلىشىپ كېتىدۇ. زورۇقمايدۇ، كاتتا ئىشلاردىن ئەمەس، ئەڭ ئاددىي ئىشلاردىن لاپ ياسايدۇ. ئىشەنمىسىڭىز ئۇنىڭ لاپلىرىنى ئۆز ئاغزىدىن ئاڭلاپ بېقىڭ.

يەنە ئاڭلايتتىۇق دەمسىز!؟ خوپ، ئەمىسە ھېسامنىڭ قىسقا - قىسقا لاپلىرىدىن بىر يۇرۇش كەلتۇرەيلى:

△ ھېسام بىلەن پو ئېتىشماقچى بولغان ئاغىنىسى كىشىلەر ئارىسىدا بىر ھازا پو ئاتقاندىن كېيىن، «ھېسام نۆۋەت ساقلا كەلدى، قېنى، ئاتە پورىكىنى!» — دەپتۇ.

— بۇ يەردە پو ئېتىشتىن قورقمەن، — دەپتۇ ھېسام.

— كىشىلەر ئالدىدا مات بولۇپ قېلىشتىن قورقۇۋېتىپسەندە! — دەپتۇ ئاغىنىسى كۆرەڭلەپ.

— يوقسۇ، — دەپتۇ ھېسام، — ئاتساق ئادەم يوق يەرگە بېرىپ ئاتايلى، بۇ سورۇندا پو ئاتسام نۇرغۇن كىشىنىڭ ئۆلۈپ كېتىشىدىن قورقمەن.

△ بىر سورۇندا مەھەللىنىڭ چاقچاقچى يىگىتلىرى ھەرقاچە بىرلىشىپمۇ ھېسامغا تەڭ كېلەلمەپتۇ.

— ھېسامكا، بۇگۈن بۆلەكچىلىغۇ سەن، — دەپتۇ بىر چاقچاقچى، — زادىلا يانمايسەنا؟

— ھەر قايسىڭ يېقىن كېلىشمە، — دەپتۇ شۇ چاغدا ھېسام، — ئاكاڭ قارىغاي بۇگۈن گاۋياشىيەن (يۇقىرى بېسىملىق توك سىمى)، ھەرقاندىقىڭ تۇتتۇڭ، ئۆلسەن!

△ ئۆمرىدە مىلتىق تۇتۇپ باقمىغان بىر پوچى كىشىلەرگە پو ئېتىپ بېرىپتۇ:

— بىز ھەربىي بولغاندا، يامغۇردەك ئوق يېغىپ تۇرغان جەڭلەرگە قاتناشقان بىز. بىر كۈنى كېچىسى كېتىپ بارسام، بىر ئوق ئۇدۇلۇمدىن ۋىڭىلداپ ئوت بولۇپ يېنىپ كەلدى - دە،

تاق ماڭلىيمغا تەگدى جۇمۇڭ! ھېلىمۇ ياخشى، بېشىمدا پولات قالپاق باربدى، ئوق قاڭقىپ يېنىپ، نېرىدىكى تامغا تەگدى...

— راست دەيسىز، — دەپتۇ توپ ئىچىدە ئاڭلاپ تۇرغان ھېسام گەپنى بۆلۈپ، — سىز دېگەن شۇ ئوقنىڭ ئۇچىدىكى ئوتتا مەن موخوركا تۇتاشتۇرۇۋالغانىدىم.

گەپنىڭ مەنىسىگە يەتكەن پوچى قايتا ئۇن چىقارماپتۇ.

△ ئولتۇرۇشتا يەنە بىرەيلەن پو ئاتتى:

— تۇنۇگۈن قۇدىلارنى قولۇم - قوشنىلار بىلەن چاقىرىۋالغانىدىم، ياڭاللا، بىزنىڭ خوتۇنمۇ يامان بەتخەچ! داستىخانغا تىزغان مەزەلىرىنىڭ تولىلىقىدىن، ئىككى تەرەپتىكى مېھمانلار بىر - بىرىنى كۆرەلمەي قالدى.

— بەزىدە شۇنداق بوپقالىدىكەن، — دېدى ھېسامۇ نۆۋىتىدە، — ئۆتكەندە مەنمۇ بىر جامائەتنى چاقىرىۋېلىۋېدىم. پولونى ئۆزۈم ئەتكەنىدىم، ياڭاللا، تاماقتىن كېيىن مېھمانلار ھويلىمىزنىڭ ئالدىدىكى ئۆستەڭدە قوللىرىنى چايقىشىۋېدى، ئاڭلىسام تۆۋەن مەلىگە نەچچە كۈن ماي ئېقىپتۇ!

△ يەنە شۇ ماينىڭ پارىڭى چىقىپ قېلىپ، مەھەللىدىكى بىر ماختانچاق كىشى خەقلەرگە قېقىتىپ ماختىنىپتۇ:

— پاھ، پاھ، بايىلا ئۆيدە كېلىشتۇرۇپ پولو يەپتىكەنمەن، مەيدەمنى خويما بىئارام قىلىۋاتىدۇ دېسە!

— راست دەيسىز، — دەپتۇ ئۇنىڭ پوردىدىن غىجىغى كەلگەن ھېسام، — ئايدا، يىلدا بىر يېگەچكە شۇنداق قىلىدۇ. بىزدەك كۈندىلا پولو يەپ تۇرسىڭىز، ھېچقانداق بولمايتتىڭىز!

△ بىر سۆھبەتتە ياشلار ئايغا چىقىش تېمىسىدا سۆز تالىشىپ قېلىۋېدى، ھېسام گەپكە ئارىلاشتى.

— بولدى تالاشماڭلار، ئاي دېگەن نېمە ئۇ؟ كەلگۈسىدە قۇياشقا چىقىمىز، قۇياشقا!

ياشلاردىن بىرى شۇبھە بىلەن بېشىنى چايقىدى.

— ھېسامكا، قۇياشقا چىقساق كۆيدۈرۈۋېتەر؟

— ھېسام دەررۇ گەپنى ئوڭشىدى:

— ئاخشىمى چىقمامدۇ؟

△ ھېسامكا، — دەپ سوربدى ىىر يىگىت، — ياش ۋاقىت-لىرىڭىزدا تازا كۆچىتۇڭگۇر بولغىيدىڭىز ھە؟

— ئۇنى ىىر دېمەڭ، — دېدى ھېسام دەرمەھەل، — ئىككى ئاي بۇقىلارغا ئۇسۇشۇشتىن دەرس ئۆتكەنمەن.

52. ئۆچكە قوتىنىغا كىرىپ قالدۇقمۇ

ھېسام ئارىلاشقان سورۇنلارنىڭ مۇتلەق كۆپچىلىكى ياشلارنىڭ سورۇنى بولۇپ، ھېسام بۇنداق سورۇنلاردا گويا ياشلىقىغا قايتقاندەك جۇشقۇنلىنىپ، ئېچىلىپ ـ يېيىلىپلا كېتەتتى.

ياشلىق — كۈلكە ـ چاقچاقنىڭ، ئويۇن، ھەۋەسلەرنىڭ پەسلى. شۇنداق بولغاچقا ياشلارنىڭ ئېچىل ـ ئىناقلىقىنى چىن مەنىسى بىلەن چۈشىنىۋالغىلى بولىدۇ.

ھازىرمۇ شۇنداق. غۇلجا ياشلىرىنىڭ ھەممىسى دېگۈدەك ھېسامنى ئۆزلىرىگە ئەڭ يېقىن ئادەم دەپ بىلىدۇ. ھېسامنى تونۇيمىز دېيىشنى، ھېسام بىلەن بىرەر ئېغىز پاراڭلىشىشنى ئۇلار ئۆزلىرىگە ئابرۇي ھېسابلايدۇ. ھېسام ئۆزىنىڭ ھەممىگە تونۇش سەل سۈرۈلۈپ مېڭىشى بىلەن ھەرقانداق يەردە پەيدا بولۇشىغا ياش بالىلار بىر ـ بىرىگە خەۋەر قىلىشىدۇ:

— قارا، ھېسامكام كەلدى!

ئۇلار دەرھال قولىدىكى ئىشلىرىنى تاشلاپ، ھېسام تەرەپكە مېڭىشىدۇ، ئۇنىڭ بىلەن كونا تونۇشلارچە، راھەتلىنىپ سالام-لىشىدۇ:

— ھېسامكا، ئەھۋالىڭ ياخشىمۇ؟

— نەگە ماڭدىڭ ھېسامكا؟

— ھېسامكا، مەيەگە كېلە، تاۋۇز تىلىپ بېرەي!

نۆۋەتتىدە ھېساممۇ يېقىملىق قىيافىتى بىلەن سالامنى (پەر-ۋاسىزراق بولسىمۇ) ئىلىك ئېلىپ، جاۋاب قايتۇرىدۇ.

— كۆرۈنمەيسەنغۇ؟

— ھەي قۇرۇقان، ئۆتكەنكى گەپ ، ھە!

ھېسام ئەنە شۇنداق ياشاپ كەلدى ۋە ياشاپ كەلمەكتە. ھەتتا ئون يەتتە ياشلىق بالىلار ئۆز تەڭقۇرلىرى بىلەن دەريا

بويدا ياكى خەنبىك شىپاڭدا ئولتۇرۇشماقچى بولسا، ئالدىنئالا مەسلىھەتلىشىدۇ:

— ھېسامكامنى چاقىرىمىز جۇمۇ!

— ھەي، ئۇنى چاقىرساك مۇنداق ئالمدۇ!

— ئالسا ئالار، جانمىدى. تاماقلارنى سەل قىسقارتىمىز.

ئۆتكەن ئەسىرنىڭ يەتمىشىنچى يىللىرىنىڭ ئاخىرلىرى ۋە سەكسىنىنچى يىللارنىڭ باشلىرىدا غۇلجىدا، بولۇپمۇ ياشلار ئارىسىدا غەلىتىرەك ئىككى ئىش پەيدا بولۇپ، نەچچە يىللار داۋاملاشتى. ئۇنىڭ بىرى لاباكۇ (كانەي پۈشقاقلىق شىم) كىيىش، يەنە بىرى ئۆچكىدەك مەرەپ كۆلۈش. بۇنداق كۆلكىنىڭ باش تەرىپى بەئەينى ئۆچكىنىڭ ئۈزۈلدۈرمەي مەرىشىگە ئوخشاپ، ئاخىرى تىترەك بىلەن ئاياغلىشاتتى، ھەتتا قىزلارمۇ بۇ كۆلكىنى ئۆگىنىۋالغانىدى. بولۇپمۇ كېيىنكى غەلىتىلىك ھەممە ئادەمگە ئاجايىپ تەسىر قىلىپ، چوڭلار سورۇنلاردا تەئەججۇپلىرىنى بىر - بىرى بىلەن ئورتاقلىشىپ، نارازلىقلىرىنى ئىپادە قىلىپ، ياقىلىرىنى تۇتۇشۇپ يۈردى. ناچار قىلىق تېز تارقىلىدۇ دېگەندەك، بۇ كۆلكە غۇلجا شەھىرى دائىرىسىدىن چىقىپ، ئىلىنىڭ خېلى بۇلۇڭ - پۇشقاقلىرىغىچە تارقىلىپ، كىشىلەرنى بىزار قىلدى.

نۆۋەتتىدە بۇ ئىش ھېسام قۇربانىنىڭ دىققىتىنى تارتتى.

شۇ كۈنلەرنىڭ بىرىدىكى ئولتۇرۇش سەلىم جامالنىڭ ئېسىدە ھازىرقىدەكلا تۇرىدۇ. سورۇن خەنزۇ بازىرىدىكى بىر چوڭ ئاشخانىغا ئورۇنلاشتۇرۇلغان بولۇپ، ئاساسەن ئەدەبىيات ساھەسىدىكى ئادەملەر، بىر يىغىندىن يېنىپ سورۇن تۈزۈشكەنىدى. ئاشخانىدا ئادەم كۆپ، ئەتراپتىكى بىر نەچچە شىرەدە ساپلا يىگىرمە نەچچە ياشلىق يىگىتلەر ئىچىشۋاتاتتى. تەبىئىيكى، ئۇلارنىڭ دىققەت مەركىزى ھېسام بار شىرەدە ئىدى.

ئاشخانا ژاراڭ - چۇرۇڭغا، ئايىغى ئۈزۈلمەيدىغان قىيقاسلىق كۆلكىلەرگە تولغانىدى. كۆلكىلەرنىڭ مۇتلەق ئاساسلىقى بىز يۇقىرىدا قەيت قىلىپ ئۆتكەن بىمەنە كۆلكە ئىدى.

ئولتۇرۇش باشلىنىپ يېرىم سائەتلەردىن كېيىن، بۇرادەر-لەرنىڭ ئىچىنى سىقىۋاتقان بىر ھېسسىيات ھېسامنىڭ ئاغزىدىن چاقچاق بولۇپ چىقتى:

— ئاغىنىلەر ھەي، ئاشخانىغا كىرىدۇق دەپ، ئۆچكە قوتىنىغا كىرىپ قالدۇقمۇ نېمە؟

بۇ ئۇشتۇمتۇت ئاڭلانغان قالتىس بابىدا ئوخشىتىش بۇرادەر-لەرنى باپباراۋەر، قاتتىق كۈلدۈرۈۋەتتى. نېرىقى شىرەلەردىكى «ئۆچكىلەر» ھېسامنىڭ نېمە چاقچاق قىلغىنىدىن خەۋىرى يوق، بۇ تەرەپكە زوقلىنىپ قارىشىپ، بىر - بىرىگە «ھېسامكام ئېسىل بىر كەلتۇرۇۋەتتى تايىنلىق، بولمىسا شائىرلار ئاسان كۈلمەيدۇ» دېيىشىپ كەتتى.

بۇ چاغداھېسامنىڭ ئۈلپەتلىرىمۇ غۇلغۇلىدا ئىدى:

— ئالامەت ئوخشاتتىڭ جۇمۇ، ھېسامكا!

— شۇڭلاشقا ھېسامدە!

— نەدىن تاپتى ياش بالىلار مۇشۇ سەت كۈلكىنى!

— تېخى ھېلىقى لاباكۇسچۇ...

رومكا بىر نۆۋەت ئايلانغاندىن كېيىن پاراڭ يەنە مۇشۇ تېمىغا بۇرالدى.

— ئۆتكەندە غۇلجا ناھىيىگە چىقسام، — دېدى ھېسام، — سەھرانىڭ بالىلىرىمۇ سىرازىم مەرەيدىغان بوپكېتىپتۇ. قارىسام ھىدلىيۇزىنىڭ بازىرىدا بەش - ئالتە شوركا كەينىمگە كىرىۋالىدى. ئۇنى دەيدۇ، بۇنى دەيدۇ، بىر چاغدا پاكارراق، پالكۆز بىرسى ئالدىمغا كېلىپ:

— ھېسامكا، بىزنىڭ ھىدلىيۇزىلەرگە چىقىپ قاپسەنغۇ ۋەيت! — دەپ قوللىرىنى تىترىتىپ كۈلمەسما، ھەيرانلىقتا ئۇنىڭدىن ئۆتەر مەن كۈلۈۋېتىپتىمەن.

— باج ئالاتتىڭمۇ، ۋەيت، — دېدىم مەنمۇ، پالكۆزدىن قالاتتىممۇ؟

— بىزنىڭ ئۆيگە بارامسەن، ۋەيت! — دېدى ئۇمۇ يەنە ئۆچكىدەك مەرەپ كۈلۈپ.

توۋا دەيمەن، مۇشۇ بالىلار «ۋەيت» نىڭ نېمىلىكىنى بىلمەي، دورامچىلىق قىلىۋاتىدۇ - ھە!

— ئۇچ - تۆت ئېغىز، ئۆتكۈزۈپ پاراڭ قىلمىدىڭمۇ، — «شائىرلار شىركىسى» دىكى بىر ھەيلەن لوقما سالدى.

— شاشماڭ! — دېدى ھېسام قىزىقچىلىق قىلىپ قولىنى كۆتۈرگىنىچە، — بۇ قېتىم پالكۆزنى دورىماي پاراڭ قىلدىم:

— ئۆيۈڭ قەيەردە، كىمنىڭ بالىسى سەن؟

— ئۆيۈم ئاۋۇ كوچىدا، ھېپىز مەزىنىنىڭ نەۋرىسى مەن.

ھېپىز مەزىنىنى ياخشى تونۇيتتىم، ھىدلىيۇزنىڭ پېشقەدەملىرىدىن ئىدى.

— ئېتىڭ نېمىدا؟

— قەمىر، — دېدى ھېلىقى «ئۆچكە» بۇرنىنى شارتتىدە تارتىپ.

— بوۋاڭ ئەزانىنى پەشتاقتا ئېيتاتتى، سەن چوڭ يولدىلا ئېيتىدىغان بوپسەنده، دېدىم.

— بۇ گېپىڭ بولماپتۇ ھېسام، — دېدى «شائىرلار شىركىسى» دىكى گوبۇر كىيگەن ياشقا چوڭراق بىرسى، — ئۆچكىدەك مەرىگەننى ئەزانغا ئوخشاتساڭ قانداق بولىدۇ؟

— يا ئەمدى دەيمىنا! — ھېسام قولىنى «ئەل» گە كۆتۈردى. چاقچاقلارمۇ قايتا باشلاندى.

ھېسام بار شىركىدىكى چاقچاق يەنە ئۇ تەرەپتىكى ياشلارنى جەلپ قىلدى بولغاي، مەرھۇملەر ئەۋجىگە چىقىشقا باشلىدى.

— ئەستا، يەنە مەرىگىلى تۇردى!

— پەرۋا قىلماڭلار، بىز چېچىلغانغا، مەرىمەي قالاتتىمۇ؟

— ھېسامكا، بىر كەلتۇرگىنە!

ئاخىرقى گەپ ھېسامغا تەسىر قىلدى، ئۇ ساقىيدىن بىر رومكا ھاراق سورۇپلىپ، قولىغا ئالدى - دە، بەكرەك مەرھۇم ئاڭلىنىۋاتقان شىركىگە قاراپ ماڭدى. ھېسام ئۇ يەردە نېمىلەرنى دېدى، ياش بالىلار نېمە دېدى، بۇ ھەقتە تەپسىلىي توختالمايمىز، ئىشقىلىپ، ھېسام بارغان شىركىدە دەسلەپ بىر -

ئىككى قېتىم مەرەپ كۆلۈش ئاڭلاندى. كېيىنچە تىمتاسلىق داۋام ئېتىپ، ئاخىرىدا ياش يىگىتلەرنىڭ تەبىئىي، مەردانە كۈلكىسى ياڭراشقا باشلىدى.

— ھېسامكام، دوختۇرمۇ نېمە؟ — دېدى كۆلۈپ، بۇرادەرلەردىن بىرى، — ئاۋۇ ياش بالىلارنىڭ ئاغرىق كۆلكىلىرىنى بىر دەمدىلا ساقايتىۋەتتىغۇ!

— ياش بالىلار ئەمەسمۇ، قۇلىقى يۇمشاق بولىدۇ. چوڭلار گەپ قىلسا ئاڭلايدۇ، — دېدى بىرەيلەن.

— ھېسامكام، تايىنلىق چاقچاق بىلەنلا جۆندىدى ئۇلارنى، — دېدى سەلىمجان، ئۇ بايانىن ھېسام بارغان شىرەدىكى ھالەتنى كۆزىتىپ ئولتۇرغانىدى.

— توغرا، ھېسامىلا ئەمەس، ھەممىمىز، بىرىمىز چاقچىقىمىز بىلەن، بىرىمىز شېئىرىمىز بىلەن، ھېكايە، ماقالىلىرىمىز بىلەن بۇ يۇقۇملۇق كېسەلنى داۋالىشىمىز لازىم، — دېدى پېشقەدەملەردىن بىرى. ئۇنىڭغۇچە ئۇنىڭ سۆزىنى ياشلار سورۇنىدىن پېنىپ كەلگەن ھېسامنىڭ چاقچىقى ئۇزۇپ قويدى:

— ئاغىنىلەر، ئەمدى كۆلگەن كۆلكىمىز بولدىمۇ؟

شۇ كۈنلەردە سەلىمجان ھېسام بىلەن بىللە سورۇنلارغا كۆپرەك باراتتى. ئۆچكىدەك مەرەپ كۆلۈش، نەچچە ئېغىز گەپ ياكى چاقچاق بىلەنلا ئۇنداق ئاسان تۈگەپ كەتمەيتتى. ئۇلارغا بۇنداق كۆلكىلەر پات ـ پاتلا كوچىلاردا، ئولتۇرۇشلاردا، مەھەللە دوقمۇشلىرىدا ئۇچراپ قالاتتى. مۇنداق چاغلاردا ھېسامنىڭ ئاغزىدىن بىر ـ بىردىن قىزىق گەپلەر چىقىپ كېتەتتى. سەلىمجان تولىراق شۇنىڭغا دىققەت قىلاتتى.

بىر قېتىم ئىككىسى «ستالىن» كوچىسىدا كېتىپ باراتتى، چوڭ بانكا تەرەپتىن لاباكۇ كىيىپ، چاچلىرىنى پاخپايتىپ ئۆستۈرگەن تۆت ـ بەش ياش بالا قەدەمدە بىر «ۋەيت، ۋەيت» دەپ كۆلۈشۈپ، ئۇلار تەرەپكە كېلىشكە باشلىدى.

ھېسام سەلىمجانغا قاراپ «گەپ قىلماڭ» دېگەندەك ئىشارە قىلدى ـ دە، يول بويىدىكى دەرەختىن بىر تال شۇڭىق سۇندۇ-

رۇبلىپ، قايرىلىپلا يىگىتلەرنىڭ كەينىگە چۈشتى — دە:
— چەگ، چەگ! — دەپ چۈنقنى پۈلاڭلىتىپ توۋلىغىلى تۇردى.
يىگىتلەر بايا كۈلكە بىلەن بولۇپ، ھېسامنى بايقىماي ئۆتۈپ كېتىشكەنىدى. «چەگ، چەگ» نى ئاڭلاپ، كەينىگە بۇرۇلۇپ ھەيران قېلىشتى.
— ھېسامكامكەنغۇ!
— ھېسامكاۋۇي، نېمە قىلىۋاتىسەن!
— ئىچىۋالدىڭمۇ ـ يە؟
ھېسام ئەتەي ئۇلارنى كۆرمىگەندەك چۈنقنى يەنە بىر نەچچە ئويناتتى ـ دە، كېيىن ھەيران قالغان قىياپەتكە كىردى:
— ھوي، سىلەرمىدىڭلار، مەن تېخى مەرىگىنىڭلارنى ئاڭلاپ قۇشخانىغا ھەيدەپ ماڭغان توپتىن ئايرىلىپ قالغان ئۆچكىلەر-مىكىن دەپتىمەن!
يىگىتلەر تەڭلا شەلپەردەك قىزىرىشىپ، بىر ـ بىرىگە قاراشتى. كېيىن بىر ئېغىز گەپمۇ قىلماي، ئىتتىك ـ ئىتتىك يۈرۈپ كېتىشتى. ھېسامنىڭ ئاغزىغا چىقىپ قالغان يامانده!
بىر قېتىم، بىر سورۇندا تولا كۈلىدىغان بىر يىگىت ھېچ-كىمگە گەپ بەرمىدى، بىر چاغدا ئۇ باشقىلارنى يارىتماي:
— ھەممىڭ بىر تىپىن، مانا ھېسامكام بىلەن تۇتۇشى-مەن، — دېدى، — ھېسامكا، قانداق؟
— ئەمىسە باشلا ئۇكا، — دېدى ھېسام كۈلۈپ.
تولا كۈلىدىغان يىگىت تاغدىن، باغدىن بىر ھازا پاراڭ قىلدى. بىر چاغدا، گېپىگە ھېچكىم كۈلمىگەندىن كېيىن:
— ئاپام ئاخشام كالا ساغدىغۇ، ۋەيت! — دېدى ـ دە، ئۆزىنىڭ گېپىگە ئۆزى مەستلىكى كېلىپ، تىزلىرىغا ئۇرۇپ كۈلۈپ كەتتى، — گەپ قىلمامسەن ھېسامكا؟
ھېسام دەرھال گەپ قىلدى:
— سەن موزاي تۇتۇپ بېرىپسەنغۇ، ۋەيت!
سورۇندا قىيقاس چىقىپ كەتتى. تولا كۈلىدىغان يىگىت

كەينى ـ كەينىدىن ئىككى رومكا ئىچىپ، جايىدىلا ئۇخلاپ قالـ
دى.
— ھېسامكا، رەنجىمە، ئاغىنىمىز مەست بولۇپ قالـ
دى، — دېدى ئولتۇرۇشنىڭ ساقىيىسى ئۇنىڭغا كەچۈرۈم سوراش
ھارىقى تەڭلەپ.
— كېرەك يوق، — دېدى ھېسام، — بىز سىلەردەك
ۋاقىتلاردا غۇلجىنىڭ مەھەللە ـ مەھەللىسىدە مەشرەپ قاينايتـ
تى. مەشرەپ دېگەن ئوغۇل بالىغا ئەدەپ ـ ئەخلاق ئۆگىتىدىغان
مەكتەپ دېگىنە، ئەخمەتجان ئۇكا. سىلەرمۇ مەشرەپ باشلىۋالـ
ساڭلار بولىدۇ.
— چاتاق يوق، — دېدى ئەخمەتجان، — بىزمۇ شۇنى مەسـ
لىھەتلىشىپ يۈرگەن. بۇنىڭدىن كېيىن مەشرەپلىرىمىزگە چا
قىرساق كېلەرسەن، ھېسامكا؟
— كېلىمەن، — دېدى ھېسام، — ئەمما بىر شەرتىم بار؟
— نېمە شەرت، دېگىنە؟
— مەشرەپنى قوتاندا ئۆتكۈزمەيسىلەر!
سورۇندىكى يىگىتلەر چاۋاك چېلىپ، جارانلىق كۈلۈشتى.
ياشلاردىكى ئۆزلىرى بىلىپ ـ بىلمەي ئۆتكۈزگەن سەۋەنـ
لىكلەرگە ھېسامنىڭ ئۆتكۈر، يۇز ـ خاتىرىسىز چاقچاقلىق تەنـ
بىھلىرى ھەرقاچان تەييار. تۆۋەندە شۇ ھەقتە ئىككى مىسال
كەلتۈرىمىز:
△ ھېسامنىڭ مەھەللىسىدىكى بىر يىگىت بىر كۈنى ئۇنى
دوقمۇشتا كۆرۈپ:
— ھېسامكا، ئۆلگۈدەك ئىچىم پۇشۇپ كەتتى، ئىككىمىز
بىرەر يەرگە بېرىپ كەلمەيمىزمۇ؟ — دېدى.
— نەگە بارغىڭ بار؟ — سورىدى ھېسام.
— ئۇقمايمەن، ئىشقىلىپ، بارمىغىلى ئۇزاق بولغان يەرگە
بارمايمىزمۇ؟
ھېسام يىگىتنىڭ چاڭگىلىشىپ كەتكەن چېچىغا ئىستىھزا
لىق بىر قاراپ قويدى ـ دە، دېدى:

— ئەمسە شۇ تاپتا ئۇدۇل ساتىراشخانىغا بارغىن!

△ قولى ئەگرى بىر ياش بالا بىر كۇنى ھېسامنى بازاردا كۆرۈپ، ئۇنىڭغا تۇتۇلغان بىر قول سائىتىنى تەڭلىدى ـ دە:

— ھېسامكا، سىز كۆپ ئىچىدە ئابرۇيلۇق ئادەم، بۇ سائەتنى سىزگە تۇتتۇم. ئۇ يەر ـ بۇ يەرگە بارغاندا مېنىڭ ياخشى گېپىمنى قىلىپ قويسىڭىز، — دېدى.

— ئىلتىپاتىڭغا رەھمەت، — دېدى ھېسام، — ياخشىسى، مۇشۇ سائەتنى ئىگىسىگە بېرىۋەتسەك، تۇزۇلۇپ كەتكىنىڭنى قوشۇپلا دەپ يۇرسەم.

يىگىت نومۇس قىلدى ئېھتىمال، قىزىرىپ يەرگە قارىدى.

نېمە؟ قىزىقكەن، يەنە بىر ـ ئىككىنى ئاڭلىساق دەمسىز؟ مەرھەمەت:

△ كەچلىك ئولتۇرۇشتا بىر يىگىت مەست بولۇۋېلىپ بىر نەچچە تەخسىنى سۇندۇردى، ئاندىن ئۇستەلدىكى تېرموسنى گومىدە چېقىۋەتتى. سورۇندىكى ئاغىنىلەر خاپا بولۇپ ھېلىقى يىگىتكە كايىدى:

— بۇ نېمە قىلغىنىڭ ئاغىنە، قارىڭ ھېسامكا، بۇ نېمىسى؟

ھېچنېمە بولمىغاندەك ھىجاراپ تۇرغان مەستكە قاراپ قويۇپ، ھېسام ئېيتتى:

— شۇنىمۇ بىلمىدىڭىزمۇ، بۇ دېگەن ئولتۇرۇشنىڭ پوجائىزىسى.

△ بىر كىشى ھېسامدىن سورىدى:

— ھېسامدىن، قوشنىڭىزنىڭ بالىسى ھەجەب جىقكىنا، نەچچىسى ئوغۇل، نەچچىسى قىز ئۇلارنىڭ؟

— ئۇقالمىدىم جۇمۇ، — دېدى ھېسام ماڭلىيىنى پۈرۈشتۈرۈپ، — ئەيتاۋۇر، قارىسام ھەممىسىلا ئەينەك بىلەن تارغاق تالىشىپ يۇرىدىغۇ!

53. ھېسابنى تالىشىش

ھېسابنىڭ كېيىنكى يىللىرى تالاش - تارتىش ئىچىدە ئۆتتى. دېگان بولدى.

تالاش - تارتىش دېگىنىمىز، ھېسابنى ھەر خىل توي - تۆكۈن، مەشرەپ - باراۋەتلەرگە، دوستلار يىغىلىشلىرىغا، كول. لېكتىپ كۆڭۈل ئېچىش پائالىيەتلىرىگە چاقىرىدىغانلار كۆپەيىپ، كۆپىنچە ھاللاردا كۈنىگە بىر نەچچە سورۇنغا تەكلىپ قىلىنغاچقا، خېرىدارى كۆپەيىپ كەتكەن ھېسابنىڭ قايسىبىر سورۇنغا بېرىشىنى ئۇقالماي، تەڭقىسلىقتا قالغانلىقىنى كۆرسەتمەي. بۇنىڭ سەۋەبى، شۇ چاغلاردا ھېسابنىڭ ئەل ئارىسىدا ئاتىقى چىقىپ، ئابرۇيىنىڭ ئۆسكەنلىكىدە ئەلۋەتتە. يەنە بىر جەھەتتىن ئالغاندا، ئۆتكەن ئەسىرنىڭ 80 - يىللىرىدىن باشلاپ، جەمئىيەت ئوڭشىلىپ، ئەنسىز يىللارنىڭ پاراكەندىچىلىكلىرى بارغانسېرى ئازىيىپ، ئىزىغا چۈشۈپ، تۇرمۇشتا مەمۇرچىلىق، ئازادىچىلىك باشلانغان، ھەر خىل كۆڭۈل ئېچىش سورۇنلىرىمۇ شۇنىڭغا مۇناسىپ كۆپەيگەن بولغاچقا، ئەل ئارىسىدىكى سازەندە، ناخشىچى، قىزىقچىلارنىڭ بىردىنلا بازىرى چىقىپ كەتكەنىدى. دەرۋەقە، ھېسام مانا مۇشۇنداق كەڭرى يىللاردا ئۆزىنىڭ ماھارەتىنى ھەسسىلەپ جارى قىلدۇردى.

شۇ يىللاردا غۇلجا شەھىرىدە قانداقلا بىر ئولتۇرۇش، مەشرەپ، باغ سەيلىسى، دەريا باراۋىتى بولمىسۇن كىتابىمىزدا تالاي ئېيتقىنىمىزدەك كىشىلەر ئالدى بىلەن ھېسابنى ئەسكە ئېلىشاتى. تى، ھەتتا بىر كىمنىڭ ئۆيىگە تۇنجى مېھمان كەلسىمۇ، ساھىبخانا ئالدى بىلەن ھېسابنى ئىزدەپ يۈگۈرەيتتى. ئۆيىگە، سورۇنغا، تويىغا ھېسابنى ئەكەلگەن ئادەم، باشقىلارنىڭ ئالاھىدە نەزىرىگە سازاۋەر بولاتتى.

— ئاخشام ياقۇپجاننىڭ ئۆيدە ئولتۇرۇشتا بولۇۋېدۇق، ھېسام كەپتىكەن، غەپسە ئېچىلىپ كەتتى جۇمۇ!

— پاھ، پاھ، بىر پەيزى قىپسىلەردە. مېنى ھايت دەپ قويمىدا ئۇ پىت ئۇچەي!

— ئۇشتۇمتۇتلا بوپقالدى ئەمەسمۇ، قىزىقچىلىقتىنلا دوگدىلىنىپ قالدۇق. ھوي، راست شېرىپ، مېنى دېدى دېمە جۇمۇ!

ھېسامنىڭ خېرىدارلىرى غۇلجا شەھىرىنىڭ تۆت تۆگىگۇردىگىدىكى ناھىيە، يېزىلاردىن تارتىپ، نېرىسى موڭغۇلكۇرە، كۇنەسلەردىنمۇ ئالايىتەن ئۇنى ئىزدەپ كېلەتتى.

— ھېسامكا، كېلەر ھەپتىنىڭ شەنبە كۈنىسى بالامنىڭ سۈننەت تويى، تالدىدا[1] چوڭ ئولتۇرۇش بېرىمەن. ئاغىنىلەرگە ۋەدە قىلىۋەتتىم جۇمۇ، ھېسامكام ئۆزۈمنىڭ ئاكىسى، چىقماي قويمايدۇ دەپ، چىقمىساڭ ئۆلتۈرىسەن مېنى! بىر كۈن ئاۋۋال ئۆزۈم ماشىنا ئەپكېلىمەن جۇمۇ!

— ھەي قانداق بولاركىنتاڭ، جىرغىلاڭنىڭ بالىلىرى كېلەر شەنبە مەشرەپ دەۋاتاتتى، — ھېسام ئۆمرىدە كۆرۈپ باقمىغان بۇ «ئىنىسى» غا قاراپ ئىككىلەندى.

— ئۇنداق دېمە ئاكا، توي تۇغقىنىدە ئۆزۈم ئەكىرىپ قويىمەن. ساڭا بىر قازاق قوينى ئاتاپ قويدۇم جۇمۇ!

— جىرغىلاڭدىكىلەرنىڭغۇ چاقچاقچىلىرى بار، — دەيتتى ھېسام سەل بوشىشىپ.

ئىلگىرى شەھەر ئىچى مەھەللىسىدىكى «قىزىل بىنا» غا، كېيىنچە ھېسابنىڭ تاشلەپكىدىكى بىنا ئۆيىگە كېلىدىغان ئادەملەرنىڭ ئايىغى ئۈزۈلمەيتتى (ھازىرغۇ كۆپ ياخشى بولۇپ كەتتىغۇ، ھېسام ئۆيىگە ئۇچۇر قالدۇرىدىغان تېلېفون ئورنىتىۋالدى)

— ھېسامكام راستلا ئۆيدە يوقما؟

زېمىنخان ھېلىلا ئۈزاتقان بىر ئىزدەپ كەلگۈچىگە ئېيتقان

---

① تالدا ـ كۈنەس ناھىيىسىدىكى بىر يېزا.

گەپىنى، يېڭى بىرنگە تەكرارلايتتى:

— دېدىمغۇ، يوق دەپ، ئۇ كىشى ئەتىگەن چىقىپ كېتىدۇ، يېرىم كېچىدە كېلىدۇ، بەك ئالدىراش!

كەلگۈچى تېپىرلايتتى:

— ئاپلا، بۇگۈن كەچتە شىپاڭدا مەشرەپسىز بار ئىدى — دە!

— تۈنۈگۈنلەردىن دەپ قويماي، — زېمىنخان ھېسداشلىق قىلاتتى، — ئىزدەپ يۈرگەنلەر جىق ئۇ ياقنى. يا كەچ پاتتا بىر كېلىپ باقامسىز؟

گاھىدا ھېسامنى ئۆيىدە ياكى بازاردا، بىر دوستلا بىر نەچچەيلەن تالىشىپ قالاتتى.

— ھېسامكا، مەن ساڭا دەپ قويغىنى نىكەم ھە؟

— ھېسامكا، ئۆزۈڭ بولىدۇ دېگەچكە مەن مېھمانلارغا خەۋەر قىلمۇەتتىم جۇمۇ!

— بېرىپ ئىككى سائەت بولسىمۇ ئولتۇرۇپ بەر!

— ھېسامكا، زاكالات ئەپقويغانمىدىڭ يا! بوشاپ كەتتىڭا؟

ئىلى چاقچاق دىيارى، چاقچاقچىلارمۇ كۆپ. چوڭى روزى ئابدۇۋۇەلى، ساتتار قۇرۇقتىن تارتىپ، ياشلىرىنىڭ سانى يوق، بەزىلىرىنىڭ ئىسمىنىمۇ ئەستە تۇتۇپ بولالمايدۇ ئادەم. لېكىن شۇ چاقچاقچىلارمۇ ئۆزلىرىنى ئېيتقان سورۇنغا بېرىپ، جايلەشىپ ئولتۇرۇۋالغاندىن كېيىن خۇددى سورۇندا بىر نېمە كەمدەك ئۆپچۆرسىگە، ئاندىن ساھىبخانىغا قارايتتى.

— ھېسامكام كېلەمدا؟

غۇلجىنىڭ ياش قىزىقچىلىرى ھېسامنىڭ سورۇنلارغا بېرىشىنى ئالايىتەن بىر چاقچاق تېمىسى قىلىۋالغان.

— ھېسامكا، بازار چاپ ـ چاپ، ھە؟

— ۋاھ، ھېسامكاملار ئومىدا ھازىر!

— ھېسامكا، سېنى پەنجىگە[1] ئايروپىلان ئەكەلمىسە پەنجىمـ

---

① پەنجىم ـ غولجا ناھىيىسىنىڭ شەھەرگە يېقىن بىر يېزىسى.

گىمۇ چىقمايدۇ دەيدىغۇ ھازىر؟

— ھەي، ھەي، ھېسامكامنىڭ چىشىغا تەگمەيدىغان جۈمۇ، سىيرىۋەتمىسۇن يەنە!

— سىيرىغۇدەك يېرىڭ بولسا سىيرىمامداۋاي، ئەبەيخان، خوتۇنىنىڭ يانچۇقۇڭنى تولا سىيرىپ، ئاچچىق ئۇچەيدەك قىپقو-يۇپتۇ سېنى!

باياتىن گەپ قىلماي ئولتۇرغان ھېسام ئاخىرقى پاچاقچىدىن باشلاپ، باياتىن ئۆزىگە ھۇجۇم قىلغانلارنىڭ ھەممىسىگە بىر باشتىن تەگكىلى تۇردى. قىزىقچىلار بىرلىشىپ ئۇنىڭغا ھۇجۇم قىلاتتى، ھېسام بولسا ئۇچ - تۆت چاقچاقنى يۆگەپ بىراقلا سالاتتى. ياشلارنىڭ كۈتۈپ تۇرغىنىمۇ شۇ. ئۇلار ھېسامنىڭ قانداق ۋاقتىدا ئەڭ ئۆتكۈر چاقچاق، ئوخشىتىش، تەئەددى ۋە قاپىيىلىك ئۇلانما، ئىبارىلەرنى سۆزەك قويۇۋېتىدىغانلىقىنى بە-لەتتى.

— ھېسامكام، ئەمدى ئېچىلىدۇ!

— تازا خۇرۇچىغا كەلدى!

— يەنە بىر، يەنە بىر تېرىكتۇرە ئاۋاكرى!

— ئىككى رومكا كەم!

شۇنىڭ بىلەن ياش چاقچاقچىلاردىن بىرى ساقىيدىن ئىلتە-ماس قىلىپ ئىككى رومكا «بېلىق كۆزى» ھاراق سورىۋالا-تى - دە، ھېسامغا خۇشكەتتى تۇتاتتى.

— ھېسامكا، رەنجىمە جۈمۇ، بايىقىلار ھەممىسى چاقچاق. بىلىسەنغۇ، بالىلار ساڭا ئەركىلەيدۇ.

— چاتاق يوق ۋەلى، بىزمۇ شۇ چاقچاق دەپ كېلىمىزغۇ بۇ سورۇنغا! — ھېسام ھاراقتىن قايتمايتتى. تولا ھاللاردا ئىچ-كەنسېرى ئېچىلاتتى. ئەما ھازىر ئۇنداق ئەمەس.

سەلدىن كېيىن ياشلارنىڭ ئوپچە ھۇجۇمى يەنە باشلىناتتى، ھېسامۇ يېڭىۋاشتىن جەڭگە ئاتلىناتتى. سورۇن ئەھلىگە كېرە-كىمۇ شۇ ئىدى.

— كېلىشە، ھەممىڭ بىر بولۇپ كەل، روزى توخۇيىڭنىمۇ

ئالغاچ كەل!

— ھېسامكا، چىدىماسلىق قىلما، ئاغىنەڭنىڭ بايات-ىن گۆ-شىنى تازا يېدىڭ، ئەمدى ئۆزىنى ھۆرۈ - پۆرۈ دەۋاتىسەنغۇ!

— مۇشۇ روزىمۇ قىزىقكەن، — دەيتتى ھېسام چاقچاقنىڭ يولىنى ئۆزگەرتىپ. بۇ ئۇنىڭ چاقچاقچىلىقتىكى بىر سەنئىتى ئىدى، — بىر قېتىم ئولتۇرۇشتا ئۇ ماڭا دەيدۇ: «ھېسامكا، خېلى بولدى مېنى ئوخشاتمىغىنىڭغا. قېنى، ئاۋۇ تەخسىدىكى گۆشۈمدىن بىر چوكا ئېلىپ تۇرۇپ، بىر يېڭىياچە ئوخشىتىپ باقە!»

— توۋا دەيمەن، — دېدىم مەن، — قارا روزى، سەن ھېچكىم يېمىگەن نەرسىلەرنى يەيدىكەنسەن، سېنى ھەممە ئادەم يەيدىكەن...

ئاپلا، چاقچاقنىڭ كەينىگە كىرىپ، ئەسلىي ماۋزۇدىن چەت-نەپ كەتتۇقمۇ نېمە؟ ئاستا قايتىۋالايلى!

غۇلجىنىڭ چاقچاقچى يىگىتلىرى ھېسامنىڭ سورۇنلارغا بې-رىشى ھەققىدە تېخى ۋەقەلىك يۇمۇرمۇ توقۇشۇۋالغان.

— ھېسامكام توك يوق بىر كۈنى ئۆيدە ئولتۇرۇپ قاپتۇ، — دەپ گەپ باشلىدى بىر يىگىت، ئۇ كۈنى زېمىنخىند-ەم سەھراغا چىقىپ كېتىپ، ھېسامكام ماخمۇت بىلەن يالغۇزلا قاپتىكەن. شام يورۇقىدا زېرىككەن ماخمۇت:

— دادا، چۆچەك ئېيتىپ بېرە! — دەپ جېدەل قىپتۇ.

— بولىدۇ، دەپتۇ ھېسامكام ۋە چۆچەكنى باشلاپتۇ، — ئەمىسە جىم ئاڭلا، ھە، بىر كۈنى بىر ئادەم ئۆيىدىن چىقىپ يىراق بىر يەرگە قاراپ مېڭىپتۇ، مېڭىپتۇ، مېڭىپتۇ...

— ۋاي - ۋۇي، مېڭۈېرەمدۇ؟ — دەپتۇ ماخمۇت زېرد-كىپ.

— ھە، دېدىمغۇ يىراق يەرگە دەپ، يىراق بولغاندىن كېيىن مېڭۈېرىدۇ - دە! شۇنداق قىلىپ مېڭىپتۇ، مېڭىپتۇ...

دەل شۇ چاغدا ئىشىك تاقىلداپتۇ. ماخمۇت بېرىپ ئىشكنى ئاچسا، باغاق تۇنقان بىر يىگىت بوسۇغىدا تۇرغۇدەك.

— ھېسامكا، ئۆيۇڭنى ئىزدەپ ـ سوراپ ئاران تاپتىم، بۇگۈن كەچ بىر تۇغقىنىمىزنىڭكىدە توي ئولتۇرۇشى ئىدى. ھەممىسى ساڭا قاراپلا قالدى. مانا باغىقىڭ.

ھېسامكام بىرنېمە دەي دېگۈچە ھېلىقى يىگىت باغاقنى ئېچىپ ئۇنىڭغا تەڭلەپتۇ. ھېسامكام شۇنداق قارىسا باغاقنىڭ قېتىدا يۈز سوملۇقتىن ئىككىسى تۇرغۇدەك.

— بۇ... بۇ تويغا بارمىساق بولمىغۇدەك، — دەپتۇ ھېسامكام ۋە چاپىنىنى كىيگىلى تۇرۇپتۇ.

— دادا، دادا، چۆچەكنىڭ ئاخىرىنى ئېيتمىدىڭغۇ، — دەپتۇ ماخمۇت بوسۇغىدىن ئاتلىغان ھېسامغا ئېسىلىپ، — ھېلىقى ئادەم قانداق بوپتۇ.

— ھە، راستلا، — ھېسامكامنىڭ ئېسىگە چالا قالغان چۆچەك شۇ چاغدىلا كەپتۇ، — نەگە كەلگەندۇقا؟ ھە، ھېلىقى ئادەم مېڭىپتۇ، مېڭىپتۇ دېگەن يەرگە كەلگەن. شۇنىڭ بىلەن قارا ماخمۇت، ئۇ ئادەم مېڭىپ كېتىۋېتىپ پوكلا چۇشۇپ ئۆلۈپتۇ. ماڭايلى ئوكا، تويىنى چېلەك خاڭزىدا دېدىڭما؟

— ماڭە ۋاي ئەكرەم، ھېسامكام ماخمۇتنى يالغۇز تاشلاپ تويغا كېتىپتىمۇ؟

— ئېلىۋالغاندۇر تايىنلىق؟

ئەكرەم گەپ بېرەمدىغان.

— شۇ ئارىلىقتا زېمىنىخىنىدەم كېلىپ قاپتۇ.

— شامنىڭ يورۇقىدا قىلىدىغان ئولتۇرۇشمىكەن ئۇ؟

— تاشلەپكىدە بولمىغان بىلەن چېلەك خاڭزىدا توك بار ئۇ كۇنى، بىزنىڭ مەلىغۇ!

1985 ـ يىلى ھېسام بېيجىڭغا فولكلور يىغىنىغا باردى. ئۇ بېيجىڭدىكى كۇنلەردە ئۇ يەردىكى ئۇيغۇرلار ئۇنى تالىشىپ، ھە دېسە ماشىنا ئەپكېلىشىپ، ھېسامنى ئۆي ـ ئۆيلىرىگە ئەپقاچقان پاراڭ.

— ھېسام كەپتۇ، ئولتۇرۇش قىلمۇالايلى، — دەپ ئون بەش يىل ئۆيىگە مېھمان چاقىرمىغانلارمۇ مېھمان چاقىرىپ كەتتى

بېيجىڭدا، — دەپ قىزىقچىلىق قىلغاندى كېيىنچە ھېسام غۇل-جىدا.

بېيجىڭدىكى يىغىن مەزگىلىدە تەنتەقاتچى ئابدۇشۇكۇر تۇر-دى بىر قېتىم ھېسامغا چاقچاق قىلدى:

— ھېسامكا، سەن ھە دېسە يوقاپ كېتىۋاتىسەن، ماۋۇ بېيجىڭ دېگەن يامان چوڭ شەھەر جۇمۇ. دەققەت قىل، قىزلار ئاپقېچىپ كەتمىسۇن يەنە!

— نېمە دەيدۇ ماۋۇ، — دېدى ھېسام، — ئۆيدە خوتۇن تۇرمايۋاتسا، مۇشۇ چىرايىم بىلەن ئەپقاچىدىغان قىز ئەدىكەن ماڭا! خاتىرجەم بولە ئابدۇشۇكۇر، بەشتە بىخەتەرمەن.

ھېسام شۇ يولى بېيجىڭدىن قايتىپ، ئۇرۇمچىدە بىر مەز-گىل تۇرۇپ قالدى. شىنجاڭ تېلېۋىزىيە ئىستانسىسىدىكىلەر ھېسامنىڭ كەلگىنىنى ئاڭلاپ، دەرھال سورۇن ئۆيۈشتۇرۇپ، بىر يۇرۇش سەنئەت نومۇرلىرىغا كىرىشتۇرۇپ ھېسامنىڭ چاقچاق قىلىۋاتقان كۆرۈنۈشلىرىنى سۈرەتكە ئالدى.

— شۇ قېتىم سۈرەتكە ئېلىش تۈگىگەندىن كېيىن، — دەپ ھېكايە قىلىدۇ شائىر ئەخمەتجان قۇربان، — ھېسامكامنى ئۆيۈمە-گە ئېلىپ كەتتىم. ئۇ چاغلاردا ئۆيىمىز شىمگودا ئىدى. ھېسام-كامنى ئۆيگە ئەكېلىپ، تازىلىقىنى ياخشىلاپ قىلىپ، «ئەمدى ئوبدان بىر نەچچە كۈن ئارام ئال ئاكا، ئۆزۈڭنىڭ ئۆيۈڭ بۇ» دەپ ئەتىسى خىزمەتكە كەتتۇق. قايتىپ كەلسەك ھېسامكام ئاق-تىمۇ يوق، كۆكتىمۇ يوق، «ئاپلا، بۇ تونۇمايدىغان يەرلەردە نەدە يۈرىدىغاندۇر بۇ ھېسامكام؟» دەپ ئەنسىرەپ قورۇنى ئىككى ئايلاندىم. بىر چاغدا قارىسام، نېرىقى كورپۈستىكى بىر قوشنا-مىزنىڭ ئۆيىدىن ھەدەپ كۈلكە ئاۋازى چىقىۋاتامدۇ. كۆڭلۈم بىر نېمىنى تۇيۇپ، قوشنامنىڭ بوغۇزالغان كىچىك قوراسىغا كىردىم. ئۇنىڭغۇچە قوشنام ئۆزى ئۆيدىن چىقىپ قالدى.

— ۋاي كېلىنىڭ ئۆكا، تېخى سىزنى ئىشتىن كەلگەن بولسا باشلاپ چىقاي دەپ ئۆيىڭىزگە مېڭىشمىتى، — دېدى قوشنام. نېمە ئىشتۇر بۇ دەپ ئۆيگە كىردىم. قارىسام قوشنامنىڭ ساراي

ئۆيگە شىمگودىكى سۆز تېگەر، بۆز تېگەرلەرنىڭ ھەممىسى يىغىلىپ، ئاپتۇ، ئولتۇرۇش قىزىپ كەتكەن گەپ. تۆردە ئىككى ماموق ياستۇققا يۆلىنىپ ھېكمىبەگدەك ھېسامكام ئولتۇرىدۇ!

سالامدىن كېيىن بىر نېمە دەي دەپ ھېسامكامغا قارىشىمغا، ئۇ مەندىن چاققان چىقتى.

— كېلىڭلار ئەخمەتجان ئوكا، ھە، سىزنىڭ ئۆيىڭىزمۇ مەشھەدىمۇ؟ — دېمەمدۇ كۆزىنى مىت قىلماي.

ئارتۇق گەپ قىلمايلا چاقچاققا تەگدىم، ھېسامكاممۇ بوش كەلمىدى. ئىككىمىز بىردەم تۇتۇشۇپ كەتتۇق. سورۇندىكىلەر كۈلۈۋاتىدۇ.

ئۇنىڭغۇچە تاماق كەلدى، بىر نەچچە رومكا ئىچكەنمۇ بولدۇم. سورۇن سەل پەسكويغا چۈشكەندىن كېيىن مەن بولغان ئىشلارنى كۆپچىلىككە سۆزلەپ بەردىم.

— مەن تېخى ھېسامكام بىرەر كۈن ئارام ئالسا، ھەرقايسىڭلارنى ئۆيۈمگە چاقىرىپ، ئالدىڭلارغا بىرەر چىنە چاي قۇيۇپ، ھېسامكامنىڭ بىر پەيزىنى ئالغۇزاي دېگەنىدىم، — دېدىم ئاخىرىدا.

گېپىم شۇ بولدىيقۇ، سورۇندىكىلەر تۇشمۇ تۇشتىن چۈرقىرىشىپ كەتتى:

— بولدى ئوكا، چوڭلارغا يول قويۇڭ!

— ھېسامكامنى بىزگە خۇدايىم ئەكېلىپلا بەردى دەڭا. مانا، ئولتۇرۇشمىز بۇگۈندىن تارتىپ باشلىنىپ كەتتى.

— سىزگە ئۆچىرەت تېخى خېلى بار!

مەن «نېمە ئىشلار بولۇپ كەتتى» دېگەندەك ساھىبخانىغا قارىدىم.

— ھېسامكام زېرىكىپ تالاغا چىقىپتىكەن، پوككىدە ماڭا ئۇچراپ قالدى قاراڭ ئوكا، شۇنىڭ بىلەن ئاغىنىلەرنى يىغدىم، بايا سىز كەلمەستە ھېسامكام تالاش - تارتىشتا قالدى. بۇگۈن بىزنىڭكىدە غورىگۇل بولسىمۇ ئولتۇردۇق. ئەتىدىن تارتىپ ئولتۇرۇش شىمگونى چۈرگىلەيدۇ، مانا!

قوشنام تۆش يانچۇقىدىن بىر تىزىملىكنى ئېلىپ ماڭا قارىدى:

— ئوقۇيمۇ؟

— بولدى، — دېدىم ۋە نۆۋەتتىدە مەن ھېسامكامغا قارىدىم،

— ھېسامكا، ئەتىگەن ماڭا شىمگودا سەندىن بۆلەك بىرمۇ تونۇشۇم يوق، دەۋاتاتتىڭغۇ؟

— قىزىقكەنسەن ئەخمەتجان ئۇكا، تونۇشۇم يوق دېدىم، مېنى تونۇيدىغانلار يوق دېمىدىمدە!

ئۇنىڭ گېپىگە قايىل بولۇپ قالدىم.

— ھېسامكام خۇدايىم بەرگەن ئادەم، — دېدى سورۇندىكى بىر مۇئەللىم قوشنام، — ئۇ ھەممىزنىڭ دوستى، پۈتۈن ئۇيغۇرنىڭ تۇغقىنى!

نېمىدېگەن تەسىرلىك، جايىدا گەپ ھە؟ ئەزىز ئوقۇرمەن، سىزمۇ شۇنداق ئويلامسىز؟

مۇئەللىپ ئىشىنىدۇ، شۇنداق ئويلايسىز.

54. هېسام ۋە تېيىپجان ئېلىيوف

تېيىپجان ئېلىيوف — ئۇيغۇر هازىرقى زامان ئەدەبىياتىنىڭ مەلىكىلىك بايراقدارى، ئاتاقلىق شائىرى بولۇپلا قالماستىن، نۆۋەتتىدە يەنە هازىر جاۋاب چاقچاقچى ئىدى. بۇنىڭغا كەمىنە مۇئەللىپ تۇزگەن «تېيىپجان ئېلىيوف چاقچاقلىرى» ناملىق كىتاب گۇۋاھ بولالايدۇ.

بىلىشىمىزچە، هېسام بىلەن تېيىپجان ئېلىيوف ئۆتكەن ئەسىرنىڭ 70 - يىللىرىنىڭ بېشىدا تونۇشقان. شۇ يىللاردا ئاپتونوم رايونلۇق يازغۇچىلار جەمئىيىتى «شىنجاڭ ئەدەبىيات - سەنئىتى» ژۇرنىلىنى قايتا نەشر قىلىشنىڭ تەييارلىقى سۈپىتىدە، غۇلجا شەهىرىدە ئەدەبىي ئىجادىيەت يىغىنى ئۆتكۈزدى. ئۇرۇمچىدىن كەلگەن مېهمانلار ئارىسىدا تېيىپجان ئېلىيوپمۇ بار ئىدى.

غۇلجىلىق ئاپتورلار بىلەن پاراڭلىشىپ ئولتۇرۇپ، گەپ ئارىسىدا تېيىپجان توساتتىن:

— راست، هېسام بارمۇ، هېسام؟ — دەپ سورىدى كۇلۇمسىرەپ. ئۇزايمدىن ئۇنىڭ هېسام بىلەن بىر چاقچاقلاشقۇسى بارىدەك قىلاتتى.

— هېسامكام بار، بىز خەۋەر قىلىپ قويايلى سىزنى سورىدى دەپ، — دېدى بىرەيلەن.

— ئۇ بۇرادەر بىلەن تېخى كۆرۈشمىدۇق، بىراق چاقچاقلىرى قۇلىقىمىزغا يەتتى، — دەپ قويدى تېيىپجان. گەپ شۇنچىلىك بولدى، سۆھبەت تېمىسى ئۆزگەردى.

بىر نەچچە كۈندىن كېيىن، دېگەندەك هېسام يەنە بىر - ئىككى قەلەمكەش بىلەن بىرگە، يىغىن ئېچىلىۋاتقان جاي، 4 - دۇنزىيە كادىرلار مېهمانخانىسىغا ئالدىرىماي دەسسەپ

كىرىپ كەلدى.
— تېيىپجان قەيەردە؟ — دەپ سوراپ ماڭدى ئۇ ئۇچرىغانلاردىن. كىملەردۇر ئۇنى تېيىپجان ئېلىيوپنىڭ ياتقىغا باشلاپ كىردى. بۇ چۈشلۈك ئارام ۋاقتى ئىدى.
— مانا تېيىپجىنكا، سىز سورىغان ھېسام دېگەن چاقچاقچى ئاكىمىز!
— ئىسمىنى دېمىگەن بولسىڭىزمۇ تونۇۋالاتتىمكەن، — تېيىپجان ھېسام بىلەن كونا تونۇشلاردەك كۆرۈشتى. بايا ئېيتقىنىمىزدەك چۈشلۈك ئارام ۋاقتى بولغاچقا، تېيىپجان ئۇخلاش كىيىمى بىلەنلا ئىدى. ھېسام ئولتۇرا - ئولتۇرمايلا چاقچاق قىلدى:
— كىيىمىڭىز ياراشپتۇ، شائىرلارغا تارقاتقانمۇ؟
تېيىپجان ئىختىيارسىز كۈلۈپ كەتتى.
— راستكەن، راست ھېسامكەن، ئەسلىي مالكەن!
ئىككىيلەن ئۆزئارا قايتا ئەھۋال سوراشتى. ھېسامنىڭ ئۇستۇبشى سەل ئاۋارە ئىدى. تېيىپجاننىڭ ئۆتكۈر كۆزلىرىدە سەل خىيالچانلىق ئەكس ئەتتى. لېكىن ئۇ چىرايىغا دەررۇ كۈلكە يۈگۈرتۈپ، ھېسامدىن سورىدى:
— ھېسام دەۋېرىمىزمۇ، ھېسامتاي دەيمىزمۇ؟ قارىسام ئۇ-رۇمچىدىكى ياش باللار ھېسام بىلەن بىز ئەل - ئاغىنە دەپلا يۈرىدىچۇ!
ھېسام جانلاندى.
— ھوي تېيىپجان، تاي دېسىڭىز ماۋۇ ئابلىزلار مىنىمىز دەپ، ئادەمنى ئاۋارە قىلمىدۇ جۇمۇڭ!
ياتاقتا كۈلكە كۆتۈرۈلدى. تېيىپجان يەنە سورىدى:
— ھە بوپتۇ، ھېسام، نېمە ئىشلارنى قىلىپ يۈرىسىز؟
— نېمە قىلاتتۇق دەيسىز تېيىپجان، شەھەر ئىچى مەھەللە-سى بىلەن خەنزۇ بازىرىنىڭ ئارىلىقىنى چىڭداپ يۈردۇق. يېيە-شىمىز ھاۋا، ئويۇن كاتتا!
تېيىپجان ھېسامنىڭ سۆز داۋامىدىكى ھەزىلىت، قىياپەتلە-

ىرىگە ئىنچىكىلەپ نەزەر سالماقتا ئىدى. ئىككىيلەن چاقچاق سوئال - جاۋابىدا تازا دەل تېپىشقانىدى.

— ياخشىكەن، — دېدى تېيىپجان بېشىنى لىڭشىتىپ، — ئون بىرىنچى نومۇرلۇق يالۇجى مەن دەڭ. بۇمۇ ئاسان ئىش ئەمەس، پاچىقىنىڭ كۆچى بار ئادەم قىلالايدۇ.

ھېسامنىڭ چىرايىغا ھەيران كۈلكە يۈگۈردى.

— ئاڭلىساق، سىزنىڭ پاچاقنىمۇ نوچى دەيدىغۇ، تېيىپجان؟

تېيىپجان قاقاقلاپ كۈلۈپ كەتتى، كۈلكە ئارىسىدا بېشىنى ئىرغىتتى.

— خەۋەر كېلىپ بوپتۇ - دە! مەخپىيەتلىك قالماپتۇ، ھە، پەتتارجان؟

— ئەمما بۇ گەپنى مەن دېمىدىم! — پەتتارجانىڭ كۆزەيىنەك ئاستىدىكى كۆزلىرى چوڭىيىپ كەتتى. ئۇنىڭ ساددىلىقىدىن ياتاقتا يەنە كۈلكە كۆتۈرۈلدى.

ئەنە شۇنىڭدىن تارتىپ، ھېسام بىلەن تېيىپجاننىڭ دوستلۇقى داۋاملىشىپ، زادىلا ئۈزۈلمەي كەلدى. «تېيىپجان» دېسە ھېسامنىڭ ئاۋازى زوق بىلەن تولۇق چىقاتتى. نۆۋەتتىدە تېيىپجانمۇ ھېسام ھەققىدە تولىمۇ ئىجابىي، ياخشى گەپلەرنى قىلاتتى. 70 - يىللارنىڭ ئاخىرلىرى ئۇ غۇلجىغا كەلگىنىدە، سەلىمجاننىڭ ھېسام چاقچاقلىرىنى توپلاپ، رەتلەۋاتقانلىقىنى ئاڭلاپ تولىمۇ خۇشال بولغانىدى.

— ئىنتايىن ئوبدان ئىش قىپسىز، ئۆزىمىزنىڭ مەدەنىيەت خەزىنىسىنى ئۆزىمىز تۇڭەل يىغمىساق، باشقىلار قىلىشىپ بېرەمدۇ، قانچىلىك توپلىدىڭىز؟

سەلىمجان ئۆزىنىڭ ھازىرغىچە قىلغان ئىشلىرىنى بۇ كاتتا ھۆرمەت ئىگىسىگە قورۇنۇپ تۇرۇپ سۆزلەپ بەردى.

سۆز روزى ئابدۇۋاھىتنىڭ بىر چاغدا سەلىمجانغا دېگەن گېپى ۋە ئىشقىيار نامەت لەتىپلىرى توغرىسىدىكى باش قېتىنچىلىققا كەلگەندە، تېيىپجان ئېلىيوف كەسكىن ھالدا:

— توپلىغانلىرىڭىزنىڭ ھەممىسى ھازىر ھېسابنىڭ نامىدا بولىۋەرسۇن. پۇرسەت بولسا شۇنداق چىقىۋەرسۇن. ھازىرقى ۋەزىيەتتە ماڭمۇت، پۇرسەت غەنىيمەت. مۇھىمى ھوسۇلنىڭ ھەممىسىنى قويماي خامانغا يىغىش كېرەك. دېمىسىمۇ ئالدىرىماي ئايرىۋالمىمىز، مۇنداقچە ئېيتقاندا كېيىن غېزىنى غاز، ئۆردەكنى ئۆردەك قىلىۋالمايمىزمۇ؟

ئاقساقالنىڭ شۇ گېپى سەلىمجاننىڭ جۇرئەتلىك ھالدا ھېسام چاقچاقلىرىنى مەتبەگە سۈنۈشقا، كىتاب قىلىپ، نەشرگە يوللىشىغا مەدەت بولغانىدى. ھازىر ئۇ غەنىيمەت زات يوق، لېكىن ئەمەلىيەت، تېيىپجاننىڭ شۇ سۆزلىرىنىڭ ھەقلىقىنى ئىسپاتلىدى. يېقىندا «ئىشقىيار نامەت لەتىپلىرى» مۇ «دۇردانە لەتىپلەر» مەجمۇئەسى تەركىبىدە ئايرىم نەشر قىلىندى.

شۇ يولى، يەنى تېيىپجان ئېلىيوف سەلىمجانغا ھېسام چاقچاقلىرى توغرۇلۇق ئىجابىي مەسلىھەت بەرگەن مەزگىلىدە، ھېسام بىلەن تېيىپجان نۇرغۇن سورۇنلاردا بىرگە بولدى. بۇ كەمىلەرگە كېلىپ ئۇلار ئىككىسىنىڭ بۇرادەرچىلىكى تېخىمۇ كونىرىغان، تالاي چاقچاقلارنى قىلىشىپ، تەڭ كۈلۈشۈپ ئولگۇرگەن ئىدى.

مەرھۇم تۇرسۇن زېردىننىڭ ئۆيىدىكى مېھماندارچىلىقتا، تېيىپجان ئولتۇرۇشقا سەل كېچىكىپ كەلگەن ھېسامغا چاقچاق ئارىلاش سوئال قويدى:

— ھېسام، ئاتلار ھېرىپ قالدىمۇ نېمە؟

ھېسام ئۆزە تۇرغان پېتى چاقچاقنى كەلتۇردى:

— ئات بولسا مەيلىدىغۇ تېيىپجان، تازا پىسىر كالىغا مىنىۋاپتىكەنمەن...

كۈلۈشمەك ئارىسىدا تېيىپجان:

— مەنمۇ شۇنداقمىكىن دېدىم، — دېدى قايىللىق كۈلكىسى بىلەن، كېيىن يېنىدا ئولتۇرغان مەھەممەت توخسۇنوفقا قاراپ دېدى، — ئېتىمىز ئوتلۇقچۇ بىزنىڭ.

شۇ كۈنلەردە ھېسام غۇلجا شەھەرلىك مەدەنىيەت يۇرتى

تەشكىللىگەن ئىشتىن سىرتقى سەنئەت ئۆمىكىگە قاتنىشۋاتقان بولۇپ، بۇ ئۆمەك «شىنجاڭ ئامىۋى مەدەنىيىتى» ژۇرنىلىدا ئېلان قىلىنغان تېيىپجان ئېلىيوپنىڭ «ئاچا» ناملىق كومېدىيە-سىنى تەييارلاپ، غۇلجا شەھىرىدە ۋە يېقىن ئەتراپتىكى ناھىيە-لەردە ئوينىماقتا ئىدى. ھېسامنىڭ بۇگۈنكى كېچىكىشىمۇ شۇ-نىڭ بىلەن مۇناسىۋەتلىك ئىدى.

ھېسام ئولتۇرۇپ، تاماق يەپ، بىرەر رومكىنى ئىچىۋالغان-دىن كېيىن، تېيىپجان ئۇنىڭغا قارىدى:

— ھە، ھېسام، ئاڭلىسام سەنئەتچى بوپكېتىپتۇ دەيدۇ سې-نى؟

— شۇ، كونا ھۇنەرنى يەنە تېپىۋالدۇق دەڭا تېيىپجان، قېرىغاندا.

— تېخى ياشقۇ سەن، نېمە دەيمىزا توخسۇنوف؟ بوز بالا دەيتتۇقما؟

— ئۆيلەنمىگەن شوخوزا، — نېرىدىن بىراۋ لوقما سالدى.

— ھە، ئۆيلەنمىگەن شاۋخوزى، — تېيىپجان بېشىنى لىڭ-شىتىپ كۈلدى. كېيىن:

— ھە، ھازىر نېمە ئىشلارنى قىلىۋاتىسىلەر ئۆمەكتە، ھې-سام؟ — دەپ سورىدى.

ھېسام ئىتتىكلا ۋە تەبىئىي سۆزەتتە جاۋاب قايتۇردى.

— شۇ، تېيىپجان، ئاچىڭىزنى ئويناۋاتىمىز!

ئالدى بىلەن تېيىپجان ئۆزى قىيقاس سېلىپ، تىزىغا ئۇ-رۇپ كۈلۈپ كەتتى. ئاجايىپ قاملىشىپ كەلگەن ئۇشتۇمتۇت چاقچاقتا ئولتۇرۇشتىكىلەر تازىمۇ قاتتىق ۋە ئۇزاق كۈلۈشتى.

— ۋاي ھېسام، مەشەلىرىڭ نوچىدە! — تېيىپجان ئېلىيوف چىن ئىخلاس بىلەن كۈلكىسىنى داۋاملاشتۇرۇپ، كۆزلىرىنىڭ يېشىنى سۈرتكىنىچە خىتاب قىلدى، — يارايسەن!

بۇ چاقچاق ئەتىسلا پۈتۈن غۇلجىغا، تېز ئارىدىلا ئۇرۇمچى ۋە باشقا جايلارغا تارالدى. رەھمەتلىك تېيىپجان ئېلىيوف تاكى ۋاپات بولغۇچە، سورۇنلاردا ھېسامنىڭ پارىڭى بولغان يەرلەردە

بۇ چاقچاقنى ئۆزى زوقلىنىپ تۇرۇپ، بايانى بىلەن قوشۇپ سۆزلەپ بېرىدىغان.

1980 ـ يىلى مەدەنىيەت زور ئىنقىلابىدىن كېيىنكى تۇنجى قېتىملىق ئاپتونوم رايونلۇق ئەدەبىيات ـ سەنئەتچىلەر قۇرۇلتىـ يى ئۇرۇمچىدە ئۆتكۈزۈلدى. ھېسام ئىلى ۋەكىللىرى تەركىبىدە خەلق ئېغىز ئەدەبىياتچىلىرى ۋەكىلى بولۇپ يىغىنغا كەلدى.

— مانا قارا ھېسام، ئاخىر چاقچاقلىرىڭنىڭ راھىتىنى كۆـ رۈپسەندە، ھېلىقى، سېنىڭ گەپلىرىڭنى يىغىپ، قاش ـ كىرـ پىڭ چىقىرىپ يۈرگەن بالىنى ئۇنتۇما جۇمۇ!

— ياقەي تېيىپجان، ئۇنتامدىغان، — دېدى ھېسام. تېيىپـ جان يەنە ھېسامغا قاراپ:

— قايتىپ بارغاندا شۇ بالىغا دەپ باققىن، ئۇرۇمچىگە كەلگۈسى بارمىكىن. ھازىر ۋېنلىيەندىمۇ ئىشلار ئىزىغا چۈشۈۋاـ تىدۇ، بۇ يەرگە شۇنداق ياش بالىلار كېرەك.

گېزى كەلگەندە قۇشقاچ كېتەيلى، تېيىپجان ئېلىيوف تاكى ھاياتىنىڭ ئاخىرىغىچە سەلىم جامالنى ئۇرۇمچىگە يۆتكەپ كېلىش نىيىتىدە ۋە ھەرىكىتىدە بولغانىدى.

قۇرۇلتاي ۋەكىللىرىنىڭ بىر قىسمى ئۇرۇمچى خەلق مەيدانـ ىدىكى «تىيەنشەن داسا»[1]دا يانقانىدى. ئەتىگەندىن تارتىپ تاكى كەچكىچە بوش ۋاقىتلاردا، ھەتتا يېرىم كېچىگىچە شىنجاڭنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدىن كەلگەن ئەدەبىيات ـ سەنئەتچىلەر ھېسام بار ياتاقنى ئاۋات قىلاتتى. ھەممەيلەن ھېسامنىڭ قىزىق پاراڭلـ ىرىنى ئاڭلاشقا تەشنا ئىدى.

ئارىلاپ تېيىپجان ئېلىيوف يېقىملىق كۈلۈمسىرىشى بىلەن ھېسامنىڭ ياتقىغا كىرىپ كېلەتتى.

— ۋاھ جامائەت جەمكەندە! ھە، ھېسام قىزىق گەپلىرىڭنى بىزمۇ ئاڭلايلى، قېنى!

مېھمانلار جەنۇبلۇق بۇرادەرلەر ئالغاچ كەلگەن قاق، ياڭاق ـ

---

① تەڭرىتاغ مېھمانخانىسى.

لارنى زاكۇسكا قىلىپ، ئىلىلىق ۋەكىللەر ئالغاچ كەلگەن «ئىلى داچۇ»نى ئىچكەچ ھېسامنىڭ چاقچاقلىرىدىن ھۇزۇرلىناتتى.

— تېيىپجان، سىزمۇ پاراڭ قىلمىڭا، ئاڭلاپ قالىلى، — دەيتتى ھېسام بۇنداق چاغلاردا گەپنى توختىتىپ.

تېيىپجان كۈلۈمسىرەپ، كۆڭچىلىككە قارايتتى.

— ھە، قېنى ھېسام، ئۆزلەدىن كېلىۋەرسۇنا، تۇرپانلىقلارنىڭ گەپنى بويىچە ئېيتقاندا «تۇرغانلار تۇرۇپ تۇرسۇن، ماڭغانلارنى يەيلى»، قانداق دېدىم، ھە؟

بەزىدە، ھېسامنىڭ تەكلىپىگە تېيىپجان ياق دېيەلمەي كۆڭچىلىككە مۇراجىئەت قىلاتتى:

— دەيمزما ئەمسە؟

ۋەكىللەر تۇشمۇ تۇشتىن ئاۋاز قوشاتتى:

— ھە، تېيىپجىنىكا، سىزدىنمۇ كەلسۇن!

— ھېسامكام ھېرىپ قالدى.

— ئەمسە ئىشكىنى ياپىدىغىنىدىنلا ئېيتايلىمۇ؟ — تېيىپجان ئېلىيوف ۋەزمىن پارىڭىنى باشلاشقا تەرەددۇتلىنەتتى، كىمدۇر بىرىپ ئىشكىنى يېپىپ كېلەتتى. بۇنداق چاغلاردا تېيىپجان ئېلىيوف رۇسلارنىڭ ئانىكدوتلىرىغا ئوخشاپ كېتىدىغان، بىر - بىرىدىن ئۆتكۇر ۋە يېڭى لەتىپە، چاقچاقلارنى ئاجايىپ ماھىرلىق بىلەن سۆزلەپ، ھېسامنى ۋە باشقىلارنى قاقاغۇچە كۈلدۈرەتتى.

كەچلىكلىرى تولىراق، ۋەكىللەر ئەل - ئاغىنە، ئۇرۇق - تۇغقانلىرىنىڭ ئۆيلىرىگە مېھماندارچىلىققا مېڭىشاتتى. ھېسام كۆپىنچە تېيىپجان باشلىغان يەرلەرگە باراتتى.

— ھېسامكا، بىز بىلەن بىر يەرگە بارسىڭىز قانداق، سا-ھىبخانا تاپىلاپ كېتىۋېدى، — دەيتتى بەزىلەر ھېسامنىڭ ئالدىنى توسۇپ.

ھېسام ئائىلاج قىياپەتتە مۇرىسىنى ئېتىپ قويۇپ، چاقچاق قىلاتتى.

— خاپا بولمايسىلەر، تېيىپجانغا ئەسىرگە چۈشۈپ قالدىم.

— هه، تېيىپجىنىكامۇ؟ ئەمسە مەيلى! — تەكلىپ قىلغۇچىلار دەررۇ قايىل بولاتتى.

بىر كۈنى ھېسام يەنە شۇنداق بىر سورۇنغا تېيىپجان قاتارلىق بىر نەچچە چوڭلار بىلەن بىرگە ماڭدى. «تەڭرىتاغ مېھمانخانىسى» نىڭ ئىشىكىدىن چىقىپ، ھەممەيلەن ماشىنىلار ئۈزۈلمەي ئۆتۈشۈپ تۇرغان توغرا يولدىن نېرىقى چەتكە بىرىدىن - ئىككىدىن بىر ئامالالار بىلەن ئۆتۈشتى. كۆپچىلىك قارىۋېدى، ھېسام تېخىچە يولنىڭ ئوتتۇرىسىدا ماشىنىلاردىن ئۆزىنى قاچۇرۇپ، ئاجايىپ قىزىق بىر ھەرىكەت بىلەن نېرى - بېرى يۆگۈرۈپ يۈرۈپتۇ.

— ھوي، ھېسامكام نېمە قىلىپ يۈرىدىغاندۇر؟ — دېدى بۇرادەرلەردىن بىر ئەنسىرەپ.

ھېسامنىڭ ھەرىكىتىگە ئەنسىز قاراپ تۇرغان بولسىمۇ، تېيىپجاننىڭ ئاغزىدىن بىئىختىيار يۇمۇرلۇق جاۋاب چىقىپ كەتتى:

— ھېسام ئۇرۇمچىگە كېلىپ مېڭىشىنى تۇزەۋاتىدۇ.

ھېسام ئاخىر يولدىن سالامەت ئۆتتى، بايىقى ئوخشىتىشنى چۈرىدەپ بىر پەس چاقچاقلار بولدى. ھېسامۇ بوش كەلمىدى.

— مەنغۇ خېلى چاققان ئۆتتۈم، تېيىپجان ئۆتكەن بولسا قاتناش ۋەقەسى چىقاتتى.

— تېيىپجىنىكام سىزدىن بالدۇر ئۆتۈپ كەتتىغۇ ئەنە! — بايىقى ئەنسىرىگەن شائىر دەيدىگە سالدى:

— شۇ، تېيىپجان يولنىڭ ئوتتۇرىدا تۇرۇۋېلىپ، قىستاڭچىلىق بوپكەتكەن گەپ، بولمىسا بۇنداق يوللاردىن يۆگۈرۈپ ئۆتمىزبىز! — ھېسام گېپىدە چىڭ تۇرۇۋالدى.

ئۇلار يول بويى پاراڭ، چاقچاق بىلەن ئالدىرىماي مېڭىشتى، بۇگۈنكى مېھماندارچىلىق دۆڭكۆۋرۈك تەرەپتە ئىدى. يولدا ئۇچرىغان تونۇشلار ئۇلار بىلەن ئۇزمەي سالاملىشاتتى. بىر چاغدا ئۇلارنىڭ ئالدىنى ئۇچ يىگىت سالام بىلەن توسىدى:

— تېيىپجىنىكا، بۇ ئادەم كىمۇ؟ — يىگىتلەرنىڭ ئىچىدىكى غۇلجىلىق بىرى گەرچە ھېسامنى تونۇسىمۇ، چاقچاق چىقىرىش

قەستىدە ئەتەي سوربدى:
— تونۇمامسىلەر؟ — دەدى تېيىپجان ئېلىيوف، — بۇ كىشى ھېلىقى سىلەر چاقچاقلىرىنى دەپ يۈرگەن ھېسام شۇ، ئەمەسمۇ!
ھېلىقى يىگىت ھەييارلىق قىلدى.
— نېمە دەيدىغانسىز تېيىپجىنىكا، ھېسام، ھېسام دېسە قانداقراق ئادەمكىن دېسەك، يەردە تىك تۇرالمايدىغان ئادەمكەنغۇ بۇ!
— يەردە تىك تۇرالمىغان بىلەن، بىر تېيىننىڭ ئۈستىدە تىك تۇرىدۇ بۇ! — دەدى تېيىپجان تەخىرسىزلا.
يىگىتلەر كۈلە ـ كۈلە، ھېسام بىلەن بۆلەكتىن ئامانلىـ شىپ، بىر مۇنچە چاقچاقلىشىپ، يولغا راۋان بولدى.
ئاربىدىن خېلى يىللار ئۆتۈپ، تېيىپجان غۇلجىغا يەنە بىر كەلگەندە سەلىم جامال ئۇنىڭ بىلەن بىر سورۇندا كۆرۈشۈپ قالدى.
— ھېسام بارمۇ، يۈرەمدۇ؟ — دەپ سوربدى تېيىپجان سالاملاشقاندىن كېيىنلا.
— بار، — دەدى سەلىمجان.
— تېيىپجان مېنى چاقچاقتا چوقۇۋالدى دەپ بەردىمۇ، ھەي، دېمەيدۇ ئۇ ھە؟ — تېيىپجان راھەتلىنىپ كۈلدى.
— شۇدە، دېمەيدۇ، — سەلىمجان قىزىقىپ ئۇنىڭ ئاغزىغا قاربدى.
— ئۇنى بۇدا كۆرگەندە، — دەدى تېيىپجان قىزىقچىلىق بىلەن، — ھېلىقى بىر يىلى ئۈرۈمچىگە بارغاندا «تىك تۇربدۇ» دېگەن چاقچاقنى ئاڭلىغانمىدىڭ ھېسامكا؟ — دەپ قويۇڭ، نېمە دەيدىكىن؟
بىر نەچچە كۈندىن كېيىن سەلىمجان ھېسامنى شەھەرلىك رادىئو ئىستانسىسىنىڭ ئالدىدا كۆرۈپ قالدى.
— تېيىپجاننى كەپتۇ دەيدىغۇ؟ — سوربدى ھېسام دەررۇلا، — كۆرۈشتىڭىزمۇ؟
سەلىمجان باشقا گەپ قىلمايلا ھېسامنىڭ كۆزىگە كۈلۈپ

قاربدی ۋە:
— تىك تۇربدۇ! — دېدى.
— تېيىپجان دەپ بېرىپتۇ ـ دە، — ھېسام قاقاقلاپ كۈلۈپ كەتتى، — شۇ قېتىم تېيىپجان مېنى بىر بابلىۋالدى جۇمۇڭ، چاقچاققا يامان ئادەم ئۇ!
ئالدىنقى بابىمىزدا سۆزلەپ ئۆتكەن، ھېسام بېيجىڭ سەپىرىدىن يېنىپ ئۇرۇمچىگە كەلگەندىن كېيىنكى بىر مەزگىلدە تېيىپجان يەنە ھېسام بىلەن نەچچە كۈنلەر ھەمراھ بولدى، ئۇنى ئولتۇرۇش، توي ـ تۆكۈنلەرگە بىرگە ئېلىپ باردى، تەڭ چاقچاقلاشتى. بۇلارنىڭ ھەممىسى مەڭگۈلۈك قىممەتلىك خاتىرە بولۇپ قالدى. ھېسام بۇنى ھەرگىز ئەستىن چىقارغىنى يوق!
شۇ قېتىم تېيىپجان ھېسامنى ئالايىتەن ھۆكۈمەت ھېسابىدا ياتاقتا ئورۇنلاشتۇرۇپ قويغانىدى. ھېسام بۇ ياتاقتا خېلى كۈنلەر تۇرۇپ قالدى. تېيىپجان دائىم دېگۈدەك ياتاقتا كېلىپ، ھېسامنىڭ ھالىدىن خەۋەر ئېلىپ تۇراتتى. ئۇنى تازىلىق، ۋاقتىدا غىزالىنىش ۋە سالامەتلىكىگە دىققەت قىلىش دېگەندەك تەرەپلەردە دىققەت قىلىشقا ئاگاھلاندۇرۇپ تۇرۇشنى ئۇنتۇمايتتى. يەنە كېلىپ تېيىپجان بۇ گەپلەرنى چاقچاق تەلەپپۇزىدا، ماھىرلىق بىلەن قىلاتتى، ئۇ ھەرقاچان خەقنىڭ كۆڭلىگە، غۇرۇرىغا تېگىپ قالىدىغان سۆزلەرنى قىلىشتىن ئېھتىيات قىلاتتى.
— ھېسام، — دېگەندى ئۇ شۇ دورەم بىر قېتىم، — دىققەت قىل ھە، ماۋۇ ياتاقنىڭ يوتقان ـ كۆرپىلىرى ئۆزى مېڭىپ تالاغا چىقىپ كېتىپ قالمىسۇن!
ھېسام تېيىپجاننىڭ تەئەددىسىنى دەرھال چۈشەندى ۋە ئۇنىڭ دېگىنىدەك قىلدى.
— تىيىپجان ئېسىل ئادەم ئىدى، — دەيدۇ ھېسام ھازىرمۇ، شائىرنىڭ گېپى چىقسىلا، — ئۇنىڭدەك ئادەملەر ئاسانلىقچە چىقمايدۇ جۇمۇ، رەھمەتلىك، تېخى تالاي ياشايدىغان ئادەم ئىدى!

55. سەپەر كۈلكىلىرى

مىلادىيە 1984 - يىل، باھار، توققۇزتارا ناھىيىسى.

غۇلجا شەھەرلىك مەدەنىيەت يۇرتىنىڭ ئىشتىن سىرتقى سەنئەت ئۆمىكى بۇ يەردە ئويۇن قويۇۋاتقىنىغا ئۇچ كۈن بولدى. توققۇزتارالىق ئۇيغۇرلار غۇلجىدىن ھېسام قۇربان، داۋۇتجان ناسىر قاتارلىق تونۇلغان كىشىلەرنىڭ مول مەزمۇنلۇق ناخشا - ئۇسۇل، لەپەر، كۈلدۇرگە، شۇنداقلا تېيىپجان ئىلىيوپنىڭ «ئا-چا» ناملىق كومېدىيىسىنى ئېلىپ چىققانلىقىنى بىر - بىرىدىن ئاڭلىشىپ، ھەر كۈنى ناھىيىلىك كىنوخانا تەرەپكە ئاقماقتا ئىدى. بۇ ھال مەدەنىيەت يۇرتىنىڭ باشلىقىنى تولىمۇ خۇرسەن قىلىۋەتتى. ئۆمەك توققۇزتارادىكى ئويۇننى يەنە ئىككى مەيدان ئۇزارتىشنى قارار قىلدى.

سەنئەت ئۆمەكلىرىنىڭ ئورتاق بىر ئالاھىدىلىكى شۇكى، ئۇلار بارغان يەردە مېھماندارچىلىق قاينايدۇ. سەنئەتخۇمار توققۇزتارالىقلار بۇ قېتىممۇ پۇرسەتنى غەنىيمەت بىلىپ، ھېسام، داۋۇتجان، مەۋلان ئەلى قاتارلىق سەنئەتچىلەرنى بەس - بەستە ئۆيلىرىگە مېھمانغا چاقىرىشماقتا ئىدى. باردىغان يەرلەر رەتكە تىزىلىپ، كۈندۈزلىرى بىر - ئىككى يەرگە، كەچتە مۇھىمراق يەرلەرگە بېرىلاتتى. بۇلارنىڭ ھەممىسىنى ئۆمەك سەنئەت پېتەكچىسى مەۋلان ئورۇنلاشتۇراتتى.

— ھېسامكا، ھەي! — دەيتتى داۋۇتجان ياتاقتا، — ھېلىقى، ئابلىزنىڭكىگە قانداق قىلىمىز؟ قاچان بارىسىلەر دەپ ئىككى كەلدى. بارمىساق سەت بولىدۇ جۇمۇ.

— خاتىرجەم بولۇڭ داۋۇتجان، — دەيتتى ھېسام موخور-كىسىنى چېچىپ يۆگەۋېتىپ، — مەۋلان ئۆزى ئورۇنلاشتۇرىدۇ. قانداق دېدىم مەۋلان؟

ئىسكىرىپكىسىنى ئاللىقانداق بىر ئاھاڭغا غىڭىلدىتىپ ئول-تۇرغان مەۋلان، ئەسلىي ئادىتى بويىچە سۆزىدىن ئاۋۋال بېشىنى چايقاپ.

— ياۋاللا، ھەممە ئىشقىلا مەن بارمۇ، ھېسامكا؟ — دەپ كۈلۈپ قويىاتتى.

مەدەنىيەت يۇرتىنىڭ باشلىقى ئۆمەكنى ئۆزى باشلاپ چىققان بولۇپ، بىرمۇنچە قاتتىق تۇزۇملەرنى بېكىتىۋەتكەنىدى، بۇلار-نىڭ بىرى ئاخشىمى ئويۇندىن كېيىن مېھماندارچىلىققا بارماسلىق ئىدى.

— ھەي مەۋلان، قانداق قىلىمىز، ماۋۇ ئابلىز ئويۇن باشلىناستا مەشھەدە ساقلاپ تۇرغان، — دېدى ھېسام گىرىمىنى چۈشۈرۈۋاتقان مەۋلان ئەلىگە.

داۋۇتجانمۇ ياندىشىپ كەلدى.

— مېھمانلارنىمۇ چاقىرىپ بوپتۇ، شۇ تاپتا ئۆيدىكەن.

مەۋلان خىيال قىلىپ تۇرۇپ كەتتى.

— مۇنداق قىلايلى، — دېدى ئۇ ئاخىر، — ھېسامكا، سەن داۋۇتجاننى ئېلىپ ئابلىز بىلەن كېتىۋەر. مەن ئالماس بىلەن ئارقاڭلاردىن بارىمەن.

ئولتۇرۇش يېرىم كېچىگىچە داۋاملاشتى. ھېسام ئىلگىرى - كېيىن ئېچىلدى، داۋۇتجانمۇ ناخشىسىنى ھەقدارىغا يەتكۈزدى. مەۋلان ئالدىراپتتى:

— بولدى قىلايلى ھەي، بىزنىڭ باشلىق شۇ تاپتا ياتاقنىڭ ئىشىكىنى ئېچىپ قويۇپ، ئۇخلىماي ياتىدۇ، دېمىسىمۇ تۇزۇم بار ئەمەسمۇ!

— باشلاپلا كەلمەي!

— ئۇنمايدۇ.

— «ھەي - ھەي ھېسام، ئۇيقۇ ياخشى بولمىسا، خىزمەتمۇ ياخشى بولمايدۇ»، — ئىككى تاشنىڭ ئارىلىقىدا ھېسام شىتىل-لىك قىلماقتا ئىدى.

ئۇلار تاڭ ئاتار مەھەلىدە ناھىيىلىك ھۆكۈمەت مېھمانخانا-

سىنىڭ قارا ئاغۇ زالىدا پۈتلىرىنىڭ ئۈچىدا دەسسەپ ياتاقلىرىغا مېڭىشتى. دېگەندەك، بېرىۋېرىشتىكى ئىشىكى ئوچۇق ياتاقتىن ئەتەي يۆتەلگەن ئاۋاز ئاڭلاندى.

ھېسام ياتاقتا كىرگەندىن كېيىن يەنە شىتىللىكىنى باشلىدى.

— مەۋلان، مەن بىر قوشاق توقۇدۇم، — دېدى ئۇ چاپىنىنى يېشىۋېتىپ.

— قېنى ئوقۇ! — داۋۇتجان بىلەن مەۋلان تەڭلا قىزىقتى.

ھېسام ئوقىدى:

باشلىقىنىڭ كۆزى دەيدۇ،
بىز بارغۇچە ئۇخلايدۇ.
باشقا كەلگەن دەردلەرنى،
مەۋلان ئۆزى ئوڭشايدۇ.

— ئۇخلىماپتىغۇ ئەنە، — دېدى مەۋلان، — يۆتەلگىنىنى ئاڭلىمىدىڭما؟

— ئۇنىڭلىغۇغا ئېلىپ قويغان يۆتەل ئۇ، — ھېسام گەپ بەرمەيتتى، — چىقىپ قاراپ باقە، ھازىرمۇ قويۇقلۇق.

ھېسام بار يېرىدە كۆلكە بار. ئويۇن قويۇش سەپىرىدە چوڭ - كىچىك، قىز - ئوغۇل ھەممىسىنىڭ ئەملى ھېسامنى گەپكە سېلىش، ئۇنىڭ تېرىككەندە، ئالدىرىغاندا، ئىچى پۇشقاندا دەۋېتىپ قالىدىغان قىزىق ئوخشاتما، كەلتۈرمىلىرىنى ئاڭلاش بىلەن بولاتتى.

شۇ قېتىمقى ئايلانما سەپەردە ئۆمەك غۇلجا ناھىيىسىدىكى ئارائۆستەڭ يېزىسىغا بېرىپ ئويۇن قويدى. چۈشلۈك چايىنى ئارتىسلار بۆلۈنۈپ، ئۆي - ئۆيلەرگە كېلىپ ئىچمەكچى بولغانىدى. ھېسام تۆت ئوسسۇلچى قىزنى باشلاپ، بىر تونۇشىنىڭكىگە ماڭدى.

ئۇلار ئازراقلا مېڭىۋىدى، تازىمۇ شوداي، ئالدىغا سەل ئېگىلگەن، ھېسام قۇراملىق دېھقان چاپچىپ مېڭىپ ئۇدۇلدىنلا چىقىپ قالدى.

— ژاھ، خوي ئۇچقاشتىڭ ھېسام، ھە، مېنى تونۇدىڭمۇ؟
ھېسام ئۆز ژاقتىدىكى تەجرىبىلىرىگە ئاساسەن، دەررۇلا جاۋاب ياندۇردى.
— تونۇدۇم، ھە، نەگە ماڭدىڭ؟
— سېنى ئىزدەپ بولمامدۇ. ئاڭلىسام ئارتىسلار ئۆي - ئۆيلەردە چاي ئىچكۈدەك دېدى. بىزنىڭ ھويغا[1] ھېسامنى تاق مەشەگە ئەكىلىمەن، چېيىڭنى ئېتىۋەر دەپ قويۇپ، ئىدارە ماخو-غا مېڭىشىمدى.
— سېنىڭكىگە كېيىنرەك بارايلى، ئەتىگەن ئاۋۇ مۇناجىدىن قاسساپقا، ئۆيۈڭگە بارىمەن دەپ قويۇپتىكەنمەن.
— نېمە دەيدۇي مۇنۇ! — شودايىنىڭ ئاچچىقى كەلدى، — ژاھ، مۇناج قاسساپ بۆرەك قورۇپ بېرەمدا، ئۇ پىخسىق. ماڭە مايافقا ھېسام، بولمىسا، ژاتىمەن ھە!
— ھەي ھەي، كىچىك قىزلار بار جۇمۇ مەيەردە!
— ژاتسام - ژاتىۋىرىمەن! — شودای پەرۋاسىز، گېپىنى تەكرارلىدى، — ماڭساڭ!، ھە، قىزلار، سىلەرمۇ!
ھېسام ئاخىر كۈلۈۋەتتى.
— جۇرۇڭلار، — دېدى قىزلارغا، — قوللىرىنىڭ ئۇزۇن-لىقىنى كۆردۈڭلارمۇ؟ ژاتمىسۇن يەنە بۇ قارا تارانچى.
يېزا كىشىلىرى ھەرخىل سۆز - ھەرىكەتلەر بىلەن ھېسامغا ئۆز ھېسسىياتلىرىنى ئىپادىلەيتتى. سەۋەب ئېنىق، ئۇلار ھەم-مىسىلا ھېسامنى ئۆزلىرىنىڭ ئەڭ يېقىنى، تۇغقىنىدىن چارە دەپ بىلىدۇ.
سەكسىنىنچى يىللارنىڭ ئاخىرلىرىدىن تارتىپ ھېسام غۇلجا شەھىرىدىكى ئالمىشپ تۇرىدىغان، ھۆددىگەرلەر تەشكىللىگەن ژاقىتلىق سەنئەت ئۆمەكلىرىگە تەكلىپ بويىچە قاتنىشىپ، جەنۇ-بىي شىنجاڭغا كۆپ قېتىم ئويۇن قويۇپ باردى. جەنۇب خەلقى ھېسامنىڭ چاقچاقلىرى بىلەن ئاللىبۇرۇن كىتاب، ئۇنىئالغۇ لېنـ-

① ئايالىنى دېمەكچى.

تىسى، كېيىنرەك VCD پلاستىنكىلىرى ئارقىلىق تونۇش بول-
غاچقا، زامانىمىزنىڭ ھايات نەسرىدىن ئەپەندىسى دەپ تەسۋىرلە-
نىۋاتقان ھېسام قۇربانىنىڭ ئۆزىنى، ئۆز كۆزلىرى بىلەن كۆرۈش
ئۈچۈن نە ـ نەلەردىن كەلدى، تىياتىرخانا، يازلىق كىنوخانىلار-
نى تولدۇرۇۋەتتى.

بىر قېتىم، قەشقەر ۋىلايىتىگە تەۋە بىر ناھىيىدە ئويۇن قويغاندا، ھېسامنى ئورۇمچىلىقان ئالىمان ئوتتۇرىسىدىن بىر دېھقان قىستىلىپ يۇرۇپ ئالدىغا ئۆتتى.

— ئۆزلىرى ھېسام چاقچاق بولامىلا؟ — دەپ سورىدى ئۇ ھېسامغا سەل ئېيىنىپ قاراپ.

— ھەئە، مەن شۇ ھېسام، — دېدى ھېسام كۈلۈمسىرەپ.

دېھقان يەنە شۇ ئېيىنىشى بىلەن قولىنى ئۆزىتىپ ھېسام-
نىڭ كاستۇمىنىڭ پېشىنى، كېيىن ئۇنىڭ گالستۇكىنى تۈتۈپ باقتى.

— ھەقىقىي مال، ساختىسى يوق! — ھېسام شۇئان قىزىق-
چىلىق قىلىپ ۋارقىرىدى — ئالە، ھېسامىلىرىڭ ئەرزان!

ئالىمان گۇرۇلدەپ كۈلدى. توپ ئىچىدىن ئۆتۈنۈش، خىتاب-
لار ئاڭلاندى:

— دەپ بەرسىلە ھېسامدىن، گەپ دەپ بەرسىلە!

— چاقچاق سۆزلەپ بەرسىلە!

— ئاڭلايلى، بىر...

ھېسام يېنىدىكى ھەمراھلىرىغا قاراپ چاقچاق قىلدى:

— بىلەت ساتمايلا ئويۇننى باشلاۋېرەمدۇق؟

— ئىككى چاقچاق دەپ بېرە ھېسامكا، گاڭگاۋ[1] بوپقالار!

— ئۆمەك مەسئۇلى پۈرسەتنى غەنىيمەت بىلدى.

ھېسام سەل كەينىگە داجىپ، ئېگىزرەك يەرگە چىقتىدە، گالستۇكىنى بىر ئوڭشۇۋېتىپ (تېخىمۇ مايماق قىلىۋەتتى)، گېپىنى قىردى.

---

① ئېلان دېمەكچى.

— بىر كۈنى...، ـ دەپ گېپىنى باشلىدى.
بىر قېتىم ھېيتكار ئالدىنى ئايلىنىپ يۈرۈپ، ھېسام ئانار سېتىۋاتقان بىر باققالنىڭ ئالدىغا كەلدى.
— كەلسىلە ھېسام غوجام، ئانار يېسىلە! — باققال ئېھتىرام بىلەن ئېگىلىپ، بىر قولىنى مەيدىسىگە قويغىنىچە، ئانار پارچىسىنى ئالىقىنىنى پەتنۇس قىلىپ ئۇزارتتى.
— ئانارنى قانداق ساتتۇق ئۇستام؟ — دەپ سورىدى ھېسام تەسەللايىلا.
— ئۆزلىرى يىراقتىن كەلگەن مېھمان ئەمەسما ھېسام، — دېدى باققال دەررۇ، — خەققە سەككىز كويدىن سانتقان، سىلىگە ئالتە كويدىن بېرىمىز، بىر... بەش كىلو تارتايما؟
— ئاچچىق ئانارمۇ بۇ، تاتلىقمۇ؟ — دەپ يەنە تەسەللايى سورىدى ھېسام.
— ئىئى، يەپ باقسىلا دېدىمغۇ مانا، تاتلىق ئانار، ئاچچىق بولسا پۇل ئالمايمەن مانا!
— ئەمىسە ئاچچىق ئانارىدىنلا بەش كىلو تارتىڭا، — دېدى ھېسام، باققال تۇرۇپلا قالدى.
— ئىئى...
ھېسام ئايلىنىپ قوغۇن تىلىپ سېتىۋاتقان بىرەيلەننىڭ ئالدىغا كېلىپ قالدى. ساپسېرىق، مەي باغلاپ پىشقان قوغۇننى كۆرۈپ، ئۇ چاڭقىغانلىقىنى ھېس قىلدى.
— كەلسىلە مېھمان، بىر تىلىم تىلايما؟ — قوغۇنچى تەۋازۇ قىلدى.
— تىلسىلا، — دېدى ھېسام، ئورۇندۇققا جايلىشىپ.
— ياپىشىرەم، مانا مېھمانغا گىردىدەك قوغۇن! — قوغۇنچى ۋارقىراپ تۇرۇپ ئىنچىكە بىر تىلىم قوغۇن تىلدى. ھېسام قوغۇننى قولىغا ئېلىۋىدى، بايراقتەك ھىلپىرلەپ، يىلاندەك تولغىنىپ توختىمىدى.
قوغۇن ھەقىقەتەن تاتلىق ئىدى، ھېسام مەززە قىلدى، شىرنىسىنى ئالىقانلىرىغا سۈۋىدى، بىراق تەشنالىقى قانمىدى.

— يەنە بىرنى تىلايما؟ — سورىدى قوغۇنچى.
— ياق، بولدى، — دېدى ھېسام ۋە تۆش يانچۇقىغا قول ئۇزاتتى.
— ئەستا، — قوغۇنچى خىجالەت بولغاندەك گەدىنىنى سىلىدى، — ئۆزلىرىدەك ئەزىز مېھماندىن پۇل ئالمىساقمۇ بولاتتى!
— ئالمىسىڭىز بولمايدۇ، قانچە؟
— ئۈچلام كوي، — دېدى قوغۇنچى مۇنداقلا. ھېسام ھەيران قالدى:
— بايا مەن كېلىۋاتقاندا «شەكەرى پەلەك قوغۇن، بىر كوي» دەپ توۋلاۋاتاتتىڭىزغۇ؟
— ئا...! — قوغۇنچى تاڭلىيىنى قاقتى، — سىلىدەك ئەزىز مېھمانغا بىر كويلۇق قوغۇننى تىلىپ تەڭلىگىلى بولامدا؟ — ئالايىتەن تىلىمىز دەيمەن!
ھېسام بىر نېمە دېمەكچى بولدىيۇ، يالتايدى. پۇلنى ئۇزارتقاچ، بۆلەك گەپ قىلدى:
— مېھمانىنى مۇنداق سىيلايدىغان بولسىڭىز، مېھمانلىقىمىدىن يالتايدىم!
ئۆمەك تەشكىللىگۈچىلەر نەگىلا بارسا ھېسامنى كوزىر قىلىپ، ئىشلىرىنى ئاسانراق، ئەرزانراق پۈتتۈرۈشكە ئادەتلەنگەنىدى، ھەقىقەتەنمۇ بۇ جەھەتتە ھېسامنىڭ يۈزى ھەقىقەتەن چوڭ ئىدى. كاتتىسى ۋالي، ئاددىيسى يېزا، كەنت باشلىقلىرىغىچە ھېسامنى كۆرۈشى بىلەن خۇش مۇئامىلە، قىزغىن كەيپىياتتا ئۆمەككە نۇرغۇن قۇلايلىقلارنى يارىتىپ بېرەتتى.
— ھېسامكام كېپقاپتۇ ئەمەسمۇ!
ئۆمەكتىكىلەر خالي قالغاندا، كۆپرەك ياتاقلاردا، ھېسام گايىدا ماختىنىپمۇ قويماتتى.
— ھەي ئۆمەرجان، مېنى دەپ بېلىتىڭ بۇلاڭ — تالاڭ بوپكەتتى جۇمۇ!
— ماختانما ھېسامكا — ياشلار ئۇنىڭ ئەتەي چىشىغا تېگەتتى.

تى.
— ماختانما، ماختانما! — ھېسام بەزىدە راستلا تېرە-كەتتى، — ئۆمەرجانئىڭ يېڭى ناخشىسىمۇ ئۇ؟
بىراق بەزىدە مۇنداق ئوڭايلىق ۋە ئېتىبار بولمايدىغان چاغلا-رمۇ بولۇپ قالاتتى. بىر قېتىم توقسۇننىڭ يولىدا ئۆمەك ئولتۇر-غان ئاپتوبۇسنى قاتناش ساقچىلىرى توسۇۋالدى ۋە رەسمىيەت تولۇق ئەمەسكەن، دەپ پىراۋنى تارتىۋالدى. يەنە تېخى ئىككى چىراغ ئىشلىمەيدىكەن دەپ بىر مۇنچە جەرىمانە قويدى. شوپۇر، ئۆمەك باشلىقى شۇنچە يالۋۇرسىمۇ، قاتناش ساقچىسى زادىلا ئېرىمىدى.
بىر چاغدا ئۆمەك تەشكىللىگۈچىنىڭ كاللىسىغا بىر ئەقىل كەلدى. ئۇ ئىتتىكلا ئاپتوبۇسقا چىقتى.
— ھېسامكا، قېنى سەن، چۈشە! ئاۋۇ ئاداشقا بىر چاقچاق قىلە، سېنى كۆرسە يۈمشايدۇ!
— بىز كىم! — ھېسام گەۋدىسىنى بىر كۆتۈرۈپ قىزىقچى-لىق قىلدى. ئاپتوبۇستىن چۈشۈپ، قويۇق كۈلگىنىچە بايىقى قاتناش ساقچىسىنىڭ ئالدىغا كەلدى.
— ياخشىمۇ سىز ئۇكا، — دېدى ھېسام ئىشەنچلىك ھالدا،
— بىز كېلىپ قالغان...
— ئۆتەۋۈي، سەن ئارىلاشما، — پرىنسىپچان ساقچى ھې-سامنى ئېتىبارسىزلا بىر چەتكە ئىتتەردى.
ھەپسىلىسى پىر بولغان ھېسام نېرى ئۆتۈپ غودۇڭشىدى:
— تازا بىر تېلېۋىزور كۆرمىگەن ئاداشلارمۇ نېمە، بۇ؟
ھېسام سەلدىن كېيىن ھېچنېمە كۆرمىگەندەك ئاپتوبۇسقا چىقىۋېدى، بايىاتىن ئاپتوبۇس دېرىزىسىدىن ھەممىنى كۆرۈپ تۇر-غان ئارتىسلار تۇشمۇتۇشتىن چۈرقىراشتى:
— ھېسام، سەن كىم؟
— يا ئەمدى دەيمىنا، — ھېسام تىزلىرىنى سەل ئېگىپ، ئىككى قولىنى «ئەل» گە كۆتەردى. كېيىن يەنە قوشۇپ قويدى،
— تۇرپان، توقسۇننىڭ ساقچىلىرىغا تېلېۋىزور كۆرسەتمەيدىغان

ئوخشايدۇ!

ئاپتوبۇسدىكىلەر پاراققىدە كۈلۈشتى، شۇنىڭ بىلەن بۇ ئو-ڭايسىزلىق ئونتۇلغان بولدى.

ئارتىسلار چۈشكەن ئاپتوبۇس — دۇنيانىڭ ھەرقانداق يېرىدە كۆچمە سەھنە. بۇ يەردە ئەڭ كۈلكىلىك نومۇرلار، سەھنە تىزىم-لىكىگە كىرگۈزۈلمىگەن، نەق مەيدانداً ئىجاد قىلىنغان نومۇرلار ئويناپلىدۇ. يەنە بىر ياقتىن ئېيتقاندا ئاپتوبۇس — ماھارەت ئۆستۈرۈش، پىششىقلاش مەيدانى. ھېسابلار ئولتۇرغان ئاپتو-بۇسمۇ بۇنىڭ سىرتىدا ئەمەسىدى.

ھېسام بۇگۈن قەشقەردىن خوتەنگە قاراپ سوزۇلغان ئۇزاق مۇساپىلىك تاشيولدا قارىۋاي مەھەللىلىك قىزىقچى ئاۋاكرى بە-لەن چاقچاقلىشىپ ئولتۇرۇپلا، يېڭىدىن بىر نومۇر پۈتتۈردى. ئەتراپتىكىلەر كوللېكتىپ رېژىسسور بولۇپ بۇ ئىككىسىنىڭ يې-ڭى نومۇرىنى كۆرمەكتە ۋە پات - پات تۈزىتىش بەرمەكتە ئىدى. ئارىلاپلا كۈلكە سادالىرى كۆتۈرۈلۈپ ئىككىيلەننىڭ رەپتىسىنى بۆلۈۋېتەتتى. بۇنداق چاغلاردا ھېسام ئارتىس بالىلارغا جىلە بولاتـ-تى.

— ھەي، ھەي، ھازىرلا ھەممە كۈلكىنى كۈلۈۋېلىشسەڭ، ئاخشاملىققا سەھنىدە نېمىنى كۈلۈشسەن؟ ئاۋاكرى چاقچاقنى ئۆز ئالدىغا تارتتى:

— ھېسامكا جۇرە، ئاپتوبۇسنىڭ ئۆگزىسىدە رەپ-تىس قىلايلى.

— چىقساققۇ بولاتتى ئاۋاكرى، — دېدى ھېسام، — بىراق ئاپتوبۇسنىڭ ئۆگزىسىدە سېنى باغلاپ قويىدىغان يەر يوقتە!

— سەن چۈلۈۋۇرۇمدىن تۈتۈپ تۇرمامسەن.

— چۈلۈۋۇرۇڭدىن مەن تۈتۈپ تۇرسام، تىرلاڭ - لاڭ دەپ بېرىدىغانغا شەمشى چىقامدا؟

قەشقەر - خوتەن تاشيولىدا ئىلى چاقچاقلىرى، ھېسامنىڭ ئاۋازى، قۇۋناق كۈلكە سادالىرى ياڭىراقتا ئىدى.

ھېسام بار يەردە كۈلكە بار. ئارتىسلار ئويۇن قويۇش سەپـ-

ىردە، يول - يولىكەي توختىغان ھەر بىر بېكەتتە ھېسابنىڭ بىر يېڭى گېپى، بىر قىزىقچىلىقى، سەرگۈزەشتىسى قېپقالاتتى.

بىر يىلى، يەنە شۇنداق تەشكىللەنگەن ئۆمەك غۇلجا شەھەرىدىن تارتىپ يول بويى ئويۇن قويۇپ، ئۇرۇمچى ئارقىلىق جەنۇبقا، ئاساسلىق سەپىرىگە ئاتلاندى. داۋانچىڭ بازىرىغا كەلگەندە چۈشلۈك تاماق ۋاقتى بوپقالدى، ئۆمەك تەشكىللىگۈچى:

— ھەممىڭلار تارقىلىپ ئۆز پۇلۇڭلارغا تاماقلىنىڭلار، قايتىپ كەلگەندە نېمە يېگىنىڭلارنى مەلۇم قىلىپ، پۇلنى ئالىسىلەر، — دېدى.

— باشقىلار قاتاردا ھېسامۇ تۆۋەنگە چۈشۈپ، داۋانچىڭنىڭ بازىرىنى بىر كېزىپ كەلدى.

— ھېسامكا، سىز نېمە يېدىڭىز؟ — ئۆمەك تەشكىللىگۈچى ئاپتوبۇس قوزغالغاندا بىر - بىرلەپ سوراپ تۇرۇپ ئارتىسلارغا پۇل تارقىتىۋېتىپ، نۆۋىتى كەلگەندە ھېسامدىن سورىدى.

— قېتىق ئىچتىم، — دېدى ھېسام ئويلانمايلا.

— كەچۈرىسىز ھېسامكا، — دېدى ئۆمەك تەشكىللىگۈچى ئەتەي، - قېتىق تاماق ھېسابلانمايدۇ، ئۇ دېگەن سوغۇق ئىچىملىك. سىزگە تاماق پۇلى بېرىلمەيدۇ.

— توختاپ تۇرە ئۇكاۋۇي، — دېدى ھېسام دەررۇ ئۆگۈپ، — مەن دېگەن قېتىقنى نان بىلەن ئىچتىم ئەمەسمۇ.

قايىللىق كۈلكە سادالىرى ئىچىدە ئۆمەك تەشكىللىگۈچى ئۆزىمۇ كۈلگەچ، ھېسامغا باشقىلاردىن بىر سوم ئارتۇق قىلىپ تاماق پۇلى بەردى.

— مانا ھېسامكا، قېتىقنىڭ پۇلىنىمۇ بېرىۋېتەي!

— خېلى بولىدىغان نېمە جۇمۇ سەن ئابلىمىت، — دېدى ھېسام پۇلنى يانچۇقىغا سېلىۋېتىپ، — ھە، مانا ئىشنىڭ يولىنى بىلىدىكەنسەنغۇ!

شۇ سەپەر يەنە بىر توختالغۇدا ھېسام بىر نەچچە ئارتىس بالا بىلەن بىرگە يول ئۈستىدىكى پاكىزرەك بىر ئاشخانىغا كىرىپ، لەڭمەن بۇيرۇتتى. كاسسىر شىرەمۇ - شىرە ئارىلاپ،

ئاۋۋال پۇلنى ئېلىپ بېلەت كېسىپ بېرەتتى.
— ھېسامكا ماۋۇ نېمىدۇر؟ — ھېسام بىلەن بىرگە ئولتۇر-غانلاردىن داپچى يىگىت قولىدىكى ھۆل بولۇپ كەتكەن لەغمەن بېلىتىگە چاپلىشىپ قالغان كىچىككىنە ئاق قەغەزنى كۆرسەتتى.
ھېسام ھېلىقى ئاق قەغەزگە مۇنداقلا قاراپ قويدى — دە:
— بۇنى سەل تۇرۇپ ئىشلىتىسەن تۇرسۇن، بۇ دېگەن مەنتەك بېلىتى، — دېدى.
خەيرىيەت، ئۇلار لەڭمەننى يەپ بولۇپ نەچچە قېتىم «مەن-تەك» دەپ ۋارقىرىغان بولسىمۇ، ھېچكىم ئېتىبار قىلمىدى. ئىلمان چاينى ئۇلارنىڭ ئىچكۈسى كەلمىدى. بىر چاغدا ھېسام بېلەت كېسىپ يۈرگەن قىزنى چاقىردى.
— سىڭلىم، سىزدىن بىر گەپنى سورىساق بولامدۇ؟
— ھەئە، سوراڭ، — دېدى قىز.
— خاپا بولۇپ قالمايدىغانسىز، ھە؟
— ياقەي، دەڭا قېنى؟
— مۇشۇ ئاشخانىدا مەنتەك — پەنتەك تېپىلارمۇ؟
ھېسامنىڭ يېنىدىكىلەر پۇرقۇپ كۈلۈۋېتىشتى. بېلەتچى قىز كۈلۈش — كۈلمەسلىكىنى بىلمەي، تۇرۇپلا قالدى.
— قىزىق ئادەمكىنا، ئاشخانا دېگەندە مەنتەك بولامتىكى! ھەي مامۇت گاس، ماۋۇ مېھمانلارغا ئىككى كىلو مەنتەك. چاپ-سان بول، لەقۋا!
ھايال ئۆتمەي ھېسام‌لارنىڭ ئالدىغا تولا قاياناپ قۇيۇلۇپ، قاردىاپ كەتكەن مەنتەك كەلدى.
ھېسامنىڭ سەپەردە قىلغان قىزىقچىلىقلىرى، يېڭىدىن — يېڭى چاقچاقلىرى تولا. بىز بۇ يەردە پەقەت ئۇنىڭ شۇنداق سەپەرلەردىن بىرىنىڭ ئەڭ ئاخىرىدا قىلغان بىر چاقچىقىنى سۆز-لەپ، مەزكۇر بايىمىزغا توچكا قويىمىز.
يىراق ئويۇن قويۇش سەپىرىدىن قايتقان ھېسام بوينىكى-

① بوينى كېسىك — جاي ئىسمى.

سىكتە[1] ئاپتوبۇستىن چۈشۈپ قالغانىدى. يۈكى سەل ئېغىر بولۇغاچقا، ئۇ بىر ھارۋىكەش بىلەن سۆزلەشتى.

— نەگە ئاپىرىمىز ھېسابىكا، شەھەر ئىچىگىما؟

— ياقە، كۆچۈۋالدۇققۇ، تاشلەپكىگە.

— بولىدۇ.

— نەچچىگە ئاپىرىسەن؟ يېقىنلىغۇ، ئەنە!

— ئۆزىڭىزدىن پۇل ئالمەن، — دېدى ھارۋىكەش، — ئىككى سوملا بېرىڭ، تونۇشلۇقىمىزنىڭ يۈزىنى قىلىپ يۈك ـ تاقىڭىزدىن پۇل ئالمايمەن، قانداق؟

— تولا ياخشى بولدى، — دېدى ھېسام شۇ ھامان، — ئەمىسە ئۇكا، يۈكۈمنى ئېلىپ ماڭىۋېر، ئۆزۈم پىيادە كېتىۋېرەي.

56. چاقچاق ژارىسلىرى

يەتمىش نەچچە يىللىق هايات سەپىرىدە هېسام قۇربان بىر ئاددىي ئادەمدىن ئۆزىگە خاس يېڭىلىق يارالتقان، ئاۋام سۆيگەن چاقچاق ئۇستىسىغا، داڭقى ھەريانغا تارالغان «زامانىمىزدىكى هايات نەسرىدىن ئەپەندى» گە ئايلاندى. مەزكۇر ئۇزۇن قىسسە-دىن ئۇنىڭ رەڭگارەڭ تۇرمۇش سەرگۈزەشتلىرىنى، چاقچاقچى-لىق يوللىرىنى بىلگەن ھەر بىر ئوقۇرمەن، هېسامنىڭ چاقچاق-چىلىق ماهارىتىنىڭ ئىستىقبالىغا، ئۇنىڭ چاقچاق ژارىسلىرىغا دىققەت قىلماي، كۆڭۈل بۆلمەي قالمايدۇ. قىسسىمىزنىڭ نۆۋەتـ-تىكى بابى دەل ئەنە شۇ مۇهىم مەسىلىگە بېغىشلانغاندۇر.

هېسامنىڭ چاقچاق ژارىسلىرى هەققىدە توختىلىدىكەنمىز، ئالدى بىلەن ئۇنىڭ دۇنيالىقتىكى بىردىنبىر پەرزەنتى، ئوغلى ماخمۇت هېسام تىلغا ئېلىنىشى لازىم.

هېسام ئۆز ئۆمرىدە ئۈچ قېتىم ئۆيلەندى. ئۇنىڭ تۇنجى ئايالى سائادەتتىن تۇغۇلغان، هازىرقى، ئۇچىنچى ئايالى زېمىنـ-خان ئۆز پەرزەنتىدىن چارە كۆرۈپ تەربىيىلەپ، قاتارغا قوشقان ماخمۇتنىڭ ۋۇجۇدىغا تالانتلىق چاقچاقچى ئاتىسىنىڭ خۇسۇسىيـ-تى، ئالاهىدىلىكلىرى ئۆز ئىزناسىنى ئورنىتقان. هېسام بىلەن زاماناداش كىشىلەرنىڭ مۇتلەق كۆپچىلىكى بۇنىڭغا قايىل.

ئالدى بىلەن شۇنى ئېيتىش ئۆتۈش كېرەككى، هېسام سـ-تىخىيىلىك هالدا پىلانلىق پەرزەنت كۆرۈش سىياسىتىگە ئەمەل قىلغان، يالغۇز پەرزەنت كۆرگەن ئاتا، بۇ توغرۇلۇق ئۆزىنىڭ چاقچاقلىرىدىمۇ تالاي توختالغان.

بىر كىشى هېسامغا دېدى:

— هېساممدىن، بالىنى ئاز تېپىشنىڭ پايدا ـ زىيىنى هەقـ-قىدە سىزدىن سوئال سورىماقچىدىم.

— سوراڭ، — دېدى ھېسام. ھېلىقى كىشى سوراشقا باشلىدى.

— بالا بولسا بىر؟

— ئويناپسىز پىر - پىر.

— بالا بولسا ئۇچ؟

— كېتىدۇ كۆپ كۈچ.

— بالا بولسا بەش؟

— كۈنىگىز بولار تەس.

— بالا بولسا يەتتە؟

— قانات - قۇيرۇقىگىز كالتە.

— بالا بولسا سەككىز؟

— غەم - غۇسسىگىز چەكسىز...

ھېلىقى كىشى قايىل بولۇپ بېشىنى لىڭشىتتى. ھېسامنىڭ بۇنداق چاقچاقلىرىدىكى پىرسوناژ بەزىدە ئۇنىڭ ئوغلى ماخمۇت.

— بىر كۈنى ماخمۇت مەندىن سورىدى، — دەپ چاقچىقىنى ھېكايىلىك باشلايدۇ ھېسام، — دادا، پىلانلىق پەرزەنت كۆرۈشنىڭ پايدىسى بىلەن زىيىنىنى سۆزلەپ بەرگىنە!

— بولىدۇ بالام، — دېدىم مەن، — پىلانلىق پەرزەنت كۆرسە بالا ساڭا ئوخشاش چىرايلىق بولىدۇ، پىلانسىز پەرزەنت كۆرسە بالا ماڭا ئوخشاش سەت بولىدۇ.

گەرچە بۇ بىر چاقچاق بولسىمۇ، ئۇنىڭدىن ھەقىقەت ئۇچقۇنداپ تۇرىدۇ. ماخمۇت ھېسام ھەم چىرايلىق، ھەم ئەقىللىق بالا. ئۇنىڭ ھازىر جاۋابلىقىغا كىشىلەر قايىل. نۆۋەتتىدە ماخمۇتنىڭمۇ جەمئىيەتتە ئۆزىگە خاس تەڭشارمىلىرى بار.

ماخمۇتنىڭ كىچىك ۋاقىتلىرى دەل ھېسامنىڭ جەمئىيەتتىكى چاقچاقچىلىق ئورنى تىكلىنىۋاتقان چاغلارغا توغرا كەلدى. چاقچاقچى بولۇش سۈپىتى بىلەن ئۇ ھەر كۈنى سورۇنلاردا بولاتتى. ھالبۇكى ماخمۇتنى بېقىش، تەربىيىلەش شۇ يىللاردا ئۇنىڭ ئۆزىگە قالغانىدى. شۇنداق ئەھۋال ئاستىدا ھېسامنىڭ چاقچاقچىلىقتىكى ئۇستازلىرىدىن بىرى، مەرھۇم سەنئەتكار زوردون شېر-

ۆەنىڭ ئايالى ماخمۇتنى بىر نەچچە يىل ئۆز تەربىيىسىگە ئالدى.
ھېسام ئالدى بىلەن ئوغلىنى ئوقۇتۇشقا ئالاھىدە دىققەت قىلدى. ئاتا ـ ئانىسىدىكى ئارتۇقچىلىق، ئەۋزەللىكلەرنى ئۆز جىسمىغا جۇغلىغان كىچىككىنە ماخمۇت مۇشتۇمدەك چېغىدىن تارتىپلا جانلىق، ئىنكاسى تېز، تىلى چۇچۇك بالا بولدى. ئۇنىڭ «پىكىرەك تۇرۇپ» قىلغان گەپلىرىگە تەربىيىچى ئانىسى كۈندە نەچچە قېتىم ياقىسىنى تۇتۇپ قالاتتى.
— توۋا قىلدىم، بۇ بالا ھېسامنى كىيىپلا چىقامدۇ، نېمە؟
— بەجايىكى چوڭ ئادەمنى كىچىكلىتىپ قويغانەكلا، ھە؟
— ئادراسمان بارمۇي، ئىسرىق سېلىۋېتەي، مۇنۇ بالا نېمىلەرنى دەيدىغاندوي...
ماخمۇت سەل چوڭ بولغاندىن كېيىن ھېسامنىڭ يېنىدا تۇردى. بۇ مەزگىللەردە ھېسام ئۇنى يېتىلەپ سورۇنلارغا ئېلىپ باراتتى. ئۇ چاغدا كىشىلەرنىڭ بۇ ھەقتىكى ئىنكاسى، كۆز قاراشلىرىمۇ ئوخشاش ئەمەس ئىدى.
— ھەي، ھېسام بالىنى سورۇنغا ئەگەشتۈرمىسە بولاتتى، بالىنى بۇزۇۋالارمىكىن دەيمىنا!
— ئۇغۇ شۇنداقراق، بىراق ھېسامغىمۇ ئامال يوقتە. كىچىككىنە بالىنى ئۆيدە يالغۇز تاشلاپ قويسا تېخى!
— بۇ بالا دادىسىغا ئەگىشىپ يۈرۈپ، ھېسامنىڭ ئۇدۇمىنى ئالامدۇ تېخى، نەدىن بىلسىلەر؟
ئاخىرقى گەپنى قىلغۇچىلار بىر ھېسابتا توغرا بايقاشقانىدى. ماخمۇت تۆت ـ بەش ياش ۋاقتىلىرىدىلا تەڭتۇشلىرىدىن پەرقلىق ھالدا زېرەكلىكىنى نامايان قىلدى.
— ھەي، سەن كىمنىڭ بالىسى؟
— ھېسام چاقچاقچىنىڭ.
— سەنمۇ چوڭ بولغاندا چاقچاقچى بولامسەن!؟
— دادامنى ئېلىۋېتىمەن، تازا!
«تازا» دېگەن قوشۇمچىسى سەبىنىڭ چۇچۇك ئاۋازى دېيىشىمىسە، ، قالغان گەپلىرى ئادەمنى ھەيران قالدۇراتتى.

باشلانغۇچ مەكتەپنىڭ بىرىنچى يىللىقىدىن تارتىپ ماخمۇت ئۆزىنىڭ زېرەكلىكىنى يەنمۇ نامايان قىلىشقا باشلىدى. ئەجەبلەنەرلىك يېرى ئۇ شۇنچىلىك شوخ بولغىنىغا قارىماي، دەرستە ئىنتايىن ياخشى ئىدى. دەرس سۆزلەۋاتقان مۇئەللىم ئۇنىڭ تىنىم تاپماسلىقىدىن قاقشايتتى. بىراق ئۇنى «جازالاش» ئۈچۈن ئورنىدىن تۇرغۇزۇپ، دەرسنىڭ كەلگەن يېرىدىن سوئال سورىسا، ماخمۇت تىنماي، دەل جاۋاب بېرەتتى.

— بۇ بالا بىزنىڭ بېشىمىزنى قاتۇرۇۋەتتى، — دېگەنىدى ئۇنىڭ سىنىپ تەربىيىچىسى، — قانتىق تۇتايلى دېسەك، دەرستە ئۆتكۈر، تۇتمايلى دېسەك سىنىپ تەرتىپىنى بۇزغىنى بۇزغان.

ماخمۇت ئوقۇيدىغان سىنىپ ئاۋات سىنىپ ئىدى. تەنەپپۇس ئارىلىقلىرىدا باشقا سىنىپنىڭ ئوقۇغۇچىلىرى بۇ ياقتا يۈگۈرۈيتىتى:

— جۇرۇڭلار ھەي، ماخمۇتنىڭ گېپىنى ئاڭلايمىز.

— ھەي كىچىك ھېسام، ئاخشام دادىڭ بىلەن نەگە بارىدىڭ؟ بىزگە چاقچاق سۆزلەپ بېرە!

— ئاخشام دادام بىلەن تونۇرچى مەلىسكە بىر ئولتۇرۇشقا بارغانتىم، — دەپ چاڭىلداپ سۆزلەيتتى ماخمۇت، — يامان كەچ قايتتۇق.

— بالدۇر كېتىمىز، ئەتە مەكتەپكە بارىمەن دېسەڭ بولمامدۇ دادىڭغا؟

— نەچچە قېتىم دېدىم، مەستلەر قويۇپ بەرمىسە...

— ھە، شۇنىڭ بىلەن؟

— شۇنىڭ بىلەن يېرىم كېچىدە تۆت كوچىدىن ئۆتۈپ كېتىۋاتساق، ئىككى ئادەم بىر دۇكاننىڭ ئالدىدا بىرنېمىنى ئېكەكدەۋاتىدۇ.

— نېمىنى؟

— كالۋا، قۇلۇپنى بولمامدۇ، مەن دادامدىن «دادا، ئاۋۇ ئادەملەر نېمە قىلىۋاتىدۇ؟» دەپ سورىدىم.

— ھە، دادىڭ نېمە دېدى؟

— دادام، «تىچتۇر بالام، ئۇلار ئىسكىرىپكا چېلىۋاتىدۇ» دېدى. مەن يەنە «ئەمىسە نېمىشقا ئىسكىرىپكىنىڭ ئاۋازى چىقمايدۇ» دەپ سورىغانىدىم...

ماخمۇت ئەتەي تىنچ تۇرۇۋالدى. تاقەتسىزلەنگەن بالىلار تۇشمۇ - تۇشتىن چۇرقىراشتى:

— ھە، داداڭ نېمە دېدى؟

— گەپ قىلە ھەي ھېسام!

— دادامما؟ — چىرايلىق كۆزلىرىنى شىتىلىلىك قىلىپ ئويناتتى ماخمۇت، — ئاۋازى ئەتە ساقچىخانىغا بارغاندا چىقىدۇ، دېدى...

— ھا- ھا - ھا— ... نۇرغۇن چاڭىلداق كۆلكىلەر قوشۇلۇپ، سىنىپتا ئەكس سادا ياڭراتتى.

بىر كۈنى سەلىم جامال كوچىدا ھېسامنى ماخمۇت بىلەن بىرگە ئۇچراتتى. تېتىك، شوخ ماخمۇت ھە دەپ دادىسىنىڭ قولىدىن يۇلقۇنۇپ سەكرەيتتى.

— مانا قارا ماخمۇت، بۇ مەن ساڭا گېپىنى تولا قىلىپ بەرگەن سەلىمجان ئاكاڭ، مېنىڭ چاقچاقلىرىمنى يازغان.

ماخمۇت دەرھال سەلىمجانىنىڭ ئالدىغا كېلىپ، ئۇنىڭغا سەپسالدى.

— دادامنىڭ چاقچاق كىتابىدىكى چاقچاقلارنىڭ جىقىنى ئۆزىڭىز توقىغانغۇ دەيمەن؟

سەلىمجان ماخمۇتنىڭ زېرەكلىكىگە ھەيران قالدى.

— قانداق دەيسەن؟

— «ھېسام چاقچاقلىرى»نى ئۆيدە ئوقۇپ بەرسەم، دادام دائىملا «بۇ چاقچاقنى مەن نەدە دېگەنتىم؟» دەپ مەندىن سورايدۇ. بۇ دادامچۇ، دائىم بىر يەرگە بارسا دېگەن چاقچاقلىرىنى يەنە دەۋېرىدۇ.

كىچىك ماخمۇت توساتتىن جىددىي قىياپەت ئېلىپ، بوغۇق ئاۋاز بىلەن «بىر كۈنى...» دېۋېدى، ھېسامنىڭ ئاۋازىغا قوتمۇ - قوت ئوخشىدى. سەلىمجان ئىختىيارسىز، تەئەججۇپتە

كۈلۈۋەتتى. ئارقىدىنلا ماخمۇت يەنە بوغۇق ئاۋازى بىلەن دادىسى-نى دوراپ «كەلگۈسىدە قۇياشقا چىقمىز، قۇياشقا!» دېۋىدى، ھېسام ئۆزىمۇ كۈلۈپ كەتتى.

— ئەمىسە، ئۆزۈڭ توقۇغان چاقچاقتىن بىرەرىنى دەپ باقە، — دېدى سەلىمجان زوقلىنىپ، — دەمدا، ھېسامكا؟

— ۋاي، دەيدۇ، يامان بۇ! — ھېسام پەخىرلەنگەندەك ئوغلى-نىڭ بېشىنى سىلىدى، — قېنى دەپبېرمەمسەن؟

— بىر كۈنى، — ماخمۇت گېپىنى شۇنداق دەپ باشلى-دى ـ دە، تۇرۇپلا كۈلۈۋەتتى. يادىغا ئۆزىنىڭ دادىسىنى دوريغە-نى كەلسە كېرەك. ئاندىن ئۇ گېپىنى ئۆز ئاۋازى بويىچە داۋام ئەتتى، — بىر كۈنى قوشنىمىزنىڭ مەن كىچىك چېغىمدىن تارتىپ بىللە ئويناپىدىغان بالىسى شوخلۇق قىلىپ، بەش تىيىنلىق تۆمۈر پۇلنى يۇتۇۋېتىپ قالدى. قارىسام ئاغىنەمنىڭ ئاپىسى:

— ۋاي قانداق قىلارمەن، ۋاي بالام بىر نېمە بوپقالار-مۇ؟ — دەپ يىغلىغىلى تۇردى.

— يىغلىماڭ ئايشەمخىنده، — دېدىم مەن ئاغىنەمنىڭ ئاپە-سىغا، — ئەركىنگە ھېچنېمە بولمايدۇ.

— راستمۇ، بالام ماخمۇت؟ — دەپ ئايشەمخان چوڭ ئاپام يىغىسىدىن توختاپ، ماڭا قارىدى.

— ھېچنېمە بولمايدۇ، — دېدىم مەن، — ئاڭلىسام دادامىلار-نىڭ ئىدارىسىنىڭ كاسسىرى ھۆكۈمەتنىڭ مىڭ سوم پۇلىنى يۇتۇۋېلىپ، ھازىرغىچە ھېچنېمە بولماپتۇ.

ماخمۇتنىڭ ئۆتكۈرلۈكىنى كۆرگەن ھەرقانداق ئادەمنىڭ ئۇ-نىڭغا زوقى كېلەتتى. بىر قېتىم ھېسام ئۇنى يەنە بىر سورۇنغا بىرگە ئېلىپ باردى. ئۇ كۈنى ھېسام نېمىشقىدۇر ئاسانلا مەست بولۇپ قالدى. گېزى كەلگەندە شۇنى دېگەچ كېتەيلى، ھېسامنىڭ ئۆمۈر بويى ئىچكەن ھارىقىنىڭ ھېسابىنى چىقىرىپ كۆرۈش توغرا كەلسە، ھەرقانداق ئادەم ھەيران قېلىشى مۇمكىن. ھېسام ھەركۈنى ئىچكەنلىكى ئۈستىگە، ئۇنىڭ ئادەتتە تامىقى ئىنتايىن ئاز، پەقەت تاماكىلا (تولا هاللاردا موخوركا) ئۇنىڭ دائىملىق

زاكۇسكىسى. بۇنداق ئادەتتىلەنمەك ھەقىقەتەن ئاسان ئەمەس. شۇنداق قىلىپ، ھېلىقى كۈنى ھېسام بالدۇرلا مەست بولۇپ قالدى. كىچىككىنە ماخمۇت دادىسىنى سورۇننىڭ چېتىگە، دالدىراق يەرگە يانقۇزۇپ، يېنىدا ئولتۇردى. ئولتۇرۇش داۋاملاشقانسېرى سورۇندىكىلەر چاقچاقنىڭ جېدىلىنى قىلغىلى تۇردى.

— ئەستا، ماۋۇ ھېسامكام تۇزۇك تۆت ئېغىز گەپ قىلىپ بەرمەي ئۇخلىۋالدا!

— بۇنىڭغىمۇ قول قويمىساق بولمايدۇ جۇمۇ ھەي بالىلار، — دېدى ناخشىچى ساتتار داۋۇت، — بۇنچىلىك ياشقا كىرگەندە بىزلەر ھاراق تۇرماق خېلى - خېلى نەرسىلەردىن قېلىپ كېتىمىز!

— ئۇغۇ شۇنداق، ھېسامكام چىڭ ئادەم جۇمۇ!

— ھەي ماخمۇت، داداڭنى ئويغىتە!

— دادامنى ئويغىتىپ نېمە قىلىسىلەر؟ — دېدى كىچىككىنە ماخمۇت، — چاقچاق قىلىپ بېرەر شۇ؟

— شۇدە! — دېدى ساھىبخانا، — ئالايىتەن ئەكەلگەنگە چۈشلۇق...

— دادام ئۇخلاۋەرسۇن، — ماخمۇت جەڭگە ئاتلانغاندەك ئورنىدىن دەس تۇردى - دە، كىيىملىرىنى تارتىپ تۇزىدى، — دادامنىڭ ئورنىدا مەن سىلەرگە چاقچاق سۆزلەپ بەرسەم قانداق؟

سورۇننى غاۋۇر - غۇۋۇر قاپلىدى.

— سەنما؟ — دېدى ساھىبخانا ئىشەنمىگەندەك، — ما بالىنى قارا!

— لەتىپە كەلتۇرەمسەن، سۇۋارى كەلتۇرەمسەن؟ — بىرەيلەن بىلەرمەنلىك بىلەن سورىدى.

كىچىككىنە ماخمۇت دىك ئېتىپ دادىسى بايا ئولتۇرغان يەرگە، تۆرگە ئۆتتى - دە، ئەپلىككىنە تىزلىنىپ ئولتۇردى.

— ئالدىرما ھۇسەنكا، — دېدى ئاندىن ئاخىرقى سوئالنى سورىغۇچىغا قاراپ ئۇ، — چاقچاق، لەتىپىمۇ سۆزلەيمەن، سۇۋارىمۇ كەلتۇرىمەن، ھەرقايسىڭنىڭ ئاغزىنى سۇۋاركىلاۋېتىمەن!

سورۇندا تەڭجۇپلۇك كۆلكىلەر، قايىللىق خىتابلار ياڭرىدى. ئون ئىككى ياشلىق بالىنىڭ بۇ دىدىللىكى، جۇرئىتىگە ھەممەيلەن ئاپىرىن ئوقۇماقتا ئىدى.

— قېنى پو ئاتاي، بىر - ئىككى لەتىپە سۆزلەپ باقە باشتا، — دېدى ساتتار داۋۇت جىددىي ھالدا، — ئاتىسى ئاتمىغان قوڭغۇزنى، بالىسى ئېتىپتۇ توڭگۇزنى، دەپ، داداڭ سەنچىلىك ۋاقتىدا بىر سورۇندا مۇنداق سۆزلىمىگەن بولغىيدى!

— ھازىرقى بالىلار يامان! — ساھىبخانا تېخىچىلا ھەيرانلىق ئىلكىدە ئاۋاز قاتتى.

— ھەي ساتتاركا، ھەجەپمۇ قوڭغۇزنى، توڭغۇزنى دەپ كەتتىڭا، — ماخمۇت مۇشتۇمدەك بەستى بىلەن ھەر سۆزلىگەندە بىر ئۆرەدەپ، چاقچاقنى باشلىدى، — ئۆزۇڭچە دۇتارىڭنى مىلىتىققا ئوخشىتىپ، دادامنى توڭغۇزدەك ئاتىتىڭمۇ يە؟

— مانى قارا! — ساتتار داۋۇت ئەتراپىغا قارىدى، — دادىسىدىن باشلىدا بۇ!

— ئۆزىمىزنىڭ ئۆيىدىن باشلاپ بەرمىسەم، ئەمدى مىلىتىقىڭنى قوڭغۇزغا قارىتىدىغاندەك قىلىسەن!

— يەنىچۇ؟

— يەنىما؟ — ماخمۇت كۆزلىرىنى تورۇسقا تىكتى، — ئەمدى سېنىڭ سېرىقىڭنى چېلىپ، رىشاله ئېتىمىز دېگىنە، ساتتاركا!

شۇنداق قىلىپ ماخمۇت ھېسام دادىسىنىڭ ئورنىدا ئولتۇرۇپ، سورۇندىكى ھەر بىر ئادەمنى رەڭگى، تۇسى، ئالاھىدىلىكى بويىچە شۇنداق ئەپچىللىك بىلەن ئوخشىتىپ چىقىشقا باشلىدى. ئۇنىڭ ئىنكاسى تولىمۇ تېز، گېپى چاقماقتەك، قىلىقى سەبىي ۋە ئوماق ئىدى. سورۇن ئەھلى قايىللىق كۆلكىلىرى ئارىسىدا بىر - بىرىگە ئۇنى ماختىشىپ، چىن كۆڭۈللىرىدىن شادلانماقتا ئىدى. بۇ كۆنى ماخمۇت ھەقىقەتەن دادىسىنىڭ بوشلۇقىنى تولدۇردى ۋە نۆۋەتتىدە ئۆزىنىڭ مايسا ھالىتىدىكى تالانىتىنى نامايان قىلدى.

شۇنىڭدىن كېيىن ماخمۇتنىڭ ئۆز ئالدىغا باردىغان، چاقىرىلىدىغان سورۇنلىرى بارغانسېرى كۆپەيدى. بۇ ھەم ناھايىتى ياخشى، ھەم ياخشى ئەمەس ئەھۋال ئىدى. ياخشى نىيەتلىك كىشىلەر ماخمۇتنىڭ جەمئىيەتكە، سورۇنلارغا بەكمۇ بالدۇر ئىشتىراك قىلىشى ئۈنىڭ ئوقۇش نەتىجىسىگە، ئىستىقبالىغا تەسىر يەتكۈزۈشىدىن ئەنسىرەيتتى.

بىر قېتىم سەلىمجان بىر ئىش بىلەن ھېسامنىڭ تاشلەپكىدىكى بىنا ئۆيىگە باردى. ئۆيدە ھېسام، زېمىنخان، ماخمۇت ھەممىسى تەل ئىدى. بۇ ماخمۇتنىڭ تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپكە چىققان ۋاقىتلىرى بولۇپ، بۇ چاغدا ئۇ «كۆڭۈلۈك»، «شادىمان بالىلار» قاتارلىق تېلېۋىزىيە فىلىملىرىدە رول ئالغان، ئۇ يەر - بۇ يەرلەردە قىلغان چاقچاق، سۆزلىگەن يۇمۇرلىرى شەخسىلەر چىقارغان ئارىلاشما ئۇنىئالغۇ لېنتىلىرىغا كىرگۈزۈلگەنىدى.

ماخمۇت سەلىمجاننى كۆرۈپ ئۇنىڭغا دەرھال چاقچاق قىلىدى:

— يەنە دادامنىڭ چاقچاقلىرىنى يازغىلى كەلدىڭىزمۇ؟، دادامنىڭ چاقچاقلىرى تۈگەپ قالدى، ئەمدى مېنىڭ چاقچاقلىرىمنى يېزىڭ!

سەلىمجاننىڭ بۆلەك بىر گەپ قىلغۇسى كەلدىيۇ، لېكىن تۇرۇپلا باشقا پاراڭ قىلدى:

— سەن ساۋاتلىق، بىلىملىك بولغاندىن كېيىن، ئۆزۈڭنىڭ چاقچىقىڭنى ئۆزۈڭ يازارسەن!

ماخمۇت كۈلدى.

— يالغان دەپ قويدۇم، چوڭ بولغاندا دادامنىڭ چاقچاقلىرىنىمۇ ئۆزۈم يازىمەن.

بىر چەتتە گەپكە قۇلاق سېلىپ جىممىدە ئولتۇرغان زېمىنخان ھەدە ئېغىز ئاچتى:

— بۇ بالىدا ھەر گەپ!

— سەن يەنە نېمىنى يازىسەن، سەلىمجان ئاكاڭ نەچچە كىتاب چىقىرىپ بولدى، — ھېساممۇ ئوڭايسىزلانغاندەك پاراڭغا

قوشۇلۇپ قويدى.

— ماخمۇت ئۇكام، — دېدى سەلىمجان ماخمۇتنىڭ چېچەن تۇرقىغا زوقلىنىپ، — سېنىڭ ھازىرقى ۋەزىپەڭ ياخشى ئوقۇش جۇمۇ. چاقچاقمۇ، يېزىشمۇ سەندىن قېچىپ قۇتۇلالمايدۇ.

— ھە، گەپ قىلىپ قويىڭا بۇنىڭغا مۇشۇنداق. ئۆيدە زادىلا تۇرماس بولدى، — دېدى زېمىنخان خۇشال بولۇپ.

— ھەي زېمىنخان ئاپا، ئۇ يەر ـ بۇ يەرگە بارغىنىم بىلەن «قۇرۇق كەلمەيسەندە باست!» ھە! — ماخمۇت ھەييارلىق قىلىپ ئاپىسىنى كۈلدۈرۈۋەتتى.

— ھە، بۇنىڭغا يەنە بىر گەپنى دەپ قويىڭا، بۇ سەھنىلەرگە چىقىپمۇ مېنىڭ ئاۋازىمنى دورايدىكەن، دادىسىنى دورىسا قانداق بولىدۇ؟ — دېدى ھېسام شۇ ئارىلىقتا.

زېرەك ماخمۇت دەرھاللا چاقچاق بىلەن گەپنى يوپۇۋەتتى.

— ئاۋازىڭنى دورىماي، چاقچاقچىلىقىڭنى دورىسامغۇ بولار؟

كىچىككىنە ماخمۇت ئەنە شۇنداق قىلىپ دادىسىنىڭ چاقچاق ئۇدۇمىنى ئالغانىدى. كېيىنكى ۋاقىتلاردا ئۇ ئۆزىنىڭ تۇغما زېرەكلىكىنى تېخىمۇ نامايان قىلدى. تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپ ئىمتىھانىنى ئۇ ۋىلايەت بويىچە ئالدىنقى قاتاردا بېرىپ، مۇكاپاتقا ئېرىشتى. ھېسام ۋە زېمىنخاننى خۇشال قىلىپ بېيجىڭغا ئو-قۇشقا باردى ۋە ئوقۇشىنى ياخشى تاماملاپ، شۇ يەردە خىزمەتتە قېپقالدى.

بىز ماخمۇت ھېسامنىڭ كېلەچىكىدىن تولىمۇ ئۈمىدۋار. تىلىكىمىز، ئۇ ئۆز خىزمىتىدە مول ئۇتۇقلار قازىنىپلا قالماي، كەلگۈسىدە يەنە ئاتىسى ھېسام قۇربانىنىڭ چاقچاق شەجەرىسىنى ئۆز قولى بىلەن يازغاي!

57. يەنە شۇ خۇسۇستا

غۇلجا شەھىرىنىڭ دۆڭمەھەللە باغ شىپاخانىسى.

بۇگۈن بۇ يەرگە غۇلجىدىكى قىزىقچىلارنىڭ ھەممىسى دېگۈدەك يىغىلغان. ساھىبخانا — چەت ئەلدە ئۇزۇن يىل تىجارەت قىلىپ روناق تاپقان، ئەمما يۇرتىنى، ئىلىنىڭ ئاجايىپ تاتىملىق چاقچاقلىرى ۋە ناخشا ـ سازلىرىنى سېغىنغان ياش ھاجىم دۆڭمەھەللە شىپاخانىغا مول نېمەتلىك داستىخان راسلاپ، ھېسام، روزى ئابدۇۋەلى قاتارلىق چوڭ ـ كىچىك چاقچاقچى، سازەندىلەرنى جەم قىلغان، ھەتتا ماشىنا چىقىرىپ جىلىيۇزىنىڭ چاقچاقچىلىرىنىمۇ ئەكەلدۇرگەنىدى.

غۇلجا ئولتۇرۇشلىرىنىڭ ئادىتى بويىچە ئولتۇرۇش باشلاندىن ماستىنلا، مېھمانلار تەلتۆكۈس يىغىلغۇچە چاقچاق باشلىنىپ كەتتى. بىر ـ ئىككىلەپ كېلىۋاتقان مېھمانلار كېلە ـ كەلمەيلا چاقچاققا قوشۇلۇپ كېتەتتى. سورۇندىكىلەر كېلىۋاتقانلارنى يېڭىراقتىنلا چاقچاق بىلەن كۈتۈۋالاتتى.

— بولۇس كېلىۋاتىدۇ، بولۇس، پاراخوت ئاشخانىسىغا پېتىر مانتىنى رەغەتكە بىلەن يەتكۈزۈپ بېرىمەن دېگىنىنى ئاڭلىدىڭلارمۇ؟

— ئاشخانىسىغا ئاماق يېگىلى كىرگەنلەرنى ئەخمەق قىلىپ، مانتىنىڭ ئۈستىگە سەپكەن قارىمۇشنى بۇ نېمە دېسە، تورۇستىن توپا چۈشتىمىكىن دېگىنىچۇ؟

— يەنە سەمرىپ كېتىپتا ئۇ؟

— سەمرىمەي، چاقچاقنى ھار ئالمىسا!

ئۇنىڭغۇچە بولۇس بىر قۇلىدا قۇلىقىنى تۇتقان ھالدا، سالامنىڭ چوڭىنى قىلىپ يېتىپ كېلەتتى.

— ياللا، گېپىمنى تازا قىلىشۋالدىڭلارغۇ دەيمەن. يول

بويى قۇلىقىم قىزىپ...

— ھەي بولۇس، ئاۋاكىرىغا قاراپ قۇلىقىڭنى تۇتقىنىڭ نېمىسى؟ — دەي ـ دەيچىلەر ئىشقا كىرىشەتتى.

— شۇنى دەيمىنا، شۇنچە ئۇزۇن قۇلىقى تۇرۇپ ئاۋاكىرى تۇتمايدۇ.

— قولى قىسقا ـ دە، يەتمەيدۇ، — ئۆي باشقۇرۇش شىركىتىنىڭ دىرېكتورى، بىر سورۇننى ئاغزىغا قارىتىدىغان ئابدۇكېرىم چاقچاققا ئارىلىشۇېدى، باياتىن تىنچ ئولتۇرغان ئاۋاكىرىنىڭ ئاغزى ئېچىلدى.

— ئا... شەلىكەرنىڭ پارىڭىغا پىلىچىلىكلەر[1] ئارىلاشمىسۇنا!

ئابدۇكېرىمنىڭ چىرايىغا قىلىنىۋاتقان چاقچاق كۈلكە قوزغىدى. ئابدۇكېرىممۇ بوش كەلمىدى.

— ئۆزۈڭ تولا باردىغان يەرنى ئۇنتۇمايسەن ـ دە، ئاۋاكىرى! ھە گەپ قىلە!

ئاۋاكىرى جايىدىن ئىرغىپ تۇرۇپ، تىزلىنىپ ئولتۇرۇۋالدى. ئىككىسىنىڭ ئېلىشىشى باشلاندى.

— گەپ قىلە، ئۆچكە تېرىسىدىن چاپان كىيىۋېلىپ دۇمبىسىگە «ئادىداس» دەپ يېزىۋالىدىغان ئەخمەق!

— ھە، گەپ قىلە قۇم شېكەرنىڭ خالتىسىدىن كۆسار كىيىۋېلىپ، يانپېشىغا «تاتلىق» دەپ يېزىۋالغان ئەخمەق!

— گەپ قىلە، تۆت تاز بىلەن بىر ئىشخانىغا كىرىۋېلىپ، «شىركەت ئاچتىم» دەۋالىدىغان ئەخمەق!

— گەپ قىلە، تاقىسى شاراقشىپ كەتسە، پۇتۇمغا توپلەي كىيىۋالدىم دەيدىغان ئەخمەق!

— گەپ قىلمامسەن، لازىنى كۆپ يەۋېلىپ، ئوبۇرنىغا چىقىشىپ كىرىپ كېتىدىغان ئەخمەق!

— سەنمۇ گەپ قىلمامسەن، تېزىكىنى پۈرىۋېلىپ، نەشە

---

① پىلىچى ـ غۇلجا شەھىرى ئەتراپىدىكى خالق.

چەكتىم دەپ ۋارقىرايدىغان ئەخمەق!
قىيقاس كۆلكىلەر ئارىسىدا كىمدۇر بىرى:
— ئاغىنىلەر، ھېسامكام كېلىۋاتىدۇ، — دەپ قالدى. شۇ-
پاتىدا، چوغدەك گىلەملەردە راھەتلىنىپ ئولتۇرۇشقان ئۇلپەت-
لەرنىڭ نەزىرى ئەمدى ئۇزۇم بارىڭى ئاستىدا ئىبراھىم جاھانكەز-
دى بىلەن كېلىۋاتقان ھېسامغا يۆتكەلدى.
— ھېسامكامنى نېمانداق كېچىكىپ كەتتىكىن دېسەم، ئىب-
راھىمكام كوچىمۇكوچا سۆرەپ يۈرۈپتۇ - دە!
— خۇرجۇنى قېنى ئەمىسە، خۇرجۇنى؟
— ھەي ئەخمەق، قايسى زامانلاردا يۈرىسەن، ھازىر قاتتىق
نان ئالمايدۇ، ئويۇن نەق!
كۆلكىلەر ئارىسىدا ھېسام بىلەن ئىبراھىم شىپاڭغا چىقتى.
سالام - سەھەتلەر چاقچاق - كۆلكىلەر بىلەن ئارىلىشىپ كەتتى.
— ھەي ھېسامكا، ۋاق قالدىڭغۇ؟
«ئالدىن كۆرەر» لەرنىڭ بايىتىنقى قىيقاسلىرىغا خوپ ھالدا،
ھېسام دەررۇ ئىبراھىمغا قارىدى:
— ماۋۇ ئىبراھىم ھويلىمۇ ھويلا توختاپ!
— ئەمىسە سەنمۇ زىيان تارتماپسەن!
— دېمىدىممۇ، شۇنداق دەيدۇ دەپ...
— ھەي ئىبراھىمكا، گەپ قىلە!
ئىبراھىم جاھانكەزدى كۆلۈمسىرەپ چاقچاققا ئۇن قاتتى.
— مەنغۇ ئۇدۇللا كەلدىم. مۇشۇ ھېسامكام ئۆزى، يولۇققاد-
لا ئادەمدىن موخورکا سوراپ...
— ھەي، ھازىر ھەممىلا ئادەم بايۇەچچە بوپكېتىپتۇ ئەمەس-
مۇ، — دېدى ھېسام جاۋابەن، — ساپلا شاڭيەن چېكمىدىكەن دېسە
بۇ خەق، يا ئادەمنىڭ ئاغزىغا تېتىمىغان. ھە، ئىبراھىم، سوراپ
چەككەن ياخشى بولىدۇ دېگىنە!
ئىبراھىم بىر نەرسە دەي دەپ ئاغزىنى گەپكە ئۆمەللىۋىدى،
ئانىڭغۇچە ساھىبخانا مېھمانلارنى سورۇنغا جوراپ قالدى.
— قېنى مېھمانلار، ئورۇن ئالايلى، قولغا سۇ ئالمىز!

ھېسامكا، ئىبراھىمكا، قېنى!

بۇگۈنكى سورۇن ئالدىنئالا پەرەز قىلىنغاندەك تولىمۇ قىزىپ كەتتى. چاقچاقنىڭ ھەممە تۈر، جىنسى شەكىللىرى ئوتتۇرىغا چىقتى. ناخشا، سازمۇ ئۆز رېتىمدە كالون ـ كالونسى بىلەن تامامىلىنىپ تۇردى. مول تاماقلار، مېڭىپ تۇرۇۋاتقان ھاراق نۆۋىتى ئولتۇرۇشنىڭ كەيپىياتىنى بارغانسېرى يۇقىرى كۆتۈرىمەكتە ئىدى. ساھىبخانا ھاجىم تىلىكىگە يەتكەندەك ئېچىلىپ، خۇشاللىققا چۆمۈپ، مېھمانلارنىڭ، ناخشا ـ سازنىڭ، چاقچاقنىڭ پەيزىنى، تەپتىنى ئالماقتا ئىدى.

سورۇن قىزىپ، ئەۋجىگە كۆتۈرۈلۈپ يەنە بىر قېتىم ئىزدىغا، پەسكويىغا چۈشكەندە بىر ياش چاقچاقچى ئورنىدىن تۇردى:

— ھۆرمەتلىك ئاكىلار، ئاغىنىلەر، مېنىڭ بىر تەكلىپىم بار ئىدى، دېسەم رۇخسەتمۇ؟

— «مېنىڭدە بىر پىكىر ياتىدۇ» دېگەندەكما؟ ھە، قېنى، سۆزلە ئۇكا!

— دەيدىغىنىم باشقا گەپ ئەمەس، بۇگۈن ھاجىم ئاغىنىمىزنىڭ ياخشى كۆڭلى بىلەن بۇ يەرگە جەم بوپتىمىز، ھەممىمىزنىڭ ئۇستازى ھېسامكام، مانا تۆردە ئولتۇرۇپتۇ، قارىسام جىلىيۈزلىك چاقچاقچى بۇرادەرلەرمۇ، ئارىلىقنى يىراق كۆرمەي، توققۇزتارادىن تۇداخۇن غۇنچە بويىمۇ كېپقاپتۇ، ماۋۇ تېلېۋىزىيە ئىستانسىسىدىكى مۇخبىر ئاغىنىمىز ئادىل بايىاتىن قۇلىقىمغا بىر گەپنى پىچىرلاۋاتىدۇ. بايىاتىن ھەر خىل، ھەر شەكىلدىكى چاقچاقلىرىمىزنى سىنئالغۇغا ياخشى ئېلىۋاپتۇ. ئەمدى ھەر بىرىمىز بىردىن چاقچاقچى بولغاندىكىن، ھېسامكامغا بولغان ھۆرمىتىمىزنى ئىپادىلەش ئۈچۈن، نۆۋەت بويىچە بىردىن ياكى ئىككىدىن لەتىپە، يۇمۇر سۆزلىسەك، شەرت شۇلەتىپە، يۇمۇرىمىزغا ھېسامكام قاتناشقان بولسا، يەنى ھېسامكامنىڭ ئىسمى بولسا دەيمەن. ئادىل ئاداش، مۇشۇنداق بولسا دېگەنتىكما؟

— ھەببەلى! — دېدى ئادىل سىنئالغۇ ئاپپاراتىنى مۇرىسىگە لىككىدە قوندۇرۇپ، — قالتىس ياخشى خاتىرە بولاتتى. كېيىنچە

كۆچىلىككە بىردىن لېنىتىغا كۆچۈرۈپ بېرىمەن.
— ھېسامكام دەيدۇ ئۇكا، لېنىتىغا پۇل ئالامدىكىن دەپ،
— سورۇندىن بىر چاقچاق ياڭرىدى.
— ھېسامكامدىن ئالمايمىز!
ئۇنىڭغۇچە تۇشمۇتۇشتىن ئىنكاسلار كۆتۈرۈلدى:
— بولمىدىغان گەپكە بۇ!
— ئەمىسە دېدۇقما؟
— توختا هوي، بىر باشتىن كېلىدۇ!
— «ئۆزۈم ئورۇندايمەن» دېمەمسەن.
— خەپشۇك!
شۇنداق قىلىپ بىرىگە - بىرى ياندىشىپ، بىرىگە - بىرى يارىشىپ، بىرىنى - بىرى تولۇقلىشىپ ئولتۇرغان ئىلى ۋادىسى- نىڭ چاقچاق ۋارىسلىرى نۆۋەتلىشىپ، بىر - بىرلەپ يېڭى تەكلىپنى ئادا قىلغىلى باشلىدى.
ھۆرمەتلىك ئوقۇرمەن، مەن بۇ رەڭگارەڭ لەتىپە، چاقچاق- لاردىن ھۆزۈرلانغىڭىز بارغۇ دەيمەن؟ قېنى، بىزمۇ بىر باشتىن كېلەيلى!
△ بىر ئولتۇرۇشتا ھېسامكام بىلەن چاقچاق قىلىشقۇم كېلىپ قالدى. ھېسامكام بويۇمنى كىچىك كۆردىمۇ يە هالىمغا باقماي ئۆزىگە شىلتىڭ ئانقىنىمغا سەل رەنجىدىمۇ، ئىشقىلىپ، مېنىڭ گەپلىرىمگە تازا ئېتىبار قىلمىدى. مەن بۇنىڭدىن رەللە بولۇپ، ھېسامكامغا:
— ھېسامكا، گەپ قىلمايسەنغۇ، قىلە چاقچىقىڭنى، بىر قاققا - بىر قاق! — دېدىم.
ھېسامكام نېمە دەيدۇ دېمەمسىلەر؟
— ھەي تۇداخۇن ئۇكا، ئادەمنىڭ ئىچىنى پۈشۈرمای بىر قاققا يېرىم قاق دېگىنە!

(توققۇزتارالىق تۇداخۇن)

△ بىر كۈنى ھېسامكام ئىككىمىز، ئۇرۇمچىلىك مېھمانلار

بىلەن جەم بولۇپ قالدۇق.
سۆز نۆۋەتتى ماڭا كەلگەندە بىر ـ ئىككى يۈمۈر سۆزلىۋېدىم، مېھمانلاردىن بىرى:
— ئۇكام مۇساجان، ئۆي نەدە؟ — دەپ سوراپ قالدى.
— كېپەكيۈزدە.
— ھەي ئۇكا، شۇنچىلىك تالانتىڭىز تۇرۇپ، كېپەكيۈزدە تۇرۇپ قالغىنىڭىز نېمىسى؟
— كېپەكيۈزى دېگەن تۇغۇلغان يېرىم، شەھەردىن ئانچە يىراق ئەمەس، ۋېلىسىپىتقا مىنسەك بەش مىنۇتتىلا ئۆزىمىزنى غۇلجىنىڭ كىندىكىدە كۆرىمىز، دەڭا!
كېپەكيۈزى بىلەن شەھەرنىڭ ئارىلىقى ئۆزىگە مەلۇم بولغان ھېسابكام بۇنى ئاڭلاپ، دەررۇ گەپكە ئارىلاشتى:
— مۇساجان ئۇكا، گېپىڭگە قارىغاندا كېپەكيۈزىنىڭ ۋېلىسىپىتلىرى ئېرىق ئاتلايدىكەن ـ دە!
(كېپەكيۈزلىك مۇساجان ئەخمەت)
△ بىر مەزگىل ھېسابكاملار بىلەن قوشنا ئولتۇرغاندا، ھېسابكامنى بىر رەنجىتىپ قويدۇم. بىر كۈنى ئۇ كۆمۈر ئەكىلىۋالايلى دەپ بىزنىڭ لالاچەينى[1] سورىۋېدى، نېمىنى ئويلىدىم، توڭلا تېگىپ:
— ھارۋىنىڭ يېلى يوق، كامېر تۆشۈك، — دېدىم. ھېسابكام لام دېمەي چىقىپ كەتتى.
بىر قېتىم ھېسابكامنىڭ گەمىدىكى تۇغقانلىرى ئېشەك ھارۋىلىق كېلىپ، ئۇنىڭكىدە بەش ـ تۆت كۈن تۇرۇپ قالدى. بىر ھاجەت بىلەن ئۇنىڭكىگە كىردىم.
— ھېسابكا، تۇغمەنگە ئۇگۈت ئاپىراي دېگەنتىم، ھارۋا ئۆزۈمدە بار، ئېشەكنى بېرىپ تۇرغىنا!
ھېسابكام لاپپىدە كۆزۈمگە قارىدى ـ دە:
— ئېشەكنىڭ يېلى يوق، ئاشقازىنى تۆشۈك، — دېدى.

---

① لالاچەي ـ رەزىنكە چاقلىق قول ھارۋا.

مەنمۇ لام دېمەي چىقىپ كەتتىم.

(قارىۋاي مەھەللىلىك ئاۋاكرى)

△ بىر كۈنى دوللار بازىرىدا ئالدىراش كېلىۋاتسام، ھېسام-كام بىنا ئۆيىدىن چۈشۈپ كەلدى- دە، مېنى كۆرۈپ:

— نەگە ماڭدىڭ؟ — دەپ سوراپ قالدى.

— دەريا بويىغا، ئولتۇرۇشقا.

— خەقنىڭ تامىقىنى بىكارغا يەۋەرمەي، — دېدى ئۇ، — بىزلەرنىمۇ مېھمان قىلىپ قوي.

مەن ئۇنى دوللار بازىرىنىڭ بېقىنىدىكى تۇرغانىنىڭ ئاشپۇزۇلىغا ئېلىپ كىردىم. ھېسامكام گەپ قىلماي ئولتۇردى. مەن بىر قىزنەچىلىقنى ئويلاپ ئۆچ سامسا ئالدىم - دە، ئۇنىڭ ئالدىغا قويدۇم. ھېسامكام بىر سامسىغا، بىر ماڭا قاراپ كېتىپ:

— سەن سامسا يېمەيسەنغۇ ھە؟ — دەيدۇ.

ھېسامكام بېيجىڭدا ئوقۇۋاتقان بالىسىنىڭ گېپىنى قىلىپ بىرنى يەپ بولغۇچە، مەن كاپۇر - كۆپۈرلا ئىككى تال سامسىنى يەۋالدىم - دە، خوجايىنغا بىر يېرىم سوم پۇلنى بېرىپ، ھېسام-كامدىن بۇرۇن چىقىپ كەتتىم. ھېسامكام ئارقامدىن تىللاپ قالدى.

— بۇرۇنلاردا سەھرادىن مەڭگەن - سامان كىرىدىغان، ھازىر نەدە مۇشۇنداق گۈيلار كىرىپ، ئادەمنىڭ ئەتىۋارىنى قويمىدى.

(مەمەيۇزلىك ھېبى)

△ بىر كۈنى ۋەلىكام داۋۇت بىلەن ھېسامكام ئۇچمىز قورغاستىكى بىر سۇننەت تويىغا چىقىپ قالدۇق. ھېسامكامنى كەپتۇ دەپ ھەممىسى يىغىلدى. تويىنىڭ ئولتۇرۇشى ھويلىدىكى باراڭ تېگىدە بولدى. قورغاسلىق چاقچاقچىلارنى بوش چاغلىغىلى بولمايتتى.

ھېسامكام ئىككىمىز بىر بولۇۋېلىپ، ئۇلارنى راسا كەلتۇر-دۇق. ئۇرۇم دېگەن چۈشۈپ تۇردى. بىر چاغدا ۋەلىكام قۇلىقىمغا پىچىرلاپ:

— هىبى، هېسامكام چاقچاق قىلغاچ تۇرسۇن، سەن ئاۋۇ پۇللارنى يىغىشتۇرۇپ قوي، سەت تۇرىدىكەن، — دېدى.

مەن پۇللارنى پۇرلەپلا يانچۇقۇمغا سالدىم. هېسامكامنىڭ ئاغزى چاقچاقتا، كۆزى مېنىكىدە. مەن ئەدەپكە چىققان بولۇپ تالادا پۇللارنى سانىسام نەق 750 سوم چۈشۈپتۇ. هېسامكامنىڭ تازا بىر چىشىغا تەگكۈم كەلدى ـ دە، بىر تاكسىنى 50 سومغا كىرا قىلىپ، كېچىلەپ شەھەرگە يېنىپ كىردىم. هېسامكام كېچىچە ۋەلىكامنىڭ يوتقىنىنى تاتىلاپ ئۇخلاتماپتۇ.

— ۋەلى ئۇكا، بىر قىسما بولۇۋاتىمەن، — دېگۈدەك ئۇ.

— نېمە بولدۇڭ؟

— يۈرىكىم ئاغرىۋاتىدۇ.

— دوختۇرخانىغا ئاپىرايمۇ؟

— قويساڭ، هېىبى داۋالاشقا ئۇستىدى. چاقىرغىنا، بۈگۈن نەدە قوندىكىن.

(يۇقىرىقىغا ئوخشاش)

△ بىر قىسىم ئاياللار بارىكى، كىيىنىش، يۈرۈش ـ تۇرۇشقا ئانچە دىققەت قىلىپ كەتمەيدۇ. كامىل دېگەن چاقچاقچى ئاغىنىمىزنىڭ ئايالى شۇنداق. مىسالەن، نان يېقىپ قالسا ئۇسىتىگە بىر يېڭى يوق ئەسكى چاپان، پۇتىغا بوتەي دېگەندەك نەرسىلەرنى كىيىۋالىدۇ.

بىر يىلى هېسامكام جىلىيۇزىگە چىقىپ، شۇ مەلىدە ھەپتە تۇرۇپ قالدى. شۇ كۈنلەردە ئۇ ئايال يەنە نان يېقىپ قالدى. تونۇر بېشى دەرۋازىغا ئۇدۇل ئىدى. كامىل ئىشىك ئالدىغا چىقىپ:

ئىشقى ئوتۇڭنىڭ ئالدىدا،

دوزاخ ئوتى ئۇچقۇنچە يوق.

دېگەن ناخشىغا غىڭشىپ ئولتۇراتتى. دەل شۇ چاغدا ئۇدۇل دەرۋازىدىن چىققان هېسامكام ئۇنىڭ يېنىدىلا پەيدا بولۇپ قالدى.

— هە كامىل ئۇكا، — دېدى هېسامكام كامىلغا ئۇنىڭ تونۇر بېشىدىكى ئايالىنى شەرەتلەپ، — ئېيتىۋاتقان ناخشاڭ ئاشۇ ئايا-

لىڭغا راۋا كېلەرمۇ؟

(جىلىۋزلىك سالى ساۋۇت)

△ بىزنىڭ ئابدۇل دەپ تۇغقىنچى تۇغقىنىمىز بار ئىدى. ئۇنىڭ بىلەن پات - پات جۇمە نامىزىغا بىرگە بېرىپ قالىمەن. ئىمامئاخۇنۇم مەسىلە مەرۇپ قىلسىلا ئۇمىچىلداپ يىغلايدۇ - دە.

بىر قېتىم سورۇندا شۇ توغرۇلۇق گەپ بولۇپ قالدى. ھېسامكامۇ شۇ يەردە بار ئىدى. مەن ئابدۇلكامغا چاقچاق قىلىدىم.

— نېمە بولدۇڭ ئابدۇلكا، ھەي، ئىمامنىڭ ئاۋازىنى ئاڭلىساڭلا ئۆزۈڭنى تۇتۇۋالالمايدىغان بولدۇڭغۇ؟

— قانداق قىلىسەن ئۇكام لەتى، باغرىمىز يۇمشاق ئادەم. ئۇ دۇنيانىڭ گېپىنى چىقسا يىغلاپ سالىدىكەنمىز.

يەنە بىر نېمە دەي دەپ تۇراتتىم. ئۇنىڭغۇچە ھېسامكام گەپكە ئېغىز ئاچتى:

— ھەي لەتى، بۇ تۇغقىنىڭ بۆلەك نىمىگە يىغلايدۇ.

— نېمىگە يىغلايدۇ؟ — قىزىقتىم مەن.

ھېسام دېدى:

— ھازىر ھەممە يەردە توك تۇگمەن بولۇپ كەتتى، بۇ ئاداش سۇ تۇگمىنىگە ئۇگۇت كەلمەي، شۇنىڭغا يىغلاۋاتقان پاراڭ.

(جىلىۋزلىك لەتى ئىسىن)

△ بىر كۈنى ھېسامكامدىن سورىدىم:

— ھېسامكا، بىرگە بىرنى قوشسا نەچچە بولىدۇ؟

ھېسامكام كۆزۈمگە قارىدى.

— مېنى ئەخمەق قىلىۋاتامسەن ياكى ئۆزۈڭ دۆتمۇ؟

— سىزنىمۇ ئەخمەق قىلمىدىم، ئۆزۈممۇ دۆت ئەمەس، — دېدىم مەن.

ھېسامكام گەپ قىلمىدى. نەچچە كۈندىن كېيىن بىر يەردە كۆرۈپ قېلىپ چاقىردى.

— ھەي ئەكرەم، ھېلىقى سوئالىڭغا جاۋاب تاپتىم. بىرگە

بىرنى قوشسا ئۇچ بولىدۇ.
— نېمىشقا ھېسابلىدىڭ، — دېدىم، — بىر مىسال كۆرسىتىڭا؟
— جاۋابىنى مەن دەپ بېرەي، — دېدى ھېسابلىغاچ، — مىسالىنى داداڭ بىلەن ئاپاڭدىن سورا.

(غۇلجىلىق ئەكرەم سېتىۋالدى)

△ بۇگۈن ـ ئەتىلىكى قالغان بىر تىجارەتچى بىر قېتىم پىكاپىغا ھېسابلىغانى ئولتۇرغۇزۇپ، بىر جىنازا ناماز‌ىغا بېرىپ-تۇ. يەرلىكتىن قايتقانلىرىدا تىجارەتچى ھېسابلىغا:
— ھېسابلا، يەرلىك (گۆر دېمەكچى) بەك پۇل بوپكېتىۋا-تىدۇ. جۇرىسلە، گۆركارغا يولۇقۇپ، نەدىن ـ نەگىچە، بىر ئۇققاچ كېتەيلى، — دەپتۇ.
گۆركارنى تاپقاندىن كېيىن تىجارەتچى سوراپتۇ:
— يەرلىكنى نەچچىگە كولايدىلا؟
— ئىككى يۈز ئەللىك كوي.
— نېمانچە قىممەت؟
— بولۇۋاتقان باھا مۇشۇ.
شۇ كەمگىچە شۇك تۇرغان ھېسابلىغان تىجارەتچىگە بولۇشۇپ، گۆركارغا دەپتۇ:
— بۇ بۇرادىرىمىز پۈتىنى يىغىپراق ياتسۇن، يۈز ئەللىك كويلۇقىنى كولاپ بېرەمدىلا؟

(بايكۆللۇك ئەبەيخان ئەمەت)

△ ھېسابلىغان ئادەم ئويلىمىغان گەپلەرنى قىلىدۇ. بىر كۈنى ئىككىمىز بازاردا بىرگە كېتىۋاتاتتۇق، قارىسام بىر مەست مەن تونۇيدىغان بىر ھاجىمنى ئۇرۇۋۇتىپتۇ.
ئاچچىقىم نەدىن كەلدى.
— كىمنى ئۇرۇۋاتقىنىڭنى بىلەمسەن؟
— توكتىن چىققان ھاجىمنى.
— ھەرقانچە بولسا ھاجىمنى ئۇرغىنىڭ نېمىسى؟
مەست يەنە بىر نېمە دەپ ماڭا گۆلىيەي دېۋىدى، ھېسابلىغان گەپكە ئارىلىشىپ ئۇنىڭدىن سورىدى:

— ئۇكا، تاھارەت ئېلىپ ئۇرغانسەن؟
مەست بىردەم كۆزلىرىنى پارقىرىتىپ تۇرۇپ كەتتى ـ دە، كېيىن كېتىپ قالدى.

(غۇلجىلىق بولۇس نىزامىدىن)

△ بىر ئادەم يېقىن بۇرادىرىدىن بەش مىڭ سوم قەرز ئېلىپ، تىنىۋاپتۇ. قەرز ئىگىسى ئۇنداق دېسىمۇ «تىل خېتىڭ بارمۇ؟» دەيدىكەن، مۇنداق سۆيلىسىمۇ «ھۆججىتىڭنى چىقار» دەيدىكەن. پۇل ئىگىسى ئاچچىقىدا:
— خەپ، خۇدايىمغا قويدۇم، تاڭلا قىيامەتتە كېكىرتىكىڭ- نى سىقىپ تۇرۇپ ئالمىسام، — دېيىشىگە شۇ يەردە تۇرغان ھېسامكام ئالدىراپ:
— ئۇكا ھوي، ئۇنداق ئالدىرىماي ئالىدىغان بولسىڭىز، ماڭىمۇ بەش مىڭ سوم بېرىپ تۇرىڭا! — دەپتۇ.
(جىلىيۇزلىك كامىل غوجا ئەخمەت)

△ «يېڭى يول» كىنوخانىسىنىڭ ئالدىدا دوغاپ ئېچىپ ئولتۇرسام، ھېسامكام نەدىندۇر پەيدا بولۇپ قالدى. مەن ئۇنىڭغا بىر چىنە دوغاپ بۇيرۇتتىم.
— ۋاھ، دوغاپ دېگەننى مۇشۇنداق تومۇزدا ئېچىدىغان نە- مىدە، يۈرەكلەرنى ياشارتىپ— ... ھېسامكام دوغاپنى ماختاپ تۇ- رۇپ ئېچىشكە باشلىدى. شۇ ئارىلىقتا ئىككى چىنە دوغاپنىڭ پۇلىنى تۆلەۋەتتىم.
پاراڭ بىلەن بىر ھازا ئۆتكەندىن كېيىن مەن ئەتەي:
— يەنە ئۇسساۋاتىدا ئادەم. ھېسامكا، نۆۋەت ساڭا كەلدىغۇ دەيمەن، — دېدىم.
ھېسامكام ئورنىدىن لىككىدە تۇردى:
— ۋاھ، دوغاپ دېگەننى مۇشۇنداق تومۇزدا ئېچسىزە، ئە- چىڭ دېگەننى سۇرۇپ...

(غۇلجا شەھىرىدىن ئەخمەتجان يۈسۈپ)

... سەھىپە ئېتىبارى بىلەن ياش چاقچاقچىلىرىمىزنىڭ گەپ-

لمرىنى مۇشۇ يەردە توختىتىمىز.

2001 - يىلى شىنجاڭ تېلېۋىزىيە ئىستانسىسى سۈرەتكە ئالغان قۇربان ھېيتلىق ئەدەبىيات - سەنئەت كېچىلىكىدە ھېسام قۇربان باشلىق غۇلجىلىق 11 چاقچاقچى شۇ قېتىملىق كېچىلىك-نىڭ بىر گۈلى سۈپىتىدە سەھنىدە پەيدا بولدى. ھېسامدىن باشقا چاقچاقچىلارنىڭ مەھەللىۋى سورۇنلاردىن ھالقىپ، تۇنجى قېتىم (ئايرىملىرىدىن باشقىلىرى) ئۆلكە دەرىجىلىك سەھنىلەردە ئاش-كارا پەيدا بولۇشى ئىدى. ئۇلار تېلېۋىزوردا كۆرۈنگەن ھامان تەڭرىتېغىنىڭ جەنۇبىي ۋە شىمالىدىكى مىليونلىغان كۆرەرمەن ئىلگىرى ناملىرىنى كۆپ ئاڭلىغان لېكىن ئۆزلىرىنى كۆرۈپ باقمىغان بۇ چاقچاق ماھىرلىرىنى، ئىلى چاقچاقچىلىقىنىڭ ۋا-رىسلىرىنى زور ئالقىش ۋە چاۋاكلار بىلەن قارشى ئالدى. ئۇلار-نىڭ بىر قانچە مىنۇتلا داۋام قىلغان قىسقا، ئۆتكۈر مەنىلىك لەتىپە، چاقچاقلىرىنىڭ گېپى، يۈرتىمىز بويلاپ تالاي كۈنلەرگە-چە تەرىپلىنىپ تۇردى.

58. قۇتلۇق كۈن

مىلادىيە 2000 - يىلى 8 - ئاينىڭ 25 - كۈنى.

شىنجاڭ تارىخىدا مەرىپەت ئوچىقى ھېسابلىنىدىغان بوستان شەھەر غۇلجىدا بۇ كۈنى ئەستە قالغۇدەك بىر كۆڭۈللۈك پائالىيەت ئۆتكۈزۈلدى. ئاپتونوم رايون، ئىلى ئوبلاستى ۋە غۇلجا شەھىرىدىكى ھەر مىللەت ئەدەبىيات - سەنئەت خادىملىرى، خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى تەتقىقاتچىلىرى، ئالىم، مۇتەخەسسىسلەر، ئاخباراتچىلار بىر يەرگە جەم «بولۇپ ھېسام چاقچاقلىرى ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنى» ۋە «چاقچاق بەزمىسى» پائالىيىتى ئۆتكۈزدى.

بۈگۈن ھېسامنىڭ ھاياتىدىكى ئەڭ ئەھمىيەتلىك كۈن ئىدى. ئۇ ياسانغان، چىرايلى نۇرلانغان ھالدا كۆپچىلىكنىڭ ئوتتۇرىسىدا كۈلكىدىن ئاغزى يېپىلماي تۇراتتى. بۈگۈن ئۇ ھەقىقىي ئۆز كۈلكىسىنى كۈلمەكتە، ئۆزى ئۇچۇن كۈلمەكتە ئىدى. مېھمانلار، يىغىن ئەھلى تۇشمۇتۇشتىن ئۇنىڭغا چاقچاقلار قىلىپ، تۇرۇپ ئادەمنى قاقاقلاپ كۈلدۈرىدىغان، تۇرۇپ ئادەمنى ئويغا چۆمدۈرىدىغان ئاجايىپ تىرەن يۇمۇرلىرى، ئۆتكۈر چاقچاقلىرى بىلەن كىشىلەرگە مەنىۋى زوق بېغىشلاپ، خەلقىمىزنىڭ مەنىۋى تۇرمۇشىنى بېيىتىپ كېلىۋاتقان بۇ غەنىيمەت ئادەمنى كۈلدۈرمەكتە، ئۇنىڭ ئۇچۇن خۇشال بولماقتا ئىدى.

— ھېسامكا، بۈگۈن چاقچاقنىڭ تويى بولدى - دە، ھە؟ — جىلمىيۇزىدىن ئالايىتەن تويغا كەلگەن بىر چاقچاقچى كىشىلەر توپى ئارىسىدىكى ھېسامغا ياندىشىپ، چاقچاق قىلدى.

— ھوي سالى، چىللاقلىرىغىچە تۇرۇپ قالارسەن، جىلمىيۇزى دېگەن يىراق يەر ئەمەسمۇ، — دېدى ھېسام جاۋابەن. ئەتىگەندىلا يىغىن زالى ئالدىدا كىشىلەر ئۇلارنىڭ ئەتراپىغا دەۋرەپ

ئولاشتى. ئايىغى چاققان مۇخبىرلار چاقماق تېزلىكىدە فوتو ۋە سىنئالغۇ ئەستىلىكلىرىنى قالدۇرۇشماقتا ئىدى.

— ھىلىمۇ يەتتىسىگىنچە تۇرۇپ بەر دېمىدىڭ، — دېدى جەمىيۇزىلىك يەنە بىر چاقچاقچى لەتى، — ئۇنداق دەيدىغان بولساڭ بۇ سالى دىككىدە چىقىپ خوتۇن، بالىلىرىنى ئەكېلىدۇ جۇمۇ، ھېسابمىكا!

— ھەي ھېسابمىكا، — چاقچاققا يانداشتى غۇلجا شەھەرلىك چاقچاقچى يىگىتلەردىن بىرى، — بىزنىڭ تۆت دۆكان مەھەللەمىز ئەتىگەندىلا تەۋرەپ كېتىپتۇ. ھەممىلا ئادەم بۇگۈن ھېسابىنىڭ تويمىكەن دەيدۇ، يەنە ئۆيلەندىڭما؟

— چاقچاققا ئۆيلەندى ـ دە، ھېسابمكام. قارىمىدىڭمۇ ئاۋۇ تامدىكى شېئىرغا، «چاقچاق تويى» دەپ يېزىپ قويۇپتىغۇ؟

— چاقچاق دېگەن زېمىنخىنىدەمما؟

— شۇنىڭغا قارىغاندا چاقچاق دېگەن يېشى توختىغانراق، قارىقۇمچاق ئايالكەن ـ دە!...

ھېسابمىنىڭ قۇتلۇق كۈنىدىكى يىغىن ئۆزىگە يارىشا ئەنە شۇنداق چاقچاق ئەۋجىلىرىدە ئېچىلدى.

مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى تۆمۈر داۋامەت، ئاپتونوم رايونىنىڭ رەئىسى ئابلەت ئابدۇرېشىت، ئاپتونوم رايونلۇق پارتكومىنىڭ مۇئاۋىن شۇجىسى ئەسقەت كەرىمباي، ئاپتونوم رايونىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى مەمتىمىن زاكىرلار يىغىنغا تەبرىك خەت ۋە تەبرىك تېلېگراممىلىرى ئەۋەتتى.

ھېسام ئۆزىنىڭ يەتمىش ياشقا تولغان بۇ ئەھمىيەتلىك كۈنىدە تولىمۇ ھاياجانلانغانىدى. يىغىن قاتناشقۇچىلىرى ئۇنىڭ كۆزلىرىدە ياش ئەگىپ تۇرغانلىقىنى كۆرۈشتى. رەئىس سەھنىسىگە تەكلىپ قىلىنغىنىدا ئۇنىڭ ئاياغلىرى تېخىمۇ ئۆز ئەركىگە بوي سۇنمىدى، سۆزگە تەكلىپ قىلغىنىدا ئاغزى خېلىغىچە گەپكە كەلمىدى.

ئاپتونوم رايونلۇق خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرى مىجىت ناسىر ئۇرۇمچىدىن ئالايىتەن كېلىپ، ئۇشبۇ ئالاھىدە

مەرىكىگە قاتناشتى ۋە «چىن ئىنسانغا تەبرىكلەر بولسۇن» سەر-
لەۋھەلىك ئۇزۇن، تەسىرلىك ماقالىسىنى ئوقۇدى.
ھېسام رەئىس سەھنىسىدە ئالقىشلارغا، گۈللەرگە چۈمكە-
لىپ ئولتۇراتتى. يىغىن زالىدا ئۇنىڭغا ھاياجان ئىلكىدە سەپسە-
لىپ ئولتۇرغان سەلىم جامالنىڭ قۇلىقىدا «زىما ... تاڭگا!»
دېگەن سەبىيانە ئاۋاز ياڭرىغاندەك بولدى.
ئىلى ئوبلاستى، غۇلجا شەھىرىنىڭ ئالاقىدار مەسئۇللىرى
ھېسامغا بېغىشلانغان تەبرىكلەرنى ئوقۇدى. ئەدەبىيات ـ سەنئەت-
چىلەر بىرلەشمىسىنىڭ مەسئۇللىرى ھېسامغا تون كىيگۈزدى.
خەلق ئۆز ئوغلى ھېسامنى چىرايلىق ياساپ قويدى، ئۇنى
تۆرگە چىقىرىپ ئولتۇرغۇزۇپ قويدى، ئۇنىڭغا ھەدىيىلەر سۇن-
دى، چۈنكى ھېسام خەلقە ئۆمۈر بويى چاقچاق قىلىپ بەرگەن
ئىدى.
بۇ شۇنچىلىك ئاددىيمۇ؟ ئۇنداقتا چاقچاق دېگەن نېمە؟
△ چاقچاق — ئۇلۇغ كۈچ. ھېچقانداق نەرسە كىشىلەرنى
بىئازار كۈلكىدەك يېقىنلاشتۇرالمايدۇ.
(ل. ن. تولستوي)
△ چاقچاق — ھاياتلىق دېگىزىدىكى قۇتۇلدۇرۇش كېمە-
سى.
(ۋ. رائابى)
△ كۈلكە — مىسالى ئاپتاپ. ئۇ ئىنسان چېھرىدىن قىش
قەھرىنى سۈرۈپ تاشلايدۇ.
(ۋ. گىيۇگۇ)
△ چاقچاق — چوڭقۇر تۇيغۇلارنىڭ دەل جاۋابلىقىدۇر.
(ف. م. دوستويېۋسكى)
△ ئۆزىمىز بەختلىك دەپ ھېس قىلغان چاغلارنى كۆتۈپ
تۇرماي، خۇشال كۈلگىنىمىز ياخشى. ئەپسۇسكى، كۈلۈشكە
ئۇلگۈرەلمەي ئۆلۈپ كېتىشىمىزمۇ مۇمكىن.
(ج. لابىرويېر)
△ كۈلكە — ئاجىزلارنى قورقىتىپ، ھاياتنىڭ كامالەتكە

يېتىشىگە قارشى چىققۇچى ھەمدە ئۆمرىنى ياشاپ بولغان ۋە خارابقا ئايلانسىمۇ ئامال قىلىپ جان ساقلاپ قېلىشقا ئۇرۇنغۇچى ئۆتمۈشنىڭ بارلىق ساقىندىلىرىغا قارشى ئەڭ قۇدرەتلىك قورال-لارنىڭ بىرىدۇر.

(ئا. ئى. گېرتسىن)

ھېسام ئاۋامغا ئەنە شۇنداق خىسلەتلىك كۆلكىنى بېغىشلاپ ئۆتكەن ئىنسان ئىدى.

پېشقەدەم شائىر ئىمىن تۇرسۇن مەرىكىنىڭ مېھمىنى سۈپە-تىدە مۇنبەرگە چىقىپ، مۇنۇ مىسرالارنى ئوقۇدى:

ھەممە دەيدۇ باي - ھېسامدۇر، تىلى - دۇنيا، دەپنە،
تىلدا ھاتەم قەرزدارمىش ھېسام روھى زەردار ئىكەن.

ھېسام ياشار ئۇيغۇر بىلەن، بەزمە، مەشرەپ ئۆتكۈزۈپ،
قايدا بولسا ھېسام شۇنداق ئەل كۈلۈپ ئوينار ئىكەن.

قاينىدى تا ئەلمىساقتىن قاش سۈيى قايماي ئېقىپ،
ئاققۇچە ھېسام بىلەن مەڭگۈ يەنە قايتار ئىكەن...

شائىر مۇھەممەتجان راشىدىن مۇنبەرگە چىقىپ يىغىن ئەھ-لى ۋە كۈللى ئاۋامنىڭ ھېسام قۇربانغا بولغان زوقى، باھاسىنى مۇنداق شېئىرى سەترىلەر بىلەن ئىپادىلىدى:

تۇنۇگۈنكى يۈمۈرلۈق يىگىت،
كىرىپ قاپسەن بۇگۈن يەتمىشكە.
جاۋاب بېرىپ كەلگىنىڭ تۆھپە،
چاقچاق بىلەن جىمى كەچمىشكە.

ئاسان ئەمەس سەندەك ياشىماق،
پەرۋا قىلماي بارچە كەچمىشكە.
تەزكىرىسى سۆزدە چېچەننىڭ،
سۆزلەنمىسۇن بۇگۈن نېمىشكە؟!

شادلىقى يوق يۇز يىل ئۆمۈرنىڭ،
بىر كۈلكىدەك ھۇزۇرى يوقتۇر.
بىر كۈلكىدەك ھۇزۇرى يوقنىڭ،
بىزگە قىلچە زۆرۈرى يوقتۇر.

سەن شۇلارنى بىلگەندەك گويا،
ياشاپ كەلدىڭ كۈلۈپ - قاقاقلاپ.
گەپ - سۆزۈڭگە تەشنالار ھەر كۈن،
تۇرۇپ كەلدى دوقمۇشتا ساقلاپ.

سەن بار يەردە قوغلاندى قايغۇ،
كۈلكە بىلەن ئۇنتۇلدى ئالەم.
كۈلكە ھەقلىق، چۈنكى دۇنياغا -
كۈلۈش ئۈچۈن كەلگەندۇر ئادەم.
.....
سېنىڭ روھىڭ — ئىلىنىڭ روھى،
خەلقىمىزنىڭ بىر بايلىقى سەن.
ئۆز - ئۆزۈڭنى يۇرمە كەمستىپ،
چىرايلىقنىڭ چىرايلىقى سەن.

بۇ قەلب سۆزلىرىدىن ھېسسام ئۆزىنىڭ كىملىكىنى، قەدىر - قىممىتىنى بۈگۈن قايتا بىر تولۇق ھېس قىلدى، چۈشەندى، كۆڭلى دولقۇنلىدى.

تەنقىداتچىلار، كەسىپ ئەھلىلىرى ۋە ھېسامنىڭ ئىزدىنىش ماڭغۇچىلار ھېسام ۋە ئۇنىڭ چاقچاقلىرى ھەققىدىكى تەنقىدلەر، ئىزدىنىش ماقالىلىرىنى، مۇلاھىزە، تەسىراتلىرىنى ئوقۇپ بۇ-گۈنكى يېغىنىنىڭ ئەھمىيىتىنى يۇقىرى پەللىگە كۆتۈردى.

نۆۋەت سەلىم جامالغا كەلگەندە يېغىن ئەھلىنىڭ كۆزى، دىققىتى ئۇنىڭغا مەركەزلەشتى. ھەممە ئادەم ئۇنىڭ «ھېسام چاقچاقلىرى» تەرەققىياتىدىكى مۇھىم تۆھپىسى، ئەجرىنى بىلەت-

تى، كۆڭۈل ئاشياندا ساقلايتتى.

سەلىمجان يىغىن مۇنبىرىگە چىقىپ، كۆپچىلىككە، تۆردە ئولتۇرغان ھېسام قۇربانغا قاراپدى ـ دە، ژۇجۇدى ئاجايىپ لەر-زىلىك بىر ھېسسىيات كۆچىدە چايقالدى. كاللىسىدا «بۇ كۈن ئاخىر يېتىپ كەلدى!» دېگەن سادا ياڭرىدى.

ئۇ دولقۇنلۇق كەيپىيات ئىلكىدە «ھېسام چاقچاقلىرى ۋە مەن» سەرلەۋھىلىك سۆزىنى ئوقۇدى:

△ ئويلاپ باقسام ھېسام چاقچاقلىرىغا ئەجىر قىلىۋاتقىنىمغا ئوتتۇز يىلدىن ئېشىپ قاپتۇ. ھازىرغىچە 800 دىن ئارتۇق ھېسام چاقچىقىنى توپلاپ، رەتلەپتىمەن. 1982 ـ يىلىدىن 1995 ـ يىلىغىچە «ھېسام چاقچاقلىرى» ناملىق بەش كىتابىم ئۇيغۇر تىلىدا نەشر قىلىندى. 1998 ـ يىلى شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى ئالدىنقى تۆت كىتابقا مەن يېڭىدىن تەييارلىغان ئالتىنچى كىتابنى قوشۇپ، ئۇزۇن يىللىق تەتقىقاتىمدىن تامچە بولمىش، «ھېسام ۋە ھېسام چاقچاقلىرى» ناملىق يىرىك ئىلمىي ماقالامنى ئۆز ئىچىگە ئالغان «ھېسام چاقچاقلىرى» ناملىق بىر قەدەر مۇكەم-مەل توپلامنى نەشر قىلىپ تارقاتتى. مۇشۇ كىتابلار ئاساسىدا تەرجىمە قىلىنغان تۆت خەنزۇچە كىتابمۇ شۇ يىللاردا يورۇق كۆردى. ئۇيغۇر، خەنزۇ، قازاق ۋە باشقا مىللەت تىللىرىدىكى گېزىت ـ ژۇرنال، مەجمۇئەلەردە ئېلان قىلىنغان، رادىئو، تېلېۋىزورلاردا ئاڭلىتىلغان، كۆرسىتىلگەن، ئۇنىڭلغۇ لېنتى-سى، VCD پلاستىنكىسى قىلىپ ئىشلەنگەن «ھېسام چاقچاقلى-رى» بولسا ساناقسىز. بېيجىڭ، شاڭخەي قاتارلىق ئىچكىرى ئۆلكە، شەھەرلەردە، چەت ئەللەردە «ھېسام چاقچاقلىرى» ھەر-خىل تىل، يېزىقلاردا نەشر قىلىپ، تونۇشتۇرۇلدى. بۇگۈنكى كۈندە ھەتتا مەخسۇس ھېسامشۇناس تەتقىقاتچىلارمۇ بارلىققا كەل-دى. «خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى نەزەريىسى» گە ھېسام چاقچاقلى-رى مەخسۇس تەركىب سۈپىتىدە كىرگۈزۈلدى. مەملىكىتىمىز ۋە خەلقئارادا ھېسام قۇربان «زامانىمىزنىڭ ھايات نەسىردىن

ئەپەندىسى» دېگەن كاتتا تاجنى كىيدى. مۇشۇنداق ئەھمىيەتلىك خىزمەتكە باشلامچى بولۇپ ئەجىر سىڭدۈرگەنلىكىم ئۈچۈن ئۆزۈمنى تولىمۇ بەختلىك ھېسابلايمەن.

△ «ھېسام چاقچاقلىرى» قازىسا تۇغمەيدىغان بىر ئالتۇن كان. ھېسام ۋە ھېسام چاقچاقلىرىنىڭ يىلتىزى بىزنىڭ ئۇلۇغ خەلقىمىزنىڭ ئارىسىدا. سۆيۈملۈك ھېسام ئاكىمىز رىۋايەت ۋە يېرىم رىۋايەت تۇسىنى ئالغان شەخس ئەمەس. بەلكى ھەقىقىي، رېئال شەخس. مانا بۇگۈن ئۇ بىزنىڭ ئارىمىزدا ئۆزىنىڭ ئاجايىپ مەلىكىلىك مېھنىتى، تۆھپىسى بىلەن ئۇلۇغلىنىپ، ھەممىمىزنى ئۆزىگە قارىتىپ ئولتۇرۇپتۇ ۋە بىز بۇگۈن ئۇنىڭ قىزىقارلىق ھاياتىغا، مەنىلىك ئەمگىكىگە مۇناسىپ كاتتا باھا بېرمەكتىمىز. ھېسام چاقچاقلىرى ئۆز كۈچ - قۇدرىتى، خىسلىتى بىلەن خەلقىمىزنىڭ مەنىۋى بايلىقىغا ئايلىنىپ، مەنىۋى مەدەنىيەت قۇرۇلۇشىمىزنىڭ يۈكسىلىشىگە جانلىق تۆھپە قوشماقتا. ھېسام ئاكىمىزنىڭ ئالتۇن بويى ئامان بولغاي، چاقچاقلىرى بىزنىڭ قەدىردان ئىلى دەريايىمىزنىڭ شاۋقۇنلۇق سۈيىدەك مەڭگۈ ئۇزۇل-مىسەي. ئۇنىڭ شانى، داڭقى ئانا تېغىمىز خانتەڭرىگە ئوخشاش ھەمىشە بۈيۈك بولغاي.

△ كەمىنە مۇشۇ ئاددىي ۋە قىسقا ماقالەمنى يازاي دەپ يۈرگەن كۈنلىرىمدە، بىر مۇھاكىمە سورۇنىدا، قازاق خەلقىنىڭ ئاتاقلىق قىزىقچىسى، سەنئەتكار مۇتەللىپ ئاكا ماڭا «ئاباينى دۇنياغا تونۇتقان مۇختار ئەۋىزۇۋ بولسا، ھېسامنى تونۇتقان سىز بولدىڭىز» دەپ كۆڭۈل ئىزھارىنى بىلدۈردى. بۇ سۆز خەلقىنىڭ ئاۋازى سۈپىتىدە قەلب گۈلزارىمغا قونۇپ، مېنىڭ بۇ يولدا ئىشلىگەن ئوتتۇز نەچچە يىللىق ئەمگىكىمنىڭ مۇكاپاتى بولدى.[1]

سەلىم جامالنىڭ تەسىرلىك نۇتقىنى گۈلدۈراس ئالقىشلار

---

① «ئىلى گېزىتى» 2000 - يىلى 25 - ئاۋغۇست سانىغا قارالسۇن

ئۇزۇپ تۇردى. ئۇ سۆزلەۋاتقان پەيتتە، تۆۋەندە ئولتۇرغانلار ئارىسىدىكى بىر ئاقۇاش شائىر، پىشقەدەم مۇھەررىر، «ھېسام چاقچاقلىرى» نىڭ تۇنجى بېسىلمىسىنى تەھرىرلىگەن مۇمىن سەيىرى ھاياجانلانغان ھالدا يېنىدىكىلەرگە «راست ئەمەسمۇ، ھېسام چاقچاقلىرىنى بىزنىڭ (ئىلى گېزىتى) گە دەسلەپ ئەكەلگىنىدە سەلبىم تېخى كىچىككىنە بالا ئىدى. ھازىر قىران ئەر يەتتى، ھېسام توغرۇلۇق نۇرغۇن ئىشلارنى قىلدى. بۇ ئۇلۇغ خىزمەت، خالىس پىداكارلىق بولماي نېمە؟» دېدى.

سەلبىم جامالنىڭ ھېسام ۋە ھېسام چاقچاقلىرى ئۈستىدىكى ئۇزۇن يىللىق جاپالىق، ئىجادىي ئەمگىكىگە شۇ كۈنى سۆزگە چىققان رەھبەرلەر، ئىلمىي ماقالا ئوقۇغۇچىلار، ئىختىيارىي سۆزگە چىققۇچىلار، بولۇپمۇ شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى فىلولوگىيە ئىنستىتۇتىنىڭ دوكتورى راھىلە داۋۇت يۇقىرى باھا بەردى[1]. تېمىدىن چەتلىمەسلىك ئۈچۈن بىز بۇ ھەقتە ئۇزۇن توختالمايمىز.

شۇ كۈنى چۈشتىن كېيىن گۈزەل غۇلجا شەھىرىنىڭ مەشرەپباي كوچىسىنىڭ دوقمۇشىغا جايلاشقان «ئالمىزار» رېستورانىدا «چاقچاق بەزمىسى» پائالىيىتى ئۆتكۈزۈلۈپ، ئىلى دىيارىدىن يېتىشىپ چىققان ھېسام قۇربان ۋەكىللىكىدىكى بىر توپ چاقچاقچىلار پاساھەتلىك ھەزىل ـ چاقچاقلىرى، ھازىر جاۋاب، «بىر سەن، بىر مەن» سۆز ئېلىشىشلىرى بىلەن كىشىلەر قەلبىنى كۆچلۈك ھاياجانغا سالدى. شائىرلار بەس ـ بەس بىلەن شېئىر ئوقۇپ، ئەدىبلەر سۆزگە چىقىپ، ئارتىسلار ناخشا ـ ئۇسسۇل نومۇرلىرىنى ئورۇندىاپ، ھېسام چاقچاقلىرى ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنى ۋە ھېسامنىڭ 70 ياشلىق تويىنى يۇقىرى پەللىگە كۆتۈردى. ئىلى دىيارى بەدىنى چاقچاق ئۇۋىسى، سەنئەت

---

① راھىلە داۋۇت ـ «ھېسام چاقچاقلىرىنى توپلاش، رەتلەشتىكى بەزى تېخنىكىلىق مەسىلىلەر توغرىسىدا». («ئىلى دەريالىسى» 2000 ـ يىل 5 ـ سان.)

بۇلىقىغىلا ئوخشاپ قالدى.

يىللار ئۆتەر، كۆپ نەرسىلەر ئۇنتۇلار، لېكىن ھېسام ۋە ئۇنىڭ ئەلپەرۋەر چاقچاقلىرىغا بېغىشلانغان شۇ قۇتلۇق مۇراسىم نۇرغۇن كىشىلەرنىڭ يادىدا، ئەۋلادلار قەلبىدە ئۇنتۇلماي ياشاپ قېلىۋېرىدۇ.

مۇئەللىپ قىسسىگە شۇنىڭ ئۈچۈن قەلەم تەۋرىتىۋاتىدۇ.

ھەممىمىزگە ياخشىلىق ئاتا بولغاي!

ئاخىرقى سۆز

سەلىم جامال ئۆمىردە نۇرغۇن چۈشلەرنى كۆردى.

چۈش دېگەن ھامان چۈش، ھەرگىز رېئاللىق ئەمەس، بىراق ھايات شۇنداق ئاجايىپ تاسادىپىيلىقلارغا بايكى، چۈش بەزىدە ئىنسانغا ئۆتكەن كەچمىشلەرنى قايتا نامايان قىلىدۇ، بەزىدە ئالدىن بېشارەتمۇ بېرىدۇ.

سەلىم جامال پات - پاتلا ئۆزىدە بىر چۈشنى تەكرار كۆرگەندەك ياكى گويا كى بېشىدىن ئۆتكەن بەزى ئىشلارنى ئەينى بويىچە چۈشىدە كۆرگەندەك تۇيغۇنى ھېس قىلاتتى. ھەر قېتىم ئۇ مۇشۇنداق چۈشىدىن ئويغىنىپ، گادىرماش خىياللارغا چۆمگىنىدە «مەنلا شۇنداقمۇ ياكى باشقىلاردىمۇ مۇشۇنداق سەزگۈ بولامدىغاندۇر؟» دەپ ئېڭەك تۇتۇپ ئويلاپ كېتەتتى. ئۇ ياۋروپادا مەشھۇر سىلا چۈشىنى يازىدىغان بىر يازغۇچىنىڭ ئۆتكەنلىكىنى، يەنە كېلىپ ئۇنىڭ مول - ھوسۇللۇق يازغۇچى ئىكەنلىكىنى ئىلگىرى بىر كونا گېزىتتىن ئوقىغانىدى. لېكىن، ئۇ ھەرگىز ئۆزىنىڭ چۈشلىرىنى يېزىپ بېقىشنى ئويلىمىدى.

نەچچە يىلنىڭ ئالدىدا سەلىمجان بىر چۈش كۆردى. بۇ چۈشنىڭ ئاجايىپلىقى شۇ يەردىكى، نۇرغۇن يىللار ئىلگىرى، سوپۇلاقنىڭ تۆگمىنىدە سوغ كېچىپ ئىشلەپ يۈرگىنىدە، لېئو-نىد سولوۋيۇۋنىڭ دانىشمەن نەسىردىن ئەپەندى ھەققىدىكى روما-نىغا بېشىنى قويۇپ ئۇيقۇغا كەتكىنىدە ئۇ ۋەل مۇشۇ چۈشنى كۆرگەنىدى. راست، ئۇيقۇغا كېتىش ئالدىدا ئۇ دېرىزە تەكچىسىدە ئېڭىكىنى ئاشۇ قېلىن كىتابقا تىرىگىنىچە تالاغا، قاپقاراڭغۇ ئاسماندىكى ساناقسىز يۇلتۇزلارغا قاراپ ئۇزاق ئولتۇرغان.

ئوتتۇز نەچچە يىلدىن كېيىن سەلىم جامال بۇ چۈشنى قايتا كۆردى. بۇ قېتىم ئۇ بالىلىقتىكى ھېلىقى زەي، خىرە يورۇق

ئۆيده ئەمەس، قەۋەتلىك بىنا ئۆيده، ئالدىدا نەسرىدىن ئەپەندى ھەققىدىكى ھېلىقى يېشىل مۇقاۋىلىق كىتابنۇ يوق ئىدى. ئۇ ئادىتى بويىچە يېزىق ئۆيىده، ئۇستەل چىرىغى ئالدىدا يېرىم كېچىگىچە يازدى. چارچىغانلىقىنى تەكرار ھېس قىلغاندىن كېيىن ئۇخلاشقا تەرەددۇت قىلدى. ئۇ قايسى چاغلاردا ئۇخلاپ قالغىنىنى ئۇقمىدى، كۆرگەن چۈشلىرىنى زىر - زەۋزىرگىچە بىلىپ، سېزىپ ياتتى. چۈشلەر تىنىمسىز، قالايمىقان ئىدى، بىر چاغدا چۈش نۆۋىتى ھېلىقى تەكرار چۈشكە كەلگەندى، قانداق بولدى، سەلىم جامال ئىككى قولىنى قانىتىتەك كېرىپ، ئاسمانغا ئۇچۇپلا چىقىپ كەتتى. ھەش - پەش دېگۈچە ئۇ قۇمدەك يۇلتۇزلار ئوتتۇرىسىدا ئاقىرىپ، مانا مەن دەپلا پەرقلىنىپ تۇرغان ساماناليولىغا كىرىپ قالدى. بۇ چاغدا ئۇنىڭ «قانالتىرى» يوقاپ، مىڭ بىر كېچە رىۋايەتلىرىدىكىدەك ئۇچار گىلەمگە ئولتۇرۇپ قالدى. گىلەم ساماناليولىدا ھىلپىرلەپ، دولقۇن چىقىرىپ تازىمۇ ئىتتىك ئۇچاتتى. ئۇيان - بۇ يېنىغا قاراپ ھەم تەئەججۇپ، ھەم ئەنسىزلىكتە ئولتۇرغان سەلىمجان بىردىنلا بۇ يەرنى ئىلى دەريــاسى بــويىدىكى، شاخلىرى يۇلتۇزدەك سانجاق - سانجاق ئالمىلارغا پۇركەنگەن، ئالمىزار باغلىرى زىچ تاشكۆۋرۈك مەھەللىسىكەن دەپ قىياس قىلدى. ئۇچار گىلەم بىر ھىلە-پىرلەپلا تاشكۆۋرۈكتىكى بىر ئازادە، يورۇق كوچىغا، ھېلىقى «چاقچاقچىلار كوچىسى»غا كىرىپ قالدى...

ئەسلىك ئوقۇرمەنلىرىمىز ئەمدى سەلىمجاننىڭ چاقچاقچىلار كوچىسىدا نېمىلەرنى، كىملەرنى كۆرگەنلىكىنى قىياس قىلىپ بولدى. نەسرىدىن ئەپەندى، سەلەي چاققان، موللا زەيدىنلارنىڭ بىرى ئېشىكىدىن سەكرەپ چۈشۈپ، بىرى راۋابىنى چېلىشتىن توختاپ، يەنە بىرى قوڭغۇراقلىق مەپىسىنى توختىتىپ، كەينىلىرىگە قايرىلىشىپ كىمنى ئۆزلىرىگە يېتىشۈۋىلىشقا، تېزرەك مېڭىشقا ئۇندەپ توۋلىشۋاتقانلىقلىرىنىمۇ سېزىۋىلىشتى. دەل چېچەن كىتابخانلىرىمىز شۇ خىيال، سەزگۈدە تۇرۇشقان چېغىدا سەلىمجانمۇ ساماداا بىر نەرسىگە ھەيران بولۇپ زەن سالدى.

ئۇنىڭ ئاستىدىكى چۇچىلىرى شامالدا ھىلپىرلەپ تۇرغان ئۇچار گىلەم بىردىنلا يوغان، خۇددى شۇ گىلەمچىلىك بىر كىتابقا، مۇقاۋىسىغا «ھېسام چاقچاقلىرى» دەپ نېئون چىراقلىق نەقىش بىلەن خەت يېزىلغان تۇم كىتابقا ئايلىنىپ قالغاندى.

ھايال ئۆتمەي سەلىم جامال بۇنىڭدىنمۇ كارامەت، غەلىتى بىر چۈشنى كۆردى. ئۇ بىر مۆجىزە بىلەن بىردىنلا ئۆزىنى ئۆزى كۆردى. يەنى «ھېسام چاقچاقلىرى» كىتابىنىڭ ئوستىدە ئولتۇرغان كىشىنى (ئۆزىنى!) ئۆزىنىڭ كۆزى، سەزگۈسى بىلەن ئېنىق كۆردى. ئۇ چەكسىز ھەيرانلىقتا ئۆزىگە - ئۆزى ئۇزاققىچە سەپسېلىپ تۇرۇۋېدى، كىتاب ئۈستىدە ئولتۇرۇپ ئۇچۇۋاتقان ئادەم بىردىنلا ئۆزىدىن ھېسام قۇربانغا ئۆزگىرىپ قالدى. ستۇرېئولۇق بىر كۆرۈنۈش شۇ تەقلىدتە تەكرار بىر نەچچە قېتىم ئۆزگىرىپ، ئالمىشىپ تۇردى.

سەلىم جامال ئۆندىرىگەندەك ئويغىنىپ كەتتى. تۇن كېچىدە ئۇ يەنە يېزىق ئۈيىگە يېنىپ چىقتى. بىر تال تاماكا تۇتاشتۇرۇپ، ئايلانما ئورۇندۇقتا ئولتۇرغىنىچە ھېلىلا كۆرگەن چۈشى ھەققىدە خىيالغا چۆكتى...

بۇ ئۇزۇن قىسسىمىز ئاياغلىشىش ئالدىدا مۇئەللىپ ھۆرمەتلىك ئوقۇرمەنلەرگە يەنە بىر نەچچە گەپلەرنى ئېيتىپ ئۆتۈشنى لايىق كۆردۇ.

مۇئەللىپ بىر ۋاقىت بىلەن ھېسام قۇربان ھەققىدىكى بۇ سەرگۈزەشتىنامىگە قەلەم ئالغىنىدا كۆڭلى تەشۋىشلەردىن خالا بولالمىغانىدى. چۈنكى، تۇرمۇشتا سۆزنى قىلماق ئاسان، ئىشنى قىلماق، دېگەننى ئەمەلگە ئاشۇرماق تەس. لېكىن، ئۇ قولىغا ئالغان قەلىمىنى ئىشقا كىرىشتۇرگىنىدە، ئۆزىمۇ سەزمەستىن قاياقى ھېسسىياتلار، بايانلار، ئەسلىمىلەر، دېتاللار قاينىمىغا غەرق بولۇپ كەتتى. ئۇ كىتابنى يېزىۋاتقىنىدا ئۆزىنىڭ ھېسام ھەققىدە شۇنچىۋالا كۆپ نەرسە بىلىدىغانلىقىدىن ئۆزىمۇ ھەيران قالدى. شەكسىزكى، بۇ ئۇزۇن يىللىق ئەمەلىيەتنىڭ ئىنئامى ئىدى.

هېسام قۇربان ھەققىدە كۆپ سۆزلەر ئېيتىلدى. نۇرغۇن ئىشلار، ۋەقەلەر، سەرگۈزەشتلەر بايان قىلىندى. ئوقۇرمەنلەر مۇئەللىپ بىلەن بىرگە ئەللىك توققۇز ۋادىنى كېزىپ، ئەللىك توققۇز سورۇندا يەكتىز ئولتۇرۇپ، هېسام قۇربانىنىڭ رەڭگارەڭ چاقچاقلىرىدىن، تىل سەنئىتى، سۆز پاساھىتىدىن هۇزۇرلاندى، كۈلدى. بۇ يالغان دۇنيانىڭ غەم، مۇشەققەتلىرىنى بىر پەسكە بولسىمۇ ئۇنتۇدى، مۇئەللىپنىڭ بۆلەك ئارمىنى يوق.

بۇ يەردە ئەمدى ئوقۇرمەنلەرگە ئېيتىشقا تېگىشلىك يەنە بىر ئىش بار. يەنى ئۇ بولسىمۇ مۇئەللىپ بىلەن سەلىم جامالنىڭ مۇناسىۋىتى.

هېسام رېئال ۋە هېلىمۇ هايات شەخس بولغانلىقتىن، مۇشۇ قىسسىنى تاقەت قىلىپ ئوقۇغان ۋە هەر خىل سەۋەبلەر بىلەن ئوقۇيالمىغان كىشىلەرگە مەلۇمكى، هېسام چاقچاقلىرى ئىلمىي ئەمگىكى بىلەن بىر ئۆمۈر شۇغۇللانغۇچىنىڭ ئىسمى قىسسىدىكى تولا چوڭ كۆرىدىغان سەلىم جامال ئەمەس، بەلكى مەزكۇر قىسسىنىڭ ئاپتورى ئورنىدا ئىسمى يېزىلغان كىشىدۇر. نۇرغۇن پەملىك ئوقۇرمەنلىرىمىزنىڭ بۇ نۇقتىنى خېلىدىن بېرى سېزىپ، ئويلىنىپ كېلىۋاتقانلىقى مۇئەللىپكە ئايان. بۇ يەردە كۆپچىلىككە ئېيتماقچى بولغان گېپىمىز شۇكى، قىسسە ئاپتورى ماخمۇت مۇھەممەت بىلەن قىسسە قەھرىمانلىرىدىن بىرى بولمىش سەلىم جامال ئىككىسى بىر ئادەم، ئىككىسى بىرلا گەپ!

خوش، ئۇنداقتا مۇئەللىپ نېمە ئۈچۈن بۇ ئۇزۇن قىسسە داۋامىدا ئۆزىنىڭ ئىسمىنى ئىشلەتمەي، سەلىم جامال دېگەن بۇ ئويدۇرما ئىسمىنى ئىشلەتتى؟

بىرىنچىدىن، مۇئەللىپ ئەللىك توققۇز باب داۋامىدا كىتابقا ئۆز ئىسمىنىڭ قەدەمدە بىر يېزىلىۋېرىشىدىن هەزەر ئەيلىدى.

ئىككىنچىدىن، مۇئەللىپ ئۆزىنىڭ كالتە پەمگە كۆرە ئۇچىنچى شەخس تىلىدا بايان قىلىشنى بىرىنچى شەخس تىلىدا بايان قىلىشتىن ئەپلىكرەك، پاساھەتلىكرەك ۋە ياخشىراق بولىدۇ دەپ قارايدۇ.

يەنە بىر سەۋەب بار، مۇئەللىپ بۇنى كۆپچىلىكتىن مەڭگۈ سىر ساقلاشنى خالايدۇ، كەچۈرگەيسىلەر.

كەمىنە بىر ئوچۇق - يورۇق، ھېسسىياتچان يازغۇچى بولۇش سۈپىتىم بىلەن ئوقۇرمەنلىرىمگە ئاخىرقى پەيتلەرگىچە قەلبىمدىكى چىن سۆزلىرىمنى ئېيتىپ كەلدىم. خوشلىشىش پەيتىدە كۆڭۈلدىكى سۆزلەر ھامىنى تۈگىمىگەندەك، تۈگىمەيدىغاندەك بىلىنىدۇ. ھېسسام قۇربان ھەققىدىكى بۇ خالىس، ساۋابلىق قىسمەنى ئاخىرلاشتۇرۇش پەيتىلىرىدە مەنمۇ شۇنداق بىر ھالنى باشتىن كەچۈرمەكتىمەن. دەل شۇ مىنۇتتا يادىمغا قايسىدۇر بىر شائىر مۇتەپەككۇرنىڭ پاساھەتلىك بىر جۈملە سۆزى، شېئىرىي ئىبارىسى كەلدى:

كۆزۈم كۆرگەننى دېدىم، قەلبىم بۈيرۇغاننى يازدىم.

ھېسسام قۇربانغا كەلسەك، ئۇ ھازىرمۇ گۈزەل غۇلجا شەھىرىنىڭ ئاۋات تاشلەپكە بازىرىغا جايلاشقان بىنادىكى ئۆيىدە تىنچ - ئامان، خاتىرجەم ياشاۋاتىدۇ. بارلىق چىن ئىنسانلارغا ئوخشاش ئۇمۇ بەزىدە زېھىنىخان بىلەن ئانچە - مۇنچە غىژىلدىشىپ قويىدۇ. يىراق شەھەردە خىزمەت قىلىۋاتقان ئوغلى ماختۇتتىن تېلېفون كېلىپ قالارمىكىن دەپ تېلېفونغا پات - پات تەلمۈرۈپ قاراپ قويىدۇ. بىراق ھېلىدىن - ھېلىغا جىرىڭلىغان تېلېفونلارنىڭ كۆپچىلىكى ھېلىمۇ ئۇنى سورۇنلارغا تەكلىپ قىلغان، ئۇنىڭ چاقچاقلىرىدىن ئېستېتىك زوق ئېلىشنى يەنىلا جان - دىلى بىلەن خالاپ تۇرغان كىشىلەردىن، ياشلاردىن، مويسىپىتلاردىن، تىجارەتچىلەردىن، يېڭى بايلاردىن، ئاددىي ئادەملەردىن... كەلگەن بولۇپ چىقىدۇ. ھېسسام ئوچۇن ھەر ئەتىگەنلىكى يەنە يېڭى كۈن، يېڭى تۇرمۇش، يېڭى مەشغۇلات باشلىنىدۇ. ھەر ئەتىگەنلىكى، ئۇ ئالدىرىمايلا، ئادەتتىكىدەك ئۆيىدىن چىقىدۇ. بىنا ئالدىدىكى تاش پەلەمپەيدە ئولتۇرۇپ، يانچۇقىنى ئۇزاق قېقىشتۇرۇپ موخورکا ئالىدۇ، موخورکىسىنى چېچىپ تۇرۇپ بىر ھازاغىچە، يۆگەيدۇ، ئۇنىڭ ئۆپچۇرىسىگە سەھەر ئۆيىدىن چىققان تىجارەتچىلەر، دۇكىنىنى ئەمدىلا ئېچىپ، ئىشىك ئالدىغا

سۇ سېپىپ، ئاۋايلاپ سۇپۇرۇۋاتقان دۇكاندارلار، باغلىرى قىر-چىلىپ كەتكەن ئاددىي سومكىلارنى كۆتۈرۈۋالغان دوللارچىلار، ئۆتكۈنچىلەر... ئولىشىدۇ، كىمدۇر ئۇنىڭ ئەمدىلا يۆگەپ بولغان موخوركىسىغا چاقماق يېقىپ بېرىدۇ، كىمدۇر ئەتىگەندە يۇرەككە داۋا دەپ ئۇنىڭغا بىر تال يوغان، قىزىرىپ پىشقان شاپتۇل ئۇزىتىدۇ. ھېسام شاپتۇلنى ئېلىپ، ھاياتىدا ئىنتايىن كۆپ نەرسىلەرنى سېلىۋەتكەن يانچۇقىغا سېلىپ، زىمىنىخانىغا ساقلاپ قويىدۇ. ياش بالىلار ھېسامغا چاقچاق قىلىپ، ئوچۇق تومۇرىدىلا ئۇنىڭ يېڭى گەپلىرىنى، چاقچاقلىرىنى ئاڭلىماقچى بولىدۇ. شۇ ئەسنادا يولدىن ھەرقانچە ئالدىراش ئۆتۈپ كېتىۋاتقان ئادەملەرمۇ قەدىمىنى بىر مىنۇتقا ئاستىلىتىپ، غەنىيمەت ھېسام بىلەن بىر سالاملىشىپ ئۆتمەسلىكنى ئۆزىگە راۋا كۆرمەيدۇ. كۆپىنچە كۇن-لەردە ھېسامغا ئىشىكى ئالدىدىلا بۇگۈنلۈك بىرەر سوروۇن، چۇش-لۇك يا كەچلىك زىياپەت چىقىدۇ.

ئۆز ئۆيى ئالدىدا شۇ تەرىقىدە بىرەر - يېرىم سائەتنى ئۆت-كۈزگەن ھېسام ئالدىرىماي قەدەم ئېلىپ، ھەر كۇنى بارىدىغان يېرىگە، ھەر قېتىم بارسا يېپىيېڭىچە تۇيۇلىدىغان «خەنزۇ بازى-رى» غا قاراپ ماڭىدۇ. ئۇنىڭ گەۋدىسى ئەمدىلىكتە سەل مۇك-چەيگەن، قەدەمنىمۇ خېلى تەستە ئالىدۇ، بىراق چىرايىدا يىت-مەس بىر قىزىللىق، كۆزلىرىدە بىر چاقناقلىق ھېلىمۇ بار. تاشلەپكە بىلەن «خەنزۇ بازىرى» نىڭ ئارىلىقى ئۇزۇن يول ئە-مەس، ئىلدام قەدەمگە بەش مىنۇتلۇقلا يول. لېكىن، ھېسام ئۇ يەرگە مەڭگۇ بىر سائەتسىز يېتىپ بارالمايدۇ. سەۋەبى، يولدا تولا توختاپ، تولا سالاملىشىپ، بىرلىرىگە چاقچاق قىلىپ، بىرلىرىگە ۋەدە بېرىپ، يەنە بىرلىرىدىن يېقىندا پېنسىيە پۇلى ئۆسىدىغانلىقى ھەققىدىكى خۇش خەۋەرلەرنى ئاڭلاپ، شۇ ئار-لىقتا ئۇ، بۇ تۇنقان تاماكىدىن ئۇچ - تۆتنى چېكىۋېتىپ، ئاران مەنزىلىگە يېتىدۇ. بازارغا يەتكەندىن كېيىن ئۇنىڭ خېرىدارى بىردىنلا كۆپىيىپ كېتىدۇ. تاۋۇز تىلىپ ساتقۇچى، دوغاپچى، كاۋاپچى، باققال، موخوركىچى... ھەممىسى ئۇنى يانلىرىغا چاقە-

ىدۇ. چۈنكى ئۇلار بىلمىدۇ، كىمنىڭ دۇكىنى، تەنزىسى يېنىدا ھېسام ئولتۇرسا، شۇنىڭ يېنىغا ئادەم جىق ئولىشىدۇ، سودىسى قىزىيدۇ.

ھەر كۈنى چۈش ۋە تولىراق كەچ پەيتلىرىدە ھېسامنىڭ ئۆيىدىكى تېلېفون ئۇزۇلمەي جىرىڭلايدۇ. زېمىنىخان بىرلا خىل جاۋابنى بېرىۋېرىدۇ!

پىكاپلار ھېسامنىڭ ئۆيى ئالدىدىن خەنزۇ بازىرىغا تىز چاپىدۇ. كىشىلەر ئۇنى قەدىم قاينىق بازارنىڭ قەيىرىدىندۇر، مىڭ ھەشەمدە تاپىدۇ. ھېسامنى بىرەر رېستورانغا، ئالمىلىق باغقا، دەريا بويىغا، سەھراغا... ئېلىپ كېتىدۇ!

دوستۇم، مۇبادا سىزمۇ ھېسام بىلەن كۆرۈشمەكچى، ئۇنىڭ بىلەن بىر پارچە يالداما سۈرەتكە چۈشمەكچى، بىرەر سورۇن تۈزۈپ، ئۇنىڭ ھېلىمۇ ئوتى سۇسلىمىغان چاقچاقلىرىنى ئاڭلىماقچى بولىسىڭىز، ئەڭ ياخشىسى، ئەتىگەندە تاشلەپكە بازىرىغا بېرىڭ. ئۇ يەردە ئۇچ قەرنە ئۆمرىنى چاقچاق سەپىرىدە ئۆتكۈزگەن، يۈزىدىكى يول - يول قورۇقلارغا ھاياتىنىڭ تونۇغۇسىز بولۇپ كەتكەن ئىرماش - چىرماش يېزىقلىرى پۈتۈلگەن ھېسام قۇربانىنى تاپالايسىز.

سىز ئۇنىڭغا:

— ماخمۇت مۇھەممەتتىن سالام، — دېيىشنى ئۇنتۇماڭ!

2003 - يىلى 8 - ئاينىڭ 8 - كۈنى
ئۈرۈمچى - شامالباغ

[General Information]
书名=伊萨木传奇故事　维吾尔文
SS号=40210103